Legis Romanae Wisigothorum

FRAGMENTA

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM

FRAGMENTA

EX

CODICE PALIMPSESTO

SANCTAE LEGIONENSIS ECCLESIAE

PROTULIT ILLUSTRAVIT

AC SUMPTU PUBLICO EDIDIT

REGIA HISTORIAE ACADEMIA HISPANA

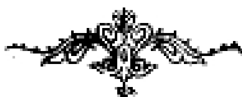

MATRITI
APUD RICARDUM FE, REGIAE ACADEMIAE TYPOGRAPHUM
MDCCCXCVI

Hanc editionem ut pararent atque absolverent
iussu et auctoritate Regiae Academiae Historiae
adlecti sunt anno MDCCCXCIII
sodales e numero septem:

Aurelianus Fernandez Guerra et Orbe († 7 Septembris, 1894),

Franciscus a Cardenas et Espejo,
Fidelis Fita et Colomer,
Emmanuel Danvila et Collado,
Joannes a Deo Rada et Delgado,
Marcellinus Menendez et Pelayo,
Eduardus ab Hinojosa et Naveros.

PROOEMIUM

unc librum editura, quum id unum sibi Regia Historiae Academia pro scopo tribuerit ut magna Legis romanae Visigothorum pars, ex codice Palimpsesto Legionensi eruta, accuratissime describatur atque in profectum studiosorum cedat, nequaquam opus erit ipsius Legis originem, et compositionem minutatim exponere, neque novum apparatum tam iuri quam historiae devinctum instruere, qui textuum varietates prolixe recenseat aut innumeris quaestionibus innodetur. Breviarium Alarici regis adeo notum est apud eos, quibus accuratius ius romanum colitur, post tot egregios a sapientissimis viris, Germanis praecipue et Gallis, exantlatos labores, ut quodvis inauditum vix, ac ne vix quidem, audeamus exserere.

Sed verae notioni et rectae existimationi novi textus Breviarii Alarici, quem in lucem edimus, aliquid, licet breviter, praemittendum est; quamobrem de eius compositione deque studiis super eum initis, quaestionibusque ex ipso derivatis, quantum satis fuerit, disseremus. Quidquid deest novo Breviarii textui lector dignoscere non potest, quin idipsum repetat ab aliis codicibus. An omnia aut aliqua, quae desiderantur, ex voluntate conditorum Legis an vero ex defectu foliorum seu librariorum exulant, ille profecto nesciet cui praesto non sit antiquiorum textuum cum posterioribus accurata collatio. Si novo textui vim propriam auctoritatemve assignare volumus inter plurimos diverso tempore scriptos, hi recenseantur in suum quisque genus, seu familiam, oportet.

I

DE COMPOSITIONE ET HISTORIA LEGIS ROMANAE VISIGOTHORUM

Liquet Alaricum, Visigothorum regem, delegationem iurisconsultorum instituisse, cui iussit ex legibus iureque romanis excerpere omnia, quae ad dirimendas lites apta fuissent, et excerpta in singularem librum colligare. Hoc mandato exsequuto sub Goiairici comitis ordinatione, et nova compilatione assensu episcoporum et electorum provincialium roborata, exempla novi Codicis directa fuerunt Comitibus et Rectoribus provinciarum a viro spectabili Aniano, Referendario regis subscripto.

Alarici iurisconsulti non immutarunt tenores legum, quas ex antiquis libris educebant, sicut Codicis Justiniani compositores fecerunt postmodum. His enim prensatur textus sive refunditur,

fons obtegitur; illi vero corpora legalia et opera iuridica, unde leges promunt suis propriis nominibus et divisionibus novo libro retinent, omittendo quas obsoletas, iniustas, superfluas aut incommodas rei publicae, quae tunc erat, arbitrabantur. Inde Legem romanam visigothicam composuerunt ex fragmentis Codicis Theodosiani, et Novellarum Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi; ex Gaii Institutionibus ad epitomem redactis, Pauli Sententiis; Gregoriani et Hermogeniani Codicum fragmentis, atque Papiniani Sententia brevissima. Sed licet delegati regii aliquid ex cunctis fontibus hauserint, plura tamen, imo pleraque reiecerunt. Hoc imprimis apparet ex Codicis Theodosiani collatione cum fragmentis ipsius Codicis Breviario insertis. Codici ab Haenel evulgato, reperiuntur inesse quatuorcentum et sex tituli, Breviario dumtaxat centum et sexaginta duo; id est, ducentis et quadraginta quatuor in hoc omissis. Nec tamen extant plurimae constitutiones, quas proculdubio Codex ipse continebat, latentes aut deperditas simul cum genuinis et integris manuscriptis eiusdem Codicis. Ex Novellis Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi, prostant in Codice Theodosiano centum et duo tituli: in Breviario solum triginta et unus. Gaii verus textus non est in Breviario, sed quaedam argumenta trium priorum Commentariorum aut librorum, quarto denique prorsus omisso. Fuit liber Sententiarum Pauli ex quo visigothi plurimas acceperunt; attamen omissae multae postea detectae sunt. Ex Codice Gregoriano, remanent in Haenelis editione [1] triginta praeter unum tituli, quorum non sunt in Breviario nisi tredecim. De Corpore Hermogeniano duos priores titulos, binas leges tantum continentes, Alarici consulti excerpserunt, reiicientes sexdecim saltem titulos [2] hucusque cognitos, huius quippe Codicis etiam textus integer latet. Tandem ex Papiniani Responsis, cuius operum magna copia erat, diversis libris collecta et ordinata, brevis et singularis sententia solummodo in Breviarium transiit, si quidem prioribus huius apographis hodie ignotis non supervenit mutilatio, quam Savigny, Hugo et alii eruditi doctores suspicantur. Sed Haenel integrum hoc loco Breviarium iudicat et singularem Papiniani sententiam explicat, supponens eius textum eodem folio quo Hermogenianus Codex incipiebat, ita fuisse contentum ut mox disiungeretur, atque adeo primitus primum Papiniani folium, Hermogeniani ultimum esse.

Huius tamen hypothesis fundamenta Haenel silentio premit. De integritate Breviarii iuxta textus cognitos, fuit olim quaestio. Quidam scriptores, alios legum libros Breviario tribuebant, quidam vero quaedam eorum fragmenta breviter contracta tantum defuisse clamabant. Sed post argumenta ab Haenel explanata de integritate Codicis Alarici, lis obsolevit. E contrario probatum est nonnullas constitutiones et sententias aliquibus codicibus Breviarii pedetentim sequiore tempore ab editoribus vel librariis fuisse interiectas.

Manuscriptorum codicum tria genera novimus. Sunt qui fere in integrum continent tantum omnes libros Codicis Theodosiani Visigothici, Novellas Imperatorum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani et Severi atque Pauli Sententias: sunt alii qui praeter singulos titulos singulasque constitutiones interpretationes afferunt aut sententias textui adjiciunt seu verba ejus explicant: sunt tandem quibus appendices insunt, plura fragmenta iuridica vel diversae naturae scripta miscentur. Secundo generi Palimpsestus noster obsequitur.

---

[1] ***Codicis Gregoriani fragmenta. Instruxit Gustavus Haenel. Prostat Bonnae,*** 1837: Codicis Theodosiani editioni adjecta.

[2] ***Codicis Hermogeniani fragmenta.*** In editione Codicis Theodosiani ab Haenel instructa. *Prostat Bonnae,* 1842.

Iam si quaeratur quo tempore prima codicum familia emerserit, illud Haenel sollertissimus eorum indagator atque descriptor non ausus est dimetiri; atqui ne varietates eorumdem, sive appendices, deferantur Breviario authentico, ipsa huius natura vetat; quapropter in vetustioribus Breviarii codicibus saeculo VII vel ad finem VI exaratis non reperiuntur. Incerta est Appendicum origo.

De interpretatione visigothica, quae fere omnes leges Breviarii comitatur et claram illi affert lucem, fuit et adhuc est controversia non levis. Gothophredus, Heinecius, Schulting aliique critici mutilam, sermone barbaram et magna iuris ignorantia scatentem iudicaverunt; sed hoc iudicium postea non praevaluit, nec nobis arridet, sicubi interpretationis praecipuus finis erat leges explicare et praesenti Romanorum statui et institutionibus accomodare, ac proinde earum sermonem exponere simplici et adhuc vulgari forma, quae cunctis pervia deceret publicum regimen, ea iuris aequitatisve ratione quam immutata provinciarum facies, usus, consuetudines postulabant. Huius generis sunt interpretationes quibus textus legum corriguntur, aut diversis verbis vel commemoratione similium legum explanantur. Propterea inutilis qua de agimus interpretatio dici nequit. Eiusdem etiam stylum defendit clarissimus Haenel, nam licet sermo non sit aureae aetatis, a latinitate Barbarorum proculdubio differt, quia et purus et elegans nonnullis locis exhibetur. Ignorationem interpretum Haenel etiam excusat, errorum magnam partem tribuens, non ipsis interpretibus sed librariis, qui libros prîmaevos deturparunt, ac demum ratus interpretem correcte scripsisse, si accomodandae fuissent leges novo societatis civilis statui et moribus.

Quae quum ita sint, gravissima nuper exarsit quaestio de origine et significatione interpretationum Breviarii. Eas Alarici prudentibus non solum antiqui scriptores, propemodum cuncti, verum etiam recentiores Savigny, Haenel, Raynouard, Betmann, Hollovveg, Dahn, aliique claro ingenio praestantes concedere videntur. Sed Germani iurisconsulti Dernburg et Rudorf ex Gaii libro collectas ibidem interpretationes aliunde provenisse rati sunt. Mox Fitting, hypothesim hanc amplificans, eamque toti Breviario applicans, docuit Alarici delegatos nihil fecisse aliud, nisi recoquere antiquiores romanarum legum interpretationes iis adiectis modificationibus et interpolationibus, quae iuri administrativo et institutionibus iudicialibus pertinerent. Hanc opinionem denique exposuit doctus professor Lecrivain [1] allegans in eius fulcimen argumenta plurima, tam ingenii vi quam eruditionis copia pollentia, praeter ea quae Fitting opitulatus ei comparaverat. Nunc autem ea mittimus, quia non nostrum est, dum subest iudici, tantam componere litem.

Interpretatio in Palimpsesto ab ea non differt quae in editionibus Breviarii frequentatur, paucis exceptis et levis momenti locis, ut postea videbitur.

Idem accidit in Gaii textu qui, quocumque tempore scriberetur, verus non est Institutionum antiqui romani iurisconsulti, sed earum duntaxat breve compendium; omittit enim quae iuri publico, historiae et antiquitatibus iurique privato attinebant. Est igitur ea, qua de agimus, interpretatio iuris a Gaio expositi, sed necessitatibus novi temporis accomodata, et a libro IV *De iudiciis* refugiens. Quod si verum Gaii textum hodie cognitum perspexerimus, ecquis ex eo gliscentes in Breviarium interpretationes aut summatim contrahi neget aut sensu immutari?

---

[1] *Annales du Midi*, n.° 2. Avril, 1889.

Sententiarum Pauli textus verus quonam abierit controvertitur; nostra quidem sententia, latet aut deperditus est. Ab eius vulgata editione non raro discrepat Breviarium, ut suo loco patebit.

II

DE CODICIBUS ET EDITIONIBUS BREVIARII

Exordio immortalis operis, cui titulus praefigitur *Lex romana visigothorum*, clarissimus Haenel distinguit in Breviarii codicibus classes quinque: 1.ª Quae verum et integrum Breviarium continent, quatenus Alarici prudentes scripserunt. 2.ª Quae constitutiones, sententias, rubricas, subscriptiones aut verba omittunt. 3.ª Quae simul farraginem ubilibet immissam comprehendunt. 4.ª Quae Epitomen seu Compendium Breviarii tantum offerunt. 5.ª Quae exiguam Breviarii partem seu fragmentum exhibent. Primae classis duo sunt genera: ad primum pertinent ii codices qui, praeter Breviarium, nihil aliud continent: ad secundum qui aucti sunt compluribus iuris romani anteiustinianei reliquiis.

Primo generi prioris classis codex Palimpsesto transcriptus origine sua pertinebat, et ideo Palimpsestus ipse. Hoc opinamur quoniam praeter Breviarii textum, non est in eo de antiquo iure romano vestigium ullum. Fragmenta quae dolemus amissa non ex defectu transcripti codicis, sed posteriore foliorum evulsione deficiunt.

Absunt etiam in Palimpsesto, alias ob rationes, aliquot leges atque fragmenta seu verba legum: textus tamen collati cum antiquioribus primae classis Breviarii codicibus, reperti sunt quatenus hoc fieri poterat, congruere omnino, si tamen menda excipimus quae evidenter ex librarii incuria aut ignoratione proveniunt.

Ideoque, si textus noster cum illis vetustissimis codicibus congruit, absentia fragmentorum non impedit quominus haec in idem recidant genus.

Inter secundae classis codices Palimpsestum non ponimus, quia, licet in eo quaedam constitutiones aut aliqua earum verba vel sententiae desint, eaedem resecantur in antiquioribus Breviarii textibus, praecipue in illis, qui per eorum compositionem scripturam et alia signa proximiores Alarici aetati fuere. Itaque quum huius regis opus multas additiones temporis decursu receperit [1], antiquiores et genuiniores codices iudicamus qui nullas adiectiones continent. Iurisconsulti Alarici multa ex libris ad compositionem Breviarii adducta reiecerunt, sed postea modo in pristini textus apographis ad usum scholarum traditis, modo in illis qui ad curiae practicam a librariis scribebantur, additae et interpositae fuerunt nonnullae ipsarum legum vel sententiarum, quas compositores Codicis praeterierant quaeque adhuc in earum fontibus remanebant. Hoc factum fuit quidem contra Monitorii Alarici praeceptum, qui omnes leges romanas Breviario non contentas abrogaverat et gravi poena commonendo mulctaverat eos qui aliam legem sive iuris formulam in foro postularent et iudices qui eas reciperent. Sed

[1] Codices VII[i] et VIII[i] saeculorum solum Breviarium, plus minusve integrum continent. Codices posterioribus saeculis scripti Breviario adiiciunt alia fragmenta iuris anteiustinianei, aliaque scripta ipsi Breviario aliena, sicut legem Salicam, leges Burgundionum et Ribuariorum, Iustiniani Institutiones, Capitularia Francorum regum, S. Isidori scripta diversa, praecipue librum V *De legibus*, Canones conciliorum, Series Regum Francorum, Glossarium trium linguarum hebraicae, graecae et latinae, tractatum *De re medica* et alia antiqua documenta. Ex his aliisve scriptis nullum vestigium nostro Palimpsesto remanet, et ideo praesumere licet in lacunis ejus, nihil aliud inesse, nisi Breviarii fragmenta.

nullus effectus eam prohibitionem consequebatur ubi tot additiones Breviario adjectae fuere, quo tempore nullam auctoritatem Alarici Monitorium retinebat et dominatio visigothorum consenuerat.

Ecce nunc perbrevem notitiam Breviarii Codicum et editionum, quibus nostri studium Palimpsesti fulciri debet.

EX SAECULO VII

1. Codex Monascensis in Monachii publica Bibliotheca custoditus.

2. Codex Phillipsii sive Middlchillenus, n. 1761, olim claromontanus, aetate, verborum coherentia, et aliis circumstantiis Monascensi consonans.

3. Codex S. Germani, n. 1278, nationali Bibliothecae Parisiensi addictus.

EX SAECULO VIII

4. Codex nationalis eiusdem Bibliothecae, n. 4403, in Gallia meridionali scriptus. Sunt tamen qui eum abiudicant a saeculo VIII ac IX tribuunt.

EX SAECULO IX

5. Codices eiusdem Bibliothecae, n. 4404, 4405, 4406, 4408, 4411, 4412, 4415, et Supplementa latina 65 et 779 in codice 4406 contenta.

6. Codex Ecclesiae cathedralis Eporediensis *(Ivrea)* in Gallia Cisalpina, a Peyronio viro praeclaro, anno 1843, detectus.

7. Codex Vaticanus Ottobonianus, n. 2225.

8. Codex Montispessulanus in Bibliotheca Academiae medicae Montispessulanae servatus, H. 87.

9. Codex Rosambinus, n. 99 ex quo pars avulsa fuit et codici Parisiensi 4406 adjecta.

10. Codex Bibliothecae Berolinensis, MSS. Lat., Fol. n. 270.

11. Codex Mediolanensis in Bibliotheca Ambrosiana servatus, C. 276.

12. Codex Killeri, ita vocatus ex nomine ipsius possessoris viri perillustris: olim Claramontanus, n. 617.

13. Codex Bibliothecae publicae Bernensis, n. 263.

EX SAECULO X

14. Codex bibliothecae Ducis Coburgo-Gothani, n. 48, olim S.[ti] Martini ecclesiae Maguntinensis.

15. Codices Vaticani Reginae Sueciae, n. 1128, 1023 et 1048.

16. Codex Bibliothecae municipalis Lugdunensis, n. 303.

17. Codex Bibliothecae publicae Aurelianensis, n. 207.

18. Codex Wallersteinensis in Bibliotheca Principis de Ottingen.

19. Codex Montispessulanus II, n. 136 in ipsa Academia medica supra dicta servatus.

20. Codex Lugduno-Batavus in bibliotheca Universitatis, codicum MSS. n. 47.

21. Codex Bibliothecae Caroli Savigny.

22. Codex regiae Bibliothecae Berolini, n. MSS. latinorum 150.

EX SAECULO XII

23. Codex Seldeni, ex nomine angli scriptoris Selden saeculo XVIII florentis in Bodleiana sive Seldeiana bibliotheca servatus.

24. Codex Ambrosianus: in Bibliotheca Ambrosiana Mediolanensi C. n. 29.

EX SAECULO XVI

25. Codex Bibliothecae publicae Basileensis C. III, charta scriptus sed ex vetustioribus textibus Breviarii compositus.

Sub his viginti quinque numeris, triginta quatuor Breviarii codices, in extenso continentur scripti. Sed opus est etiam enumerare Epitomas iisdem saeculis exaratas, quae adhuc remanent. Huiusmodi sunt: 1.° Epitome Aegidii, sic vocata quia a Petro Aegidio fuit saeculo XVI edita, quamvis saeculo VIII fuerat scripta. 2.° Epitome in Parisiensis Bibliothecae codice 215, Suppl. lat. contenta. 3.° Epitome Guelpherbytana, in bibliotheca Ducis Weissemburger custodita et supra enumerata. 4.° Epitome in Lugdunensi bibliotheca municipali, codice n. 303, desuper etiam recensito, inserta etsi mutila ex priore parte Codicis Theodosiani et aliis fragmentis. 5.° Epitome Seldeni supra nominati saeculo XII scripta. 6.° Epitome Monachi, cujus nomine dignoscitur, saeculo X in Gallia scripta et in Parisiensi Bibliotheca sub n. 4419 custodita. 7.° Sunt denique tres codices Epitomae quos Cancianus edidit, nempe: *(a)* Codex tabularii metropolitanae ecclesiae Utinensis, saeculo IX scriptum [1]; *(b)* Codex Monasterii S. Galli super S. Hilarii Expositionem Psalmorum saeculo IX rescriptum; *(c)* Codex monasterii B. Virg. Mariae ad Kavariam Pfeffers, hodie monasterio S. Galli translatus.

De Epitome Aegidii quindecim codices supersunt a saeculo IX usque ad XI scripti. Ceterae Epitomae ex IX saeculo etiam procedunt, praeter Guelpherbytanae quamdam partem saeculo VIII scriptam, et Codicem 215 Suppl. lat. cujus scriptura saeculo XI tribuitur. Epitomae Monachi tria sunt exempla: duo in Parisiensi Bibliotheca sub numeris 4419 et 4403, et unum in *Meermani* bibliotheca n. 565.

Breviarii et ejusdem Epitomarum quinque editiones extant. Priorem Epitomen Aegidianam, anno 1517 Lovaini aut Antuerpiae (quia de hoc disputatur) ipse Petrus Aegidius edidit sub hoc titulo: *Summae sive argumenta legum diversorum Imperatorum, ex Corpore Divi Theodosii, Novellis Divi Valentiniani Augusti, Martiani, Maioriani, Severi, praeterea Caii, et Iulii Pauli Sententiis, nunc primum diligentissime excussa, Caesarii iuris studiosis utilitatem allatura non mediocrem, ex vetustissimo archetypo cum gratia et privilegio a Caesare magno augusto Hispaniarum Rege.* Breviarium integrum, licet per summa capita contractum, huic libro inest.

---

[1] Post Canciani mortem Codex Utinensis perditus ferebatur; sed inventum, Walter de novo edidit eoque suum auxit *Corpus juris Germanici antiqui*, Berolini, 1824. In hac Breviarii Epitome, compendium eius Interpretationis tantum continetur, sed non sine verborum mutatione, et aliquando legum. De tempore et loco quibus scripta et evulgata lex Utinensis fuit docti certant. Haenel, Stobbe, Pertile et alii scriptores Saeculo VIII eam tribuunt: Savigny, Bethmann, Holloweg atque Hegel Saeculi noni posterioribus annis, seu decimi primis. Hanc sententiam recenter propugnavit doctus Professor Schupfers contra iuris italici historiographum Pertile quibusdam Memoriis in *Atti della Academia dei Lincei* (anno 1881-83, Romae) evulgatis. Quoad locum ubi lex romana Utinensis scripta fuit et viguit sunt auctores qui eam in Rethia ponunt, sunt etiam qui in Italia et per Italiæ partem promulgatam et scriptam credunt. Nobis autem opus non est de his quaestionibus iudicium ferre: sufficit notum facere quod aliud non est lex ista nisi compendium Interpretationis Breviarii ad usum temporis et loci, crebro locutione et raro mutatione sensus accommodata. Tres sunt codices qui eam continent Codex S. Galli, de quo supra diximus, Codex Utinensis et Codex Monasterii S. Mariae.

Post Aegidium, Almaricus Bouchardus, non integrum Breviarium, sed libros Gaii et Pauli, Parisiis 1525, tantum divulgavit sub hoc titulo: *Pauli Sententiarum cum titulorum omnium indice, in easdemque praefatione recens opus: quod ubi introspexeris, lector vigilantissime, haud te poenitebit quantum fructus in eo decerpseris: summa cum diligentia in lucem foelici omine prodit. An. M. D. XXV.* Bouchardus solum hanc Breviarii partem edidit, reliquarum partium haud ignarus, quoniam in epistola ad Antonium Pratensem, operi suo praevia, dicit: «Dum antiquas officinas explorabam (vidi) Imperatoris leges non mutilas, aut summatim truncatas, quales vulgo circumferuntur, sed integerrimas, cum Novellis Imperatorum Valentiniani, Maioriani et Severi, Codicibus Gregoriano et Hermogeniano, atque Pauli Sententiis et Gaii Institutionibus». Recte igitur, ex his et aliis verbis quae Praefationis in exordio seruntur, sagaci disquisitione colligit Haenel non solum Bouchardo Breviarii Alarici codicem descriptum fuisse, verum integrum etiam ad editionem paratum. Unde Bouchardus textum sumpserit si quaeramus, id ex similitudine et quasi identitate errorum et formularum praestat facillime codex qui in nationali Bibliotheca Parisiensi, n. 4405 signatur, vel potius, qui in eadem Bibliotheca Suppl. lat., numeris 398 et 399, usuveniunt.

Bouchardi consilium Io. Sichardus explevit, qui anno 1528, Basilae, Breviarium praelo supposuit hoc titulo: *Codicis Theodosiani libri XVI, quibus sunt ipsorum Principum auctoritate, adiectae Novellae Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani, Severi; Caii Institutionum libri duo; Jul. Pauli Sententiarum libri V; Gregoriani Codicis libri V; Hermogeniani lib. I; Papiniani tit. I. His nos adiecimus ex vetustissimis bibliothecis eo quod ad ius pertinerent et alterius etiam responsa passim in Pandectis legeretur: L. Volusi Metiani liber de Asse: Jul. Frontini lib. de controversia limitum, cum Aggenii Urbici commentariis.* Haec fuit prior et usque ad aetatem nostram, una et correctior Breviarii editio, qua solum textus eius contineretur; quia licet interdum singulae ipsius fuerint editae partes, vel solum Codicem Theodosianum Breviario insertum [1] vel Breviarium integrum multis reliquiis iuris anteiustinianei, ab eo primitus reiectis, additum [2] vel solum textum Theodosianum sine commentariis et ipsis additionibus editores evulgarunt [3].

Talis erat Alariciani Codicis status quum vir doctissimus, scientia historiaque iuris erudi-

---

[1] Tilius anno 1550, Parisiis, Codicem Theodosianum edidit, iuxta Breviarium, sed interpretatione omissa et sub hoc titulo: *E libris Constitutionum Theodosii. A libris priores octo longe meliores quam adhuc circumferebantur, sed ab Alarico rege Gothorum disjuncti, ut vix decima pars in his hodie appareat eorum quae in Theodosiano Codice continebantur. Posteriores vero integri nunc primum post M. annos in lucem revocati a F. Tilio Engolism... Parisiis. Apud Carolum Guillard, M. D. L.* Rarum exemplum libri huius in bibliotheca provinciali Cordubensi custoditur.

[2] Hoc fecit Cuiacius in editionibus suis sub hoc titulo: *Codicis Theodosiani libri XVI, quam emendatissimi adjectis quas certis locis fecerat Aniani interpretationibus. Ex his libris nunc primum integri prodeunt VI, VII, VIII, XVI. Ceteri aucti sunt innumeris constitutionibus Novellarum Theodosii, Valentiniani, Martiani, Maioriani, Severi Libri V cum Aniani interpretationibus. Ex his etiam Novellis multae tenebrae auferuntur. Tituli ex Corpore Gregoriani et Hermogeniani, et multo plures, quam prioribus editionibus haberentur. Ex Gaii Institutionibus liber. Iulii Pauli Sententiarum Receptarum ad filium libri V, cum Aniani interpretationibus et auctiores et castiores quam antea fuerant. Papiniani liber responsorum qui etiam nondum fuerat editus. Item Notae juris a Magnone collectae. Haec omnia curante Iacobo Cujacio, Lugduni,* 1566. De hoc libro aliae editiones apparuerunt, etsi non semper cum priore omnino congruentes, anno 1586 Parisiis, eodem anno Aureliae Allobrogum, 1593 Lugduni, 1607 Parisiis. Omnia quae Cujacius textui Sichardi adiecit, Breviario alienae erant, praeter pauca et brevissima fragmenta. Et quoniam fontes unde hauserat raro aperit, difficile est disquirere quid ex vero et genuino Breviarii textu, et quid aliunde provenerit.

[3] Cum commentariis et notis criticis, celeberrimus et iuris peritissimus Iacobus Gothofredus Codicem Theodosianum edidit omnibus eiusdem legibus eousque cognitis locupletem et recensione visigothica. Editio haec, quinque magna volumina occupans, prodivit in lucem Lugduni 1665. Eumdem textum cum emendationibus et nonnullis in Gothofredum animadversionibus, Ritterus de novo edidit, Lipsiae 1740, postea vero Mantuae et Venetiis. Commentariis Gothofredi et interpretationibus visigothicis omissis, Beckius, in *Corpore iuris anteiustinianei*, textum Codicis auxit, perpolivit et anno 1815 Berolini evulgavit. Peyronus denique, ipsum Beckii textum cum correctionibus et additionibus, anno 1824 de novo edidit.

tissimus, postquam in lucem edidit verum textum Codicis Theodosiani hactenus cognitum, notis criticis abunde refertum, aliisque de iure tractatibus operam navavit egregiam, tandem, consilio Savigny, opus difficile aggreditur, novam editionem Breviarii cum textibus quotquot aderant ipsius manuscriptis collatam. Ob hunc assequendum finem multas Europae regiones perambulavit, diu et accurate scrutatus publicas ac privatas bibliothecas, quibus aut codices Legis romanae visigothicae aut eorum fragmenta seu partes inveniebantur. Ita nactus est ex codicibus, qui verum ac purum Breviarium continent, exempla decem: ex codicibus quibus vero Breviario reliquiae iuris anteiustinianei iunguntur, exempla undecim: Praeterea vidit Haenel viginti tria exempla quibus legum inscriptiones, subscriptiones aut verba multa deerant; quinque quae tantum locorum Breviarii farraginem continebant; viginti quatuor quae Breviarii Epitomen tantum afferunt, et novem quae solum Breviarii exiguam partem continebant. De hisce omnibus codicibus Haenel accuratam notitiam dedit, quia eorum plures per se inspexit, ceterosque per alienam inquisitionem cognovit. Beneficio huius laboris novem et septuaginta codices hactenus praeferuntur quibus Breviarium vel eius compendium aut diversa fragmenta servantur.

Omnibus his textibus attente recensitis et collatis, Haenel opus suum struxit, praesertim sequutus codices, quos Sichardus, Bouchardus et Tilius evulgavere. Titulos et leges paucis tantum codicibus insertos non omisit, eorum originem indicans. Omnia, quae a librariis evidenter omissa, novata aut corrupta erant, accurate indicavit. De unaquaque constitutione vel lege diligenter inquisivit quibusnam codicibus integra erat, quibus mutila et quidbus superfluens. Omnes interpretationes notavit quae sensum mutabant, auxerant aut falso exposuerant. Scripturae diversitates et grammaticales errores codicum recte omisit et orthographiam verborum compendia atque interpungendi signa, ad nostri temporis modum scribendi revocavit, praeterquam in Epitome S. Galli cuius scripturam, ut in codice est retinuit.

Coram Breviario integro Epitomen eius Haenel apposuit: primum textum Aegidii, a vitiis purgatum, qui admodum cum plerisque codicibus cohaerebat: postea Parisiis Supp. lat. 215, textum *Scintilla* nuncupatum: Guelpherbytanam Epitomen, quam orthographiam singularem, scripturae compendia et alia non communia signa retinuit: Epitomen Lugdunensem: Epitomen Monachi, cum eius singulari prologo quem auctor compendii scripsit: Seldeni Epitomen qua Gaius et Paulus tantum comprehenduntur: Epitomen denique S. Galli qua fideliter retinentur et transcribuntur scripturae compendia, orthographia et interpunctiones ex ipso codice desumptae.

III

DE INVENTIONE PALIMPSESTI ET DE STATU BREVIARII INDE ERUTI

Postquam de Breviarii compositione et ejus codicibus summatim egimus, ut facilius quae de Palimpsesto dicenda sunt intelligantur, ejus inventionis historiam narrare debemus et statum nostri Breviarii delitescentis exponere.

Anno 1887, quo tempore literariam missionem Caesareae Academiae Vindobonensis socius eius praeclarus Rodolfus Beer, palaeographus peritissimus, diligenter in Hispania explebat, publicas et privatas bibliothecas scrutabatur; et cum in nostra Legionis civitate sisteret, archivium Capituli Cathedralis perlustravit antiquum aeque ac nobile. Inter membrana et vetus-

tissimas chartas illic custoditas, codicem membranaceum invenit sub titulo *Eusebii historia*, cuius in membranis plurima erasae scripturae vestigia deprehendit. Manebat itaque sub Eusebii textu alter, quasi emortuus, atque in vitam substantiis chimicis revocandus quem doctus et diligens Beer ita illico patefecit ut duplicem esse traderet, hinc divina utriusque Testamenti scriptura, inde vero legali Romano-visigothica conflatum. Dimidium facti qui coepit habuerat; videbat porro tam sibi quam Capitulo cathedralis ecclesiae parum hac detectione prodesse nec progredi ultra posse, nisi primaevum textum recuperarent, qui erat labor non minus difficilis quam dispendiosus et ipsius Capituli prorsus excedens vires. Quare, sapiens inventor detectionem suam Regiae nostrae Academiae denuntiavit, ut de ea certior operi parando ac perficiendo suppetias ferret.

Academia vero, quae nihil ad historiae Hispanae monumenta servanda atque illustranda intentatum relinquit, decrevit adducere ad se Palimpsestum ipsum, ex deleta huius scriptura reficere textum legalem eumque studio eruditorum traditum in lucem edere. A Capitulo cathedrali, codicem rescriptum in commodato, pactis securitatis conditionibus, ad breve tempus obtinuit. Primum opus erat revocare ad vitam et accurate promere Breviarii textum deperditum, iacentemque sub alio, quin tamen is deperiret. Palaeographus peritissimus D. Jesus Muñoz, litteris hodie infauste raptus, idipsum studiose ac diligenter perficiendum curavit [1].

Sunt in hoc codice viginti praeter unum fragmenta Breviarii Alariciani; quae quidem foliis tercentum viginti tribus continentur; fragmenta vero quae desunt, nonaginta tribus foliis exarata proculdubio fuere. Nec tamen id in nostro accidit quod in aliis rescriptis codicibus, quibus una parte avulsa, altera suo loco manebat. Monachus enim, sive librarius, cui Eusebii historiam transcribendi cura demandata est, membranis carens aut volens sibi in sumtu temperare, folia, ex codice sacrorum Bibliorum primum avulsit postea ex Breviario Alariciano, et in eis antiquam scripturam obliterans vel radens, inordinate, quod sibi mandatum erat exegit. Forsitan mutili jam existebant illi vetusti codices, quorum membranas rescripsit; nec remanebant ex biblico nisi folia pauca, neque ex Breviario textus integer. Librarius igitur folia indiscriminatim quae ad manus habebat deprehendit, ac desuper Eusebii Historiam rescripsit. Ideoque pristina scriptura, quam refecimus, adeo truncata et inordinata apparuit, ut non parvi laboris fuerit, habita lacunarum ratione, fragmenta suo quaeque loco reponere.

Desideramus itaque in Palimpsesto: Commonitorium, quo rex Alaricus auctoritatem suo Codici contulerat: tres priores libros Codicis Theodosiani: alia parva fragmenta in posterioribus libris ipsius Codicis: Gaii Institutionum, Paulique Sententiarum et Novellarum Imperatorum diversa fragmenta, et omnia quae de Codicibus Gregoriano et Hermogeniano Papinianique scriptis continet Breviarium. Haec omnia fortasse aderant in Codice nostris membranis transcripto; sed affirmari nequit ut iam praetulimus, an tempore rescriptionis Codex Legionensis in integrum remansisset, an vero non. Neque sciri potest si Commonitorium Alarici ipsi Codici inesset, cum subsistant plurimae Breviarii antiqui descriptiones [2], quae illud omit-

---

[1] Consilio videlicet et auctoritate Commissionis ad hanc parandam editionem ab Academia constitutae. Huic dedere nomen praeter nos, qui subscribimus, D. Aurelianus Fernandez Guerra, D. Joannes Rada et Delgado, D. Emmanuel Danvila, D. Marcelinus Menendez Pelayo et D. Eduardus Hinojosa; qui omnes, ne quid de nobis dicamus, mandatum Academiae distributa sibi portione gnaviter adimpleverunt.

[2] Alarici Commonitorium non invenitur nisi in viginti quinque Codicibus supra dinumeratis; plures igitur eo carent. Neque accuratissimus Sichardus illud sua editione recensuit, ex quo inferri potest abfuisse idipsum in quatuor Codicibus ex quibus textum editum composuit.

tunt; nam in codicibus apud Galliam scriptis sive dominationi visigothorum mancipatam, sive sub potestate Francorum regum positam, levis momenti erat *Auctoritas* vel *Monitorium* Alarici. Quia licet illi reges ius romanum subditis suis romanis retinuerant, hoc non propter reverentiam Principum, qui illud promulgaverant, fuit decretum, sed ad expediendam dominationem in populos noviter subiectos. Dubium nobis non est quoad omissionem trium priorum librorum Codicis Theodosiani in Palimpsesto, quia in codicibus fere omnibus inveniuntur. Etsi nonnullis principium huius Codicis deest, illi sunt ex quibus integri foliorum quaterniones avulsi erant, et cum ipsis, priorum librorum pars abiit [1].

Fragmenta quibus caret Palimpsestus alia trium generum sunt: 1.° Quae per foliorum defectum absunt et non pauca notantur: 2.° Quae per textuum absentiam vetustissimo codici in Palimpsestum translato defuerant, tunc enim Breviario adiecta non erant, ideoque a librario nostro minime adscribi poterant: 3.° Quae aliam causam non agnoscunt, nisi ipsius scriptoris errorem aut incuriam.

Primi generis lacunae in Palimpsesto quinque et viginti sunt; fragmentorum autem existentium viginti quatuor est numerus. Maxima omnium lacuna prima est in ordine, qua, ut diximus, tres priores libri Theodosiani continebantur: decimaseptima, compaginem septem foliorum amplexa, quibus inerant posterior pars tituli secundi et sequentes tituli Novellarum Valentiniani usque ad principium decimi: et vigesima quinta quae viginti tres foliorum defectum promit quibus continebantur finis tituli 5, tituli 6 ad 13 libri IV atque integer liber V Sententiarum Pauli, fragmenta Codicum Gregoriani et Hermogeniani, Papinianique Responsum. Praeter has magnas lacunas, dinumerantur in Palimpsesto una trium foliorum, sex duorum, ac demum octo ex foliis totidem resilientes. Desunt ergo in totum tria et nonaginta folia.

Quid nobis has ut lacunas compleremus, facere opus erat? Dubitavimus an necesse esset eas omnino supplere cum Breviarii textu edito, an sufficeret eas indicare, aperiendo quid ipsae celant. Quum Academiae scopus non sit novam hispanicam Breviarii editionem evulgare, quoniam officii sui non est reproducere opera multoties excussa et universaliter cognita, sed hispanicas res illustrare novellis documentis et peregrinis notitiis, operae pretium fore non credimus fragmentis noviter inventis addere textus qui diversis editionibus extant et a nostro Palimpsesto disiecti exulant. Verumtamen lacunarum simplex notatio, in principio aut in fine cuiuscumque legis, intellectum eius solet premere, quum non habeat lector coram se deficientem textum, quod crebro accidit. Itaque inter has solutiones extremas, media incedemus via. Mutilas leges integramus et quas omnino abesse videmus, indicamus tantum numeris et rubricis titulorum, quibus secundum Haenelis textum inveniuntur.

Si novam et expletam Breviarii editionem evulgare conaremur, nobis non sufficerent Haenelis eruditissimi studia, quia opus esset codices quos ipse vidit aut descripsit noviter perscrutari et cum Palimpsesto accuratius conferre, exteras bibliothecas funditus explorare, investigationem denique magna ex parte iterare, cui Haenel viginti annos laborum et peregrinationum impendit. Cum nobis id non liceat, satis erit si, ratione Breviarii habita, novum eius textum seu maiorem ipsius partem propatulo demus et conferamus cum eo cui, sapienter exposito, detulit Haenel omnium laborum eius maturum fructum. Et quoniam ille patienter nota-

---

[1] In Codice Lugdunensi n.° 303, deest prior pars Cod. Theod. usque ad tit. 1.^{m}, lib. III. In Codice Phillippsii liber I ipsius Codicis abest, usque ad c. 2, tit. II, et sic de ceteris in hoc vel in aliis Breviarii locis.

vit praecipuas varietates quae inter textus excussos et codices inveniuntur, et lectionem praetulit quam genuiniorem aut correctiorem credidit, ita fiet ut nostra collatio, etiamsi non adimpleat omnia eruditorum vota, non parvae tamen utilitatis erit ad criticum studium Legis Romanae Visigothorum.

Exemplum Haenelis sequentes, aliquid etiam nostro textui addimus quod in vetustis Breviarii Codicibus et ejus editionibus non nisi raro invenitur. In illis, ut in Palimpsesto, libri et tituli frequenter numerantur, non autem leges aut sententiae, quae unoquoque titulo continentur [1].

Haenel vero quo Breviarii usum expediret, non solum legibus et sententiis numeros apposuit, sed etiam divisit paragraphis numeratis Imperatorum Novellas, quae praecepta diversa comprehendunt. Nos autem hoc idem facimus.

Textus Palimpsesti cum Haeneliano collatus, alias omisiones profert, quae non ex avulsione foliorum procedunt, sed ex aevo quo prior transcriptus fuerat. Nam, ut supra innuimus, post dominationem Visigothorum in Gallia, et si Breviarium in vigore apud Romanos remansit, Commonitorium tamen Alarici, quo sub gravibus poenis de foro et scholis omnes leges Breviario alienae reiectae sunt, auctoritatem et effectum ultra non habuit. Hoc necesse est concludere ex varietatibus, in exclusione vel inclusione legum, quas Breviarii manuscripta illius aetatis exhibent. Non credimus, sicut quidam moderni germanici scriptores, fuisse a Carlomagno Codicem Alarici refectum, sed ex eo quidem tempore multis legibus quas consulti visigothici suppresserant auctum. His vero interpolationibus et additionibus ansam praebere debuit consuetudo, quam docti quidam scribunt statutam fuisse (si certa est) non admittendi in iudicio litigatores, qui suis in actionibus, non proferrent textum legum, cuius applicationem postulabant [2]. Si huiusmodi usus invaluit, consentaneum erat ut multiplicibus Breviarii apographis, quibus modo ad utilitatem litigantium, modo ad locupletandum textum, quo scholae utebantur, aliae leges insererentur; immo etiam nonnullae Imperatorum constitutiones Paulique sententiae, quas visigothi reiecerant, a librariis interpolatae esse potuerunt. Itaque multi sunt codices, quibus non solum constitutiones et sententiae additae sunt, sed etiam Novellae Imperatorum quorum nomina pristino Breviario non ferebantur, quaedam etiam leges barbarorum, aliaque scripta historica nedum iuridica, a lege Romana Visigothorum prorsus aliena [3].

---

[1] Haenel affirmat adesse nonnullis Breviarii veteribus apographis quodammodo legum numeros; quod ut probet, citat codicem Parisiensis Suppl. lat. 215, saeculo X aut principio XI scriptum, Epitomen Guelpherbytanam VIII[i] aut IX[i] saeculi, et Codicem Lugdunensem postremis lustris saeculi octavi aut prioribus noni scriptum.

[2] Infirmum credimus huius opinionis fundamentum. Gaudenzi peritissimus auctor, fuit primus qui eam invexit, id ratus quod in medio aevo crebro iudices textum legum non possidebant, utpote quia earum exhibitio ad litigatores pertinebat quoties applicationem postularent. Hanc ille peregrinam notitiam fulcire conatur quoniam nimis sumptuosa manuscripta fuere; quare, aequum videbatur onus adquisitionis eorum, non in iudices, sed in litigatores delabi. Sed hoc argumentum admitti posset dummodo facto exhibitionis Codicis probato eiusdem exhibitionis causa quaereretur, non vero quum sit ipsius facti comprobatio quae desideratur. Eam etiam invenire censet Gaudenzi in lege Recesvinti alio loco recensita (9, tit. I, lib. II, For. iud.) qua punitur litigator qui iudici pro quocumque negotio, alium legum librum obtulerit, praeter ipsum Forum, ab illo rege correctum et noviter evulgatum. Sed *librum legum iudici afferre*, quae verba illius legis sunt, non significat librum litigatoris proprium exhibere, sed allegare in iudicio leges quodam libro insertas. Eamdem prohibitionem Chindasvintus statuerat, in lege 8 ipsius tituli, quum Codicem visigothicum reformavit et communem omnibus subditis suis fecit; quocirca Recesvintus nihil aliud fecit nisi confirmare praeceptum patris sui, addens tantum poenam, anteriore lege omissam, quam eius infractores subire tenebantur.

[3] Codex Parisiensis 4403, saeculo nono scriptus, nonnullas Theodosiani constitutiones et Pauli sententias diu quidem cognitas, sed a Breviarii compositoribus reiectas admisit. Codex Parisiensis 4404 Breviario annectit Legem Salicam et Leges Alamannorum et Ribuariorum. Codex Vaticanus Reginae Sueciae 1128,

Breviarii textus non fuit quidem Palimpsesto adductus ex illis qui lapsu temporis aucti sunt; sed is erat, quem ex antiquioribus apographis pristini textus novatores adhuc non attigerant. Nam primo idem Palimpsestus, potius cum vetustioribus codicibus ab Haenel inspectis congruit, quam cum recentioribus cognitis. Hoc inferri deinde potest quia nullus illi est aliorum iuris anteiustinianei locorum, praeter quos Alarici prudentes excerpserunt. Lex singularis, quam Flavius Theudis rex Codici Theodosiano iussit inserere, non de antiquo iure romano, sed de novo visigothico peragebat, ut postea videbitur. Lege hac probatur textum Palimpsesti neutiquam huius membranis fuisse traditum ante postremos Theudis regnantis annos, ideoque longe post Breviarii promulgationem. Quo autem anno codex noster scriptus fuerit designari nequit, sed de eius forma et scriptura, qua litterae minusculae et unciales commixtae sunt, id ferri potest quod ultimis saeculi VI lustris, aut prioribus VII concedatur. Haenel, qui tot bibliothecas exploravit, Breviarii codices requirens, nullum alium vetustiorem reperit. Tres antiquiores, quos vidit, Monascensem Phillipsensem et S. Germani scriptos credit, primum saeculo VII aut ad finem VI, ceterosque indubitate saeculo VII. Unde Monascensis codex antiquitus procederet et quomodo ad Germaniam pervenisset ignoratur; attamen si descriptionem, quam de eo fecit Haenel, cum Palimpsesto conferamus, similitudinem inter utrumve animadvertemus. Codex Monascensis cum Pauli libro V explicit, sicut et noster, tametsi foliorum defectu, ultra eius librum IV non progreditur. Orthographia et erroribus orthographicis alteruter codicum congruunt, quin etiam in usu virgularum, plerumque curvatarum ad compendia verborum significanda. In duobus hisce codicibus, vocabula sine interpunctione coniunguntur. Et quoniam Phillipsii Codex, non solum aetate, sed etiam verborum cohaerentia compendiisque, interpungendi signis et orthographia, non differt a Monascensi huic etiam codici Palimpsestus, iisdem circumstantiis cohaeret. Hac tamen paritate non concludimus alterum ex altero fuisse transcriptum, sed eorum coaevam antiquitatem et communem fortasse originem.

Licet Palimpsestus eo tempore scriberetur quo adhuc Breviarium novis iuris anteiustinianei locis auctum non fuerat, in id incidit quo nonnullas leges barbaras aut earum fragmenta, vel novas regum leges librarii Breviario solebant adiicere. Lex Theudis inserta codici nostro, non solum hoc factum confirmat, sed etiam potestatem qua reges visigothi, sicut alii reges barbari fungebantur, augendi et reformandi romanarum legum Codicem, collatis ideo non antiqui ipsius iuris reliquiis [1], sed novellis et novissimis legibus.

Quod si aliae demonstrationes praesto non essent, vel ex ipsa Theudis lege concludimus

saeculo X exaratus, Breviario adiecit Theodosiani quasdam constitutiones, titulos ex Corpore Ulpiani depromptos et Leges Burgundionum, Ripuariorum, Alamannorum et Salicam. In Codice Coburgo-Gothano inventae fuerunt Pauli sententiae *de iudiciis*, quas raro exhibent alii Codices. Codex Montispessulanus, saeculo IX scriptus, copiosam Appendicem continet, veteribus iuris locis, a Visigothico spretis instructam. Codex Parisiensis Suppl. lat. 65 Breviario annectit Iustiniani Institutionum fragmenta, cum glossa Accursii et Leges Burgundionam et Salicam. In Codice Kelleri sunt multae Pauli sententiae, quae alicubi absunt, et sex Maioriani Novellae, quas Visigothi recusaverant. Nec desunt codices qui permisceant cum his iuris locis, scripta theologica, historica, litteraria et scientifica, velut librum I Isidori *de legibus*, acta et canones quorumdam Conciliorum, Glossarium latinae, haebraeae et graecae linguarum, formulas iudiciales et tractatum *De re medica*.

[1] Iuris anteiustinianei fragmenta transcursu temporis Breviario adiecta non fuerunt auctoritate regia sed iurisconsultorum seu librariorum arbitrio. Hi vero quaedam fragmenta ipsorum Corporum ex quibus Breviarium conditum erat, omissa invenientes, deesse crediderunt eademque reposuerunt auctoritate propria. Textus et alia documenta legalia quae in ipsis voluminibus Breviario addita reperiuntur, tribui non debent nisi librariis seu illis qui transcriptionem codicis ordinabant et hoc forte quia nihil innovare in iure iudicabant; nam quidquid addebant, illud eo tempore et singulis regionibus, ius etiam erat.

neque Palimpsestum, neque illum ex quo desumptus est codicem numerari debere inter authenticos ab Aniano subscriptos descriptosque ab exemplo in Thesaurum regium reposito, qui missi fuerunt Comiti Goiarico et provincialibus rectoribus.

Neque possibile fuit exempla a Goiarico signata, tot adeo scripturae erroribus depravari, quot in Palimpsesto apparent. Innumera huius menda oriuntur ex affinitate verborum cum vero eorum sonitu, quod sane indicat fuise codicem nostrum viva voce dictatum illatumque imperiti librarii auribus. Erat ergo probabiliter codex noster unus inter plurimos qui saeculo VII in usum iuris peritorum deducebantur.

Ubi scriptus fuerit aperto non liquet; sunt tamen nobis indicia vehementia de hispana eius origine. At vero tot inter codices Breviarii atque Epitomarum, quos Haenel recensuit, in Gallia plures inventi fuerunt, nonnullique in Germania et Italia, nullus vero in Hispania. Post accuratam exquisitionem rescivimus publicas nostratum bibliothecas omnes carere undequaque codicibus aut antiquis libris Breviario attinentibus. Nullum hac de re manuscriptum custodiunt; ad libros autem excussos quod attinet, Bibliotheca nationalis unum Sichardi exemplum possidet, et Cordubensis provincialis bibliotheca aliud Tilii operis exemplum instar Codicis Theodosiani desuper recensitum, et Bradrylogon totius iuris civilis [1].

Sed haec inopia qua laborant bibliothecae nostrae, et simul copia qua praestant gallicae, licet primo adspectu extranea videatur, miranda non est, si nostrarum legum historiam consulimus. A rege Francorum Clodoveo e Septimania visigothi post mortem Alarici in praelio, anno 507 reiecti sunt; nec tamen Breviarii auctoritas in foro et in scholiis ibi obsolevit quoad romanos quibus promulgatum fuerat. De eius usu et auctoritate in Gallia meridionali sunt exempla plurima. Adhuc in nonnullis Italiae regionibus, Breviarium viguisse probabile creditur; ideo quia una ex eius Epitomis in Rethia scripta, deprehenditur, quam Benedictus Levita et Reginus pro iuridicis eorum operibus tractaverunt.

Diversa omnino sors obtigit in Hispania Breviario; quod quidem de iure viguit sub dominatione visigothorum regum, simul cum Eurici Codice, quo visigothi regebantur; sed duplex regimen non perduravit apud Hispanos. Breviarium anno 506 fuit evulgatum; invaluit ad dominatum usque Chindasvinti, qui incepit anno 641 et finivit a. 650, post abrogationem romanarum legum. Ideoque Breviarii imperium in Hispania tantum 144 annos complectitur; longe plures, ferme sexcentos videlicet, in Gallia [2].

[1] Ecce titulum hujus operis, quod Haenel non recensuit: *Bradrylogos totius juris civilis sive Corpus legum: item Institutiones T. Gaii juriscons..., &. Dom. Ulpiani ex toto scriptorum ipsius Corporis tituli undetriginta. Quibus accesserunt Jul. Pauli Sententiarum receptarum ad filium, libri quinque, antea typis non commissi. Lugduni. Apud Ludovicum Pesuat* 1557. *Cum privilegio Regis.*

[2] For. jud. l. 8, tit. I, lib. II. Chindasvintus, posteaquam in Codice unico refuderat omne iuris corpus visigothis et romanis commune, *alienae gentis leges ad exercitium utilitatis permisit et ad negotiorum discussionem prohibuit.* Suevicae ae Byzantinae regionibus alludens, cunctam sibi subditam gentem nolebat *sive romanis legibus, seu alienis institutionibus amodo amplius convexari.* Verumtamen critici scriptores, docti illi quidem, negant Breviarium abrogatum hac lege fuisse, quam Recesvintus tametsi confirmavit, illibatam sensu reliquit. Praeclarus Daniels (*Handbuch der deutschen Staats und Rechtsgeschichte*, 1, pag. 22) docet prohibitionem hanc a Chindasvinto latam ad ius iustinianeum praesertim, Codicem et Novellas referri, non ad Breviarium; quapropter affirmat codicem visigothicum numquam fuisse ulla lege abrogatum. Sed pace tanti viri, ubi lex non distinguit, nec nos distinguere debemus.

Quare Augustus Gaudenzi, fontium iuris investigator peritissimus fatetur (*Antica compilazione di Diritto romano e visigothico*, p. 62) abrogationem Breviarii; non tamen eam tribuit Chindasvinto neque Recesvinto, sed Reccaredo converso ad catholicam fidem; neque enim, cum Chindasvinti lex emanavit romanarum legum prohibens usum, tum fuit edita, utpote quia iamdiu uno simul iure Hispania regebatur. Quodnam vero testimonium de hoc usque nunc ignoto facto Gaudenzi profert? Nullum. Esto quod nonnulli scriptores neoterici affirmant, alii negant, visigotharum legum Corpus a Leovigildo promulgatum, Reccaredum, in parte religioni atti-

Quid mirum igitur si quamplurimos Breviarii Codices in ea natos Galliarum regione dicimus ubi nunc asservantur? Quid mirum etiam si, nullo hactenus in Hispania reperto, se tandem extulerit Palimpsestus quasi *rara avis*, suo cinere rediviva?

In Hispania Breviarium ab exsequutione arcebant eiusmodi difficultates, quas ipse Chindasvintus aliquatenus declaravit [1]. Cuius generis hae difficultates fuere nec ipsa lex, neque historia portendunt. Credimus iis se regem voluisse difficultatibus extricare, quas ad compagem diversarum origine gentium dupla legislatio intendebat. Ipsa porro lex Chindasvinti ne hoc quidem plane efficere potuit ut romanas in foro et litigatores et iudices praeterirent. Ideo Recesvintus, Chindasvinti filius, novam tulit legem [2], qua triginta auri libras Fisco persolvere coguntur tam litigatores qui praeter Forum iudicum alium inveherent librum, quam ipsi iudices qui vetitum librum, eo sibi consilio porrectum, non disrumperent. Sub harum legum imperio Alarici Breviarium quasi nervis et ossibus destitutum apud nostrates elanguit. Corpus iuridicae doctrinae, non autem iuris, Breviarium evocari *ad Scholia*, sive commentationes, Recesvintus permisit, modo ne id fieret ad novellarum legum confutationem. Post mortem Recesvinti, quae contigit anno 669, vix ac ne vix quidem operae pretium erat Hispanis, qui sibi istam adsciscerent novis editis exemplaribus, oscitantem et dormitantem Breviarii sapientiam. Suppetebant ad usum, in dies rariorem, siquando tractandi erant, vetusti codices, despectu Christianorum aeque pessumdati ac Muhamedanorum barbarie.

III

DESCRIPTIO PALIMPSESTI ET PATRIA.

Erasi Breviarii quae supersunt fragmenta codex Legionensis, sub dimidium saeculi IX rescriptus, ad seriem eorum propriam restituta ita exhibet [3]:

—; 185, 65, 64, 183; —; 88, 101, 102, 173; —; 107, 108, 89, 80, 127, 166, 31, 34, 171, 130, 81, 70, 137, 160, 123, 118, 161, 136, 75, 86, 103; —; 180, 175; —; 106, 91, 15, 153, 126; —; 131, 152, 19, 158, 139, 82, 51, 46, 79, 134, 163, 104, 129, 122; —; 119, 128, 105, 179, 63, 162, 93, 100, 159, 66, 176, 96, 178; —; 177, 97; —; 24, 33, 32, 25; —; 172, 135, 142; —; 147, 138, 165, 90, 116, 74; —; 7; —; 87, 112; —; 94, 111, 114, 99; —; 113, 146, 157, 168, 55, 58, 169, 164, 143, 98, 109, 50, 151, 154, 47, 116, 95, 56; —; 167, 17; —; 184, 57; —.

---

nente correxisse, visigothorum conversionis causa: concludi ex hoc nequit ut rex ille dicatur eidem iuri civili religioni alieno, adstrictos voluisse omnes sibi subditos romanos et visigothos. Si conversio illa ad civilium legum reformationem seu renovationem locum dedisset, historia tantae molis factum non obtegeret, quemadmodum divus Isidorus silentio minime obduxit novitates a Leovigildo arriano, in legislationem inductas. Religiosa unitas unitatem legislationis expedivit, sed statim eam constituere non decuit; uno verbo si eam constituisset, lex Chindasvinti ab omni rationabili utilitate careret. Eccur leges alienae gentis abrogasset, quae a longo tempore in usu non erant? Si Reccaredus novum Codicem struxit, manuscriptum eius latet aut perivit. An Fori judicum leges *Antiquae* vocatae ex illo Codice proveniant apud doctos disputatur, quia demonstratione eget. An etiam fragmenta visigothicarum legum a Blhume transcripta, ex quodam Palimpsesto, Bibliotheca Parisiensi custodito, partem illius Codicis facerent, ipse Blhume, Merkel et Stobbe affirmant, quamvis Fratres Maurini, quorum bibliotheca primitus Palimpsestum servabat, Dahn et Haenel negant, quia putant fragmentum illud pristino Eurici Codici pertinere. Quid plura? Quocumque tandem devehatur harum quaestionum solutio, nihil profecto contra abrogationem legum romanarum a Chindasvinto opponitur, quia nec in legibus Fori iudicum *Antiquis*, neque in Palimpsesto Parisiensi aliquid de abolitione iuris romani anteacta dicitur.

[1] L. 8, tit. I, lib. II, For. iud. Haec lex, sicut fere omnes Fori iudicum, quo tempore data est non signatur.

[2] L. 9, tit. I, lib. II, For. iud.

[3] Folia codicis notamus numeris; lineis lacunas Breviarii.

Caetera folia pariter erasa, quorum tamen aliquot integre reviviscere fecimus, lacinias sacrorum Bibliorum, ex recensione Isidoriana saeculo VII scriptorum, turbato etiam ordine prae se ferunt, videlicet: Numerorum librum, Deuteronomium, Ezechielem; III Regum, Deuteronomium iterum, Actus apostolorum (cap. VII), Ieremiam, II Machabaeorum, Isaiam, Ieremiam rursus, II ad Corinthios, II Machabaeorum iterum, iterumque Actus apostolorum, I Ioannis, Pauli ad Ephesios, II Paralipomenon, Oseam, Ezechielem. Par in utroque Palimpsesto est litterarum conformatio, adeoque eidem proxima aevo; ast eae litterae, quarum agmen ingens sacra Biblia efformabat, altitudine ac latitudine breviore arcentur. Ac nae illi vehementer errant, qui Italicam pristinam a sancto Augustino laudatam recensionem isto ex codice sibi visi sunt deprehendere; nam et prologos librorum a sancto Hieronymo et Vulgatam ab eo versionem talem usurpat, qualem sanctus Isidorus post Licinium Baeticum complectebatur, atque omnis inde Hispania recepit.

Jam si reciprocus a nobis quaeritur utriusque Palimpsesti conspectus generalis, non intimo rerum sed foliorum ordine perspicuo decurrens, is huiusmodi est:

Sacra Biblia.	*Lex romana visigothorum.*
1, 2, 3, 4, 5, 6.	7.
8, 9, 10, 11, 12, 13, 14.	15.
16.	17.
18.	19.
20, 21, 22, 23.	24, 25.
26, 27, 28, 29, 30.	31, 32, 33, 34.
35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45.	46, 47.
48, 49.	50, 51.
52, 53, 54.	55, 56, 57, 58.
59, 60, 61, 62.	63, 64, 65, 66.
67, 68, 69.	70.
71, 72, 73.	74, 75.
76, 77, 78.	79, 80, 81, 82.
83, 84, 85.	86, 87, 88, 89, 90, 91.
92.	93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108.
109, 110	111, 112, 113, 114.
115.	116.
117.	118, 119.
120, 121.	122, 123.
124, 125.	126, 127, 128, 129, 130, 131.
132, 133.	134, 135, 136, 137, 138, 139.
140, 141.	142, 143.
144, 145.	146, 147.
148, 149, 150.	151, 152, 153, 154.
155, 156.	157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173.
174.	175, 176, 177, 178, 179.
180, 181, 182.	183, 184, 185.

Computantur igitur pro sacris bibliis folia rescripti codicis octoginta; centum vero et quinque pro Breviario Alariciano.

Hanc foliaturam ea librarius arte sortitus est est ut membranas utrorumque codicum vetustiorum, aut erasas aut eradendas, coram se statuens, indiscriminatim arriperet; mox earum singulis per mediam latitudinem complicatis, tot sibi efficeret quaterniones quot satis ad opus erant. Id sane consilii ceperat ille et complevit ut quam prae oculis habebat ecclesiasticam

Eusebii historiam, a Rufine latine divulgatam et auctam, in eosdem quaterniones apte clare pulchre refunderet, transverso calamo novas antiquitis litteras intermiscens. Hoc autem contigisse medio vel iam declinante IX saeculo, ipsius visigothica, sive ex hac profluens hispanica scriptura nos docet, cuius exempla photographica Paulus Ewald et Gustavus de Loewe, viri praeclarissimi, orbi litterario edidere [1]. Est ergo Palimpsestus noster manifeste patria hispanus; atque ibi rescriptus ubi, ut fert probabilis ratio, iamdiu bini codices, ex quibus iste effloruit, altissimas egerant radices.

Verumtamen, nequis nos in re tam gravi definienda leviores putet, subiectam nobis ob oculos ac tibi, amice lector, describemus paginam phototypice haustam ex Palimpsesto Legionem remisso. Eam nobis rogantibus effecerunt atque obtulerunt D. Sebastianus Urra et D. Eligius Diaz Ximenez, sodales Academici Legionenses, quorum opera prompta ac diligenti et nostra saepe excrevit.

Byblicus textus ad Ieremiam pertinet. Prima columna incipit capite XXXV, vers. 13: (Haec dicit DNS) exercitum, dssrhl; vade et dic uiris iuda et *abitatoribus iherusalem»;* altera capite XXXVI, vers. 14: (Volumen, ex quo legisti) audiente populo, sume in manu tua et veni. Tulit ergo baruch, filius Neriae, volumen in manu sua, et venit ad eos.» Textus undique, ut iam conspicienti patet, Hieronymianus est; systemate autem orthographico et peculiari phonesi, pingue quid sonante ac peregrinum, textui Alariciano quasi frater fratri comparatur.

Superiecta transversim pagina fragmentum continet Eusebianae historiae, ex libro III [2], capitibus XIII et IX desumptum. Hoc si transcribamus, solutis tamen litterarum compendiis, lectori commodo fore remur.

«(Ante quartum) belli annum cum *civitate* [3] in pace et abundantia perduraret, in die festo tabernaculorum clamare cepit: uox ab oriente, uox ab *ocidente*, uox a quattuor uentis, uox super *iherusalem*, uox super sponsos et sponsas, uox super populum, et indesinenter die noctuque per omnes plateas circuiens hec clamabat; *quo* quidem primores ex populo uelut [*in*] *fausti preconii* indignatione commoti correptum hominem multis berberibus *adficiunt. Ad* [4] ille nequaquam pro se aliquid loquens, sed ne eos quidem qui se circumstiterant deprecans, easdem uoces pari obstinatione et clamore repetebat. Tum principes *intellegentes*, ut [5] res erat, numinis esse motus in viro, perducunt eum ad iudicem romanum, *aput* quem flagris ad ossa usque laniatus neque lacrimas *fundit.* Sed *eandem* vocem miserabiliter et cum *codam* ululatu emittens per singula pene verbera proferebat, addens etiam hoc: *ue, ue iherosolimis.*

Prosequitur et *aliud* idem *storiograuus* [6] maiore gestum miraculo dicens [7] oraculum quoddam

---

[1] *Exempla scripturae visigothicae, XL tabulis expressa.* Heidelbergae, 1883. Scriptura atque adumbratio tabularum XIII, XIV, XV, nostro codici apprime cohaerent.

[2] Migne, *Patrologia graeca*, t. XX, pag. 237 et 239. Parisiis, 1857. Huic tamen editioni graecae, caput IX est quod codici nostro VIII; nam Rufinus Eusebio multa pro arbitrio addidit, detraxit, immutavit.

[3] Lege *civitas.*

[4] Lege *At.*

[5] Graeca ὅπερ ἦν. Librarius, duas forte lectiones indicans, ita scripsit: *ut ui res.* Sed ipse, aut alius, apprime doctus notavit ad marginem *ut ui* non esse admittendum, tametsi ex lectione *ut uere res erat* minime spernenda emanaverit.

[6] Nempe Iosephus. Suppressionem litterarum *hi* aut *i* ante *st*, *sp*, etc., librarium nostrum iam docuerant bini codices erasi, tam byblicus quam legalis. Praeterea littera *ph*, quam *storiograuus* in *v* transmutat, librarium ipsum genere teutonem seu visigothum portendere videtur.

[7] Hic, apposito signo, revocatur lector ad notam marginalem, quae sic se habet: «Nota quod *Ioseppus* oraculum prophetarum in christo dictum et proprium, quanquam iudei stolidi in messia (venturo adhuc) uertunt inplendum, in uespasiano putabat impletum.»

in sacris litteris repertum quod per idem tempus uirum designaret ex eorum regione processurum, qui totius orbis potiretur imperio; cuius oraculi presagium idem *storiograuus* uespasianum declarare suspicatur. Sed uespasianus non aliis quam illis solis gentibus que romano uidebantur subdite dominatus est. Unde iustius ad christum hec responsare feruntur, ad quem dixerat pater: Pete a me, et dabo tibi gentes *ereditatem* tuam et possessionem tuam terminos terre; et cuius per idem tempus per apostolos suos in omnem terram exierat sonus, et in fines orbis terre uerba illorum.

VIII. Operepretium sane est post *sta* [1] noscere quis fuerit hic *Ioseppus* et unde vel ex quo genere originem ducens, qui tantam nobis materiam rerum gestarum cognitionem prestiterit [2].»

Haec pagina textu Rufiniano duobusque scholiis marginalibus a librario sive eadem manu, quae codicem rescripsit, adiectis, manifesto constat. Ac primo quidem, ut conspicienti patet, systema illud elucet orthographicum, cuius complexionem ex Palimpsesto legali fusius trademus [3]. Interea satis est meminisse quae idcirco animadvertit clarissimus Florez ubi de codicibus Cordubae saeculo IX per librarios mozarabes exaratis agit [4]. Duo porro scholia, paginae annexa, doctorem Alvarum Cordubensem profecto decent, arabicam hebraicam latinam linguas apprime doctum, ingenio sapientia atque omnium adeo historiarum, quae tum ferebantur studio perillustrem. Is enim tam secundi quam primi scholii sententiam, ac verba fortasse ipsa, usurpavit contra Eleazarum iudaeum anno 840 [5].

Huiusmodi scholiis, hactenus ineditis, per singulas pene paginas codex claret, latinis ferme ubique, alicubi arabicis, graecis nusquam. Eum igitur natum dicimus Cordubae medio saeculo IX. Nec diu ibi remansit, Legionem felici sorte migraturus. Eum siquidem aut dono aut pretio accepit [6] a Samuele mozarabe Dulcidius presbyter Toletanus, legatione functus Alfonsi III apud calipham Muhammedem anno 883; eumque secum anno sequenti redux, asportavit. Ex hac descripta forsitan est *Historia Eusebii et Rufini*, qua Alfonsus III utebatur [7]; et in qua munere tanti Principis gloriatur Ecclesia cathedralis Ovetensis.

Malo fato codex Legionensis initio exesus, sub finem vero mutilus, inter eos facile collocatur, quos episcopus Pelagius anno 1072 [8], reficiendos accepit. Folium 183 ita clauditur: «hydrie fieri solent in egipti partibus undique crebris *minutas* [9] admodum foraminibus, *pacule* [10], quibus turbida aqua desudans *desecatior hac* [11] purior redditur.» Haec verba prostant in libro II Rufini, capite XXVI [12]. At enim folium 184 incipit a capite XXIX [13]: «quod quum

[1] Lege *ista*.
[2] E regione huius commatis, in ora paginae, alterum scholion legitur: «Hic Ioseppus dignissime vitam *conlaudans*, vir ex genere designatus, legem eximie edocens *inbuit*.»
[3] Articulo V.
[4] *España Sagrada*, tomo XI, pag. 51-61. Matriti, 1792.
[5] «Scito quia nihil tibi ex Egesippi posui verbis sed ex Iosippi nostri (videlicet genere iudaei) doctoris». Quae quidem Alvarus explanans, illico verba subdit ab Eusebio ex Iosepho relata, prout habentur in nostro codice atque a secundo scholio designatur. Primo etiam scholio *stolidus* arguitur Eleazarus, qui Messiam spectabat venturum anno 867.—*Ibid.* pag. 184 et 185.
[6] Diaz Ximenez, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XX, pag. 130, Matriti, 1892.
[7] *Handschriftenschätze Spaniens* von Dr. Rodolf Beer, pag. 385. Vindobonae, 1894.
[8] *España Sagrada*, tomo XXXVI, append. XXVIII, pag. LIX.
[9] Lege *et minutis*.
[10] Lege *patule*.
[11] Lege *defecatior ac*.
[12] Migne, *Patrologia latina*, tomo XXI, pag. 535. Parisiis, 1849.
[13] *Ibid*, pag. 537.

***

factum esse hi qui superfuerant ex paganis viderent, in recordationem rei magne sibimet antiquitus commendate venisse perhibentur: signum hoc nostrum dominice crucis inter illas quas dicunt hieraticas, id est sacerdotales litteras, habere egiptii dicuntur velut unum ex ceteris litterarum, que apud illos sunt, elementis.» Cur autem textus interceptus disparuit, avulsio explicat ac disiectio quaternionis postremi. Sed multo peiora passus est quaternio codicis primus. Primo eius folio frustulum dumtaxat relinquitur miserandum; sequentia inde folia, quasi scissos oblique digitos, macie squalidos et flamma corruptos, in maiorem altitudinem gradatius se attollere conspicis. Ea tamen ex palimpsestis sacrorum bibliorum traxisse originem, itemque exordium ab historiae dedicatione, sive epistola Rufini ad Chromatium, negabit nemo. Quod si, ubi pervenit Corduba Legionem, codex membrorum integer erat, eccur adhuc post medelam [1], et curam sapienter adhibitam, aegre convalescens utroque pede claudicat? Sua, ni fallimur, portendit cladem a barbaris Almanzor [2] et Abdelmelich [3] inustam cathedrali Legionensi. Ad rem Pelagius episcopus [4]: «Post hec comparavi ad honorem sancti Salvatoris et beate Marie librum magni pretii, quem *Bibliothecam* [5] nominant..., et librum in ecclesia necessarium de prophetiis, epistolis et evangeliis qui *comicus* dicitur [6]..., et reparavi *quoscumque inveni disruptos et dispersos, quorum infinitus est numerus.* Quanti autem faceret editam a Rufino historiam Pelagius, qui se profitebatur *doctrinis ecclesiasticis apprime eruditum*, altero id innuente codice [7] novimus, quem scribi iussit anno circiter 1069.

IV

DE LEGE THEUDIANA

Quidquid ex Breviario Alarici, hactenus cognito, Palimpsestus Legione servatus retinet, quo tempore quove loco scriptus dici possit ac debeat, per summa capita in utramque partem disserendo lustravimus. At vero, singularis, quam codex noster Breviario inseruit, a Theudi visigothorum rege Toleti lata et promulgata lex, ita ex insperato crebris, obscuris, dificillimis implectitur quaestionibus, ut ea nobis et seorsum et accurate tractanda demum esse videatur.

---

[1] «Nunc autem cum siluisset terra in diebus nostris, et dominus rex Adefonsus in sede paterna convaluisset, et vidissem ego Pelagius hunc locum mihi a Deo commendatum, malitia hostium non solum contaminatum, sed etiam corruptum, absidibus interruptis, aris et altaribus incompositis, parietibus nudis et inundatione pluviarum corruptis, sine domibus et officinis canonicis, sine *libris* et ornamentis ecclesiasticis, sine forma discipline regularis..., laboravi facere de meo et adquirere de aliis probatis personis hec omnia que sequuntur.»— *Testamentum Pelagii*, anno 1073; ap. *España Sagrada*, ubi supra.

[2] Anno 988.

[3] Anno 995.

[4] Loco cit.

[5] Divinam intellige, seu codicem sacrorum Bibliorum utriusque Testamenti. Exemplar hoc idipsum fuisse arbitramur quod in monasterio Albeldensi scriptum est anno VI regis Ordonii, aerae vulgaris 920. Magno illud sibi pretio comparavit Pelagius, reposuitque in thesauro ecclesiae suae cathedralis, ubi paulo post documentis historicis melius crevit et etiamnum custoditur.

[6] «Guárdase otro Códice Gótico, que contiene las Profecías, Epístolas y Evangelios de todos los días del año. Este es uno de los Códices, que el Obispo Don Pelayo dió á su santa Iglesia, como parece por la cláusula de su testamento que dexo referida y por el testimonio que se lee en una hoja del mismo Códice por estas palabras: *Pelagius Episcopus sum liber.*» Risco, *Iglesia de León y monasterios antiguos y modernos de la misma ciudad*, pág. 80. Madrid, 1792.

[7] «Est liber Hestorie ecclesiastice, que dicitur tripartita attributa; a tribus de Grecia compositum uno scilicet Theodorido sancto episcopo, et duobus viris Sozomeno et Socrate, incipiens a Constantino imperatore usque ad Theodosium iuniorem per multa intervalla temporum... Ego Arias (codicis nempe scriptor) vidi ipsum librum in Francia, quem nondum videram in Gallicia.» *Ibid*, pag. 81.

Ac primo quidem, quare tot Breviarii codices, quos Haenel prae manibus habuit, hanc legem excludant, quaeritur. Respondemus quia nullus eorum repertus est in Hispania; noster autem erasus est Cordubae, ibique ut credimus natus; quamvis illuc eumdem saeculo VIII illabi potuisse non diffitemur, vel Hispali vel Toleto deductum.

Data lex est *sub die VIII kalendas Decembrias anno XV regni domini nostri gloriosissimi Theudi regis*. Numerus *XV*, actione chymica excitatus, indubitate colligitur. Quandonam Theudis regnare coepit? Neutiquam ante mortem Amalarici, praedecessoris eius, quam historiographi cuncti statuunt accidisse anno 531; quin de initio regni Theudis consentiant, nam vehementer inter se discrepant. Annum 531 designant Procopius [1], Sanctus Isidorus [2], Alfonsus X [3], Vasaeus [4] et Garibay [5]; verumtamen sequentem praeferunt, 532 videlicet, archiepiscopus Rodericus [6], Alfonsus a Carthagena [7], Sancius a Palentia [8], Ambrosius Morales [9] et Ferreras [10]. Quamdiu vero in solio perstiterit, auctores qui tradunt pariter discordant. Alii computant annos XV et menses V vel VI; alii annos XVII; quibus alii adiungunt V vel VI menses [11]. Theudis autem obitum accidisse anno 548 concedunt omnes. Quare intra hunc annum et 545 evincimus eum esse requirendum quo data lex fuit. Hunc autem, videlicet 546, tutissime deducemus ex actis conciliorum Ilerdensis et Valentini, quae celebrata sunt eodem anno XV regis Theudis, aera hispana 584 sive anno Christi 546; Ilerdense quidem VIII Idus Augusti, Valentinum autem II Nonas Decembris. Atqui, intermedia his duabus dies est VIII Kalendas Decembris. Itaque lex promulgata fuit *die 24 Novembris anno 546*. Inde obiter concludemus non fuisse Theudim sceptro potitum ante diem quintam Decembris anni 531 [12].

Textum legis integrum non assequimur; principio enim, membrana vehementer rasa ita eum pessumdedit ut verba tantum aliquot inspicienti prodat. Scopus legis, dubio procul is est quem prae oculis paulo ante habuerat Ilerdense concilium supranominatum, etenim litigandi libidinem, pessimo iuramento obfirmatam, damnavit severe admodum, ac censoria nota coërcuit [13]. Simili pacto, fortique sanctione et poena, Theudis lata lege perstrinxit iudicum et curialium abusus in exactione litium expensarum. Rectores provinciarum sic alloquitur: *Et ut rationabiliter perpenderitis, veridica extimatione decernite, quoniam iustum est, non pro sponte arbitrio, sed iusto ratiocinantis examine, normam sumptuum existimari. Si quis sane praeter ea, quae sursum dicta sunt pro expediendis talibus negotiis fuerant data suffragia propositae actionis modum in nulla ratione transcendat. Tunc enim redemta non creditur fuisse iustitia*

---

[1] *De bello gothico*, lib. I.
[2] *Historia gothorum*, anno 531.
[3] *Coronica general de España*, parte II, cap. 31.
[4] *Rerum hispanicarum chronicon*, anno 531.
[5] *Compendio historial de las Crónicas*, lib. VIII, cap. 16.
[6] *De rebus Hispaniae*, lib. II, cap. 12
[7] *Rerum hispanicarum anacephalaeosis*, cap. 21.
[8] *Historia hispanica*, p. I, cap. 14.
[9] *Crónica general de España*, l. XI, cap. 58.
[10] *Sinopsis histórica cronológica de España*, año 532.
[11] Confer quae hac de re late disquisivimus apud *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XIV, página 474-478, 491-495.
[12] Testantibus conciliis, primus Theudi annus consistebat diebus sexta augusti et quarta Decembris 532. Ergo incoepit post quartam Decembris 531; non tamen post diem sextam Augusti, 532, quia ipse tum decurrebat. Sancto Isidoro possumus consequenter fidere, utpote qui regni Theudiani statuit initium anno imperii Iustiniani sexto. Hic autem annus incoepit prima die Aprilis 532. Quod si verum est, inter hanc diem et sextam Augusti eiusdem anni, quaestio iam restricta, protenditur.
[13] «*Qui sacramento se obligaverit ut litigans cum quolibet ad pacem nullomodo redeat*, pro periurio uno anno a communione corporis et sanguinis Domini segregatus reatum suum eleemosynis fletibus et quantis potuerit ieiuniis absolvat; ad caritatem autem, quae operit multitudinem peccatorum, celeriter festinet venire.» Can. VII.

quandoquidem minora sunt commoda quam petita facultas. Quodsi intra modum dicta causa existimata non fuerit, saltim ad coaequationem petita eveniant facultatem; statuentes ne quis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodum. Quod si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum; illis utique profutura quibus imposita fuerint maiora dispendia. Simili etiam compulsores decreto perstringimus, ut non pro sua commoda exigat voluntate. Sed ab eis quos propria evectione compulerit subvectum tantum super eum accipiant caballorum... Commoda quoque iuxta huius consulti seriem accepturi. Id est ut in millibus quinquaginta acceptent pro caballo uno, solido uno. Ea videlicet ratione, ut non minoribus causis, duo tantum, in maioribus vero quatuor caballi sufficiant, ut si quis plures caballos ultra hunc numerum ducere voluerit, absque ullo deductorum damno suo tantum reputabit ornatu. De ea vero quae exigerit, decimum nunquam pro suo consequatur exitio. Hac conditione ita ut, si commodatas exigerit pecunias, supra scriptum commodi modum exactores a reddente poenam recipient, quia eum qui commodata re possent, iniustum est commodis pergravari.» Sequuntur poenae, in quas transgressores legis incurrerent. Iudices qui de accusatoribus, amplius quam commodum praedictum recepissent, beneficium legitimum suum amitterent et pro eo quod amplius obtulissent, ad satisfactionem praesumptoris mulctam solverent. Iudices qui favore aut alia causa redemptioni reorum proclivi, damna vel rapinas punire neglexerint aut retardaverint, mulctam quinque auri librarum paterentur. Denique ut huius legis evulgarent notitiam praecepit Theudis rectoribus provinciarum, itemque cancellario regio ut eam adiungeret titulo XVI libri IV Codicis Theodosiani, remanenti videlicet apud Alarici Breviarium, quemadmodum in exemplari nostro Palimpsesto conspicitur.

Tenorem legis ac sensum generatim consideravimus: nunc vero aliqua singulatim explicare conabimur.

Initio legitur: *Flavius Theudis rex.* Eodem praenomine insignitus apparet Reccaredus in lapide insigni cathedralis Ecclesiae Toletanae [1]:

In nomine D(omi)ni consecra-
ta eclesia s(an)cte Marie
in catolico die pridie
idus Aprilis anno feli-
citer primo regni D(omi)ni
nostri gloriosissimi Fl(avii)
Reccaredi regis, Era
DCXXV

Flavio praenomine usus ideo Reccaredus fertur ut legitimum se dominationis Hispaniarum profiteretur haeredem, quam tenuerunt imperatores *Flavii*, Vespasianum puta, Constantinum, Valentinianum. Haec ratio siquid valet, adhuc enim sub iudice historica lis est, aequa manu attingit Leovigildum qui regium sibi cultum et curiam ad instar Romanorum imperatorum exegit. Nihil prohibet quin credamus aliam ob rationem id evenisse. Praenomen Flavius Theudis forsitan usurpavit ut gratiam sibi conciliaret a romanis catholicis quos regebat. Qui, ut ait sanctus Isidorus, *dum esset haereticus, pacem tamen concessit Ecclesiae; adeo ut licen-*

[1] Hübner, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, num. 155. Berolini, 1871.

tiam catholicis episcopis daret in unum apud Toletanam urbem convenire; et quaecumque ad Ecclesiae disciplinam necessaria exstitissent, libere licenterque disponerent. Quid ergo? Num *Toletana urbs* eo iam tempore caput visigothici regni exstitit? Id ne miremur, hanc legem, quam nobis protulit Palimpsestus, *Toleto* rex ipse ait *recognovimus*.

Atque eam quidem, sigilli sui adiectione firmatam Rectoribus provinciarum direxit, praecepitque ut per universos populos ac locorum iudices, edictis propositis, manifestarent. Hoc etiam pacto Alaricus Breviarium direxit Rectoribus provinciarum, romanis sibi subditis promulgandum; at vero Theudis *provinciales* atque universos populos complecti videtur, adeoque legem edictam voluit per universos locorum iudices, visigothos nempe, qui, de omnibus causis, tam romanorum quam visigothorum cognoscebant. Hanc ergo legem ut credamus fuisse pariter adiectam Codici *Visigothico*, quem olim Euricus ediderat, illud praeterea nos movet quod ipsa iuris administrationi providet ac satis facit, quae visigothos magis quam romanos afficiebat.

Lex porro compescit immoderatas iudicum et curialium exactiones; quae quidem ea tempestate adeo gliscebant, ut apud omnes propemodum leges Barbarorum de earum repressione tractetur. Lex Salica [1] plectebat Comitem qui quemvis a se non auditum bonis eius exspoliasset; aut, praemissa quidem audientia, plus tamen quam sibi debebatur extorserat. Lex Ripuaria [2] mulctabat iudicem, qui litis expensas exigeret ante compositionis vel mulctae debitae solutionem. Edictum Theodorici quadruplam de re male parta poscebat ab iniquo iudice: sive is rapinas in provincialibus exerceret, sive, etiamsi recte sententiam daret, damnum nihilosecius inureret aut rei publicae aut privatae personae, exquirendo aliquid ultra debitum [3]. Lege Burgundionum [4] denique gravem poenam luebat iudex cui res aliqua ex litigatoribus tam sollicitata quam sub nomine muneris accepta proveniret. Hac igitur adeo peragrata morum iudicialium lue et Hispanias eo tempore infici mirabitur nemo. Tarraconensis concilii, anno 516, sub rege Theodorico celebrati canon X vetuit sacerdotibus et clericis, *ne more saecularium iudicum auderent accipere pro impensis patrociniis munera*. Ipse Theodoricus, pro Amalarico nepote suo Hispaniarum rex datis litteris ad Legatos quos huc mittebat Ampelium et Liberium, securim radici arboris incestae ponere, incassum tamen, conatus est [5]; etenim, non polyptychis publicis, ut moris fuerat, sed arbitrio compulsorum suggerebantur provincialium subiacere fortunae. Mox vero Theudis eos iudices, qui favore lentius aut redemptione proclivius damna provincialium et rapinam negligerent, *quinque librarum auri* mulctavit fisci compendiis profuturas. Posterior autem, quae Reccaredo tribuitur, *antiqua* lex [6], poenam sanxit graviorem; nam et honore privatum, et *decem auri libris* mulctatum voluit Comitem, Vicarium aut villicum, qui indictiones, exactiones, operas vel angarias pro suo eorum commodo perciperent, aut simili populorum damno annonam imponerent; itemque numerarios vel defensores, ab episcopis et populis eligendos, qui dum ordinabantur, beneficium iudici dare vel ab eo aliquid accipere vel exigere malesuadi pergebant. Chindasvintus denique [7], ne plura

---

[1] Tit. 53, núm. 2.
[2] Tit. 89.
[3] Cap. 2, 3, 4.
[4] *Praefatione.*
[5] Cassiodorus, *Variorum*, lib. V, epist. 39.
[6] *Foro Iudicum*, lib. XII, tit. I, l. 2.
[7] *Foro Iudicum*, lib. II, tit. I, legibus 18 et 19.

exempla persequamur, iussit magistratus, moram actori pro patrocinio alterius vel amicitia innectentes eousque plecti ut huiusmodi actori pro eius fatigatione darent tantum quantum ipse ab adversario suo secundum legale iudicium fuerat accepturus; quod si praepostere iudex ob sui commodum sententiam ferret, tum cuicumque iniuste quidquam auferri praeciperet tantumdem eidem solvere tenebatur, aut subiacere servituros, aut saltem *quinquaginta* publice extensus *flagella suscipere*.

Hunc sibi scopum Flavius Theudis magnopere praefixit; poenam autem sic temperavit ut propterea legis ipsius antiquitas clare demonstretur. Dirigitur a rege lex universis rectoribus provinciarum per Hispaniam consistentibus et Galliam Narbonensem. Sumptus et expensas ad normam iuris ut moderetur agit de judiciis, de exsequutoribus seu compulsoribus, et de re iudicata.

Ac primo quidem ratio legis exponitur. Rex enim *cognoverat provinciales atque universos* populos, sibi subditos, *non* parum et iudicum et exsequutorum *sumptibus vel expensis* divexatos esse ac pene *contritos*, *qui saevim talibus* inciderant causarum negotiis ut foret nemo qui *sponte sua non ferretur in praeceps*. Pavorem ergo ab iniustitia illatum exspectata clementiae regiae constitutio fugabit ne *possesor dispendiorum male comprehensos* exagitet, et a quibus *expetitur* summus iuris ordo *succumbat*. *Idcirco* firma constitutione rex *censet ut in causis*, *quibus leges* normam sumptuum, seu dispendia et commoda iudicibus provenientia, minime praetaxaverant, eam Rectores provinciarum veridica aestimatione decernerent; et siqua fuissent maiora dispendia, illis utique prodessent quibus imposita fuerant. Simili etiam ratione compulsores vel exsequutores perstricti sunt ut commoda non exigerent pro sua voluntate, nec plus reciperent pro evectionibus suis, quam itineris sumptus; et hos non ante sed post evectionem peractam. Harum expensarum taxatio, nequaquam ut sumptus iudicum ab aestimatione Rectorum provinciarum circumspecta pendebat; nam disertis verbis a lege statuitur. Sicubi, ut plerumque contingebat, exsequutoris via quinquaginta millia passuum non superaret, unum solidum ille acceptabat pro uno *caballo;* ea videlicet ratione ut in minoribus causis duo tantum, in maioribus vero quatuor *caballi* sufficerent; at si plures ducere volebat, id sibi ornatui seu pecunia sua erogandum tribueret. Causae tamen eiusmodi memorantur, quae exigebant decimum de libra auri supra litigatam rem exsequutori pendendum; tum vero eidem ad evectiones ius non erat, neque ad decimam de re commodata a commodante repetendam.

Huiusmodi taxatio de sumptibus et expensis iudiciorum vix ac ne vix quidem exserit caput in aliis Barbarorum legibus. Theodoricus Edicto [1] iusserat ut lite cadens adversario suo sumptus non solveret, nisi iuxta magistratuum aut bonorum hominum taxationem; Theudis autem ulterius multo progreditur. Bavara lex [2] stipendium iudicibus assignabat unum *tremissem*, seu tertiam solidi partem, si res litigiosa non plus quam tres solidos valeret; duos tremisses, si tribus solidis res aestimabatur; et nonam partem, cum novem aut plures solidi disputarentur.

Apud Visigothos hunc modum iudicibus retribuendi, primo fuisse statutum credimus, ac paulo post in legem Bavarorum, probabiliter emanavisse. Verum, utut ea sint, pluris interest ut conferamus aliam Visigothicam legem [3], quam tulit Flavius (Chindasvintus?) rex *De com-*

---

[1] Cap. 74.
[2] Tit. II, cap. 16.
[3] *Foro Iudicum*, lib. II, tit. I, l. 24.—Pro diversitate codicum, modo *antiqua*, modo *noviter emendata* nuncupatur.

modis atque damnis iudicis vel saionis. «Cognovimus ait, multos iudices eo quod per cupiditatis occasionem supergredientes legum ordinem, ex causis tertiam sibi praesumant tollere partem. Propterea nunc praesenti lege constituitur ut haec talis iudicum cupiditas auferatur et non amplius iudex pro labore suo et iudicata causa ac legitime deliberata quam, sicut constitutum fuerat in lege priori, vicesimum solidum praesumat accipere. Similiter quoque quia cognovimus quod saiones, qui pro causis alienis vadunt, maiores pro labore suo mercedes quam merentur accipiunt: propterea, simili decreto legis huius edicitur ut qui pro causis alienis vadunt, decimum tantumdem solidum pro suo labore conquirant.» Fuit ergo *lex prior*, quae iudicibus vicesimum solidum pro labore et iudicata causa concederet.

Quaenam fuit prior ista lex? Quonam est rege condita? Sane Athalaricus, Theodorici in Italia successor, legis eiusdem ita meminit ut exinde suspicemur eam a Theodorico tam Ostrogothis quam Visigothis fuisse constitutam [1]. Huius, item prioris legis meminisse Theudim existimamus eo loci ubi de iudicibus agit; sed infeliciter post exordium textus qui ad nos pervenit, magna ex parte obliteratus est ac perdifficile patitur supplementum. Decimam vero librae auri partem, seu duos solidos tribui debere *compulsoribus* affirmavit Theudis, *saionibus* Chindasvintus; quare in idem munus homines, diversis vocabulis romano et visigothico recidunt.

Lex Chindasvinti in duas partes dispescitur antiquiorem alteram; alteram, quae sic incipit: *Id tamen noviter adiiciendum huic legi innectimus ut* si talis causa *occurrerit unde compositio, exsolvi minime possit, tunc ab illo ratio praescripta commodi exigenda est iudicis vel saionis.»* Utraque pars in *Forum Iudicum* a Chindasvinto compilatum certe immissa est; quare nihil prohibet hanc legem utrinque ab eo rege denominari; at si introrsum dispicitur, non dubitamus quin prima eius pars ad ipsam Theudis aetatem referri possit. *Antiqua noviter emendata* a Lindembrogio nuncupatur; a codice autem Legionensi describitur ut *antiqua* quam tulit *Flavius*. Atqui hoc praenomine Theudis usus est. Nobis autem ancipiti flexu haerentibus prima pars Reccaredo, secunda Chindasvinto adiudicanda esse creditur.

Reccaredi lex corruptelas iudicum ita plectit: «Si quacumque fraude quisquam super hunc numerum plus auferre tentaverit omnia quae legitime debuerat accipere perdat; illud vero quod iniuste contra huius legis ordinem super vicesimum solidum tulerit, duplum illi exsolvat cui hoc auferri praeceperat.» Saionum ita: «Quod si aliquis super hunc constitutum numerum usurpare praesumpserit; et mercedes quas legitime debuit accipere perdat et quidquid super decimum solidum fraude quacumque perceperit duplatum illi cui abstulit reddat.» Iudicibus demum ac saionibus unde proveniret, hinc vicesima, hinc decima, sic deffinitur: «Quam datam commodi summam ex lege, tam iudex quam saio de restitutae rei compositione conquirat.»

Haec autem generatim praecepit Theudis. Nam, ad iudices quod attinet, ita decernit: «Statuentes nequis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodum. Quod si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum, illis utique profutura quibus

---

[1] «Tarditas vestra apud gloriosae memoriae domnum avum nostrum merito vos fecit esse suspectos, quos etiam secundis praeceptionibus credidit admonendos, ut relicto tandem provincialium gravamine, ad eius deberetis iustitiam festinare. Et ideo praesenti auctoritate censemus ut si quid super *tributarium solidum* per quartam indictionem (anno 526) a provincialibus exegistis sine aliqua eis imminutione reddatis, quia supra veterem censum nulla indictionis praedictae eos volumus damna sentire.» Cassiodorus, *Var.* l. IX, ep. 12.

imposita fuerint maiora dispendia.» Ad saiones autem quod refert sic: De ea vero quae exegerit decimum, numquam pro suo consequatur exitio.»

Quatuor itaque, sibi, ut nobis quidem videtur, successere leges, commodorum iudicialium regulatrices: *prior* quam Theodorico; altera quam Theudi; *antiqua* quam Reccaredo; *noviter emendata*, quam Chindasvinto deferimus. Regulae generali de vicesima iudicibus, decima compulsoribus accensenda, Theudis exceptiones apposuit duas; nempe quum de pecunia commodata aut de possessore malae fidei iudicatum fuisset. At vero Chindasvintus alias exceptiones acerrima et aequa iuris distinctione cumulavit; eas ab hoc principio derivans ut si quis eius culpa vel delicto talis exstiterit unde legale commodum iudici vel saioni minime exsolvi possit, tunc ab illo ratio praescripta commodi exigenda est. Duram praeterea poenam, mulctam et flagella, inflixit saioni callido, qui ea *quae iudex ordinare decernit*, implere *neglexerit:* ipsos autem saiones, magis adeo quam Theudis voluit subvectionibus honoratos [1].

Verumtamen ne credamus saiones iudicibus anteferri, quia his vicesima, illis decima praestabatur; legem [2] *antiquam* recolat, ubi rex ait: «nostra recordatur clementia quod dum iudices ordinamus, *nostra largitate eis compendia ministramus.*» Quapropter in formula comitivae sacrarum largitionum legimus: «parum est quod provinciarum iudices tuae subiaceant dignitati.»

Datam a se legem Flavius Theudis eodem die (24 Novembris 546) *Toleto recognovit* seu confirmavit ac promulgavit. Simili pacto explicit apud *Forum iudicum alia* quam Wamba rex in urbe Toleto edidit [3]. Ea enim iam tum erat dignitas civitatis Toletanae, cui non solum esse metropolim ecclesiasticam provinciae Carthaginiensis (quod sanctus Hildefonsus [4] diserte testatur), verum etiam civile caput, immo totius regni visigothici existimemus. Theudis enim, undique victor, ac suae ditionis fines ultra oceanum protendens, ubi de recuperata Septa laureatus extollitur, *vulneratur* redux et occumbit *in palatio*, ut credimus, Toletano; *ubi* postmodum Athanagildus decessit [5].

Hanc eius legem, sive *constitutionem*, Theudis apponi iussit *libro quarto Theodosiani Corporis sub titulo XVI;* quem titulum primaevus Codex Theodosianus dispari numero, videlicet XVIII sed eadem rubrica exhibet: *De fructibus et litis expensis*, duas constitutiones tantum comprehendens. Prior a Valentiniano et Valente subscripta, invasorem rerum litigiosarum atque spoliatorem damnat ad earum restitutionem, cogitque in duplum ipsarum fructus solvere, necnon et litis expensas. Altera, quam Honorius et Theodosius edidere, prohibet litis expensas repetere, post iudicium definitum sententia vel transactione, si adversarius in iudicio praesens hac de re non fuerit impetitus. Propterea nihil de taxatione vel exactione sumptuum litium per inquisitiones, condictiones et sententiarum executiones exinde cautum est. Quod ergo Codex Alaricianus Theodosiano contentus, praetermisit, id ipsum hac sua lege Theudis faciendum, Chindasvintus autem *Foro iudicum* perficiendum curavit.

---

[1] «Iidem vero saiones quum pro causis alienis vadunt, si minor causa est et persona, duos caballos tantum ab eo cuius causa est accipiat fatigandos. Si vero maior persona fuerit et causa, non amplius quam sex caballos et pro itinere et pro dignitate debet accipere.

[2] *Foro iudicum*, lib. XII, tit. I, l. 2.

[3] Libro V, tit. I, l. 6: *Data et confirmata lex a die decimo Kalendarum januariarum feliciter, quarto anno regni nostri, in Dei nomine, Toleto.* Huic adde, alterius exempli causa, legem 21, tit. I, libri IX, quam tulit Egica: *Data et confirmata lex in Cordoba, anno feliciter sextodecimo regni nostri.*

[4] *De viris illustribus*, cap. II et III.—Videsis Florez, *España Sagrada*, tomo V, pag. 149. Matriti, 1859.

[5] Sanctus Isidorus, *Historia de regibus Gothorum* sub an. 548 et 567.

V

DE SEQUIORE PALIMPSESTI SCRIPTURA

Saepenumero Palimpsestus errat omissione, additione, mutatione verborum ac litterarum. Errores primi generis, quos relegendo animadverterat, expressit librarius appositis litteris *h. s.* (hic sunt), aut etiam, quamvis raro *h. d.* (hic desunt), reiecturus ad marginem quae supplenda forent. Quae autem ei repetitione exciderant non emendavit. Plurimi tamen errores, quibus grammatica laeditur, *codicis aetati* quae eos ferebat, non vero scriptoris incuriae tribui debent. Nam et coaevi codices et inscriptiones pariles, quas apud Galliam visigothicam Hispaniamque clarissimi viri, Edmundus Le Blant [1] et Aemilius Hübner [2], congessere, satis id superque nos docent.

Soloecismos tam declinatione et coniugatione, quam qui syntaxi officiant, Palimpsestus interserit aliunde receptos, sive ex codice antiquiore quem prae oculis librarius habebat sive dictantis aut vivae vocis oraculo. Aliquot vero negligentia scriptoris peperit. Hi porro defectus grammaticales ne oblivione premantur obstabit textus originalis, quem tabulis expressum coram typographico recte emendato proponimus. Quem denique probavit Haenel ita comparabimus ut ex eo supplementa prodeant *litteris inclinatis;* lectiones autem discordantes quae immutant sensum, notis efferantur, aut siquando expediet, brevi discussione illustrentur.

At vero quoniam systema codicum orthographicum certis limitibus tempus eorum et patriam definiendo indicat, quaerendum illud atque investigandum in Palimpsesto duximus. Descriptor sibi non ubique cohaeret, neutiquam tamen impedit quominus ad quaedam capita systema generatim reduci possit.

I. Praefixa *ad, con, in, sub,* integra manent: *adflictus, adlegationes, adparatus, adsolet; conmoda, conprobare; inlibatis, inperfectum; subpressa.*

Hoc modo scribendi gaudent codex Monascensis, sub finem saeculi septimi vel initio saeculi octavi exaratus et codex Parisiensis 4406 [3]. Ultimam tamen consonam amittunt *ab* et *sub* ante *sc* et *st: astraxit, suscribo, sustantia.*

II. Vocalis *e* qua prima syllaba vocabuli conflatur seu constituitur, mutatur in *ae: aedictum aemergentibus, aetiam.* Longius haec mutatio progreditur in Codice Monascensi, *aemolumenta, praetium, paenitus;* in codice Parisiensi 4403 [4] *sanae, aeventus, aedictum, aemolumentum;* in codice Parisiensi 4406 *caelebretur, aemolumentum, interpraetatio;* in codice Ambrosiano *C.* 20 [5], in codice Parisiensi Suppl. lat. 215 [6] quo scribitur *libertatae, praeces, absquae,* etc.

---

[1] *Inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle,* réunies et annotées par Edmond Le Blant. Parisiis, 1856.

[2] *Inscriptiones Hispaniae christianae* edidit Aemilius Hübner. Berolini, 1871.

[3] Codex iste in Gallia scriptus creditur; nam litteris minusculis claret, quibus Galli exeunte saeculo IX aut ineunte X plerique utebantur.

[4] Sunt in Bibliotheca Parisiensi duo codices hoc numero signati. Primus est 12, alter 26 inter codices Breviarii, quos recensuit Haenel. De primo nobis sermo est in Gallia exorto sub finem saeculi octavi. In eo scripsit librarius *u* pro *o* et viceversa, *b* pro *u* et viceversa, *g* pro *c*, *ae* pro *e*, *e* vel *y* pro *i*.

[5] Codex hic, apud Haenel, Orthographia et vocabulorum compendiis non differt ab illis, qui saeculo XII in Gallia scribebantur.

[6] Epitomen Breviarii tantum continet, saeculo X exeunte contractam. De varietate et inconstantia scripturae exemplum notabile est, nam saepe, idem verbum ter quaterque diversa notatione perhibetur.

****

III. E contrario non minus crebro dipthongi *ae* et *oe* per *e* substitutae apparent ut: *quesita, predicere, premium, iudeus, hec.*

Hoc defectu pariter laborat codex Monascensis, itemque Parisienses 4403 et 4406, Ambrosianus et Bernensis 1048 [1].

IV. Litterae *b* et *p*, ubi *t* sequitur, mendose substituuntur: *scribtura, optulerint.* Ita pariter in codice Monascensi legimus *nubtiae, obtaverit, obtimum;* in codice Parisiensi 4406 *babtisma, praescribtum;* et in codice Fuldensi [2] *nubtiae, rubtum.*

V. Littera *c* ante *e*, quasi ore italo redderetur, pro *g* usurpatur: *conlecerit* pro *collegerit.* Pari modo se habent codices Parisienses 4403 et 4406; deterius debacchatur codex Fuldensis ubi scribitur *sagro* pro *sacro, sagrado* pro *sacrato, eglesia* pro *ecclesia.*

VI. Ratione prolati soni *c* quoque cedit in locum *t: gracia, precium, racionem, tercia.* Idem videtur in Monascensi codice, in Parisiensibus 4403, 4406 et Suppl. lat. 215, et in Ambrosiano: *condicio, convencio, milicia, sentencia.*

VII. Ut *b* et *p*, ita *d* ac *t* permutantur: *aput, illut, adque* pro *atque.* Hoc etiam pede claudicant codices Monascensis, Parisienses 4403 et 4406, Ambrosianus et Parisiensis Suppl. lat. 215.

VIII. Vocales *i* et *e* invicem se loco deponunt: *differri* pro *defferri, inormis* pro *enormis, deminuta* pro *diminuta, letigiosus* pro *litigiosus.*

Hoc item pacto procedunt codex Monascensis ac tres Parisienses memorati.

IX. Littera *h* initio vocabuli saepe detruditur, crebrius autem intruditur: *oc, orrescat, hurbibus, husus* [3] *hordo, helementorum, hactum, hac* pro *ac.*

Ita codices tres Parisienses supra nominati, Monascensis, Ambrosianus et Bernensis 1048.

X. Simplex littera *l* interdum pro duplici usuvenit ac viceversa: *codicilo, nollumus.*

Exempla praesto sunt in codicibus Monascensi et Parisiensibus 4406 et Suppl. lat. 215.

XI. Littera *m*, veluti si efferret sonum naribus permeantem aut mugientem, lusitano similem, modo redundat, modo pro *n* ponitur: *quinquem* pro *quinque*, *Constantinopolim* pro *Constantinopoli*, *volumtas* pro *voluntas.*

Inde nova ratio prosodica emersit, conficiendis hexametris, quam probat dystichum in epitaphio Venantiae, matronae Eborensis, anno 593 incisum [4]:

«Dum simul dulcem cum viro *carpere(m)* vitam, *ultimum* iam solvi devitum, *comunem* omnibus, unum.

Pari gressu evagantur codices Monascensis et Parisienses 4403 et 4406.

XII. Littera *n* saepissime ob eamdem sonoritatem immittitur ante *s*, aliamve consonm: *quotiens* pro *quoties*, *relinquerit* pro *reliquerit*, *discendens* pro *discedens*, *thensauris* pro *thesauris*, *centensima* pro *centesima.* Ut codex Monascensis, ita etiam inscriptiones saeculorum VI et VII [5] huic incremento dant operam [6].

XIII. Brevium syllabarum vocales *o* et *u* commutantur, ut *sobule* pro *sobole*, *infolis* pro *infulis.*

---

[1] Saeculo IX in Gallia scriptus.

[2] Codex, saeculo IX in Gallia pessime scriptus, diversis Breviarii locis expletur et quasi inculta farragine consarcinatur.

[3] Confer quae ob hoc vocabulum, a Palimpsesto traditum, docte disputavit D. Franciscus Fernández et González apud *Boletín de la Real Academia de la Historia*, tomo XII, pág. 239-243.

[4] Hübner, *Inscriptiones Hispaniae christianae*, núm. 12.

[5] Exempli causa in epitaphio Venantiae:
«*Vita(m)* dum vixi Venantia nomen in seculo ges(s)i. Ter *deciens* quater in pace quietos pertuli annos.»

[6] Hunc morem adhuc servat vernacula dialectus provinciae Baeticae, ubi dicitur *muncho* pro *mucho*, *chinchón* pro *chichón;* lateque viguisse demonstrant etyma linguae hispanicae: *alondra* ex alauda, *dengue* ex tegmine, *manzano* ex matiano, *ronco* ex rauco, *sonreir* ex subridere, *venda* ex vitta.

Id vitio quoque vertitur codicibus Monascensi, Parisiensibus 4406 et Suppl. lat. 215, atque Bernensi 1048.

XIV. Littera *p* duriuscule geminatur, aut duas inter consonas male perstrepit: ***suppremum*** pro *supremum*, *volumptas* pro *voluntas*. Raro haec; rariusque accidit mutatio consonae *v* in *b*: ***remobendus*** pro *removendus*.

Exempla huiusmodi frequentiora tradunt codices Monascensis et Parisienses 4403 et 4406.

XV. Initio vocabulorum, *is* vel *his* evadit *s* ante *t* et *p*: *ste*, *sta*, *stud*, *Spaniarum* pro *iste*, *ista*, *istud*, *Hispaniarum*. E contrario, ubi minime deest anteponitur *i*: *istatuimus*, *istilo*, *istipulatio*, *istudium*. Similiter, pari loco legitur *estrinsecus* pro *extrinsecus*, *estraneus* pro *extraneus*. Has mutationes detrectant cuncti codices extra Hispaniam reperti. Itaque Palimpsestus noster originem portendit hispanam, quamvis eam lapides non evincant [1].

Quod ut comprobemus praestabit evolvere syllogen inscriptionum Hispanicarum, unde clari aperiuntur fontes, quibus primo effloruit lingua nostratum romanica *(romance)*.

1. In epitaphio Honorati episcopi Hispalensis, qui decessit anno 647, profertur nostri Martialis Bilbilitani pentameter (Hübner, *Inscr. Hisp. Chr.* 65):

Non timet *ostiles* iam lapis *ste* minas.

2. Pentameter alter Eborae sic effertur *(I. H. Ch.*, 10):

Nec *lemorum insidies expectaraque* vana time.

Ne quis timeat *lemurum insidias spectraque* vana, carmine iubetur ut frontem sive pectora cruce signet.

3. In epitaphio Sinticionis, anno 632 Salaciae defuncti *(I. H. Ch.*, 2):

«Dignum Deo in pace *commendavit ispiritum*».

4. In ara quam consecravit anno 652 videlicet X Chindasvinti et IV Recesvinti, Iustus episcopus Accitanus *(J. H. Ch.*, 175):

«Recondite sunt *ic* reliquie... sancte Paule, sancti *Estephani*...»

5. Apud Carthaginem Novam anno 589 *(I. H. Ch.*, 176):

«Comenciolus... magnus virtute magister militum *Spaniae*».

6. In opere tessellato, quo circus maximus Barcinonensis eleganter effingitur (Hübner, *(I. H. L.*, 5129). Nomina equorum: «*Iscolasticus*, *Ispumosus*».

6. In epitaphio romano, Cordubae *(I. H. L.* 2236):

Domitius *Isquilinus* magister grammaticae graecus, annorum CI, hic situs est. Sit tibi terra levis.

7. His exemplis, quae lapides romani suppeditant, aliisque plurimis nominatim addenda satis esse putavimus *Istoricus* (1482), *Ispana* (2680), *Ispanus* (3133), *Spanus* (3262), *Sestatiensis* (852), *Sestius* (5011).

Verumtamen, licet excusari plerumque de erratis potest Palimpsesti librarius propter sui temporis et regionis usum, quem penes arbitrium erat et ius et norma tam loquendi quam scribendi, oscitantem ipsum nihilominus ac nihil humani ab eo alienum putamus, ubi scribere deprehenditur *ad* pro *ut*, *vel* pro *nec*, *coniugi* pro *coniuges*, *actione* pro *agnatione*, *reservanda* pro *reseranda*, *reseratae* pro *reservatae*, *extantibus* pro *non extantibus*, *filia mortua* pro *filia mortui*, *amicis* pro *amitis*, etc. Errores eiusmodi sic diluemus atque a textu edito propulsabimus, ut nequicquam eorum, nisi quum opus fuerit, meminerimus.

Matriti, pridie Nonas Apriles A. D. MDCCCXCVI. FRANCISCUS A CÁRDENAS.—FIDELIS FITA.

---

[1] Cf. Le Blant *op. cit.*, *préface*, pag. CXVIII.

LEGIS ROMANAE WISIGOTHORUM

FRAGMENTA

EX CODICE PALIMPSESTO LEGIONENSI

Auctoritas Alarici regis [1]. *In hoc corpore continentur leges sive species juris de Theodosiano et diversis libris electae et, sicut praeceptum est, explanatae anno XXII regnante domino Alarico rege, ordinante viro illustri Gojarico comite. Exemplar auctoritatis. Commonitorium Timotheo V. S. comiti.....*

Incipiunt tituli de libro legum explanati [2].....

Codicis Theodosiani liber primus [3].

Codicis Theodosiani liber secundus [4].

Codicis Theodosiani liber tertius [5].

---

[1] Primum Breviarii fragmentum, adeoque majus, ex codice rescripto avulsum est; Decretum etiam Alarici de nova compilatione legali, quo textus promulgatur ejusque auctoritas definitur. Quem vero codex palimpsestus non habet, eumdem exhibent undecim Breviarii integri vel ejus epitomatis editiones; quare hoc loco minime inserendum duximus.

[2] Desideratur etiam in Palimpsesto Index titulorum, quem profecto avulsae rescripti codicis membranae complectebantur, sub una vel alia forma. Sunt codices qui tantum rubricas titulorum breviter proferunt, ut monent editiones Breviarii a Sichardo, Cujacio aliisque scriptoribus divulgatae: sunt etiam ubi rubricis titulorum explanationes seu explicationes adjiciuntur, quemadmodum Haenel editor animadvertit. Quem porro indicem codex rescriptus prae se ferebat, non liquet.

[3] Deficit prorsus in Palimpsesto liber hic in XII titulos distributus:

TITULUS I.—*De constitutionibus principum et edictis.* Leges tres.
II.—*De diversis rescriptis.* Leges octo.
III.—*De mandatis principum.* Lex una.
IV.—*De responsis prudentum.* Lex una.
V.—*De officio praefectorum praetorio.* Lex una.
VI.—*De officio vicarii.* Lex una.
TITULUS VII.—*De officio rectoris provinciae.* Leges sex.
VIII.—*De officio judicum civilium.* Lex una.
IX.—*De oficio judicum militarium.* Lex una.
X.—*De officio judicum omnium.* Leges tres.
XI.—*De defensoribus civitatum.* Leges tres.
XII.—*De assessoribus, domesticis et cancellariis.* Leges duae.

[4] Deest etiam in Palimpsesto liber secundus, hos titulos comprehendens:

TITULUS I.—*De jurisdictione et ubi quis convenire debeat.* Leges duodecim.
II.—*Ne in sua causa quis judicet.* Lex una.
III.—*De omissa actionis impetratione.* Lex una.
IV.—*De denuntiatione vel editione rescripti.* Leges septem.
V.—*De dominio rei quae poscitur.* Lex una.
VI.—*De temporum cursu et reparationibus denuntiationum.* Leges quinque.
VII.—*De dilationibus.* Leges tres.
VIII.—*De feriis.* Leges tres.
IX.—*De pactis et transactionibus.* Lex una.
X.—*De postulando.* Leges tres.
XI.—*De erroribus advocatorum.* Lex una.
XII.—*De cognitoribus et procuratoribus.* Leges septem.
XIII.—*De actionibus ad potentes translatis.* Lex una.
XIV.—*De his qui potentiorum nomina in lite praetendunt aut titulos praediis affigunt.* Lex una.
XV.—*De dolo malo.* Lex una.
XVI.—*De integri restitutione.* Leges tres.
TITULUS XVII.—*De his qui veniam aetatis impetrarunt.* Lex una.
XVIII.—*De judiciis.* Leges duae.
XIX.—*De inofficioso testamento.* Leges septem.
XX.—*De inofficiosis donationibus.* Lex una.
XXI.—*De inofficiosis dotibus.* Leges duae.
XXII.—*De hereditatis petitione.* Lex una.
XXIII.—*De rei vindicatione.* Lex una.
XXIV.—*Familiae herciscundae.* Leges duae.
XXV.—*De communi dividundo.* Lex una.
XXVI.—*Finium regundorum.* Lex una.
XXVII.—*Si certum petatur de chirographis.* Lex una.
XXVIII.—*De pecuniae sequestratione prohibita.* Lex una.
XXIX.—*Si certum petatur de suffragiis.* Leges duae.
XXX.—*De pignoribus.* Leges duae.
XXXI.—*Quod jussu.* Lex una.
XXXII.—*De peculio.* Lex una.
XXXIII.—*De usuris.* Leges quatuor.

[5] Codici Palimpsesto deperiit:

TITULUS I.—*De contrahenda emtione.* Leges novem.
II.—*De commissoria rescindenda.* Lex una.
III.—*De patribus qui filiis distraxerunt.* Lex una.
IV.—*De aedilitiis actionibus.* Lex una.
V.—*De sponsalibus et ante nuptias donationibus.* Leges octo.
VI.—*Si provinciae rector vel ad eum pertinentes sponsalia dederint.* Lex una.
VII.—*De nuptiis.* Leges tres.
VIII.—*De secundis nuptiis.* Leges tres.
IX.—*Si secundo nupserit mulier cui maritus usumfructum reliquerit.* Lex una.
X.—*Si nuptiae ex rescripto petantur.* Lex una.
TITULUS XI.—*Si quacumque praeditus potestate nuptias petat invitae.* Lex una.
XII.—*De incestis nuptiis.* Leges quatuor.
XIII.—*De dotibus.* Leges quatuor.
XIV.—*De nuptiis gentilium.* Lex una.
XV.—*De fidejussoribus dotium.* Lex una.
XVI.—*De repudiis.* Leges duae.
XVII.—*De tutoribus et curatoribus creandis.* Leges quatuor.
XVIII.—*Qui petant.* Lex una.
XIX.—*De administratione et periculo tutorum et curatorum.* Leges quatuor.

Impp theodosius et ualentinianus aa ad senatum
Patrem aliqua ex parte minorem esse matrib. non sinemus
nam cum aetiam infantis filii morientis ma
ter bonorum solatia consequatur cur de hereditate eius
pater graue spatiatur tendiculas non uidemus et cum
legitima successio non modo in matre uerum aetiam
in successoribus ... gius constitutis non bonorum posses
sionis petitionem non cretionis solennitatem cogitur
custodire qualicumq. contenta aditione uel adeundae
hereditatis iudicio quanto magis pater talibus
est uinculis exuendus a... ideo ... oratione sancimus
ut pater aetiam infantis filii successionem siue ille matre
eius mortem ... adeundae hereditatis uel petendae
bonorum possessionis ... fuerit executus officium siue
statim neglexerit moriente filio infanti in qualibet aeta
te sine ambiguitate succedat

DAT VIII ID NOUEMB RAUENNA DD NN THEOD XII ET VALENTINIANO II AA CSS

INTERP Cretio et bonorum possessio antiquo iure
a pretoribus petebatur quod explanari ... non est
quia legibus utrumq. sublatum est et ideo infans licet
loqui non possit tamen hereditatem sibi debitam capit
cui morienti pater a... utis qui proximus fuerit ex lege succedit

II UNDI LIBERI

Impp archadius et honorius aa aureliano ppo
Filia q. dote a patre suscepta matrimonio sociata est
intestato patre mortuo si hereditatem uelit adire cum fra
trib. dotem quam susceperat miscere cogatur paternae
substantiae ad quae ita in subeunda hereditate sociari cum fratrib.

DAT PRID NON OCTOB CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO IIII ET HONORIO III AA CCSS

INTERP Filia si tempore nuptiarum a patre fuerit dota
ta et pater postea intestatus moriatur si in reliqua patris
substantia uult cum aliis fratribus equalis accedere
dotem uel quidquid accepit tempore nuptiarum he
reditate patris haec cum fratrib. diuidendam confundat quod
si noluerit sit his quae accepit pro sua portione con
tenta

CODICIS THEODOSIANI

LIBER QUARTUS

TITULUS I.—(1) Imperatores Theodosius et Valentinianus Augusti ad Senatum [1]. Patrem aliqua ex parte minorem esse matribus non sinemus. Nam cùm etiam infantis filii morientis mater bonorum solatia consequatur, cur de aetate ejus pater graves patiatur tendiculas non videmus; et cùm legitima successio non modo in matre verum etiam in successo*ribus l*ongius constitutis non bonorum possessionis pe*titione*m non cretionis solennitatem cogitur custodire *qualicu*mque contenta adita*e v*el adeundae hereditatis i*ndici*o, quanto mag*is pa*ter talibus est vinculis exuendus a*tque id*eo *h*ac oratione sancimu*s*, ut pater etiam inf*antis filii* successionem, sive ille matr*e* ejus m*oriente* ad*eundae* hereditatis vel peten*dae* b*onorum possess*i*onis* fuerit exsecutus officium si*ve* ista neglexerit moriente filio infanti in qualib*et aeta*te sine ambiguitate succedat. Data VIII Idus Novembris Ravenna Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano III *Augustis*, *Consulibus*.

Interpretatio. Cretio et bonorum possessio *antiquo jure* a praetoribus petebatur; quod explan*ari opus non est*, quia legibus utrumque sublatum est. Et ideo infa*ns*, *licet* loqui non possit, tamen hereditatem sibi debitam *capit*, cui morienti pater aut is qui proximus fuerit ex *lege succedit*.

TIT. II.—UNDE LIBERI. Imperatores Arcadius et Honorius Augusti Aureliano Praefecto palatio. Filia quae dote a patre suscepta matrimonio sociata est, *intestato pat*re mortuo, si hereditatem velit adire cum fra*tribus*, *dote*m quam susceperat miscere cogatur paternae *substantiae* atque ita in subeunda hereditate sociari cum fratribus. *Data pridie Nonas* Octobris, Constantinopoli, Arcadio IV et Honorio III Augustis, Consulibus.

Interpretatio. *Fili*a, si tempore nuptiarum a patre fuerit dota*ta et pater p*ostea [2] intestatus moriatur, si in reliqua patris *substantia v*ult cum aliis fratribus aequalis accedere, *dotem vel q*uicquid accepit tempore nuptiarum he*reditati pater*nae cum fratribus dividendam confundat; quod *si noluerit*, *sit* his quae accepit pro sua portione contenta.

---

[1] Textus hujus constitutionis apud alios codices his verbis incipit: *Post alia*. Haec verba, quae in constitutionibus Breviarii plurimis repetuntur, addiderunt legum romanarum compilatores, ut pateat earum quamdam priorem partem fuisse praecisam quod eam penitus obsoletam sive inutilem judicaverint.

[2] Haenel: *Postea pater*.

III DE CARBONIANO EDICTO

Imppp Ualentinian(us) Theod et Arcad aaa Rufino ppo

Carbonianum aedictum subpsonis legitimis indubitato matrimonio custodito partu et probata legitima successione defertur scilicet ut in possessionem nouus heres locatus usq ad pubertatis annos sine inquietudine rebus utatur interdum alienis

DAT IIII KAL OCTB CONSTANTINOPOLIM THEODOSIO X III ET ABVNDANTIO CCSSB

INTERP Si quis moriens ex legitimo matrimonio pregnantem reliquerit uxorem iubet lex mulierem a propinquis quosq ad partum ueniat custodiri quae cum legitimo tempore ediderit his qui natus fuerit pro sua portionem patris hereditate succedat Et usq ad quintum et decimum aetatis suae annumq a patre derelicta sunt sine ullius repetitione possideat futurum ut suas postmodum p curatorem aut excipiat aut exerceat actiones

IIII DE TESTAMENTIS ET CODICILLIS

IMP CONSTANTIN(US) A PU

In codicillis quos testamentum non precedit sicuti in uolumptatibus testamenti septem testium uel quinq interuentum non deesse oportet sic enim fiet ut testantium successiones sine aliqua captione seruentur si quando igitur testium numerus defecerit habeatur infirmum quod et in ceteris uolumptatib placuit obseruari

DAT XI KAL IAN CONSTANTINO A VII ET CONSTANTIO C CCSSB

de testamenta codicilla et uolumtates

INTERP Si quis non fecerit testamentum sed uice testamenti fecerit codicillum in quo codicillo legitima heredis institutio teneatur Et hunc ipsum eodem numero testium hoc est septem aut quinq subscriptionis faciat confirmari Quod si minus quam quinq ualere non poterit sicuti et ceterae uolumptates nisi secundum superiorem legem si condito testamento postea factus fuerit codicillus et in eo alium quam in testamento fecerat heredem uoluerit nominare in eo codicillo heredis institutio non ualebit

Imppp Ualentinian(us) Theod et Arcad aaa Proculo ppo u

TIT. III. — DE CARBONIANO EDICTO. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS, AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PALATIO. Carbonianum edictum sub personis legitimis indubitato matrimonio, custodito partu et probata legitima successione, defertur; scilicet ut in possessione novus heres locatus usque ad pubertatis annos sine inquietudine rebus utatur interdum alienis. Data IV Kalendas Octobris, Constantinopoli, Theodosio Augusto *III et Abundan*tio, Consulibus.

Interpretatio. Si quis moriens ex legitimo *matrimo*nio praegnantem reliquerit *ux*orem jubet lex mulier*em a propin*quis quo usque ad partum venia*t cust*od*iri; quae* cum legitimo tempore ediderit, is qui natus fuerit pro sua *portione in* patris hereditate succedat. Et usque ad quintum et *decimum aeta*tis *suae annu*m quae a patre derelicta sunt sine ullius rep*etitione possideat fu*turum *ut* suas post modum per curatorem aut excipiat aut *exser*at actiones.

TIT. IV. — DE TESTAMENTIS ET CODICILLIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS [1] PRAEFECTO URBIS. *In co*dicillis quos testamentum non praecedit, sicut in voluntatibus tes*tam*enti septem testium vel quinque interventum non deesse oportet; *sic e*nim fiet tu testantium successiones sine aliqua captione serventur. Si quando igitur testium numerus defecerit [2] habeatur infirmum; quod et in ceteris voluntatibus placuit observari. Data XI Kalendas Januarias, Constantino Augusto VII et Constantio Caesare, Consulibus.

Interpretatio. Si quis non fecerit testamentum *sed vice* testamenti fecerit codicillum, in quo codicillo le*gitima he*redis institutio teneatur et hunc ipsum e*odem numero* testium, hoc est septem aut quinque subscrip*tionibus faciat* confirmari; quod [3] si minus quam quinque va*lere non po*terit, sicuti et ceterae voluntates: nam secu*ndum superiorem* legem, si condito testamento postea factus fue*rit codicillus et in* eo alium quam in testamento fecerat heredem *voluerit nominare, in eo* codicillo heredis institutio non valeb*it*.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS PROCULO PRAEPOSITO URBIS.

---

[1] Haen. add.: *et Constantius Caesar.*
[2] Haenel: *Defecerit instrumentum codicilli.* Verba *instrumentum codicilli* desiderantur in Palimpsesto.
[3] Codices omnes, hactenus evulgati, silentio premund *quod*, adverbialiter neque ineleganter appositum, quasi diceret *eo quod*.

Que codicillis aut aepistholis nobis necessitudinib. uenris relinquuntur hōadmittimus si tille usus inter pri uatos ratus Et sane hoc loco prebemus licentiam ut ci uiliter siue criminaliter ut actor e lege rit sup prola ta aepistola requiratur et incumbat probatio ei pri mitus qui scripturā optulerit. Ceterum quod ad nos nros q. attinet codicillos et aepistolas adeo refutamus ut ex illis aetiamsi ueras eas esse questione m series ad pro 'barit quidquid nobis relictum est nris ue constiterit ad liberos defuncti uel si hi non sint ad proximū q̄emq. iudicii nsi humanitate pertineat testamenti uero scrip turam legitimam uel nuncupationēq. in nomen nrm forte processerit iure capiemus. Nec in ea re dista re ius nsm a priuatis heredibus profitemur

DAT MEDIOLANI X KAL FEBRVARIAS TIMASIO ET PROMOTO CONSVLIB.

Interp Si quis moriens principi uel propinquis aetiam amicis eius aliquid p codicillum aut p aepistolam credi derit relinquendum pietatis intuitu id precipit nō ualere Sed si quid tali modo priuatis fuerit derelic tum et de talib. chartis orta fuerit fortasse contentio in iudicis discussione consistat utrum possit scriptu ra prolata iure subsistere Ceterū principi uel ei us proxi mis quidquid testamento aut nuncupatione dimit titur hoc sibi legibus ualere permittitur

Imp pp Archadius et honorius a a aeternali proconsuli asiae

Testamentum non ideo infirmari debebit qōd diuersis hoc deficiens hominib. appellauit cum superflua non noceant pretermissa namq. necessaria non abundans cautela uel contracts inminuit uel testatoris suficit uolumtati Hec patimur fidem conditi arbitrii oboc debere conuelli si aut maiorem in principio signato rum aut minorem aut nullum numerum conditor sue predixerit uolumtati. cum quinq. hui c non i gnari subs cripserint. Testamento licet non hisdem series fue rit recensita sed his qui extremum disponit arbitrium

Quae codicillis aut epistolis nobis necessitudinibusve nostris relinquuntur non admittimus; sit ille usus inter privatos ratus. Et sane hoc loco praebemus licentiam ut civiliter sive criminaliter, ut actor elegerit super prolata epistola requiratur, et incumbat probatio ei [1] primitus qui scripturam obtulerit. Ceterum quod ad nos nostrosque attinet, codicillos et epistolas adeo refutamus, ut ex illis, etiamsi veras eas esse quaestionum series [2] approbarit, quicquid nobis relictum est nostrisve constiterit ad liberos defuncti vel, si hi non sint, ad proximum quemque judicii nostri humanitate pertineat.

§ 2. Testamenti vero scripturam legitimam vel nuncupationem, quae in nomen nostrum forte processerit, jure capiemus, nec in ea re distare jus nostrum a privatis heredibus profitemur. Data Mediolani X Kalendas Februarias, Timasio et Promoto Consulibus.

Interpretatio. Si quis moriens principi vel propinquis etiam [3] amicis ejus aliquid per codicillum aut per epistolam crediderit relinquendum, pietatis intuitu id praecipit non valere. Sed si quid tali modo privatis fuerit derelictum et de talibus chartis [4] orta fuerit fortasse contentio, in judicis discussione consistat, utrum possit scriptura prolata jure subsistere. Ceterum principi vel ejus proximis, quicquid testamento aut nuncupatione dimittitur, hoc sibi legibus valere permittitur.

(3) Imperatores Arcadius et Honorius Augusti Aeternali Proconsuli Asiae. Testamentum non ideo infirmari debebit, quod diversis hoc deficiens nominibus appellavit cùm superflua non noceant. Praetermissa namque necessaria non abundans cautela vel contractus inminuit vel testatoris sufficit [5] voluntati.

§ 1. Nec patimur fidem conditi arbitrii ob hoc debere convelli, si aut majorem in principio signatorum aut minorem aut nullum numerum conditor suae praedixerit voluntati, cùm quinque huic non ignari suscripserint testamento, licet non eisdem series fuerit recensita, sed is [6] qui extremum disponit arbitrium *(Sequitur textus pag. 9)*

---

[1] Palimp.: *et*.

[2] Palimpsesto scribitur *quaestionum series* pro *quaestionum regula*, sicut exstat in omnibus codicibus ab Haenel inspectis. Sed animadvertere oportet quod tempore Alarici ac sequiore aetate vocabatur etiam *series* qualiscumque successio praeceptorum sive ordinationum legalium. Hunc sensum, lege de qua mox agemus, Theudis aperte indicat, proferens eam *juxta hujus consulti seriem*.

[3] Haenel: *vel*.

[4] Haenel: *chartulis*.

[5] Codices omnes: *efficit*.

[6] Haenel: *hic*.

OBSIGNANDUM PORREXERIT TESTAMENTUM · NEC ENIM
NOUUM PROMULGAMUS SED DIUI CONSTANTINI SANCTIO
NE ET INCLITE RECORDATIONIS SENTENTIAM PATRIS SERENI
TATIS NRAE QUE SUP HUIUS MODI CAUSAS QUE SUNT EX ANTI
QUIORIBUS PROPAGATA SICUTI DECRETA IS STATUIMUS HII QUI EX
TREMAS ORDINANT UOLUMTATES NECESSE SERUANDA UT PRE
SENTES UIDEANT SUSCRIPTORES ET HII CUR UENERINT NON IG
NORENT A ETIAMSI HISDEM SCRIPTURE CONTINENTIA NON
FUERIT INTIMATA NEC SI QUID EX MUNIFICENTIA MORIENTIS FUE
RINT CONSECUTI INFRUCTUOSUM SUBSCRIBENTES FACIENT
TESTAMENTUM CUM HOC AUCTOREM PRUDENTISSIMUM
IURISCONSULTORUM NOSITA BIGUM SCEUOLAM COMPROBASSE
DAT XII KAL APRIL ARCHADIO IIII ET HONORIO III AA CCSSB
INTERP SI MORIENS CUM SCRIBIT AUT DICTAT CARTULAM
TESTAMENTI PRETERMISERIT FORSITAM UT UOCABULUM
PONERET AUT CIUILIS ID EST QUOD QUINQ· TESTIUM AUT
PRETORIS IURIS QUOD SEPTEM TESTIUM ERIT SUSCRIPTIONE
FIRMANDUM AUT SI MAIOREM UEL MINOREM TESTIUM
NUMERUM SE TESTATOR IN PRINCIPIO DIXERIT EUOCASSE US
Q· AD QUINQUE SUBSCRIPTORUM NUMERO ETIAM SI NON RELE
GANT TESTAMENTUM UALERE P̄MISSUM EST ITA UT SI
CUT MINOR NUMERUS IMPEDIT UOLUMTATEM SIC QUIDQUID
SUPRA FUERIT NON NOCEAT TESTAMENTUM QUIA NEC
LEX ITA CONSTITUIT QUOD SUPFLUA IURI INPEDIRE NŌ
DEBEANT HOC ETIAM OBSERUANDUM UT TESTATOR SIG
NANDUM TESTIB· OFFERAT TESTAMENTUM NEC IDEO
HABEATUR INFIRMUM SI ALICUI DE SUSCRIPTORIBUS TES
TATOR ALIQUID LEGATI NOMINE DERELINQUID
IDEM A AFRICHANO PU
ESTAMENTA OMNIUM CETERAQ· QUE APUT OFFICIUM CENSU
ALE PUBLICARI SOLENT NOLUMUS DEFICIENTIUM CONUELLI
SCRIPTURAS IURE HAC SOLLEMNITER UOLUMTATES DUM
QUIDAM MORIENTIS SUPPREMUM ET NON ADSCRIPTUM PRO
CESSE FIRMETUR IN EODEM RESERENTUR NEC UM P̄MITTATUR
FIERI ULLA TRANSLATIO · MOS NAMQ· RETINENDUS EST

obsignandum porrexerit testamentum.

§ 2. Nec enim novum promulgamus, sed divi Constantini sanctionem et inclytae recordationis sententiam patris Serenitatis *nostrae* [1], nostraeque, super hujusmodi causas [2], quae sunt ex antiquioribus propagata, sicuti [3] decreta statuimus, his [4], qui extremas ordinant voluntates, haec esse servanda, ut [5] praesentes videant subscriptores et hii, cur venerint, non ignorent, etiamsi iisdem scripturae continentia non fuerit intimata.

§ 3. Nec si quid ex munificentia morientis fuerint consecuti, infructuosum subscribentes facient testamentum, cùm hoc auctorem prudentissimum jurisconsultorum non sit ambiguum Scaevolam comprobasse. Data XII Kalendas Aprilis Arcadio IV et Honorio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si moriens cùm scribit aut dictat chartulam testamenti praetermiserit forsitan ut [6] vocabulum poneret, aut civilis, id est, quod quinque testium, aut pretoris [7] juris, quod septem testium erit subscriptione firmandum; aut si majorem vel minorem testium numerum se testator in principio dixerit evocasse, usque ad quinque subscriptorum numerum, etiamsi non relegant testamentum, valere permissum est, ita ut, sicut minor numerus impedit voluntatem, sic, quicquid supra fuerit [8] non [9] noceat testamento; quia haec lex ipsa constituit quod superflua juri impedire non debeant. Hoc etiam observandum, ut testator signandum testibus offerat testamentum, nec ideo habeatur infirmum, si alicui de subscriptoribus testator aliquid legati nomine derelinquit.

(4) IDEM [10] AUGUSTUS [11] AFRICANO PRAEFECTO URBIS. Testamenta omnium ceteraque, quae apud officium censuale publicari solent [12] (nolumus deficientium convelli scripturas jure ac solemniter voluntates dum quidam morientis supremum et non adscriptum processisse firmetur), in eodem reserventur ne dum [13] permittatur fieri ulla translatio. Mos namque retinendus est *(Sequitur textus pag. 11)*

---

[1] Pal. om.: *nostræ*.
[2] Haenel: *causa*.
[3] Haenel: *secuti*.
[4] Haenel: *iis*.—Palimp.: *hii*.
[5] Elegantius alii codices *ut et praesentes videant*.
[6] Haenel: *forsitan vocabulum*.
[7] Haenel: *pretorii*.
[8] Haenel: *superfuerit*.
[9] Haenel: *et*.
[10] Haenel: *Iidem*.
[11] Haenel: *Augusti*.
[12] Haec lex truncata et intermixta cum sequenti, in Palimpsesto apparet ex verbis «publicari solent»; quae verba in omnibus codicibus leguntur prout in superiori textu videntur. Librarius autem noster exscripsit legem sequentem quintam a verbis *Nolumus convelli* usque ad *confirmatur* ubi quartae legis truncatus textus resumitur. Inde verba, male intermixta in lege quarta, in quinta repetuntur.
[13] Haenel: *Nec usquam*.

FIDELISSIMAEUETUSTATIS QUEMSIQUISINHACURBEUOLUERIT
INMUTAREINRITAMMORTUORUMUIDERIFACIETUOLUMTATEM
DAT VI KAL OCTOBRIS CONSTANTINOPOLIM CAESARIOETATTICO CONSS B
INTERP TESTAMENTAOMNIAAUTRELIQUASSCRIPTURASAPUT
CENSUALESINURBEMROMAMUOLUITPUBLICAREHOCESTUTINRE
LIQUISREGIONIBUSAPUTCURIAEUIUOSTESTAMENTAUELQUE
CUMQUESCRIPTURAEACTISFIRMARISOLENTGESTORUMALLE
GATIONEMUNIANTUR SIUEROMORTUORUMUOLUMTATES
ACTISRESERATAENONFUERINTNIHILUALEBUNT
IMPP HONORIUSETTHEODOSIUS AA AEDICTUMADPOPU
LUMURBISCONSTANTINOPOLITANAEETADOMNESPROUINCIALES
NOLLUMUSCONUELLIDEFICIENTIUMSCRIPTASIUREHACSOLLE̅
NITERUOLUMTATESDUMQUODDAMMORIENTISSUPPREMU̅
ETNONADSCRIPTUMPRECESSISSECONFIRMATURARBITRIUM
TAMQUAMPATRIMONIUMSUUMADNOSDEFICIENSMALUE
RITPTINERE OMNIB·ENIMPRIUATISETMILITANTIBUS
INTERDICIMUSNEHUIUSMODIPERIBEANTTESTIMONIAET
FALSICRIMINISREOSTENERIPRECIPIMUSSICU̅ISCRIPTAEIU
REHACSOLLEMNITERDEFICIENTIUMEXISTERINTUOLUM
TATESNONSCRIPTUMALIQUIDSUBNOSTRORUMHOMINUM
MENTIONEFALSOADSTRUEREMOLIANTUR NEMO
ITAQUERELICTUSUELLEGIBUSADSUCCESSIONEMUOCA
TUS NOSTRUMUELPOTENTIUMNOMENORRESCATNON
OFFERRETESTIMONIAINHUNCMODUMUELSUSCIPERE
GESTISHUIUSMODIUOCESAUDEAT NOSTROUELETIAMPRI
UATORUMPOTENTIUMHOMINEMANEATARBITRIUMQUOD
UERAETSOLLEMNISSCRIPTURACONMENDAT·EXCLUDATUR
SIQUIDADUERSUSEAMUELDEFICIENTISANIMUMSUBDEFE
RENDAHEREDITATENOSTRAEPERENNITATISPTESTIMONIA
NONSCRIPTAETFALSOCONTEXTAADSEUERATURNEMOSCRIP
TISPROPRIUMAUFERATROBURETNONSCRIPTISSUBPRETEX
TUNOSTRIUELPOTENTIUMHOMINISINGERATFIRMITATEM
DAT III ID MART CONSTANTIPLI THEOD A VII ET PALLADIO CCSS B
INTERP PLACUITUOLUMTATEMDEFUNCTORU̅EARATIONE
SERUARI UTSIDEFICIENSQUISNONPFECERITTESTAMENTUM

fidelissimae vetustatis, quem si quis in hac urbe voluerit immutare irritam mortuorum videri faciet voluntatem. Data VI Kalendas Octobris, Constantinopoli, Caesario et Attico Consulibus.

Interpretatio. Testamenta omnia aut [1] reliquas scripturas apud censuales in urbe Roma voluit publicari, hoc est ut in reliquis regionibus apud curiae viros testamenta vel quaecunque scripturae actis firmari solent, gestorum allegatione muniantur. Si vero mortuorum voluntates actis reservatae non fuerint nihil valebunt [2].

(5) Imperatores Honorius et Theodosius Augusti. Edictum ad Populum Urbis Constantinopolitanae et ad omnes Provinciales. Nolumus convelli deficientium scriptas jure ac solemniter voluntates, dum quoddam morientis supremum et non adscriptum processisse [3] confirmatur arbitrium, tanquam patrimonium suum ad nos deficiens maluerit pertinere. Omnibus enim privatis et militantibus interdicimus, ne hujusmodi perhibeant testimonia et falsi criminis reos teneri praecipimus, si, cum scriptae jure ac solemniter deficientium exstiterint voluntates, non scriptum aliquid sub nostrorum nominum mentione falso adstruere moliantur. Nemo itaque relictus vel legibus ad successionem vocatus nostrum vel potentium nomen horrescat: non oferre [4] testimonia in hunc modum vel suscipere gestis hujusmodi voces audeat nostro vel etiam privatorum nomine: maneat arbitrium quod vera et solemnis scriptura commendat; excludatur, si quid adversus eam vel deficientis animum sub deferenda hereditate nostrae perennitati per testimonia non scripta et falso contexta asseveratur; nemo scriptis proprium auferat robur et non scriptis sub praetextu nostri vel potentium nominis ingerat firmitatem [5]. Data III [6] idus Martias Constantinopoli, Theodosio Augusto VII et Palladio Consulibus.

Interpretatio. Placuit voluntatem defunctorum ea ratione servari, ut si deficiens quis non perfecerit testamentum *(Sequitur textus pag. 13)*

---

[1] Haenel: *vel.*
[2] Lege hac videtur unum ex interpretum officiis esse non solum explicare sed accomodare sensus legum ad statum temporum et reipublicae. Imperatores Arcadius et Honorius, Constantinopoli legislatores, cum prohibebant immutare testamenta *in hac urbe firmata* apud officium censuale, ad civitatem illam referebantur. Interpretatio in Occidentali Imperio ordinata substituit *huic urbi Roma;* et quia de testamentis provincialibus lex nihil dicebat, additum est quod supra legitur de testamentis *apud curiae vivos* ordinatis.
[3] Palimp.: *praecessisse.*
[4] Haenel: *nemo ferre.*
[5] Haenel: *firmamentum.*
[6] Haenel: IV.

NONPOTESTQUICUMQUEPROPERFECTOUTIQUODINPER
FECTUMRESEDIT NECADMITTITHANCTESTIFICATIONĒPRIN
CIPISCLEMENTIASIFORTEDICATALIQUISAUDIUIMORIENTĒ
UELLEHOCPRINCIPIUELAETIAMHISPSONISQ·POTESTATIAD
IUNCTAESUNTUELCUIUSCUMQUEPOTENTISTALITERDEPUTA
TUMHANCUOCEMADMITTINONPATITUR ETSICUTILE
GITIMASSCRIPTURASUELINSUAMPSONAMUELINQUAS
CUMQUEALIASPOTESTATESSIUEINPRIUATOSUALEREMAN
DAUITITAINPFECTAMETSUBTALITESTIFICATIONEPROLATAM
PENITUSUALERENONUOLUIT·IDEM AA PALLADIO PPO
NEQUISPOSTDIEMMORTISSCRIPTISANTEDECENNIUMTES
TAMENTISPRESTETURASSENSUSNULLISQ·PENITUSUIRI
BUSSCRIPTURAHUIUSMODITEMPOREANTIQUATATAXETUR
PRESERTIMCUMSIUOLUMTASCONTINUATAPERSTITERIT
BREUIMORASITRECENTIB·UETUSTATEMINNOUARETEM
PORIBUS· UIXENIMFIERIPOTESTUTPERHECTEMPORAQ·
FIDEIAMORECONTRAXIMUSOMNEMTESTIUMCONSTIENTIĀ
MORSCONIURATASURRIPIATETREUERANEFASESTUTANTIQĒ
DELIBERATIONISORDINATIOUOLUMTASPOSTREMADICATUR
DAT X KAL IULIAS RAVENNA DD NN HONORIO XII ET THEODOSIO VIII AA CCSS B
INTERP SIQUISCONDITOTESTAMENTODECENNIOSUPSTI
ETSUAMNONMUTAUERIT
TISFUERITUOLUMTATEMQUODANTEDECENNIUMFACTŪEST
UACUŪREMANEBIT IMP THEOD A ASCLEPIODOTO PPO
SIQUISAGEREEXTESTAMENTOQUOLIBETMODOSIUEISCRIPTO
SIUESINEISCRIPTURACONFECTODEHEREDITATEUOLUERITAD
FIDEICONMISSIPSECUTIONEMADSPIRARECUPIENSMINIME
PMITTATUR TANTUMENIMABESTUTADITUMCUIQUAM
PROSUOMIGRANDIDESIDERIOCONCEDAMUSUTETIAMILLUT
SANCIAMUSUTSITESTATORFACIENSTESTAMENTUMINEODEM
PROCODICILLISAETIAMIDUALERECOMPLEXUSSITQUIHEREDITA
TEMPETITABIPSISINTENTIONISEXORDIISUTRUMUELITELI
GENDIHABEATPOTESTATEMSCIENSSEUNIUSELECTIONE
ALTERIUSSIBIADITUMPRAECLUSISSEITAUTSIUEBONORUM
POSSESSIONEMSECUNDUMTABULASUELSECUNDUMNUNCUPA
TIONEM

non potest quicunque pro perfecto uti, quod imperfectum resedit. Nec admittit hanc testificationem principis clementia, si forte dicat aliquis audivi morientem velle hoc principi vel etiam his personis quae potestati adjunctae sunt, vel cujuscunque potentis taliter deputatum: hanc vocem admitti non patitur. Et sicuti legitimas scripturas vel in suam personam vel in quascunque alias potestates sive in privatos valere mandavit, ita imperfectam et sub tali testificatione prolatam penitus valere non voluit.

(6) Idem Augusti Palladio Praeposito. Ne quis post diem mortis scriptis ante decennium testamentis praestetur assensus nullisque penitus viribus scriptura hujusmodi tempore antiquata taxetur: praesertim cum si voluntas continuata perstiterit, brevis mora sit, recentibus vetustatem innovare temporibus. Vix enim fieri potest, ut per haec tempora, quae fidei amore contraximus, omnem testium conscientiam mors conjurata surripiat, et revera nefas est, ut antiquae deliberationis ordinatio voluntas postrema dicatur. Data X Kalendas Julii, Ravenna, dominis nostris Honorio XII et Theodosio VIII, Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Si quis condito testamento decennio superstitis fuerit et suam non mutaverit voluntatem, quod ante decennium factum est, vacuum remanebit.

(7) Imperator Theodosius Augustus Asclepiodoto Praeposito. Si quis agere ex testamento, quolibet modo, sive scripto, sive sine scriptura confecto, de hereditate voluerit ad fideicommissi persecutionem adspirare cupiens minime permittatur. Tantum enim abest, ut aditum cuiquam pro suo migrandi desiderio concedamus ut etiam illud sanciamus, ut, si testator faciens testamentum in eodem pro codicillis etiam id valere complexus sit, qui hereditatem petit ab ipsis intentionis exordiis, utrum velit, eligendi habeat potestatem, sciens, se unius electione alterius sibi aditum praeclusisse; ita ut sive bonorum possessionem secundum tabulas vel secundum nuncupationem *(Sequitur textus pag. 15)*

CETERASQ· SIMILESPOSTULARIEXEDICTODIUIADRIANI SEMIT
TITADPOSSESSIONEMEXMOREPETIERITSTATIMINTERIPSA
HUIUSIURISAUSPICIAPROPOSITUMSUAEINTENTIONISEX
PLANET SICENIMSIQUISDEFUNCTIAGNOUERITUOLUNTA
TEMDEINOFFICIOSOAGEREPROHIBETURETPATRONUS LIBER
TIMUNERIBUSELECTISETOPERISCONTRATABULASBONORŪ
POSSESSIONEREPELLITURSICMULIERINDICTOQUODDEAL
TERUTROESTCUMSUAMEXPLANAUERITOPTIONĒNEPENI
TENTIAPOSSITADALIUTTRANSIREAETIAMSATISDATIONE
COGETURPRECAUERENISIHETATISIUBETURAUXILIOILLUT
QUOCUMQUEPARIRATIONESERUANDUMESTUTTESTATOR
QUIDECREUITFACERETESTAMENTUMSIIDINPLERENE
QUIUERITINTESTATUSUIDEATURESSEDEFUNCTUSNEC
TRADUCERELICEATADFIDEICONMISSIINTERPRETATIONEM
UELUTEXCODICILLISULTIMAMUOLUMPTATEMNISIIDILLE
CONPLEXUSSIT ADUIMAETIAMCODICILLORUMSCRIPTU
RADEBEATOBTINERE ILLOIUREELECTIONISUIDELICET
PDURANTE UTQUIEXTESTAMENTOAGEREUOLUERIT
ADFIDEICONMISSUMMIGRARENONPOSSIT SIQUISUERO
EXPARENTIBUSUTRIUSQ· SEXUSHACLIBERISUSQ·ADGRA
DUMQUARTUMAGNATIONISUINCULISALLIGATUSUELCOGNA
TIONISNEXUCONSTRICTUS ADTERTIUMUSQ·SCRIPTUS
HERESFUERITUELNUNCUPATUSINEOUIDELICETTESTAMEN
TOQUODTESTATORUICEMQUOQUECODICILLORUMUOLUIT
OBTINERELICEBITEISIDEHEREDITATEEXTESTAMEN
TOSECUNDUMMORTUIUOLUMPTATEMAGENSFUERITFORSI
TAMSUPERATUSUELCERTEIPSESPONTEUOLUERITADFI
DEICONMISSISUBSIDIUMCONUOLARE NONENIMPAREA
REEADEMQUERATIOUIDETURAMITTEREDEBITAET
LUCRANONCAPERE INOMNIAUTEMGENERETESTAMEN
TISIUEINPRETORIOIURESIUECIUILICONSISTATSEUCO
DICILLICONSCRIBENTURSIUENONSCRIPTAUOLUMPTAS
ULTIMAPRETENDATURIDUOLUMUSOBSERUARIUTEO
DEMDIEQUOTEMTUM QUIDEORUMFUERIT
ADPFECTUMSUIPLENITUDINEMSORTIATUR NIHILQ·EIUS
INDIEMALTERUMDIFFERATURQUODNULLAMHABEATFIRMI
TATEM

ceterasque similes postulari ex edicto divi Adr*iani* se mittit ad possessionem ex more petierit statim inter ipsa hujus juris auspicia propositum suae intentionis explanet. Sic enim, si quis defuncti agnoverit voluntatem de inofficioso agere prohibetur, et patronus liberti muneribus electis et operis contra tabulas bonorum possessione repellitur. Sic mulier in edicto quod de alterutro est, cùm suam explanaverit optionem ne poenitentia possit ad aliud transire, etiam satisdatione cogetur praecavere nisi si aetatis juvetur auxilio.

§ 1. Illud quocunque pari ratione servandum est ut testator qui decrevit [1] facere testamentum, si id implere nequiverit intestatus videatur esse defunctus nec traducere liceat ad fideicommissi interpretationem, velut ex codicillis ultimam voluntatem, nisi si id ille complexus sit ad vim etiam codicillorum scriptura debeat obtinere; illo jure electionis videlicet perdurante, ut qui ex testamento agere voluerit ad fideicommissum migrare non possit.

§ 2. Si quis vero ex parentibus utriusque sexus ac liberis usque ad gradum quartum agnationis vinculis alligatus vel cognationis nexu constrictus ad tertium usque scriptus heres fuerit vel nuncupatus, in eo videlicet testamento, quod testator vicem quoque codicillorum voluit obtinere, licebit ei, si de hereditate ex testamento secundum mortui voluntatem agens fuerit forsitan superatus, vel certe ipse sponte voluerit, ad fideicommisi subsidium convolare. Non enim par eademque ratio videtur amittere debita et lucra non capere [2]. In omni autem genere testamenti, sive in praetorio jure sive civili consistat, seu codicilli conscribantur sive non scripta volumptas ultima praetendatur, id volumus observari, ut eodem die, quo tentum [3] [ali]quid eorum fuerit, ad perfectum sui plenitudinem sortiatur, nihilque ejus in diem alterum differatur; quod [4] nullam habeat firmitatem *(Sequitur textus pag. 17)*

---

[1] Haenel: *decreverit.*

[2] Exhinc hujus legis textus deficit apud Sichardum, non vero in aliis codicibus, neque apud Haenel. Et quoniam interpreti «extrema pars hujus legis non habetur exposita, quia Novella lege calcatur», id quidem intelligi operae pretium erit ut referatur non ad § 2 ipsius constitutionis, ut in editione Sichardiana prostat, sed ad partem quae de unitate testamentifactionis loquitur.

[3] Cod. palimpsesto: *temtum.* Haenel: *coeptum.*

[4] Haenel: *quod quidem.*

NISIAUTSEPTEMAUTQUINQUEMUELROGITIAUTQUIFORTUI
TOUENERINTPOSSINTIUSTETESTIMONIUMPERHIBERE
UIDELICETPOSTSANCTIONEMDIUINISETLIQUESCENTIBUSAPICI
BUSQUITRIUMTESTIUMNUMERO SINTCONTENTI
DAT XVI KAL MARTIAS CONSTANTINOPOLIM THEOD ET VICTORE UC CONSULIBUS
INTERP SIQUISPSCRIPTURAMCONDIDERITTESTAMENTŪETPOST
MODUMSINESCRIPTURAHOCESTPNUNCUPATIONEMSUAMITE
RANDAMCREDIDERITUOLUNTATEMUELSICODICILLISQUODEST
FIDEICONMISSUMPOTESTATEMHEREDISUOCONMISERITUT
EXQUAUOLUERITTESTATORISHORDINATIONESUCCEDATTUNC
INPRIMORDIOADEUNDAEHEREDITATISSUAMPUBLICARENON
DESINATUOLUMTATEMUTRUMEXTESTAMENTOANPNUNCU
PATIONEMANPFIDEICONMISSUMHEREDITATEMSIBIELEGAT
UINDICANDAM QUODSIPRIMAELECTIOEIUSFUERITSUPERA
TAADALTERAMEITRANSIRENONLICEATQUIAUNIUSPETITIO
NECONCESSADERELIQUISSENOUERITEXCLUDENDUMQUIA
UNAPETITIOALIASAPERTEETEUIDENTEREXCLUDIT
EXTREMAPARSLEGISSTIUS IDEONONHABETURSCRIPTA
UELEXPOSITAQUIANOUELLALEGECALCATUR.

V DE LITIGIOSIS

IMP CONSTANTINUS A ADPROUINCIALES
LITEPENDENTEILLUTQUODINCONTROUERSIĀDEUOCATUR
INCONIUNCTAMPERSONAMUELEXTRANEAMDONATIONIB·
UELEMPTIONIBUSUELQUIBUSLIBETALIISCONTRACTIBUS
MINIMETRANSFERRIOPORTET TAMQUAMNIHILFACTUMSIT
LITENIHILOMINUSPERAGENDAQUODSITUTELAECAUSA
UERTITURPOSTEXAMENIUDICISINSUPPLEMENTUMPRO
NUNTIATIONISDENTURARBITRIIQUINONIAMARBITRES
SEDEXECUTORESPUTANDISUNT. ETCETERA
DAT KAL AGUSTAS BASSO ETABLAVIO CONSULIBUS
INTERP RESQUAEPROPOSITAACTIONEREPETITURTRANS
FERRIAPOSSIDENTEADALTERUMNULLISCONTRACTIBUS
POTESTNEQ·INDEALIQUAFIERISCRIPTURAPMITTITUR
NISIPRIUSLISDEQUAAGITURFUERITINIUDICIODEFINITA

VI DE NATURALIBUS FILIIS ET MATRIBUS EORUM

nisi au*t* *s*eptem aut quinque vel rogati aut qui fortuito [1] venerint possint juste [2] testimonium perhibere vi*de*licet [3] post sanctionem divinis et liquescentibus apici*bu*s, qui trium testium numero sint contenti. Data XVI Kalendas Martias, Constantinopoli Theodosio et Victore viris clarissimis consulibus.

Interpretatio. Si quis per scripturam condiderit testamentum et postmodum sine scriptura, hoc est per nuncupationem suam iterandam crediderit voluntatem, vel si codicillis, quod est fideicommissum, potestatem heredi suo commiserit, ut, ex qua voluerit, testatoris ordinatione succedat; tunc in primordio adeundae hereditatis suam publicare non desinat voluntatem, utrum ex testamento, an per nuncupationen, an per fideicommissum, hereditatem sibi eligat vindicandam. Quod si prima electio ejus fuerit superata, ad alteram ei transire non liceat, quia unius petitione concessa, de reliquis se noverit excludendum, quia una petitio alias aperte et evidenter excludit. Extrema pars legis istius ideo non habetur scripta vel exposita, quia novella lege calcatur.

TIT. V. — DE LITIGIOSIS. (1) Imperator Constantinus Augustus ad Provinciales. [4] Lite pendente illud quod in controversiam devocatur, in conjunctam personam vel extraneam donationibus vel emtionibus vel quibuslibet aliis contractibus minime transferri oportet, tamquam nihil factum sit lite nihilominus peragenda; quod si tutelae causa vertitur, post examen judicis in supplementum pronuntiationis dentur arbitri, qui non jam arbitri, sed executores putandi sunt, et cetera. Data Kalendas Augustas Basso et Ablavio Consulibus.

Interpretatio. Res quae proposita actione repetitur, transferri a possidente ad alterum nullis contractibus potest; neque inde aliqua fieri scriptura permittitur, nisi prius lis, de qua agitur, fuerit in judicio definita.

TIT. VI. — DE NATURALIBUS FILIIS ET MATRIBUS EORUM [5]. . . . .

. . . .

. . . .

. . . .

---

[1] Haenel: *fortitu.*
[2] Haenel: *jure.*
[3] Haenel: *ut.*
[4] Haenel add.: *post alia.*
[5] Post hanc tituli VI inscriptionem desunt in Palimpsesto ipse titulus, duas leges comprehendens, titulus VII *De manumissionibus in Ecclesia*, unam tantum constitutionem habens, et prima et quarta leges tituli VIII *De liberali causa*. Verum si duo hi tituli et prima lex tituli VI recte ab omnibus codicibus portenduntur, non ita lex 2 ejusdem tituli VI, cujus textus apud Haenel valde turbatus exstat et corruptus a plurimis codicibus. Praeterea lex 4.ª tituli VIII non adest, forsitan ex defectu librarii, non solum in omnibus codicibus quos Haenel inspexit, verum etiam apud Sichardum et Tilium. Eam Cujacius primo evulgavit, sed fontem ex quo hausta fuit silentio premit. Inde creditur excludi a priore Breviarii compositione, postremae adiuncta.

IDEM A AD MAXIMUM PU

LIBERTATI A MAIORIB· TANTŪ INPENSUM EST UT PATRIB· QUIBUS
IUS UITAE IN LIBEROS NECISQ· POTESTAS P̄MISSA ESTERIPERE LI
BERTATE NON LICERET· SI QUIS Q̄ĀM MINOR UENUNDATUS ACTUM
MAIOR ADMINISTRAUIT Q̄N̄M MINORIS EMPTIO SCIENTIAM N̄Ō
OBLIGAT EUM AD LIBERTATEM UENIENTEM EMPTIONIS
ACTUSQ· A MAIORE ADMINISTRATI PRESCRIPTIO NON TENEBIT
NEC UERO ILLE Q̄Ī APUT QUEMPIAM PRO SERUO EDOCATUS HAC
MAIOR EFFECTUS UENDENDI UEL UTI D̄N̄O ADQUIESCIT ACTUQ· ADMI
NISTRATO IAM PENE AD EXTREMĀ RELIGIT LIBERTATEM Q̄N̄M NE
QUE MAIOR EFFECTUS ORIGINEM SUAM NOUERAT· NEQUE EAM
QUĀ IGNORAUERAT UENDITIONIS PRETIO DESERUISSE IUDICANDUS
EST IDEST MINORI SIMILIS EADEM EMPTIONIS AD Q· ACTUS AD
MINISTRATI PRESCRIPTIONE NON ADLIGABITUR SED UTRIQ·
DABITUR ADSERTIO PARI H ETIAM IN LIBERTINIS ERUNT QUI
QUAESTU QUODAM Q̄ŌD IN EANDEM RURSUS SERUITUTEM
RELABUNTUR SED EORUM HAC EXCEPTIONE CAUSA DISTINGUEN
DA EST UT QUI INPUBERES INTRA ANNUM QUARTUM DECIMUM
MANUMISSI HAC DEINCEPS IN SERUITIO RETENTI IGNORATA
LIBERTATE NON BUTANTUR MAIORESQ· UENUMDATI HACTŪ
GERANT AB ADSERTIONE NON ARCHEANTUR CUM ILLI AETA
TIS TRIBUTAE LIBERTATIS IGNORANTIA AUT OBLIUIO CONCESSA
EST QUI UERO MEMORIA FIRMA UENDITIONE POST FACTA
NON NESCIUS INNECTITUR HUIUS LEGIS BENEFICIO CAREBIT
ET Q̄N̄M UICISSIM AETIAM IPSIS QUI REM CONMISERUNT ME
DENDUM EST SI QUIS QUAM OMNIUM QUI SUPRA CONPREHEN
SI SUNT IN LIBERTATEM PROCLAMAUERIT ID QUOD APUT SE
ESSE EIUS QUI SE D̄N̄M DICIT PROFITEBITUR Q̄N̄M DE EO NON DUBITABITUR
REDDI HAC PROFERRI IUDEX PROTINUS PRONUNTIABIT QUOD
UERO PETITUR SI ID FUERIT NEGOTIATIONIS CONTROUERSIA
P̄ CAUTIONEM ADSERTORIS UT ALIA LEGE CONPRENSUM EST CON
SERUABITUR HAC PETITIO DIFFERATUR UT SI FUERIT ADPRO
BATA PROPRIA LIBERTAS GESTARUM RERUM AB EODEM RATIO ADOM
NE QUOD DEBITUR REPOSCATUR UT SERUITUTE DEPULSUS
QUI PRO D̄N̄O QUODAM FUERAT HABEAT QUOD UT SERUO DOMINI

(TIT. VIII.—DE LIBERALI CAUSA). (2) IDEM AUGUSTUS AD MAXIMUM PRAEFECTUM URBIS. Libertati a majoribus tantum impensum est ut patribus quibus jus vitae in liberos necisque potestas permissa est, eripere libertatem non liceret.

§ 1. Si quisquam minor venumdatus actum major administravit, quoniam minoris emtio scientiam non obligat, eum ad libertatem venientem emtionis actusque a majore administrati praescriptio non tenebit.

§ 2. Nec vero ille, qui apud quempiam pro servo educatur, ac major effectus vendenti velut domino acquiescit [1] actuque administrato jam pene extremam relegit libertatem, quoniam neque major effectus originem suam noverat, neque eam quam ignoraverat venditionis [2] pretio deservisse judicandus est, minori similis eadem emtionis atque actus administrati praescriptione non alligabitur, sed utrique dabitur assertio.

§ 3. Paria [3] etiam in libertinis erunt qui quaestu quodam in ramdem rursus servitutem relabuntur. Sed eorum hac exceptione causa distinguenda est, ut qui impuberes intra annum quartum decimum manumissi ac deinceps in servitio retenti ignorata libertate non utantur, majoresque venumdati actum gerant, ab assertione non arceantur, cùm illi aetatis [4] tributae libertatis ignorantia [5] aut oblivio concessa est. Qui vero memoria firma venditione post facta [6] non nescius innectitur, hujus legis beneficio carebit.

§ 4. Et quoniam vicissim etiam ipsis, qui [7] rem commiserunt, medendum est, si quisquam omnium, qui supra comprehensi sunt, in libertatem proclamaverit, id, quod apud se esse ejus, qui se dominum dicit, profitebitur, quoniam de eo dubitabitur [8], reddi ac referri judex protinus pronuntiabit.

§ 5. Quod vero petitur, si id fuerit negotiationis controversia [9], per cautionem assertoris, ut alia lege comprehensum est, conservabitur, ac petitio differetur, ut, si fuerit approbata propria libertas, gestarum rerum ab eodem ratio atque omne quod debebitur reposcatur, ut servitute depulsus, qui pro domino quondam fuerat, habeat, quod ut servo domini

---

[1] Haenel: *acquicvit.*
[2] Haenel: *venditionem patiens.*
[3] Palimp.: *Pari.*
[4] Haenel: *aetati.*
[5] Haenel: *ignoratio.*
[6] Haenel: *venditionis factæ.*
[7] Haenel: *qui his.*
[8] Haenel: *dubitatur.*
[9] Haenel: *negotiatione controversum.*

IURELARGITUSESTETQUAEEARUMRERUMQUAESTUHAC
FRUCTIB·CONCILIATASUNTETQ·DEFURTIUISCONPENDIISOBSCU
RECAPTAHACPARTASUNTCUMLIBERUMESSENONOPORTEAT
QUODAPUTSERUUMDNSPECULIIHOMINECONLOCAUERAT EAUE
ROQUAETESTAMENTOAUTDONATIONEQUAESITASUNTAUTQUEEA
RŪRERUMAEMOLUMENTISEMPTACONFECTAQ·SUNTEIDEINGE
NUODEPUTENTUR QUAETAMENUNIUERSAEXACTIOLIBERTATIS
IUDICIOQUODASUPRADICTISREBUSDISCERNUNTURINSEQUES
TRIESSEOPORTETUTHISABUTROQ·DEDUCTISADQ·INMEDIO
IURELOCATISADEORUMPROPRIETATEMUTERQUECONTENDAT
DATA XV KALENDAS MARTIAS THESSALONICA SEVERO ET RVFINO CONSVLIBVS
INTERP MINORUENDITUSSIPOSTUIGINTIETQUINQUEAETA
TISSUAEANNOSIAMMAIOREFFECTUSSERUIERITAUTINREBUS
EMPTORISACTORAUTCUIUSLIBETREIORDINATORFUERITCONS
TITUTUSCUMDEINGENUITATESUAPROCLAMAUERITSINE
PREIUDICIOSERUITIIQUODGESSERITAUDIATUR NECHOC
EIPREIUDICIUMGENERETQUODEIUSAQUOEMTUSESTDOMUM
AUTUTILITATESINANNISMAIORIB·POSITUSUISUSESTORDINAS
SEHOCHAETIAMDELIBERTISLEXHAECPRECEPITCUSTODIRIUTQUIIN
TRAQUATUORDECIMANNOSFUERINTMANUMISSIETHACTUM
INMAIOREHETATEPOSITIGESSERINTPATRONORUMLIBER
TATIEORUMACTUSNONPREIUDICETSERUITUTIS SED
CUMUOLUERITSUASAUTDEINGENUITATE ~~INFRAINGENUI~~
~~ETATE~~AUTDELIBERTATEINFRATEMPORALEGIB·CONSTITU
TAPROFERANTHACTIONES SICHETIAMSIQUISMINORINGE
NUUSAQUOLIBETFUERITEDUCATUSETLIBERŪSEESSENES
CIENSFUERITANUTRITOREDISTRACTUSETHACTUMUELUTI
LITATEMILLIUSAQUOEMPTUSESTUTSERUUSGESSERIT
PRIUSQUAMTRIGINTAANNORŪPREIUDICIOTENEATURPO
TESTATEMHABEATRECLAMANDIETQUASIMINORISPRIUS
QUAMTEMPORASUPPLEANTURAMISSAMRECIPIATLIBERTA
TEM QUIDQUIDUEROEISILLEAQUOEMPTISUNTUELTRA
DIDITUELDONAUITUELQUAECUMQUEEXREISUAEADMI
NISTRATIONEPROFECITTOTUMISTUMRETINENDIHAC
REUOCANDIHABEANTPOTESTATĒSIUEROHUIUSMODI

jure largitus est, et quae earum [1] rerum quaestu ac fructibus conciliata sunt, et quae de furtivis compendiis obscure capta ac parta sunt, cùm liberum esse non oporteat, quod apud servum dominus peculii nomine collocaverat.

§ 6. Ea vero, quae testamento aut donatione quaesita sunt, aut quae ex earum rerum emolumentis emta confectaque sunt, eidem ingenuo deputentur.

§ 7. Quae tamen universa, exacto [2] libertatis judicio, quo a supradictis rebus discernuntur, in sequestri esse oportet, ut, his ab utroque deductis atque in medio jure locatis ad eorum proprietatem uterque contendat. Data XV Kalendas Martias, Thessalonica, Severo et Rufino, Consulibus.

Interpretatio. Minor venditus, si post viginti et quinque aetatis suae annos jam major effectus servierit aut in rebus emtoris actor aut cujuslibet rei ordinator fuerit constitutus, cùm de ingenuitate sua proclamaverit, sine praejudicio servitii, quod gesserit, audiatur. Nec hoc ei praejudicium generet, quod ejus, a quo emtus est, domum aut utilitates in annis majoribus positus visus est ordinasse. Hoc etiam de libertis lex haec praecepit custodiri ut qui intra quatuordecim annos fuerint manumissi et actum in majore aetate positi gesserint patronorum, libertati eorum actus non praejudicet servitutis. Sed cùm voluerint, suas aut de ingenuitate, aut de libertate [3], intra tempora legibus constituta proferant actiones. Sic etiam, si quis minor ingenuus a quolibet fuerit educatus et, liberum se esse nesciens, fuerit a nutritore distractus et actum vel utilitatem illius, a quo emtus est, ut servus gesserit, priusquam triginta annorum praejudicio teneatur, potestatem habeat reclamandi, et quasi minor is, priusquam tempora suppleantur, amissam recipiat libertatem. Quicquid vero eis ille, a quo emti sunt, vel tradidit vel donavit vel quaecunque ex rei suae administratione profecit, totum istud [4] retinendi ac revocandi habeat potestatem. Si vero hujusmodi *(Sequitur textus pag. 23)*

---

[1] Haenel: *ex earum.*
[2] Palimp.: *exactio.*
[3] Haenel: *libertinitate.*
[4] Haenel: omit: *istum.*

PERSONISALIQUIDAQUIBUSCUMQ·ALIISAUTTESTAMENTOAUT
DONATIONECONLATUMESTIDSOLUMSIBIIAMLIBERIUINDICENT
NAMQUODDEREPATRONILIBERTUS UELEMPTORISIN
GENUUSDUMSERUIRETPROFECITLIBERTATIREDDITUSLI
BERTUSPATRONOINGENUUSEMPTORIRESTITUAT HIIUE
ROQUIINANNISMAIORIBUSCONSTITUTISUNTSCIENTES
SEESSEINGENUOSUELLIBERTINOSSIUENDIACQUIEUERINT
INEAADQUAMSCIENTESSUAUOLUMPTATETRANSEUNT
SERUITUTEPERMANEANT IDEM A AD BASSUM PROC
LEGISPROMULGATIOQ·PSEDECIMANNOSBONAFIDEINLI
BERTATEDURANTESCONTRAEOSQUIINQUIETANTPRES
CRIPTIONEDEFENDITNONOPITULATURHISQUIEXANCIL
LISMATRIB· ETINGENUISPATRIB· ORTIPIDTEMPUSIN
LIBERTATISADFFECTUCUMPARENTIB·PDURAUERINT
QUANDOQUIDEMNULLOPRECEDENTEIUSTOLEGITIMAE
POSSESSIONISINITIOUSURPATIOLIBERTATISNUDAIACTE
TURCUMNEQUEREDEMPTIO A SERUITUTENEQUE
UICARIITRADITIOSERUULIUELPECULIIADSIGNATIOUALE
ATDEMONSTRARIQUITITULIPOSSINTFAMULATUSNEXI
BUSLIBERAREEUMQUICONUENITURSIQUOEXIISGENERE
USUSINLIBERTATEESSETPERANNOS·XVI·DEMORATUS
IUREENIMCONMUNIMATERNAMCONDITIONEMNATUM
SEQUINECESSEEST· ITAUTETSIERILEMLECTULUMAN
CILLAADSCENDERITNONLIBERORUMDNOSEDSERUORUM
PARTUMSUSCIPIAT DATIIIKAL MARTIAS BASSOETABLAVIO CONSULIBUS
INTERP LEXALIQUANDOFUERATPROMULGATAUTSIQUIS
SEDECIMANNOSSINEULLAMOLESTIANULLOREPENTE
UELPULSANTEUIXISSET ETPOSTEAINSERUITIUM
NONUENIRET SEDHOCILLISPRODESSENONPOTE
RITQUOSDEINGENUISPATRIBUSETCOLONISMULIE
RIB·UELANCILLISCONSTITERITPROCREATOSNISIFORTE
PATRESEORUMPROFILIORUMCAPITEDOMINISQUORUM
ANCILLASINCONSORTIOHABENTAUTUICARIAMANCIPIACUM
PECULIISAUTREDEMPTIONEMSTATUSEORUMSOLUERINT
SIUEROPATRESHOCSEPSOLUISSENONDOCEANTNONPOTERUNT

personis aliquid a quibuscunque aliis aut testamento aut donatione collatum est, id solum sibi jam liberi vindicent; nam quod de re patroni libertus vel emtoris ingenuus, dum serviret, profecit, libertati redditus libertus patrono, ingenuus emtori restituat. Hi vero, qui in annis majoribus constituti sunt, scientes se esse ingenuos vel libertinos si vendi acquieverint, in ea, ad quam scientes sua voluntate transeunt, servitute permaneant.

(3) IDEM AUGUSTUS AD BASSUM PROCONSULEM [1]. Legis promulgatio per [2] sedecim annos bona fide in libertate durantes contra eos, qui inquietant, praescriptione defendit, non opitulatur his qui ex ancillis matribus et ingenuis patribus orti per id tempus in libertatis affectu cum parentibus perduraverint quandoquidem, nullo praecedente justo legitimae possessionis initio, usurpatio libertatis nuda jactetur, cùm neque redemtio a servitute neque vicarii traditio servuli vel peculii assignatio valeat demonstrari; qui tituli possint famulatus nexibus liberare eum, qui convenitur, si quo ex iis genere usus in libertate esset per annos XVI demoratus; jure enim communi maternam conditionem natum sequi necesse est. Ita ut, etsi herilem lectulum ancilla adscenderit, non liberorum domino, sed servorum partum suscipiat. Data [3] II Kalendas Martias Basso et Ablavio Consulibus.

Interpretatio. Lex aliquando fuerat promulgata, ut, si quis sedecim annos sine ulla molestia, nullo repente vel pulsante, vixisset et postea in servitium non veniret. Sed hoc illis prodesse non poterit, quos de ingenuis patribus et colonis mulieribus vel ancillis constiterit procreatos, nisi forte patres eorum pro filiorum capite dominis, quorum ancillas in consortio habent, aut vicaria mancipia cum peculiis aut redemtionem status eorum solverint. Si vero patres hoc se persolvisse non doceant, non poterunt *(Sequitur textus pag. 25)*

---

[1] Haenel: Prf. Pal.
[2] Haenel: *quae per.*
[3] Haenel: *pridie.*

CONDITIONĒ PATRUM MUTARE · AUT MANCIPIA DNIS DEPERIRE · ETIAMSI DE PROPRIIS DOMINIS NASCANTUR NISI PER MANUMISSIONEM SERUILEM CONDICIONEM CARERE NŌ POSSUNT

IMPPP UALENTINIANUS THEUDOSIUS ET ARCHADIUS AAA RUFINO PPO

SI CUI SUPERSTITUS UO QUESTIO MOUEATUR QUI DIU TURNO TEMPORE HOC EST P XX ANNORŪ SPATIA IN LIBERTATIS POSSESSIONE DURAUIT UEL QUEM ADSERANT SUFFRAGIA MUNERUM ET PREUILEGIA MERITORUM QUI UE HIS PRESENTIBUS QĪ DOMINOS ESSE CONTENDUNT IN HOMINŪ ERIT CELEBRITATE UERSATUS NULLA EI DANDI ADSERTORIS NECESSITAS INPONATUR · SED LIBERA SSISTAT ET STATUM SŪM IPSE TUEATUR · CALUMNIANTEM REPELLAT REDARGUAT PERSEQUENTEM NE FLUCTUET DUBIUS SI DE ALIENO NECESSE HABEBIT PENDERE FASTIDIO DE ALIIS UERO QUOS NEC HONOR ALIQUIS NEC SUPRESCRIPTIONE PREDICTI TEMPORIS PRIUILEGIUM MILITARE DEFENDIT ANTIQUI IURIS FORMA SERUETUR · DAT IIII KAL OCTOB CONSTANTINOPOLIM THEOD ET ABUNDANTIO CCSSB

INTERP QUI UIGINTI ANNOS NON OCCULTE SED PUBLICE IN LIBERTATE DURAUERINT ET ALIQUID OFFICII UEL MILITIAE PRESENTE ET TACENTE PETITORE GESSERINT ADSERTOREM QUERENDI EOS NECESSITAS NON MANEBIT SED IPSI IPSE SI UOLUERINT ADUERSUS PETITOREM QUOD LIBERTATI EORUM CONPETIT EXSEQUENTUR CIRCA ALIOS UERO QUI NESCIENTIB DNIS LATUERINT PRIORIS LEGIS NORDO SERUABITUR

VIIII DE HIS QUI A NON DOMINO MANUMISSI SUNT

IMP CONSTANTINUS Ā AD BASSUM P̄F̄ U

SI NON A DNIS LIBERTAS DETUR MANCIPIO ALIENO SI QUIDEM AB HIS IUDICIB INPETRABITUR QUIBUS DANDI IUS EST SINE ULLA TREPIDATIONE POENE FACILIS DISSOLUTIO EST SI UERO IUBENTIB NOBIS QUIDQUAM LEGATUM ESSE DOCEATUR ET NON DNSU TALIENUM MANCIPIUM MANUMITTERETUR PETISSET TUNC EODEM QUI IN CONSPECTU NSO LIBERTATEM MONSTRABITUR CONSECUTUS EI PROTINUS AD CUIUS PROPRIETATEM PTINET RESTITUTO HIS QUI MANCIPIUM ALIENUM FALLENDO PRINCIPIS CONSCIENCIAM MANUMISIT MANCIPIA DUO CO GATRONOE IS DARE CULUS MODI SEXUS ET ETATIS

conditionem patrum mutare, aut mancipia dominis deperire, etiamsi de propriis dominis nascantur, nisi per manumissionem servili conditione [1] carere non possunt.

(4) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS [2] AUGUSTI RUFINO PRAEPOSITO [3]. Si cui super statu suo quaestio moveatur, qui diuturno tempore, hoc est per XX annorum spatia in libertatis possessione duravit, vel quem asserant suffragia munerum et privilegia meritorum, quive iis praesentibus qui dominos esse [4] contendunt, in hominum erit celebritate versatus, nulla ei dandi assertoris necessitas imponatur, sed liber assistat et statum suum ipse tueatur. Calumniantem repellat, redarguat persequentem, ne fluctuet dubius, si de alieno necesse habebit pendere fastidio. De aliis vero, quos nec honor aliquis, nec superscriptione praedicti temporis privilegium militare defendit, antiqui juris forma servetur. Data IV Kalendas Octobris Constantinopolim, Theodosio [5] et Abundantio Consulibus.

Interpretatio. Qui viginti annos non oculte, sed publice in libertate duraverint et aliquid officii vel militiae, praesente et tacente petitore, gesserint, assertorem quaerendi eos necessitas non manebit, sed ipsi per se, si voluerint, adversus petitorem, quod libertati eorum competit, exsequentur; circa alios vero, qui nescientibus dominis latuerint prioris legis ordo servabitur.

TIT. IX.—DE HIS, QUI A NON DOMINO MANUMISSI SUNT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BASSUM. Si a non dominis libertas detur mancipio alieno, si quidem ab his judicibus impetrabitur, quibus dandi jus est, sine ulla trepidatione poenae facilis dissolutio est. Si vero jubentibus nobis quicquam *lege actum* [6] esse doceatur, et non dominus, ut alienum mancipium manumitteretur, petiisse, tunc eodem, qui in conspectu nostro libertatem monstrabitur consecutus, ei protinus, ad cujus proprietatem pertinet restituto, his, qui mancipium alienum fallendo principis conscientiam manumisit, mancipia duo cogatur domino ejus dare cujusmodi sexus, aetatis (*Sequitur textus pag. 27*)

---

[1] Abest in Palimpsesto pars hujus interpretationis extrema: *Si quis in libertate positus, ancillam sibi copulaverit in conjugium, si filii ex ipsis nati fuerint, origo matrem sequatur: simili modo, si liberta servum duxerit maritum, agnatio servum sequatur, quia ad inferiorem personam vadit origo.* Sed notari oportet hoc interpretationis fragmentum deesse etiam in viginti et novem codicibus quos Haenel consuluit, apud Sichardum et Gothofredum et in Breviarii epitomis, praeter eum qui *Monachi* nuncupatur. Inde sane colligi potest omitti verba illa in antiquioribus breviarii codicibus sicut et lex 4.ª ipsius tituli de qua supra diximus. Abest etiam hoc Palimpsesti loco constitutio 4 ab Haenel evulgata et ex Cujacii editione sumta; sed quia deest etiam in omnibus quos Haenel examinavit codicibus atque apud Sichardum et Filium, alienam priori Breviarii compositioni et posteriori tempore additam credit. Neque Cujacius indicavit fontem ex quo eam hausit. Itaque hujus constitutionis absentia non librario nostro, neque foliorum defectui tribuimus, sed antiquitati Breviarii codicis, quem Palimpsestus nosser habuit archetypum.

[2] Haenel: *Arcadius et Honorius.*

[3] Id.: Præf. pal.

[4] Haenel: *se esse.*

[5] Haenel: add. A. III.

[6] Palimp.: *legatum.*

adq. artis constiterit esse manumissum est alia tria
ea deq. ratione similiaq. multa non sempi imponitur sed
potius conquiescit Si forte manumissus inferentem sibi
questinem statu abiecta legitima prescriptione po
tuerit excludere cum sibi amissi mancipii dampna de
beat inputare. qui in perniciem suam gesta taci
turnitate firmauerit PP ID IUL CONSTANTINO AV ET LICINIO C CCSS B

INTERP Si aliquis mancipium manumittere presumpserit SI ALIQUA MANCIPIA MANUMITTERE PRESUMPSERIT
alienum etid sub presentia principis uel in ecclesia fecerit
hac poena tenebitur Ut et manumissus ad dno reuocetur
et alia duo mancipia eiusdem hetatis aut sexus aut certe
artificii quod ille qui est manumissus scierit dare cogatur
Si uero ille qui manumissus dicitur repetente dno sub hac pres
criptione superauerit ut iam firmitatem status ui tempo
rib. tueatur. Tunc ille qui manumisit non est constrin
gendus ad poenam dum ille qui repetit preiudicium dni
sui incurrerit aut taciturnitate nutri erit

X DE LIBERTIS ET EORUM LIBERIS

Imp Constantinus a ad concilium Byzancenorum
Libertis ingratis in tantum iura aduersa sunt ut si qua de ... iactantia uel
contumacia ceruices erexerint aut leuis offense contrax
erint culpam a patronis rursus sub imperia ditione q. mittantur
DAT VI KAL AVG COLONIAE AGRIPPINAE PACATIANO ET HILARIANO CONSULIBVS

INTERP Quecumq. persona seruilis a dno suo fuerit con
secuta libertatem si postea superbire ceperit aut patro
num idest manumissorem sum leserit amissa libertate
quam meruit in seruitium merito reuocetur

XI DE VECTIGALIBVS ET COMMISSIS

Imp Constantinus a ad iunium rufum consularem aemiliae
Penes illum uectigalia manere oportet qui superior in licitatio
ne extiterit Ita ut non minus quam triennii fine locatio conclu
datur nec ullo modo interrumpatur tempus exigendi uec
tigalib. prestitum quod pacto tempore licitationum iura
conductionumq. recreari oportet hac simili modo aliis
conlocari. capitali sententia subiugandum quem plus

aeque artis constiterit esse manumissum et alia tria fisco eademque ratione similia; quae mulcta non semper imponitur, sed potius conquiescit, si forte manumissus inferentem sibi quaestionem status objecta legitima praescriptione potuerit excludere, cùm sibi amissi mancipii damna debeat imputare, qui in perniciem suam gesta taciturnitate firmaverit. Proposita Idus Julii, Constantino Augusto V et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Si aliquis mancipium manumittere praesumserit alienum et id sub praesentia principis vel in ecclesia fecerit, hac poena tenebitur: ut et manumissus a domino revocetur, et alia duo mancipia ejusdem aetatis aut sexus aut certe artificii, quod ille qui est manumissus, scierit, dare cogatur. Si vero ille, qui manumissus dicitur, repetentem dominum sub hac praescriptione superaverit, ut jam firmitatem status sui temporibus tueatur, tunc ille qui manumisit non est constringendus ad poenam, dum ille qui repetit praejudicium domini sui incurrerit aut taciturnitate nutrierit.

TIT. X. — DE LIBERTIS ET EORUM MORIBUS [1]. IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD CONCILIUM BYZANCENORUM. Libertis ingratis in tantum jura adversa sunt, ut si quadam jactantia vel contumacia cervices erexerint aut levis offensae contraxerint culpam a patronis rursus sub imperia ditionemque mittantur. Data VI Kalendas Augustas, Coloniae Agrippinae, Pacatiano et Hilariano Consulibus.

Interpretatio. Quaecumque persona servilis a domino suo fuerit consecuta libertatem, si postea superbire coeperit aut patronum, id est, manumissorem suum laeserit, amissa libertate quam meruit, in servitutem revocetur [2].

TIT. XI. — AD SENATUM CONSULTUM CLAUDIANUM [3].

XI. — [4] DE VECTIGALIBUS ET COMMISSIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD JUNIUM RUFUM CONSULAREM AEMILIAE. Penes illum vectigalia manere oportet, qui superior in licitatione exstiterit, ita ut non minus quam triennii fine locatio concludatur. Nec ullo modo interrumpatur tempus exigendis vectigalibus praestitutum, quo peracto tempore licitationum jura conductionumque recreari oportet, hac simili modo aliis collocari; capitali sententia subjugando quem plus *(Sequitur textus pag. 29)*

---

[1] *Et eorum liberis* scribitur in nostro textu; sed *moribus* dicunt omnes codices apud Haenel.

[2] Absunt in Palimpsesto constitutiones 2 et 3 hujus tituli X de non audiendo libertos in judicio, contra dominos, neque ad militiae honores eos admittere pertractantes. Sed leges istae desunt etiam in omnibus codicibus ab Haenel inspectis itemque apud Sichardum et Tilium. Cujacius primitus eas evulgavit in sua priore Theodosiani Codicis editione, sed ubi reperit celat. Haenel eas retinuit in editione Legis Romanae Wisigothorum sua, quia interpretationem habent, sicut et aliae quae in vetustioribus Breviarii codicibus leguntur.

[3] Deest etiam in Palimpsesto totus hic titulus, jure fortasse merito. In eo sunt, recensente Haenel, sex leges quae de mulieribus quae servis vel aliis hominibus junguntur pertractant. Sed titulus hic abest quoque ex omnibus quos vidit Haenel Breviarii codicibus et apud Sichardum et Tilium. Cujacius eum edidit cum duabus legibus supra recensitis, sed Vesme et Maubeuge hunc titulum penitus Breviario alienum putant. Desumtus a Cujacio fuit ex aliquo Theodosiani Codicis fragmento hodie incognito, aut aliunde. Quod autem ex Palimpsesto non depromatur, id quidem huius exemplari archetypo, non vero, librarii incuriae tribuendum est.

[4] XI videlicet in Palimpsesti ordine quia titulus *Ad Senatum consultum Claudianum* omittitur; sed XII in editionibus Haeneliana et aliis quibus titulus ille insertur.

aliquid quam statutum est prouincialibus exegisse constiterit
DAT KAL IVLIAS CRISPO II ET CONSTANTINO II CCSS B
INTERP uectigalia sunt que fisco ueiculorum subuectione prestantur hoc est aut in litoreis locis nauib· aut per diuersa ueiculis merces deportant cuius rei conductelam aput strenuas p̄sonas trienhio esse precipit et continuo hanc exactionem aliis iterum p̄mittendam qui maiorem summam prestationis obtulerunt ex qua conductione aut exactione qui plus quam preceptum fuerit exigere temptauerit ita ut mercatorem sub hac exactione grauare periculo capitis se nouerit esse damnandum

XII DE ACTIONIBVS CERTO TEMPORE FINIENDIS
IMP THEODOSIUS A ASCLEPIODOTO PPO

Sicut in rem speciales ita ad uniuersitatem ac personales actiones ultra triginta annorum spatium minime protendantur sed si qua res uel ius aliquot postuletur uel persona qualicumq· actione uel p̄secutione pulsetur nihilominus erit agenti triginta annorum prescriptio metuenda Eadem a etiam in eius ualente p̄sona qui pignus uel apotecam non a suo debitore sed ab alio possidente nititur uindicare Nam petitio finium regundorum in eo scilicet quo nunc est iure durabit quae ergo ante motae sunt actiones triginta annorum iugi silentio ex quo iure competere coeperunt uiuendi ulterius non habeant facultatem Nec sufficiat precib· obligatis specialiter pro quoddam licet innotatione meruisse responsum uel hetiam iudicibus postulatione deposita fuerit subsecuta conuentio in eadem ratione illi proculdubio recasurum que post litem contestatam in iudicio actione deducta habitoq· inter partes de negotio p̄ali conflictu triginta denuo annorum deuoluto curriculo tradita obliuioni ex diuturno silentio conprobantur non sexus fragilitate non absentia non militia contra hanc legem

aliquid quam statutum est, a provincialibus exegisse constiterit. Data Kalendas Julias Crispo II et Constantino II Consulibus.

Interpretatio. Vectigalia sunt quae fisco vehiculorum subvectione praestantur, hoc est, aut in litoreis locis navibus, aut per diversa vehiculis merees deportant, cujus rei conductelam apud strenuas personas triennio esse praecipit, et continuo hanc exactionem aliis iterum permittendam, qui majorem summam praestationis obtulerint. Ex qua conductione aut exactione, si quis plus, quam praeceptum fuerit, exigere tentaverit, ita ut mercatorem vel provincialem sub hac exactione gravare coeperit, periculo capitis se noverit esse damnandum.

TIT. XII. — [1] DE ACTIONIBUS CERTO TEMPORE FINIENDIS. (1) IMPERATOR THEODOSIUS AUGUSTUS ASCLEPIODOTO PRAEPOSITO. Sicut in res speciales ita ad universitatem ac personales actiones ultra triginta annorum spatium minime protendatur. Sed si qua res vel jus aliquod postuletur vel persona qualicunque actione vel persecutione pulsetur, nihil ominus erit agenti triginta annorum praescriptio metuenda; eadem [2] etiam in jus valente persona qui pignus vel hypothecam non a suo debitore, sed ab alio possidente nititur vindicare. Nam petitio finium regundorum in eo scilicet quo nunc est jure durabit.

§ 2. Quae ergo ante non motae sunt actiones triginta annorum jugi silentio ex quo conpetere jure coeperunt, vivendi ulterius non habeant facultatem. Nec sufficiat precibus obligatis [3] specialiter [4] pro [5] quoddam licet in notatione [6] meruisse responsum vel etiam [7] judicibus postulatione deposita fuerit subsecuta conventio. In eamdem rationem illis procul dubio recasuris, quae post litem contestatam in judicio actione deducta habitoque inter partes de negotio principali conflictu, triginta denuo annorum devoluto curriculo tradita oblivioni ex diuturno silentio comprobantur.

§ 3. Non sexus fragilitate, non absentia, non militia contra hanc legem *(Sequitur textus pag. 31)*

---

[1] In Palimpsesto titulus hic manifesto errore numeratur XIII, duobus prima facie ut videtur praetermissis, seu praeeunte X. Titulum XI *Ad S. C. Claudianum* casune an iniuria a nostro codice excidisse non satis claret.
[2] Haenel: *eodem*.
[3] Haenel: *oblatis*.
[4] Haenel: *speciale*.
[5] Haenel: Om. *pro*.
[6] Haenel: *per annotationem*.
[7] Haenel: *etiam judiciis allegasse, nisi allegato sacro rescripto aut in judicio postulatione deposita*.

DEFENDENDASEDPUPILLARIHETATEDUMTAXATQUAMDIU
SUBTUTORISDEFENSIONECONSISTITHUICEXIMENDASANCTI
ONI NAMCUMADEOSANNOSPUENERITQUIADSOLLICITU
DINEMPERTINENTCURATORISNECESSARIOEISSIMILITER
UTALIISANNORUMTRIGINTAINTERUALLASERUANDASUNT
HAECAUTEMACTIONESANNISTRIGINTAEXTINGUANTURQ·
PERPETUAEUIDEBATURNONILLAEQUAEANTIQUITUS
FIXISTEMPORIBUSLIMITANTUR ANNORUMAUTEMCUR
RICULAITANUMERARICONUENIETUTETILLAINDEMENSIO
NEMTEMPORAREDUCANTURQUEADNOSTREMANSUETUDI
NISSANCTIONEMLUSITACITURNITATEFLUXERUNTUERUM
NEQ·PRESTENTOTIOSONIMISHACDESIDIQUERIMONIARELINQUA
TUREIQUISEFIDUCIAPERPETUITATISACTIONEMNONMOUISSE
CONMEMORATDECEMPOSTHANCLEGEMANNORUMSPA
TIACONTINUASUPERIORIB·ADDIPRECIPIMUS UTSIQUIS
ANTESANCTIONEMHANCLEGEMPREFINITOSANNOSDE
CURRISSEPATUERITPRETEREATEMPORAQUEMANARUNT
DECEMACTORIANNORUMSPATIAPROROGANTURITA
UTTEMPUSILLIHOCCONTINUUMEXLEGISTEMPORE
NUMERETURQUODSIDECEMILLIANNISUPESSEUIDEBUN
TURAUTAMPLIUSULTERIUSEUMNIHILDESIDERARECONUENIAT
SEDPROPRIOLAPSUTEMPORIS DECURRENTEADTRIGINTA
USQ·CONSUMMATIONEMDEBERESUOSPATIOESSECON
TEMTUMSIANNOSQUIDEMRESTARENONDUBIUM
ESTSEDINFRADECEMEORUMINTERUALACONCLUDINI
HILOMINUSETIAMSICEUMSPATIUMTANTUMOPORTEBIT
ACCIPEREUTDECEMINTEGERNUMERUSCONPLEATUR
POSTQUAMHANCDEFINITIONEMNULLIMOUENDIULTE
RIUSFACULTATEPATERECENSUIMUS· AETIAMSISELE
GISIGNORANTIAEXCUSARETEMPTAUERIT

DAT XVIII KAL DECEMBRIS CONSTANTINOPOLIM VICTORE UC COS

INTERP HAECLEXLICETINRELIQUISFUERITABROGATA
PROPTERHOCTAMENUTPONERETUR OPORTUITQUIA
TRICENNIOLOQUITUR· QUODPUPILLISQUAMDIUSUB
TUTORIBUS [illegible] NONDEBEATINPUTARI SEDUBIADEOSAN
NOS

defendenda sed pupillari aetate duntaxat, quam diu sub tutoris defensione consistit, huic eximenda sanctioni. Nam cùm ad eos annos pervenerit, qui ad sollicitudinem pertinent curatoris necesario et, similiter ut aliis, annorum triginta intervalla servanda sunt.

§ 4. Hae autem actiones annis triginta [1] exstinguantur, quae perpetuae videbantur, non illae, quae antiquitus fixis temporibus limitantur.

§ 5. Annorum autem curricula ita numerari conveniet, ut et illa in demensionem tempora reducantur, quae ante nostrae mansuetudinis sanctionem jugi taciturnitate fluxerunt.

§ 6. Verum ne que [2] praestent otioso nimis ac desidi querimonia relinquatur ei qui se fiducia perpetuitatis actionem non movisse commemorat, decem post hanc legem annorum spatia continua superioribus addi praecipimus, ut si quis [3] ante sanctionem hanc legem [4] praefinitos annos decurrisse patuerit, praeter ea tempora quae manarunt decem actori annorum spatia prorogentur, ita ut tempus illi hoc continuum ex legis tempore numeretur. Quod si decem illi anni superesse videbuntur aut amplius, ulterius eum nihil desiderare conveniat, sed proprio lapsu temporis decurrente ad triginta usque consummationem debere suo spatio esse contentum; si annos quidem restare non dubium est, sed infra decem eorum intervalla concludi, nihilominus etiam sic eum spatium tantum oportebit accipere, ut decem integer numerus compleatur; postquam hanc definitionem nulli movendi ulterius *hanc* facultatem patere censuimus etiamsi se legis ignorantia excusare tentaverit. Data XVIIII Kalendas Decembris, Constantinopoli Victore, viro clarissimo, Consule.

Interpretatio. Haec lex, licet in reliquis [5] fuerit abrogata, propter hoc tamen ut poneretur oportuit quia de tricennio loquitur, quod pupillis quam diu sub tutoribus agunt, non debeat imputari, sed ubi ad eos annos *(Sequitur textus pag. 33)*

---

[1] Haenel: add. *continuis.*
[2] Haenel: *ne qua otioso.*
[3] Haenel: *quidem.*
[4] Haenel: *hac lege.*
[5] Haenel: ad. *rebus.*

PERUENERINT QUIBUS CURATORES HABERE POSSENT ID EST
UIR AD QUINTUM DECIMUM ET PUELLA AD TERTIUM DECIM
ANNUM EX EO IN CAUSIS EORŪ TRICINALIS ACTIO QUEMADMO
DUM OMNIB SUPPUTENTUR SICUT ET NOUELLA UALENTI
ANI TESTATUR QUE UIDETUR HEC OBSCURIUS INTER CETERA
POSUISSE QUE TAMEN ITA DICIT EXCEPTO PRIUILLEGIO PUPI
LARIS HETATIS QUOD DIUAE HERGO MEMORIAE PATRIS NSI
THEODOSII LEGE CONCESSUM EST INTRA EADEM TEMPORA
TERMINETUR NAM ET HOC LEX STÆ UIDENTER EXPONIT
SICUT ILLA Q̄ PPETUAE RANT AD TRICENNIUM IUSSA SUNT RELIQ CARI
ITA OMNES CAUSAE IN FRA TRICENNIŪ TEMPORA CONSTITUTA
SUNT SUIS Q̄IB Q LOCIS ET TEMPORIBUS OBSERUENTUR HOC
EST UT QUICUMQ SEU DE UICENNIO SEU DE DECENNIO SEU DE
QUINQUENNIO SEU DE AN̄NIS SPATIO POSITA SUNT ET HIS SI
MILIA NULLATENUS AD TRICENNIUM PERDUCANTUR·

XIII DE QUINQUENNII PRESCRIPTIONE

IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA PALLADIO PPO

CUM PETITOREM QUINQUENNII POSSESSOR ELIMINET DEBET
ENIM IUSTA CONSTANTINIANE LEGIS INDULTUM HOC PETITOR
PREUILEGIO ARCERI QUO FISCUS NSR EXCLUDITUR QUOD SI
QUANDO FORTASSE EMERSERIT HORDINARIOS IUDICES CONPE
TITIONIS OBREPTIONE RESCISSA TUITIONEM PULSATIS PRES
TARE IUBEMUS ENIXAM, QUIBUS TAMEN LUSTRALIS ADERIT
ABSQUE INTERPELLATIONE POSSESSIO

DAT VIII IDUS IUL RAV EUSTASIO ET AGRICOLA COSS

DE QUINQUENNIO LOQUITUR INTERP QUICUMQUE REM FISCALEM P QUINQUENNIUM POS
SIDISSE PROBATUR· ITA UT A NULLO EX INDE FUERIT EXPULSUS
ET HANC IPSAM REM A PRINCIPE ALIQUIS SIBI PETERE UOLUERIT
POSSIDENDAM. IN TANTUM LEGE CONSULTUM EST UT ETIAM
TUITIONEM FERRE POSSESSORI IUDICEM IUSSERIT· ET
CONPETITIONIS CONSTITUTIONEM HORDINAUERIT RESCIN
DENDAM· SI TAMEN ILLE QUI POSSIDET SINE ULLA INQUIETU
DINE P QINQ̄ENNIŪ SE DOCUERIT POSSIDERE· Q̄IA HOC SPATIO
TEMPORIS AB EO QUI SINE MOLESTIA POSSEDIT ET IAM FISCŪ
SUUM IUSSIT EXCLUDI

pervenerint quibus curatores habere possent, id est, vir ad quintum decimum et puella ad tertium decimum annum, ex eo in causis eorum tricennalis actio, quemadmodum omnibus supputetur; sicut et novella Valentiniani testatur, quae videtur haec obscurius inter cetera posuisse, quae tamen ita dicit: «excepto privilegio pupillaris aetatis, quod divae ergo [1] memoriae patris nostri Theodosii lege concessum est, intra eadem tempora terminetur.» Nam et hoc lex ista evidenter exponit, sicut [2] illa, quae perpetua erant, ad tricennium jussa sunt revocari, ita omnes causae [3] infra tricennium tempora constituta sunt, suis quibusque locis et temporibus observentur, hoc est, ut quaecumque seu de vicennio, seu de decennio, seu de quinquennio, seu de anni spatio posita sunt et his similia, nullatenus ad tricennium perducantur.

TIT. XIII. — DE QUINQUENNII PRAESCRIPTIONE. (1) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI PALLADIO PRAEFECTO PALATIO [4]. Competitorem [5] quinquennii possessor eliminet; debet enim juxta Constantinianae legis indultum hoc petitor privilegio arceri, quo fiscus noster excluditur. Quod si quando fortassis emerserit ordinarios judices competitionis obreptione rescissa, tuitionem pulsatis praestare jubemus enixam quibus tamen lustralis aderit absque interpellatione possessio. Data VII Idus Julii, Ravenna Eustasio [6] et Agricola, Consulibus.

Interpretatio. Quicunque rem fiscalem per quinquennium possedisse probatur, ita ut a nullo ex inde fuerit expulsus, et hanc ipsam rem aliquis sibi petere a principe voluerit possidenti, in tantum lege consultum est ut etiam tuitionem ferre possessori judicem jusserit et competitionis constitutionem ordinaverit rescindendum, si tamen ille qui possedit, sine ulla inquietudine per quinquennium se docuerit possidere, quia hoc spatio temporis ab eo, qui sine molestia possedit, etiam fiscum suum jussit excludi *(Sequitur textus pag. 35)*

---

[1] Haenel: om. *ergo*.
[2] Haenel: *ut sicut*.
[3] Haenel: ad. *quibus*.
[4] Haenel: Add. *Post alia*.
[5] Palimp.: *Cum petitorem*.
[6] Haenel: *Eustachio*.

NISICOGNITOR QUI DE PRINCIPALI NEGOTIO SENTENTIAM
PROMULGAUIT TAM MINUS PARTIBUS CONSTITUTIS IURE
DICA PRONUNTIATIONE SIGNAUERIT UICTORI CAUSAE RES
TITUI DEBERE EXPENSAS AUT SUPER HIS QUERELAM IURE
CONPETERE POST ABSOLUTUM ENIM DIMISSUMQUE IU
DICIUM NEFAS EST LITEM ALTERAM CONSURGERE EX LITIS PRIMAE MATE
DATA III KAL APRIL CONSTANTINOPOLIM ASCLEPIODOTO ET MARINIANO CCSS RIA
INTERP POSTEAQUAM INTER PARTES FUERIT DEFINITUM POSTQUAM INTER PARTES FUERIT DEFINITUM
IUDICIO INTERCEDENTE NEGOTIUM QUECUMQUE ACTIO
PROPTER REDDENDOS SUMPTUS UEL EXPENSAS LITIS OB
TENTA FUERIT NULLAM HABEAT FIRMITATEM QUAM IUDI
CATI FORMA NON CONTINET QUIA QUICUMQUE QUOD IN
IUDICIO ADUERSARIO PRESENTE NON PETIT POSTEA DE EADEM
REM LITEM ALIAM NON POTERIT INCOARE

FLAUIUS THEUDIS REX RECTORI

COGNOUIMUS PROUINCIALES ADQUE UNIUERSOS POPULOS
NON LITIGIUM SUMPTIBUS UEL EXPEN
SIS CONTRITOS QUI SEUI
TALIBUS IN SPONTE SUA NON FERATUR IN PRECEPS
COG ANDI PRINCIPIB FERUM FACIAT
LARGITOR TAMEN POSSESSIONIS MALUM
NRI ET PRO EA RE TEMPORIB
QUATINUS POTEST POSSESSOR DISPENDIORUM MALE
CONPREHENSOS MUS PERITURUS OBCUBAT
IDCIRCO SERUARI SANCTIONE CENSIMUS UT IN CAUSIS QUIB
LEGES SDARE CONSTITUERUNT
DUM APUT UOS P ADFINE
DISCUSSIONIS CUM EUICTIO
NE INDISCUSSIONIBUS PROLIXITATE SICUT PER
SON UEL QUANTUM
TESTIBUS QUALITATEM ADQ
IN EORUM SUMPTUS UEL INEUECTIONES EXPENDERIT
EXAMUSSIM INQUIRITE

nisi cognitor qui de principali negotio sententiam promulgavit, cominus partibus constitutis juridica pronuntiatione signaverit: victori causae restitui debere expensas, aut super his querelam jure competere. Post absolutum enim dimissumque judicium nefas est, litem alteram consurgere ex litis primae materia. Datum III Kalendas Aprilis, Constantinopoli, Asclepiodoto et Mariniano, Consulibus.

TIT. XIV.—*De re judicata*. . . . .

TIT. XV.—*De sententiis ex periculo recitandis*

TIT. XVI.—*De fructibus et litis expensis* [1].

Impp. Honorius et Theodosius Aug. Asclepiodoto Præf. pal. Terminato transactoque negotio, post hac nulli actio, neque ex rescripto super sumtuum repetitione præstetur.

Interpretatio. Posteaquam inter partes fuerit definitum judicio intercedente negotium, quaecumque actio propter reddendo [2] sumtus vel expensas litis obtenta fuerit nullam habeat firmitatem, quam judicati forma non continet; quia quicunque quod in judicio adversario praesente non petit postea de eadem re litem aliam non poterit inchoare [3].

FLAVIUS THEUDIS REX. . . . . RECTORI. . . . . Cognovimus provinciales atque universos populos non. . . . . litigium sumtibus vel expensis. . . . . contritos qui se vim talibus in. . . . . sponte sua non feratur in praeceps. Cog. . . . . andi principibus. . . . . ferum faciat. Largitor tamen. . . . . possessionis malum nostri. . . . . et pro ea re temporibus, quatinus potest . . . . . possessor dispendiorum male comprehensos. . . . . mus periturus subcumbat [4]. Idcirco servari sanctionem censimus ut in causis quibus leges. . . . . s dare constituerunt dum apud vos p. . . . . ad finem discussionis. . . . . cum evictione. . . . . in discussionibus prolixitate sicut person. . . . . . Vel quantum testibus. . . . . qualitatem atque in eorum sumtus vel in evectiones expenderit examussim inquirite. *(Sequitur textus pag. 37)*

---

[1] Post hanc interpretationem Palimpsesto desunt Breviarii folia ubi erant tituli suprasignati, tres leges complexi et tituli XVI *De fructibus et litis expensis*, lex 1.ª et principium secundae usque ad verba *repetitione praestetur*.

[2] Haenel: *repetendo*.

[3] Ad hujus legis calcem sequitur in Palimpsesto lex singularis Theudis hactenus ignota, de qua in Prooemio loquimur. Hujus Regis nomen nullus ex Breviarii codicibus resonabat; quia licet legem 1.am, tit. XVIII, lib. IV codicis Theod., Haeneliana editione, Valentiniano et Valente subscripta, Aurelianensis, Montispessulanus et Vaticanus Reginae Sueciae n. 1128 codices *Valenti et Theud.* (sic) tribuunt, adsunt exempla plurima quibus *Theud.*, Theodosium significat.

[4] Palimp.: *obcubat*.

ETUTRATIONABILITERREDDIPERPENDERITISUERIDICA
EXTIMATIONEDECERNITE QNM IUSTUMESTNÕPRO
ESPONTISARBITRIO· SEDIUSTARATIOCINANTISEXAMINE
NORMAMSUMPTUUMEXTIMARI SIQUISANEPRETER
EAQ· SURSUMDICTASUNTPROEXPEDIENDISTALIB·NEGO
TIISFUERANTDATASUFFRAGIAPROPOSITAEHACTIONISMO
DUMINNULLARATIONETRANSCENDAT TUNCENIMRE
DEMPTANONCREDITURFUISSEIUSTITIA QUANDOQ·MINO
RASUNTCONMODAQUAMPETITAFACULTAS QUOSIN
TRAMODUMDICTACAUSAEXTIMATANONFUERITSALTIM
ADCOEQUATIONEMPETITAEUENIAMFACULTATIS· STA
TUENTESNEQUISUESTRUMSUPERMODUMCAUSAEDAM
NAPRESUMANTEXTENDERECONMODORUM· QUODSI
FACTUMFUERIT· RERUMCONPONENDUMESTSATISFAC
TIONEUESTRARUM· ILLISHUTIQ·PROFUTURAQUIBUS
INPOSITAFUERINTMAIORADISPENDIA· SIMILIHETIÃ
CONPULSORESUELEXECUTORESDECRETOPRESTRINGI
MUSUTNONPROSUACONMODAEXIGATUOLUMTATE·SED
ABEISQUOSPROPRIAEUECTIONECONPULERITSUBUECTŨ
TANTUMSUPEREUMACCIPIANTCABALLORUMNECILLIPRI
USCENSERE DECET CONPULSIONIS ANTEQUAMSUAS
INIUDICIOLITIGANTESEXERINTACTIONES. CONMODAQÕ
QUEIUXTAHUIUSCONSULTISERIEMACCEPTURI IDESTUT
INMILIB·QUINQUAGINTAACCEPTANTPERCABALLOUNO
SOLIDOUNO EAUIDELICETRATIONEUTNONMINORIB·
CAUSISDUOTANTUMINMAIORIBUSUEROQUATUORCABALLI
SUFFICIANT UTSIQUISPLURESCABALLOSULTRAHUNC
NUMERUMDUCEREUOLUERITABSQUEULLODEDUCTORŨ
DAMNOSUOTANTUMREPUTABITORNATU DEEAUERO
QUEEXIGERITDECIMUMNUMQUAMPROSUOCONSEQUA
TUREXITIO HACCONDITIONE ITAUTSICONMO
DATASEXIGERITPECUNIASSUPRASCRIPTUMCONMODI
MODUMEXACTORESAREDDENTEPOENARECIPIENTERECI
PIANTQUIAEUMQUICONMODATAREPOSSENTINIUSTUMEST
CONMODISPREGRAUARI· DEIUDICATISREBUSIDOBSER
UARE

Et ut rationabiliter reddi perpenderitis veridica existimatione decernite; quoniam justum est non pro spontis arbitrio, sed justa raciotinantis examen normam sumtuum existimari. Si quis sane praeter ea quae sursum dicta sunt pro expediendis talibus negotiis fuerant data suffragia propositae actionis modum in nulla ratione transcendat; tunc enim redemta non creditur fuisse justitia quandoque minora sunt commoda quam petita facultas. Quos intra modum dicta causa existimata non fuerit saltim ad coaequationem petitae veniam facultatis, statuentes ne quis vestrum super modum causae damna praesumant extendere commodorum. Quod, si factum fuerit, rerum componendum est satisfactione vestrarum illis utique profutura quibus imposita fuerint majora dispendia. Simili etiam compulsores vel executores decreto praestringimus ut non pro sua commoda exigant voluntate, sed ab eis quos propria evectione compulerit subvectum tantum super eum accipiant caballorum; nec illi prius cen*sere* dec*et* compulsionis *ante*quam suas in judicio litigantes exegerint actiones. Commoda quoque juxta hujus consulti seriem accepturi, id est; ut in millibus quinquaginta acceptant pro caballo uno solido uno. Ea videlicet ratione ut non minoribus causis, tantum in majoribus vero quatuor caballi sufficiant. Ut si quis plures caballos ultra hunc numerum ducere voluerit absque ullo deductorum damno suo tantum reputabit ornatu. De ea vero quae exigerit decimum nunquam pro suo consequatut exitio; hac conditione, ita ut commodatas exegerit pecunias suprascriptum commodi modum exactores a reddente poena recipiente recipiant, quia eum qui commodatare possent injustum est commodis praegravari. De judicatis rebus id observare *(Sequitur textus pag. 39)*

IUBEMUSUTPRESUMPTORQANTUMINSTITUTICONMODI
PROREB·TANTUMPRESTITIINUISIS UERO IN
CEPTASATISFACTIONEPERSOLUAT SIQUISUEROACCUSSA
TORUMPRETERMISSASUMMASUPERIUSCONPREHENSA
AMPLIUSINCONMODISSUISACCIPEREUOLUERITAMISSOLE
GITIMOBENEFACTODEIDQUODSUPERACCEPTIPRESUMP
TORISSATISFACTIONEMULTETUR UESTRUMLEGEM
QUISQUISSIFABORELENTIUSAUTREDEMPTIONEPRO
CLIUSEORUMNEGLEXERITDAMNAETRAPINAMQUIN
QUESENOUERITLIBRARUMAURIMULTANDUMFISCICON
PENDIISPROFUTURAS· HANCDENIQ·CONSTITUTIONEM
UOBISDIREXIMUSSIGILLISNRISADIECTIONEFIRMATĀ
DISCERNENTESUTSALUBERRIMAHORDINATIONISMODE
RATIONEMPERUNIUERSOSPOPULOSHACLOCORUMIUDI
CESAEDICTISPROPOSITISMANIFESTARECURETIS· QUA
TENUSEXPECTATACLEMENTIAENSEREGIE FUSATUM
MISTIEPAUOREMCOGNOSCAT· HANCQUOQUECONSTITU
TIONĒ INTHEODOSIANICORPORISLIBROQUARTOSUBTITU
LOXVI·ADIECTĀIUBEMUS UTOMNIBUSSCIRELICEATQ·
PROOMNIUMSALUTEDECRETASUNT· SIQUISUEROPOST
AEDICTORUMPUBLICATIONEM APUTDISCUSSIONEMAM
PLITUDINISNSE CIRCAHANCAUCTORITATĒ
OFFERREPRESUMPSERIT IUBEMUSUTIUXTAFORMĀLEGIS
CONPENDIISCOACTUSEASOLUAT

DAT SUB DIE VIII KALENDAS DECEMBRIAS ANNO XV REGNI DOMNI
NOSTRI GLORIOSISIMI THEUDI REGIS TOLETO RECOGNOUIMUS

XVII DE USURIS REI IUDICATAE

IMPPPGRATIANUSUALENTSETTHEODAAA EUTROPIOPPO
QUIPOSTIUDICIIFINEMEXCEPTISDUOB·MENSIBUSQIBUS
PERLEGESSOLUTIONEMNUMQUAMESTCONCESSADILATIO
MORAMADFERENTSOLUTIONI ADIEINPETRATIIUDICIIQUOD
OBNOXIREDDITISUNTINDUPLICIUMCENTENSIMARUM
CONUENIANTRUSURASEXTRINSECUSSCILICETMEDIETATĒ
DEBITIDEQUOLITIGATUMESTSICUTPRIUSCONSTITUTUM
ESTINFERENTESUSQUEINIDTEMPUSQUODEBITUM

jubemus, ut praesuntor quantum instituti commodi pro rebus tantum praestiti, invisis vero. . . . . incoepta satisfactione persolvat. Si quis vero accusatorum, praetermissa summa superius comprehensa, amplius in commodis suis accipere voluerit, amisso legitimo benefacto, de id quod super accepti praesumtoris satisfactione multetur. Vestrum legem quisquis si favore lentius aut redemtione proclius eorum neglexerit damna et rapinam, quinque se noverit librarum auri multandum fisci compendiis profuturas. Hanc denique constitutionem vobis direximus sigillis nostris adjectione firmatam, discernentes ut saluberrimam ordinationis moderationem per universos populos ac locorum judices edictis propositis manifestare curetis quatenus expectata clementiae nostrae regiae. . . . . fugatum mistie pavorem cognoscat. Hanc quoque constitutionem in Theodosiani corporis libro quarto sub titulo XVI adjectam jubemus, ut omnibus scire liceat quae pro omnium salute decreta sunt. Si quis vero post edictorum publicationem apud discussionem amplitudinis nostrae. . . . . circa hanc auctoritatem offerre praesumserit, jubemus ut juxta formam legis compendiis coactus ea solvat. Dàta sub die VIII Kalendas Decembrias, anno XV regni domini nostri gloriosissimi Theudi Regis, Toleto. Recognovimus.

TIT. XVII.—DE USURIS REI JUDICATAE. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI EUTROPIO PRAEFECTO PALATIO. Qui post judicii finem exceptis duobus mensibus quibus per leges solutionem nunquam est concessa dilatio moram afferent solutioni a die impetrati [1] judicii quod obnoxii redditi sunt in duplicium centesimarum conveniantur usuras extrinsecus scilicet medietatem debiti de quo litigatum est, sicut prius constitutum est inferentes usque in id tempus quo debitum *(Sequitur textus pag. 41)*

---

[1] Haenel: *patrati.*

solutionediluerintquodanobisexemploaequabili
exiurisprisciestformulisintroductumutquiamale
fideipossessoresinfructosduplosconueniuntur hec
quaemalefideidebitoressimiledamnipericuloper
sequatur Sedtamencreditor ternisinteriectis
mensibuspostsententiamcontestarimoramdederit
eademquetarditatisuteicentensimarūdupliciūfructs
possitadquiri Cauendumquippeexdiversoestetiam
contraillammalitiamcreditorum neiudicatisab
solutionemcunctantib·incipiantspeduplipoenoris
inminerequamquamiudicatūsi hancpoenama seremoue
refestinetcontractampecuniamuelapudiudi
cesobsignatamlocareueliudicioconueniatofferre
utpericulumdupliciumhusurarumincurrereexea
diequaobnoxiusessecoeperitdesistatdistinguendūuero
hocquoquearbitratisumusutsicontractusdebitiex
stipulationedescenditetcasuhusurepannorūcurri
culasummamcapitisinpleueritsciliceturtquan
titas sortisquantitatipoenorisadequeturpostsen
tentiamhusuraeduplices nōutriusq·debiticurrant
sedcapitisquidemduplaehusurarumuerosimplae
DAT XV KAL IVLIAS THESSALONICA GRATIANO V ET THEODOSIO I ĀĀ CONSVLIBVS
INTERP Debitorquipostemissumiudiciumaquouic
tusfueritdebitisummaminplerenegLexerit
transactisduob·mensib·duplamcentensimam
debitiipsiususq·indiemsolutionissenoueritred
diturumitatamenutmedietatemreiiudicataemox
cogaturinferre quianoninmeritosicutmalefi
deipossessorduplosfructusitaetquipostiudicium
tardioradreddendumfueritduplamcentensimam
reddat Sedtamenethoccontracreditorūmali
tiāquib·debitoresaddictifuerintordinamusut
nonuelintprospeduplicandecentensimesuo
uitiotardiusexsequiquodfueritiudicatumunde
debebitcreditorternisetinteriectismensibus

solutione diluerint; quod a nobis exemplo acquabili ex juris prisci est formulis introductum, ut quia malae fidei possessores in fructus duplos conveniuntur hac quae malae fidei debitores simile damni periculo persequantur.

§ 2. Sed tamen creditor ternis interjectis mensibus post sententiam contestari moram debebit [1] adhibitae [2] tarditatis ut ei centesimarum duplicium fructus possit acquiri. Cavendum quippe ex diverso est etiam contra illam malitiam creditorum, ne judicatis ad solutionem cunctantibus, incipiant spe dupli foenoris imminere; quamquam judicatum, si hanc poenam a se removere festinet, contractam pecuniam vel apud judices obsignatam locare vel judicio conveniat offerre, ut periculum duplicium usurarum incurrere ex ea die, qua obnoxius esse coeperit, desistat.

§ 3. Distinguendum vero hoc quoque arbitrati sumus, ut si contractus debiti ex stipulatione descendit, et casu usurae per annorum curricula summam capitis impleverint, scilicet ut quantitas sortis quantitati foenoris adaequetur, post sententiam usurae duplices non utriusque debiti currant, sed capitis quidem duplae usurarum vero simplae. Data XV Kalendas Julias, Thessalonica, Gratiano V et Theodosio I, Augustis, Consulibus.

Interpretatio. Debitor qui post emissum judicium a quo victus fuerit, debiti summam implere neglexerit, transactis duobus mensibus, duplam centesimam debiti ipsius usque in diem solutionis se noverit redditurum; ita tamen, ut medietatem rei judicatae mox cogatur inferre, quia non immerito sicut malae fidei possessor duplos fructus, ita et qui post judicium tardior ad reddendum fuerit, duplam centesimam reddat. Sed tamen et hoc contra creditorum malitiam quibus debitores addicti fuerint ordinamus, ut non velint pro spe duplicandae centesimae suo vitio tardius exsequi quod fuerit judicatum; unde debebit creditor ternis interjectis mensibus *(Sequitur textus pag. 43)*

---

[1] Palimp.: *dederit*.
[2] Palimp.: *eademque*.

POSTDATUMIUDICIUMCONTESTARI UTSITDUPLAMCENTEN
SIMAM POSSIT EXIGERE NAMSICOLLECTAMPECUNIAMHABUERIT
DEBITORETOBLATAMILLE QUIUICITNOLUERITPROLUCRODU
PLANDORUMCENTENSIMARUMACCIPERESIGNATAMEAMDE
BITORAPUTIDONEASFACIATSEQUESTRARIPSONAS. UTDAM
NUMHUSURARUMPOSTEANONPOSSITINCURRERE HOCQUO
QUEPRECIPIMUSOBSERUARIUTSIDEBITORISCAUTIOCUMOM
NIFIRMITATEPROFERATURETUSURAEPANNOSPLURESCUM
CAPITALIDEBITOSEAEQUAUERINTADEBITOREAMPLIUSNON
PETATUR. SANEPOSTIUDICIUMDUPLAMCENTENSIMAM
QUAMREDDIIUSSIMUSTALITERSOLUATUTDECAPITALIDEBITO
TANTUMDUPLAEUSURAEREDDANTUR. DEILLUUEROQUOD
INHUSURISANTEIUDICIUMCREUITSIMPLATANTUMCENTENSIMADETR[v]

XVIII QUIBUSBONISEXLEGEIULIACEDEREPOSSUNT

IMPPP GRATNS UALENTS ETTHEOD AAA ADBASILIUM CONSTM
NEQUISOMNINOUELFISCIDEBITORUELALIENAEREIINAURO
ADQUEINARGENTODIUERSISQ.MOBILIBUSRETENTATORHAC
DEBITORBONORUMFACIENSCESSIONEMLIBERUMAREPETITIO
NEPLENISSIMANOMENEFFUGIAT SEDADREDIBITIONEDEBI
TEQUANTITATISCONGRUAADQ.DIGNISSIMASUPPLICIORUM
ACERBITATECOGATURNISIFORTEPROPRIORUMDELAPIDATIO
NEMBONORUMAUTLATROCINIISABROGATAMAUTFORTASSE
NAUFRAGIISINCENDIOQ.CONFLATAMUELQUOLIBETMAIORIS
IMPETUSINFORTUNIOADQUEDISPENDIODOCUERITADPLICTAM
PP ROMAE PRID IDUS OCTOB AUSONIO ET OLYBRIO CCSSB

INTERP NULLUSQUIAUTFISCALIDEBITOAUTPRIUATOPROBATUR
OBNOXIUSSIAURUMUELARGENTUMUELMOBILEQUODCUMQUE
DEBUERITOBHOCSECREDATADEBITOEXCUSANDUMQUODICAT
DEREB.SUISFACERECESSIONEMSED POENISADPLICTUSQUE
CUMQUEDEBUERITCOGATUREXSOLUERE NISIFORTEEIUSMO
DIPSONASITQ.SEPROBETOMNEMSUBSTANTIAM AUTNAU
FRAGIOAUTLATROCINIOAUTINCENDIOAUTCUIUSLIBETMARIS 10
UIOLENTIAEINPETUPERDIDISSE IMP THEODOSIUS A DIXIT
INOMNICESSIONEPROFESSIOSOLAQUERENDAEST IDEM DIXIT
INOMNICESSIONESUFFICITUOLUMTATISSOLAPROFESSIO
DATA KAL MAIAS HONORIO NSOP ET EUODIO CCSSB

post datum judicium contestari ut sic duplam centesimam possit exigere. Nam si collectam pecuniam habuerit debitor et oblatam ille qui vicit noluerit pro lucro duplandarum centesimarum accipere signatam eam debitor apud idoneas faciat sequestrari personas ut damnum usurarum postea non possit incurrere. Hoc quoque praecipimus observari ut si debitoris cautio cum omni firmitate proferatur et usurae per annos plures cum capitali debito se aequaverint a debitore amplius non petatur. Sane post judicium duplam centesimam quam reddi jussimus taliter solvat ut de capitali debito tantum duplae usurae reddantur de illo vero quod in usuris ante judicium crevit simpla tantum centesima detur.

TIT. XVIII.—QUIBUS BONIS EX LEGE JULIA CEDERE POSSUNT. (1) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS, ET THEODOSIUS, AUGUSTI AD BASILIUM CONSULEM. Ne quis omnino vel fisci debitor vel alienae rei in auro atque in argento diversisque mobilibus retentator ac debitor bonorum faciens cessionem liberum a repetitione plenissima nomen effugiat; sed ad redhibitionem debitae quantitatis congrua atque dignissima suppliciorum acerbitate cogatur nisi forte propriorum dilapidationem bonorum aut latrociniis abrogatam aut fortasse naufragiis incendioque conflatam vel quolibet majoris impetus infortunio atque dispendio docuerit afflictam. Proposita Romae pridie idus Octobris, Ausonio et Olybrio consulibus.

Interpretatio. Nullus, qui aut fiscali debito aut privato probatur obnoxius, si aurum vel [1] argentum vel mobile quodcumque debuerit, ob hoc se credat a debito excusandum, quod dicat de rebus suis [2] facere cessionem, sed poenis afflictus, quaecumque debuerit, cogatur exsolvere: nisi forte ejusmodi persona sit quae se probet omnem substantiam [3] aut naufragio aut latrocinio aut incendio aut cujuslibet majoris violentiae impetu perdidisse [4]. Imperator Theodosius Augustus dixit: In omni cessione professio sola quaerenda est. Idem dixit: in omni cessione sufficit voluntatis sola professio. Data Kalendas Maias Honorio nostro patre et Evodio consulibus.

---

[1] Haenel: *om. vel.*
[2] Haenel ad.: *se.*
[3] Haenel ad.: *suam.*
[4] Haenel ad.: *apud acta.*

INTERP Quicumque alteri cesserit profiteatur se statum rem cessisse uel causam hoc est aut gestis aut scriptura aut testib· et sola uoluntatis illius professio pro omni firmitate sufficiat K XVIIII QUORUM BONORUM

Impp Archadius et Honorius AA Petronio uicario Spaniae

Quid amplius quam ut heredib· traderentur que in ultimum usq· diem defuncti possessio uindicasset a etiamsi quid possit tribui de proprietate luctamen consistat aute uirum ab intestata uxoris bonis supestib· consanguineis esse extraneum cum prudentium omnium responsatum lex ipsa naturae successores eos faciat· Insup aetiam mansura ppetua sanctione iubemus ut omnib· frustrationib· amputatis in petitorem corpora transferantur secundaria actione proprietatis exclusa

DAT VI KAL AUG MEDIOLANO OLYBRIO ET PROBINO CCSS B

INTERP Iustum esse decernimus ut quecumq· auctor usq· in diem uite sue tenuerit petentib· heredib· debeat consignari illi postea cui competit actione seruata uirum quoque in pos e uxoris suae facultatem q· sine filiis rece sit consanguinib· eius qui legitimi sunt tradere mox sine ulla dilatione precipimus et maritum propo here minime prohibemus si quas sibi competere putauerit actiones

XX UNDE UI

Imp Constantinus A SEUERO

Iudices absentium qui cuiuslibet rei possessessione priuati sunt suscipiant in iure psonam et auctoritatis suae formidabile ministerium obiciant ad quei tatu eantur absentes hos tamen iudices quos absentium iussimus subire psonam intra hos terminos ministerii retinemus ut in libatis adq· omnib· integris causae principalis internis id solum diligenter inquirant utrum eius qui quolibet pactu peregrinatur possessio ablata est quam propinquus uel amicus uel seruulus quolibet titulo retinebat· Nec eos qui iectis sunt absentium nomine

Interpretatio. Quaecumque aliquis alteri cesserit [1] profiteatur se tantum rem cessisse vel causam, hoc est, aut gestis, aut scriptura, aut testibus, et sola voluntatis illius professio pro omni firmitate sufficiat.

TIT. XIX.—QUORUM BONORUM. (1) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI PETRONIO VICARIO HISPANIAE [2]. Quid [3] amplius [4] quam ut heredibus traderentur, quae in ultimum usque diem defuncti possessio vindicasset, etiamsi quod possit tribui de proprietate luctamen.

§ 1. Constat autem virum ab intestatae uxoris bonis superstitibus consanguineis esse extraneum cùm prudentium omnium responsa tum lex ipsa naturae successores eos faciat.

§ 2. Insuper etiam mansura perpetua sanctione jubemus ut omnibus frustrationibus amputatis in petitorem corpora transferantur secundaria actione proprietatis exclusa [5].

Data VI Kalendas Augustas Mediolano, Olybrio et Probino consulibus.

Interpretatio. Justum esse decernimus ut quaecumque [6] auctor usque in diem vitae suae tenuerit petentibus heredibus debeat consignari illi postea cui competit actione servata. Virum quoque intestatae uxoris suae facultatem quae sine filiis recessit consanguinibus ejus qui legitimi sunt tradere mox sine ulla dilatione praecipimus et maritum proponere minime prohibemus, si quas sibi competere putaverit actiones.

TIT. XX.—UNDE VI. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS SEVERO. Judices absentium qui cujus libet rei possessione privati sunt suscipiant in jure personam et auctoritatis suae formidabile ministerium objiciant atque ita tueantur absentes. Nos tamen judices quos absentium jussimus subire personam intra hos terminos ministerii retinemus, ut illibatis atque omnibus integris causae principalis internis, id solum diligenter inquirant utrum ejus qui quolibet pacto [7], peregrinatur, possesio ablata est quam propinquus vel amicus vel servulus quolibet titulo retinebat. Nec eos [8] qui dejecti sunt absentium nomine *(Sequitur textus pag. 47)*

---

[1] Palimp.: *Quicunque alteri cesserit.*
[2] Haenel: *Hispaniarum.*
[3] Haenel ad.: *jam.*
[4] Haenel: *planius.*
[5] Haenel: *non exclusa.*
[6] Haenel: *quodcunque.*
[7] Haenel: *quolibet pacto qui.*
[8] Haenel: *hos.*

possidentesquiaminimeipsisdictiocausaemandatasitabhis
pereundoreeexcludunt necsi seruisinteorum reiciantiure
personam Quiahuiuscemodiconditionishominibuscausas
orarefasnonsit Sedpostelapsaquoq· spatiarecuperan
daepossessionislegib·prestitutaleticiumhincinferen
tibus argiri· conueniet uteosmomentariaeperindepos
sessionisrestituant· hacsireuersusdnslitigasset
Cuitamenquolibettemporereuersoactionemrecupe
randaepossessionisindulsimus· quiafieripotestut
restitutiopropterseruulosinfidelesuelneglegen
tespropinquosuelamicosetcolonosintereadifferatur
absentienimofficerenodebeattempusemensumquod
recuperandaepossessionislegibusprestitutumest
sedreformatostatuquiperiniuriamsublatumest
omniaquesupereruntaddisceptationē litigii inmuti
latapermaneant iudicioreseruatoiustislegitimisq·
personiscumualdesufficiatpossessionemtenentibus
absentiumhominecontrapresentiumuiolentiamsub
ueniri DAT IIII KAL NOUEMBRS MEDIOLANO CONSTANTINO VII ET CONSTANTIO C CONSS
INTERP Omnesiudicesspecialiteradmonemusutnullus
absentibusdnisreseorumpresumantinuadere sedcon
trainproboshominesomniapsonamiudicisuindicetur
saluoprincipalinegotio Quodsiquisseaduersusabsen
temnegotiumhaberecausaturetsicuiilliquiperegrina
trremsuamconmiserintgubernandam necactoruelpro
curatoreorumautaliquisseruorumaddicendācausādno
autabsenteautnoniubentecogatur Sedsiqidseisublatū
estmoxhisqidnoabsenteexclusisunt cuminterpellauerit
reformatur. ipseuerodnssifortepneglegentiam
seruorumresreceptanonfueritcum deperegrinis
redieritpossessionemsuamnullatenusmomentibene
ficioaetiamsiannusexcesseritrecipereprohibetur
Sedrestitutisinintegrumomnib·q·eoabsentesublatasunt
integracausaeactioproponatur interlegitimasdum
taxatetintegrahetatepso has quiadignumest

possidentes quia minime ipsis dictio causae mandata sit ab experiunda re secludant nec si servi sint eorum rejiciant [1] jure personas quia huiuscemodi conditionis hominibus causas orare fas non sit. Sed post elapsa quoque spatia recuperandae possessionis legibus praestituta litigium eis inferentibus largiri conveniet ut eos momentariae perinde possessioni restituant ac si reversus dominus litigasset. Cui tamen quolibet tempore reverso, actionem recuperandae possessionis indulsimus quia fieri potest ut restitutio propter servulos infideles vel negligentes propinquos, vel amicos et colonos interea differatur. Absenti enim officere non debeat tempus emensum, quod recuperandae possessionis legibus praestitutum est, sed reformato statu qui per injuriam sublatus est, omnia quae supererunt ad disceptationem litigii inmutilata permaneant; judicio reservato justis legitimisque personis cum valde sufficiat, possessionem tenentibus absentium nomine contra praesentium violentiam subveniri. Data IV [2] Kalendas Novembris Mediolano, Constantino [3] VII et Constantio Caesare, Consulibus.

Interpretatio. Omnes judices specialiter admonemus ut nullus absentibus dominis res eorum praesumat invadere, sed contra improbos homines omnia per personam judicis vindicentur, salvo principali negotio. Quod si quis se adversus absentem negotium habere causatur, et si cui illi qui peregrinantur rem suam commiserint gubernandam, nec actor vel [4] procurator eorum aut aliquis servorum ad dicendam causam domino aut absente, aut non jubente cogatur. Sed si quid eis sublatum est [5] mox his qui domino absente exclusi sunt cum interpellaverint reformetur. Ipse vero dominus si forte per negligentiam servorum res recepta non fuerit, cum de peregrinis redierit, possessionem suam nullatenus [6] momenti beneficio, etiam si annus excesserit [7] recipere prohibetur, sed restitutis in integrum omnibus quae eo absente sublata sunt integra causae actio proponatur, inter legitimas dumtaxat et integra aetate personas; quia dignum est *(Sequitur textus pag. 49)*

[1] Haenel ad.: *in.*
[2] Haenel: *X.*
[3] Haenel ad.: *Aug.*
[4] Haenel: *nec.*
[5] Haenel: *recepta fuerit.*
[6] Haenel om.: *nullatenus.*
[7] Haenel ad.: *nullatenus.*

UT CONTRAMALITIAMEORUMQUIPRESENTESSUNTTALITERAB
SENTIB·IUBEAM̄SESSECONSULTUM

IMPPP GRATIAN̄SUALENTINIAN̄SETTHEOD̄ AAA ADPOTITUMUICARIU URBIS
QUISQUISNEQ·UULGATORESCRIPTONEQ·ADUERSARIOSOLEM
NITERINTIMATOPOSSESSOREM QUIETUMDOMINIOSUO
HUIUSMODITERRORETURBAUERITEAINPERPETUŪ LITE
MULTETURQUAMPREOCCUPAUERITUIOLENTIACUMPRECIB·
POPOSCISSETAUDIRI QUENONMINUSAETIAMEUMTENEBITCON
DICIOQUIIUDICISINTERLOCUTIONESUBPRESSA SUBSPECIE
IUDICATIIUSALIENUMIMPROBA·TEMERITATEPERUASIT
ITAUTNEUTERREPARATIONEMINTERFECTIHOCPACTOSEMELNEGO
TIIAUDEATPOSTULARE SIAUTEMHABITOPLERUMQ·CONLUDIO
TUTORESUELCURATORES MINORUMHISREMDEBITAMEAOCCA
SIONEPUADANT UTPUPILLISUELADULTISIURGANDICOPIAET
FRUCTUSADIMATUR HISEATENUSSUBUENIMUSUTEOSDEM
NONADTERATDAMNOCULPATEMERITATISALIENAE· SEDILLICO
QUIDEMPOSSESSIOEIAQUOESTABLATAREDDATUR CURATORES
AUTEMUELTUTORESAETERNADEPORTATIONEPUNITOS BONO
RUMQUOQUEPUBLICATIOPERSEQUATUR·

DAT̄ PRIDIE ID̄ OCTOBRIS TRIBERIS SIAGRIO ETEUCHERIO CCSS̄B

INTERP̄ QUICUMQUECAUSAMSUAMNONITAAGEREUOLUERIT
UTADUERSARIUMSUŪPUBLICEPATEFACTAACTIONECON
UENIAT· ETDN̄MPOSSESSORIS ILLA RATIONECONTURBAUE
RIT· ITA NEGOTIOIPSO CAREATUTEAMCAUSAM
NUMQUAMUALEATREPARAREQUIPRIUSREMUOLUITAUFERRE
QUAMSPERAREAIUDICEUTDEBERETAUDIRI SIMILITERETILLE
OMNICAUSAPRIUETURQUIIUDICISORDINATIONESUBPRESSAIUDI
CIUMSEHABEREDICENSALIENAMPOSSESSIONEMSUAPRAESUMTIO
NEPUASERIT QUODSITUTORESETIAMUELCURATORESMI
NORUMCONLUDIOALIQUOPROEORUMNEGOTIISALIENAM
REMSUBEAQUADIXIMUSTEMERITATEPUASERINTUTMINO
RUMCAUSADEPEREAT NULLUMMINORIB·PREIUDICIUMFIE
RIEXTUTORUMUELCURATORUMTEMERITATEPMITTIMUS
SEDPROPRIETATEMSUAMSINEDILATIONERECIPIANT CURA
TORESAUTEMUELTUTORESAMISSISREB·SUISPPETUOEXILIO
DEPUTENTUR

ut contra malitiam eorum qui praesentes sunt taliter absentibus jubeamus esse consultum.

(2) Imperatores Gratianus Valentinianus et Theodosius Augusti ad Potitum Vicarium Urbis. Quisquis neque vulgato rescripto neque adversario solemniter intimato possessorem quietum dominio suo hujusmodi terrore turbaverit ea in perpetuum lite mulctetur quam praeoccupaverit violentia cum precibus poposcisset audiri. Quae non minus etiam tenebit conditio, qui judicis interlocutione suppressa, sub specie judicati jus alienum improba temeritate pervasit, ita ut neuter reparationem interfecti hoc pacto semel negotii audeat postulare. Si autem habito plerumque colludio tutores vel curatores minorum his rem debitam ea occasione pervadant, ut pupillis vel adultis jurgandi copia et fructus adimatur his eatenus subvenimus, ut eosdem non atterat damno culpa temeritatis alienae; sed illico quidem possessio, ei a quo est ablata, reddatur. Curatores autem vel tutores aeterna deportatione punitos bonorum quoque publicatio persequatur. Data pridie idus Octobris Treveris Siagrio et Eucherio consulibus.

Interpretatio. Quicumque causam suam non ita agere voluerit ut adversarium suum publice patefacta actione conveniat, et dominium possesoris illa ratione conturbaverit, ita negotio ipso careat ut eam causam numquam valeat reparare qui prius rem voluit auferre, quam sperare a judice ut deberet audiri. Similiter et ille omni causa privetur qui judicis ordinatione suppressa judicium se habere dicens alienam possessionem sua praesumtione pervaserit. Quod si tutores etiam vel curatores minorum colludio aliquo pro eorum negotiis alienam rem sub ea qua diximus temeritate pervaserint ut minorum causa depereat, nullum minoribus praejudicium fieri ex tutorum vel curatorum temeritate permittimus, sed propietatem suam sine dilatione recipiant; curatores autem vel tutores amissis rebus suis perpetuo exilio deputentur.

IMPPP UALENTINS THEOD ET ARCHAD AAA AD MESSIANU CRP.
PLEROSQUE DETECTUM EST IN REM PRIUATAM NSAM QUAM PUBLI
CATIO CELEBRATA QUAESIUERAT INUASISSE QUAM NOS A RETENTA
TORIBUS EREPTAM SOCIARI IUBEMUS AERARIO PUNIENTES
CONTUMACIUS QUAM DECUS PUBLICUM SINEBAT ERECTOS UT
QUI LITEM INFERRE POTUISSENT NOLLENT EXSPECTARE IUDICIUM
HX SPERENT UICTORIAM QUAM IUSTICIAE PRESCRIPSISSENT
EUENTUS AETIAM PLECTERENTUR QUOD DEDISSET AUDACIA.
CADAT IGITUR LITEM QUISQUIS OPPERIRE UOLUERIT LITIS.
EUENTUM ET QUOD RECIPERE LEGE POTUISSET CONTEMP
TOR EXAMINIS UIOLENTUS AMITTAT ILLI UERO QUOS TANTI
FURORIS PROUEXIT AUDACIA UT QUOD IURGATURI APUT EXAMI
NIS FIDEM SPERARE NON POSSENT ANTE EUENTUM IUDICIALIS
ARBITRII INLICITA PRAESUMPTIONE TEMERARENT EXTIMATI
ONEM REI DE QUA LITIGARI CONUENERAT COGANTUR EXSOLUERE
QUOD QUIDEM AETIAM IN PRIUATIS OBSERUANDUM NEGO
TIIS GENERALI LEGE SANCIMUS ILLUT AUTEM AB OFFICIO
MAGNIFICENTIAE TUAE CAUENDUM ESSE DECERNIMUS UT SA
CRATISSIMA DOMS NSA EXPECTARE LITEM NON INFERRE COGATUR
NEQUE EXPECTET SED PATIATUR EXAMEN.
DAT XVIII KAL IULIAS TREUIRIS THIMASIO ET PROMOTO CCSS B
INTERP COGNOUIMUS REM FISCI NSI UIOLENTER ALIQUOS
INUASISSE SED NOS EUIDENTI LEGE PRECIPIMUS UT SI
QUIS AUT FISCALEM REM AUT PRIUATAM ANTE SENTENTIAM A
IUDICE PROLATAM INUASERIT ET NOLUERIT EXSPECTARE LITIS
EUENTUM PDAT NEGOTIUM QUI CONTEMPSIT EXPECTARE
IUDICIUM. ILLE UERO QUI HOC PRESUMPSIT INUADERE QOD
P IUSTITIAM APUT IUDICEM NON POTERAT OBTINERE HABITA
EXTIMATIONE TALEM REM ALIAM ILLI DNO RESTITUAT QUALEM
AGNOSCITUR ANTE IUDICIUM PERUASISSE.
L IMPP ARCHADIUS ET HONORIUS AA AD RIANO CONSULARI LIGURIS
LEGIS ITERANDA SUNT BENEFICIA QUE TANTUM ABSENTIB DETU
POSSESSIONIS STATUS
LERUNT UT SI PERTURBATUS SIT UEL DIREPTUM ALIQUID AD REPE
TENDUM MOMENTUM REDINTEGRATIONEMQ. FORTUNAE SER
UIS AETIAM PREBEATUR FACULTAS AMICIS PRETEREA

(3) IMPERATORES, VALENTINIANUS THEODOSIUS, ET ARCADIUS, AUGUSTI, AD MESSIANUM COMITEM, REIPUBLICAE. Plerosque detectum est in rem privatam nostram, quam publicatio celebrata quaesiverat, invasisse; quam nos a retentatoribus ereptam sociari jubemus aerario punientes, contumacius quam decus publicum sinebat erectos ut qui litem inferre potuissent nollent exspectare judicium ac spernerent victoriam quam justitiae praescripsissent eventus etiam amplecterentur [1] quod dedisset audacia. Cadat igitur lite quisquis opperire noluerit litis eventum et quod recipere lege potuisset contemptor examinis violentus amittat. Illi vero quos tanti furoris provexit audacia ut quod jurgaturi apud examinis fidem sperare non possent ante eventum judicialis arbitrii illicita praesumtione temerarent aestimationem rei de qua litigari convenerat, cogantur exsolvere, quod quidem etiam in privatis observandum negotiis generali lege sancimus. Illud autem ab officio magnificentiae tuae cavendum esse decernimus ut sacratissima domus nostra exspectare litem non inferre cogatur, neque exspectet sed patiatur examen. Data XVIII Kalendas Julias Treveris Thimasio et Promoto, Consulibus.

Interpretatio. Cognovimus rem fisci nostri violenter aliquos invassisse, sed nos evidenti lege praecipimus ut si quis, aut fiscalem rem, aut privatam, ante sententiam a judice prolatam invaserit et noluerit exspectare litis eventum, perdat negotium qui contemsit exspectare judicium. Ille vero qui hoc presumsit invadere quod per justitiam apud judicem non poterat obtinere, habita aestimatione talem rem aliam illi domino restituat qualem agnoscitur ante judicium pervasisse.

(4) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI ADRIANO CONSULARI LIGURIAE. Legis iteranda sunt beneficia quae tantum absentibus detulerunt ut si perturbatus possessionis status sit vel direptum aliquid ad repetendum momentum redintegrationemque fortunae servis etiam praebeatur facultas, amicis praeterea, *(Sequitur textus pag. 53)*

---

[1] Palimp.: *plecterentur.*

parentibus proximis uel libertis iudicem quoque absentium commoda tueri oportet adq; in his quae conprobantur ablata celeri redibitione consulere nec iudicium dilatione suspendi. Sub quocumque igitur homine uel titulo possidenti repetendi copia prebeatur qui tenda e rei habuit facultatem ut que in militia constitutis uel absentibus erepta esse constiterit sub cuius libet persona e repetitione reddantur

DAT XV KAL IAN MEDIOLANO ARCHADIO IIII ET HONORIO III AA CCSS B

si propter absentes

INTERP Propter leges emuolumus iterare ut quidquid absentes fuerit eis a qualibet persona sublatum totum amicis eorum uel proximis uel seruis cum iudicem interpellauerint sine dilatione reddatur ut res quam discendens dns in sua proprietate dimisit integra ab actorib; domini quousq; redeat uindicetur. Quaecumque autem in militiam constitutis uel absentibus peruasa fuerint sine aliqua lube m̄s dilatatione restitui.

Idem AA PETRONIO UICARIO SPANIARUM

Nec imperiali rescriptum quod supplicatio litigatoris obtinuit nec interlocutio cognitoris interpellare possessionis statum eo qui rem tenet absente permittitur quia negotiorū merita partium adsertione pandunter. Uitia autem maiorib; contracta perdus ante et successorem auctoris sui culpa commitabitur. et cetera.

DAT XV KAL IANUARIAS MEDIOLANO CAESARIO ET ATTICO CONSULIBUS

ut nec per principis preceptio ne absente domino possessio ullius auferatur

INTERP Nec p principis praeceptionem si a litigatore fuerit obtenta nec p responsum iudicis si fuerit interpellatus absente domino possessio ullius auferatur quia prius conueniri debet ille qui possidet et nisi inter presentes iudicium dari non potest nec negotium terminari. Nam quicumque alienam uel absentis rem credi derit occupandam nouerit etiam heredes suos simili ter pro hae auctoris presumptione obnoxius esse mansuros

Impp honorius et theod AA Iuliano proconsuli afri cae

Momentiactio exerceri potest p quamcumque personam

parentibus proximis vel libertis. Judicem quoque absentium commoda tueri oportet atque in his quae comprobantur ablata celeri redhibitione consulere nec judicium dilatione suspendi. Sub quocumque igitur nomine vel titulo possidentis repetendi copia praebeatur, qui utendae rei habuit facultatem ut quae in militia constitutis vel absentibus erepta esse constiterit sub cujuslibet personae repetitione reddantur.

Data XV Kalendas Januarias Mediolano, Arcadio IV, et Honorio III, Augustis, consulibus.

Interpretatio. Propter absentes legem volumus iterare ut quicquid fuerit eis a qualibet persona sublatum totum amicis eorum vel proximis vel servis cum judicem interpellaverint sine dilatione reddatur; ut res quam discedens dominus in sua proprietate dimisit integra ab actoribus domini, quousque redeat, vindicetur. Quaecumque autem in militia constitutis vel absentibus pervasa fuerint sine aliqua jubemus dilatione restitui.

(5) Idem Augusti, Petronio, Vicario Hispaniarum. Nec imperiale rescriptum quod supplicatio litigatoris obtinuit nec interlocutio cognitoris interpellare possessionis statum, eo qui rem tenebat absente, permittitur quia negotiorum merita partium assertione panduntur. § 1. Vitia autem majoribus contracta perdurant et successorem auctoris sui culpa comitabitur, et cetera.

Data XV Kalendas Januarias Mediolano, Caesario et Attico consulibus.

Interpretatio. Nec per principis praeceptionem si a litigatore fuerit obtenta nec per responsum judicis, si fuerit interpellatus, absente domino possessio ullius auferatur, quia prius conveniri debet ille qui possidet et nisi inter praesentes judicium dari non potest, nec negotium terminari. Nam quicumque alienam vel absentis rem crediderit occupandam noverit etiam heredes suos similiter pro hac auctoris praesumtione obnoxios esse mansuros.

(6) Imperatores Honorius et Theodosius, Augusti, Juliano proconsuli Africae.— Momenti actio exerceri potest per quamcunque personam. *(Sequitur textus pag. 55)*

SUBCOLOREAUTEMADIPISCENDEPOSSESSIONISOBREPTIUIAPETITIO ALTERIOBESSENONDEBETMAXIMECUM ABSQ·CONUENTIONEM PSONELEGITIMEINITIATUMIURGIUMUIDEATUR NIHILAUTEM OPITULETURCONUENTIOCIRCAMINOREMHABITA· CUM ID REC TIUSCIRCACURATOREMDEBUERITCUSTODIRI

·DĀT PRID NONAS MARTIAS RAUENNA CONSTANTIO ET CONSTANTE CCL̄BS

INTERP ADRECIPIENDUMMOMENTUMIDESTINFRAANNISPATIUM CUIUSLIBETPERSONAAGEREPOTESTSIPOBREPTIONĒFUERITFACTAPETI TIOALTERIUSPATRIPREIUDICARENONPOTERIT PRETEREACUMLEGI TIMAPERSONANONSITNIHILUALEATACTIOCONTRAHETATĒMINOREMQ· CONTRACURATOREMSUUMPOTIUSDEBUITIUSTARATIONEPROPONI

XXI UTUBI

IMPP ARCHAD ET HONORIUS ĀĀ UINCENTIO PPO GALLIAR

SICOLONIQUOSBONAFIDEQUISQ·POSSIDETADALIOS FUGAEUITO TRANSEUNTESNECESSITATEMCONDITIONISPROPRIEDECLINARE TEMPTAUERINTBONEFIDEIPOSSESSORIPRIMUMOPORTETETCELE RIREFORMATIONESUCCURRI TUNC CAUSAMORIGINISET PRO PRIETATISAGITARINONEXSPECTATISTEMPORIB·NECDENUNTIA TIONESOLLEMNIQUELOCUMINHISNEGOTIISNONHABEBUNT ETCTR

DĀT III KAL IULIAS MEDIOLANO STILICONE ET AURELIO CCL̄BS

INTERP SICOLONIREIALIENAEADALIOSDOMINOSFORTECON FUGERINTPRIMUMESTUTFUGITIUOSSUOSDECUIUSREEXISSE NOSCUNTURMOMENTIBENEFICIOPOSSESSORSINEDILATIO NERECIPIATETSICDEEORUMORIGINEAUDIATURNECREQUI RATURINIUDICIOUTPRIUSTITULUMLITISPETITORSCRIBAT QUIAINITIUMLITISADMOMENTARIAMNONPTINETACTIONEM

EXPLICIT LIBER IIII INCIPIT LIBER V

I DELEGITIMISHEREDIBUS

IMP CONSTANTINUS Ā AD BASSUM PP

MATRIIUSLIBERORUMNONHABENTIINTERUENTELICET PATRUOCETERISQ·INTERQUOSAGNATIONISINCORRUPTA IURAPHORDINEMPORRIGUNTURETQUICUMQ·DEINCEPSAGNATERUNT AQUIB·CONSANGUINITATISIUREMATERPOTERATEXCLUDI

Sub colore autem adipiscendae possessionis obrepticie [1] petitio alteri obesse non debet, maxime cum absque conventione personae legitimae initiatum jurgium videatur. Nihil autem opituletur conventio circa minorem habita, cum id rectius circa curatorem debuerit custodiri.

Data pridie nonas Martias Ravenna, Constantino et Constante Consulibus [2].

Interpretatio. Ad recipiendum momentum, id est, infra anni spatium cujuslibet persona agere potest; si per obreptionem fuerit facta petitio, alterius parti praejudicare non poterit. Praeterea cum legitima persona non sit, nihil valeat actio contra aetatem minorem, quae contra curatorem suum potius debuit justa ratione proponi.

TIT. XXI.—ATRUBI. (1) Imperatores Arcadius, et Honorius, Augusti, Vicentio, praeposito Galliarum [3]. Si coloni quos bona fide quisque possedit ad alios fugae vitio transeuntes necessitatem conditionis propriae declinare tentaverint, bonae fidei possessori primum oportet et celeri reformationi succurri, tunc causam originis et proprietatis agitari, non [4] exspectatis temporibus nec denuntiatione solemni quae locum in his negotiis non habebunt, et cetera.

Data III Kalendas Julias, Mediolano Stilicone et Aurelio [5] consulibus.

Interpretatio. Si coloni rei alienae ad alios dominos forte confugerint, primum est ut fugitivos suos, de cujus re exisse noscuntur momenti beneficio possessor sine dilatione recipiat, et sic de eorum origine audiatur, nec requiratur in judicio, ut prius titulum litis petitor scribat, quia initium litis ad momentariam non pertinet actionem.

EXPLICIT LIBER IV. INCIPIT [6] LIBER V [7].

TITULUS I.—DE LEGITIMIS HEREDIBUS. (1) Imperator Constantinus Augustus ad Bassum praefectum praetorio. Matri jus liberorum non habenti, interveniente licet patruo ceterisque inter quos agnationis incorrupta jura per ordinem porriguntur, et quicumque deinceps agnati erunt a quibus consanguinitatis jure mater poterat excludi, *(Sequitur textus pag. 57)*

---

[1] Haenel: *obrepte.*
[2] Haenel: *Constantio.*
[3] Haenel: *Pf. P. Post alia.*
[4] Palimp. om.: *non.*
[5] Haenel: *Aureliano.*
[6] Haenel: *Codicis Theodosiani.*
[7] Haenel: *Codicis Theodosiani.*

placet omnium fili bonorum quotienscumq. ab intestato
uenitur differri tertiam portionem etiam patruo eiusq.
filio. et dumtaxat nepoti actione minime durante si for
te per aemancipationē cuiusquam fuerit consanguinitatis
deminuta beneficio pari deferri tertiam portionem
licet habeat mater ius liberorum. Nec inmerito si quan
dos supradictos subnixa mater fuerit preuilegio agnatio
ne direpta ultra nepotis gradum nostrum beneficium mi
nime placuit extendi Ne multis p̄sonis plus ablatum ma
tri minus additum uideretur siue igitur unus exstiterit
plures ue patrui eorumq. filios aut etiam filii et nepotes
neptes ue non amplius quam sola tertia uniuersorum
bonorum simul omnibus uel singulis pro suis quibusq.
gradib. deferenda est et eodem genere si plures erunt
a q̄ib. mater possit excludi non plus quam tertiam bono
rum matri aduersus omnes conpetere debebit supra
dicta e ergo originis existentib. p̄sonis agnatis in infinitum
matri aduersus omnes censuimus subueniendum.
Licet non omnib. aduersus matrem sed certis superi
us conprehensis p̄sonis hoc auxsilium tribuatur
Ita ut nec petita bonorum possessione. q̄m huius legis
non praetoris est beneficium illico ut sibi delatae portionis
dies exstiterit aditione simplici arreptore rerum quolibet
corpore uel animi destinatione patefacta plenum
dominium delatae sibi portionis consequantur facul
tate eis p̄petua dum aduixerint tribuenda
In adeunda concessa sibi parte successionis nec enim
ad eos qui eorumdem successores erunt nisi ipsis primus
quos indulgentiae nostre ratio complectitur quaesi
ta fuerit hereditas transire quidquam iubemus sed
penes eos manere aput quos ante istam legem reside
re potuisset

DAT XIIII KAL IVN SIRMII CRISPO II ET CONSTANTINO II CC CCSSB

INTERP Si mater ius liberorum non habeat hoc est
si ingenua tres partus uiuos et libertina quattuor non

placet omnium filii bonorum quotiescumque ab intestato venitur, defferri tertiam portionem; etiam patruo ejusque filio et duntaxat nepoti, actione minime durante, si forte per emancipationem cujusquam fuerit consanguinitas diminuta, beneficio pari deferri tertiam portionem licet habeat mater jus liberorum: nec immerito si quando supra dicto subnixa mater fuerit privilegio agnatione diremta ultra nepotis gradum nostrum beneficium minime placuit extendi, ne multis personis vocatis plus ablatum matri minus additum videretur. Sive igitur unus exstiterit pluresve patrui, eorumque filius aut etiam filii et nepotes neptesve, non amplius quam sola tertia universorum bonorum simul omnibus vel singulis pro suis quibusque gradibus deferenda est, et eodem genere, si plures erunt a quibus mater possit excludi non plus quam tertia bonorum matri adversus omnes competere debebit: supra dictae ergo originis existentibus personis agnatis in infinitum matri adversus omnes censuimus subveniendum, licet non omnibus adversus matrem, sed certis superius comprehensis personis hoc auxilium tribuatur; ita ut nec petita bonorum possessione (quoniam hujus legis non praetoris est beneficium) illico ut sibi delatae portionis dies exstiterit aditione simplici arrepto rerum quolibet corpore vel animi destinatione patefacta, plenum dominium delatae sibi portionis consequantur, facultate eis perpetua dum advixerint tribuenda in adeunda concessa sibi parte successionis: nec enim ad eos qui eorumdem successores erunt, nisi ipsis prius [1] quos indulgentiae nostrae ratio complectitur quaesita fuerit hereditas, transire quicquam jubemus, sed penes eos manere apud quos ante istam legem residere potuisset.

Data XIV Kalendas Junias, Sirmii, Crispo II et Constantino II Caesaribus, consulibus.

Interpretatio. Si mater jus liberorum non habeat, hoc est, si ingenua tres partus vivos et libertina quatuor non *(Sequitur textus pag. 59)*

---

[1] Palimp.: *primus.*

aediderit et unicum filium intestatū fortasse pdiderit et filius moriens patrūm unum uel plures aut certe patrui uel patruorū filios uel nepotes plures cū matre relicuerit qui tamen hae mancipati nō fuerint mater in tertia porcione in filii intestati hereditate succedat et duas partes patrū uel si plures patrui fuerint aut filii uel nepotes sibimet uindicabunt Quod si mater ius liberorū habeat et patrūs uel patrui cum matre supfuerint aetiam si aemancipati sunt duas partes de bonis filii intestati morientis mater consequatur quae ius liberorum habet et tertiam patrūs uel patrui qui si defuerint filii patruorum quanti fuerint equales sibi p capita faciant portiones quod si filii patruorū defuerint simili etiam nepotes patruorum diuisione succedant Sed in hac successione sola constitutio presens sufficit ut inter matrem patrem eorum q; filios et nepotes bonorū possessio presumatur q; si fortasse adita non fuerit hereditas et hi qui adire debuerant moriuntur heredes eorum a successione non aditae hereditatis excludit Quia euidenter hec lex constituit ut non adita hereditas non transeat ad heredes

Impp ualentinianus et ualens āā ad ausonium ppo

Quia non solum filius consanguineus sed aetiam p adoptionē quesitus nulla capitis deminutione intercedente eius matrem excludit siquidem patiatur mater defunctorum excludi fratrib; consanguineis existentib; quib; ipsa preferatur intercedente capitis deminutione proximior gradus ineatur Nam constitutio diui constantini ad bassum prefectum emissa patrui tantummodo ius antiquum temperauit Ut si unus patrūs seu duo plures ue sint SHE filius filii ue eorum usq; ad nepotem extiterint beneficio constitutionis in partem tertiam conponantur De consanguineis uero fratrib; nullam fuisse mentionem cognouimus euidenter licet antiquo iure seruato hac diualis memoriae constantini constitutione comprobata prospectum esse uideatur nra clementia

ediderit et unicum filium intestatum fortasse perdiderit, et filius moriens patruum unum vel plures aut certe patrui vel patruorum filios vel nepotes plures cum matre reliquerit, qui tamen emancipati non fuerint, mater in tertia portione in filii intestati hereditate succedat et duas partes patruus vel si plures patrui fuerint, aut filii vel nepotes sibimet vindicabunt. Quod si mater jus liberorum habeat, et patruus vel patrui cum matre superfuerint, etiamsi emancipati sunt, duas partes de bonis filii intestati morientis mater consequatur, quae jus liberorum habet, et tertiam patruus vel patrui; qui si defuerint filii, patruorum quanti fuerint aequales sibi per capita faciant portiones; quod si filii patruorum defuerint simili etiam nepotes patruorum divisione succedant. Si in hac successione sola constitutio praesens sufficit, ut inter matrem patruos [1] eorumque filios et nepotes bonorum possessio praesumatur, quae si fortasse adita non fuerit hereditas, et hi qui adire debuerant moriuntur, heredes eorum a successione non aditae hereditatis excludit. Quia evidenter haec lex constituit ut non adita hereditas non transeat ad heredes [2].

(2) Imperatores Valentinianus, et Valens, Augusti, ad Ausonium, praefecto praetorio [3].—Quia non solum filius consanguineus, sed etiam per adoptionem quaesitus, nulla capitis deminutione intercedente ejus matrem excludit; si quidem patiatur mater defunctorum excludi a fratribus consanguineis exsistentibus, quibus ipsa praeferatur intercedente capitis deminutione, proximior gradus ineatur. Nam constitutio divi Constantini ad Bassum praefectum [4] emissa, patrui tamtum modo jus antiquum temperavit, ut si unus patruus seu duo pluresve sint, sive filius filiive eorum usque ad nepotem exstiterint beneficio constitutionis in partem tertiam componantur [5]. De consanguineis vero fratribus nullam fuisse mentionem cognovimus. Evidenter licet antiquo jure servato, ac divalis memoriae Constantini constitutione comprobata, prospectum esse videatur a nostra clementia *(Sequitur textus pag. 61)*

---

[1] Palimp.: *patrem.*
[2] Haenel add.: *Hic de jure addendum est.*
[3] Haenel: *Pt. P.*
[4] Haenel add.: *praetorio.*
[5] Haenel: *componant.*

UTINhuiusmodiLITIBUSquib·FRATERCONSANGUINEUSDE
BEATEXCLUDI SECUNDUM IUS ANTIQUM PREFERATURIUSTA
MEMORATAMDESTINATIONEM · UEL CERTESIPATRUIPSONA
INTERCESSERITUSQ·ADNEPOTEM IUS CONSTITUTIONISTEM
PERATUMSUMTENEATROBURADQ·FIRMITATEM

DATA IIIIKAL IANVARIAS CONSTANTINOPOLIM VALENTINIANO VIII ET VICTORE CCSSB

INTERP SIMORIATURQUISETRELINQUATMATRĒETFRATRĒCON
SANGUINEUM IDEST UNOPATRENATUMUELAETIAMADOPTIUUM
IDESTGESTISANTECURIAMADFILIATUMQUICONSANGUINEILOCOHA
BENDUSEST CONSANGUINEUSFRATERUELADOPTIUUSMATREM
INTOTO A SUCCESSIONEMORTUIFRATRISEXCLUDUNT QUODSIE
MANCIPATUSFUERITCONSANGUINEUSAUTADOPTIUUSETMORIA
TURFRATERSUPRESTIBUSAEMANCIPATISFRATRIBUSETMATRE
PATRUOSEORŪQ·FILIOSNEPOTESAETIAMEMANCIPATIFRATRES
EUIDENTER EXCLUDUNT · ITATAMENUTSIIUSLIBERORUM
MATERHABUERITDUASPARTESDEMORIENTISFILIHEREDITATE
PRESUMAT· ETTERTIAMEMANCIPATIFRATRES QUOSCONS
TATESSESUPRESTITES QUODSIMATERIUSLIBERORŪNONHA
BUERITTERTIAMMATERCONSEQUETURETDUASPARTES
AETIAMEMANCIPATIFILIEXCLUSISPATRUISPOSSIDEBUNT

IMPPP GRATIANS UALENTS ETUALENS AAA ADHILARIŪ PPO

QUOTIENSDEAEMANCIPATEFILIAESUCCESSIONETRACTATUR
SEUEAMFIDUCIAENOMENOBSTRIXIT· SEU AETIAMNULLACO
MITANTURSUFFRAGIALIBERORUM FILIISEXEAGENITISETI
AMSITALISOCCASUS ·AUOUIUENTECONTINGATINT&TAPRO
SOLIDO SUCCESSIODEFERATUR · NEQ·ULLA DEFUNCTAE
PATRIMATRIQ·CONCEDATURINTESTATAESUCCESSIONISHERE
DITAS· CUMSATISSUPQ·SUFFICIAT ADUERSUSOMNES
LEGITIMOSGRADUADSUCCESSIONEMUENIENTESINHEREDI
TATIB·MATRUMINCOLUMESHACSUPRESTITES OBTALISOR
TEGENITORISSUCCESSIO LIBERORUM·

DAT XI KAL MARTIAS MEDIOLANO MEROBAVDE ET SATVRNINO CCSSB

INTERP FILIAQUAM FIDUCIATAM NOMINAUIT IDESTAEMAN
CIPATAM SI INTESTATAMORIATURETRELINQUATSUPRESTITES
PATREM MATREMETFILIOSEXCLUSOPATREETMATREETIAM

ut in hujusmodi litibus liber quibus frater consanguineus debeat excludi secundum jus antiquum praeferatur juxta memoratam destinationem, vel certe, si patrui persona intercesserit usque ad nepotem jus constitutionis temperatum suum teneat robur atque firmitatem.

Data IV Kalendas Januarias Constantinopoli Valentiniano VIII [1] et Victore [2] consulibus.

Interpretatio. Si moriatur quis et relinquat matrem et fratrem consanguineum, id est, uno patre natum vel etiam adoptivum id est gestis ante curiam affiliatum, qui consanguinei loco habendus est, consanguineus frater vel adoptivus matrem in toto a succesione mortui fratris excludunt. Quod si emancipatus fuerit consanguineus aut adoptivus, et moriatur frater superstitibus emancipatis fratribus et matre patruos eorumque filios [3] nepotes etiam emancipati fratres evidenter excludunt: ita tamen ut, si jus liberorum mater habuerit, duas partes de morientis filii hereditate praesumat et tertiam emancipati fratres, quos constat esse superstites. Quod si mater jus liberorum non habuerit, tertiam mater consequetur et duas partes etiam emancipati filii exclusis patruis possidebunt.

(3) Imperatores Gratianus Valentinianus et Valens [4] Augusti ad Hilarium [5] praefecto praetorio. Quoties de emancipatae filiae successione tractatur seu eam fiduciae nomen obstrinxit seu etiam nulla comitantur suffragia liberorum filiis ex ea genitis etiam si talis occasus avo vivente contingat, intacta pro solido successio deferatur neque ulla defunctae patri matrique concedatur intestatu successionis hereditas. Cum satis superque sufficiat adversus omnes legitimo gradu ad successionem venientes in hereditatibus matrum incolumes ac superstites optabili sorte genitoris successio liberorum.

Data XI Kalendas Martias Mediolano Merobaude [6] et Saturnino consulibus.

Interpretatio. Filia quam fiduciatam nominavit, id est, emancipatam, si intestata moriatur et relinquat superstites patrem matrem et filios excluso patre et matre etiam *(Sequitur textus pag. 63)*

---

[1] Haenel: *nostro patre.*
[2] Haenel: *Viro clarissim.*
[3] Haenel add.: *vel.*
[4] Haenel om. *Valens* et add. *Theodosius.*
[5] Haenel: *Hilarianum.*
[6] Haenel add.: *A. II.*

si ius liberorum defunta non habeat filii soli in eius heredi
tate succedunt
Imppp ualentis theod et arcad aaa constantino ppo galliar
Si defunctus cuiuscumq sexus aut numeri reliquerit fili
os et ex filia defuncta cuiuscumq sexus aut numeri nepotes
eius partis quam defuncti filia suprestis patri inter fra
tres suos fuisset habitura duas partes consequantur nepo
tes ex eadem filia tertia pars fratrib sororib ue eius que
defuncta est id est filiis filiab que eius de cuius bonis agitur
auunculis scilicet siue materteris eorum quorum conmodis
legem sancimus adcrescat quod si hic defunctus de cuius bonis
loquimur habebit ex filia nepotes sed praeterea filios non ha
bebit sed qui preferre nepotibus possint habebit agna
tos in quandam falcidiam et in dodrantem nepotes iure
succedant haec eadeq de auis maternis bonis constitui
mus de auiae maternae siue aetiam paternae simili aequi
tate sancimus Nisi forte auia de logia inurenda impiis
nepotibus iusta semotis ratione monstrauerit Nos solum
autem si intestatus auus auiaue defecerit haec nepo
tib q sancimus iura seruamus Sed et si auus uel auia
quib huiusmodi nepotes erunt testati obierint et pre
terierint nepotes aut exheredauerint eos dem et
de inlusto auorum testamento et si qua filia e poterant
uel de re uel de lite conpetere actiones nepotib deferi
mus secundum iustum nse legis modum q de parentum
inofficiosis testamentis conpetunt filiis DATA V KAL MART
MEDIOLANO THIMASIO ET PROMOTO CONSS B
INTERP Si aliquis moriatur intestatus et si filios uel
filias suprestites uel nepotes ex filia mortua derelinqit
filii in sua portione succedunt nepotes ex filia de portio
ne matris suae tertiam perdunt q suprestitib auunculis et
materteris proficiet. Si uero quis moriatur intestatus
et relinquat ex filia nepotes et filios non dimittat sed fra
trem et sororem suprestites derelinquat tres partes
hereditatis aui materni sibi nepotes ex filia uindicabunt

si [1] jus liberorum defuncta non habeat, filii soli in ejus hereditate succedunt [2].

(4) Imperatores Valentinianus Theodosius et Arcadius Augusti Constantino praefecto praetorio Galliarum [3]. Si defunctus cuiuscumque sexus aut numeri reliquerit filios et ex filia defuncta cuiuscumque sexus aut numeri nepotes ejus partis, quam defuncti filia superstes patri inter fratres suos fuisset habitura, duas partes consequantur nepotes ex eadem filia, tertia pars fratribus sororibusve ejus quae defuncta est, id est, filiis filiabusque ejus de cujus bonis agitur, avunculis scilicet sive materteris, eorum quorum commodis [4] legem sancimus accrescat.

§ 1. Quod si hic defunctus de cujus bonis loquimur habebit ex filia nepotes et [5] praeterea filios non habebit sed qui praeferri nepotibus possint habebit agnatos in quamdam falcidiam et in dodrantem nepotes jure succedant.

§ 2. Haec eadem quae de avi materni bonis constituimus de aviae maternae sive etiam paternae simili aequitate sancimus nisi forte avia elogia inurenda impiis nepotibus justa semotis ratione monstraverit.

§ 3. Non solum autem si intestatus avus aviave defecerit haec nepotibus quae sancimus jura servamus; sed et si avus vel avia quibus hujusmodi nepotes erant testati obierint et praeterierint nepotes aut exheredaverint eosdem et de injusto avorum testamento, et si quae filiae poterant vel de re vel de lite competere actiones nepotibus deferimus secundum justum nostrae legis modum quae de parentum inofficiosis testamentis competunt filiis. Data V Kalendas Martias Mediolano Thimasio et Promoto consulibus.

Interpretatio. Si aliquis moriatur intestatus et si [6] filios vel filias superstites vel nepotes ex filia mortua derelinquit filii in sua portione succedunt, nepotes ex filia de portione matris suae tertiam perdunt quae superstitibus avunculis [7] et materteris proficiet. Si vero quis moriatur intestatus et relinquat ex filia nepotes et filios non dimittat sed fratrem et sororem superstites derelinquat, tres partes hereditatis avi materni sibi nepotes vel neptes [8] ex filia vindicabunt *(Sequitur textus pag. 65)*

---

[1] Haenel add.: *N. P.*—Haenel add.: *V. C.*
[2] Haenel add.: *hic de jure addendum quid sit fiducia.*
[3] Haenel: *Pf. P.*
[4] Haenel: *commodo.*
[5] Palimp.: *sed* pro *et.*
[6] Haenel om.: *si.*
[7] Haenel add.: *ejus.*
[8] Palimp. om.: *vel neptes.*

quartam frater uel soror auidefuncti iuxta legis huius ordi
nem consequentur Si uero mulieri de est paterna uel mater
na auia intestata moriatur et relinquat filios et ex mortuo
filio uel filia nepotes equaliter de patris uel matris
portione nepotes uel neptes tertiam p̄dunt quam patrui et
amicis ex auix paterne bonis auunculis et materteris ex auia
materna bonis sicut et de aui materni conquirunt· Nam si pa
trūs et amita uel auunculus et matertera fortasse defuerint
ad ff̄ uel sorores auiarum tres unciae et ad nepotes nouem p
ueniant Nam in aui paterni hereditate nepotes uel neptes
ex filio mortuo de patris sui portione nihil p̄dunt Si uero
auus uel auia nepotes hac neptes ex filia in testamento suo
preterierint a ut non probatis causis exheredauerint
actio illis de inofficioso contra testamentum aui uel auiae
que conpetere potuit legis beneficio tribuetur
Impp̄ archad̄ et honorius āā aurelio prefecto
Nepotes ex filia auis pro rata parte hac conditione succedant
q· et matres si uiuerent hereditatem patrum sibi cum fratrib·
uindicarent scilicet ut mixtis matrum suarum dotibus
aui hereditatem pro rata parte quam lex diualis censuit
cum auunculis partiantur nec amplius his quidquam
de auitis facultatib· tribuatur quam legis dudum letae
sactio conprehendit scilicet detracta tertia partis e
ius que eorū matris i dotem iungere debebatur Si uero
dotem matris miscere noluerint maternis et pater
nis facultatib· oportet esse contentos quos constat
alienae iam familiae esse procreatos
DAT̄ PRID̄ NON̄ OCT̄ CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO IIII ET HONORIO III ĀĀ CCSSB
INTERP̄ hec lex similis est superiori sed hoc amplius
habet quod dotem pro filia in generum factam uel q̄idq̄id
ipsa filia accepit tempore nuptiarum post mortem aui intes
tati nepotes confundere iubet· ita ut de dote in hereditate
confusa duas partes de eo q̄d mater eorum erat habitura
p̄cipiant ad si uoluerint confundere nepotes si in acceptis tē
pore nuptiarū reb· uel sola dote contempti·

quartam frater vel soror avi defuncti juxta legis hujus ordinem consequentur. Si vero mulier, id est, paterna vel materna avia intestata moriatur et relinquat filias et ex mortuo filio vel filia nepotes aequaliter de patris vel matris portione nepotes vel neptes tertiam perdunt quam [1] patruis et amicis ex aviae paternae bonis avunculis et materteris ex aviae maternae bonis sicut et de avi materni conquirunt. Nam si patruus et amita vel avunculos et matertera fortasse defuerint ad fratres vel sorores aviarum tres unciae et ad nepotes novem perveniant. Nam in avi paterni hereditate nepotes vel neptes ex filio mortuo de patris sui portione nihil perdunt. Si vero avus vel avia nepotes ac neptes ex filia in testamento suo praeterierint aut non probatis causis exheredaverint, actio illis de inofficioso contra testamentum avi vel aviae quae matri eorum [2] competere potuit legis beneficio tribuetur.

(5) Imperatores Arcadius et Honorius Augusti Aurelio [3] praefecto. Nepotes ex filia avis pro rata parte hac conditione succedant qua et matres si viverent hereditatem patrum sibi cum fratribus vindicarent scilicet ut mixtis matrum suarum dotibus avi hereditatem pro rata parte quam lex divalis censuit cum avunculis partiantur, nec amplius his quicquam de avitis facultatibus tribuatur quam leges dudum latae sanctio comprehendit, scilicet detracta tertia partis ejus quae eorum matri si dotem jungere debebatur.

Si vero dotem matris miscere noluerint maternis et paternis facultatibus oportet esse contentos quos constat alienae jam familiae esse procreatos.

Data pridie nonas Octobris Constantinopoli, Arcadio IV et Honorio III Augustis consulibus.

Interpretatio. Haec lex similis est superiori, sed hoc amplius habet quod dotem pro filia in generum factam vel quicquid ipsa filia accepit tempore nuptiarum, post mortem avi intestati nepotes confundere jubet, ita ut de dote in hereditate confusa duas partes de eo quod mater eorum erat habitura percipiant aut si voluerint confundere nepotes sint acceptis tempore nuptiarum rebus vel sola dote contenti.

---

[1] Textus hinc usque ad legis finem, cum Haeneliano literaliter cohaeret, sed non cum iis quos alios alii, licet pari sensu, codices manuscripti exhibent.
[2] Palimp. om.: *matri eorum.*
[3] Haenel: *Aureliano Pf. P.*

Impp honorius et theodosius aa maximo pu

Ubi auiarum successio occasu interueniente discutitur capitis deminutio materna quaerenda non est. Tunc enim in huius modi hereditatib. filiorum status aut psona expectatur quotiens de eius bonis qui potestatem familiae potuit habere tractatur:

DAT V KAL OCTOBRIS RAUENNA THEODOSIO A VIIII ET CONSTANTIO III AA CCSSB

INTERP In bonis auiae emancipatio patris aut matris nepotib. non inpediat sed p dito triente in ea quam lex tribuit portione succedant

Impp theod et ualentinianus aa albino prefecto

Sicut mater quae liberorum iure subnixa est patruo capite deminuto dare lussa est tertiam portionem ita etiam q. nullo huius modi fulcitur auxilio patruo quatuor cedat uncias facultatum in illa quoq. matris non est preuilegium transeundum in qua constantiniane legis potissimum constitutum tenendum esse censuimus ut sicuti nullium quam uel ex superioris generis parte uenientium uel ex consequentis sanguine probatorum agnationis conpositionis ue nomine de successione filii iusta cum matre potuit esse contentio preterquam patruo filio patrui et eius nepoti ita omnib. reliqis sicut custoditum ac tenus arbitramur persona potior matris habeatur a emancipati quoq. fratris merita tractamus qui agnationis iure integro matrem in totũ a successione filii decedentis excludit ita capite deminutus nihil penitus conseqitur. Exemplo igitur patrui etiam huic cũ matre hanc uolumus esse rationem ut quatuor uncias hereditatis accipiat Lata uero decernimus sanctione ut statuta nsa nõ solũ futurarũ ambigua quaestionum uerum etiã pendentiũ negotiorum hoc hordine fata discingant

DAT III KAL FEBRUARIAS ROMA THEODOSIO XII ET UALENTINIANO II AA CCSSB

INTERP Similis est hec lex superiori quia euidentior est etis tam inseruimus nam illa hoc amplius habet q͞d de adoptiuo filio loquitur Idem aa ad senatum urbis rome Post alia

Mater quae habens ius liberorum defuncto filio sine liberis filiae ue cum eius sorore succedit pari sortis pater ne teneatur

(6) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI MAXIMO PRAEFECTO URBIS. Ubi aviarum successio occasu interveniente discutitur, capitis deminutio materna quaerenda non est; tunc enim in huiusmodi hereditatibus filiorum status aut persona spectatur, quoties de eius bonis, qui potestatem familiae potuit habere, tractatur.

Data V Kalendas Octobris Ravenna, Theodosio Augusto IX et Constantio III Augustis consulibus.

Interpretatio. In bonis aviae emancipatio patris aut matris nepotibus non impediat, sed perdito triente in ea, quam lex eis tribuit, portione succedant.

(7) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI ALBINO PRAEFECTO [1]. Sicut mater quae liberorum iure subnixa est, patruo capite deminuto dare iussa est tertiam portionem, ita etiam quae nullo huiusmodi fulcitur auxilio, patruo quatuor cedat unciis facultatum, in illa quoque parte [2] matris non est privilegium transeundum, in qua Constantinianae legis potissimum constitutum tenendum esse censuimus: ut sicuti nulli unquam vel ex prioris generis parte venientium, vel ex consequenti sanguine probatorum agnationis compositioni suae nomine, de successione filii iusta cum matre potuit esse contentio, praeter quam patruo filio patrui et eius nepoti, ita omnibus reliquis, sicut custoditum hactenus arbitramur, persona potior matris habeatur. Emancipati quoque fratris merita tractamus, qui ut agnationis iure integro matrem in totum a successione filii decedentis excludit, ita capite deminutus nihil penitus consequitur. Exemplo igitur patrui etiam huic cum matre hanc volumus esse rationem, ut quatuor uncias hereditatis accipiat; Laxa [3] vero decernimus sanctiones, ut statuta nostra non solum futurarum ambigua quaestionum, verum etiam pendentium negotiorum hoc ordine fata discingant.

Data III Kalendas Februarias Roma Theodosio XII et Valentiano II Augustis consulibus.

Interpretatio. Similis est haec lex superiori sed quia evidentior est, et istam inseruimus; nam illa hoc amplius habet quod [4] de adoptivo filio loquitur.

(8) IDEM AUGUSTI AD SENATUM URBIS ROMAE. POST ALIA. Mater quae habens ius liberorum defuncto filio sine liberis filiave cum eius sorore succedit, pari sortis paternae teneatur

---

[1] Haenel add.: *urbis.*
[2] Palimp. om.: *parte.*
[3] Palimp.: *Lata.*
[4] Haenel add.: *et.*

exemplo ut si torum priorem secundo non mutauerit am
plexu omnia filii morte delata pleno iure conquirat Si uero
alterius elegerit coniugium mariti extrinsecus quidē quesita
filio filiaeue simili firmitate possideat rerum uero pater
narum defunctis solo usufructu humanitatis contempla
tione potiatur proprietatem fratrib· transmissura de
functi Si uero filius qui moriatur filiam uel filios dereliquid
omnimodo patri suo matri ue ipso iure succedant quod si
ne dubio et de pronepotib· obseruandū esse censemus et cetera
DAT VII KAL NOVEMB THEOD XII ET VALENTINIANO II AA CCSSB

INTERP Mater ius liberorū habens mortuo filio uel filia si su
prestites alias filias habuerit et filium non habuerit cum fi
liab· aequali sorte succedat hoc est ut mater mediam et filie
quantae fuerint mediā uindicent portionem · ita ut si alium
maritum non acceperit portionē quā consecuta est faciendi de
ea quod uoluerit habeat potestatem · Si uero alium maritū acce
perit quidquid filius uel filia mortua aliunde adquisitū re
linquerint mater ppetuo iure uindicet · De bonis uero pri
oris mariti portionem quam ex hereditate filii morientis
fuerit consecuta sorores mortuorum fratrum post ma
tris obitum uindicabunt · Quod si filius uel filia qui mo
riuntur matrem ius liberorum habentem suprestitem
dimiserint et sorores sed tamen filios habeant filii
eorum in integra patris uel matris facultate succe
dant · Ita ut mater uel sorores ab hac successione habe
antur extraneae · hoc et de nepotibus uel pronepotib
filiorum lex ista constituit ID AA HIERIO PPO .

PRidem latae constitutionis pars quedam abroganda est
ne ullis parentib· aut propinquis quos naturae legisq· pa
riter prerogatiua defendit in capiendis ab intestato he
reditatib· preferantur coniugiis uel etiam conparentur
Quod si scītas inter eos sit digna foedere coniugali
non ita laboriosa uel sumptuosa est testandi occasio
ut desiderio suo quisquam subuenire differat quod
interdum mitas ensu leuiore concipitur ut anti qui

exemplo, ut si torum priorem secundo non mutaverit amplexu, omnia filii morte delata pleno iure conquirat. Si vero alterius elegerit coniugium mariti, extrinsecus quidem quaesitu filio filiaeve simili firmitate possideat; rerum vero paternarum defuncti solo usufructu humanitatis contemplatione potiatur, proprietatem fratribus transmissura defuncti. Si vero filius qui moriatur filium vel filiam [1] derelinquit, omnimodo patri suo matrive ipso iure succedant; quod sine dubio et de pronepotibus observandum esse censemus, et cetera.

Data VII [2] Kalendas [3] Novembres [4] Theodosio XII et Valentiniano II Augustis Consulibus.

Interpretatio. Mater ius liberorum habens mortuo filio vel filia, si superstites alias filias habuerit, et filium non habuerit, cum filiabus aequali sorte succedat; hoc est ut mater mediam et filiae quantae fuerint mediam indicent portionem; ita ut si alium maritum non acceperit, portionem quam consecuta est faciendi de ea quod voluerit habeat potestatem. Si vero alium maritum acceperit, quidquid filius vel filia mortui aliunde acquisitum reliquerint, mater perpetuo iure vindicet. De bonis vero prioris mariti portionem quam ex hereditate filii morientis fuerit consecuta, sorores mortuorum fratrum [5] post matris obitum vindicabunt. Quod si filius vel filia qui moriuntur, matrem ius liberorum habentem superstitem dimiserint, et sorores, sed tamen filios habeant, filii eorum in integra patris vel matris facultates succedant, ita ut mater vel sorores ab hac successione habeantur extraneae, hoc est, de nepotibus vel pronepotibus filiorum lex ista constituit.

(9) Idem Augusti Hierio praefecto praetorio. Pridem latae constitutionis pars quaedam abroganda est, ne ullis parentibus aut propinquis, quos naturae legisque pariter praerogativa defendit, in capiendis ab intestato hereditatibus praeferantur coniuges vel etiam comparentur. Quod si sanctitas inter eos sit digna foedere coniugali, non ita laboriosa vel sumptuosa est testandi occassio, ut desiderio suo quisquam subvenire differat quod interdum ita leviore sensu concipitur, ut antiqui, *(Sequitur textus pag. 71)*

---

[1] Palimp.: *filiam vel filios.*
[2] Haenel: *VIII.*
[3] Haenel: *Idus.*
[4] Haenel add.: *Ravennæ D. D. N. N.*
[5] Haenel. add.: *sibi.*

NECQUODEXTRANEISHAXSEPEIGNOTISINDONATIONIB·SUCCESSIO
NIBUSUETRIBUATURCONIUGIB·CONCESSERINTREPRIMENDŪINTER
HOSPOTIUSUTINLOCOANCIPITIQĀMINCITANDUMFACIOREMMUTUO
ARBITRATISUMUS UERŪLEXALIAQUAMPRIDEMTULIMUSUTMATRI
MONIISAUXILIUMINPTIRETDEFICIENTISHOCTOTUMCREDIDITAR
BITRIOPERMITTENDUM· NUNCUEROPARENTIB·EXSTANTIBUS
UELPROPINQUISABINTESTATOUENIRECONIUGESPROHIBEMUS·
ITAQ·NULLAMENTIOPRIORISLEGISSITQUAHOCMEDIOBREUIQ·TEMPO
RECONTEGISSEALICUIDICATUR CONIUGISABINTESTATOHEREDITAS
ETLEGEPROPOSITADIUULGETUR OMNEMHUIUSCEMODISPEMSUC
CESSIONISQ·ABINTESTATODEFERITURCONIUGIB·DEPONENDAM
HISIILLECASUSAEMERSERITUTNEMODEPROPINQUISSUCCESSIO
NEMORTUIUINDICAREPOSSITEXLEGECUMFISCO NSO QUALISCŪ
Q·IURAMATRIMONIIPROPONAMUS

DAT XI KAL MARTIAS CONSTANTINOPOLIM TAURO ET TONI FUERIT HUNTIATUS

INTERP HECLEXCONSTITUITUTOMNESPROPINQUIUXOREM
ABINTESTATIMARITISUCCESSIONEPROHIBEANTETMARITUM
SIMILITERASUCCESSIONE INTESTATEUXORIS EXCLUDANT SEDSI
PROPINQUIOMNINODEFUERINTTUNCSIBIINUICEMEXCLUSOFIS
COMARITUSUELUXORSUCCEDANT

II DE DECURIONUM IDEST CURIALIUM

IMP CONSTANTINUS A RUFINO PPO

SIDECURIOSINEFILIISINTESTATUSDIEMSOLUERITUITECUINEQUEUO
LUNTASPOSTREMA LEGIB· FULTANEQ·ALIOIURE GRADU
PROXIMOHERES EXTITERITBONAEIUSCURIAE SUAE
CONMODISCE DAT IDESTHORDINISHUTILITATIPRO
FICIAT CUIUS CORPOREFATALINECESSITATE
EXEMPTUSEST NULLIPREBENDALICENTIA
POSTULANDIHAEC BONAUTUACANTIA· DENSA
CLEMENTIAAETIAMSI REUERAETTESTAMENTUMET
SUCCESSORDEESSE LEGITIMUSADPROBETUR OMNIAAETIAM
BENEFICIOSIQUODFUERITINPETRATUMPROTINUSINFIRMANDŪ

DAT KAL DECEMB SIRMIO CONSTANTINO Ā V ET LICINIO C CCSSB

INTERP SICURIALISINTESTATUS MORIENSNEQ·FILIOSNEQUE
PROXIMOSDERELINQUAT· CURIACUIUSHORDINISUBDUCITUR

nec quod extraneis ac saepe ignotis in donationibus successionibusque tribuatur, coniugibus concesserint reprimendum intes hos potius ut in loco ancipiti quam incitandum favorem mutuum arbitrati sumus. Verum lex alia quam pridem tulimus ut matrimonium auxilium impartiret deficientis hoc totum credidit arbitrio permittendum. Nunc vero parentibus exstantibus vel propinquis, ab intestato venire coniuges prohibemus. Itaque nulla mentio prioris legis sit, qua [1] hoc medio brevique tempore contigisse alicui dicatur conjugis ab intestato hereditas et lege proposita divulgetur omnem huiuscemodi spem successionis, quae ab intestato defertur, coniugibus deponendam, nisi [2] ille casus emerserit ut nemo de propinquis successionem mortui vindicare possit ex lege, cum fisco nostro qualiacumque iura matrimonii praeponamus. Data IX [3] Kalendas Martias Constantinopoli Tauro et Flavio Felice consulibus [4].

Interpretatio. Haec lex [5] constituit ut omnes propinqui uxorem ab intestati mariti successione prohibeant, et maritum similiter a successione intestatae uxoris excludant. Sed si propinqui omnino defuerint, tunc sibi invicem excluso fisco maritus vel uxor succedant.

TIT. II.—DE DECURIONUM [6] ID EST, CURIALIUM [7]. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. Si decurio sine filiis [8] intestatus diem solverit vitae, cui neque voluntas postrema legibus fulta neque alio iure gradu proximo heres exstiterit, bona eius curiae suae commodis cedant, id est ordinis utilitati proficiant, cuius corpori fatali necessitate exemtus est; nulli praebenda licentia, postulandi haec bona ut vacantia de nostra clementia, etiamsi et testamentum et successor deesse legitimus approbetur: omni etiam beneficio, si quod fuerit impetratum, protinus infirmando. Data V Kalendas Decembres Sirmio Constantino Augusto et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si curialis intestatus moriens neque filios neque proximos derelinquat curia cuius ordini subducitur *(Sequitur textus pag. 73)*

---

[1] Haenel: *si qua.*
[2] Haenel add.: *si.*
[3] Haenel: *X.*
[4] Palimps.: *Ovi fuerit nuntiatus.*
[5] Haenel add.: *id.*
[6] Haenel add.: *bonis.*
[7] Haenel om.: *curialium;* quamvis omissionem pauci tueantur codices.
[8] Haenel: *liberis.*

quidquid reliquerit uindicabit ita ut nullus audeat ea quasi bona caduca a principibus postulare quod si fecerit non ualebit nam testamentum faciendi curialibus lex sta tribuit potestatem

III DE CLERICORUM ET MONACHORUM

Impp Theodosius et ualentinian͞s a͞a ad tar͞u pp͞o et patricium

Siquis episcopus aut presbiter aut diaconus aut diaconis sa uel subdiaconus aut cuiuslibet alterius loci clericus aut monachus aut mulier que solitariae uitae dedita est nullo condito testamento decesserit nec ei parentes utriusq; sexus uel liberi uel si qui agnationis cognationis ue iure iunguntur uel uxor exstiterit bona quae ad eum ptinuerint sacrosanctae ecclesiae uel monasterio cui fuerat destinatus omnifariam socientur. exceptis his facultatib; quas forte censib; adscriptiuel iure patronatus subiecti uel curiali conditione obnoxii clerici uel monachi uel cuiuscumq; sexus relinquunt. Nec enim iustum est bona seu peculia q; aut patrono legib; debentur aut d͞no possessionis cui quis eorum fuerat adscriptus aut ad curias pro tenore dudum latae constitutionis sub certa forma ptinere noscuntur ab ecclesiis detineri actionibus uidelicet competenter sacros͞cis ecclesiis reseruatis siquis forte praedictis conditionib; obnoxius aut ex gestis negotiis aut ex quib; libet aliis ecclesiasticis actibus obligatus obierit ita ut si qua liti gia ex huiusmodi competitionib; in iudiciis pendent penitus sopiantur. nec liceat petitori post huius legis publicationem iudicium ingredi uel hec omnis seu monachis aut procuratoribus inferre moles tiam ipsa petitione antiquata et bonis que relicta sunt religiosissimis ecclesiis uel monasteriis quib; dedicati fuerant consecratis

DAT XVIII KAL IAN ARIOVINDO ET ASPARE CCSS B

DE CLERICIS ET MONACHI·

INTERP. Siquis episcopus uel quos lex ipsa conmemorat

quidquid reliquerit vindicabit, ita ut nullus audeat ea quasi bona caduca a principibus postulare; quod si fecerit non valebit, nam testamentum faciendi curialibus lex ista tribuit potestatem.

TIT. III.—DE BONIS CLERICORUM ET MONACHORUM. (1) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD TAVRUM PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIUM. Si quis Episcopus aut presbyter aut diaconus aut diaconissa vel subdiaconus vel cuiuslibet alterius loci clericus, aut monachus aut mulier quae solitariae vitae dedita est, nullo condito testamento, decesserit; nec ei parentes utriusque sexus vel liberi, vel si qui agnationis cognationisve iure iunguntur, vel uxor exstiterit, bona quae ad eum pertinuerint sacrosanctae ecclesiae vel monasterio, cui fuerat destinatus, omnifariam socientur, exceptis iis facultatibus quas forte, censibus adscripti vel iuri patronatus subiecti vel curiali conditioni obnoxii, clerici vel monachi vel [1] cuiuscumque sexus relinquunt. Nec enim iustum est bona seu peculia quae aut patrono legibus debentur, aut domino possessionis cui quis eorum fuerat adscriptus, aut ad curias pro tenore dudum latae constitutionis sub certa forma pertinere noscuntur, ab ecclesiis detineri; actionibus videlicet competenter sacrosanctis ecclesiis reservatis, si quis forte praedictis conditionibus obnoxius aut ex gestis negotiis aut ex quibuslibet aliis ecclesiasticis actibus obligatus obierit; ita ut siqua litigia ex huiusmodi competitionibus in iudiciis pendent, penitus sopiantur. Nec liceat petitori post huius legis publicationem iudicium ingredi vel oeconomis seu monachis aut procuratoribus inferre molestiam, ipsa petitione antiquata, et bonis, quae relicta sunt, religiosissimis ecclesiis vel monasteriis quibus dedicati fuerant, consecratis. Data XVIII Kalendas Januarias Arienindo et Aspare Consulibus.

Interpretatio. Si quis episcopus vel quos lex ipsa commemorat *(Sequitur textus pag. 75)*

---

[1] Haenel om.: *vel.*

autquilibetreligiosiuelreligiosaeintestatisinefiliis propinquisuelluxoredecesserintquitamennec curiae quidquamdebuerintuel patrono. quidquidrelinquerint adaeclesiasuelmonasteriaquibusobsecutifuerint ptinebit. quisitestareuoluerint habebuntliberampotestatem

IIII DE BONIS MILITUM INTESTATORUM

Imp CONSTANTINUS AGUSTUS BONOSO MAGISTROMILITUM

Uniuersistamlegionibus quamuexillationibus comitantibus. seu cuneisinsinuaredebebis uti cognoscant cumaliquisfueritrebihumanisexemptus adque intestatussinelegitimoherede decesserit aduexillatione inquamilitauerit reseiusdem necessarioperti nere

DAT V IDVS MAIAS HIERAPOLI RUFINO ET EUSEBIO CCSSB

INTERP Milites si sine legitimo herede intestati decesserint et proximos non habuerint eorum bona quiineodem officiomilitant uindicabunt

V DE POSTLIMINIO IDEST POST CAPTIUITATEM REUERSIS

Imppp ualents ualenetgratianusaaa adseuerianuduce

Siquosfortenecessitascaptiuitatisadduxitsciantsinon transierunt sedhostilisinruptionis necessitate transductisuntadproprias terras festinaredebere recepturosiurepostliminii eaq. inagris uel mancipiis antetenueruntsiueafisconostro possideantursiue inaliquem principaliliberalitate transfusasunt nec timeat quisquam alicuius contradictionis moram cum hocsolumrequirendumsit. utrumaliquiscum barbaris uoluntate fuerit aninuitus

DAT XVI KAL IVLIAS REMIS GRATIANO A ET DAGALAIPHO CCSSB

INTERP Quicumq. necessitatecaptiuitatisductisuntet non suauoluntatesedhostili depredatione ad aduersarios transierunt quecumq. in agris uel mancipiis antetenuerunt. afiscopossideantur. siuealiquidexhis p principem cuicumq. donatumest sineullius contradictione persone tempore redierint uindicent hacpresumant sitamen cumaduersariis non suauoluntate fuerint sedcaptiuitatese essedetentos probauerint

aut quilibet religiosi vel religiosae intestati sine filiis propinquis vel uxore decesserint, qui tamen nec curiae quicquam debuerint, vel [1] patrono quidquid dereliquerint ad ecclesias vel monasteria quibus obsecuti fuerint pertinebit, qui si testari voluerint habebunt liberam potestatem.

TIT. IV.—DE BONIS MILITUM INTESTATORUM [2]. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BONOSUM MAGISTRUM EQUITUM. Universis tam legionibus quam vexillationibus comitatensibus seu cuneis insinuare debebis, uti cognoscant, quum aliquis fuerit rebus humanis exemptus, atque intestatus sine legitimo herede decesserit, ad vexillationem, in qua militaverit, res eiusdem necessario pervenire. Data V idus Maias Hierapoli Rufino et Eusebio Consulibus.

Interpretatio. Milites si [3] sine legitimo herede intestati decesserint, et proximos non habuerint, eorum bona qui in eodem officio militant, vindicabunt.

TIT. V.—DE POSTLIMINIO ID EST POST CAPTIVITATEM REVERSIS [4].—(1) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD SEVERIANUM DUCEM. Si quos forte necessitas captivitatis abduxit, scient si non transierunt sed hostilis irruptionis necessitate transducti sunt, ad proprias terras festinare debere, recepturos jure postliminii, ea quae in agris vel mancipiis ante tenuerunt; sive a fisco nostro possideantur, sive in aliquem principali liberalitate transfusa sunt, nec timeat quisquam alicuius contradictionis moram quum hoc solum requirendum sit utrum aliquis cum barbaris voluntate fuerit an invitus [5].

Data XVI Kalendas Iulias Remis Gratiano Augusto et Dagalaipho Consulibus.

Interpretatio. Quicumque necessitate captivitatis ducti sunt, et non sua voluntate sed hostili depraedatione ad adversarios transierunt, quaecumque in agris vel mancipiis antea tenuerunt, sive [6] a fisco possideantur, sive aliquid ex his per principem cuicumque donatum est sine ullius contradictione personae tempore quo [7] redierint vindicent, ac praesumant; si tamen cum adversariis non sua voluntate fuerint, sed captivitate se esse detentos probaverint.

---

[1] Haenel: *nec.*
[2] Haenel om.: *intestatorum.*
[3] Haenel: *si milites.*
[4] Haenel om.: *id est post captivitatem reversis.* Sed verba haec plurimi habent codices quos Haenel inspexit.
[5] Haenel: *exactus.*
[6] Palimp. om.: *sive.*
[7] Palimp. om.: *quo.*

Impp honorius et theodosius aa. theodoro ppo

Diuersarū homines prouinciarum cuiuslibet sexus conditionis
a etatis quos barbarica feritas captiua necessitate transduxe
rat inuitos nemo retineat sed ad propria redire cupientibus
libera sit facultas. Quib· si quid quam in usum uestium uel
alimoniae inpensum est humanitatis sit prestitum nec mane
ad uictualis sumptus repetitio exceptis his quos barbaris
uendentibus emptos esse docebitur. a quib· status sui pre
tium propter utilitate publicae emptorib· aequm est redi
beri Ne quando enim damni consideratio in tali necessita
te positis negari faciat emptionem Decet redemptos
aut datū pro se pretium emptorib· restituere aut labo
re obsequii uel opere quinquennii uicem referre benefici
habituros incolumem in ea quā nati sunt libertatem red
dantur. Igitur sedib· propriis sub moderatione qualis
simus quib· iure postliminii aetiam ueterum responsis
in colomia cuncta seruata sunt Si quis itaque huic pre
cepto fuerit conatus obsistere actor conductor procura
torq· daris e metallis cum poena deportationis non ambi
gat. Si uero possessionis dns rem suam fisco nouerit uindi
candum seq· deportandum. Et ut facilis executio proue
niat xpianos proximorum locorum uolumus huius rei solli
citudinem gerere Curiales quoq· proximarum ciuitatum
placuit admoniri ut emergentibus talib· causis sciant le
gis nreae auxilium deferendum Ita nouerint rectores uniuer
si decem libras auri a se tantumdem a suis apparitoribus
exigendum si preceptum neglexerint.

DAT IIII ID DECEMB RAUENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA CCSSB

LEX STADI HIS LOQUI TURQUI ABHOS TIBUS CAPTI VIDU CVN TVR

INTERP hi qui ab hostibus tempore captiuitatis ducti
sunt si ab aliquibus uel ad uictum uel ad uestitum aliquid
acceperunt cum redire ad propria uoluerint minime aliquid
pro eorum requiratur expensis. Tamen si pretium pro capti
uo suo predator acceperit. quod dedisse emptor probauerit
sine dubitatione recipiat Quod si pretium non habue
rit quinquennio seruiat captiuus emptori et post quin
quennio

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI THEODORO PRAEFECTO PRAETORIO. Diversarum homines provinciarum cuiuslibet sexus conditionis aetatis quos barbarica feritas captiva necessitate transduxerat invitos nemo retineat sed ad propria redire cupientibus libera sit facultas.

§ 1. Quibus si quidquam in usum vestium vel alimoniae impensum est humanitati sit praestitum nec maneat victualis sumptus repetitio, exceptis iis quos barbaris vendentibus emptos esse docebitur a quibus status sui pretium propter utilitatem publicam emptoribus aequum est redhiberi. Ne quando enim damni consideratio in tali necessitate positis negari faciat emptionem. Decet redemptos aut datum pro re pretium emptoribus restituere, aut labore obsequio vel opere quinquennii vicem referre beneficii habituros incolumem in ea qua nati sunt libertatem.

§ 2. Reddantur igitur sedibus propriis sub moderatione qua iussimus. Quibus iure postliminii etiam veterum responsis incolumia cuncta servata sunt.

§ 3. Si quis itaque huic praecepto fuerit conatus obsistere actor conductor procuratorque dari se metallis cum poena deportationis non ambigat. Si vero possessionis dominus rem suam fisco noverit vindicandam seque deportandum.

§ 4. Et ut facilis exsecutio proveniat christianos proximorum locorum volumus huius rei sollicitudinem gerere. Curiales quoque proximarum civitatum placuit admoneri ut emergentibus talibus causis sciant legis nostrae auxilium deferendum ita ut [1] noverint rectores universi decem libras auri a se et [2] tantumdem a suis apparitoribus exigendum si praeceptum neglexerint. Data IV Idus Decembres Ravenna Honorio VIII et Theodosio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Hi qui ab hostibus tempore captivitatis ducti sunt si ab aliquibus vel ad victum vel ad vestitum aliquid acceperunt quum redire ad propria voluerint minime aliquid pro eorum requiratur expensis, tamen si pretium pro captivo suo praedator acceperit quod dedisse emptor probaverit sine dubitatione recipiat. Quod si pretium non habuerit quinquennio serviat captivis emptoris et post quinquennium *(Sequitur textus pag. 79)*

---

[1] Palimp. om.: *ita ut.*
[2] Palimp. om.: *et.*

SINEPRETIOINGENUITATIREDATUR QUICUM AD PROPRIA REDIERIT OMNIA SUA INTEGRA ET SALUA RECIPIAT SIQUIS ITAQUE HUIC TAM IUSTE PRECEPTIONI RESISTERE TEMPTAUERIT NOUERIT SE EXILIO DEPORTANDUM SIUERO POSSESSOR FUERIT FACULTATEM SUAM FISCI IURIB· ADDICENDAM· SANE XPIANOS QUI REDEMPTIONI STUDIRE DEBENT PRO CAPTIUIS UOLUMUS ESSE SOLLICITOS· AD CURIALES ETIAM SOLLICITUDO ST̄A P̄TINEAT ITA OMNES IUDICES SCIANT DECEM LIBRAS AURI FISCO SE DATUROS QUI HUIUS LEGIS PRECEPTA NEGLEXERINT

VI DE INGENUIS QUI TEMPORE TYRANNIS SERUIERUNT

IMP̄ CONSTANTINUS AD UOLUSIANUM

UNIUERSI SI DEUOTIONIS STUDIO CONTENDANT SI QUIS INGENUIS NATALIB· PROCREATOS SUB TYRANNO SINGENUETATE AMISSA AUT PROPRIA CONTEMPTI CONSCIENTIAM· AUT ALIORUM INDICIIS RECOGNOSCUNT NATALIB· SUIS RESTITUERE NEC EXPECTATA IUDICIS INTERPELLATIONE NAM SIQUIS CONTRA CONSCIENTIAM SUAM UEL CERTISSIMA TESTIMONIA PLURIMORUM IN EADEM AUARITIE TENACITATE P̄MANSERIT SEUERISSIMA POENA MULTABITUR PLACET AUTEM A ETIAM EOS PERICULO SUBIUGARI QUI SCIENTES INGENUOS SERUITUTIS NECESSITATEM P̄ INIURIAM S̄STINERE DISSIMULANT.

PP VIII K̄AL MAIAS ROM̄ VOLUSIANO ET ANNIANO CONSULIBUS

INTERP̄ INGENUI QUI TYRANNI TEMPORIBUS ADDICTI SUNT SERUITUTE INGENUITATI REDDANTUR QUOD SI QUIS SCIENS HOC ORDINE ADDICTUM INGENUUM IN SERUITUTE TENUERIT IN LEGIB· UINDICANDUM

VII DE EXPOSITIS

IMP CONSTANTINUS AD ABLAUIUM PPO

QUICUMQUE PUERUM UEL PUELLAM PROIECTAM DE DOMO PATRIS UEL DNI UOLUNTATE SCIENTIAQ· COLLEGERIT HAC SUIS ALIMENTIS AD ROBUR PROUEXERIT EUNDEM RETINET SUB EODEM STATU QUEM APUT SE COLLECTUM UOLUIT AGITARE. HOC EST SIUE FILIUM SIUE SERUUM EUM ESSE MALUERIT OMNI repetitionis INQUIETUDINE PENITUS SUMMOUENDA EORUM QUI SERUOS AUT LIBEROS SCIENTES PRO PROPRIA UOLUNTATE DE DOMO RECEN NATOS ABIECERINT.

DAT XV K̄AL MAIAS CONSTANTINOPOLIM BASSO ET ABLABIO CONSSDS

INTERP̄ QUICUMQUE EXPOSITUM RECENTI PARTU SCIENTE

sine pretio ingenuitati reddatur qui cum ad propria redierit omnia sua integra et salva recipiat. Si quis itaque huic tam iustae praeceptioni resistere tentaverit, noverit se exilio deputandum. Si vero possessor fuerit facultatem suam fisci viribus addicendam. Sane christianos qui redemtioni studere debent pro captivis volumus esse sollicitos, ad curiales etiam sollicitudo ista pertineat ita ut [1] omnes iudices sciant decem libras auri fisco se daturos qui huius legis praecepta neglexerint.

TIT. VI.—DE INGENUIS QUI TEMPORE TYRANNIS SERVIERUNT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AD VOLUSIANUM. Universi [2] devotionis studio contendant si quos ingenuis natalibus procreatos sub tyranno ingenuitatem amississe aut propria contenti conscientia aut aliorum indiciis recognoscunt natalibus suis restituere nec exspectata iudicis interpellatione, nam si quis contra conscientiam suam vel certissima testimonia plurimorum in eadem avaritiae tenacitate permanserit severissima poena mulctabitur. Placet autem etiam eos periculo subjugari qui scientes ingenuos servitutis necessitatem per incuriam sustinere dissimulant. Proposita VIII Kalendas Maias Romae Volusiano et Anniano Consulibus.

Interpretatio. Ingenui qui tyranni temporibus addicti sunt servituti ingenuitati reddantur; quod si quis sciens hoc ordine in servitute tenuerit *noverit* in se [3] legibus vindicandum.

TIT. VII.—DE EXPOSITIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AD ABLABIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quicumque puerum vel puellam proiectam de domo patris vel domini voluntate scientiaque collegerit ac suis alimentis ad robur provexerit, eumdem retineat sub eodem statu quem apud se collectum voluerit agitare, hoc est, sive filium sive servum eum esse maluerit, omni repetitionis inquietudine penitus summovenda eorum qui servos aut liberos scientes pro [4] propria voluntate de [5] domo recens natos abjecerint.

Data XV Kalendas Maias Constantinopoli Basso et Ablabio Consulibus.

Interpretatio. Quicumque expositum recenti partu sciente *(Sequitur textus pag. 81)*

---

[1] Palimp. om.: *ut*.
[2] Palimp. add.: *si*.
[3] Palimp. om.: *noverit*.
[4] Haenel om.: *pro*.
[5] Haenel om.: *de*.

Patre uel matre uel dno collegerit hac suo labore edo cuerit in illius a quo collectus e(st) et potestate consistat seu ingenuum seu seruum quem nutrierit esse uoluerit
Impp. Honorius et Theodosius aa. Melitio ppo.
Nullum dnis uel patronis repetendi adi tum relinquimus si expositos quodammodo ad mortem uoluntas misericordiae amica collegerit. Nec enim dicere suum poterit quem pereuntem contempsit. Si modo testes episcopalis suscriptio fuerit subsecuta de qua nulla penitus ad securitatem possit esse cunctatio.
Dat XIII kal april Rauenna Honorio VIII et Theodosio V aa. conss.
Interp. Qui expositum puerum uel puellam sciente domino uel patrono misericordiae causa collegerit in eius dominio permanebit si tamen contestationi de collectione eius episcopus clericiq. suscripserint quem postea suum dicere quisquam non poterit quem proiecisse probatur ad mortem.
VIII De his qui sanguinolentos emptos uel nutriendos acceperint
Imp. Constantinus a. Italis suis
Secundum statuta priorum principum si quis a sanguine quoquemodo legitime comparauerit uel nutriendum putauerit obtinendi eius seruitii habeat potestatem
Ita ut si quis post seriem annorum ad libertatem eum repetat eum uel seruum defendat eius demmodi alium prestet aut pretium quod potest ualere exoluat
Qui enim pretium conpetens instrumento confecto dederit ita debet firmiter possidere ut et distrahendi pro suo debito causa m(?) liberam habeat poena subiciendis his qui contra hanc legem uenire temptauerint.
Dat XV kal septembres Serdica Constantino a. VIII et Caesare IIII conss.
Interp. Si quis infantem a sanguine aemerit et nutrierit habendi eum et possidendi habeat potestatem. Sane si nutritum dominus uel pater recipere uoluerit aut eius demmeriti mancipium nutritori dabit aut praetium nutritor quantum ualuerit qui nutritus est consequatur.

patre vel matre vel domino collegerit ac suo labore educaverit in illius a quo collectus est potestate consistat, seu ingenuum seu servum, quem nutrivit esse voluerit [1].

(2) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI MELITIO PRAEFECTO PRAETORIO. Nullum dominis vel patronis repetendi aditum relinquimus si expositos quodammodo ad mortem voluntas misericordiae amica collegerit, nec enim dicere suum poterit quem pereuntem contempsit. Si modo testis episcopalis subscriptio fuerit subsecuta de qua nulla penitus ad securitatem possit esse cunctatio.

Data XIV Kalendas Aprilis Ravenna Honorio IX et Theodosio V Augustis Consulibus.

Interpretatio. Qui expositum puerum vel puellam sciente domino vel patrono misericordiae causa collegerit in eius dominio permanebit, si tamen contestationi de collectione eius episcopus clericique subscripserint, quem postea suum dicere quisquam non poterit quem proiecisse probatur ad mortem.

TIT. VIII. DE HIS QUI SANGUINOLENTOS EMPTOS VEL NUTRIENDOS ACCEPERINT. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ITALIS SUIS. Secundum statuta priorum principum si quis [2] a sanguine quoquomodo legitime comparaverit vel nutriendum putaverit obtinendi eius servitii habeat potestatem, ita ut si quis post seriem annorum ad libertatem eum repetat, eum vel servum defendat eiusdem modi alium praestet aut pretium quod potest valere exsolvat. Qui enin pretium competens instrumento confecto dederit ita debet firmiter possidere ut et distrahendi pro suo debito causam liberam habeat poenae subjiciendis iis qui contra hanc legem venire tentaverint.

Data XV Kalendas Septembres Sardica Constantino Augusto VIII et Constantino [3] Caesare IV Consulibus.

Interpretatio. Si quis infantem a sanguine emerit et nutrierit habendi eum et possidendi [4] habeat potestatem. Sane si nutritum dominus vel pater recipere voluerit, aut eiusdem meriti mancipium nutritori dabit aut pretium nutritor quantum valuerit qui nutritus est consequatur.

---

[1] Hic Haenel addit: *et si adoptare voluerit in filium vel libertum aut servum permanere, propria utatur potestate.* Sed quia additio ista non invenitur in ullis quos ille vidit codicibus, neque apud Sichardum et Cujacium in ejus editione Lugdunensi Theodosiani Codicis, neque ex textu legis apparet additionis argumentum, jure merito credimus a librario interjectam.

[2] Hic Haenel recte addit: *infantem*, verbum non recte omissum in Palimpsesto, licet omissum quoque appareat in omnibus codicibus praeter eum qui Seldeni nominatur.

[3] Palimp. om.: *Constantino.*

[4] Haenel add.: *liberam.*

VIIII DE FUGITIUIS COLONIS INQUILINIS ET SERUIS·

Imp CONSTANTINUS A AD PROUINCIALES
Apud quemcumque colonus iuris alieni fuerit inuentus
his non solum eumdem originis suae restituat uerum
super eodem capitationem temporis agnoscant· ipsos
etiam colonos qui fugam meditantur· in seruilem con
dicionem ferro ligari conuenit· ut officia q· liberis con
gruunt merito seruiles condemnationes conpellantur im
plere. DAT III KAL NOUEMB. PACCATIANO ET HILARIANO CONSS B

INTERP. Si quis alienum colonum sciens in domum suam
retinuerit ipsum prius dno restituat et tributa eius quam
diu apud eum fuerit cogatur exsoluere ipse uero qui no
luit esse quod natus est in seruitium redigatur

Imppp S ARCADIUS UALENT ET THEOD AAA CINEGIO PPO
Quisquis colonum iuris alieni aut sollicitatione susce
perit aut occultatione celauerit pro eo qui priuatus
fuerit sex uncias· pro eo qui patrimonialis libram auri
cogatur inferre DAT VIII KAL NOUEMB CONSTANTINOPOLIM HONORIO ET EUODIO CONSS B

INTERP· Si quis colonum alienum aut sollicitauerit aut oc
cultauerit si priuati hominem sua sollicitatione susce
perit sex uncias auri dno reddat· Si fiscalem sollicita
tum tenuit libram auri cogatur implere.

X DE INQUILINIS ET COLONIS

Impp. HONORIUS ET THEODOSIUS AA PALLADIO PPO
Si quis colonus originalis uel inquilinus ante hos tri
ginta annos de possessione discessit neq· ad solum genitale
silentii continuatione repetitus est· omnis ab ipso uel
a quo possidetur calumnia penitus excludatur quem
annorum numerum futuris quoque temporibus uolu
mus obseruari Quod si quis originarius intra hos tri
ginta annos de possessione discessit siue p fugam lapsus
seu sponte seu sollicitatione transductus neq· de eius
condicione dubitatur eum contraditione submota
loco cui natus est cum origine iubemus sine dilatione
restitui· Quod si forte ipse de cuius pro proprietate

TIT. IX.—DE FUGITIVIS COLONIS INQUILINIS ET SERVIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD PROVINCIALES. Apud quemcumque colonus iuris alieni fuerit inventus, is non solum eumdem origini suae restituat, verum super eodem capitationem temporis agnoscat; ipsos etiam colonos qui fugam meditantur in servilem conditionem ferro ligari conveniet, ut officia quae liberis congruunt merito servilis condemnationis compellantur implere. Data III Kalendas Novembres Paccatiano et Hilariano Consulibus.

Interpretatio. Si quis alienum colonum sciens in domum suam retinuerit ipsum prius domino restituat et tributa eius quamdiu apud eum fuerint cogatur exsolvere, ipse vero qui noluit esse quod natus est in servitium redigatur.

(2) IMPERATORES ARCADIUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Quisquis colonum iuris alieni aut sollicitatione susceperit aut occultatione celaverit, pro eo qui privatus erit, sex uncias [1], pro eo qui patrimonialis libram auri cogatur inferre. Data VIII Kalendas Novembres Constantinopoli Honorio [2] et Evodio Consulibus.

Interpretatio. Si quis colonum alienum aut sollicitaverit aut occultaverit si privati hominem sua sollicitatione susceperit sex uncias auri domino reddat; si fiscalem sollicitatum tenuit libram auri cogatur implere.

TIT. X.—DE INQUILINIS ET COLONIS. (1) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis colonus originalis vel inquilinus ante hos triginta annos de possessione discessit, neque ad solum genitale silentii continuatione repetitus est omnis ab ipso vel a quo [3] possidetur calumnia penitus excludatur quem annorum numerum futuris quoque temporibus volumus observari.

§ 1. Quod si quis originarius intra hos triginta annos de possessione discessit, sive per fugam lapsus seu sponte seu sollicitatione transductus, neque de eius conditione dubitatur, eum, contradictione summota, loco cui natus est, cum origine iubemus sine dilatione restitui.

§ 2. Quod si forte ipse de cuius proprietate *(Sequitur textus pag. 85)*

---

[1] Haenel: *auri uncias.*
[2] Haenel add.: *N. P.*
[3] Haenel add.: *forte.*

CERTATUR FATALI SORTE CONSUMPTUS EST EIUS POSTERITATEM AGRO
RUM IURI CUM OMNI PECULIO ADQ· MERCIBUS UEL UT EO SUPRESTI
TE QUI DECESSIT CELERI IUBEMUS EXECUTIONE REUOCARI IN
FEMINIS SANE OBSERUATIONEM UOLUMUS ESSE DIUERSAM· ITAQ·
MULIERES Q· FUISSE HORIGINARIAE DOCEBUNTUR SI ANTE UICE
SIMUM ANNUM DE SOLO CUI DEBEBANTUR ABSCESSERINT UNIUER
SA REPETITIO CESSET· EARUM UERO QUARUM INTRA CONPREHEN
SUM TEMPUS DISCESSIO HAC DE CONDICIONE NULLA DUBITATIO EST
PRORSUS DOMINIS PERIRE NON SINIMUS EA TAMEN DICIONE SERUA
TA UT UICARIA CUM AGNATIONE PARTIS TERTIAE NON NEGETUR QUE
DE COLONO SUSCEPTA EST ALIENO· ITA UT PRO FILIIS QUOQUE CON
TRARII PRAEBEANTUR· QUOD SI NON AD ALIENUM PREDIUM SED
CUIUS CUMQ· LIBERI HOMINIS HAC SUI IURIS SECUTA CONSORTIUM
IN URBIB· UEL IN QUIB· CUMQ· LOCIS UICTURA CONSISTIT SI MODO
INTRA PREFINITUM TEMPUS REPOSCITUR EIUS OMNEM HORIGI
NEM SECUNDUM UETERA CONSTITUTA CONUENIET REUOCARI· CON
TESTATAS AUTEM LITES SI TAMEN QUIQUIS DOCEBITUR SOLLEM
NITER FUISSE CONUENTUS SALUAS REPETENTIB· ESSE DECERNIMUS
DAT XVIII KAL IULIAS RAUENNA MAXIMO ET PLINTATO COSS B·

qui colonum alienum per triginta annos apud se habuerit hac si suum uindicet

INTERP SI QUIS COLONUM ALIENUM IN RE SUA UEL FUGA LAPSUM
UEL IN SUA UOLUNTATE MIGRANTEM TRIGINTA ANNOS HABUERIT
HAC SI SUUM UINDICET· QUI SI INTRA TRIGINTA ANNOS INUENTUS
FUERIT A DNO CUM FILIIS SUIS SECUNDU LEGEM SIBI DEBITIS ET OMNI PE
CULIO REUOCENTUR QUOD SI FORTE MORTUUS FUERIT FILII EIUS CUM
MERCEDIB· SUIS UEL PATRIS MORTUI A DNO REUOCENTUR COLONA
AETIAM SI P XX· ANNOS IN ALIENO DOMINIO ET IURE P MANSERIT A PRIO
RE DNO NON QUERATUR· SI TAMEN INTRA XX· ANNOS INUENTA FUE
RIT· ET DE ALIENO COLONO FILIOS SUSCEPERIT CUM AGNATIONIS PAR
TE TERTIA REUOCETUR· QUIA COLONU DUAE PARTES AGNATIONIS
SEQUNTUR· SANE NE SEPARATIO CONIUGII FIAT ILLUM CUIUS COLO
NUS EST UICARIAM MULIEREM ET PRO TERTIA AGNACIONIS MULIE
RIS DNO CONPENSARE PRECIPIMUS SI UERO MULIER IURIS ALIE
NI INGENUUM MARITU DUXERIT OMNIS MULIERIS AGNATIO AD EIUS
DOMINIUM PERTINEBIT· QUOD HIC MINUS EST DE COLONAE
AGNATIONE NOUELLIS LEGIBUS INUENITUR·

certatur fatali sorte consumptus est, eius posteritatem agrorum iuri cum omni peculio atque mercedibus velut eo superstite qui decessit, celeri iubemus exsecutione revocari.

§ 3. In feminis sane observationem volumus esse diversam. Itaque mulieres quae fuisse originariae docebuntur, ante vicesimum annum de solo cui debebantur abscesserint, universa repetitio cesset. Earum vero quarum intra comprehensum tempus discessio comprobatur [1] ac de conditione nulla dubitatio est, prorsus dominis perire non sinimus, ea tamen conditione servata ut vicaria cum agnatione partis tertiae non negetur quae de colono suscepta est alieno, ita ut pro filiis quoque contrarii praebeantur.

§ 4. Quod si non ad alienum praedium sed cuiuscumque liberi hominis ac sui iuris secuta consortium, in urbibus vel in quibuscumque locis victura consistit, si modo intra praefinitum tempus reposcitur eius omnem originem secundum vetera constituta conveniet revocari.

§ 5. Contestatas autem lites si tamen quisquam docebitur solemniter fuisse conventus salvas repetentibus esse decernimus. Data [2] VI Kalendas Julias Ravenna Maximo [3] et Plintato [4] Consulibus.

Interpretatio. Si quis colonum alienum in re sua vel [5] fuga lapsum vel [6] sua voluntate migrantem triginta annos habuerit ac si suum vindicet. Qui si intra triginta annos inventus fuerit a domino cum filiis suis [7] secundum legem sibi debitis et omni peculio revocetur. Quod si forte mortuus fuerit, filii eius cum mercedibus suis vel patris mortui a domino revocentur. Colona etiam si per XX annos [8] in alieno dominio et iure permanserit a priore domino non requiratur; si tamen intra XX annos inventa fuerit et de alieno colono filios susceperit, cum agnationis parte tertia revocetur, quia colonum duae partes agnationis sequuntur. Sane ne separatio coniugii fiat, illum, cuius colonus est, vicariam mulierem et pro tertia agnatione mulieris domino compensare praecipimus. Si vero mulier iuris alieni ingenuum maritum duxerit, omnis mulieris agnatio ad eius dominium pertinebit. Quod hic minus est de colonae agnatione Novellis legibus invenitur.

---

[1] Palimp. om.: *comprobatur.*
[2] Palimp.: *XVII.*
[3] Haenel: *Manaxio.*
[4] Haenel: *Plinta.*
[5] Haenel add.: *in.*
[6] Palimp. add.: *in.*
[7] Haenel om.: *suis.*
[8] Haenel: *si XX annis.*

XI NE COLONUS INSCIO DOMINO SUUM ALIENET PECULIUM UEL LITEM INFERAT EI CIUILEM Ru
IMPP UALENTINIAN ET UALENS AA AD CLEARCU UICARIU ASIAE
NON DUBIUM EST COLONIS ARUA Q SUBEUNT USQ ADEO ALIENAN DI IUS NON ESSE UT ET SI QUA PROPRIA HABEANT INCONSULTIS AD QUOS IGNORANTIB PATRONIS IN ALTEROS TRANSFERRE NON LICEAT
DAT VI KAL FEBRUARIAS UALENTINIANO ET UALENTE AA CONSS B
INTERP INTANTUM A DOMINIS COLONI IN OMNIB TENENTUR OBNOXII UT NESCIENTIB DNIS NIHIL COLONUS NEQ DE TERRA NEQ DE PECULIO SUO ALIENARE PRAESUMAT
XII DE LONGA CONSUETUDINE
IMP IULIANUS A AD MAXIMUM
UENIENTIUM EST TEMPORU DISCIPLINA STARE UETERIB INSTITUTIS IDEO Q CUM NIHIL PRO CAUSA M PUBLICAM INTERUENIT Q DIU SERUATA SUNT PERMANEBUNT DAT II KAL MART CONSTANTINOPOLIM IULIANO A IV ET SALUSTIO CCSS
INTERP LONGA CONSUETUDO Q UTILITATIB PUBLICIS NON INPEDIT PRO LEGE SERUETUR

EXPLICIT LIBER V INCIPIT LIBER VI

I UT DIGNITATUM HORDO SERUETUR.
IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA AD CLEARCUM PRAEFECTUM
NIHIL EST TAM INIURIOSUM IN CONSERUANDIS ET CUSTODIENDIS GRADIBUS DIGNITATUM QUAM USURPATIONIS AMBITIO PERIT ENIM OMNIS PREROGATIUA MERITORUM SI ABSQUE RESPECTU ET CONTEMPLATIONE UEL QUALITATE AETIAM PROUECTIONIS EMERITE CUSTODIENDI HONORIS LOCUS PRESUMITUR POTIUS QUAM TENETUR UT AUT POTIORIBUS ERIPIATUR ID QUOD EST DEBITUM AUT INFERIORIBUS PROSIT QUOD UIDETUR INDEBITUM
DAT IIII KALENDAS IUNIAS CONSTANTINOPOLIM MEROBAUDE II ET SATURNINO CCSS
INTERP NEMO SIBI HONORES ET DIGNITATEM QUAM A PRINCIPE NON MERUIT PRAESUMAT QUIA SICUT EIS QUI MERENTUR DIGNITAS HORNAMENTUM EST ITA NOTA MACULANDI SUNT QUI PRESUMUNT IDEM A AD PRETEXTATU PU
CAELESTIS RECORDATIONIS UALENTINIANUS GENITOR

TIT. XI.—NE COLONUS, INSCIO DOMINO, SUUM ALIENET PECULIUM VEL LITEM INFERAT EI CIVILEM. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD CLEARCHUM VICARIUM ASIAE. Non dubium est colonis, arva quae subigunt, usque adeo alienandi ius non esse, ut et si qua propria habeant inconsultis atque ignorantibus patronis, in alteros transferre non liceat. Data VI Kalendas Februarias Valentiniano et Valente Augustis Consulibus.

Interpretatio. In tantum a [1] dominis coloni in omnibus tenentur obnoxii, ut nescientibus dominis nihil colonus neque de terra neque de peculio suo alienare praesumat.

TIT. XII.—DE LONGA CONSUETUDINE. (1) IMPERATOR JULIANUS AUGUSTUS AD MAXIMUM. Venientium est temporum disciplina stare [2] veteribus institutis; ideoque, quum nihil per causam publicam intervenit, quae diu servata sunt, permanebunt. Data II [3] Kalendas Martias Constantinopoli Juliano Augusto IV et Sallustio Consulibus.

Interpretatio. Longa consuetudo quae utilitatibus publicis non impedit pro lege servetur.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI [4] LIBER V. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI [5] LIBER VI.

TITULUS I.—UT DIGNITATUM ORDO SERVETUR. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD CLEARCHUM PRAEFECTUM [6]. Nihil est tam iniuriosum in conservandis et custodiendis gradibus dignitatum quam usurpationis ambitio; perit enim omnis praerogativa meritorum si absque respectu et contemplatione vel qualitate etiam provectionis emeritae, custodiendi honoris locus praesumitur potius quam tenetur; ut aut potioribus eripiatur id quod est debitum, aut inferioribus prosit quod videtur indebitum. Data IV Kalendas Junias Constantinopoli Merobaude II et Saturnino Consulibus.

Interpretatio. Nemo sibi honores et [7] dignitatem quam a principe [8] non meruerit praesumat quia sicut eis qui meruerunt dignitas ornamentum est, ita nota maculandi sunt qui praesumunt.

(2) IIDEM AUGUSTI AD PRAETEXTATUM PRAEFECTUM URBIS. Coelestis recordationis Valentinianus genitor *(Sequitur textus pag. 89)*

---

[1] Haenel om.: *a.*
[2] Haenel: *instare.*
[3] Haenel: *IV.*
[4] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*
[5] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*
[6] Haenel: *Pf. P.*
[7] Haenel: *vel.*
[8] Haenel add.: *ipse.*

NOMINIS NRI SINGULIS QUIBUSUE DIGNITATIS CERTUM
LOCUM MERITUMQ· PRAESCRIPSIT· SI QUIS IGITUR INDE
BITUM SIBI LOCUM USURPAUERIT NULLA SE IGNORATIONE
DEFENDAT SITQ· PLANE SACRILEGII REUS QUI DIUINA PRE
CEPTA NEGLEXSERIT

DAT XII KAL IULIAS MEDI RICOMERE ET CLEARCO CONSS B

INTERP SI QUIS PRESUMPSERIT QUAM NON MERUIT A PRIN
CIPE DIGNITATEM SACRILEGII REUS HABEATUR

EXPLICIT LIBER VI INCIPIT LIBER VII

DE RE MILITARI ET DE HIS QUI PREDAS CUM LATRONIBUS DIUIDENT

IMP CONSTANTINUS A ET C

SI QUIS CUM BARBARIS SCELERATA FACTIONE FACULTATEM DE
PREDATIONIS IN ROMANOS DEDERIT UEL SI QUIS ALIO MO
DO FACTAM DIUISERIT UIUUS COMBURATUR·

DAT IIII KAL MAIAS SEUERO ET RUFINO CONSS B

INTERP SI QUIS CUM CUIUSLIBET HOSTIB· PREDAS EGE
RIT· AUT PREDAM CUM PREDONIBUS DIUISERIT INCENDIO CON
CREMETUR·

EXPLICIT LIBER VII INCIPIT LIBER VIII

DE TABULARIIS LOGOGRAPHIS ET CENSUALIBUS

IMPP HARCADIUS ET HONORIUS AA ADRIANO PPO

GENER· LI LEGE SANCIMUS UT SIUE SOLIDIS PROUINCIIS SIUE
SINGULIS CIUITATIB· NECESARII FUERINT TABULARII LIBE
RI HOMINES HORDINENTUR NEQUE ULLI DEINCEPS AD HOC
OFFICIUM PATESCAT ADITUS QUI SIT OBNOXIUS SERUITUTI SED ET SI
QUIS DOMINORUM SERUUM SUUM SIUE COLONUM CARTAS PUBLI
CAS AGERE PMISERIT CONSENSUM ENIM NON IGNORANTIAM UOLU
MUS OBLIGARI· IPSUM QUIDEM IN QUANTUM INTERFUERIT PU
BLICAE UTILITATI PRO RATIOCINIISQ· SERUO SIUE COLONO A
GENTE TRACTATA SUNT OBNOXIUM ADTINERI SERUUM AUTEM
CONPETENTIBUS ADFECTUM UERBERIBUS FISCO ADDICI· IN PRE
TERITUM QUOQUE DECERNIMUS CURA DOMINORUM PRESEN
TARI EOS QUI RATIOCINIA TRACTAUERINT QUORUM INTERFUIT

nominis nostri singulis quibusque dignitatibus certum locum meritumque praescripsit. Si quis igitur indebitum sibi locum usurpaverit, nulla se ignoratione defendat. Sitque plane sacrilegii reus qui divina praecepta neglexerit. Data XII Kalendas Junias Mediolani Richomere et Clearcho [1] Consulibus.

Interpretatio. Si quis praesumpserit quam non meruerit a principe dignitatem, sacrilegii reus habeatur [2].

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI [3] LIBER VI. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI [4] LIBER VII.

TITULUS I.—DE RE MILITARI *(et de his qui praedas cum latronibus divident)* [5].—(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ET CAESAR. Si quis cum [6] barbaris scelerata factione facultatem depraedationis in romanos dederit, vel si quis alio modo factam diviserit, vivus comburatur. Data IV Kalendas Maias Severo et Rufino Consulibus.

Interpretatio. Si quis cum quibuslibet hostibus praedas egerit, aut praedam cum praedonibus diviserit, incendio concrematur.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI [7] LIBER VII. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI [8] LIBER VIII.

TITULUS I.—DE TABULARIIS LOGOGRAPHIS ET CENSUALIBUS. (1) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI HADRIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Generali lege sancimus ut sive solidis provinciis sive singulis civitatibus necessarii fuerint tabularii, liberi homines ordinentur, neque ulli deinceps ad hoc officium patescat aditus qui sit obnoxius servituti; sed et si quis dominorum servum suum sive colonum chartas publicas agere permiserit, consensum enim non ignorantiam volumus obligari, ipsum quidem in quantum interfuerit publicae utilitati, pro ratiociniis quae servo sive colono agente tractata sunt, obnoxium attineri; servum autem competentibus affectum verberibus fisco addici in praeteritum quoque decernimus; cura dominorum praesentari eos qui ratiocinia tractaverint, quorum interfuit *(Sequitur textus pag. 91)*

---

[1] Haenel add.: *V. V. C. C.* (Viris clarissimis.)
[2] Hoc loco apud Haenel additur: *Hic de jure addendum quae sit poena sacrilegii;* sed non apparet unde haec additio probetur. Desumitur autem ex interpretatione legis 2, tit. XXI, lib. II. Cod. Theod. ubi formula prostat: *Hic de jure addendum quid sit lex Papia,* quae sane verba potius glossae quam textui legis aptantur, adeoque multis in codicibus exulant.
[3] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*
[4] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*
[5] Haenel omisit verba, hac rubrica, unciis comprehensa, ideo quia ea non reperit in codicibus quos inspexerat, ut ex ejus silentio infertur. Sed quoniam hoc titulo de praedonibus magis quam de re militari agitur, correctiorem credimus Palimpsesti rubricam.
[6] Haenel om. *cum.*
[7] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*
[8] Haenel add.: *Codicis Theodosiani.*

ABINITIOPROUIDERENEPUBLICISACTIB·PRIUATASERUITIA IN MISCE
RENTUR UT TEMPORISSUI QUISQUERATIONEPOSITUSINQUAES
TIONEDEPROMATUR DAT VIII KAL·APRIL·MED UINCENTIO ET FABRITO COSSB
INTERP SIUEINSOLIDAPROUINCIASIUEPSINGULASCIUITATES
TABULARII FUERINTHORDINATI HOCESTQUIRATIONESPUBLI
CASTRACTANT INGENUIAPROUINCIALIB·HORDINENTUR·COLONI
UELSERUIADHOCOFFICIUMNULLATENUS ADMITTANTUR·QUIA
QUIB·FIDESPUBLICACONMITTENDAEST TALES ELEGI DEBEBUNT
DEQUIB·QUAERELLAESSENONPOSSIT· QUODSIDNSCOLONUM
AUTSERUM SUMTABULARIUM ESSE CONSENSERIT PROCONSUL SEN DNS
HACMULTAFERIATUR·UTSIQUIDCOLONUS ILLEUELSERUUSAMI
SERIT HOCDNSSINEMORARESTITUAT· COLLONUSILLEUELSERUUS
UERBERATUS FISCIUIRIBUSADDICATUR·

II DE CURSU PUBLICO ANGARIIS ET PARANGARIIS

IMPP ARCADIUS ET HONORIUS AA MESSALE PPO

SIQUISPIAMPARAUEREDUM AUT PARANGARIAM NONOSTENSAEUEC
TIONEQ·TAMENPROPUBLICAFACTA SIT NECESSITATEPRESUMP
SERIT PERICULO CURATORIS SIUEDEFENSORIS ETPRINCIPALIUM
CIUITATUM AD HORDINARIUMIUDICEMDIRIGATURSINGULAS
LIBRAS AURI PERSINGULOS PARAUEREDOS UEL PARANGARIAS
FISCIUIRIB·INLATUROS· QUIAINPARTESIRECTORPROUINCIE
ADQ·OFFICIUMEIUSCONLUDIUMPREBEREUOLUERITDU
PLUM EXSUISBONISNOUERITEXIGENDUM·
DAT XV KAL DECEMB STILICONE ET AURELIANO CCSSB INTERPRETATIONE NON INDG

III DE EXECUTORIBUS ET EXACTIONIBUS

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODO
SIUS AAA ADPRINCIPIUM PPO

SOLISDIEMQUEMDOMINICUM RITEDIXEREMAIORES
OMNIUMOMNINOLITIUMNEGOTIORUMCONUENTIONUQ·
QUIESCATINTENTIO· DEBITUMPUBLICUM PRIUATUM Q·
NULLUSEFFLAGITET· NEAPUTIPSOSQUIDEMARBITROS
UELIUDICIISFLAGI TATOSUELSPONTEELECTOSULLA
SITAGNITIOIUR GIORUMETNONMODONO
TABILIS UERUM AETIAMSACRILEGUSIUDI
CETUR·QUIASCE RELIGIONISINSTITUTORITO

ab initio providere, ne publicis actibus privata servitia immiscerentur, ut temporis sui quisque rationem positus in quaestione depromat. Data VIII Kalendas Aprilis Mediolano Vincentio et Fravitta Consulibus.

Interpretatio. Sive in solida provincia sive per singulas civitates tabularii fuerint ordinati, hoc est qui rationes publicas tractant, ingenui a provincialibus ordinentur; coloni vel servi ad hoc officium nullatenus admittantur, quia quibus fides publica committenda est, tales eligi debebunt de quibus querela esse non possit; quod si dominus colonum vel servum suum tabularium esse consenserit, pro consensu dominus hac mulcta feriatur, ut si quid [1] colonus ille vel servus detrimenti admiserit, hoc dominus sine mora restituat. Colonus ille vel servus verberatus fisci viribus addicatur.

TIT. II.—DE CURSU PUBLICO ANGARIIS ET PARANGARIIS. (1) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI MESSALAE PRAEFECTO PRAETORIO. Si quispiam paraveredum aut parangariam non ostensa evectione, quae tamen pro publica facta sit necessitate, praesumpserit, periculo curatoris sive defensoris vel principalium civitatum ad ordinarium iudicem dirigatur, singulas libras auri per singulos paraveredos vel parangarias fisci viribus illaturus, qua in parte si rector provinciae atque officium eius colludium praebere voluerit, duplum ex suis bonis noverit exigendum. Data XV Kalendas Decembres Stilicone et Aureliano Consulibus. Haec lex [2] interpretatione non indiget.

TIT. III.—DE EXSECUTORIBUS ET EXACTIONIBUS. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD PRINCIPIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Solis die, quem dominicum rite dixere maiores, omnium omnino litium negotiorum conventionumque quiescat intentio; debitum publicum privatumque nullus efflagitet, ne apud ipsos quidem arbitros vel [3] iudiciis flagitatos vel sponte delectos ulla sit agnitio iurgiorum; et non modo notabilis verum etiam sacrilegus iudicetur qui a sanctae religionis instituto ritu- *(Sequitur textus pag. 93)*

---

[1] Haenel: *ut quid quid.*
[2] Palimp. om.: *Haec lex interpretatione non indiget.*
[3] Haenel add.: *in.*

siue deflexerit PP III NONAS NOUEMB AQUILEIAE ACC VIII KAL DEC ROMAE HONORIO NP ET EBOD UC COSS
INTERP Dies solis qui dominicus merito dicitur omnium ho
minum actio conquiescat ita ut nec priuatum nec publicum
debitum requiratur Nulla iudicia neque publica neque
priuata fiant quod qui non obseruauerit reus sacrilegii tenea
tur

ut die dominico omnium actio conquiescat

IIII Ne quid publice laetitiae nuntii ex descriptione uel ab inuitis sacci
piant
Impp ualentinian et theod AA aue tatiane kme
Legem sanximus qua nihil ab inuitis prouincialib gratulationis
nomine exigendum esse decreuimus uolumus custodiri
DAT IIII KAL MAIAS MEDIOLANO TIMASIO ET PROMOTO CONSULIBUS
INTERP Quando gaudia publica nuntiantur nihil inuitis
prouincialibus gratulationis nomine exigatur.

DE DONATIONIBUS

V Imp CONSTANTINUS A ad maximum pu
Donatio siue directa sit siue mortis causa instituta siue
condicionibus faciendi ac non faciendi suspensa siue ex
aliquo notato tempore pmissa siue animo dantium accipi
entiumue sententiis quantum iussione cognominata sub
hac fieri debet obseruatione ut quas leges indulgentiae
tiones condicionesq continent hisq penitus cogni
tis uel recipiantur si conplacita e sunt uel reiciantur
si sunt molestae Ita ut minorum defensores sip
eos donationum condiciones lecta est rei amissae
periculum prestent. In conscribendis autem dona
tionibus nomen donatoris ius hac rei notario opor
tet. Neq id occulte aut p inperitos aut priuatim
sed ut tabula aut quodcumq aliut materiae tempus
dabit uel ab ipse uel ab eo quem sors ministrauerit
scientibus plurimis prescribatur et corporalis tradi
tio subsequatur ad excludendam uim adq inruptio
nem aduocatam uicinitatem omnib q arbitriis adhibi
tis quorum postea fide probabitur donatares si est
mobilis ex uoluntate tradi ta donatoris uel si in
mobilis abscessu donantis nouo domino patefacta
xtis etiam adnectendis que aput iudicem uel magistra
tos conficienda sunt

ve [1] deflexerit. Proposita III Nonas Novembres Aquileiae, accepta VIII Kalendas Decembres Romae Honorio nostro patre et Ebodio viro clarissimo Consulibus.

Interpretatio. Die solis, qui dominicus merito dicitur, omnium hominum actio conquiescat; ita ut nec privatum nec publicum debitum requiratur. Nulla iudicia neque publica neque privata fiant, quod qui non observaverit reus sacrilegii teneatur.

TIT. IV.—NE QUID PUBLICAE LAETITIAE NUNTII EX DESCRIPTIONE VEL AB INVITIS ACCIPIANT. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS ET THEODOSIUS [2] AUGUSTI HAVE TATIANE CHARISSIME [3]. Legem nostram, qua nihil ab invitis provincialibus gratulationis nomine exigendum esse decrevimus, volumus custodiri. Data V Kalendas Maias Mediolano, Timasio et Promoto Consulibus.

Interpretatio. Quando gaudia publica nuntiantur, nihil invitis provincialibus gratulationis nomine exigatur.

TIT. V.—DE DONATIONIBUS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD MAXIMUM PRAEFECTUM URBIS. Donatio sive directa sit, sive mortis causa instituta, sive conditionibus faciendi aut non faciendi suspensa, sive ex aliquo notato tempore promissa, sive animo dantium accipientiumque sententiis, quantum ius sinit, cognominata, sub hac fieri debet observatione ut quas leges indulgent actiones conditionesque [4] contineat; hisque penitus cognitis vel recipiantur, si complacitae sunt, vel rejiciantur si sunt molestae; ita ut minorum defensores, si per eos donationum conditio neglecta est, rei amissae periculum praestent.

§ 1. In conscribendis autem donationibus nomen donatoris ius ac rem notari oportet, neque id occulte aut per imperitos aut privatim; sed aut tabula aut quodcumque aliud materiae tempus dabit, vel ab ipso vel ab eo quem sors ministraverit, scientibus plurimis, praescribatur.

§ 2. Et corporalis traditio subsequatur, ad excludendam vim atque irruptionem, advocata vicinitate omnibusque arbitris adhibitis, quorum postea fide probabitur donatam rem, si est mobilis, ex voluntate traditam donatoris; vel si immobilis abscessu donantis novo domino patefactam, actis etiam annectendis quae apud iudices vel magistratus conficienda sunt. (*Sequitur textus pag.* 95)

---

[1] Palimps. *sive*.
[2] Haenel add.: *et Arcadius*.
[3] Haenel add.: *nobis*.
[4] Haenel add.: *pactionesque*.

DAT III NONAS FEB ROMAE SABINO ET RUFINO COSS.

INTERP. DONATIO AUT DIRECTA EST AUT MORTIS CAUSA CONSCRIBITUR. DONATIO DIRECTA EST UBI IN PRESENTI RES DONATA TRADITUR. MORTIS CAUSA DONATIO EST UBI DONATOR DUM ADUIUERET REM QUAM DONAT SIBI RESERUAT SCRIBENS SI PRIUS MORTUUS FUERO QUAM TU RES MEAS AD TE PERTINEANT. UT POSTEA AD ILLUM CUI DONAT NON AD HEREDES DONANTI RES DONATA PERUENIAT QUOD SI PRIUS MORIATUR CUI RES MORTIS CAUSA DONATA EST RES IN IURE PERMANEANT DONATORIS. EST ET ALIA DONATIO UBI DONATOR OBLIGAT ILLUM CUI DONAT UT ALIQUID FACIAT AUT NON FACIAT ID EST SI ALIQUID IUBEAT FIERI QUOD IMPOSIBILE IUDICETUR AUT QUOD HONESTATI CONTRARIUM UIDEATUR. AUT SI ID HORDINET FIERI QUOD HONESTUM EST ET POSSIT IMPLERI. QUIA TUNC IN FIRMATUR DONATIO QUANDO CONDICIONES HONESTATIS POSSIBILES IMPLETE NON FUERINT. NAM SI INHONESTAE ET INPOSSIBILES CONDICIONES PONANTUR REMOTIS CONDICIONIB. FIRMA DONATIO EST. ITEM ET ALIA IN QUA SIBI DONATOR CERTUM TEMPUS POSSESSIONIS RESERUAT QUAE TAMEN OMNES DONATIONES SUPERIUS CONPREHENSAE SI MODUM EXCESSERINT LEGE CONSCRIPTUM UNDE POSSINT CERTAE PERSONAE DE INMODICA DONATIONE PROPONERE. HOC EST SI QUARTAM SIBI FACULTATIS SUAE ISTE DONATOR NON RESERUAUERIT NON UALEBUNT. SED PRETEREA ILLA DONATIO CONTRA LEGEM EST SI QUIS REM IN LITE POSITAM Q. REPETITUR AUT DIRECTO HORDINE DONET AUT CONDITIONEM CONTRA BONOS MORES HOC EST CAUSAM CUIUS LIBET CRIMINIS DONATOR IN DONATIONEM CONSCRIBAT. MINORIB. UERO SI QUID FUERIT PRO DONATIONE (quocumque) OBLATUM SIUE CONLATUM TUTORES UEL CURATORES EORUM DEBENT STUDIRE NE QUID FIRMITATI DONATIONIS DESIT. QUOD SI EORUM NEGLEGENTIA DONATIO AD EFFECTUM PRODUCTA NON FUERIT AD EORUM DISPENDIUM PERTINEBIT ITA UT QUIDQUID MINORES DE DONATIONE PERDIDERINT TUTORES UEL CURATORES ILLIS DE PROPRIA FACULTATE RESTITUANT IN CONSCRIBENDIS AUTEM DONATIONIBNIB. HIC ORDO SERUANDUS EST

Data III Nonas Februarias Romae Sabino et Rufino Consulibus.

Interpretatio. Donatio aut directa est aut mortis causa conscribitur; donatio directa est, ubi in praesenti res donata traditur, mortis causa donatio est, ubi donator dum adviverit rem, quam donat, sibi reservat scribens: si prius mortuus fuero quam tu, res mea ad te perveniat, ut postea ad illum, cui donat, non ad haeredes donatoris res donata perveniat. Quod si prius moriatur cui res mortis causa donata est, res in iure permaneat donatoris. Est et alia donatio, ubi donator obligat illum cui donat, ut aliquid faciat aut non faciat, id est, si aliquid iubeat fieri quod impossibile iudicetur, aut quod honestati contrarium videatur, aut si id ordinet fieri quod honestum est et possit impleri; quia tunc infirmatur donatio quando conditiones honestatis possibiles impletae non fuerint; nam si inhonestae et impossibiles conditiones ponantur, remotis conditionibus firma donatio est. Item et alia in qua sibi donator certum tempus possessionis reservat, quae tamen omnes donationes superius comprehensae, si modum excesserint, lege conscriptum, unde possint certae personae de immodica donatione proponere, hoc est, si quartam sibi facultatis suae iste [1] donator non reservaverit, non valebunt. Sed praeterea illa donatio contra legem est, si quis rem in lite positam quae repetitur aut recto ordine donet, aut conditionem contra bonos mores, hoc est, causam cuiuslibet criminis donator in donatione conscribat; minoribus vero si quid fuerit per donationem a quocumque oblatum sive collatum, tutores vel curatores eorum debent studere, nequid firmitati donationis desit; quod si eorum negligentia donatio ad effectum perducta non fuerit, ad eorum dispendium pertinebit, ita ut quidquid minores de donatione perdiderint, tutores vel curatores illis de propria facultate restituant: in conscribendis autem donationibus hic ordo servandus est:

---

[1] Haenel om.: *iste*.

utdonatio nomen prius contineat donatoris uel illius cui donatur deinde res quae donantur siue in agris siue in man cipiis siue in quib. lib. reb. adq. corporib. nominatim in do natione conscribendae sunt non occulte sed publice.

Non priuatim uel secrete sed aut in tabulis aut in cartis aut ubicumque legatur facta donatio. Quam tamen do- nationem si litteras nouit donator ipse suscribat si uero ignorat presentib. plurimis eligat qui pro ipso suscribat et hanc ipsam donationem et gestorum sollemnitas et corpo rum traditio supsequatur ita ut si mobilia donantur pre- sentib. plurimis tradantur siue ro ager uel domus dona tur quod conmoueri non potest ut inde donator abscedat et nouo domino pateat res donata si tamen sibi de his re bus usumfructum donator non reseruauerit gesta uero donationum aut aput iudicem aut aput curiam allegandarunt. Impp honr et theod aa monaxio ppo

Leges a nobis pulo ante latae cetera quidem cautio necessaria nobis ad modum uisa est sublata uero donatio nibus species traditionis quam olim retentio usufructu induxerat non sine magna ratione desiderata est cum obseruationem iuris contraere potius quam propagare debeamus ideoq. ius pristinum renouamus ut quisqis rem aliquam donando uel in dotem dando usumfruc tum eius retinuerit aetiam si stipulatus non fuerit continuo tradidisse credatur. Ne quid amplius requi ratur quo magis uideatur facta traditio sed omnimodo idem sit in his causis usum fructum retine re quod tradere.

DAT IDVS MARTIAS CONSTANTINOPOLIM DN HONORIO ET CONSTANTIO COSS.

INTERP Quicumq. de rebus propriis seruato usu fructu cuilibet aliquid quacumq. donatione contulerit uel in do tem dederit etsi usufructum reseruet rem tradidisse cognoscitur. quia reseruatio husufructus aetiam si stipulatio inserta non fuerit pro traditione habeatur

VI DE REVOCANDIS DONATIONIBVS

Impp Constantinus et Constan. aa. ad Filippum prefectum.

ut donatio nomen prius contineat donatoris vel illius cui donatur, deinde res, quae donantur, sive in agris sive in mancipiis sive in quibuslibet rebus atque corporibus, nominatim in donatione conscribendae sunt non occulte sed publice, non privatim vel secrete sed aut in tabulis aut in chartis aut ubicumque legatur facta donatio. Quam tamen donationem, si literas novit donator, ipse subscribat; si vero ignorat, praesentibus plurimis eligat, qui pro ipso subscribat, et hanc ipsam donationem et gestorum solemnitas et corporalis traditio subsequatur; ita ut si mobilia donantur praesentibus plurimis tradantur. Si vero ager vel domus donatur, quod commoveri non potest, ut inde donator abscedat et novo domino pateat res donata; si tamen sibi de his rebus usum fructum donator non reservaverit, gesta vero donationum aut apud iudicem aut apud curiam alleganda sunt.

(2) Imperatores Honorius et Theodosius Augusti Monaxio Praefecto Praetorio. Leges al nobis paulo ante latae cetera quidem cautio necessaria nobis admodum visa est, sublata vero [1] donationibus species traditionis quam olim retentio usufructu induxerat, non sine magna ratione desiderata est, quum observationem iuris contrahere potius quam propagare debeamus, ideoque ius pristinum renovamus ut quisquis rem aliquam donando vel in dotem dando usumfructum eius retinuerit, etiamsi stipulatus non fuerit *eam* [2] continuo tradidisse credatur, nec quid amplius requiratur, quo magis videatur facta traditio; sed omni modo idem sit in his causis usum fructum retinere quod tradere. Data [3] Idus Martias Constantinopoli Domino nostro Honorio [4] et Constantio [5] Consulibus.

Interpretatio. Quicumque de rebus propriis, servato usufructu, cuilibet aliquid quacumque donatione contulerit, vel in dotem dederit et sibi usumfructum reservet, rem tradidisse cognoscitur, quia reservatio usufructus, etiamsi stipulatio inserta non fuerit, pro traditione habetur.

TIT VI.—DE REVOCANDIS DONATIONIBUS. (1) Imperatores Constantinus et Constans Augusti ad Philippum Praefectum [6]. *(Sequitur textus pag. 99)*

---

[1] Haenel add.: *in.*
[2] Palimp. om.: *eam.*
[3] Haenel add.: *pridie.*
[4] Haenel add.: *Augusto XI.*
[5] Haenel add.: *V. C. II.*
[6] Haenel add.: *Praetorio.*

AUI NOSTRI PRO PATRIBUS FIRMA LEGE SANCSERUNT
UT SI QID PATRES MUNIFICENTIA ET TITULO CONTU
LISSENT SI EOS INPIOS IUDICIO DECLARASSENT OMNE ID
ESSE REUOCANDUM NE PIETATIS PREMIUM APUT
SCELESTOS ET FLAGITIOSOS ANIMOS PERMANERET

DAT XII KAL OCTOB LIMENIO ET CATULINO CONSULIBUS

INTERP DONATIO IN EMANCIPATUM FILIŪ A PATRE FACTA
SI LESUM SE PATER ESSE PROBAUERIT REUOCATUR

IDEM AA AD ORFITUM PREFECTUM

SIUNQUAM LIBERTIS PATRONUS FILIUS NON HABENS BONA
OMNIA UEL PARTEM ALIQUAM FACULTATUM FUERIT DONA
TIONE LARGITUS ET POSTEA SUSCEPERIT LIBEROS TOTUM
QUIDQUID LARGITUS FUERIT REUERTATUR IN EIUS DEM DO
NATORIS ARBITRIO HAC DITIONE MANSURUM

DAT V KAL APRILIS ARBETIONE ET LOLLIANO CONSULIBUS

INTERP SIQUIS FILIOS NON HABENS BONA SUA UEL PARTE
BONORUM LIBERTIS DONAUERIT ET HIS QUI DONAUERAT FILIOS
POSTEA HABUERIT DONATIONES IN LIBERTIS FACTAS AD
INTEGRUM UACUANTUR.

IDEM AA AD ORFITUM PREFECTUM

SIQUIS FORSITAN FILIORUM MATERNĀ MUNIFICENTIAM
CONSECUTUS IN MATREM IMPIUS DETEGITUR NON IAM DIMI
DIAM PORTIONEM UT ANTE FUERAT IUSSUM REI DONATAE SED
OMNEM SUBSTANTIAM PROPRIETATIS AMITTAT. MATRIS
UERO Q· IN SECUNDAS CONUENERINT NUPTIAS REPOSCERE UETA
MUS A FILIIS Q· EARUM PERCEPERINT LARGITATE QUIN AETIAM
IDEM TANTI IDEM CONMONEMUS ALIA OMNIA IUSTA PRIO
RIS LEGIS TENOREM DEBERE SERUARI

DAT VIIII KAL IUNIAS SYRMIO DATIANO ET CEREALE COSS

INTERP SIQUIS FILIUS DONATIONE MATRIS ALIQUID FUERIT CON
SECUTUS ET EAM POSTMODUM LAESERIT PROBATIS IN IUDI
CIO LAESIONIS CAUSIS DONATIONEM MATER SI UOLUERIT IN
INTEGRUM REUOCABIT. QUOD SI MATER HAEC QUE FILIO DO
NAUIT AD SECUNDAS NUPTIAS TRANSIERIT CONTRA DONA
TIONEM PER QUAM CUMQUE OCCASIONEM UENIENDI NULLAM
ABEAT POTESTATEM

Avi nostri pro patribus firma lege sanxerunt ut si quid patres in liberos munificentiae titulo contulissent, si eos impios in iudicio declarassent omne id esse revocandum, ne pietatis praemium apud scelestos et flagitiosos animos permaneret. Data XII Kalendas Octobres Limenio et Catulino Consulibus.

Interpretatio. Donatio in emancipatum filium a patre facta si laesum se pater esse probaverit revocatur [1]. *Hic de jure requirendum de revocandis donationibus.*

(2) IIDEM AUGUSTI AD ORFITUM PRAEFECTUM *Urbis.* Si unquam libertis patronus filios non habens bona omnia vel partem facultatum fuerit donatione largitus, et postea susceperit liberos, totum quidquid largitus fuerit, revertatur in eiusdem donatoris arbitrio ac ditione mansurum. Data V Kalendas Aprilis Arbetione et Lolliano Consulibus.

Interpretatio. Si quis, filios non habens, bona sua vel partem bonorum libertis donaverit, et is qui donaverat filios postea habuerit, donationes in libertis factae ad integrum vacuantur.

(3) IIDEM AUGUSTI AD ORFITUM PRAEFECTUM [2]. Si quis forsitan filiorum maternam munificentiam consecutus, in matrem impius detegitur, non iam dimidiam portionem, ut ante fuerat iussum, rei donatae, sed omnem substantiam proprietatis amittat; matres vero quae in secundas convenerint nuptias, reposcere vetamus a filiis quae earum perceperint largitate; quin etiam identidem commonemus alia omnia iuxta prioris legis tenorem debere servari. Data IX Kalendas Junias Sirmio, Datiano et Cereale Consulibus.

Interpretatio. Si quis filius donatione matris aliquid fuerit consecutus, et eam postmodum laeserit, probatis in iudicio laesionis causis, donationem mater, si voluerit, in integrum revocabit. Quod si mater, haec, quae filio donavit, ad secundas nuptias transierit, contra donationem per quamcumque occasionem veniendi nullam habeat potestatem, *(Sequitur textus pag.* 101*)*

---

[1] Hic Haenel addit *infantem*, verbum omissum in omnibus codicibus praeter quem Seldeni nominatur.
[2] Haenel add.: *Urbis.*

D SERUATIS DE RELIQUO LEGIB· Q̄ SUBTITULO DE SECUNDIS NUPTIIS CONTINENTUR IMPP THEOD ET UALNT AAA AD SENAT post alia
ONATIONEM CIRCA FILIUM FILIAMUE NEPOTEM NEPTEMUEL PRONEPOTEM AEMANCIPATIONIS TEMPORE CELEBRATAM PATER SEU AUUS UEL PROAUUS REUOCARE NON POTERIT NISI DOCTIS MANIFESTISQ· CAUSIS QUIB· EA P SONA IN QUA CONLATA DONATIO EST CONTRA IPSA UENIRE PIETATE ET EX CAUSIS Q· LEGIB· CONTINENTUR FUISSE CONSTABIT INGRATAM QUAS TAMEN CAUSAS IN COGNITIONE DISCUTI OPORTEBIT ET NISO ADMITTI IUDICIO CUM HOC INTER PARTES CONPETENTI UISUM FUERIT COGNITORIALIAS IUBEMUS AUDIRI PRESENTIS QUERELLAS· ET C T R
DAT· U IIII IDUS NOBEMBRAU DDNN THEOD ET UALENTNO AA COSS
INTERP SI QUIS FILIO FILIAE UE NEPOTI EX FILIO UEL PRONEPOTI EX NEPOTE AEMANCIPATIONIS TEMPORE ALIQUID DONAUERIT ID NISI PROBATIS CAUSIS IN IUDICIO MANIFESTIS OFFENSARUM CAUSIS REUOCARE NON POTERIT VII DE INGRATIS LIBERIS
IMPPP UALENTINIANUS UALENS ET GRATIANUS AAA AD PRETEXTATUM PREFECTUM
F ILIOS CONTUMACES QUI PATRES UEL ACERUITATE CONUICII UEL CUIUSCUMQUE ATROCIS INIURIAE DOLORE PULSASSENT LEGIB· AEMANCIPATIONE RESCISSA DAMNO LIBERTATIS INMERITAE MULTARE UOLUERUNT DAT· A U KAL SEPTEMB AMBIANIS LUPICINO ET IOUINO CONSSB
INTERP FILII AEMANCIPATI SI INIURIAM PATRI GRAUEM QUAE PROBARI POSSIT INTULERINT ET CONUICTI FUERINT HOC FECISSE RESCISSA AEMANCIPATIONE IN FAMILIAM REUOCENTUR
VIII DE HIS Q· ADMINISTRANTIB· UEL PUBLICU OFFICIU GERENTIB· DISTRACTA SUNT
IMP CONSTANTINUS A AD UERONICIANUM UI CAR ASIE POSTALIA
D AMUS PROUINCIALIB· FACULTATEM UT Q(UI)C(UM)Q· SIBI A NUMERARIIS Q(UI) DIUERSIS RECTORIB· OBSEQUUNTUR CO(M)Q(U)ESTI FUERINT ALIQ(U)AS UENDITIONES EXTORTAS INRITAS INANESQ· EFFICIANT ET MALE UENDITA AD UENDITORIS DOMINIUM REUERTANTUR AMISSIONE ETIA(M) PRETII INLICITIS HAC DETESTANDIS EMPTORIB· PUNIENDIS· DAT· XIIII KIUN OPTATO ET PAULINO CCSSB· STA INTERP NON INDIGET
VIIII DE PATERNIS ET MATERNI BONIS GENERIS ET CRETIONE SUBLATA
IMP CONSTANTINUS A CONSULIBUS PRETORIBUS TRIBUNIS PLEBEIS· SENATUI· SALUTEM DICIT

servatis de reliquo legibus quae sub titulo de secundis nuptiis continentur.

(4) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM. Post alia. Donationem circa filium filiamve, nepotem neptemve, proneptem*ve* emancipationis tempore celebratam, pater seu avus vel proavus revocare non poterit, nisi doctis [1] manifestissimis causis, quibus ea*m* persona*m* in qua*m* collata donatio est, contra ipsam venire pietate*m*, et ex causis quae legibus continentur, fuisse constabit ingratam. Quas tamen causas in cognitione discuti oportebit et nostro admitti iudicio, quum hoc inter partes competenti visum fuerit cognitori. Alias iubemus *non* [2] audiri *parentis* [3] querelas, et caetera. Data VII idus Novembres Ravenna, Dominis nostris Theodosio [4] et Valentiniano [5] Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si quis filio filiaeve [6] nepoti ex filio vel pronepoti ex nepote emancipationis tempore aliquid donaverit, id, nisi probatis causis [7] in iudicio, manifestis offensarum causis, revocare non poterit.

TIT. VII.—DE INGRATIS LIBERIS. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS VALENS ET GRATIANUS AA. AD PRAETEXTATUM PRAEFECTUM [8]. Filios contumaces qui patres vel acerbitate convicii vel cuiuscumque atrocis iniuriae dolore pulsassent, leges, emancipatione rescissa, damno libertatis immeritae mulctare voluerunt. Data V Kalendas Septembres Ambianis, Lupicino et Jovino Consulibus.

Interpretatio. Filii emancipati, si iniuriam patri gravem, quae probari possit, intulerint, et convicti fuerint hoc fecisse, rescissa emancipatione in familiam revocentur.

TIT. VIII.—DE HIS QUAE ADMINISTRANTIBUS VEL PUBLICUM OFFICIUM GERENTIBUS DISTRACTA SUNT [9]. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERONICIANUM VICARIUM ASIAE POST ALIA. Damus provincialibus facultatem ut, quicumque sibt a numerariis qui diversis rectoribus obsequuntur conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas inanesque efficiant, et male vendita ad venditoris dominium revertantur, amissione etiam pretii illicitis ac detestandis emptoribus puniendis. Data XIV Kalendas Junias Optato et Paulino Consulibus. Ista *lex* interpretatione non indiget [10].

TIT. IX.—DE MATERNIS BONIS [11] ET MATERNI GENERIS ET CRETIONE SUBLATA. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS CONSULIBUS PRAETORIBUS TRIBUNIS PLEBIS SENATUI SALUTEM DICIT. *(Sequitur textus pág. 103)*

---

[1] Haenel: *edictis.*
[2] Palimp. om.: *non.*
[3] Palimp.: *presentis.*
[4] Haenel add.: *XII.*
[5] Haenel add.: *II.*
[6] Haenel: *filiae.*
[7] Haenel om.: *causis.*
[8] Haenel add.: *Urbis.*
[9] Haenel add.: *vel donata.*
[10] Hoc Breviarii loco Sichardus vidit in codice Argentoratensi, alterius legis vestigium, ex qua tantum haec verba remanebant: *Imp. Theod. A. ad Julianum Constantinum. Interpretatio. Quicumque sibi a numulariis qui diversis rectoribus obsequuntur, conquesti fuerint aliquas venditiones extortas, irritas, inanesque efficiantur et male vendita ad venditoris dominium revertantur: amissione etiam pretii illicitis ac detestandis emptoribus puniendis.* Codex Argentorarensis duoque alii codices hanc interpretationem continent. Haenel qui eam vidit non credidit vestigium fuisse alterius legis omissae, sed ipsius legis Breviario admissae interpretatio a librario corrupta cum mendosa inscriptione. (Cod. Theod. lib. VIII, t. 15, not. 1.)
[11] Legitur in Palimpsesto de *paternis bonis* sed errore librarii.

PLACUITSALUAREUERENTIAPIETATISSACRISNOMINIBUSDEBITA
UTPOTESTASQUIDEMETIUSFRUENDIREBLIBERORUMSUORUM
INSACRISCONSTITUTORUM INMATERNISDUTAXATFACULTATIBUSPE
NESPATRESMANEAT DESTITUENDORUMAUTEMLIBERORUMEIS
LICENTIADEROGETUR· CESSETITAQ·INMATERNISDUMTAXATSUC
CESSIONIBUSCONMENTUMCRETIONISQUE ETRES EXTRAMATRISSUCCESSI
ONEFUERINTADFILIOSDEUOLUTAE ITASINTINPARENTUMPOTESTA
TEADQ·DOMINIOUTFRUENDIPONTIFICIUMHABEANT· ALIENANDIEAS
LICENTIADEROGETUR· NAMMATERNUMPATRIMONIUM·QUOD
FILIISINPOTESTATECONSTITUTISOBUENERIT CUMPATREMORTUO
SUIIURISFUERINTPRECIPUUMHABEREEOSETSINECUIUSQUAMCON
SORTIOPLACUIT· QUODSIPATERSUUMFILIUMPATREMFAMILIAS
UIDEREDESIDERANSEUMAEMANCIPAUERITREPRESENTAREEI
MATERNAMDEBEBITSUBSTANTIAM· ITAUTFILIUSACCEP
TOMUNERELIBERTATIS· REIQ·SUAEDNSEFFECTUSUIDEATUR
INGRATUSTERTIAMPARTEMCUSTODITAESIBIREIMUNERIS·
CAUSAPARENTIOFFERATEXTIMATIONE SIRESDIUIDICEPERINT
UIRORUMBONORUMARBITRIOPERMITTENDA· QUAMTERTI
AMALIENAREQUOQ·PATERSIHOCMALUERITHABEBITLIBERAM
POTESTATEM ANTEAEMANCIPATIONEMAUTEMPARENTES
POENESQUOSMATERNARUMRERUM UTENDIFRUENDIQ·
POTESTASESTOMNEMDEBENTTUENDAEREIDILIGENTIAM
ADIBERE· ETQUODIUREFILIISIUBETURINEXAMINEPOSCE
RE ETSUMPTUSEXFRUCTIBUSINPIGREFACERE ETLITE
INFERENTIB·RESISTERE ADQUEITAOMNIAAGERETAM
QUAMSOLIDUMPERFECTUMQ·DOMINIUM· ITAUTSIQUAN
DOREMALIENAREUOLUERIT EMPTORUELHISCUIRESDONA
TUROBSERUETNEQUAMPARTEMEARUMRERUMQUASALIENARI
PROHIBITUMESTSCIENSACCIPIATUELIGNORANS· DOCERE
ENIMPATERDEBETPROPRIIIURISEAMREMESSEQUAMDONAT
AUTDISTRAHIT· ETEMPTORISSIUELITSPONSOREMAUTFIDEI
IUSSOREMLICEBITACCIPERE· QUIANULLAMPOTERITPRESCRIP
TIONEMOPPONEREFILIISQUANDOQ·RESUAMUINDICANTIBUS·
DAT XV KAL AGS AQUILEIA RECITATA APUT UETTIUM RUFINUM PPU INSENATUM NONAS SEPTB CONSTANTINO
A· V· ET LICINIO C COSSB INTERP LEGISISTIUSRELIQUAPARS

Placuit, salva reverentia pietatis [1] sacris nominibus debita, ut potestas quidem et ius fruendi rebus liberorum suorum in sacris constitutorum in maternis dumtaxat facultatibus penes patres maneat: destituendorum autem liberorum eis licentia derogetur.

§ 1. Cesset itaque in maternis dumtaxat successionibus commentum cretionis; et res quae *ex* [2] matris successione fuerint ad filios devolutae, ita sint in parentum potestate atque dominio ut fruendi pontificium habeant, alienandi eis licentia derogetur. Nam maternum patrimonium quod filiis in potestate constitutis obvenerit, quum patre mortuo sui iuris fuerint, praecipuum habere eos et sine cuiusquam consortio placuit.

§ 2. Quod si pater suum filium patrem familias videre desiderans, eum emancipaverit, repraesentare ei maternam debebit substantiam, ita ut filius accepto munere libertatis reique suae dominus effectus *ne* [3] videatur ingratus, tertiam partem custoditae sibi rei muneris causa parenti offerat, aestimatione si res dividi coeperint, bonorum virorum arbitrio permittenda, quam tertiam alienare quoque pater, si hoc maluerit, habebit liberam potestatem.

§ 3. Ante emancipationem autem parentes, penes quos in maternarum rerum utendi fruendique potestas est, omnem debent tuendae rei diligentiam adhibere: et quod iure filiis iubetur [4], in examine poscere et sumptus ex fructibus impigre facere, et litem inferentibus resistere atque ita omnia agere, tanquam solidum perfectumque dominium *et personam gerant legitimam* [5]; ita ut si quando rem alienare voluerit emptor vel is cui res donatar, observet ne quam partem earum rerum, quas alienari prohibitum est, sciens accipiat vel ignorans. Docere enim pater debet proprii iuris eam rem esse quam donat aut distrahit: et emptoris, si velit, sponsorem aut fideiussorem licebit accipere; quia nullam poterit praescriptionem opponere filiis quandoque rem suam vindicantibus.

Data XV Kalendas Augustas Aquileia. Recitata *in Senatu* [6] apud Vettium Rufinum praefectum vrbi Nonis Septembribus Constantino Augusto V et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Legis istius reliqua pars *(Sequitur textus pag. 105)*

---

[1] Haenel: *et pietate.*
[2] Palimp.: *extra.*
[3] Palimp. om: *ne.*
[4] Haenel: *debetur.*
[5] Palimp. om.: *personam gerat legitimam* librarii incuria, quia hac verba extant in omnibus codicibus et sensus legis complent.
[6] Palimp.: *aput Vettium Rufinum praefectum Urbi in Senatum.*

INALIISLEGIB·CONTINETUR· HOCTANTŪDERELIQUISLEGIBUS·
PLUSHABET·UTPATRESQUIFILIO(RUM)RESGUBERNAREIUSSISUNT
EORŪNEGOTIASUMMOSTUDIOETINTEGRITATEAGEREPROCURENT
NIHILPERNEGLEGENTIAMEORUMFILIISDEPEREAT SED
FRUCTUSRERUMMATERNARUMSINEALIQUANEGLEGENTIA
REDIGIUELUENDIFACIAT UTEXTEMPORECONPETENTISICUT
LEXNOUELLADICITPORTIONESSUASFILIISINEALIQUADEMINUTIO
NEPCIPIANT· RESFILIORŪPATRIB·ALIENARENONLICEAT·HOC
ESTNEUENDERENECDONARE· QUODSIFORTASSEPRESUMP
SERINT EMPTORUELQUIDONATORACCESSERIT GRANDISESOLLI
CITUDINEETCURACUSTODIAT NEFILIORUMRESAPATRECOMPA
RATASAUTDONATASACCIPIANTAUTSCIENTESAUTAETIAMNES
CIENTES· SEDCONPELLANTPA(R)TĒMQ(U)IUENDITORUELDONATOR
FUERITETFILIORUMRESINSUARETINEATPOTESTATE UTPRO
BETSUMESSEQŌDTRADET· AETIAMUTSUSPICIONEMSUAMPOS
SITABSTERGEREFIDEIUSSOREMAPATREUENDITORPCIPIATQUI
OBLIGATIONERERUMSUARUMDAMNUMEMPTORINONFACIAT
QUIDEFUNCTOPATRELICETFILIISRESSUASAQIB·CŪQ·PSONIS
SIUENDITÆSIUEDONATÆFUERINTINSUUMDOMINIUMREUOCARE
IDEM X IULIO SEUERO
CUMADPATREMALIQUIDEXMATERNASUCCESSIONEINTER
POSITACRETIONEPUENERINTETADLIBEROSMATERNARUM
RERUMSUCCESSIONESDEFLUXERINT ITAEASHABERIPLA
CETINPARENTUMPOTESTATE UTDOMINIUMTANTUMPO
SESSIONISURPENT ALIENANDIUEROLICENTIAMFACULTATĒQ·
NONHABEANT· UTCUMAETATESLEGITIMAELIBERORUM
ADAEMANCIPATIONEMPARENTESINUITAUERINT ETPATRES
FAMILIASLIBEROSSUOSUOLUERINT TERTIAMPARTEMMATER
NARUMBONORUMEISFILIITAM(*quam*)MUNERISCAUSAOFFERANT
QUAMSISUSCIPIENDAMPATRESPUTAUERINT FACIENDAEDIUI
SIONISARBITRIUMPMITTIOPORTEBITIUSTITIAEBONORUM
UIRORUMPQUOSFACTADIUISIONETERTIAMPARTEMOBLATAM
PARENTESITAACCIPIENTUTALIENANDAEQŌQ·EIUSPARTIS
HABEANTFACULTATEM SIMODONULLUSPOTUERITINUENI
RICUIPLACEATHANCAMPLECTILICENTIAMCUMOMNIMODO

in aliis legibus continetur. Hoc tantum de reliquis legibus plus habet, ut patres qui filiorum res gubernare iussi sunt, eorum negotia summo studio et integritate agere procurent; ut nihil per negligentiam eorum filiis pereat; sed fructus rerum maternarum sine aliqua negligentia redigi vel vendi faciant ut ex tempore competenti, sicut lex novella dicit, portiones suas filii sine aliqua diminutione percipiant. Res filiorum patribus alienare non liceat, hoc est, nec vendere nec donare. Quod si fortasse praesumpserit emptor vel qui donator accesserit, grandi se sollicitudine et cura custodiant ne filiorum res a patre venditas [1] aut donatas accipiant scientes aut etiam nescientes; sed compellant patrem qui venditor vel donator fuerit, et filiorum res in sua retineat potestate ut probet suum esse quod tradidit. Etiam ut suspicionem suam possit abstergere, fideiussorem a patre venditore percipiat, obligatione rerum suarum damnum emptori non faciat, quia defuncto patre licet filiis res suas a quibuscumque personis sive venditae sive donatae a patre [2] fuerint in suum dominium revocare.

(2) Idem Augustus Julio Severo. Quum ad patrem aliquid ex materna successione, interposita cretione, pervenerit, et ad liberos maternarum successione defluxerint, ita eas haberi placet in parentum potestate, ut dominium tantum possessioni usurpent; alienandi vero licentiam facultatemque non habeant, ut cum aetates legitimae liberorum ad emancipationem parentes invitaverint, et patres familias *videre* [3] liberos suos voluerint, tertiam partem maternorum bonorum eis filii tanquam muneris causa offerant; quam si suscipiendam patres putaverint, faciendo divisionis arbitrium permitti oportebit iustitiae bonorum virorum; per quos facta divisione tertiam partem oblatam parentes ita accipient ut alienandae quoque eius partis habeant facultatem, si modo ullus [4] potuerit inveniri cui placeat hanc amplecti licentiam; quum omnimodo *(Sequitur textus pag. 107)*

---

[1] Palimp.: *comparatas.*
[2] Haenel om.: *a patre.*
[3] Palimp. om.: *videre.*
[4] Palimp.: *nullus.*

filios conducat Annitiut pios sedulitatis adfectum me
reantur accipere eam quam patrib· dederint portionē

DAT VII ID SEPTEMB MEDIOLANO. ACC. NON OCTUB CONSTANTINO ET LICINIO Ē CCSS

INTERP Materna bona filiorum defuncta uxore pater
ita possideat ut usumfructum de his habeat Sed quan
tum aut quamdiu habeat lex nouella constituit. Distra
hendi tamen aut donandi ex his nullam pater habeat potes
tatem. Sane si filium mortua mater aemancipauerit de bo
nis maternis id est de ae emancipati filii portione ipse fili
us muneris causa de maternis bonis tertiam offerat por
tionem quae tamen in ipsius proprietate mansura est Ita
ut eam portione pater bonis uiris diuidentibus consequatur
Si tamen tantum patris nomen ad hoc adduci potuerit
ut rem filiorum impia cupiditate suscipiat aut alius dere
linquat studere tamen filios decet ut id quod paren
tib· causa aemancipationis obtulerint seruitio et pieta
te recipiat·

Imppp Gratianus Ualentinianus et the
odosius AAA ad exuperium ppo

Quem admodum maternas facultates uenditione uel
donatione transcribere in alias p̄sonas patrib· non licet
Ita ea q· pater matris hac mater quae auus matris aut
auiane potibus pronepotib·ue donauerint siue ab in
testo ta relinquerint patribus alienare non liceat
Delatae uero ab extraneis siue ex transuersa linea facul
tates preter quam ab his necessitudinibus quas locutisumus
patribus conferant quidquid filiis positis in eorum po
testate detulerint.

DAT II KAL AGS ACC III KAL SEPTEMB AUSONIO ET holibrio CONSS

INTERP Pater uxore mortua filiorum bona ita possi
deat ut ex his ei nec uendere aliquid liceat nec dona
re nec quolibet alio hordine alienare Similiter et qua
cumque aui uel proaui materni nepotib· neptib· pronepotibus ue
donauerint uel fortasse relinquerint· In alienas per
sonas transferri patri quolibet hordine non licebit

filios conducat anniti ut pio sedulitatis affectu mereantur accipere eam quam patribus dederint portionem. Data VII Idus Septembres Mediolano, accepta Nonis Octobribus Constantino [1] et Licinio Caesare Consulibus.

Interpretatio. Materna bona filiorum defuncta uxore pater ita possideat ut usum fructum de his habeat; sed quantum aut quam diu habeat lex Novella constituit, distrahendi tamen aut donandi ex his nullam pater habeat potestatem. Sane si filium mortua matre emancipaverit, de bonis maternis, id est, de emancipati filii portione, ipse filius muneris causa de maternis bonis tertiam offerat portionem; quae tamen in ipsius proprietates mansura est, ita ut eam [2] pater bonis viris dividentibus consequatur. Si tamen tantum patris nomen ad hoc adduci potuerit ut rem filiorum impia cupiditate suscipiat aut aliis derelinquat, studere tamen filios decet, ut, id quod parentibus causa emancipationis obtulerint, servitio et pietate recipiant.

(3) Imperatores Gratianus Valentinianus et Theodosius Augusti ad Exuperium [3] Praefectum praetorio. Quemadmodum maternas facultates venditione vel donatione transcribere in alias personas patribus non licet, ita ea quae pater matris ac mater, quaeque [4] avus matris aut avia nepotibus pronepotibusve donaverint, sive ab intestato reliquerint, patribus alienare non liceat. Delatae vero ab extraneis sive ex transversa linea facultates, praeter quam ab his necessitudinibus quas locuti sumus patribus conferant quidquid filiis positis in eorum potestate detulerint. Data II Kalendas Augustas accepta III [5] Kalendas Septembres Ausonio et Olybrio [6] Consulibus.

Interpretatio. Pater uxore mortua, filiorum bona ita possideat, ut ex his ei nec vendere aliquid liceat, nec donare, nec quolibet alio ordine alienare. Similiter et quaecumque avi vel proavi materni nepotibus, *pronepotibus* [7], neptibus proneptibusve donaverint vel fortasse reliquerint in alias personas transferre patri quolibet ordine non licebit. *(Sequitur textus pag. 109)*

---

[1] Haenel add.: *V.*
[2] Palimp. add.: *portionem.*
[3] Haenel: *Hesperium.*
[4] Palimp.: *quae.*
[5] Haenel: *IV.*
[6] Haenel add.: *V. V. C. C.*
[7] Palimp. om.: *pronepotibus.*

Sanesiquidextraneorumdonatio(ne) uel munerefilisinfamilia
positis facultatis accesserit. uel alii parentes quamqui su
pranominatisuntcontulerint idtotumpatribus adqui
ratur. utfaciendiexhocquod uoluerint habeantpotestatem
Impp archadius ethonorius ad florentio prefecto
Quidquid auusauia proauusproauia nepotinepti pro
nepotipronepticuiuslibettitulilargitatecontulerit
id est testamento. fideicomisso. legato codicillo.
donationeuel a etiamintestatisuccessione. pater
filiofiliaeuelintegrainlibataq. custodiauenderedonare
relinquerealteriautobligarenonpossit utquemad
modumipsesuphis licentiamtotiuspotestatis amittit
defunctoeofiliofiliaeue precipuaconputentur. Necab
illis quiexpatresunt consortib. uindicantur Suppli
candiaetiaminfuturumcontrahec licentiā submouemus
etcetera dat idus octubris midiol olibrio etprouino ccssb
INTERP Quidquidadnepotesuelpronepotesauo
rumuelauiarum maternarum munereuelextestamen
touelsuccessioneautqualibetscripturape③uenerit id
precipuum hocestpropriumpostpatriobitumuindica
bunt neq. incoheredum comunionemittendum.
quodauorumexpressisnominatisq. psonismaterno
rumfueritlargitate conlatum
Impp theod etualentins a a adsenatū urbisrome
Siuxorintestatadefecerit suprestib. communib. filiisinpa
trispotestatedegentib. utiturmaritusprisco be(ne)ficioiuris
hac legumcircausum fructumretinendum quamdiu filii
inpotestate consistunt. alitinprebendafiliis libertate
circatrientemsibi exconstantinianelegis beneficiocon
quirendum Siuerouiuamatre emancipati suntfiliitunc
demumquiaomniconmododestituitur (pater) necretinet usum
fructum uirilesei interfilios seuunus seuplures sunt
ususfructus tribuimusportiones. Siuero mulier mo
riens alios exfiliis aemancipatos apatre alios inpatria
potestatedimiserit incasudispari utitur maritus

Sane siquid [1] extraneorum donatione vel munere filiis in familia positis facultates accesserit, vel alii parentes quam qui supra memorati sunt contulerint, id totum patribus accquiratur ut faciendi ex hoc quod voluerint habeant potestatem.

(4) Imperatores Arcadius et Honorius [2] ad Florentium Praefectum [3]. Quidquid avus, avia, pravus, proavia; nepoti, nepti, pronepoti, pronepti cuiuslibet tituli largitate contulerint, id est, testamento fideicommisso legato codicillo donatione vel etiam intestati successione pater filio filiaeve integra illibataque custodiat, ut vendere, donare, relinquere alteri aut obligare non possit ut quemadmodum ipse super his licentiam totius potestatis amittit, ita [4], defuncto eo, filio filiaeve praecipua computentur nec ab illis qui ex patre sunt consortibus vindicentur. Supplicandi etiam in futurum contra haec licentiam summovemus; et cetera. Data Idibus Octobribus Mediolano Olybrio et Probino Consulibus.

Interpretatio. Quidquid ad nepotes vel pronepotes, avorum vel aviarum maternarum munere vel ex [5] testamento vel successione aut qualibet scriptura devenerit, id praecipuum, hoc est, proprium post patris obitum vindicabunt, neque in cohaeredum communione mittendum est [6] quod avorum expressis nominatisque personis maternorum fuerit largitate collatum.

(5) Imperatores Theodosius et Valentinianus Augusti ad Senatum urbis Romae. Post alia [7]. Si uxor intestata defecerit superstitibus communibus filiis in patria potestate degentibus, utitur maritus prisco beneficio iuris ac legum, circa usumfructum retinendum, quamdiu filii in potestate consistunt, aut in praebenda filiis libertate circa trientem sibi ex Constantinianae legis beneficio conquirendum.

§ 1. Si vero, viva matre, emancipati sunt filii, tunc demum quia omni commodo destituitur pater, nec retinet usumfructum, viriles ei inter filios seu unus seu plures sunt ususfructus tribuimus portiones.

§ 2. Si vero mulier moriens alios ex filiis emancipatos a patre, alios in patria potestate dimiserit, in casu dispari utitur maritus *(Sequitur textus pag. 111)*

---

[1] Haenel: *quae..... accesserint.*
[2] Haenel add.: *A. A.*
[3] Haenel: *Florentinum praefectum urbis.*
[4] Palimp. om.: *ita.*
[5] Haenel om.: *ex.*
[6] Palimp. om.: *est.*
[7] Palimp. om.: *post alia.*

DEFUNCTAEBENEFICIO QUODCASUIUTRIQUEPRAESCRIBIMUS
IDESTCIRCAEORUMQUIDEMPORTIONEMQUOSADHUCINSACRIS
RETINETUSUMFRUCTUMEXLEGUMAUCTORITATERETINE
BIT ETPREMIUMDEBITAECUMUOLUMTATEMANCIPATIONIS
ACCIPIET INEORUM uero PARTEQUOSEXISSEDEPOTESTATEUIUA
MATRECONSTITERIT USUMFRUCTUMUIRILESINTEREOS
SECUNDUMPRESCRIPTAPRECIPIETINNEPOTIB· ETIAMUEL
NEPTIB·HOCOBSERUANDUMESSECENSEMUS UTMARITUS
QUIUXOREMORTUAEXTANTIB·FILIISCUMSOLISNEPOTIB·
UELNEPTIBUSEXHACLEGEADHEMOLUMENTUMUOCANDUS
EST SIUNUSUELUNAPLURESUENEPOTESEXFILIOUNO
UELPLURIBUSQUIINPOTESTATEDEFECERUNTPROCREATI
SUNT HOCIUREUTATURQUODDEFILIISCONSTITUTUMEST· NAM
LICET HOCNOUUMPRESENSLEXCONSTITUATINNEPOTIBUS
NONEST TAMENABREUITINHOCCASUDETERIORESESSEFILII
NEPOTIB·NONSINANTUR· HABEAT IGITURAUUSUENIENS
CUMNEPOTIB·INPOTESTATEDURANTIB·USUMFRUCTUM
BONORUMOMNIUMQUEEXDEFUNCTAEAUIAESUCCESSIONE
DELATASUNT· CUMUEROHISQUOQ·LIBERTATEMAEMANCI
PATIONELARGITURSIMILITERETABIPSISSICUTDEFILIIS
CONSTITUTUMEST TRIENTEMPROPREMIO MANUMIS
SIONISACCIPIAT UELSIEXPLURIBUSALTEROSMANUMIT
TITALTEROSRETINET EXPART EMANUMISSORUMTRIEN
TEM EXPARTEUEROINPOTESTATEMANENTIUMRETINEAT
USUMFRUCTUM· QUODSINEPOTESSINTNEPTESUEAUT
EXAEMANCIPATOFILIOAUTEXFILIAPROCREATI AUTABIPSO
INSACRISAUIAUIUENTEDIMISSIIDEMAUUSUIRILISCUMIP
SISPORTIONISHABEATUSUMFRUCTUM SIUEROEX
NEPOTIB·NEPTIB·UETEMPOREQUOINAUIAESUCCESSIONE
UOCANTURALIIINAUISUNTPOTESTATE IDESTMARITIDEFUNC
TAEALIISUIIURISSINT CIRCAPERSONAMQUIDEMEORUM
QUIINPOTESTATECONSISTUNT ETINUSUFRUCTUCONSE
QUENDOETINTRIENTISEXAEMANCIPATIONISPREMIOCONQUI
RENDUMRATIOSUPRADICTASERUETUR INHISUEROQUISUI
IURISSUNTFACULTASCAPIENDIHUSUSFRUCTUSUIRILISINTER

defunctae beneficio quod casui utrique praescribimus, id est circa eorum quidem portionem quos adhuc in sacris retinet, usumfructum ex legum auctoritate retinebit. Et praemium debitae quum volet [1] emancipationis accipiet, in eorum vero parte quos exisse de potestate, viva matre, constiterit, usumfructum virilis inter eos *portionis* [2] secundum praescripta percipiet; in nepotibus etiam vel neptibus hoc observandum esse censemus ut maritus qui uxore mortua *non* exstantibus filiis cum solis nepotibus vel neptibus ex hac lege ad emolumentum vocandus est si unus vel una pluresque nepotes ex filio uno vel pluribus qui in potestate defecerunt procreati sunt, hoc iure utatur quod de filiis constitutum est; nam licet hoc novum praesens lex constituat in nepotibus, non est tamen ab re ut in hoc casu deteriores esse nepotibus filii non sinantur; habeat igitur avus veniens cum nepotibus in potestate durantibus usumfructum bonorum omnium quae ex defunctae aviae successione delata sunt, quum vero iis quoque libertatem emancipatione largitur similiter et ab ipsis sicut de filiis constitutum est trientem pro praemio manumissionis accipiat, vel si ex pluribus alteros manumittit alteros retinet ex patre manumissorum trientem ex parte vero in potestate manentium retineat usufructum. Quod si nepotes sint neptesve aut ex emancipato filio aut ex filia procreati, aut ab ipso in sacris, avia vivente, dimissi, idem avus virilis cum ipsis portionis habeat usufructum. Si vero ex nepotibus neptibusve, tempore quo in aviae successionem vocantur alii in avi sunt potestate, id est, mariti defuncti, alii sui iuris sint circa personam quidem eorum qui in potestate consistunt, et in usufructu consequendo et in triente ex emancipationis praemio conquirendo, ratio supra dicta servetur; in his vero qui sui iuris sunt, facultas capiendi usufructus virilis inter *(Sequitur textus pag. 113)*

---

[1] Palimp. in: *cum voluntate.*
[2] Haenel add.

eos portionis habeatur · eadem autem et de pronepo
tibus sexus utriusq · sancimus · manente definitione ·
q · de singulis sancta est si filii sint pariter hac nepotes
et c t r · DAT VIII KAL NBRS RAUENNA · DD NN THEOD XII ET VALENTINIANO II CCSS
INTERP Uxor si superstite marito defecerit et om
nes filios in potestate patris dimiserit pater de ma
ternis filiorum bonis husum fructum abeat usque ad
illut tempus quod lex nouella constituit · quod si post
matris obitum filios uel filium pater aemancipauerit
de eorum portionib · quos liberos facit trientem a fi
liis pro conlata libertate percipiat iure suo perpetuo uin
dicandum · Quod si superstite matre pater filium uel
filios aemancipauerit quia non potest matre uiua de fi
liorum portionibus uindicare aetiam portionem neces
se erit post matris obitum si superstis pater fuerit
singulis aemancipatis filiis uirilem id est de uno mediā
de duobus tertiam · de tribus quartam percipiat porti
onem · In usufructu quousque aduixerit possidendam
Quod si aliqui fili uiua matre a patre aemancipati fuerint
et aliqui fortasse non fuerint · circa aemancipatos et nō
aemancipatos eademq · superius conprehensa est
a patre forma seruetur · quod si mortua uxore filii nō
fuerint et nepotes uel neptes ex filiis auus pater
nus habuerit qui omnes in aui potestate consis
tunt eadem que filiis et circa nepotes in omnibus for
ma seruetur Ad ueros si aliquos ex ipsis nepotibus
auus aemancipare uoluerit tertiam similiter sicut de
filiorum partib · accipiat portionem Nam et de prone
potibus similiter obseruari lex ista constituit ·
Idem A ad senatum post alia ·
Si sine filiis unus uel una moriatur a filiis et superstitē
fratrem uel fratres sororem uel sorores et patrem
relinquat · siue his aemancipatus siue in potestate de
fecerit eius portionem quam ex bonis maternis uel unde iure
que sierit pater sine dubio consequatur iure dominio

eos portionis habeatur. Eadem autem et de pronepotibus sexus utriusque sancimus, manente definitione quae de singulis sancita est si filii sint pariter ac nepotes: et cetera. Data VII Kalendas [1] Novembres Ravenna, Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano II [2] Consulibus.

Interpretatio. Uxor si superstite marito defecerit, et omnes filios in potestate patris dimiserit, pater de maternis filiorum bonis usufructum habeat usque ad illud tempus quod lex novella constituit. Quod si post matris obitum filios vel filium pater emancipaverit, de eorum portionibus, quos liberos facit, trientem a filiis pro collata libertate percipiat, iuri suo perpetuo vindicandum. Quod si superstite matre pater filium vel filios emancipaverit, quia non potest, matre viva, de filiorum portionibus vindicare tertiam portionem [3] necesse erit post [4] matris obitum, si superstes pater fuerit, singulis emancipatis filiis virilem, id est, de uno mediam, de duobus tertiam, de tribus quartam percipiat portionem in usufructum quodusque advixerit possidendam. Quod si aliqui filii, viva matre, a patre emancipati fuerint, et aliqui fortasse non fuerint circa emancipatos, et [5] non emancipatos, eadem quae superius comprehensa est a patre forma servetur. Quod si, mortua uxore, filii non fuerint, et nepotes vel neptes ex filiis avus paternus habuerit, qui omnes in avi potestate consistunt, eadem quae filiis et circa nepotes in omnibus forma servetur. At vero si aliquos ex ipsis nepotibus avus emancipare voluerit, tertiam similiter sicut et de filiorum partibus accipiat portionem. Nam et de pronepotibus similiter observari lex ista constituit.

(6) IIDEM AUGUSTI AD SENATUM. Si sine filiis [6] unus vel una moriatur a filiis et superstitem fratrem vel fratres, sororem vel sorores et patrem relinquat, sive is emancipatus sive in potestate defecerit, eius portionem quam ex bonis maternis vel unde [7] iure quaesiverit pater, sine dubio consequatur iugi dominio *(Sequitur textus pag. 115)*

[1] Haenel scribit: *VIII.*
[2] Haenel: *aa.*
[3] Palimp.: *etiam portionem.*
[4] Haenel in: *ut post.*
[5] Haenel: *vel.*
[6] Haenel: *liberis.*
[7] Haenel: *unde unde.*

possidendam· quod si nouercam superduxserit
ea quidemque filius defunctus estrinsecus adquesie
rat sibi habeat pater perpetuo iure dominii possideat
bonorum uero ex matris patrimoniu filio qui defunctus
est inquisitorum solum usumfructum retinente ad ali
os filios ex eodem matrimonio natos post eius obitum
proprietate redditura· et si ante mortem filii domum
secundis nuptiis occupauit simile casum sequatur ut
filio estrinsecus adquesita perpetuo iure possideat
mater harum autem rerum solum usumfructum reti
nent· et quod filius filiaue extantibus liberis adhuc
positi in potestate defecerint portiones eorum totius
solum usumfructum morientis retineat nepotibus
idest defuncti filiis proprietate seruata Si uero nepo
tes tempore mortis maternae extra aui sint potestate
ipsi ilico in patris sui matrisue successionem uocentur· et cta

DATA VIIII ID NOUEMB RAUENNA Theodosio et ualentiniano augustis cssb

Interp Si amissa matre patre suprestite unus uel una
de filiis seu aemancipatus seu non aemancipatus sine fi
liis moriatur pater mortuo filio in totam illius por
tionem iure succedit Quod si aliam uxorem duxse
rit haec que de maternis bonis mortuus filius dereliquit
pater usufructuario tantum hordine possidebit post eius
obitu ad fratres mortui ex eodem matrimonio natis quod
ille de maternis bonis habuit reuertatur· aliunde
uero filio qui moritur adquisita in proprietate patria
residebunt· Quod si filius uel filia uiuo patre haben
tes filios moriantur· pater res nepotum sicut filiorum
iure usufructuario retinebit· Si uero hii qui mori
untur aemancipatus uel aemancipata moriantur
in portionibus eorum in integrum filii sui sine ulla aui
potestate succedant

X DE BONIS Q· FILIIS FAMILIAS EX PATRIMONIO ADQIRUNTUR

Impp Theodosius et ualentinianus aa ad senatum post alia
Cum uenerandae leges sue tuerint patribus iure potes

possidendam. Quod si novercam superduxerit, ea quidem quae filius defunctus extrinsecus acquisierat, sibi habeat pater perpetuo iure dominii possideat; bonorum vero ex matris patrimonio filio qui defunctus est quaesitorum solum usufructum retinente, ad alios filios ex eodem matrimonio natos, post eius obitum proprietate reditura; et si ante mortem filii domum secundis nuptiis occupavit, similem causam [1] sequatur, ut filio extrinsecus acquisita perpetuo iure possideat; maternarum autem rerum [2] solum usufructum retentet [3], et [4] quod *si* [5] filius filiave exstantibus liberis adhuc positi in potestate defecerint, portionis eorum totius solum usufructum morientis retentet [6]; nepotibus, id est, defuncti filiis proprietate servata. Si vero nepotes tempore mortis maternae extra avi sint potestatem, ipsi illico in patris sui matrisve successionem vocentur: et cetera. Data VIII idus Novembres Ravenna, Theodosio [7] et Valentiniano [8] Augustis Consulibus.

Interpretatio. Si, amissa matre, patre superstite, unus vel una de filiis sive emancipatus sive non emancipatus sine filiis moriatur, pater mortuo filio in totam illius portionem iure succedit. Quod si aliam uxorem duxerit, haec quae de maternis bonis mortuus filius dereliquit, pater usufructuario tantum ordine possidebit, post eius obitum ad fratres mortui ex eodum matrimonio natos, quod ille de maternis bonis habuit, revertatur; aliunde vero filio qui moritur, acquisita, in proprietate patria residebunt. Quod si filius vel filia, vivo patre, habentes filios moriantur, pater res nepotum sicut filiorum iure usufructuario retinebit. Si vero hi qui moriuntur emancipatus vel emancipata moriantur, in portionibus eorum in integrum filii sui sine ulla avi potestate succedant.

TIT. X.—DE BONIS QUAE FILIIS FAMILIAS EX MATRIMONIO ACQUIRUNTUR. (1) IMPERATORES THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD SENATUM. POST ALIA. Quum venerandae leges vetuerint patribus iure potes- *(Sequitur textus pag. 117)*

---

[1] Palimp. in: *casum.*
[2] Haenel add.: *eius.*
[3] Palimp.: *retinent.*
[4] Haenel om.: *et.*
[5] Palimp. om.: *si.*
[6] Palimp.: *retineat.*
[7] Haenel add.: *XII.*
[8] Haenel add.: *II.*

adquiri quidquid eorum filius avus avia proavus pro
avia a linea materna venientes quocumq. titulo contuli

SEN Hoc quoque convenit observari ut quidquid uxor
marito non aemancipato vel maritus uxori in potestate
positae quocumq. titulo vel iure contulerit seu
transmiserit hoc patri nullatenus adquiratur.
adq. ideo in eius tantum cui delatu est iure debebit
et. ct. R. DAT VIII ID NOVEMBRIS RAV DD NN THEOD XII ET VALENTINIANO II AA CCSS

INTERP Sicut id quod avus vel avia materna nepotib.
pronepotibus positis in patris potestate donaverint
patri non adquiritur et quidquid maritus uxori vel
uxor marito in patris potestate positis donaverint
aut testamento dimiserint id ad patris dominium
minime pertinebit sed hoc sibi filii ad integrum vindica bunt

EXPLICIT LIBER VIII INCIPIT LIBER NONUS

I DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIBTIONIBUS

IMP CONSTANTINUS A AD OCTAVIANUM COMIT SPANIARUM

Quicumq. clarissimae dignitatis virginem rapuerit vel
fines aliquos invaserit vel in aliqua culpa seu crimen
fuerit deprehensus statim intra provinciam in qua fa
cinus perpetravit publicis legibus subiugetur neq.
super eius nomine ad scientiam nostram referatur nec
fori praescriptione utatur. Omnem enim honorem rea
tus excludit. Cum criminalis causa et non civilis res
vel pecuniaria moveatur.

DAT PRIDIE NONAS DECEMBRES SERDICE ACC NONAS MARTIAS CORDUBAE GALLICANO ET BASSO CCSS.

INTERP Quicumq. damnabile vel puniendum legibus cri
men admiserit non se dicat in foro suo id est in loco ubi
habitat debere pulsari sed ubi crimen admissum est
ab eius loci iudicibus vindicetur nec de eius persona ad
principem referatur. Idem A ad Agricolanum

Cum ius evidens adq. manifestum sit ut in testandi criminis
publici facultati non nisi ex certis causis mulieres habeant

tatis acquiri, quidquid eorum filiis avus, avia proavus proavia a linea materna venientes quocumque titulo contulissent, hoc quoque convenit observari, ut quidquid uxor marito non emancipato, vel maritus uxori in potestate positae quocumque titulo vel iure contulerit, sive transmiserit, hoc patri nullatenus acquiratur; atque ideo in eius tantum cui delatum est iure durabit [1] et cetera. Data VIII Idus Novembres Ravennae, Dominis Nostris Theodosio XII et Valentiniano II Augustis Consulibus.

Interpretatio. Sicut id quod avus vel avia materna nepotibus pronepotibus, prout is in patris potestate donaverint, patri non acquiritur, ita [2] et quidquid maritus uxori vel uxor marito in patris potestate positis donaverint aut testamento dimiserint, id ad patris dominium minime pertinebit; sed hoc sibi filii ad integrum vindicabunt.

EXPLICIT CODICIS THEODOSIANI [3] LIBER VIII. INCIPIT CODICIS THEODOSIANI [4] LIBER IX.

TITULUS. I.—DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD OCTAVIANUM COMITEM HISPANIARUM. Quicumque clarissimae dignitatis virginem rapuerit, fines aliquos invaserit, vel in aliqua culpa seu crimine fuerit deprehensus, statim intra provinciam in qua facinus perpetravit, publicis legibus subiugetur; neque super eius nomine ad scientiam nostram referatur, nec fori praescriptione utatur; omnem enim honorem reatus excludit, quum criminalis causa et non civilis res vel pecuniaria moveatur. Data pridie Nonas Decembres Sardicae, accepta quinto Nonas Martias Cordubae Gallicano et Bosso Consulibus.

Interpretatio. Quicumque damnabile vel puniendum legibus crimen admiserit, non se dicat in foro suo, id est in loco ubi habitat, debere pulsari, sed ubi crimen admissum est ab eius loci iudicibus vindicetur; nec de eius persona ad principem referatur.

(2) IIDEM AUGUSTUS AD AGRICOLANUM. Quum ius evidens atque manifestum sit, ut intestandi [5] criminis publici facultatem *non nisi ex certis causis mulieres habeant* *(Sequitur textus pag. 119)*

---

[1] Palimp. scribit: *debebit.*
[2] Palimp. om.: *ita.*
[3] Palimp. om.: *Codicis Theodosiani.*
[4] Palimp. om.: *Codicis Theodosiani.*
[5] Haenel: *intendendi.*

ACCUSATORIS PRIUS

QUICRIMINIBUS·NISISEPROBAUERINTINNOCENTES· QUIAPERI
CULOSAESTETADMITTINONDEBETADUERSUSQUEMCUMQUE
REIPROFESSIO

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS
AAA AD MARINIANUM UICARIUM SPANIARUM

QUIUELINTERNICIUIEXERETACTIONEMUELCRIMENSUSCEPTAE
MORTISIINTENDITNONPRIUSCUIUSCUMQ· CAPUTACCUSATIONE
PULSETQUAMUINCULOLEGISADSTRICTUSPARICEPERITPOENE
CONDITIONEIURGAREITAUTETIAMSERUOSSIQUISCREDIDE
RITACCUSANDOSNONPRIUSADMISERORUMTORMENTAUENIA
TURQUAMSEACCUSATORUINCULOINSCRIPTIONISADSTRINXE
RINT ADPETENDORUMENIMCAUSASERUORUMAUTDISPEN
DIUFACULTATUMESTAUTPOENADOMINORUM

DAT VI KAL IVNIAS PATAUI MEROBAVDE ITERVM ET SATURNINO CCSS B

INTERP QUICUMQUEALIUMDEHOMICIDIICRIMINEPERICULO
SAUELCAPITALIOBIECTIONEPULSAUERITNONPRIUSAIUDICIB·
AUDIATURQUAMSESIMILEMPOENAMQUAMREOINTENDET
CONSCRIPSERITSUBITURUM· ETSISERUOSALIENOSACCUSAN
DOSESSECREDIDERITSESIMILIINSCRIPTIONECONSTRINGAT
UTSUPPLICIAINNOCENTUMSERUORUMAUTPOENACAPITISSUI
AUTFACULTATUMAMISSIONECOMPENSET IDEMAA CINEGIOPPO

CONCESSUMSINGULIUNIUERSIQ· COGNOSCANTNONEMEN
DICATISSUFFRAGIISDECRETORUMSEDLITESUISNOMINIB·
INSTITUTA INLUSTRISETMAGNIFICAECELSITUDINISTUAE
ADEUNDAMPOTESTATEMQNMACCUSARIUNUMQUEMQUE
PERALTERUMNONPORTETUIDELICETUTIUSTITIAEAEQUI
TATEQUANOTUSESTINDICEPUNIATSI INNOXSIOSUERBERA
UITINOFFICIUMSIFORTASSECONTICUITQUODCAEDIDECURI
ONESINNOXSIOSNONLICERET

DAT III KAL MAIAS CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO A I ET BAUTONE CCSS B

INTERP INCRIMINALIBUSCAUSISUELOBIECTIONIBUSPER
MANDATUMNULLUSACCUSETNECSIPERRESCRIPTUMPRIN
CIPISHOCPOTUERITINPETRARE. SEDIPSEQUICRIMENINTEN
DIT PRESENSPERSEACCUSETINSCRIPTIONEPREMISSA

hoc est si suam suorumque injuriam persequntur, observari, antiquitus statuta oportet [1].

Interpretatio. *Non credendum est contra alios eorum confessioni* qui criminibus [2] accusantur nisi se prius probaverint innocentes, quia periculosa est et admitti non debet adversus quemcumque rei [3] professio.

(8) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD MARINIANUM VICARIUM HISPANIAE. Qui vel internecivi exerit actionem vel crimen suspectae mortis intendit non prius cuiuscumque caput accusatione pulset, quam vinculo legis adstrictus pari coeperit poenae conditione iurgare, ita ut etiam servos si quis crediderit accusandos, non prius ad miserorum tormenta veniatur quam se accusator vinculo inscriptionis adstrinxerit; appetendorum enim causa servorum aut dispendium facultatum est aut poena dominorum. Data VI Kalendas Junias Patavii Merobaude iterum et Saturnino Consulibus.

Interpretatio. Quicumque alium de homicidii crimine periculosa vel capitali obsectione pulsaverit, non prius a iudicibus audiatur, quam se similem poenam quam reo intendit, conscripserit subiturum; et si servos alienos accusandos esse crediderit, se simili inscriptione constringat, ut supplicia innocentum servorum aut poena capitis sui aut facultatum amissione compenset.

(9) IIDEM AUGUSTI CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORII. Concessum singuli universique cognoscant non emendicatis suffragiis decretorum sed lite suis nominibus instituta illustris et magnificae celsitudinis tuae adeundam potestatem, quoniam accusare unum quemque per alterum non oportet, videlicet ut iustitia et aequitate qua notus es in judice punias, si innoxios verberavit in officio, si fortasse conticuit, quod caedi decuriones innoxios non liceret. Data II Kalendas Maias, Constantinopoli Arcadio Augusto et Bautone Consulibus.

Interpretatio. In criminalibus causis vel obsectionibus, per mandatum nullus accuset; nec si per rescriptum principis hoc potuerit impetrare; sed ipse qui crimen intendit praesens, per se accuset inscriptione praemissa. *(Sequitur textus pag. 121)*

---

[1] Hic ob folia deperdita Palimpsestus amisit omnem ferme hujusce legis textum sequentes quatuor constitutiones, numeris 3, 4, 5 et 6, per Haenel signatas et constitutionem 7 usque ad verba ejus interpretationis *eorum confessioni*.

[2] Haenel: *in criminibus*.

[3] Haenel: *rei adversus quemcumque professio*.

IUDICES AUTEM PUNIENDI SUNT ET DAMNANDUM OFFICIUM SI
FORTASSE TACUERINT SI INNOCENTEM NISI PREMISSA INSCRIP
TIONE SUBDENDUM CREDIDERINT QUESTIONI ·

IMPP ARCHADIUS ET HONORIUS AA

NE DIUERSORUM CRIMINUM REI UEL DESIDIA IUDICUM UEL
QUADAM LENITATIS AMBITIONE PER PROUINCIAS DETENTI
IN CARCEREM CRUDELIUS DIFFERANTUR MONEANTUR OM
NES IUDICES PRODUCTOS E CUSTODIIS REOS DISCEPTATIO
NI DEBITAE SUBDERE ET QUOD LEGES SUASERINT DEFINIRE

DAT III NON AGS CONSTANTINOPOLI ARCHADIO ET HONORIO AA CCSS

INTERP REI NON MULTO TEMPORE IN CARCERE UEL CUSTODIA
TENEANTUR SED CELERITER AUT INNOCENTES ABSOLUAN
TUR · AUT SI CONUICTI FUERINT CRIMINOSI SENTENTIA PUNIANTUR

IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA CONSULIBUS PRAE
TORIBUS TRIBUNIS PLEBIS SENATUI SUO SALUTEM DICUNT

ACCUSATIONIS ORDINEM IAMDUDUM LEGIBUS INSTITUTUM
SERUARI IUBEMUS UT QUICUNQUE IN DISCRIMINE CAPI
TIS ARCESSITUR NON STATIM REUS QUI ACCUSARI NON PO
TUIT EXTIMETUR NEC SUBIECTAM INNOCENTIAM FACIA
MUS SED QUISQUIS ILLE EST QUI CRIMEN INTENDIT IN IUDI
CIUM UENIAT NOMEN REI INDICET UINCULUM INSCRIPTI
ONIS ADRIPIAT CUSTODIAE SIMILITUDINEM HABITA TA
MEN DIGNITATIS EXTIMATIONE PATIATUR NEC INPUNITĀ
FORE NOUERIT LICENTIAM MENTIENTI CUM CALUMNI
ANTES AD UINDICTAM POSCAT SIMILITUDO SUPPLICII.
NEMO SIBI TAMEN OBIECTA CUIUSLIBET CRIMINIS BLAN
DIATUR DE SE IN QUESTIONE CONFESSUS UENIAM PROP
TER FLAGITIA ISPERANS AD IUNGI UEL COMMUNIONE
CRIMINIS CONSORTIUM PERSONE SUPERIORIS OPTANS
AUT INIMICI SUPPLICIO IN IPSA SUPREMORUM SUORUM
SUORUM SORTE SOCIANDUS AUT ERIPUISSE POSSE CON
FIDENS STUDIO AUT PRIUILEGIO NOMINATIM · CUM
UETERIS IURIS AUCTORITAS DE SE CONFESSUS NE INTERRO
GARI QUIDEM DE ALIORUM CONSCIENTIA IS CRUTETUR ALIENA
NEMO CREDAT SPONTE FFUGENTES CON MUNITORIIS

Judices autem puniendi sunt et damnandum officium; si fortasse tacuerint, si innocentem nisi praemissa inscriptione subdendum crediderint quaestioni.

(10) IMPERATORES ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI. Ne diversorum criminum rei, vel desidia iudicum vel quadam lenitatis ambitione per provincias detenti in carcere crudelius differantur, moneantur omnes iudices productos e custodiis reos disceptationi debitae subdere et, quod leges iusserint, definire. Data III Nonas Augustas Constantinopoli Arcadio et Honorio III Augustis Consulibus.

Interpretatio. Rei non multo tempore in carcere vel in custodia teneantur; sed celeriter aut innocentes absolvantur, aut si convicti fuerint criminosi, sententia puniantur.

(11) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CONSULIBUS, PRAETORIBUS, TRIBUNIS PLEBIS, SENATUI SUO SALUTEM DICUNT. Accusationis ordinem iam dudum legibus substitutum servari iubemus, ut quicumque in discrimen capitis arcessitur, non statim reus qui accusari [1] potuit aestimetur, ne subiectam innocentiam faciamus; sed quisquis ille est qui crimen intendit, in iudicium veniat, nomen rei indicet et vinculum inscriptionis arripiat, custodiae similitudinem, habita tamen dignitatis aestimatione, patiatur, nec impunitam fore noverit licentiam mentiendi, quum calumniantes ad vindictam poscat similitudo supplicii. Nemo sibi tamen obiectu cuiuslibet criminis blandiatur de se in quaestione confessus veniam propter flagitia sperans adiuncti vel communione criminis consortium personae superioris optans, aut inimici supplicio in ipsa supremorum suorum sorte sociandus, aut eripi se posse confidens studio aut privilegio nominati; quum veteris iuris auctoritas de se confessos ne interrogari quidem, de aliorum conscientia [2] *scrutetur aliena. Nemo credat sponte* [3] *fugienti:* commonitoriis *(Sequitur textus pag. 123)*

---

[1] Palimp. add.: *non.*
[2] Haenel scribit: *confessos ne interrogari quidem de aliorum conscientia sinat. Nemo igitur de proprio crimine confitentem super conscientia, scrutetur aliena.*
[3] Haenel: *supplicia.*

SECRETISQ. MANDATIS FIDEM PENITUS ABNEGAMUS ET CETERA
DATA VIIII IDUS AUGS RAUENNAE ASCLEPIODOTO ET MARINIANO CONSULIBUS
INTERP ANTE SCRIPTIONEM NEMO EFFICITUR CRIMINOSUS NAM SCRIPTIONE PER ORDINEM FACTA TUNC A IUDICE SUSCIPIENDUS EST REUS ET CUSTODIAE CUM ACCUSATORE TRADENDUS EST ETTAMEN RATIONE UT TAM ACCUSATI QUAM ACCUSATORIS DIGNITAS EXTIMETUR. ET UNUMQUEMQUE EORUM ANTE DISCUSSIONE ITA IUDEX FACIAT CUSTODIRI UT EORUM NATALES ET DIGNITAS PATIUNTUR. SANE HIS QUI CRIMINA SUA IN QUAESTIONE CONFESSIS SUNT DE ALIIS SI DICERE UOLUERINT A IUDICE NON CREDATUR. QUIA IURE ET LEGIBUS CONSTITUTUM EST SPONTANEA PROFESSIO REUS REUM NON FACIAT NE QUE ILLI DE ALTERO CREDATUR QUI SE CRIMINOSUM ESSE CONFESSUS EST

II DE CUSTODIA REORUM

IMP CONSTANTIUS A CINDINO PPO

QUONIAM UNUM CARCERIS CONCLAUE PERMIXTOS SECUM CRIMINOSOS INCLUDIT HAC LEGE SANCCIMUS UT ETIAM SI POENAE QUALITAS PERMIXTIONE IUNGENDA EST SEXUM TAMEN DISPAREM DIUERSA CLAUSTRORUM HABERE TUTAMINA IUBEATUR
DAT NONAS APRILIS ACINDINO ET PROCULO CCSSB
INTERP UIRI HAC MULIERES ETIAM SI CRIMINIS QUALITATE IUNGANTUR NON TAMEN UNIUS CARCERIS CUSTODIA TENEANTUR

UALENTINIANUS UALENS ET GRATIANUS AAA AD PROBUM PPO CONMENTARIENSEM

RECEPTARUM PERSONARUM CUSTODIA OBSERUATIOQUE PERTINEAT NEC PUTET HOMINEM ABIECTUM ADQUE UILEM OBICIENDUM ESSE IUDICIIS SI REUS CONDICIONE ALIQUA FUERIT ELAPSUS NAM IPSUM UOLUMUS EIUS POENA CONSUMI CUI OBNOXIUS DOCEBITUR FUISSE QUI FUGERIT. SI UERO CONMENTARIENSIS NECESSITATE ALIQUA PROCUL AB OFFICIO EGERIT ADIUTOREM EIUS PARI IUBEMUS INUIGILARE CURA ET EADEM STATUIMUS LEGIS SEUERITATE CONSTRINGI.

DAT III K IULIAS CONTINUACI. GRATIANO ET PROBO CCSSB
INTERP SI DE CARCERE REUS FUGERIT AB EO CUI EST TRADITUS REQUIRATUR

secretisque mandatis fidem penitus abnegamus: et cetera. Data VIII Idus Augustas Ravennae, Asclepiodoto et Mariniano Consulibus.

Interpretatio. Ante inscriptionem nemo efficitur criminosus; nam inscriptione per ordinem facta, tunc a iudice suscipiendus est reus, et custodiae cum accusatore tradendus est; ea tamen ratione, ut tam accusati quam accusatoris dignitas aestimetur et unumquemque eorum aute discussionem ita iudex faciat custodiri ut eorum natales aut dignitas patiuntur. Sane, his qui crimina sua in quaestione confessi sunt, de aliis si dicere voluerint a iudice non credatur; quia iure et legibus constitutum est, *ut* [1] spontanea professione reus reum non faciat, neque illi de altero credatur qui se criminosum esse confessus est.

TIT. II. — DE CUSTODIA REORUM. (1) Imperator Constantinus Augustus Acyndino Praefecto praetorio. Quoniam unum carceris conclave permixtos secum criminosos includit, hac lege sancimus, ut etiamsi poenae qualitas permixtione iungenda est, sexum tamen disparem diversa claustrorum habere tutamina iubeatur. Data Nonis Aprilis Acyndino et Proculo Consulibus.

Interpretatio. Viri ac mulieres etiamsi criminis aequalitate iungantur, non tamen unius carceris custodia teneantur.

(2) Imperatores Valentinianus, Valens et Gratianus Augusti ad Probum Praefectum praetorio. Ad commentariensem receptarum personarum custodia observatioque pertineat, nec putes hominem abiectum atque vilem obiiciendum esse iudiciis, si reus conditione aliqua fuerit elapsus; nam ipsum volumus poena consumi cui obnoxios docebitur fuisse qui fugerunt. Si vero commentariensis necessitate aliqua procul ab officio egerit, adiutorem eius pari iubemus invigilare cura et eadem statuimus legis severitate constringi. Data IV Kalendas Iulias Contionaci [2], Gratiano et Probo consulibus.

Interpretatio. Si de carcere reus fugerit ab eo cui est traditus requiratur; *(Sequitur textus pag. 125)*

---

[1] Deest in Palimp.: *ut*.
[2] Palimp.: *Continuaci*.

quisi eum non potuerit presentare noueritnegle gens custos illius damnum aut penam qui fugerit subiturum

Impp honorius et theodos a ceciliano ppo post alia

Iudices omnibus dominicis diebus productos reos e cus todia carcerali uideant et interrogent ne his humani tas clausis per corruptos carcerum custodes ne getur. Uictualem substantiam non habentibus faciant ministrari libellis duabus aut tribus diur nis aut quot extimauerint commentariensis decre tis quorum sumptibus proficiant alimonia e pauperum quos ad lavacrum sub fida custodia duci opportet multa iudicibus xx librarum auri et officiis eorum eiusdem ponderis constituta ordinib. quoque trium librar auri multa proposita si saluberrime statuta contemp sserint Nec deerit antistitum christianae religi onis cura laudabilis quae ad obseruationem consti tuti iudices hanc ingerant monitionem.

dat xiii kal feb rauena honorio viii et theodosio ii aa cons

Interp Omnibus dominicis diebus iudices sub fida cus todia de carceribus reos educant ut eis a xpianis uel a sacerdotibus substantia prebeatur et ad balneum predictis diebus sub custodia religionis contempla tione ducantur. Si qui iudices hoc implere neglexe rint penam quam lex ipsa constituit cogantur implere

utrei die do mico de car cere edu cantur

Ne preter crimen maiestatis seruus dnm set uel patronum libertus seu familiaris accus

Imppp ualens gratianus et ualentinianus aaa ad maximum ppo

Cum accusatores serui dnis in tonent nemo iudiciorum expectet euentum nihil queri nihil discum placet sed cum ipsis delationum libellis cum omni scriptu rarum et meditate criminis adparatu nefanda rum accusationum crementur auctores excep to tamen adpetitae maiestatis crimine in quo aeti am seruis honesta proditio est nam et hoc facinus

qui si eum non potuerit praesentare, noverit negligens custos illius se aut damnum aut poenam qui fugerit subiturum.

(3) IMPERATORES HONORIUS ET THEODOSIUS AUGUSTI CAECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO. POST ALIA. Iudices omnibus dominicis diebus productos reos e custodia carcerali videant et interrogent ne his humanitas clausis per corruptos carcerum custodes negetur, victualem substantiam non habentibus faciant ministrari, libellis duobus aut tribus diurnis aut quot aestimaverint commentariensi decretis, quorum sumptibus proficiant alimoniae pauperum quos ad lavacrum sub fida custodia duci oportet; mulcta iudicibus viginti librarum auri et officiis eorum eiusdem ponderis constituta, ordinibus quoque trium librarum auri mulcta proposita si saluberrime statuta contempserint. Nec deerit antistitum christianae religionis cura laudabilis quae ad observationem constituti iudicis hanc ingerat monitionem. Data XIII Kalendas Februarias Ravennae Honorio VIII et Theodosio II Augustis consulibus.

Interpretatio. Omnibus dominicis diebus iudices sub fida custodia de carceribus reos educant, ut eis a christianis vel a sacerdotibus substantia *vel alimonia* [1] praebeatur et ad balneum praedictis diebus sub custodia religionis contemplatione ducantur. Si qui iudices hoc implere neglexerint, poenam quam lex ipsa constituit cogantur implere.

TIT. III.—NE PRAETER CRIMEN MAIESTATIS SERVUS DOMINUM VEL PATRONUM LIBERTUS SEU FAMILIARIS ACCUSET. (1) IMPERATORES VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AUGUSTI AD MAXIMUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quum accusatores servi dominis intonent, nemo iudiciorum exspectet eventum:, nihil quaeri nihil discuti placet, sed cum ipsis delationum libellis cum omni scripturarum et meditati criminis apparatu nefandarum accusationum crementur auctores, excepto tamen appetitae maiestatis crimine, in quo etiam servis honesta proditio est; nam et hoc facinus *(Sequitur textus pag. 127)*

---

[1] Palimp. om.: *vel alimonia*.

adquieuerit possunt p satis factionem ueniā promereri
Reliqi ab accusatione prohibentur Maritis sane etiam
ex suspicione accusare permissum est
Imppp Gratianus Ualentinianus et Theodosius aaa
Cynegio ppo
In adulterii questione ab omni familia non solum maritis
sed etiā uxoris q; tamen tunc temporis domi fuerint quod
adulteriū dicatur admissum querendū est sine dispsione
cultus quam idem uolumus et si forte mulier marito mortis
sperasse insidias uel qd libet alio genere uoluntatem
occidendi habuisse inuenitur Parem etiā condicio
nē in interrogatione mancipiorum seruare uolumus
Si forte maritus eo modo insectetur uxorem
DAT IIII ID DECEMB CONSTANTINOPOLIM ARCHAD A I ET BAUTONE CCSS
INTERP De adulterio uxorē maritus p tormenta familie
utriusq; hoc est suae et uxoris querere pmittitur si tamen
illo tempore quo admissum dicitur haec ipsa mancipia
presentia ut in eadē domo fuisse probantur. Similiter
et si mortem sibi ab uxore adultera maritus paratam
fuisse conqueratur utriusq; familiae discussione queri
licet Similitera etiam familiae utriusq; poena queren
dum est si maritus mortē uxoris qalibet ratione parauerit
Imppp Ualentinians Theod et Archad aaa Cynegio ppo
Ne quis Xpianam mulierem in matrimonio Iudeus accipiat
neq; Iudeae Xpianus coniugiū sortiatur Nam si quis
aliqid huiusmodi admiserit adulterii uicem commissi
huius crimine optinebit libertatem in accusandum publi
cis uocib; relaxatam DAT IIII ID MARTIAS THESSALONICAE THEOD A II ET CYNEGIO CCSS
INTERP Ne Iudeus Xpianā nec Xpians Iudaeam ducat
uxorem Quod si fecerint cuius libet accusatione uelut
in adulteros uindicetur. ID AAA Orientio uc urbis Rome
Omnes qib; flagitii husus est uirile corpus muliebriter con
stitutum alieni sexus damnare patientiam. Nihil enim dis
cretum uidentur habere cum feminis huiusmodi sce
lus expectante populo flammis ultricib; expiabunt.
pp in forp TRAIANI VIII IDUS AGS UALEAN IO A IIII ET NEUTERIO CCSS. hec lex interp non indiget

tendit in dominos [1]...

TIT. IV.—AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS. . . . .

. . . .

(1) . . . .

(2) . . . .

Interpretatio. In adulterio extraneam mulierem nullus accuset, sed propinqui ad quorum notam pertinet, hoc est, frater germanus, frater patruelis, patruus et consobrinus, qui tamen ante inscriptionem si accusata acquieverit, possunt per satisfactionem veniam promereri. Reliqui ab accusatione prohibentur; maritis sane etiam ex suspicione accusare permissum est.

(3) Imperatores Gratianus, Valentinianus et Theodosius Augusti Cynegio Praefecto praetorio. In adulterii quaestione ab omni familia non solum mariti sed etiam uxoris quae tamen tunc temporis domi fuerit, quo adulterium dicatur admissum quaerendum est sine defensione cuiusquam; idem volumus et si forte mulier marito mortis parasse insidias, vel quovis alio genere voluntatem occidendi habuisse inveniatur. Parem etiam conditionem in interrogatione mancipiorum servari volumus, si forte maritus eo modo insectetur uxorem. Data III Idus Decembres Constantinopoli, Arcadio Augusto et Bautone consulibus.

Interpretatio. De adulterio uxorem maritus per tormenta familiae utriusque, hoc est suae et uxoris quaerere permittitur [2]; si tamen illo tempore quo admissum dicitur, haec ipsa mancipia praesentia aut in eadem domo fuisse probantur. Similiter et si mortem sibi ab uxore adultera maritus paratam fuisse conqueratur, utriusque familiae discussione quaeri licet. Similiter etiam familiae utriusque poena quaerendum est, si maritus mortem uxoris qualibet ratione paraverit.

(4) Imperatores Valentinianus, Theodosius et Arcadius Augusti Cynegio Praefecto praetorio. Ne quis christianam mulierem in matrimonio Iudeus accipiat, neque Iudaeae christianus coniugium sortiatur. Nam si quis aliquid huiusmodi admiserit, adulterii vicem commissi huius crimen obtinebit, libertate in accusandum publicis [3] vocibus relaxata. Data III Idus Martias Thesalonicae, Theodosio Augusto et Cynegio consulibus.

Interpretatio. Nec iudaeus christianum, nec christianus iudaeam ducat uxorem; quod si fecerit, cuiuslibet accusatione velut in adulteros vindicetur.

(5) Iidem Augusti Orientio vicario Urbis Romae. Omnibus quibus flagitii usus est virile corpus muliebriter constitutum alieni sexus damnare patientia, (nihil enim discretum videntur habere cum feminis) huiusmodi scelus spectante populo flammis ultricibus expiabunt. Proposita in foro Traiani VIII Idus Augustas Valentiniano Augusto IV et Neoterio consulibus. Haec lex interpretatione non indiget.

---

[1] Hic per foliorum absentiam Palimpsestus iterum deficit. Absunt data et interpretatio legis 1, tit. III libri IX, sequentes duae leges ipsius tituli, rubrica tituli IV quam supplemus in nostro textu et leges 1 et 2 ejusdem tituli usque ad verba interpretationis *ante inscriptionem si accusata*.

[2] Haenel: *uxorum mariti...... permittuntur*.

[3] Haenel add.: *quoque*.

Imppp theodosius · archadius ethonorius aaa rufino ppo
In adulterii accusatione proposita prescriptiones ci
uiles quibus aut dos repeti fingitur aut ex ratione ali
qua debitum flagitatur q· occurrere adque pres
tare per examinem consuerunt iussimus sequestra
ri· Nec earum obicealiquid negotio tarditatis affer
ri sed accusatione fundata hoc est cum quo iure
quo uet pore actio intromissa constiterit
discutiatur crimen facti qualitas publicetur· cum
et iurgia que magnitudine superant preponan
tur· et ciuilis actio criminali iure postponitur.
idem tamen cum conpetere coeperint abitura mo
menti dummodo obsit examini

DAT VIII ID DECB CONSTANTINOPOLI ARCHAD ET RUFINO CCSSB

INTERP Cum adulterium maritus accusator obiece
rit· dotis an donationis repetitio conquiescat· q'ia
ciuile repetitionē miscere cū criminali accusatio
ne non oportet· idem a rufino ppo

Si qui adulteri fuerint accusati et optentu proxi
mitatis intentata depulerint per omnē con memo
rationem necessitudinis fidē criminis derogan
do dum existimatur non debere credi quod adle
gatur non potuisse committi hiis postmodum in nup
tias consortiumq· conuenerit facinus illut in qd
fuerin accusati manifesta fide adq· indiciis euidentib·
publicabunt Unde si qui eiusmodi repperti fuerint
iussimus ineos de me seuerissime uindicari
et uelut i conuictum facinus confessumq· puniri·

DAT·II NONAS DECEMB CONSTANTINOPOLIM THEOD A III ET ABUNDANTIO UC CSSB

INTERP Qui in adulterio accusantur et se propinqui
tatis aut amicitiarum excusatione defendere fit Si fortas
se quolibet tempore secretum crimen publica con
iunctione prodiderint eos uelut manifestos adul
teros puniri placet

V Si quis eam cuius tutor fuerit corruperit.

(6) IMPERATORES THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. In adulterii accusatione proposita praescriptiones civiles quibus aut dos repeti fingitur, aut ex ratione aliqua debitum flagitatur, quae ocurrere atque perstrepere examini consuerunt, iussimus sequestrari; nec earum obice aliquid negotio tarditatis afferri sed accusatione fundata, hoc est, quum quo iure quove tempore actio fuerit intromissa constiterit, discutiatur crimen, facti qualitas publicetur, quum et iurgia quae magnitudine superant praeponantur, et civilis actio criminali iure postponatur; idem tamen, quum competere coeperit, habitura momenti dummodo non obsit examini. Data VIII [1] Idus Decembres Constantinopoli, Arcadio et Rufino consulibus.

Interpretatio. Quum adulterium maritus accusator obiecerit, dotis aut donationis repetitio conquiescat, quia civilem repetitionem cum [2] criminali accusatione misceri non oportet.

(7) IIDEM AUGUSTI RUFINO PRAEFECTO PRAETORIO. Si qui adulterii fuerint accusati et obtentu proximitatis intentata depulerint per omnem [3] commemorationem necessitudinis fidem crimini derogando, dum existimatur non debere credi quod allegatur non potuisse committi, hi si postmodum in nuptias consortiumque convenerint, facinus illud *de* quo [4] fuerint accusati, manifesta fide atque indiciis evidentibus publicabunt. Unde si qui eiusmodi reperti fuerint, iussimus in eosdem severissime vindicari et veluti convictum facinus confessumque puniri. Data II Nonas Decembres Constantinopoli Theodosio Augusto III et Abundantio viris clarissimis consulibus.

Interpretatio. Qui de adulterio accusantur et se propinquitatis et amicitiarum excusatione defenderint, si fortasse quolibet tempore secretum crimen publica coniunctione prodiderint eos velut manifestos adulteros puniri placet.

TIT. V.—SI QUIS EAM CUIUS TUTOR FUERIT CORRUPERIT. *(Sequitur textus pag. 131)*

---

[1] Haenel: *VII.*
[2] Haenel om.: *cum.*
[3] Haenel om.: *omnem.*
[4] Palimp.: *in quo.*

IMP̄ CONSTANTINUS Ā AD BASSUM UICARIUM HITALIAE
UBIPUELLAEADANNOSADULTEHETATISADUENERINTADSPI
RAREADNUPTIASCOEPERINT TUTORESNECESSEHABE
ANTCONPROBAREQUODPUELLAESITINTEMERATAUIRGI
NITASCUIUSCONIUNCTIOPOSTULATUR· QUODNELATIUS
PORRIGATURHICSOLUSDEBETTUTOREMNEXUSADSTRIN
GEREUTSEIPSUMPROBETABINIURIALESIPUDORISIMMU
NEM· QUODUBICONSTITERITOMNIMETULIBER·OPTATA
CONIUNCTIONEFRUIDEBEBITOFFICIOSERUATORUS· ET
SIUIOLATAECASTITATISAPUTIPSUMFACINUSHEREAT DEPOR
TATIONE PLECTATUR ADQUEUNIUERSAE EIUS FACUL
TATESFISCIUIRIBUSUINDICENTUR·QUAMUISEAMPE
NAMDEBUERITSUSTINEREQUAMRAPTORILEGESINPONUNT
DAT II NON APRIL AQUILEIA CONSTANTINO VII ET CONSTANTE C COSS B
INTERP UBIPRIMUMPUELLAE SUBTUTORESUIUENTES
ADANNOSPERUENERINTNUPTIALES ETQUICUMQUEPETI
TORACCESSERIT NONPRIUSPUELLAIUNGATURNISIUIRGINI
TATISILLIUS QUODATUTORESERUATASIT FUERIT ADPROBATUM
NAMSIABIPSOTUTORECONUINCITUREIUSUIOLATAUIRGINI
TAS STATIM EXILIODEPUTETUR ETRESILLIUSFISCUSUSURPET
VI DEMULIERIBUQUESESERUISPROPRIISCONIUNXERUNT·
IMP CONSTANTINUS Ā AD POPULUM
SIQUACUMSERUOOCCULTEREMHABEREDETEGITURCAPITA
LI SENTENTIASUBIUGETUR· TRADENDOIGNIBUSUER
BERONESITQUEOMNIB; FACULTASCRIMENPUBLICUMAR
GUENDISITOFFICIICOPIADENUNTIANDI·SITAETIĀSERUO
LICENTIADEFERENDI· CUIPROBATOCRIMINELIBERTAS
DABITUR· CUMFALSAACCUSATIONIPOENAIMMINEAT·
ANTELEGĒNUPTATALICONSORTIOSEGREGETUR·NONSO
LUMDOMOUERUMETIAMPROUINCIAECOMMUNIONE
PRIUATAAMATIABSCESSUMDEFLEATRELIGATI FILII
AETIAMQUOSEXHACCONDICIONEHABUERIT·EXUTIOM
NIB; DIGNITATISINSIGNIB; INNUDAMANEANTLIBERTATE
NEQ· P SENEQ PINTERPOSITAMPSONAMQUOLIBETTITULOUO
LUNTATISACCEPTURIALIQUIDEXFACULTATIBUSMULIERIS

(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD BASSUM VICARIUM ITALIAE. POST ALIA [1]. Ubi puellae ad annos adultae aetatis advenerint, et adspirare ad nuptias coeperint, tutores necesse habeant comprobare, quod puellae sit intemerata virginitas cuius coniunctio postulatur; quod ne latius porrigatur, hic solus debet tutorem nexus adstringere ut se ipsum probet ab iniuria laesi pudoris immunem; quod ubi constiterit, omni metu liber, optata coniunctione frui debebit officio servaturo, et [2] si violatae castitatis apud ipsum facinus haereat, deportatione plectatur, atque universae eius facultates fisci viribus vindicentur, quamvis eam poenam debuerit sustineri quam raptori leges imponunt. Data pridie Nonas Aprilis, Aquileia, Constantino VII [3] et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Ubi primum puellae sub tutore viventes ad annos pervenerint nuptiales et quicumque petitor accesserit, non prius puella iungatur, nisi virginitas illius quod a tutore servata sit, fuerit approbata; nam si ab ipso tutore convincitur eius violata virginitas, statim exilio deputetur et res illius omnes fiscus usurpet.

TIT. VI.—DE MULIERIBUS QUAE SE SERVIS PROPRIIS CONIUNXERUNT.

(1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD POPULUM. Si qua cum servo occulte rem habere detegitur capitali sententiae subiungetur, tradendo ignibus verberone, sitque omnibus facultas crimen publicum arguendi, sit officio copia denuntiandi, sit etiam servo licentia deferendi, cui, probato crimine, libertas dabitur; quum falsae accusationi poena immineat; ante legem nupta tali consortio segregetur non solum domo verum etiam provinciae communione privata, amati abscessum defleat, relegati filii etiam quos ex hac coniunctione habuerit, exuti omnibus dignitatis insignibus in nuda maneant libertate, neque per se, neque per interpositam personam quolibet titulo voluntatis accepturi aliquid ex facultatibus mulieris. *(Sequitur textus pag.* 133*)*

---

[1] Palimp. om.: *Post alia.*
[2] Haenel: *ut si.*
[3] Haenel: *VI.*

SUCCESSIOAUTEMMULIERISABINTESTATOUELFILIISIERUNTLE
GITIMIUELPROXIMISCOGNATISQUEDEFERATURUELEIQUEM
RATIOIURISADMITTIT· ITAUTQUODILLEQUICONDEMNATUSESTETQ͂OD
EXEOSUSCEPTIFILIIQUOLIBETCASUUIDENTURHABUISSESUBSTAN
TIADOMINIOMULIERISSOCIATIAMEMORATISSUCCESSORIBUSUIN
DICETUR· HISITAQ· OMNIBUSOBSERUANDISETSIANTELEGEM
DISCESSERITMULIERUELAMATUSQ͂NMUELUNUSAUCTORUITIICEN
SUREOCCURRERIT· SIUEROIAMUTERQ· DISCESSERINTSOBOLI
PARCIMUSNEDEFUNCTORUMPARENTIBUSUITIISPREGRAUE
TURSINTFILIISINTPOTIORESFRATRIB·ADQ·COGNATISSINT
RELICTAESUCCESSIONISHEREDES POSTLEGEMENIMHOCCON
MITTENTESMORTEPUNIMUS· QUIUEROEXLEGEDEIUNCTICLAM
DENUOCONUENERINTCONGRESSUSUETITOSRENOUANTES
HIISERUORUMIUDICIOUELSPECULANTESOFFICIIUELETIAM
PROXIMORUMDELATIONECONIUNCTIPOENĀSIMILĒSUSTINEBUNT
DAT IIII KAL IUNIAS SERDICE CONSTANTINO Ā VII ET CONSTANTIO CCSSB

Si ingenua mulier servo proprio se occulte miscuerit capitaliter puniatur INTERP SIQUAINGENUAMULIERSERUOPROPRIOSEOCCULTEMISCUE
RITCAPITALITERPUNIATUR· SERUŪSAETIĀQUIINADULTERIO
DOMINAESUAECONUICTUSFUERITIGNIBUSEXURATURINPO
TESTATEHABEAT HUIUSMODICRIMENQUICUMQ·UOLUERIT
ACCUSARE SERUIETIAMAUTANCILLAESIDEHOCCRIMINE
ACCUSATIONEMDETULERINTAUDIANTUR EATAMENRATIO
NEUTSIPROBAUERINTLIBERTATEMCONSEQUANTUR SIFE
FELLERINTPUNIANTUR· HEREDITASMULIERISQUISETALICRI
MINEMACULAUERIT UELFILIISISUNTEXMARITOSUSCEPTIUEL
PROPINQUISEXLEGEUENIENTIBUSTRIBUATUR· 2:33:2

VII ADLEGEMIULIAMDEUIPUBLICAETPRIUATA·
IMP CONSTANTINUS Ā AD CATULLINUM PROCNSTM AFRICAE
QUIINIUDICIOMANIFESTAMDETEGITURCONMISISSEUIOLEN
TIAMIAMNONRELEGATIONEMAUTDEPORTATIONEMIN
SULAEPLECTATURSEDSUPPLICIUMCAPITALEEXCIPIAT NEC
INTERPOSITAPROUOCATIONESENTENTIAMINEOFUERIT
DICTA APPELLATIONESUSPENDAT Q͂NMMULTAFACINO
RASUBUNISNOMINISUIOLENTIECONTINETR· CUMALIISUIM
INFERRETEMPTANTIB·ALIISCUMINDIGNATIONERESISTENTIB·
UERBERA

Successio autem mulieris ab intestato, vel filiis si erunt legitimi, vel proximis cognatisque deferatur, vel ei quem ratio iuris admittit; ita ut ille qui condemnatus [1] est, et quod ex suscepti filii quolibet casu in sua [2] videntur habuisse substantia dominio mulieris sociatum a memoratis successoribus vindicetur. His itaque omnibus observandis, et si ante legem decessit mulier vel amatus, quoniam vel unus auctor vitii censurae occurrit. Sin vero iam uterque decessit, soboli parcimus ne defunctorum parentum vitiis praegravetur. Sint filii potiores fratribus, proximis atque cognatis relictae successionis haeredes. Post legem enim hoc committentes morte punimus; qui vero ex lege disiuncti clam denuo convenerint, congressus vetitos renovantes, hi servorum iudicio vel speculantis officii, vel etiam proximorum delatione convicti poenam similem sustinebunt. Data IV Kalendas Junias, Sardicae, Constantino Augusto VII et Constantio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si qua ingenua mulier servo proprio se occulte miscuerit, capitaliter puniatur; servus etiam qui in adulterio dominae suae convictus fuerit ignibus exuratur. In potestate habeat huismodi crimen quicumque voluerit accusare; servi etiam aut ancillae, si de hoc crimine accusationem detulerint, audiantur; ea tamen ratione ut si probaverint, libertatem consequantur; si fefellerint puniantur: haereditas mulieris quae se tali crimine maculaverit, vel filiis si sunt ex marito suscepti vel propinquis ex lege venientibus tribuatur.

TIT. VII.—AD LEGEM JULIAM DE VI PUBLICA ET PRIVATA. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD CATULINUM PROCONSULEM AFRICAE. Qui in iudicio manifestam detegitur commisisse violentiam, non iam relegatione aut deportatione insulae plectatur, sed supplicium capitale excipiat; nec interposita provocatione sententiam quae in eum fuerit dicta appellatione [3] suspendat; quoniam multa facinora sub uno violentiae nomine continentur. Quum aliis vim inferre tentantibus, aliis cum indignatione resistentibus [4] verbera

---

[1] Haenel: *quondam amatus*.
[2] Palimp. om.: *in sua*.
[3] Haenel om.: *appellatione*.
[4] Haenel: *repugnantibus*.

cedesque (crebro) etegunturadmissae Undeplacuitsiquisuelex
possidentispartevelexeiusquipossessionemtemeraretem
taueritinteremptussitinquemsuppliciumexeriquiuimfa
ceretemptauitutalterutriparticausamalorumprebuit
DATA XV KAL MAIAS SERDICE GALLICANO ETBASSO CONSULIBUS
INTERP Conuictusiniudicio (de) euidentiuiolentiaecriminereus
capitepuniatur· Necsententiamiudicisquidamnatusest
qualibetappellationesuspendat· Etsifortassehomicidia
abutraqueparteconmmissafuerintinillumuindicetur
quiuitaliumpercedemexpelleretuiolenteringressusest
Idem A adBassum PU
Siquisadsefundumuelquodcumquealiudadseritpertinereacres
titutionemsibiconpeterepossessionisputatciuilitersuppos
sidendoagat· Utimpletasollemnitateiuriscrimenuiolen
tiaeopponat· Nonignarusseeamsententiamsubitu
rumsicrimenobiectumnonpotueritconprobarequam
reusdebetexcipere Quodsihomissainterpellatione
uimpossidentiintuleritanteomniauiolentiaecausamexa
minariprecipimus Utinearequiriquisadque(m ue)neritpossiden
tem· Uteiquemconstiteritexpulsumamisissepossessio
nisiurareparenturеademqueprotinusrestitutauiolen
tuspoenanoninmeritodestinatus Intotiuslitistermi
nosdeferatur· Utagitatonegotioprincipalisicontraeum
fueritiudicatuminінsulamdeportetur bonisomnibus
abrogatis Quodsiproeoquemclarueritesseuiolen
tumsenten tiaproferetur omniumrerumdequibus
litigatumestmediaparspeneseumresidentcetera
fisciiuribusuindicetur· PP PRID N OCTUB ROMAE CONSTANTINO A V ET LICINIO CONSS
INTERP Siquisaduersariumsuumitaapudiudicemcrediderit
accusandumutseadseratuiolentiampertulisseadproba
tionemreieumconuenitadtineri utsiprobarenonpo
tueritquemdixeratuiolentumeandempenamsuscipiat
quamillequeminpetetconuictuspotuissetexcipere
Dereliquolex (hec) pretermittendaest· quiainquarto
librosubtitulodeuiquetamentemporib· posteriorestin
uentahabeturexposita

caedesque crebro deteguntur admissae. Unde placuit si [1] quis vel ex possidentis parte vel ex eius qui possessionem temerare tentaverit, interemptus sit, in eum supplicium exeri qui vim facere tentavit et alterutri parti causam malorum praebuit. Data XV Kalendas Maias, Sardicae, Gallicano et Basso consulibus.

Interpretatio. Convictus in iudicio de evidenti violentiae crimine reus [2] capite puniatur, nec sententiam iudicis qui damnatus est, qualibet appellatione suspendat. Et si fortasse homicidia ab utraque parte commissa fuerint in illum vindicetur qui ut alium expelleret violenter ingressus est.

(2) IDEM AUGUSTUS AD BASSUM PRAEFECTUM URBIS. Si quis ad se fundum vel quodcumque aliud asserit pertinere ac restitutionem sibi competere possessionis putat, civiliter super possidendo agat aut impleta solemnitate iuris crimen violentiae opponat; non ignarus se eam sententiam subiturum, si crimen obiectum non potuerit comprobare, quam reus debet excipere. Quod si omissa interpellatione vim possidenti intulerit, ante omnia violentiae causam examinari praecipimus, et in ea requiri quis ad quem venerit possidentem, ut ei quem constiterit expulsum amissae possessionis iura reparentur; eademque protinus restituta, violentus poenae non immerito destinatus in totius litis terminum differatur, ut, agitato negotio principali, si contra eum fuerit iudicatum in insulam deportetur, bonis omnibus abrogatis. Quod si pro eo quem claruerit esse violentum sententia proferetur, omnium rerum, de quibus litigatum est, media pars penes eum resideat, caetera fisci viribus vindicentur. Proposita pridie Nonas Octobres, Romae, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Si quis adversarium suum ita apud iudicem crediderit accusandum ut se asserat violentiam pertulisse, ad probationem rei eum convenit attineri; ut si probare non potuerit quem dixerat violentum, eamdem poenam suscipiat, quam ille quem impetit convictus potuisset excipere. De reliquo haec lex praetermittenda est, quia in quarto libro sub titulo de *unde* [3] *vi* quae tamen temporibus posterior est inventa, habetur exposita.

---

[1] Haenel add.: *forte.*
[2] Haenel om.: *reus.*
[3] Palimp. om.: *unde.*

Imppp ualentinian's theodosius et archadius aaa albino ppo
Seruos qui fecisse uiolentiam confessionib. testium aut propri
is docebuntur si id inscio dno commiserit postremo suppli
cio deditus luere ppetrata censemus. Quod si illi metu
ad q. exortatione dnorū uiolentiam admiserint palam est
secundum lege iuliā dnm infamem pronuntiandum loci aut
horiginis propriae dignitate non uti Seruos uero quos furorib.
talium paruisse constiterit metallis p sententiam debilis aute
infamis q. psone et hii quib. aut sepius uiolentiam ppetrasse
conuincetur constitutionum diualium poena teneatur.
Iudices uero nosse oportet quod graui infamia sit notandus
si uiolentiae crimen aput se probatum distulerit omiserit
uel impunitate donauerit aut molliore quā prestitui
mus poena perculerit dat prd n martsmdlno ualentiniano a iiii et neuterio coss
Interp Serui si inscio dno confessi uel conuicti fuerint
uiolentiam commisise addicti tormentis grauioribus
puniantur Si uero iubentib. dominis uiolentiae crimen
admiserint domini qui inlicita precepuerunt notantur
infamia et nobilitatis uel honoris sui dignitate tene
re non possunt. serui atem qui talium dominorum furo
ribus paruerunt in metallum detrudantur Ceterum
non liceat iudicibus discussionem uiolentiae differre
uel dimittere uel donare quisi probauerint uiolen
tiam et non statim uindicauerint nouerint se periculū
subituros. Uilis autem psona e quebis aut frequen
ter admisisse uiolentiam conprobantur. constitutam
legib. poenam supra scriptam omnis modis feriantur

VIII DE PRIUATI CARCERIS CUSTODIA

Imppp ualens theod et archad aaa aeretrio pf augli
Si quis post hec reum priuato carceri destinarit reus maiestatis
habeatur
dat prid k maias thessalonicae theod a ii et cynegio uc conss. Ista interpr non indiget

VIIII DE EMENDATIONE SERUORUM

Imp constantinus a ad maximum macrobium
Quotiens uerbera dominorum talis causa seruorum

(3) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS ALBINO PRAEFECTO PRAETORIO. —Servos qui fecisse violentiam confessionibus testium aut propriis docebuntur, si id inscio domino commiserint, postremo supplicio deditos luere perpetrata censemus. Quod si illi metu atque exhortatione dominorum violentiam admiserint, palam est, secundum legem Iuliam dominum infamem pronuntiandum loci aut originis propriae dignitate non uti; servos vero quos furoribus talium paruisse constiterit, metallis per sententiam dedi; viles autem infamesque personae et hi qui bis aut saepius violentiam perpetrasse convincentur, constitutionem divalium poena teneantur. Iudices vero nosse oportet quod gravi infamia sit notandus, si violentiae crimen apud se probatum distulerit, omiserit vel impunitate donaverit, aut molliore quam praestituimus poena perculerit. Data pridie Nonas Martias, Mediolani, Valentiniano Augusto IV et Neoterio [1] viro clarissimo Consulibus.

Interpretatio. Servi si inscio domino confessi vel convicti fuerint violentiam commisisse addicti tormentis gravibus puniantur. Si vero iubentibus dominis violentiae crimen admiserint, domini qui illicita praeceperunt notentur infamia, et nobilitatis vel honoris sui dignitatem tenere non possunt. Servi autem qui talibus dominorum furoribus paruerunt in metallum detrudantur. Ceterum non liceat iudicibus discussionem violentiae differre vel dimittere vel donare; qui si probaverint violentiam et non statim vindicaverint, noverint se periculum subituros. Viles autem personae quae bis aut frequenter admisisse violentiam comprobantur, constituta legibus poena suprascripta omnimodis feriantur.

TIT. VIII.—DE PRIVATI CARCERIS CUSTODIA. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI ERYTRIO [2] PRAEFECTO AUGUSTALI. Si quis posthac reum privato carceri destinarit, reus maiestatis habeatur. Data pridie Nonas Maias, Thessalonicae, Theodosio Augusto II et Cynegio viro clarissimo Consulibus. Ista lex interpretatione non indiget.

TIT. IX.—DE EMENDATIONE SERVORUM. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS MAXIMILIANO MACROBIO [3]. Quoties verbera dominorum talis causa servorum *(Sequitur textus pag. 139)*

---

[1] Palimp.: *Neuterio.*
[2] Palimp.: *Aeretrio.*
[3] Palimp.: *ad Maximum Macrobium.*

COMITABITURUTMORIANTURCULPANUDISUNT QUIDUMPESSI
MACORRIGUNTMELIORASUISADQUIREREUERNULISUOLUERUNT.
NAMETREQUIRIINHUIUSMODIFACTOUOLUMUS INQUOINTERESTDNI
INCOLUMIIURISPROPRIIHABEREMANCIPIUM UTRUM UOLUMTATE
OCCIDENDIHOMINEMANUEROSIMPLICITERFACTACASTIGATIOUI
DEATUR QUOTIENSENIMDNMNONPLACETMORTESERUIREUMHO
MICIDIIPRONUNTIARI QUOTIESSIMPLICIB QUESTIONIBUSDOMES
TICAMEXERCEATPOTESTATEM QUANDOIGITURSERUIPLAGARUM
CORRECTIONEINMINENTIFATALINECESSITATEREBUSHUMANIS
EXCEDUNT NULLAMMETUANTDOMINIQUESTIONEM
DATA III KAL MARTIAS SIRMIO ET CONSTANTINO A CONSS.
INTERP SISERUUSDNICULPA DNS UINDICAT MORTUS FUERIT DNS
CULPAHOMICIDIINONTENETUR QUIATUNCHOMICIDIIREUSEST
SIOCCIDEREUOLUISSE CONUINCITUR NAMEMENDATIO NONUOCATURADCRIMEN

X DE EMINDATIONE PROPINQUORUM

IMPP UALENTINIANUSETUALENS AA ADSENATUM
INCORRIGENDISMINORIB PROQUALITATEDELICTISENIORIB PRO
PINQUIS TRIBUIMUSPOTESTATEM UTQUOSADUITEDECORA
DOMESTICAE LAUDISEXEMPLANONPROUOCANT SALTEMMEDICI
NA CORRECTIONIS COMPELLAT NEQUENOSINPUNIENDISMORMUITIIS POTESTATEMINIM
MENSO EXTENDIUOLUMUS SEDIUREPATRIOAUCTORITASCORRI
GATPROPINQUIIUUENIS ETIRATUMEXPRIUATA ANIMADUER
SIONECONPESCAT QUODSIAUCTORITAS FACTIIUSDOMESTICAE
AEMENDATIONISEXCLUDIT PLACETINORMISDELICTIREOS
DEDIIUDICUM NOTIONI DAT PRID KAL DECEMB. UALENTINIANOETUALENTE COSS

INTERP PROPINQUISSENIORIB LEGEPMITTITURERROREM
UELCULPAMADOLESCENTIUM PROPINQUORUM PATRIADISTRIC
TIONECORRIGERE IDEST UTSIUERUIS UELUERECUNDIAEMEN
DARINONPOSSUNTPRIUATADISTRICTIONEUERBERIBUSCORRIGAN
TUR QUODSI GRAUIORCULPAFUERIT ADOLESCENTIS QUEPRI
UATIM AEMENDARINONPOSSIT INNOTITIAMIUDICISDEFERATUR

XI AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS

IMPPP UALENTINIANUS UALENS ET GRATIANUS AAA ADPROBUM PPO
SIQUISNECANDIINFANTISPIACULUMADGRESSUS ADGRESSAUE SIT
CAPITALESUPPLICIUSUSTINEBIT PP PRID ID FEB ROM GRATIANO A IIII ET EQUITIO COSS

comitabitur ut moriantur, culpa nudi sunt qui dum pessima corrigunt, meliora suis accquirere vernulis voluerunt; nec [1] requiri in huiusmodi facto volumus, in quo interest domini incolume iuris proprii habere mancipium, utrum voluntate occidendi hominis an vero simpliciter facta castigatio videatur. Toties enim dominum non placet morte servi reum homicidii pronuntiari, quoties simplicibus quaestionibus domesticam exerceat potestatem. Quando [2] igitur servi plagarum correctione imminente fatali necessitate rebus humanis excedunt, nullam metuant domini quaestionem. Data III [3] Kalendas Martias [4], Sirmio, et Constantino [5] Augusto VII *et Constantio Caesare* Consulibus.

Interpretatio. Si servus, dum culpam dominus vindicat, mortuus fuerit, dominus culpa homicidii non tenetur, quia tunc homicidii reus est, si occidere voluisse convincitur, nam emendatio non vocatur ad crimen.

TIT. X.—DE EMENDATIONE PROPINQUORUM. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD SENATUM. In corrigendis minoribus pro qualitate delicti senioribus propinquis tribuimus potestatem; ut quos ad vitae decora domesticae laudis exempla non provocant, saltem correctionis medicina compellat. Neque nos in puniendis morum vitiis potestatem in immensum extendi volumus; sed iure patrio auctoritas corrigat propinqui iuvenis erratum et [6] privata animadversione compescat. Quod si atrocitas facti ius domesticae emendationis excedit [7], placet enormis delicti reos dedi iudicum notioni. Data pridie Kalendas Decembres, Valentiniano et Valente Augustis Consulibus.

Interpretatio. Propinquis senioribus lege permittitur errorem vel culpas adolescentium propinquorum patria districtione corrigere, id est, ut si verbis vel verecundia emendari non possint, privata districtione verberibus corrigantur. Quod si gravior culpa fuerit adolescentis quae privatim emendari non possit, in notitiam iudicis deferatur.

TIT. XI.—AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS. (1) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD PROBUM PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis necandi infantis piaculum aggressus sit, capitale supplicium sustinebit [8]. Proposita pridie Idus [9] Februarias, Romae, Gratiano Augusto III et Equitio Consulibus.

---

[1] Palimpsesto subest: *nam et* pro *nec*.
[2] Haenel: *Si quando*.
[3] Haenel: *XIV*.
[4] Haenel: *Mai*.
[5] Haenel: *Sirmio Constantino VII et Constantio C.*
[6] Palimp.: *et iratum ex privata*.
[7] Palimp.: *excludit* pro *excedit*.
[8] Haenel: *erit capitale istud malum*.
[9] Haenel: *VII Kalendas*.

INTERP. SIUE UIR SIUE MULIER INFANTEM NECAUERIT REI HOMI
CIDII TENEANTUR.
IMPPP UALENT UALENS ET ARCHADIUS AAA AD PROUINCIALES
LIBERU RESISTENDI CUNCTIS TRIBUIMUS FACULTATEM. UT QUICUMQ.
MILITUM UEL PRIUATORUM AD AGROS NOCTURNUS POPULATOR INTRA
UERIT AUT ITINERA FREQUENTATA INSIDIIS AGRESSIONIS OBSEDE
RIT PMISSA CUICUMQ. LICENTIA DIGNUS ILICO SUPPLICIO SUBIUGE
TUR HAEC MORTEM QUAM MINABATUR EXCIPIAT ET ID QUOD INTEN
DEBAT INCURRAT MELIUS EST ENIM OCCURRERE IN TEMPORE
QUAM EXITUM UINDICARI. UESTRAM IGITUR UOBIS PMITTIMUS
ULTIONEM ET QUOD SERUM EST PONI IUDICIO SUBIUGAMUS. ET
HIC TU NULLUS PARCAT MILITI CUI OBUIARE TELO OPORTEAT UT LATRO

DATA K IULIAS TATIANO ET SIMMACO CONSS

INTERP QUOTIENS AD FACIENDAM RAPINAM ALIQUIS AUT ITER AGEN
TEM AUT DOMUM CUIUSLIBET NOCTURNUS SPOLIATOR ADGREDI
TUR HUIUSMODI PSONIS QUE UIM SUSTINENDAM SUNT ETIAM CUM AR
MIS LICENTIAM RESISTENDI ET SI PRO TEMERITATE SUA OCCISUS
FUERIT ILLE QUI UENERIT MORS LATRONIS IPSIUS A NEMINE REQUIRATUR

XII DE PARRICIDIO

IMP CONSTANTINUS A AD UERINUM UICARIUM AFRICAE
SI QUIS IN PARENTES AUT FILIUS AUT OMNINO AFFECTIONIS EIUS QUAE
NUNCUPATIONE PARRICIDII CONTINETUR FATA PROPERAUE
RIT SIUE CLAM SIUE PALAM ADFUERIT INISUS NEQ. GLADIO NEQ.
IGNIB. NEQ. ULLA ALIA SOLLEMNI PENA SUBIUGETUR SED INSUTUS
CULLEO ET INTER EIUS FERALES ANGUSTIAS CONPREHENSUS
SERPENTUM CONTUBERNIIS MISCEATUR ET UT REGIONIS
QUALITAS TULERIT UEL IN UICINUM MARE UEL IN AMNEM PROI
CIATUR UT OMNI HI ELEMENTORUM USU UIUUS CARERE INCIPIAT
UT EI COELUM SUPERSTITI TERRA MORTUO AUFERATUR.

DATA XUII K DECEMB ACCEPTA PRID ID MARTIAS KARTAGINE CONSTANTINO A V ET LICINIO CCSS

INTERP SI QUIS PATREM MATREM FRATREM SOROREM FILIUM
UEL FILIAM AUT ALIOS PROPINQUOS OCCIDERIT REMOTO OMNIUM ALI
ORUM GENERE TORMENTORUM FACTO DE CORIIS SACCO QUI CULLE
US NOMINATUR IN QUO CUM MISSUS FUERIT CUM IPSO ETIAM
SERPENTES CLAUDANTUR. ET SI MARE UICINUM NON FUERIT

Interpretatio. Sive vir sive mulier infantem necaverit, rei homicidii teneantur.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET ARCADIUS AUGUSTI AD PROVINCIALES. Liberam resistendi cunctis tribuimus facultatem ut quicumque militum vel privatorum ad agros nocturnus populator intraverit aut itinera frequentata insidiis aggressionis obsederit, permissa cuicumque licentia, dignus illico supplicio subiugetur, ac mortem quam minabatur, excipiat et id quod intendebat incurrat; melius est enim occurrere in tempore quam [1] exitium vindicari. Vestram igitur vobis permittimus ultionem, et quod serum est poni [2] iudicio subiugamus edicto [3]. Nullus parcat militi, cui obviari telo oporteat ut latroni. Data Kalendis Juliis, Tatiano et Symmacho consulibus.

Interpretatio. Quoties ad faciendam rapinam aliquis aut iter agentem aut domum cuiuslibet nocturnus exspoliator aggreditur, huiusmodi personis quae vim sustinent, damus etiam cum armis licentiam resistendi, et si pro temeritate sua occisus fuerit ille qui venerit, mors latronis ipsius a nemine requiratur.

TIT. XII.—DE PARRICIDIO. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERINUM VICARIUM AFRICAE. Si quis in parentis aut filii, aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam, sive palam, id fuerit enisus, neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solemni poena subiugetur; sed insutus culeo et inter eius ferales angustias comprehensus serpentum contuberniis misceatur; et ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem projiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei coelum superstiti, terra mortuo auferatur. Data XVI Kalendas Decembres, accepta pridie Idus Martias, Karthagine, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus [4].

Interpretatio. Si quis patrem, matrem, fratrem, sororem, filium vel [5] filiam aut alios propinquos occiderit, remoto omnium aliorum genere tormentorum, facto de coriis sacco qui culeus nominatur, in quo quum missus fuerit, cum ipso etiam serpentes claudantur, et si mare vicinum non fuerit *(Sequitur textus pag. 143)*

---

[1] Haenel. add.: *post.*
[2] Haenel: *servum est punire.*
[3] Palimp.: *ethictu.*
[4] Haenel scribit: *Dec. Licinio V et Crisp. C. Coss. Acc. prid. Id. Mart. Karthagine Constantino A. V. et Licinio C. Coss.*
[5] Haenel om.: *vel.*

In quolibet gargite proliciatr ut tali poena damnatus nullo tempore obtineat sepulturam.

XIII De maleficis · matematicis · et ceteris similib·

Imp Constantinus a. et Caesar ad Bassum pu

Eorum est scientia punienda et seuerissimis merito legib. uindicanda qui magicis accincti artibus aut contra hominum molitis salutem aut pudicos ad libidinem deflexisse animos detegentur Nullis uero criminibus implicanda sunt remedia humanis quesita corporibus aut in agrestib. locis ne maturis uindemiis metuerentur imbres aut ruere grandinu lapidationis quererentur innocentes adibita suffragia quibus non cuiusq. salus aut existimatio lederetur sed quorum proficerint actus ne diuina munera et labores hominum exterminarentur

DAT R IUNIAS AQUILEIA CRISPO ET CONSTANTINO CONSS

Interp· Malefici incantatores uel immisores tempestatum uel hi qui per inuocationes demonum mentes hominum turbant omni poenarum genere puniantur

De maleficis incantatorib uel inmissorib tempestatum

Imp Constantinus a. et Iulianus clarissimi ad populum

Nemo aruspicem consulat aut matematicum · nemo ariolum augurum et uatum praua confessionis conticescat · Caldei magi hac ceteri quos maleficos ob facinorum magnitudine mulgus adpellat nec ad hanc partem aliquid moliantur · Sileat omnib. ppetuo diuinandi curiositas · Etenim supplicium capitis ferre gladio ultore prostratus quicumq. iussis obsequium denegauerit DAT VIII K FEB MEDIOL CONSTANT VIIII ET IULIANO CLARISS CCSS

Interp Quicumque pro curiositate futurorum uel inuocatorem daemonum uel diuinos quos ariolos appellant uel aurus pices qui auguria colligent consolauerit capite puniatur·

Impp Ualentinianus et Ualens aa. ad Secundum ppo

Ne quis deinceps nocturnis temporibus aut nefarias preces aut magicos adparatus aut sacrificia funesta celebrare conetur· detectum ent aut conuictum

in quolibet gurgite projiciatur, ut tali poena damnatus nullo tempore obtineat sepulturam.

TIT. XIII. — DE MALEFICIS, MATHEMATICIS ET CETERIS SIMILIBUS.— (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS ET CAESAR AD BASSUM PRAEFECTUM URBI [1]. Eorum est scientia punienda et severissimis merito legibus vindicanda qui magicis accincti artibus, aut contra hominum moliti salutem aut pudicos ad libidinem deflexisse animos detegantur. Nullis vero criminibus [2] implicanda sunt remedia humanis quaesita corporibus, aut in agrestibus locis ne maturis vindemiis metuerentur imbres, aut ruentis grandinis lapidatione quaterentur [3] innocenter adhibita suffragia, quibus non cuiusque salus aut existimatio laederetur; sed quorum proficerent actus, ne divina munera et labores hominum sternerentur [4]. Data X [5] Kalendas Junias, Aquileiae, Crispo et Constantino *Caesare* [6] consulibus.

Interpretatio. Malefici, incantatores *vel* [7] immissores tempestatum, vel ii qui per invocationes daemonum mentes hominum turbant omni poenarum genere puniantur.

(2) IMPERATORES CONSTANTIUS [8] AUGUSTUS ET JULIANUS CLARISSIMI AD POPULUM. Nemo haruspicem consulat aut mathematicum, nemo hariolum; augurum et vatum prava confessio conticescat. Chaldaei *ac* [9] magi et ceteri quos maleficos ob facinorum magnitudinem vulgus appellat [10] nec ad hanc partem aliquid moliantur. Sileat omnibus perpetuo divinandi curiositas; etenim supplicium capitis feret gladio ultore prostratus quicumque iussis obsequium denegaverit. Data VIII Kalendas Februarias, Mediolani, Constantio IX et Juliano clarissimo Caesare consulibus.

Interpretatio. Quicumque pro curiositate futurorum vel invocatorem daemonum vel divinos quos hariolos appellant, vel haruspices qui auguria colligunt consuluerit, capite puniatur.

(3) IMPERATORES VALENTINIANUS ET VALENS AUGUSTI AD SECUNDUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Nequis deinceps nocturnis temporibus aut nefarias preces, aut magicos apparatus aut [11] sacrificia funesta celebrare conetur; detectum enim aut [12] convictum *(Sequitur textus pag. 145)*

---

[1] Haenel: *Pf. P. (Præfectum Prætorio).*
[2] Haenel: *criminationibus.*
[3] Palimp.: *rore grandinum lapidationis quaererentur.*
[4] Palimp.: *exterminarentur.*
[5] Palimp. om.: *X.*
[6] Haenel add.: *Caesare.*
[7] Palimp. om.: *vel.*
[8] Palimp.: *Constantinus.*
[9] Haenel add.: *ac.*
[10] Haenel add.: *et.*
[11] Haenel: *et.*
[12] Haenel: *atque.*

CONPETENTI ANIMADUERSIONEM ACTARI PERENNI AUCTO
RITATE CENSUIMUS DAT VID SPTBS DICIOIOUIANO ET UARRONIANO CCSSB
INTERP. QUICUMQ; NOCTURNA SACRIFICIA DEMONUM CELEBRA
UERIT UEL INCANTATIONIB; DEMONES INUOCAUERIT CAPITE PUNIATR
XIIII AD LEGEM FABIAM HOC EST QUI FILIOS INUOLANT ALIENOS.
IMP CONSTANTINUS A AD DOMITIUM CELS UC AFRICAE
PLAGIARII QUI UIUENTIUM FILIORUM MISERANDAS INFLIGUNT
PARENTIB; ORBITATES. METALLI POENA CUM CETERIS ANTE
COGNITIS SUPPLICIIS TENEBANTUR. SI QUIS TAMEN EIUS
MODI REUS FUERIT OBLIGATUS POSTEA QUAM SUPER CRIMINE
PATUERIT SERUUS QUIDE UEL LIBERTATE DONATUS BESTIIS
PRIMO QUOQ; MUNERE OBICIATUR LIBER AUTEM SUB
HAC FORMA IN LUDUM DETUR GLADIATORIUM. UT ANTE
QUAM ALIQUID FACIAT QUOD SE DEFENDERE POSSIT GLADIO
CONSUMATUR. EOS AUTEM QUI PRO HOC CRIMINE AETIAM
IN METALLUM DATI SUNT NUMQUAM REUOCARI PRECIPIMUS
DAT. K AGS CONSTANTINO A IIII ET LICINIO IIII CONSSB
INTERP HII QUI FILIOS ALIENOS FURTO ABSTULERINT
ET UBICUMQUE TRANSDUXERINT SIUE INGENUUS SIUE SER
UUS SIT MORTE MORIATUR.
XV AD LEGEM CORNELIAM DE FALSO
IMP CONSTANTINUS A MECHILIO HILARIANO CORRIC
TORI LUCANIAE ET BRITTIORUM
SI QUIS DECURIO TESTAMENTUM UEL CODICILLOS AUT ALIQUAM
DEFICIENTIS CRIPSERIT UOLUMTATEM UEL CONSCRIBENDIS PU
BLICIS PRIUATIS Q; INSTRUMENTIS PREBUERIT OFFICIUM SI
FALSI QUESTIO MOUEATUR DECURIONATUS HONORE SEPO
SITO QUESTIONIS SIITA POPOSCERIT CAUSA SUBDATUR.
SED NON STATIM DESINIT ESSE DECURIO QUI IN HUIUSMO
DI FACTO FUERIT DEPREHENSUS QUANTUM ENIM AD MU
NICIPALES PTINET NECESITATES DECURIO PERMANET
ET QUANTUM AD REM ET UERITATEM RESERUANDAM UT I
IDE DECURIONATUS HONORE NON POTERIT NEC UERO HIS
QUI ANTE FUERIT TABELLIO A DELUDENDAM QUESTIONEM
SUPER HIS QUE ANTE CONSCRIPSIT FACTUS DECURIO DEFEN
DI HAC POTERIT DIGNITATE.

competenti animadversione mactari perenni auctoritate censemus. Data V Idus Septembres divo Joviano Augusto [1] et Varroniano consulibus.

Interpretatio. Quicumque nocturna sacrificia daemonum celebraverit, vel incantationibus daemones invocaverit, capite puniatur.

TIT. XIV.—AD LEGEM FABIAM: *hoc est, qui filios immolant alienos* [2]. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD DOMITIUM CELSUM VICARIUM AFRICAE. Plagiarii qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates, metalli poena cum ceteris ante cognitis suppliciis tenebantur. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatus, posteaquam super crimine patuerit servus quidem vel libertate donatus, bestiis primo quoque munere objiciatur; liber autem sub hac forma in ludum detur gladiatorium, ut antequam aliquid faciat quo se defendere possit, gladio consumatur. Eos autem qui pro hoc crimine etiam *iam* [3] in metallum dati sunt, numquam revocari praecipimus. Data Kalendis Augusti Constantino Augusto IV et Licinio IV consulibus.

Interpretatio. Hi qui filios alienos furto abstulerint, et ubicumque transduxerint, sive ingenui, sive servi sint, morte moriantur.

TIT. XV.—AD LEGEM CORNELIAM DE FALSO. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS MECHILIO HILARIANO CORRECTORI LUCANIAE ET BRUTTIORUM. Si quis decurio testamentum vel codicillos aut aliquam deficientis scripserit voluntatem, vel conscribendis publicis privatisque instrumentis praebuerit officium, si falsi quaestio moveatur, decurionatus honore seposito, quaestioni, si ita poposcerit causa, subdatur. Sed non statim desinit esse decurio qui in huiusmodi facto fuerit deprehensus; quantum enim ad municipales pertinet necessitates, decurio permanet; et [4] quantum ad rem gestam et veritatem reserandam, uti [5] decurionatus honore non poterit; nec vero is qui ante fuerit tabellio ad eludendam quaestionem super his quae ante conscripsit, factus decurio defendi hac poterit dignitate: *quoniam scripturae veritas, si res poposcerit per ipsum debet probari auctorem. Data III Kalendas Februarias, accepta Kalendis Augusti, Sabino et Rufino consulibus* [6].

TIT. XVI.—*Victum civiliter et criminaliter posse...* (una lex.)

TIT. XVII.—*De falsa moneta* (una lex.)

TIT. XVIII.—*Si quis solidi circulum exteriorem inciderit, vel adulteratum in vendendo subjecerit* (una lex.)

TIT. XIX.—*De raptu virginum* (tres priores numeri primae legis.)

---

[1] Palimp. om.: *Augusto.*
[2] Verba *hoc est, qui filios immolant alienos,* Haenel omisit, sed ipsa sunt quae leguntur in Indice explanato Breviarii ad rubricam hujus tituli, itemque a Benedicto Levda, qui ea sumsit ex interpretatione, quam prosequutus est in sua editione Cod. Theodosiani. Ea tamen improbavit Haenel et quasi spuria reiecit quum nec sint in codice Parisiensi 4404 nec apud Sichardum et Cujacium.
[3] Haenel add.: *jam.*
[4] Haenel om.: *et.*
[5] Palimp. add.: *idem.*
[6] Post extrema verba legis 1, textui nostro adjecta, desunt in Palimpsesto inopia foliorum, interpretatio ipsius legis, lex 2 ejusdem tituli XV, titulique XVI ad XIX quorum numeros et rubricas exponimus. In hoc ultimo titulo lacuna pervenit tantum usque ad verba primae legis n.º 4: *Si quis vero.*

seruus raptus facinus dissimulatione preteritum aut pac
tione transmissum detulerit in publicum latinitate done
tur. aut si latinus sit ciuis fiat romanus. parentibus quor̄m
maxime uindicata intereat si patientiam prebuerint hac do
lorem compresserint deportatione plectendis parti
cipes etiam et ministros raptori citra discretionem
sexus eadem poena precipimus subiugari. et si quis inter
hec ministeria seruilis conditionis fuerit deprehensus
citra sexus discretionem eum con cremari iubemus
DAT KAL APRIL AQUILEIA CONSTANTINO A VI ET CONSTANTE CCSS B
INTERP. Si cum parentibus puellae nichil quisquam ante de rap
definiat ut eam suo debeat coniugio sociare et eam uel in tori
uitam rapuerit uel uolentem adduxerit si raptori puella bus
consenserit pariter puniantur. Si qui uero ex amicis
uel familia aut fortasse nutrices puellae consilium rap
tus dederint aut oportunitatem prebuerint rapiendi
liquefactum plumbum in faucibus aut in ore suscipiant.
ut merito illa pars corporis concludatur de qua ortamen
ta scelleris ministrata noscuntur. Ille uero quae rapi
untur inuitae que non uocib; suis de raptu reclamauerint
ut uicinorum uel parentum solacio adiutae liberari possit
parentum suorum eis successio denegetur. raptori con
uicto appellare non liceat sed statim inter ipsa discussio
nis initia a iudice puniatur. quod si fortasse raptor cum
puellae parentibus paciscatur et raptus ultio parentum
silentio fuerit pretermissa si seruus sta detulerit lati
nam percipiat libertatem. Si latinus fuerit ciuis fiat ro
manus parentes uero qui raptori in ea parte consense
rint exilio deputentur qui uero raptoris solatia prebuerint
siue uiri siue feminae sint ignibus concrementur

Imppp ualentinian's ualen's et gratian's AAA ad maximum ppo
Qui coniugium raptus scelus contractum uoluerit accu
sare siue propria familiae dedecus eum mouerit
seu commune odium delictorum inter ipsa statim

Si quis vero servus raptus facinus dissimulatione praeteritum aut pactione transmissum detulerit in publicum latinitate donetur, aut si latinus sit civis fiat romanus; parentibus quorum maxime vindicta intererat si patientiam praebuerint ac dolorem compresserint, deportatione plectendis; participes etiam et ministros raptoris, citra discretionem sexûs eadem poena praecipimus subiugari; et siquis inter haec ministeria servilis conditionis fuerit deprehensus, citra sexus discretionem eum concremari iubemus. Data Kalendis Aprilis, Aquileia, Constantino Augusto VI et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Si cum parentibus puellae nihil quisquam ante definiat ut eam suo debeat coniugio sociare, et eam vel invitam rapuerit vel volentem adduxerit [1], si raptori puella consenserit [2] pariter puniatur. Si quis vero ex amicis vel familia aut fortasse nutrices puellae consilium raptus dederint, aut opportunitatem praebuerint rapiendi, liquefactum plumbum in faucibus aut [3] in ore suscipiant, ut merito illa pars corporis concludatur, de qua hortamenta sceleris ministrata noscuntur. Illae vero quae rapiuntur invitae quae non vocibus suis de raptore clamaverint, ut vicinorum vel parentum solatio adiutae liberari possent, parentum suorum eis successio denegetur. Raptori convicto appellare non liceat, sed statim inter ipsa discussionis initia a iudice puniatur. Quod si fortasse raptor cum puellae parentibus paciscatur et raptus ultio parentum silentio fuerit praetermissa, si servus ista detulerit, latinam percipiat libertatem; si latinus fuerit civis fiat romanus, parentes vero qui raptori in ea parte consenserint exilio deputentur, qui vero raptori solatia praebuerint, sive viri sive foeminae sint, ignibus concrementur.

(2) Imperatores Valentinianus Valens et Gratianus Augusti ad Maximum [4] Praefectum praetorio. Qui coniugium raptus scelere contractum voluerit accusare, sive propriae familiae dedecus eum moverit seu commune odium delictorum inter ipsa statim *(Sequitur textus pag. 149)*

---

[1] Haenel om.: *adduxerit.*
[2] Haenel: *consentiat.*
[3] Haenel: *et.*
[4] Haenel add.: *Maximinum.*

EXORDIA INSIGNEM RECENTI FLAGITIO UEXET AUDACIAM. SED
SI QUO CASU QUIS UEL ACCUSATIONEM DIFFERAT UEL REATUM
ET OPPRIMI EUESTIGIO ATROCITER CONMISSA NEQUIUERINT ADP
SECUTIONEM CRIMINIS EX DIE SCELERIS ADMISSI QUINQUENNII
TRIBUIMUS FACULTATEM. QUO SINE METU INTERPELLATIONIS ET
CONPLEMENTO ACCUSATIONIS EXACTO NULLI DEINCEPS COPIA
PATEBIT ARGUENDI NEC DE CONIUGIO AUT SOBOLE DISPUTANDI
DAT XVIII KAL DECEMB GRATIANO A IIII ET AEQUITIO COSS B
INTERP SI ACCUSATIONEM RAPTUS UEL P METUM UEL P UOLUN
TATEM P QUINQUENNIUM QUISQ DISTULERIT A DIE RAPTUS EX
PLETO QUINQUENNIO ACCUSANDI ULTRA NON HABEAT POTESTATEM
SED POST QUINQUENNIUM NEC DE TALI CONIUNCTIONE RAPTORIB
ALIQUID OPPONATUR ET FILII OMNES LEGITIMI HABEANTUR
XX DE RAPTU UEL MATRIMONIO SCIMONIALIUM UIRGINUM UEL UIDUAR
IMP CONSTANTINUS AD ORFITUM
EADEM UTRUMQ RAPTOREM SEUERITAS FERIAT NEC SIT ULLA DISCRE
TIO INTER EUM QUI PUDOREM UIRGINUM SACROSCARUM ET CASTIMO
NIA UIDUAE LABEFACTARE SCELEROSI RAPTUS ACERBITATE DETE
GITUR NEC ULLI SIBI EX POSTERIORE CONSENSU UALEAT RAP
TA BLANDIRI. DAT XI K SEPTEMB CONSTANTIO A VII ET CONSTANTE C. COSS B
INTERP QUICUMQUE UEL SACRATAM DO UIRGINEM UEL UIDUAM
FORTASSE RAPUERIT SI POSTEA EIS DE CONIUNCTIONE CONUENE
RIT PARITER PUNIANTUR IMP IOUIANUS A AD SECUNDUM PPO
SI QUIS NON DICAM RAPERE SED UEL ADTEMPTARE MATRIMONII
IUNGENDI CAUSA SACRATAS UIRGINES UEL INUITAS AUSUS FUERIT CAPI
TALI SENTENTIA FERIETUR.
DAT XI K MART ANTIOCIAE IOUIANO A ET UARRONIANO COSS B HAEC LEX INTERP NON INDIGET
XXI AD LEGEM IULIAM REPETUNDARUM.
IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEOD AAA NEUTERIO PPO
IUDICES QUI SE FURTIS FUERINT CONMACULASSE CONUICTI ABLATIS
CODICILLORUM INSIGNIBUS ET HONORE EXUTI INTER PESSI
MOS QUOQUE ET PLEBEIOS HABEANTUR NEC SIBI POST HAC DE EO
HONORE BLANDIANTUR QUOS E IPSI INDIGNOS IUDICAUERUNT
DAT XVIII KAL FEB THESSALONICAE GRATIANO A V ET THEOD I AA COSS B + SI A LEX INTERP NON INDIGET
IDEM AAA FLORO PPO

exordia insignem recenti flagitio vexet audaciam. Sed si quo casu quis vel accusationem differat vel reatum et opprimi e vestigio atrociter commissa nequiverint ad persecutionem criminis ex die sceleris admissi quinquenii tribuimus facultatem, quo sine metu interpellationis et complemento accusationis exacto, nulli deinceps copia patebit arguendi, nec de coniugio aut sobole disputandi. Data XVIII Kalendas Decembres, Gratiano Augusto IV et Equitio consulibus.

Interpretatio. Si accusationem raptus vel per metum vel per voluntatem per quinquennium quisquam distulerit, a die raptus expleto quinquennio accusandi ultra non habeat potestatem; sed post quinquennium nec de tali coniunctione raptoribus aliquid opponatur et filii omnes legitimi habeantur.

TIT. XX.—DE RAPTU VEL MATRIMONIO SANCTIMONIALIUM VIRGINUM VEL VIDUARUM. (1) IMPERATOR CONSTANTIUS [1] AD ORFITUM. Eadem utrumque raptorem severitas feriat, nec sit ulla discretio inter eum qui pudorem virginum sacrosanctarum et castimoniam viduae labefactare scelerosa raptus acerbitate detegitur; nec ullus sibi ex posteriore consensu valeat raptae blandiri. Data XI Kalendas Septembres, Constantio Augusto VII et Constante Caesare consulibus.

Interpretatio. Quicumque vel sacratam Deo virginem vel viduam fortasse rapuerit, si postea eis de coniunctione convenerint, pariter puniantur.

(2) IMPERATOR JOVIANUS AUGUSTUS AD SECUNDUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Siquis non dicam rapere, sed vel attentare matrimonii iungendi causa sacratas virgines vel *viduas volentes vel* [2] invitas ausus fuerit, capitali sententia ferietur [3]. Data XI Kalendas Martias, Antiochiae, Joviano Augusto et Varroniano consulibus. Haec lex interpretatione non indiget.

TIT. XXI.—AD LEGEM JULIAM REPETUNDARUM. (1) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI NEOTERIO PRAEFECTO PRAETORIO. Judices qui se furtis [4] fuerint commaculasse convicti, ablatis codicillorum insignibus, et honore exuti inter pessimos quosque et plebeios habeantur. Nec sibi posthac de eo honore blandiantur quo se ipsi indignos iudicaverunt. Data XVIII [5] Kalendas Februarias, Thessalonicae, Gratiano V et Theodosio Augustis consulibus. Ista lex interpretatione non indiget [6].

(5) IIDEM AUGUSTI FLORO PRAEFECTO PRAETORIO. *(Sequitur textus pag. 151)*

---

[1] Palimp.: *Constantinus.*
[2] Verba *vel viduas volentes* quae non sunt in Palimp., absunt quoque ex multis codicibus.
[3] Hic addit Haenel: *Filii ex tali contubernio nati punitis hic juxta legem in hereditatem non veniant quibus etiamsi principali beneficio praestetur, vetetur et facultas... eorum proximis heredibus adquirendam.* Textui nostro tamen verba haec non adjicimus. Absunt quidem in Palimp. non foliorum inopia nec librarii incuria, sed quia non erant in vetusto codice Breviarii quem noster exscripsit; desiderantur etiam in fere omnibus codicibus Breviarii hodie cognitis. Haenel ea non vidit nisi in codice Parisiensi 4403. Exemplaria Theodosiani codicis, quibus haec pars legis habetur, ea pariter afficit lectionum diversitas quae videri possunt in Haenelis editione Codicis Theodos. lib. IX, t. XXV, not. a, et originem obscuritatis textus hujus denotant. Forsitan non fuit insertus in prioribus Breviarii apographiis, et postea interjectus a librario qui codicem Parisiensem 4403 aut alium scripsit.
[4] Haenel add.: *et sceleribus.*
[5] Haenel: *X.*
[6] Haenel add.: *Ista lex tam evidens est ut expositione non indigeat.*

Sciant iudices supa missis propriis aut a se aut ab heredibus suis poenam esse repetendam.

DAT. X KAL SEPTEMB ANTONIO ET SIAGRIO CCSS B

INTERP Omnes iudices sciant quod quidquid male rapuerint si ipsi non reddiderint a suis heredibus esse soluendum

XXII De his qui latrones uel aliis criminib. reos occultauerint.

Imppp Gratianus Ualentinianus et Theodosius aaa ad Flauianum ppo post alia

Latrones quisquis sciens susceperit uel offerre iudici supersederit supplicio aut dispendio corporali facultatem pro qualitate persone et iudicis extimatione plectatur. Si uero actor siue procurator latronem domino ignorante occultauerit et iudici offerre neglexerit flammis ultricibus concremetur. DATA III K MARCIAS MEROBAUDE II ET SATURNINO CONS LB

INTERP Si quis sciens in domo sua latronem susceperit aut eum occultare uoluerit aut eum iudici tradere fortasse neglexerit si ingenua et uilior psona est fustigetur Si uero melior damnum ad arbitrium iudicis feriatur. Si uero actor aut procurator inscio domino hoc fecerit incendio concremetur.

XXIII De his qui plebem audent contra publicā colligere disciplinā

Imppp Gratianus Ualentinianus et Theodos aaa Florentio ppo Agustali

Si quis contra euidentissima iussionem suscipere plebem et aduersum publicā disciplinam defendere fortasse temptauerit multam grauissimam sustinebunt

DATA XIII K IANUARIAS CONSTANTINOPOLIM RICOMERE ET CLEARCO CONSS B

INTERP Si quis populum ad seditionem concitauerit damnis grauissimis subiacebit

XXIIII DE FAMOSIS LIBELLIS

Imp Constantinus a ad Uerinum uicarium Africae

Si quando famosi libelli repperiantur nullas exinde calumnias patiantur hii quorum de factis uel nominibus aliquid continebunt sed inscriptionis auctor potius requiratur

Sciant iudices super admissis propriis aut a se aut ab haeredibus suis poenam esse repetendam. Data X Kalendas Septembres Antonio et Syagrio consulibus.

Interpretatio. Omnes iudices sciant quod [1] quidquid male rapuerint, si ipsi non reddiderint, a suis haredibus esse solvendum.

TIT. XXII.—DE HIS QUI LATRONES VEL ALIIS CRIMINIBUS REOS OCCULTAVERINT. (1) IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD FLAVIANUM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Latrones quisquis sciens susceperit vel offerre iudici supersederit, supplicio corporali aut dispendio facultatum, pro qualitate personae, ex iudicis aestimatione plectatur; si vero actor sive procurator latrones domino ignorante occultaverit et iudici offerre neglexerit, flammis ultricibus concremetur. Data III Kalendas Martias Merobaude II et Saturnino consulibus.

Interpretatio. Si quis sciens in domo sua latronem susceperit, aut eum occultare voluerit, aut eum iudici tradere fortasse neglexerit, si ingenua et vilior persona est fustigetur; si vero melior damno ad arbitrium iudicis feriatur; si vero actor aut procurator inscio domino hoc fecerit, incendio concremetur.

TIT. XXIII.—DE HIS QUI PLEBEM AUDENT CONTRA PUBLICAM COLLIGERE DISCIPLINAM. (1) IMPERATORES GRATIANUS VALENTINIANUS ET THEODOSIUS FLORENTIO PRAEPOSITO [2] AUGUSTALI. Si quis contra evidentissimam iussionem suscipere plebem et adversus publicam disciplinam defendere fortasse tentaverit, mulctam gravissimam sustinebit. Data XIII Kalendas Januarias, Constantinopoli, Richomere et Clearcho consulibus.

Interpretatio. Si quis populum ad seditionem concitaverit, damnis gravissimis subiacebit.

TIT. XXIV.—DE FAMOSIS LIBELLIS. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD VERINUM VICARIUM AFRICAE. Si quando famosi libelli reperiantur, nullas exinde calumnias patiantur hi quorum de factis vel nominibus aliquid continebunt; sed scriptionis auctor potius requiratur, *(Sequitur textus pag. 153)*

---

[1] Haenel om.: *quod*.
[2] Haenel: *Praef. Augustali*.

ET REPERTUS CUM OMNI UIGORE COGATUR HIS DE REBUS
QUAS PROPONENDAS CREDIDIT CONPROBARE NECTA
MEN SUPPLICIO A ETIAM SI ALIQUID HOSTENDERIT SUBTRAATR

PP IIII KL APRIL CARTAGINI CONSTANTINO A V ET LICINIO C CONSSB

DEFAL SAISCR IPTURA

INTERP QUI FAMOSAM CARTAM AD CUIUSCUMQ INIURIAM
UEL MACULAM CONSCRIPSERIT IN SECRETO AUT IN PUBLICO AD
FIXERIT IN UENIENDAMQ PROIECERIT ILLUM CONTRA QUEM
PROPOSITA EST CARTULA NON NOCEBIT NEC FAME EIUS ALIQUID
DEROGABIT SED SI INUENIRI POTUERIT QUI HUIUSMODI CARTULĀ
FECIT CONSTRINGATUR UT PROBET QUE CONSCRIPSIT QUAE
SI ETIAM QUE SCRIPSIT PROBARE NON POTUERIT FUSTIGEN
TUR QUIA INFAMARE MALUIT QUAM ACCUSARE

IMPPP UALENTINIANS THEOD ET ARCHADIA AA CYNIGIO PPO

SI QUIS FAMOSUM LIBELLUM SIUE DOMI SIUE IN PUBLICO UEL QUO
CUMQ LOCO IGNARUS OFFENDERIT AUT DISCERPAT PRIUSQUAM
ALTER INUENIAT AUT NULLI CONFITEATUR INUENTUM
NEMINI DENIQ SI TAMEN CURIOSUS EST REFERAT QUID LEGEN
DO COGNOUERIT NAM QUICUMQUE OPTULERIT INUENTUM
CERTUM EST IPSUM REUM EX LEGE RETINENDUM NISI PRODI
DERIT AUCTOREM NEC EUASURUM POENAM HUIUSMODI
CRIMINIBUS CONSTITUTAM SI PRODITUS FUERIT CUIQUAM
RETTULISSE QUOD LEGERIT

DAT XIIII KAL FEB CONSTANTINOPOLIM HONORIO NOP ET EUODIO CONSSB

INTERP SI QUIS CARTULAM FAMOSAM IN CUIUSCUMQ INIURIA
UEL INFAMIA IN PUBLICO PROPOSITĀ UIDERIT ET LEGERIT
ET NON STATIM SCISSERIT ET CUICŪQ QUOQL NEAFORTASSE
REPPERIT RETTULERIT IPSE UELUT AUCTOR HUIUS CRIMINIS TE
NEATUR XXV DE QUESTIONIBUS

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEO
DOSIUS AAA ALBUCIANO UICARIO MACHEDONIAE

QUADRAGINTA DIEBUS QUI AUSPICIO CHERIMONIARUM PAS
CHALE TEMPUS ANTICIPANT OMNIS COGNITIO INHIBEA
TUR CRIMINALIUM QUAESTIONUM

DATA VI K APRILIS THASSALONICA GRATIANO ET THEODOSIO AA CCSSB

INTERP DIEB QUADRAGENSIME PRO REUERENTIA RELIGIONIS
OMNIS CRIMINALIS ACTIO CONQUIESCAT

et repertus omni vigore cogatur his de rebus quas proponendas credidit comprobare, nec tamen supplicio etiamsi aliquid ostenderit, subtrahatur. Proposita IV Kalendas Apriles, Karthagine, Constantino Augusto V et Licinio Caesare consulibus.

Interpretatio. Qui famosam chartam ad cuiuscumque iniuriam vel [1] maculam conscripserit in secreto aut in publico affixerit [2], inveniendamque proiecerit, illi contra quem proposita est chartula non nocebit, nec famae eius aliquid derogabit; sed si inveniri potuerit qui huiusmodi chartulam fecit, constringatur ut probet quae conscripsit, qui si etiam quae scripsit probare *non* [3] potuerit, fustigetur quia infamare maluit quam accusare.

(2) Imperatores Valentinianus Theodosius et Arcadius Augusti Cynegio Praefecto praetorio. Si quis famosum libellum sive domi, sive in publico vel quocumque loco ignarus offenderit aut discerpat priusquam alter inveniat, aut nulli confiteatur inventum, nemini denique, si tam curiosus est referat quid legendo cognoverit; nam, quicumque obtulerit inventum, certum est ipsum ex lege retinendum, nisi prodiderit auctorem, nec evasurum poenam huiusmodi criminibus constitutam, si proditus fuerit cuiquam retulisse quod legerit. Data XIV Kalendas Februarias, Constantinopoli, Honorio nostro patre et Evodio consulibus.

Interpretatio. Si quis chartulam famosam in cuiuscumque iniuriam vel infamiam in publico propositam viderit et legerit et non statim discerpserit et [4] cuicumque ea quae legerit fortasse retulerit, ipse velut auctor huius criminis teneatur.

TIT. XXV. — DE QUAESTIONIBUS. (1) Imperatores Gratianus, Valentinianus et Theodosius Augusti Albuciano vicario Macedoniae. Quadraginta diebus qui auspicio cerimoniarum paschale tempus anticipant omnis cognitio inhibeatur criminalium quaestionum. Data VI Kalendas Apriles, Thessalonicae, Gratiano Augusto V [5] et Theodosio Augusto I [6] consulibus.

Interpretatio. Diebus quadragesimae pro reverentia religionis omnis criminalis actio conquiescat.

---

[1] Haenel: *et*.
[2] Haenel add.: *illi*.
[3] Haenel recte om.: *non*. Palimp. interponit adverbium *non*, mutans sensum legis et contradicens eidem quod ab ipsius textu praecipitur. In hoc ordinatur cogere auctorem libelli ad probandum id quod suo libello scripserat, *et etiamsi aliquid ostenderit, nec tamen supplicio subtrahatur*. In Palimpsesto dicitur quod si libelli auctor quod scripsit probare non potuerit, fustigetur. Librario et non interpreti errorem hunc tribuimus, quia continuo Interpretatio eo pacto exponit rationem legis quia libellarius *infamare maluit quam accusare*.
[4] Haenel: *sed*.
[5] Palimp. om.: *V*.
[6] Palimp. om.: *I*.

XXVI VT INTRA ANNVM CRIMINALIS Q(VA)ESTIO TERMINETUR

IMPPP UALENTINIANUS THEOD ET ARCHAD AAA DESIDERIO UICARIO

Quisquis accusator reum in iudicium sub inscriptione de
tulerit si intra anni tempus accusationem ceptam per
sequi supersederit uel quod est contumacius ultimo an
ni die adesse neglexerit quarta bonorum omnium par
te multatus aculeos consultissime legis incurrat scili
cet manente infamia quam ueteres iusserant sanctiones.

DAT IIII ID IULIAS TRIUERIS ARCHADIO A I ET BAUTONE CCSSB

INTERP Quicumq(ue) inscriptione premissa cuiuscum
q(ue) criminis reum accusare uoluerit ab eo die quo ins
cripsit intra annum peragat propositas actiones. Quod si
distulerit infamis effectus bonorum suorum quar
ta parte multabitur.

IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA CICILIANO PPO POST ALIA

Nouerint iudices cuius libet culminis honore uel presiden
tes necessariis utriq(ue) partisi petantur dilationibus
non negatis a die inscriptionis intra anni curricula cri
minales causas limitandas quo emenso habeat accusa
tor qui astitit poenam sibi legib(us) constitutam. Et si per
sona uilior fuerit cui damnum famae non sit iniuria poe
nam patiatur exilii. Nisi forsitam intra anni metas
consensu partium abolitionem popos cerint. In iudi
cum autem debet esse diligentia ut si nulla rationa
bilis a reo uel accusatore dilatio postuletur urge
ant talium causarum notionem non expectatis anni
mores. Si uero accusator uel reus propter documen
ta forsitam sibi necessaria annum uoluerint custo
diri dare adsensum debet patientia cognitoris in al
teram partem seueriorem formaturam sententiam

ET CTR DAT XII KAL FEB RAUENNA HONORIO VIII ET THEOD IIII AA CCSSB

INTERP Iudices qui inscriptione premissa criminalia
negotia audire ceperint a die inscriptionis si indu
tias aut accusator aut reus petierit intra annum pres
tare debebunt. Ut hec actio intra anni curricula finiat

TIT. XXVI. — INTRA ANNUM CRIMINALIS QUAESTIO TERMINETUR.

(1) Imperatores Valentinianus Theodosius et Arcadius Augusti Desiderio Vicario. Quisquis accusator reum in iudicium sub inscriptione detulerit, si intra anni tempus accusationem certam prosequi supersederit, vel quod est contumacius, ultimo anni die adesse neglexerit, quarta bonorum omnium parte mulctatus, aculeos consultissimae legis incurrat, scilicet manente infamia quam veteres iusserant sanctiones. Data IV idus Julias, Treviris, Arcadio Augusto et Bautone consulibus.

Interpretatio. Quicumque inscriptione praemissa cuiuscumque criminis reum accusare voluerit, ab eo die quo inscripsit intra annum peragat propositam actionem; qui si distulerit, infamis effectus bonorum suorum quarta parte mulctabitur.

(2) Imperatores Honorius et Theodosius Augusti Caeciliano Praefecto praetorio. Post alia. Noverint iudices cuilibet culmini honorive praesidentes necessariis utrique parti si petantur dilationibus non negatis, a die inscriptionis intra anni curriculun criminales causas limitandas, quo emenso habeat accusator, quia destitit, poenam sibi legibus constitutam; et si persona vilior fuerit, cui damnum famae non sit iniuria, poenam patiatur exilii, nisi forsitan intra anni metas consensus partium abolitionem poposcerit. In iudicum autem debet esse diligentia, ut si nulla rationabilis a reo vel accusatore dilatio postuletur, urgeant talium causarum notionem non expectatis anni moris; si vero accusator vel reus propter documenta forsitan sibi necessaria annum voluerint custodiri, dare assensum debet patientia cognitoris in alteram partem severiorem formatura sententiam, et caetera. Data XII Kalendas Februarias, Ravennae, Honorio VIII et Theodosio IV [1] Augustis consulibus.

Interpretatio. Judices qui inscriptione praemissa criminalia negotia audire coeperint, a die inscriptionis si inducias aut accusator aut reus petierit, intra annum praestare debebunt, ut haec actio intra anni curriculum finiatur. *(Sequitur textus pag. 157)*

---

[1] Haenel: *III*.

AUTREUSPETIERIT
QUODSIACCUSATORINTRAANNUM Q PROPOSUITPROBAREDIS
TULERITABSOLUTOREOPENASUSCIPIATLEGESUPERIUSCON
PREHENSAM. QUODSITALISPSONASITADCUIUSDEFORMITA
TEMINFAMIANONPTINEAT EXILIODEPUTETUR. TAMENSI
INTERACCUSATOREMETREUMITAIUDICEPRESENTECONUENE
RITUTPROINSTRUCTIONEUTRISQ PARTISANNIINTEGRIINDUTIE
TRIBUANTUR DEBETAIUDICENONNEGARI FUTURUMUTPARS
Q POSTINDUTIASFUERITSUPERATA DISTRICTIORISEN
TENTIAFERIATUR.

XXVII DE ABOLITIONIB. ABOLITIOESTOBLIUIOOBIECTICRIMINIS
IMP CONSTANTINUS A ADIANUARIANUM PREF
SI POSTSTREPITUMACCUSATIONISEXTORTEABOLITIOPOSTULETR CAUSE
NOUEMISERATIONISDEBETINQUIRIUTSICITRADEPECTIONEIDFIAT
POSTULATAHUMANITASPREBEATR SINALIQUIDSUSPICIONISEXTI
TERITQUODMANIFESTUSREUSDEPECTIONECELEBRATALEGIBUS
SUBTRAHATR. REDEMPTAEMISERATIONISUOXMINIMEADMIT
TATUR. SEDAUERSUSNOCENTEMREUMINQUISITIONEFACTAPOE
NACOMPETENSEXERATUR DAT VI K DEC SERDICE CONSTANTINO A V ET LICINIO CCSS
INTERP SIQUEMPENITUERITACCUSARECRIMINALITERETINSCRIP
TIONEMFECISSEDEEOQUODPROBARENONPOTERIT SIEICUMACCUSA
TOINNOCENTECONUENERIT INUICEMSEABSOLUANT SIUEROIUDEX
EUMQUIACCUSATUSESTCRIMINOSUMESSECOGNOUERITETINTER
EUMETACCUSATOREMPCORRUPTIONEDEABSOLUTIONEREATUSCON
UENERIT HISQUIRESPROBATURREMOTOCONLUDIOPOENAM
EXCIPIATLEGIBUSCONSTITUTAM
IMPPP UALENTINIANUS UALENS ETGRATIANUS AAA ADPROBUM PPO
ACCUSATORQUI SELAQUEOLEGISADSTRINGITCOGNOSCATNULLUMSI
BIFOREADLATEBRAMABOLITIONISRECURSUM. POSTQUAMALI
QUIDINIURIAEMERITOINSCRIPTIONISINLATETOLERARITINS
CRIPTUS. IDESTSIUELCARCEREMSUSTINUERITUEL
TORMENTA. UELUERBERAUELCATHENAS NISIFORTEILLEQUI
HECPTULITCONTEMNATETDONETIPSEQUODPTULIT HACPAR
FUERITTAMPETITORISQUAMPETITIINACCIPIENDAABOLITIONE
CONSENSUS. PRIUSTAMENQUAMALIQUISDE QUES
TIONELIBERETUR. SEQUITURILLUTUTPLERISQUE

Quod si accusator *aut reus petierit* [1] intra annum quae proposuit probare distulerit, absoluto reo poenam suscipiat lege superiori comprehensam. Quod si talis persona sit ad cuius deshonestatem infamia non pertineat, exilio deputetur; tamen si inter accusatorem et reum ita iudice praesente convenerit, ut pro instructione utriusque partis anni integri induciae tribuantur, debet a iudice non negari; futurum ut pars quae post inducias fuerit superata, districtiori sententia feriatur.

TIT. XXVII.—DE ABOLITIONIBUS. *Abolitio est oblivio objecti criminis* [2]. (1) IMPERATOR CONSTANTINUS AUGUSTUS AD JANUARINUM PRAEFECTUM URBIS [3]. Si post strepitum accusationis exortae abolitio postuletur causa novae miserationis debet inquiri ut si citra defectionem id fiat, postulata humanitas praebeatur; sin aliquid suspicionis exstiterit, quod manifestus reus defectione celebrata legibus subtratratur, redemptae miserationis vox minime admittatur; sed adversus nocentem reum inquisitione facta poena competens exeratur. Data VI Kalendas Decembres, Sardicae, Constantino Augusto V et Licinio *Caesare* [4] consulibus.

Interpretatio. Si quem poenituerit accusare criminaliter et inscriptionem fecisse de eo quod probare non potuerit, si ei cum accusato innocente convenerit, invicem se absolvant. Si vero iudex eum qui accusatus est criminosum esse cognoverit et inter reum [5] et accusatorem per corruptionem de absolutione reatus convenerit, is qui reus probatus, remoto colludio, poenam excipiat legibus constitutam.

(2) IMPERATORES VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AUGUSTI AD PROBUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Accusator qui se laqueo legis adstringit, agnoscat nullum sibi fore ad latebram abolitionis recursum, postquam aliquid iniuriae merito inscriptionis illatae tolerarit inscriptus, id est si vel carcerem sustinuerit vel tormenta vel verbera vel catenas; nisi forte ille qui haec pertulit, contemnat et donet ipse quod pertulit, ac par fuerit tam petitoris quam petiti in accipienda abolitione consensus. Prius tamen quam aliquis de quaestione liberetur sequitur illud ut plerisque *(Sequitur textus pag. 159)*

---

[1] Haenel om.: *aut reus petierit.*
[2] Postrema verba hujus rubricae non sunt apud Sichardum, Cujacium et Haenel, sed extant in Breviarii Indicibus explanatis et in Epitomatibus Lugdunensi et Monachi nuncupatis. Itaque lectionem Palimpsesti retinemus. In textibus Breviarii excussis non legitur nisi *De abolitionibus.*
[3] Haenel add.: *urbis.*
[4] Palimp. om.: *Caesare.*
[5] Palimp. scribit: *cum.*

CRIMINIBUSNECCONSENTIENTIB·QUIDĒPARTIBUSPRESTETURABO
LITIO UTSINTILLAINQUIB·AUTUIOLATAMAIESTASAUTPATRIAOB
PUGNATAUELPUBLICATAUELPRODITA·AUTSPECULATUSADMIS
SOS AUTSACRAMENTADESERTASUNT· OMNIAQ·EAQUEIUREUETERI
CONTINENTURINQ̄IB·IUDEX NONNISACCUSATOREADDOCENDAQ·DETULERIT
QUAREUĀDPURGANDAQUEDENEGATDEBETURGERE·

DATPRDID OCTB TREUIRISUALENTINIANONP ETUICTORE CCSSB LIXSTA INTERP NONINDST

IMPPARCHADIUS ETHONORIUSAĀ CICILIANO PPO

ABOLITIONEMINUITOREOPOSTQAMFUERITOFFICIISCUSTODIAETRADITUS
INTRADIESTRIGINTAACCUSATORIPETENTIDARIPMITTIMUS·
POST HOCTEMPSNISIREUSCONSENTIATCENSEMUSNONESSETRIBU
ENDAM SIUEROINGENUOSALIQUOSUELUTTESTESCRIMINIS
PETITOS ABACCUSATOREDEDUCTOSESSECONSTITERITSOLĀCUS
TODIAEINIURIĀTOLERASSEQUITESTESDICANTURESSENONCONS
CII· EORUMABACCUSATORESUMPTIB·CONSULENDUMEST QUODSI
INGENUORUMLICETPLEBEIORUMCORPORAFUERINTLAESAUER
BERIBUSTORMENTISQ·UEXATA ABOLITIONEMAETIĀDUARŪPAR
TIUMCONSENSUPETITĀIUBEMUSUIGOREIUDICUMDENEGARI ETCRIMEN
PROPOSITUMCUIUSEXAMENTORMENTISIAMCEPERATAGITARI·
NEC ANTEAAIUDICEDIMITTIQUAMINREUMPROBATOCRIMINE
UINDICETUR·AUTINACCUSATOREPARFORMASENTENTIAE
DAMNATIOREFERATUR· E C TR

DATXIIIKFEB RAUENNA · HONORIO VIII ETTHEODOSIO III AĀ CCSSB

INTERP SICRIMINISACCUSATORINTRATRIGINTADIESABO
LITIONEMPETIERITAETIĀINUITO REOAIUDICECONCEDATURET
LIBERIETACCUSATUSETACCUSATORABSCEDANT· POSTTRI
GINTAUERODIES QUAMACCUSATUSCUSTODIAEFUERITTRADI
TUS NISIABOLITIONEMETREUSETACCUSATORAIUDICEPETIERINT
ACCUSATORISOLONONESSEPRESTANDAM· QUODSITESTES
EXIBITIADPETITIONEMACCUSATORISFUERINTETINCUSTO
DIĀMISSIFUERINTETABOLITIOPETITAPRESTITAQ·FUERIT·SUMP
TUSQUOSFECERUNTTESTES EIS ACCUSATOREXSOLUAT· NAM
SITESTESEXHIBITIABACCUSATOREPENAESUBIACUERINTAETIĀ
SICONSENTIANTPARTESABOLITIOAIUDICIBUSDENEGETUR SED
AUTINACCUSATUMSICONUICTUSFUERITAUTINACCUSATOREM

criminibus nec consentientibus quidem partibus praestetur abolitio, ut sunt illa in quibus aut violata maiestas, aut patria oppugnata vel *publicata* [1] vel prodita aut peculatus admissus aut sacramenta deserta sunt, omniaque quae iure veteri continentur in quibus iudex non minus accusatorem ad docenda quae detulit, quam reum ad purganda quae denegat debet urgere. Data pridie Idus Octobres, Treviris, Valentiniano nostro patre et Victore consulibus. Lex ista interpretatione non indiget.

(3) Imperatores Arcadius et Honorius [2] Augusti Caeciliano Praefecto praetorio. Abolitionem invito reo post quam fuerit officii custodiae traditus intra dies triginta accusatori petenti dari permittimus. Post hoc tempus, nisi reus consentiat, censemus non esse tribuendam. Si vero ingenuos aliquos velut testes criminis petitos ab accusatore deductos esse constiterit solam custodiae iniuriam tolerasse, qui testes dicantur esse non conscii eorum ab accusatore sumptibus consulendum est, ingenuorum licet plebeiorum corpora fuerint laesa verberibus tormentisque vexata, abolitionem etiam duarum partium consensu petitam iubemus vigore iudicum denegari, et crimen propositum cuius examen tormentis iam coeperat, agitari nec antea [3] a iudice dimitti quam in reum probato crimine vindicetur, aut in accusatorem pari forma sententiae damnatio referatur et caetera. Data XII Kalendas Februarias, Ravennae, Honorio VIII et Theodosio III Augustis consulibus.

Interpretatio. Si criminis accusator intra triginta dies abolitionem petierit, etiam invito reo a iudice concedatur; et [4] liberi et accusatus et accusator abscedant. Post triginta vero dies quam accusator custodiae fuerit traditus, nisi abolitionem et reus et accusator a iudice petierint, accusatori soli non esse praestandam; quod si testes exhibiti ad petitionem accusatoris fuerint et in custodiam missi fuerint, et abolitio petita praestitaque fuerit, sumptus quos fecerunt testes, eis accusator exolvat. Non si testes exhibiti ab accusatore poenae subiacuerint, etiamsi consentiant partes, abolitio a iudicibus denegetur; sed aut in accusatum si convictus fuerit, aut in accusatorem *(Sequitur textus pag. 161)*

---

[1] Haenel om.: *publicata.*
[2] Haenel om.: *Archadius*, et add.: *Theodosius.*
[3] Haenel *ante.*
[4] Haenel: *ut.*

SINONCONUICERIT LEGIB·PSENTENTIAMIUDICISPOENĀ
QUAMPASSURUSERATREUS ACCUSATOREXCIPIAT

XXVIII DEINDULGENTIIS CRIMINUM RIUM PPO

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ETTHEOSIUS AAA AD NEUTE

NEMO DEINCEPS TARDIORES FORTASSIS ADFLATUS NSE PERENNI
TATIS EXPECTET EXSEQUANTURIUDICES QUODINDULGERE CON
SEUIMUS UBIPRIMUMDIES PASCHALIS EXSTITERIT NULLUM
TENEATCARCERINCLUSUM· OMNIUMUINCULASOLUANTURSED
ABHISSECERNIMUS EOS QUIB·CONTAMINARIPOTIUSGAUDIA
LETITIAMQ·COMMUNEMSIDIMITTANTURAUERTIMUS
QUISENIMSACRILEGODIEBUSSCISINDULGEAT QUISADUL
TEROUELINCESTIREOTEMPORECASTITATISIGNOSCAT· QUIS
NORAPTOREMINSUMMAQUIETEETGAUDIO COMMUNI PSE
QUATURINSTANTIUS NULLAM ACCIPIANT REQUIEM UINCULO
RUMqui QUIESCERE SEPULTOS QUADAM SCELERISINMANITATE
NONSINUNT· PATIATURTORMENTAUENEFICUS MALEFICUS
ADULTERATORQ·MONETAE HOMICIDA· QUOD FECITSEMP
EXPECTET· REUSAETIAMMAIESTATISDEDOMINOADUERSUS
QUEMTALIAMOLITUSESTUENIAMSPERARENONDEBET

DATA VII KL MARTIAS MEDIOLANO ARCHADIO ET BAUTONE CSS LBS

INTERP SACRILEGUS ADULTER·INCESTUSREUS RAPTOR
SEPULCHRORUMUIOLATORUENEFICUS MALEFICUSADULTE
RATORMONETAE HOMICIDADIEBUSPASCHAE NULLATE
NUSABSOLUANTUR RELIQUIOMNES QUOSMINORUM
CAUSARUMCULPACONSTRINGITDIEBUSUENERABILIB·PAS
CAE SPECIALITERABSOLUANTUR

XXVIIII DECALUMNIATORIBUS

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA
HELLEBICO COMITE ET MAGISTRO UTRIUSQ·MILITIAE

NONESTRATIOQUAMANIFESTICALUMNIATORISSUPPLICIUMDEFE
RATUR NECENIMPATIMURFREQUENTERITERARIQUECON
SISTEREPRIMAACTIONENONQUIEUERINTADQ·ALIENAM
INNOCENTIAMSECURITATEMQUESINECRIMINEDAMNABILI
ADPETITIONETERRERI· DAT III KAL IANUARIAS CONSTANTINOPOLIM MEROBAUDE II ET
SATURNINO CONSS B STA LEGIS SUB EODEM TITULO SIMILIM INTERPRETATIONEM HABENT

si non convicerit, legibus per sententiam iudicis poenam quam passurus erat reus, accusator excipiat.

TIT. XXVIII.—DE INDULGENTIS CRIMINUM. IMPERATORES GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AUGUSTI AD NEUTERIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Nemo deinceps tardiores fortassis afflatus nostrae perennitatis expectet [1], exsequantur iudices quod indulgere consuevimus. Ubi primum dies paschalis exstiterit, nullum teneat carcer inclusum. Omnium vincula solvantur, sed ab his secernimus eos quibus contaminari potius gaudia laetitiamque communem si dimittantur.

¿Quis enim sacrilego diebus sanctis indulgeat? Quis adultero vel incesti reo tempore castitatis ignoscat? ¿Quis non raptorem in summa quiete et gaudio communi prosequatur instantius? Nullam accipiant requiem vinculorum qui quiescere sepultos quadam sceleris immanitate non sinunt. Patiatur tormenta veneficus, maleficus, adulteratorque monetae, homicida, quod fecit semper expectet. Reus etiam maiestatis, de domino adversus quem talia molitus est, veniam sperare non debet. Data V Kalendas Martias, Mediolani Arcadio Augusto [2] et Bautone consulibus.

Interpretatio. Sacrilegus, adulter, incesti reus, raptor, sepulchrorum violator, veneficus, maleficus, adulterator monetae, homicida diebus paschae nullatenus absolvantur. Reliqui omnes quos minorum causarum culpa constringit, diebus venerabilibus paschae specialiter absolvantur.

TIT. XXIX.—DE CALUMNIATORIBUS. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. HELLEBICO COMITI ET MAGISTRO UTRIUSQUE MILITIAE. Non est ratio, qua manifesti calumniatoris supplicium differatur. Nec enim patimur frequenter iterari, quae consistere prima actione non quiverint, atque alienam innocentiam securitatemque sine crimine, damnabili appetitione terreri. Dat. III Kal. Iananuarias Constantinopoli, Merobaude II et Saturnino Coss.

Istae leges [3] sub eodem titulo similem interpretationem habent.

---

[1] Haenel om.: *expectet.*
[2] Palimp. om.: *Aug.*
[3] Haenel scribit: *Ista lex.*

IDEM AAA MENANDRO UICARIO ASIAE

COMPREENSUM EST
NOSTRIS ET PARENTUM NOSTRORUM CONSTITUTIONIBUS EOS QUI ACCUSA
TIONEM ALIENIS HOMINIB· PRESUMPSISSENT DELATORUM NUME
RO ESSE DUCENDOS AD QUI DEO CALUMNIOSIS SIMUL CAPUT ET PSONAM IUDICIO
INRITE DILATIONIS INFAMEM DEPORTATIO SEQUATUR QUOD POST HEC
SINGULI UNIUERSIQ COGNOSCANT NON LICERE EI NEQ PRINCIPUM ANI
MOS CONMOUERE QUOD NON POSSIT OSTENDI

DAT VIII K MAIAS CONSTANTINOPOLI ARCHAD ET BAUTONE CCSS· INTERP N INDIGET

IMP ARCHADIUS ET HONORIUS AA UICTORIO PROCOS AFRICAE
INNOCENTES SUB SPECIE FALSI CRIMINIS NON PATIMUR CALLIDORUM·
INPUGNATIONE SUBUERTI QUI SI TEMPTAUERINT INTELLEGANT
SIBIMET SEUERITATEM LEGUM PRO CONMISSIS FACINORIBUS INCUBERE

DAT III IDUS MARTIAS MEDIOLANO HONORIO A IIII ET EUTICIO COSS B

INTERP CALUMNIATORES SUNT QUICUMQ CAUSAS AD SE NON PER
TINENTES SI MANDATO ALTERIUS PROPOSUERINT· CALUMNIA
TORES SUNT QUICUMQUE IUSTO IUDICIO UICTI CAUSAM ITERARE TEMP
TAUERINT · R · CALUMNIATORES SUNT QUICUMQUE QUOD AD ILLOS NO
PERTINET PETUNT AUT IN IUDICIO PROPONUNT R CALUMNIATO
RES SUNT QUI SUB NOMINE FISCI FACULTATES INPETUNT ALIENAS
ET INNOCENTES QUIETOS ESSE NON PMITTUNT R. CALUMNIA
TORES AETIAM SUNT QUI FALSA DEFERENTES CONTRA CUIUS
CUMQUE INNOCENTIS PSONAM PRINCIPUM ANIMOS AD IRACUN
DIAM CONMOUERE PRESUMUNT· QUI OMNES INFAMES
EFFECTI IN EXILIO DETRUDENTUR HIC DE IURE ADDENDA QUI CALUM
NIATORES ESSE NON POSSUNT XXX DI POENIS

IMP CONSTANTINUS A AD CATULINUM
QUI SENTENTIAM LATURUS EST TEMPERAMENTUM HOC TE
NEAT UT NON PRIUS CAPITALEM IN QUEMPIAM PROPO
NAT SEUERAQUE SENTENTIAM QUAM IN ADULTERII UEL
HOMICIDII UEL MALEFICII CRIMEN AUT SUA CONFESSIONE
AUT CERTE OMNIUM QUI TORMENTIS UEL INTERROGATIO
NIBUS FUERINT DEDITI IN UNUM CONCORDANTEM CONSPI
RANTEMQ· REI FINEM CONUICTUS SIT ET SIC IN OBIECTO FLA
GITIO DEPREHENSUS UT UIX AETIAM IPSE EA QUAE CONMI
SERIT NEGARE SUFFICIAT · DAT IIII NONAS NOUEMBRES TREUERIS ACCEPTA
XV KALENDAS MAIAS ETROMAE · UOLUSIANO ET ANNIANO CONSS B

(2) IIDEM AAA. MENANDRO VICARIO ASIAE. Nostris et parentum nostrorum constitutionibus comprehensum est, eos, qui accusationem alienis nominibus praesumsissent, delatorum numero esse ducendos. Atque ideo calumniosissimum caput et personam iudicio irritae delationis infamem deportatio sequatur, quo posthac singuli universique cognoscant, non licere in eo principum animos commovere, quod non possit ostendi. Data VII Kal. [1] Maias, Constantinopoli, Arcadio et *A. I.* [2] Bautone Coss.

Haec lex interpretatione non indiget.

(3) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. VICTORIO PROCONSULI AFRICAE. Innocentes sub specie falsi criminis [3] non patimur callidorum impugnatione subverti; qui si tentaverint, intelligant, sibimet severitatem legum pro commissis facinoribus incumbere. Dat. III Id. Mart., Mediolano, Honorio A. IV et Eutychiano Coss.

Interpretatio. Calumniatores sunt, quicumque causas ad se non pertinentes *sine* mandato alterius proposuerint [4]. Calumniatores sunt, quicumque iusto iudicio victi causam iterare tentaverint. Calumniatores sunt, quicumque quod ad illos non pertinet, petunt aut in iudicio proponunt. Calumniatores sunt, qui sub nomine fisci facultates appetunt alienas, et innocentes quietos esse non permittunt. Calumniatores etiam sunt, qui falsa deferentes contra cuiuscumque innocentis personam principum animos ad iracundiam commovere praesumunt. Qui omnes infames effecti in exsilio [5] detrudentur. Hic de jure addenda, qui calumniatores esse non possunt [6].

TIT. XXX.—DE POENIS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD CATULINUM. Qui sententiam laturus est, temperamentum hoc teneat, ut non prius capitalem in quempiam promat [7] severamque sententiam, quam in adulterii vel homicidii vel maleficii crimen [8] aut sua confessione aut certe omnium, qui tormentis vel interrogationibus fuerint dediti, in suum conspirantem concordantemque rei finem convictus sit et sic in obiecto flagitio deprehensus, ut vix etiam ipse ea, quae commiserit, negare sufficiat. Dat. IV [9] Non. Nov., Treveri [10]; accepta XV Kal. Mai., Hadrumeti [11], Volusiano et Anniano Coss.

---

[1] Haenel: *VIII Idus.*
[2] Haenel. add.: *A. I.*
[3] Haenel: *falsae criminationis.*
[4] Haenel: *proposuerunt.*
[5] Haenel: *exsilium.*
[6] Postrema verba interpretationis huius *Hic de jure* usque ad *esse possunt*, non sunt apud Sichardum, Gothofredum, Cujaciumque, neque in codicibus praeter illum, qui Savigny nomine claret. Ex ipso quidem Haenel ea sumsit inseruitque in suis editionibus Codicis Theodosiani et Breviarii, sed textus eius differt a nostro. De jure, ait, addendum est, «qui calumniatores *esse possunt*», quum Palimpsestus scribat «qui calumniatores *esse non possunt*». Et quia ipsa interpretatio dicit «qui calumniatores sunt», animadverti oportebat qui «de jure» *non sunt*, licet male dicant de nonnullis personis. Itaque correctiorem credimus textum nostrum.
[7] Palimp.: *proponat.*
[8] Haenel: *crimine.*
[9] Haenel: *III.*
[10] Palimp.: *Treveris.*
[11] Palimp.: *Atromiti.*

INTERP Iudex criminosum discutiens non ante senten
tiam proferat capitalem quam ut reus ipse fateatur •
aut conuictus uel p innocentes testes uel p conscios cri
minis sui aut homicidium aut adulterium aut malefici
um commisisse manifestius conuincatur ....
Imppp ualentinianus ualens et gratianus aaa ad pretextatum
Quotiens in senatorii ordinis uiros pro qualitate pecca
ti austerior fuerit ultio proferenda nsa potissimu ex
plorentur arbitria Quo rerum adq gestorum teno
re comperto eam formam statuere possimus quam mo
dus facti contemplatio que dictauerit
DAT VIII ID OCTBS REMIS GRATIANO II ET DAGALAIFO CCSS B
INTERP Si quando aliquem alores personae aut aliculur
dignitatis uiri uocantur in crimine iudex ac rerum
dominos referat ut de huius modi ipsonis quid fieri
debeat dominorum preceptio iusta constituat
Imppp Gratianus ualentinianus et theodo
sius aaa flauiano ppo hilliricae et hitaliae
Si uindicari in aliquos seuerius contra nsam consue
tudinem pro causae intuitu iusserimus nolumus
statim eos aut subire penam aut excipere sententiam.
sed p dies XXX sup statu eorum sors et fortuna suspensa
sit Reos sane accipiat uinciant que custodia et excubi
is sollertibus uigilanter obserbet DAT XV K SEPTB ANTONIO ET SIAGRIO CCSS LB
INTERP Si princeps cuiuscumque graui accusatione con
motus quemquam occidi preceperit non statim a iudici
bus quae ab irato principe iussa sunt conpleantur
sed triginta diebus qui puniri iussus est reseruetur
donec pietas dominorum iustitia e amica subueniat
Impp archadius et honorius aa euticiano ppo
Sancimus ibi esse poenam ubi noxa est propinquos nros
et familiares pro calumniam submouemus quos reos
sceleris societas non facit Nec enim adfinitas uel amicitia
nefarium crimen admittunt. Peccata igitur suos tene
ant auctores Nec ulterius progrediatur metus quam

Interpretatio. Iudex criminosum discutiens non ante sententiam proferat capitalem, quam aut [1] reus ipse fateatur, aut convictus vel per innocentes testes vel per conscios criminis sui, aut homicidium aut adulterium aut maleficium commisisse manifestius convincatur.

(2) IMPPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD PRAETEXTATUM [2]. Quoties in senatorii ordinis viros pro qualitate peccati austerior fuerit ultio proferenda, nostra potissimum explorentur arbitria, quo rerum atque gestorum tenore comperto, eam formam statuere possimus, quam modus facti contemplatioque dictaverit. Dat. VIII Id. Oct., Remis, Gratiano A. *I.* et Dagalai*ph*o Coss.

Interpretatio. Si quando aliquae maiores personae aut alicuius dignitatis viri vocantur in crimen [3], iudex ad rerum dominos referat, ut de huius modi personis quid fieri debeat, dominorum praeceptio iusta constituat.

(3) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. FLAVIANO PRAEFECTO PRAETORIO ILLYRICI ET ITALIAE. Si vindicari in aliquos severius, contra nostram consuetudinem, procausae intuitu iusserimus, nolumus statim eos aut subire poenam, aut excipere sententiam, sed per dies XXX super statu eorum sors et fortuna suspensa sit. Reos sane accipiat vincia*t*que custodia, et excubiis solertibus vigilanter observet. Dat. XV Kal. Sept., *Verona* [4], Antonio et Syagrio Coss.

Interpretatio. Si princeps cuiuscumque gravi accusatione commotus, quemquam occidi praeceperit, non statim a iudicibus, quae, ab irato principe, jussa sunt, compleantur, sed triginta diebus, qui puniri iussus est, reservetur, donec pietas dominorum iustitiae amica subveniat.

(4) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. EUTICHYANO PRAEFECTO PRAETORIO. Sancimus, ibi esse poenam, ubi *et* [5] noxa est. Propinquos, *notos* [6] et [7] familiares procul a calumnia summovemus, quos reos sceleris societas non facit; nec enim affinitas vel amicitia nefarium crimen admittunt. Peccata igitur suos teneant auctores, nec ulterius progrediatur metus, quam *(Sequitur textus pag. 167)*

---

[1] Palimp.: *ut*.
[2] Haenel add.: *A. Pf. P.*
[3] Palimp.: *crimine.*
[4] Palimp. om.: *Verona.*
[5] Haenel add.: *et.*
[6] Palimp.: nostros.
[7] Haenel om.: *et.*

REPERITUR DELICTUM HOC SINGULIS QUIB. Q. IUDICIB. INTIMETUR
DATA VIII K AGS CONSTANTINOPOLIM THEODORO UC CCOSSB
INTERP PENA ILLUM TANTUM SEQUATUR QUI CRIMEN ADMISIT PRO
PINQUI UERO ADFINES UEL AMICI FAMILIARES UEL NOTI SI CONSCII
CRIMINIS NON SUNT NON TENEANTUR OBNOXII NEMO DE PROPIN
QUITATE CRIMINOSI AUT DE AMICITIIS TIMEAT NISI QUIS CELUS AD
MISERIT XXXI NE IUSSU PRINCIPIS CERTIS IUDICIB. LICEAT CONFISCARE
IMP THEOD A ET UALENTINIANUS C AD HIERIUM PREPOSIT
NULLI IUDICUM EXCEPTIS HIS QUI IN SUMMA ADMINISTRATIONE SUNT
POSITI POTESTATE UITE QUOQUE NOXIIS IUS ADIMENDE SORTITI
SUNT QUEMQUAM OMNINO IN CONSULTA NOSTRA CLEMENTIA
NULLO GENERE CRIMINATIONIS TRISTI LICEAT PROSCRIPTIO TEM
PESTATIS PRECELLERE AD NOS SIMULATIONEM GENERA QUES
TIONIS. ORDO CRIMINUM. MOLES DOCUMENTORUM.
PROBATIONUMQ. PENSANDA LIBRAMENTA MITTANTUR. NEMO
SIBI PRESUMAT MODERATORUM PROUINCIARUMQ. RECTORUM
SUB QUIB. CUMQUE INFOLIIS POTESTATIS QUEMQUAM PATRIMONII
UNIUERSIS PRIUARE SUBSIDIIS IN ILLOS GLADIIS UIET IUS SE
UERITATIS EXERCEANT IN QUOS STATIM DISTRINGI FERRUM IU
RA PRECIPIUNT QUORUMQ. DEFERRI SUPPLICIUM MATE
RIAE EST INTERITUS PLURIMORUM.
DAT X KAL FBS CONSP DON THEOD A XI ET UALENTINIANO CCSSB
INTERP NULLUS IUDICUM PRIUATAS FACULTATES FISCI NO
MINE PROSCRIBERE AUT OCCUPARE PRESUMAT. SED AD RE
RUM DNOS REFERANT CAUSAM PRO QUA HOC ALIQUIS MEREA
TUR. ET QUOD IUSSUM FUERIT OBSERUETUR
DE BONIS PRESCRIPTORUM SEU DAMNATORUM
IMPP UALENTINIANUS ET UALENS AA AD SYMACHUM PUR
SUBSTANTIAM DAMNATORUM INTEGRAM AD LIBEROS PUENIRE
ET IN QUALIBET CAUSA POSITIS PARENTIBUS LIBEROS HEREDES
ESSE PRECIPIMUS. EXCEPTA SOLA MAIESTATIS QUESTIO
NE QUAM SI QUIS SACRILEGO ANIMO ADSUMIT IUSTE POENAM
AD SUOS AETIAM POSTEROS MITTIT.
DAT VII KAL DECEMB. MDLNO DIUO IOUIANO ET UARRONIANO CONSULIB.
INTERP SI QUIS PRO CRIMINE SUO OCCIDI UEL DAMNARI MERUERIT

reperitur delictum. Hoc singulis quibusque iudicibus intimetur. Dat. VIII Kal. Aug., Constantinopoli, Theodoro V. C. Cos.

Interpretatio. Poena illum tantum sequatur, qui crimen admisit. Propinqui vero, affines vel amici, familiares vel noti, si conscii criminis non sunt, non teneantur obnoxii. Nemo de propinquitate criminosi aut de amicitiis timeat, nisi qui scelus admiserit.

TIT. XXXI.—NE *SINE* [1] IUSSU PRINCIPIS CERTIS IUDICIBUS LICEAT CONFISCARE. (1) IMP. THEODOSIUS A. ET VALENTINIANUS C. AD HIRCIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Nulli iudicum, exceptis his, qui in summa administrationis sunt positi potestate, vitae quoque noxiis ius adimendae sortiti sunt, quemquam omnino inconsulta nostra clementia *in* nullo genere criminationis tristi liceat proscriptio*nis* tempestate percellere. Ad nos simulationum genera, quaestionis ordo, criminum moles, documentorum probationumque pensanda libramenta mittantur. Nemo sibi praesumat moderatorum provinciarumque rectorum, sub quibuscumque infulis potestatis, quemquam patrimonii universis privare subsidiis. In illos gladii sui et ius severitatis exerceant, in quos statim destringi ferrum iura praecipiunt, quorumque diferri supplicium materia est interitus plurimorum. Dat. X Kal. Febr., Constantinopoli, D. N. Theodosio A. XI et Valentiniano [2] Coss.

Interpretatio. Nullus iudicum privatas facultates fisci nomine proscribere aut occupare praesumat, sed ad rerum dominos referat causam, pro qua hoc aliquis mereatur, et quod iussum fuerit, observetur.

TIT. XXXII.—DE BONIS PROSCRIPTORUM SEN DAMNATORUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD SYMMACHUM PRAEF. URBIS. Substantiam damnatorum integram ad liberos pervenire, et in qualibet causa positis parentibus liberos heredes esse praecepimus, excepta sola maiestatis quaestione; quam si quis sacrilego animo assumit, iuste poenam ad suos etiam posteros mittit. Data VII Kal. Dec., Mediolano, D. Ioviano et Varroniano Coss.

Interpretatio. Si quis pro crimine suo occidi vel damnari meruerit, *(Sequitur textus pag. 169)*

---

[1] Palimp. om.: *sine*.
[2] Haenel add.: *Augustis*.

CRIMENCUMAUCTOREDEFICIAT BONAUEROEIUS ADFILIOSUELADHERE
DESLEGITIMOSPERTINEBUNT NISIFORTEMAIESTATISCRIMINE
DAMNATUSSITALIQUIS QUORUMAETIAMFILIOSDEBONISDAM
NATIPATRIS FIERIIUBEMUSALIENOS·
IMPPPGRATIANUSUALENTINIANUSETTHEODAAA POSTUMIANOPPO
ADBENEFICIUMLEGISUALENTINIANIPERTINEANTPOSTUMIQUO
Q·PUNITIPATRISUTBONAFACIANTNONCADUCA ETNEQUIS
PATRUMQUIFUERITUELSUBPOSITUMARGUAT UELNONSUB
POSITUMMENTIATUR· SIFORTEEOTEMPOREQUOMARITUM
SEUERITAS RAPITADPOENAM· EXCEPTOTAMENMAIESTATIS
REATUSICUTANTEPRECEPTUMEST GRAUIDAMSEUXORAD
UERTERIT MITTAT ADIUDICEMCONUENIAT MAGISTRATUS
MANEATDEPOSITADECONCEPTIONETESTATIO PETANTUR
FUTURAEPARTITUDINISTESTIMONIA· ADIBITISQUECUS
TODIBUS FECUNDITASPUDICARESERUETUR· QUIPPEILLAM
FIDEMSOLAMGENERISFISCONOSTROUOLUMUSESSEPOTIO
REMDECUIUSMINIMENATIUITATEDUBITETUR·
DATA VIIIIDUS APRILIS CONSTANTINOPOLI MEROBAUDE ETSATURNINO CCSSLB
INTERP SIQUISDAMNATUSPRAEGNANTEMRELIQUERITUXOREM
STATIMMULIERDECONCEPTOSUOIUDICEMUELCURIALESCON
TESTETUR UTCUMPEPERITINBONISDAMNATIPOSTUMUS
HOCESTPOSTMORTEMPATRISNATUSSUCCEDAT·
IMPP ARCHADIUSETHONORIUS AA CAESARIO PPO
SIQUISPOSTHAC ISTILUMQUODABSIT PROSCRIPTIONISEXCE
PERITSOLUSCRIMINISSUISOLUATPOENAS· NEMINEMHA
BEATINBONORUMAMISSIONECONSORTEM· SIITAPROSCRIPTI
MARITISORTEUXORALIENAQUODUTADSOLETPROSCRIPTO
UXORPROPRIASUELUT MANUINIECTAMOXUINDICETAUTCERTE
QUOQUEMODOOCCUPATAS STATIMRECIPIATFACULTATES DOS
AETIAMNONQUEALIQUOTIESINANITERDOTALIUMINSTRUMEN
TORUMTENORECONSCRIBITURSEDQUAMSECORPORALITER
TRADIDISSEDOCUERIT PRESENTETURAETIAM SIFORTECUM
PROSCRIPTIONISMIXTASUNT NONNEGENTUR· QUAEABIN
NOXIOADHUCMARITOANTENUPTIASTITULODONATIONIS
ACCEPERIT· SINUEROFRATER SOROR PROPINQUUS ADFINIS

crimen cum auctore deficiat; bona vero eius ad filios vel ad heredes legitimos pertinebunt: nisi fortè maiestatis crimine damnatus sit aliquis, quorum etiam filios de bonis damnati patris fieri iubemus alienos.

(2) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. POSTUMIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Ad beneficium legis Valentiniani pertineant posthumi quoque puniti patris, ut bona faciant non caduca. Et ne quis partum, qui fuerit, vel suppositum arguat, vel non suppositum mentiatur, si forte eo tempore, quo maritum severitas rapiet ad poenam,—excepto tamen maiestatis reatu, sicut aute praeceptum est—gravidam se uxor adverterit, mittat ad iudicem, conveniat magistratus, maneat deposita de conceptione testatio, petantur futurae partitudinis testimonia, adhibitisque custodibus foecunditas *pudica* servetur. Quippe illam *fid*em solam generis fisco nostro volumus esse potiorem, de cuius minime nativitate dubitetur. Dat. VIII Id. Apr., Constantinopoli, Merobaude *II* et Saturnino Coss.

Interpretatio. Si quicumque damnatus praegnantem reliquerit uxorem, statim mulier de conceptu suo iudicem vel curiales contestetur, ut quum pepererit, *in* bonis damnati posthumus, hoc [1] est, post mortem patris natus succedat.

(3) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. CAESARIO PRAEFECTO PRAETORIO. Si quis posthac stilum, quod absit, proscriptionis exceperit, solus criminis sui solvat poenas: neminem habeat in bonorum amissione consortem. Sit a proscripti mariti sorte uxor aliena, quo—ut assolet—proscripto, uxor proprias, velut manu iniecta, mox vindicet, aut certe quoquo modo occupatas statim recipiat facultates. Dos etiam, non quae aliquoties inaniter dotalium instrumentorum tenore conscribitur, sed quam se corporaliter tradidisse docuerit, praesentetur. *Ea* etiam, si forte cum proscripti *b*onis mixta sunt, non negentur, quae ab innoxio adhuc marito ante nuptias titulo donationis acceperit. Sin vero frater, soror, propinquus, affinis *(Sequitur textus pag. 171)*

[1] Haenel: *id est.*

et quicumq· proscripto qualibet sorte sociantur tam lō
ge enim unusquisque a metu hac poena esse debet quam a
lienus a crimine est

DATA III NONAS AGS   CONSTANTINOPOLI   ARCHADIO   ET HONORIO   CCSS B

INTERP quicumq· damnari proscribiq· meruerit a beiūs
facultatibus bona uxoris sequestrentur· Ita ut dotem
quam marito uxor aut eius parentes obtulerunt et do
nationem quam ante nuptias pro coniunctione percepe
rat uxor retineat sibiq· uindicet a bonis proscripte
facultatis aliena quia in mariti crimine uxor non po
test obligari· ÷ IDEM AA STUDIO CORRECTORI RP

Ne quis proscriptorum bona uel eorum qui publicam
uidentur excepisse sententiam intra biennium
extimet postulanda abstineant facultatibus in
tra id temporis expetendis ut aut proprias quis reci·
piat si ut nobis ingenitum est duriores casus et tristi
orem fortunam imperatoria humanitate molliamus
ut tunc demū postulet cū iam fiscalē potius quam
proscriptorum expetisse noscantur· Siquis autem
petendas proscripti uel deportati intra biennium
crediderit facultates· careat fructu liberalitatis
augustae· Ita ut hec instruantur huiusmodi petitiones
nec si temere instructae fuerint et subspecialis benefi
cii munificentiam nsām prouocauerint liberalitatem
habeant aliquas uires indulta·

DAT XIIII KAL FEB   CONSTANTINOPOLIM   UINCENTIO ET FRAUITA   CONSULIBUS

INTERP Bona eius qui proscribi meruerint a quocumq·
intra biennium non petantur· Siquis uero intra bien
nium proscripti bona petierit quod meruerit non
ualebit· Quia solita misericordia nostra pietas conmo
ueri et reddere que merito commota iussit auferri ÷ v

xxxiii DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITVTIS ET LIBERIS EORM

Imp   CONSTANTINUS   A   AD MAXIMUM PFU

In questione testamenti quod deportati filius remeante
patre fecisse· et remotis ulpiani adq· paulinotis

et quicumque proscripto qualibet sorte sociantur. Tam longe enim unusquisque à metu ac poena *ab*esse debet, quam alienus a crimine est. Dat. III Non. Aug., Constantinopoli, Arcadio *IV* [1] et Honorio *III AA.* [2] Coss.

Interpretatio. Quicumque damnari proscribique meruerit, ab eius facultatibus bona uxoris sequestrentur, ita ut *et* [3] dotem, quam marito uxor aut eius parentes obtulerunt, et donationem, quam ante nuptias pro coniunctione perceperat [4], uxor retineat, sibique vindicet a bonis proscriptae facultatis aliena, quia in [5] mariti crimine uxor non potest obligari.

(4) IIDEM AA. STUDIO CORRECTORI [6] REIPUBLICAE. Ne quis proscriptorum bona vel eorum, qui publicam videntur excepisse sententiam, intra biennium aestimet postulanda. Abstineant facultatibus intra id temporis expetendis, ut aut proprias quis recipiat, si, ut nobis ingenitum est, duriores casus et tristiorem fortunam imperatoria humanitate molliamus, aut tunc demum postulet, quum iam fiscalem potius quam proscriptorum *rem* [7] expetisse noscatur. Si quis autem petendas proscripti vel deportati intra biennium crediderit facultates, careat fructu liberalitatis augustae, ita ut nec instruantur huiusmodi petitiones, nec si temere instructae fuerint et sub specialis beneficii munificentia nostram provocaverint liberalitatem, habeant aliquas vires indulta. Data XIV Kal. Feb., Constantinopoli, Vincentio et Fravitta Coss.

Interpretatio. Bona eius, qui proscribi meruerint, a quocumque [8] intra biennium non *com*petantur. Si quis vero intra biennium proscripti bona petierit, quod meruerit, non valebit, quia solita misericordia nostra pietas commoveri et reddere, quae merito commota iussit auferri.

TIT. XXXIII. — DE SENTENTIAM PASSIS, ET RESTITUTIS ET LIBERIS EORUM. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD MAXIMUM, PRAEFECTUM URBIS. In quaestione testamenti, quod deportati filius remeante patre fecisse*t*, et [9] remotis Ulpiani atque Pauli notis,

---

[1] Palimp. om.: *IV.*
[2] Palimp. om.: *III.*
[3] Palimp. om.: *et.*
[4] Haenel: *susceperat.*
[5] Haenel om.: *in.*
[6] Haenel: *comiti.*
[7] Palimp. om.: *rem.*
[8] Haenel om.: *a quocumque.*
[9] Haenel om.: *et.*

Papiani[ni] plx etualere sententiam ut in patris sit filius po
testate cui dignitas hac bona restituta sunt. Ita tamen ut
gesta p filium cuius consilia legitima hetas firmauerit rata
sint eodem in potestate patria redeunte. Nec eorū res
cissio efficiat quod est maxime absurdum eodem tempo
re nec in patris nec in sua quemquam fuisse potestate. Mi
nores enim hetate iure quidquam agere prohibentur. Quib·
si damnato patre tutor datus est necesse est ut ab offi
cio recedat regresso eo. quem non solum nomine redire sed
a etiam officium su[u]m nulla prauitate corruptum liberis pre
bere oportet. Ut eorū bona tueatur et augeant. Nam
si patria potestate ad corrumpendia dq; effundendi pa
trimonii licentiam abutetur ut forioso hac dementi item
prodigo libidinum omnium uitiorumq; seruo non est eorū
pecunia committenda; A dadministratione fugeat ne
q; tutor esse desinat. Omnia que minoris dispendia suis
ipse damnis prestet. Sententiam uero deportationis
nullo patrem preiudicio deminuat. Quod si con p ta integri
tas ut natura officio liberis restituerit et gubernacula
rerum tradenda sunt cuius ad imitationem publici iuris
prouisa custodia est. Que nisi bonis patribus detur luc
tuosior erit reditus quam discessus. Ideoq; tantum
ad restitutionem indulgentia ualeat quantum ad cor
rectionem sententia ualuit. Utque deportationis
ipsum p se nomen rerum o[m]nium spoliatio est ita indul
gentiae reditus bonorum omnium hac dignitatis uno
nomine amissorum omnium sit recuperatio. et filii
a emancipationem a patribus offici petant. Ut liber
tatem non damnationis sed lenitatis paternae testem
habeant DATA XIIII KAL. OCTBS SIRMIO CRISPO II ET CONSTANTIO U C CCSSB

INTERP Si quis pater in exilio missus filium in maiori
aetate reliquerit quecumq; de propriis bonis gessit filius
iuxta sententiam papiniani rata et firma pe rmaneant
nec contra aut testamentum aut trāsactionem filii
reuersus pater uenire permittitur. Sane cum redierit
pater si filium uiuum inuenerit

Papiniani placet valere sententiam, ut in patris, sit filius potestate, cui dignitas ac bona restituta sunt. Ita tamen, ut gesta per filium, cuius consilia legitima aetas firmaverat, *rata* sint eodem in potestatem patriam redeunte, ne eorum rescissio efficiat, quod est maxime absurdum, eodem tempore nec in patris nec in sua quemquam fuisse potestate. Minores enim aetate iure quicquam agere prohibentur. *Quibus* si damnato patre tutor datus est, necesse est, ut ab officio recedat, regresso eo, quem non solum nomine redire, sed etiam officium suum nulla pravitate corruptum liberis praebere oportet, ut eorum bona tueatur et augeat. Nam si patria potestate ad corrumpendi atque effundendi patrimonii licentiam abutetur, ut furioso ac dementi, item prodigo, libidinum omnium vitiorumque servo non est eorum pecunia committenda: ab administratione fugiat: neque tutor esse desinat, omniaque minoris dispendia suis ipse damnis praestet. Sententia vero deportationis nullo patrem praeiudicio deminuat. Quod si comperta integritas ut natura, *ita* [1] officio liberis restituerit, ei gubernacula rerum tradenda sunt, cuius, ad imitationem publici iuris, provisa custodia est. Quae nisi bonis patribus detur luctuosior erit reditus quam discessus. Ideoque tantum ad restitutionem indulgentia valeat, quantum ad correctionem sententia valuit. Utque deportationis ipsum per se nomen rerum omnium spoliatio est, ita indulgentia reditus bonorum omnium ac dignitatis uno nomine amissorum omnium sit recuperatio. Et filii emancipationem a patribus officii*s* petant, ut libertatem non damnationis, sed lenitatis paternae testem habeant. Data XVIII Kal. Oct., Sirmio, Crispo II et Constanti*no II Caess*. V. C. consulibus.

Interpretatio. Si quis pater in exsilium missus filium in maiore aetate reliquerit, quaecumque de propriis bonis gessit filius, iuxta sententiam Papiniani rata et firma permaneant, nec contra aut testamentum aut transactionem filii reversus pater venire permittitur. Sane quum redierit pater, si filium vivum invenerit, *(Sequitur textus pag. 175)*

---

[1] Palimp. om.: *ita*.

filiumminiusum paternapotestaterecipit. Ceterum
quoddereb·propriisabsentepatrefiliusgessit· re
uersuspater reuocarenonpoterit. Quidquid uero
inannisminorib·positifecerintpenitusnonualebit.
Quitamenprobetateuelproabsentiapatristutores
uelcuratoresacceperintreuersuspaterrepulsis
curatorib· ueltutoribuscumomnifacultaterecipiat
eaconditioneutremfiliorumitaadministretetregat
utnonsolūdetrimentanōsentiantsedstudiopatrisresuel
facultasproficiatfiliorum. Quodsipaterautprodigus
autneglegensauteuersorautlibidinideditusessecon
uincetur etfiliorumresimpiēhacdementeruastare
hacdilapidarecognosciturfilitalispatristamquameo
mortuosubtutoreautcuratoreconsistant. quiasicut
aequumestutbonusetutilispaterremfiliorumregen
damadministrandamq· recipiat itainiquumestut
indamnumfiliorumreuersusfacultatesatutoribus
curatoribusueseruatasdementisubuersionedela
ceret.

Dehisquiadeclesias confugiunt.

Impp theodosiusetualentinianusaa antiocho ppo

Pateantsummidi templatimentibus Necsolumaltaria
etoratoriumtemplicircumiectumquia aeclesiasquadri
pertitointrinsecusparietumseptuconcludit.adtuitio
nemfugiendumsanscim̄sesseproposita s. Sedusqueadex
tremasfores aeclesiaequasorantiumgestiens populus
primasingrediturconfugientibusaramsalutisesse
precipimus. Utintertempliquemparietumdiscripsi
muscinctuetpostlocapublicaianuasprimasaeclesiae
quidquidfueritinterlacenssiueincellulissiueindomib·
ortulis·balneis·areis·adq·porticib·confugasinterioris
templiuicetueatur Necinextrahendoseosconetur
quisquamsacrilegasmanusinmittere. Neq·hocausus
sitcūdiscrimensuumuideat.adexpectandamopemipsiq̄q·
confugiant hancautēispatiilatitudinēideoindulgimus

filium in ius suum paterna potestate recipiet. Ceterum quod de rebus propriis absente patre filius gessit, reversus pater revocare non poterit. Quicquid vero *filii* [1] in annis minoribus positi [2] fecerint, penitus non valebit. Qui tamen *si* [3] pro aetate vel pro [4] absentia patris *aut* [5] tutores vel curatores acceperint, reversus pater *filios* [6], repulsis curatoribus vel tutoribus, cum omni facultate recipiet: ea *tamen* [7] conditione, ut rem filiorum ita administret ac regat, ut non solum detrimenta non sentiant, sed studio patris res vel [8] facultas proficiat filiorum. Quod si pater aut prodigus aut negligens aut eversor aut libidini deditus esse convincetur, et filiorum res impie ac dementer vastare ac dilapidare cognoscetur, filii talis patris, tamquam eo mortuo, sub tutore aut curatore consistant: quia sicut aequum est, ut bonus et utilis pater rem filiorum regendam administrandamque recipiat, ita iniquum est, ut in damnum filiorum reversus facultates a tutoribus curatoribusque *re*servatas dementi subversione dilaceret.

TIT. XXXIV.—DE HIS, QUI AD ECCLESIAS CONFUGIUNT. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ANTIOCHO PRAEFECTO PRAETORIO. Pateant summi Dei templa timentibus: nec sola altaria et oratorium templi circumiectum, quod ecclesias quadripertito intrinsecus parietum septo concludit, ad tuitionem confugientium sancimus esse proposita, sed usque ad extremas fores ecclesiae, quas orantium [9] gestiens populus primas ingreditur, confugientibus aram salutis esse praecipimus, ut inter templum, quod [10] parietum descripsimus cinctu, et post loca publica ianuas primas ecclesiae quicquid fuerit interiacens, sive in cellulis sive in domibus, hortulis, balneis, areis atque porticibus, confugas interioris templi vice tueatur. Nec in extrahendos eos conetur quisquam sacrilegas manus immittere, ne qui hoc ausus sit, quum discrimen suum videat, ad expetendam opem ipse quoque confugiat. Hanc autem spatii latitudinem ideo indulgemus, *(Sequitur textus pag. 177)*

---

[1] Palimp. om.: *filii*.
[2] Haenel: *constituti*.
[3] Palimp. om.: *si*.
[4] Haenel om.: *pro*.
[5] Palimp. om.: *aut*.
[6] Palimp. om.: *filios*.
[7] Haenel add.: *tamen*.
[8] Haenel: *et*.
[9] Haenel: *oratum*.
[10] Palimp.: *quem*.

ne in ipso dei templo et sacro scis altaribus confugientium
uetantib·
quemquam manere uel uescere cubare uel pnoctare liceat
ipsis hoc clericis religionis causa ipsis qui confugiunt
pietatis rationes seruantibus· arma quoq; in quouis telo
ferro uel specie eos qui confugiũt minime intra aeclesi
as habere precipimus quae non modo a summi dei templis
hac diuinis altarib prohibentur sed etiam cellulis domib
ortulis balneis adq· porticibus proinde hi qui sine ar
mis ad scissimum dei templum aut ad sacro scm altare
siue usq; ad gentium uel in hac alma urbe confugiunt
somnum intra templum siue ipsum altare uel omnino
cibum capere absq· aliqua eorum iniuria ab ipsis clericis
arceantur designantibus spatia que in eclesiasticis sep
tis eorum tuitioni sufficiant hac docentibus capita
lem poenam esse propositam si qui se os conetur inuade
re quibus ipso pfuga non adnuit neq; consentit prepe
rendae humanitatis religio est et a diuinis ad loca q; diximus
turbanda temeritas· hos uero qui templa cum armis in
gredi audent ne hoc faciant premonemus dein stelis
cincti quouis eclesiae loco uel ad templi septa uel circa
uel extra sint statim eos ut arma deponant auctori
tate episcopi a solis clericis seuerius conueniri pre
cipimus data eis fiducia quod religionis nomine meli
us quam armorum presidio muniantur· sed si eccle
siae uoce moniti post tot tantorumq; denuntiatio
nes noluerint arma relinquere iam clementiae
intromissis
nostrae aput dm̄ et episcoporum causa purgata arma
tis si ita res exigerit trahendos se abstrahendosq·
esse cognoscant et omnib· casibus esse subdendos
sed neq· episcopo in consulto nec sine nostra siue iu
dicum in hac alma urbe uel ubicumque iussione arma
tum quemquam ab aecclesiis abstrahi oportebit ne si
multis passim hoc liceat confusio ne generetur

DATA X KAL APRIL CONSTANTINOPOLIM ANTIOCO CONSULE UC

INTERP Aecclesiae hac dō loca dicata reos qui ibidem

ne in ipso Dei templo et sacrosanctis altaribus confugientium quemquam manere vel vescere, cubare vel pernoctare liceat: ipsis hoc clericis religionis causa vetantibus, ipsis, qui confugiunt, pietatis ratione servantibus. Arma quoque in quovis telo, ferro vel specie eos, qui confugiunt, minime intra ecclesias habere praecipimus, quae non modo a summi Dei templis ac divinis altaribus prohibentur, sed etiam cellulis, domibus, hortulis, balneis, *areis* [1] atque porticibus. Proinde hi, qui sine armis ad sanctissimum Dei templum aut ad sacrosanctum altare sive usquam [2] gentium vel in hac alma urbe confugiunt, somnum intra templum sive ipsum altare vel omnino cibum capere absque aliqua eorum iniuria ab ipsis clericis arceantur, designantibus spatia, quae in ecclesiasticis septis eorum tuitioni sufficiant, ac docentibus, capitalem poenam esse propositam, si qui eos cone*n*tur invadere. Quibus *si* perfuga [3] non annuit, neque consentit, praeferendae humanitati [4] religio est et a divinis ad loca, quae diximus, turbanda temeritas. Hos vero, qui templa cum armis ingredi audent, ne hoc faciant, praemonemus; dein si telis cincti quovis ecclesiae loco vel ad templi septa vel circa vel extra sunt [5], statim eos, ut arma deponant, auctoritate episcopi a solis clericis severius conveniri praecipimus, data eis fiducia, quod religionis nomine melius quam armorum praesidio muniantur. Sed si ecclesiae voce moniti, post tot tantorumque denuntiationes, noluerint arma relinquere, iam, clementiae nostrae apud Deum et episcoporum causa purgata, armatis, si ita res exegerit, intromissis, trahendos se abstrahendosque esse cognoscant et omnibus casibus esse subdendos. Sed neque episcopo inconsulto, nec sine nostra sive iudicum in *h*ac alma urbe vel ubicumque iussione armatum quemquam ab ecclesiis abstrahi oportebit, ne, si multis passim hoc liceat, confusio generetur. Data X Kal. Apr., Constantinopoli, Antiocho consule Viro clarissimo [6].

Interpretatio. Ecclesiae ac loca Deo dicata reos, qui ibidem *(Sequitur textus pag. 179)*

---

[1] Palimp. om.: *areis*.
[2] Palimp.: *usque ad*.
[3] Palimps.: *ipso perfuga*.
[4] Palimps.: *humanitatis*.
[5] Palimps.: *sint*.
[6] Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus*.

TIMORECONPULSIREFUGERINTITA TUEANTURUTNULLUSLOCIS
SCISADDIREPTIONEMREORUMUIMHACMANUSADFERREPRESU
MANT SEDQUIDQUIDSPATIIUELINPORTICIBUSUEL INATRIISUEL
INDOMIB UELINAREIS ADECLESIAMADIACENTIB PTINETUELINTE
RIORATEMPLIPRECINCTIS CUSTODIRI UTREOSTIMORISNECESSI
TASNONCONSTRINGAT CIRCAALTARIAMANERE ETLOCAUENE
RATIONEDIGNAPOLLUERE. SANESIQUISADLOCASCACONFU
GERIT ARMASIQUASECUMPORTAUERINTMOXDEPONANT
NECSEEXTIMENTMAGISARMORUMPREDIOQUAMSCORUM
LOCORUMUENERATIONEDEFENDI QUODSIDEPONEREARMA
NOLUERINT ETSACERDOTIUELCLERICIS NONCREDIDERINT
SCIANTSEARMORUMUIRIB EXTRAHENDOS SIUEROEX
TRAHEREDELOCISSCISQUEMLIBETREUMQUACUMQUERA
TIONETEMPTAUERITNOUERIT SECAPITALISUPPLICIOESSEDANAN
DUM

EXPLI LIBER VIIII INPL BX

I DE IURE FISCI
IMP CONSTANTINUS A ADSEUERUM RATINAL AFRICE POSTALIA
POSSESSIONESADQ MANCIPIA EXEMPTAFISCI PATRIMONIO
QUIB DAMDONAUIMUS HAECDIRECTOIUREADQ PERPETUOABSQ
OMNIQUESTIONEUOLUMUSOBTINERI POENAE CONTRARATIO
NALESETMAGISTROSADQ OFFICIALESPROPOSITA SIQUIDCON
TRATEMPTAUERINT ECTR

PP A VI KAL IUNIAS ROMAE INFORO TRAIANI CONSTANTINO A V ET LICINIO C CCSSB
INTERP QUIBUSCUMQ AGRIADQUEMANCIPIA QUIB CUMQ P
SONIS DE FISCI NSI IURE DONANTUR A PUTEOS QUIB DONATA
SUNTSINESUSPICIONEALIQUAUOLUMUSPMANERE CONTRAOR
DINATORESDOMO RUDNICARUM POENAPROPOSITASICON
TRAPRECEPTIONEMFACERE COGNOSCANTUR.
II DELOCATIONEFUNDORUMIURISENFITHEUTICI ETREI
PUBLICAE ETTEMPLORUM.
IMPPP UALENTINIANUS UALENS ET GRA
TIANUS AAA ADPROBUM PREFECTUM

timore compulsi refugerint [1], ita tueantur, ut nulli locis sanctis ad direptionem reorum vim ac manus afferre praesumant: sed quicquid spatii vel in porticibus, vel in atriis, vel in domibus, vel in areis ad ecclesiam adiacentibus pertinet, vel [2] interiora templi praecipimus custodiri, ut reos timoris necesitas non constringat circa altaria manere et loca veneratione digna polluere. Sane si qui ad loca sancta confugeri*n*t, arma, si qua secum portaverint, mox deponant, Nec se ex*is*timent magis armorum praesidio quam sanctorum locorum veneratione defendi. Quod si deponere arma noluerint et sacerdoti vel clericis non crediderint, sciant se armorum [3] viribus extrahendos. Si vero extrahere de locis sanctis quemlibet reum quacumque ratione *quis* [4] tentaverit, noverit se capitali supplicio esse damnandum.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* LIBER IX. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI LIBER* X.

TITULUS I.—DE IURE FISCI. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD SEVERUM RATIONALEM AFRICAE. POST ALIA. Possessiones atque mancipia exemta fisci patrimonio quibusdam donavimus. Haec directo iure atque perpetuo absque omni quaestione volumus obtineri; poena contra rationales et magistros *privatae rei* [5] atque officiales proposita: si quid contra tentaverint etc. Proposita XVI Kal. Iun., Romae in foro Traiani, Constantino A. V. et Licinio Caes. Coss.

Interpretatio. Quicumque agri atque mancipia quibuscumque personis de fisci nostri iure donantur, apud eos, quibus donata sunt, sine suspicione aliqua volumus permanere: contra ordinatores domorum dominicarum poena proposita, si contra praeceptionem facere cognoscuntur.

TIT. II.—DE LOCATIONE FUNDORUM IURIS EMPHYTEUTICI ET REIPUBLICAE ET TEMPLORUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD PROBUM PRAEFECTUM [6]. *(Sequitur textus pag. 181)*

---

[1] Haenel: *confugerint.*
[2] Haenel: *velut.*
[3] Haenel: *armatorum.*
[4] Palimp. om.: *quis.*
[5] Palimp. om.: *privatae rei.*
[6] Haenel add.: *Praetorio.*

CURIALIB· OMNIB· CONDUCENDORUM REIPUBLICE PREDIORUM HAC SALTUUM
INHIBEATUR FACULTAS ILLO AETIMO OBSERUANDO NE QUIS CURIALIUM
UEL DE EXTRANEIS CIUITATIB· AGROS HAC LOCA SUPRASCRIPTA SUB QUALIBET
CONDUCTIONE SUSCIPIANT NE SUB HAC OCCASSIONE SERUITIA CURIE
DEBITA NON INPENDANT DAT UI KAL IULIAS TREUERIS MODESTO ET ARINTHEO CONSS B
INTERP OMNIB· CURIALIB· CONDUCENDORUM REIPUBLICE AGRORUM
HAC SALTUUM LICENTIA DENEGETR· ILLUT SPECIALITER OBSERUAN
DO UT NULLUS CURIALIS UEL DE EXTRANEIS CIUITATIB· AGROS HAC LO
CA SUPRASCRIPTA SUB QUALIBET CONDICIONE SUSCIPIAT NE SUB
OCCASIONE SERUITIA CURIAE DEBITA NON INPENDANT

III DE ACTORIBUS PROCURATORIBUS ET CONDUCTORIBUS REI PRIUATAE
IMP CONSTANTINUS A AD FILIPPUM UICARIUM URBIS
SI QUIS AB ACTORE RERUM PRIUATARUM NSARUM SIUE A PROCURA
TORE FUERIT UEXATU SUPEIUS CALUPNIIS UEL DEPREDATIONIB·
DEFERRE QUERIMONIA NON DUBITET QUA RES CUM FUE
RIT CONPROBATA SANXIMUS UT IDEM QUI CONTRA PROUINCIA
LEM QUIDQUAM MOLIRI FUERIT AUSUS PUBLICE CONCREMETR
QNM GRAUIOR POENA CONSTITUENDA EST IN HOS QUI NSI IURIS
SUNT ET NOSTRA DEBENT CUSTODIRE MANDATA
DAT III NON MARTIAS HIRACLIO CONSTANTINO A III ET LICINIO III CCSSB
INTERP QUICUMQUE AB ACTORE DOMINICO UEL A PROCURATO
RE ALICUIUS INIURIA ET INPROUITATE UEXATUS DE EORUM CALUMNIIS
UEL DEPREDATIONIB· AD PRINCIPEM CONUOLARE DEBEBIT QUE
RES SI POTUERIT AD PROBARI EOS QUI CIRCA PROUINCIALES TALIA
FACERE AUSI SUNT PLACUIT INCENDIO CONCREMARI QUIA GRA
UIOREM POENAM PRINCIPES CONSTITUI UOLUERUNT IN EOS QUI SUI
IURIS SUNT ET SUA DEBENT CUSTODIRE MANDATA
IMPP UALENTINIANUS ET UALENS AA AD SEUERUM Ū URBIS
IUUM IULIANUM HOC CONPETENTISSIME DECREUISSE CONPERI
MUS UT ACTORES REI PRIUATAE NOSTRIS MINIME NECESSITATIB·
TERRERENTUR· ADQ· ADFLICTARENTUR INIURIIS QUAS SEPE
NUMERO RECTORES PROUINCIARUM UEL ADROGATIONE INLI
CITA PRINCIPALIUM UEL PROPRIIS DECRETIS HORDINES FIERI
CENSUISSENT QUOD ADEO NOS PROBAMUS UT RATUM ESSE
IUBEAMUS DAT XI KAL AGS MEDIOLANO UALENTINIANO ET UALENTE CCSSB

Curialibus omnibus conducendorum reipublicae praediorum ac saltuum inhibeatur facultas: illo etiam observando, ne quis, curialium vel de extraneis civitatibus agros [1] ac [2] loca suprascripta sub qualibet [3] conductione suscipiat. Data VI Kal. Iul., Treviris, Modesto et Arintheo Coss.

Interpretatio. Omnibus curialibus conducendorum reipublicae agrorum ac saltuum licentia denegetur: illo specialiter observando, ut nullus curialis vel de extraneis civitatibus agros ac loca supra scripta sub qualibet conductione suscipiat, *ne sub hac occasione servitia curiae debita non impendat* [4].

TIT. III. — DE ACTORIBUS ET PROCURATORIBUS ET CONDUCTORIBUS REI PRIVATAE. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD PHILIPPUM V. U. Si quis ab actore rerum privatarum nostrarum sive a procuratore fuerit vexatus, super eius calumniis vel depraedationibus deferre querimoniam non dubitet. Quae res quum fuerit comprobata, sancimus, ut idem, qui contra provincialem quicquam moliri fuerit ausus, publice concremetur, quoniam gravior poena constituenda est in hos qui nostri iuris sunt et nostra debent custodire mandata. Data III Non. Mart., Heracleae [5], Constantino A. III et Licinio III Coss.

Interpretatio. Quicumque ab actore dominico vel *a* procuratore *fuerit* [6] alicuius iniuriae improbitate vexatus, de eorum calumniis vel depraedationibus ad principem convolare debebit; quae res si potuerit approbari, eos, qui circa provinciales talia facere ausi sunt, placuit incendio concremari, quia graviorem poenam principes constitui voluerunt in eos, qui sui iuris sunt et sua debent custodire mandata.

(2) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD SEVERUM V. U. Divum Julianum hoc competentissime decrevisse comperimus, ut actores rei privatae nostrae minime necessitatibus terrerentur atque afflictarentur iniuriis, quas saepe numero rectores provinciarum vel arrogatione illicita principalium vel propriis decretis ordinis fieri censuissent. Quod adeo nos probamus, ut ratum esse iubeamus. Data XI Kal. Aug., Mediolano, Valentiniano et Valente *AA.* [7] Coss.

---

[1] Haenel: *fundos.*
[2] Haenel: *aut.*
[3] Haenel: *sub hujus modi.*
[4] Verba haec om. Haenel.
[5] Palimp.: *Heraclio.*
[6] Palimp. om.: *fuerit.*
[7] Palimp. om.: *AA. (Augustis).*

INTERP IULIANUMPRINCIPEMBENEHACSALUBRITERSTATUISSECERTISSIMUMEST. UTACTORESDOMUSDNICE·NULLIS NECESSITATIB·TURBARENTURAUTFATIGARENTURINIURIIS·QUAS EISFREQUENTERRECTORESPROUINCIARUMPSUCCESSIONES PRINCIPALIUMFACERECONSUEUISSENT CUIUSFACTICONSTITUTIONEMINTANTUMRATIONABILEMETNECESSARIAMIUDICAMUSUTFIRMAMPPMANERELUBEAMUS·

IIII DE BONIS UACANTIBUS

IMP CONSTANTINUS A ADSEUERUM PUB

NECINTERPELLATIS HISQIB'PROLABORIB·SUISHACMERITISALIQUIDDONAUERIMUSSEDINIURESUOHOCESTSINEMOLESTIALITISMANENTIBUSCONCITATOREMIUDICII QUIINQUIETUDINEMINFERRETEMPTAUERINTETEXAMINITUOPRESENTARIOPORTET ETCITRAMOLESTIAMPOSSIDENTISIUSSUUMMANIFESTISPROBATIONIBUSDOCEANT INQUOPARTESRELUCTANTESIPSESUSCIPIES· QNMFRUCTUSLIBERALITATISNOSTREPULSATUSHACENIMLEGESANCIMUS UTQUICUMQUEINTALESUENIENSQUERELLASSECUNDUMPREDICTAFORMAIUSSUUMOSTENDANT HISQCONPERTAFUERINT· ADNOSTRAMSCIENTIAMREFERENDIS UTSALUAPOSSIDENTIUM PROPRIETATE QIB'UTDICTUESTINPPETUUMQUESITAEST FIRMITASPOSSIDENDIDELIBERATIONISNRESITQUALITER HISQUIADLEGATIONESSUASPROBAUERINTBENEFICIOLENITATISNSEEXTRINSECUSDEBEATSUBUENIRE

RECITATA III NONASAGS INPALATIO CONSTANTINO A VII ETCONSTANTIO C CCSSB

INTERP NONINQUIETENTURHII QUIB·ALIQUAPROSUOLABOREDONAUIMUS· SEDOMNIBUSQ·EISDONAUIMUSINIPSORUMIUREPOSITISHISQUIEOSINQUIETAREUOLUERINTADIUDICIIAUDIENTIAMPRERTRAHANTUR. UTSINEALIQUAMOLESTIAPOSSIDENTISIUSSUUMPULSATUSUALEATCONFIRMARE OMNIBUSQUE HACREINTERPREFATOSHACTAFUERINTAD NOSTRAMNOTITIAMREFERENDIS UTETNOSTRISINQUIETATUSREMEDIISADIUUETUR

V. DEPETITIONIBUS ET ULTRODATIS ET DELATORIBUS

IMP CONSTANTINUS A ADPOPULUM·

Interpretatio. Julianum principem bene ac salubriter statuisse certissimum est, ut actores domus dominicae nullis necessitatibus turbarentur aut fatigarentur iniuriis, quas eis frequenter rectores provinciarum per suggestiones principalium facere consuevissent. Cuius facti constitutionem in tantum rationabilem et necessariam iudicamus, ut firmam permanere iubeamus.

TIT. IV.—DE BONIS VACANTIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD SEVERUM PF. U. Nec interpellatis his, quibus pro laboribus suis ac meritis aliquid donaverimus, sed in iure suo, hoc est, sine molestia litis manentibus, concitatorem iudicii, qui inquietudinem inferre tentaverit, examini [1] tuo praesentari oportet, ut citra molestiam possidentis ius suum manifestis probationibus doceat: in quo partes reluctantis ipse suscipies, quoniam fructus liberalitatis nostrae pulsatur. Hac enim lege sancimus, ut, quicumque in tales venient querelas, secundum praedictam formam ius suum ostendaut: his, quae comperta fuerint, ad nostram scientiam referendis, ut salva possidentium proprietate, quibus, ut dictum est, in perpetuum quaesita est firmitas possidendi, deliberationis nostrae sit, qualiter his, qui allegationes suas probaverint, beneficio lenitatis nostrae extrinsecus debeat subveniri. Recitata III Non. Aug. in Palatio, Constantino A. VII et Constantio C. Coss.

Interpretatio. Non inquietentur ii, quibus aliqua pro suo labore donavimus, sed omnibus, quae *eis donavimus* [2], in ipsorum iure positis, is, qui eos inquietare voluerit, ad iudicii audientiam protrahatur, ut sine aliqua molestia possidentis ius suum pulsator valeat confirmare: Omnibus, quae hac [3] re inter praefatos acta fuerint, ad nostram notitiam referendis, ut et nostris inquietatus remediis adiuvetur.

TIT. V.—DE PETITIONIBUS ET ULTRO DATIS ET DELATORIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD POPULUM. *(Sequitur textus pag. 185)*

---

[1] Palimp.: *et examini.*
[2] Haenel: *quae a nobis donata sunt.*
[3] Haenel: *de re.*

CONPREMATURUNAMMAXIMAMHUMANAEUITAEMALUM·DELATOR
EXECRANDAPERNICIES· ETINTERPRIMOSCONATUSINIPSISFAU
CIB·STRANGULETUR· ETAMPUTATARADICITUSINUIDIAELINGUA
UELLATUR· ITAUTIUDICESNECCALUMNIAMNECUOCEMPRORSUSDE
FERENTISADMITTANT SEDSIQUIDELATOREXTITERITCAPITALISEN
TENTIAESUBIUGETUR DATETPP ROMINFORODIUITRAIANI K DECMB CONSTANTINOETLICINIO CSSB

quomodo puniendi sunt dilatores.

INTERP DELATORESDICUNTURQUIAUTFACULTATESPRODIDE
RINTALIENASAUTCAPUTINPETUNTALIENUM· QUICUMQ·DELA
TORCUIUSLIBETREIEXTITERITINIPSOPRODITIONISINITIOAIUDI
CELOCICORREPTUSCONTINUOSTRINGULETUR· ETINCISARADI
CITUSLINGUATOLLATUR UTHISQUIPRODITORFUTURUSESTNEC
CALUMNIANECUOXILLIUSAUDIATUR· ID Ā ĀPROUINCIALES
OMNESIUDICESINUIGILAREPRECEPIMUSETDELATORESPOENISAD
FICERE APERTISSIMIENIMIURISESTQUODEXCUIUSCUMQ·
PATRIMONIOCECIDERITINCASUMETLEGIB·ETRETROIURISOR
DINEMFISCIADUOCATISAGENTIB·UINDICETUR· SED
NULLIPRECIPITSECUNDUMIUSPOSSESSAPATRIMONIADEFERRE
NONCESSANT· DAMUSOMNIB·QUISELESOSEXISTIMANCON
TRADELATORESSEUERITATEMIUDICUMINPLORAREFERRODISTRIC
TAM· NEMOENIMPOTESTDELATOREMPLUSAGNOSCEREQUĀ
ILLEQUIINIURIAMPEREIUSNEQUITIAMSUSTINUIT·
DATA KAL APRILIS CONSTANTINOPOLIM· CONSTANTINO ETALBINO CONSSB
INTERP CUSTODIENTEIUSTIANOMENPERSEQUIMURDELATORUM
ITAUTCUMAGNITIETCONUICTIFUERINTDELATORESGLADIO
PUNIANTR IMPPP UALENTAETUALEN ĀĀĀ ADPROUINCIALESAFROS
INTANTUMHUMANIGENERISINIMICOSARBITRAEQUITATEPSEQUIMUR
UTDILATORESPRONUNTIATOSPUNIRIGLADIOIUSSERIMUS·
DATA PRIDNON· FEBR MEDIOLANOUALENTINIANOETUALENTEĀĀ CCSSB ETALEX INTERP NONINDIGET
IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ETTHE
ODOSIUS ĀĀĀ EUTROPIO PPO
QUISQUISINCRIMINEMAIESTATISDEPREHENSUSFUERIT·
ETPUNITUSBONAEIUSSICUTPLECTENDICONSUETUDOCRI
MINISHABETFISCUSINUASERIT NULLUSEASDEMSUBSPEMUNI
FICENTIEPRINCIPALISAUDEATPROPRIOIURIPOSCERE QUICON
TRALEGEMIDAUSUSFUERITSPERAREQUODNONLICETREUS

Comprimatur unum maximum humanae vitae malum, delator*um* ex*s*ecranda pernicies, et inter primos conatus in ipsis faucibus stranguletur, et amputata radicitus invidiae lingua vellatur, ita ut iudices nec calumniam nec vocem prorsus deferentis admittant; sed si qui delator ex*s*titerit, capitali sententiae subiugetur. Data et proposita Romae, in foro divi [1] Traiani, Kal. Dec., Constantino [2] et Licinio [3] Coss.

Interpretatio. Delatores dicuntur, qui aut facultates prodiderint alienas aut caput impet*ier*int [4] alienum. Quicumque delator cuiuslibet rei ex*s*titerit, in ipso proditionis initio a iudice loci correptus continuo stranguletur, *et* [5] ei incisa radicitus lingua tollatur, ut *is* qui [6] proditor futurus est, nec calumnia nec vox illius audiatur.

(2) Idem A. ad Provinciales. Omnes iudices invigilare praecipimus et delatores poenis afficere. Apertissimi enim iuris est, *ut* [7], quod ex cuiuscumque patrimonio ceciderit in casum, et legibus et retro iuris ordine, fisci advocatis agentibus, vindicetur. *Sed quia non*nulli praecipit*es* secundum ius possesa patrimonia deferre non cessant, damus omnibus, qui se laesos existiman*t*, contra delatores severitatem iudicum implorare ferro districtam. Nemo enim potest delatorem plus agnoscere quam ille, qui iniuriam per eius nequitiam sustinuit. Data *XI* Kal. Apr., Constantinopoli, Constantio et Albino Coss.

Interpretatio. Custodientes iustitiam nomen persequimur delatorum, ita ut, quum agniti et convicti fuerint delatores, gladio puniantur.

(3) Impp. Valentinianus et Valens AA. ad Provinciales Afros. In tantum humani generis inimicos arbitra aequitate persequimur, ut delatores pronuntiatos puniri gladio iusserimus. Data prid. Non. Febr., Mediolano, Valentiniano et Valente AA. Coss.

*I*sta lex interpretatione non indiget.

(4) Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA. Eutropio Praefecto praetorio. Quisquis in crimine maiestatis deprehensus fuerit et punitus, bona*que* [8] eius, sicut plectendi consuetudo criminis habet, fiscus invaserit, nullus eadem sub spe munificentiae principalis audeat proprio iuri poscere. Qui contra legem id ausus fuerit sperare, quod non licet, reus

---

[1] Haenel om.: *divi.*
[2] Haenel add.: *A. V.*
[3] Haenel add.: C. *(Caesare).*
[4] Palimp. *impetunt.*
[5] Haenel om.: *et.*
[6] Haenel: *si quis.*
[7] Haenel add.: *ut.*
[8] Palimp. om.: *que.*

uiolatae legis habeatur. Sed qnm plerumque ita in nonnullis
inuerecunda petentium inactione constringimur ut etiam
non concedenda tribuamus ne rescripto quidem nso aduer
sus formam late legis loci aliquid relinquatur. Si quid autem
ex bonis talib· nso iudicio nullo tamen desiderante adque
poscente concedi cuiquam uoluerimus huiusmodi tan
tum ualeat liberalitas DAT XVII K DEC B TESSAL GRATIANO V ET THEOD AA CONSS B
INTERP Quisquis in crimine maiestatis inuentus fuerit
et punitus dona eius fiscus adquirat ita ut nullus aliquid
ex eius facultatib· sibi uel ut munificentiae iure audeat
postulare. Et si aliquid contra leges crediderit postu
landum nec id quod petiit accipiat et uiolator legis habe
atur Si quid tamen nullo petente proprio arbitrio
de talib· bonis cuiquam dederimus donatio huiusmodi
firma pmaneat Idem AAA Palnellino consulari Libie
Seruum dilatorem iubemus in exemplum omnium pro
ditorum seuerissime sententiae subiugari etiam si
obiecta probauerit
DATA VII K NOUEMB CONSTANTINOPOLIM ANTONIO ET SIAGRO CC SS LB ISTA LEX INTERP NINDG
VI Si petitionis socius sine herede defecerit
Imp Constantinus A ad Machedonium Rast palatii
Si quis forte decesserit eorum qui communi nomine
donatum aliquid a nostra inpetrauerunt clementia nec su
perstites des successores reliquerit placet non ad extraneam quam
cumque psonam sed ad socium uel consortem perueni
re portionem illius qui intestatus aut sine libe
ris defunctus est DAT III K APRIL ANTIOCHIA CONSTANTINO A IIII ET LICINIO IIII CCSS B
INTERP Si aliquis ex his mortuus fuerit ad quos nomi
natim munificencia nsa processit et nec testamentum fecisse
nec filios relinquisse cognoscitur placet ut portionem
eius his cum quo pariter defunctus accepit . id est socius
eius adquirat. merito enim socius prefertur ubi nulla fili
psona interuenisse cognoscitur
VII De aduocato fisci
Imp Constantinus A Aeliano proconsuli Africae post

violatae legis habeatur. Sed quoniam plerumque ita in nonnullis inverecunda petentum inhiatione constringimur, ut etiam non concedenda tribuamus, ne rescripto quidem nostro adversum formam latae legis loci aliquid relinquatur. Si quid autem ex bonis talibus nostro iudicio, nullo tamen desiderante atque poscente, concedi cuiquam voluerimus, huiusmodi tantum valeat liberalitas. Data XVI Kal. Dec., Thessalonica, Gratiano V et Theodosio [1] AA. Coss.

Interpretatio. Quisquis in crimine maiestatis inventus fuerit et punitus, bona eius fiscus acquirat, ita ut nullus aliquid ex eius facultatibus sibi velut munificentiae iure audeat postulare. Et si aliquis contra leges crediderit postulandum, nec id, quod petiit, accipiat, et violator legis habeatur. Si quid tamen nullo petente, proprio arbitrio de talibus bonis cuiquam dederimus, donatio huiusmodi firma permaneat.

(5) IIDEM AAA. PANELLINO CONSULARI LYBIAE. Servum domini delatorem iubemus in exemplum omnium proditorum severissimae sententiae subiugari, etiamsi obiecta probaverit. Dat. VII Kal. Nov., Constantinopoli, Antonio et Syagrio Coss.

Ista lex interpretatione non indiget.

TIT. VI.—SI PETITIONIS SOCIUS SINE HEREDE DEFECERIT. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD MACHEDONIUM [2] CASTRENSEM *S.* PALATII. Si quis forte decesserit eorum, qui communi nomine donatum aliquid a nostra impetraverunt clementia, nec superstites dereliquerit successores, placet, non ad extraneam quamcumque personam, sed ad socium vel consortem pervenire portionem illius, qui intestatus aut sine liberis defunctus est. Dat. XII Kal. April., Antiochia, Constantino A. IV et Licinio IV Coss.

Interpretatio. Si aliquis ex iis mortuus fuerit, ad quos nominatim munificentia nostra processit, et nec testamentum fecisse, nec filios reliquisse cognoscitur, placet, ut portionem eius is, cum quo pariter defunctus accepit, id est socius eius acquirat: merito enim socius praefertur, ubi nulla filii persona intervenisse cognoscitur.

TIT. VII.—DE ADVOCATO FISCI. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AELIANO PROCONSULI AFRICAE POST ALIA. *(Sequitur textus pag. 189)*

---

[1] Haenel add.: *I.*
[2] Haenel: *Mygdonium.*

FISCIADUOCATUSPOENAMMETUENSCAUEATNEFISCALIACONMO
DAOCCULTET NEUENULLOEXISTENTENEGOTIOFISCINOMINE
PRIUATISAUDEATCALUMNIAS

DAT VI ID NOUEMB TRIUERIS CONSTANTINOA IIII ET LICINIO IIII CONSSB

INTERP HIIQUIFISCINOSTRICONMODAUELHUMILITATEMTUEN
TUR HANCDEBENTCUSTODIREMENSURAM NE NEGLEGENTES
CIRCAEA QUENOBISIUREDEBENTUREXISTANT ETNECPROUIN
CIALIBUSCALUMNIATORESDUMALIQUIDABHISINIUSTAFISCI
NOMINEREPETUNTADPROBENTUR.

VIII DEFISCIDEBITORIBUS

IMPPP UALENSGRATIANUS ETUALENT AAA FORTUNATIANO COM
INTERCARTULASDEPORTATIBREBESQUIDAMADSEUERATUR
INUENTOS QUI NOMINECONTINEBATDEBITORUMSEUCON
TRACTORUM CUMTAMEN NEQ TESTIBUSCREDITAPECU
NIAPROBARETUR NEQUECAUTIONIBUSQ INSERTASUNTDO
CEANTURFACILEESSEPRESPEXIMUS UTSUBPROPRIEAD
NOTATIONISMANUSUNUSQUISQUEFIATDEBITORUMOCCASI
ONISICITURHUIUSCALUMNIAMPRESENTIUOLUMUSIUSSIONE
COHIBERI UTBREUIUANITATEREIECTA NULLUSADREPE
TITIONEMDEHISQUORUMNOMINACONSCRIPTASUNT
URGEATUR DAT II NON IULIAS NAPOLIM GRATIANO A IIII ET MEROBAUDE CCSSB

INTERP SIPROBATIBREUESUELAQUOCUMQ DIMISSI INUE
NIANTUR QUIBUSSIBIQUICUMQUEALIQUOSFACIATDEBI
TORES NULLISCAUTIONIBUSPROLATISNEQ ALIISEUIDEN
TIBUSDOCUMENTISNULLAMADSCRIPTIBREUISOBTINE
ANTFIRMITATEM

VIIII DEFIDEETIUREHASTE.

IMPPP UALENTINIANUS THEODOSIUS ETARCHA
DIUS AAA AD MAGNILLUM UICARIUMAFRICAE
SIQUOSDEBITORUMMOLEDEPREHENSOSNECESSITASPU
BLICERATIONISADSTRINGAT PROPRIASDISTRAHEREFACUL
TATESREIQUALITAS ETREDITUUM QUANTITASEXTIMETUR.
NECSUBNOMINESUBASTATIONISPUBLICAELOCUSFRAUDIB
RELINQUATUR. ETPOSSESSIONIBUSUILIORESDISTRACTOS
PLUSEXACTIORESGRATIAQUAMDEBITOREXPRETIOCONSEQUATUR

Fisci advocatus, poenam metuens, caveat, ne fiscalia commoda occultet, neve, nullo existente negotio, fisci nomine privatis audeat calumnias *commovere*. Dat. VI Id. Nov., Treviris, Constantino A. IV et Licinio IV Coss.

Interpretatio. Hi, qui fisci nostri commoda vel utilitatem tuentur, hanc debent custodire mensuram, ne negligentes circa ea, quae nobis iure debentur, exsistant, et ne provincialibus calumniatores, dum aliquid ab iis iniuste fisci nomine repetunt, approbentur.

TIT. VIII.—DE FISCI DEBITORIBUS. (1) IMPPP. VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AAA. FORTUNATIANO COMITI R. P. Inter chartulas deportati brevis quidam asseveratur inventus, qui nomina continebat debitorum seu contractorum. Quum tamen neque testibus credita pecunia probaretur, neque cautionibus, quae inserta sunt, doceantur, facile esse perspeximus, ut sub propriae annotationis manu unusquisque *fac*iat debitorem. Occasionis igitur huius calumniam praesenti voluntus iussione cohiberi, ut, brevis vanitate reiecta, nullus ad redhibitionem de his, quorum nomina conscripta sunt, urgeatur. Dat. II [1] Nonas Julias, Neapoli [2], Gratiano A. IV et Merobaude Coss.

Interpretatio. Si prolati breves vel a quocumque dimissi inveniantur, *in* quibus sibi quicumque aliquos faciat debitores, nullis cautionibus prolatis neque aliis evidentibus documentis, nullam adscripti brevis obtineant firmitatem.

TIT. IX.—DE FIDE ET IURE HASTAE. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. AD MAGNILLUM V. AFRICAE. Si quos debitorum mole depressos necessitas publicae rationis adstringat proprias distrahere facultates, rei qualitas et redituum quantitas aestimetur, ne, sub nomine subhastationis publicae locus fraudibus relinquatur et, possessionibus viliore distractis, plus exactor ex gratia quam debitor ex pretio consequatur.

---

[1] Haenel: *pridie.*
[2] Haenel: *Hierapoli.*

hii postremo subeant titulo perpetuo domini iure potiantur
qui tantum adnumerauerit fisco quantum exigerit utilitas
priuatorum. Etenim iniquum est ut alienis bonis sub gra
tiosa actione distractis parum accedat publico nomini
cum totum pereat debitori.

DAT XIII KAL IULIAS AQUILEIA ACC IDUS IANUAR ADRUMETI POST CONSULATUM TATIANI ET SIMMACI UU CC

INTERP Siquicumque publici debiti inormitate constringitur
ut non possit hoc ipsum debitum nisi uendita propria faculta
te dissoluere in eiusmodi debito hanc collectores uel exac
tores formam seruare debebunt. ut non ita rem precipi
tent ut res minorem quam ualet pretio distrahatur
nec tales sub quolibet conludio uideant emptores ut et
debitor proprietatem perdat et parum fiscus adquirat

X DE THENSAURIS

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS
AAA AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE

Quisquis thensauros et condita ab incognitis dominis
tempore uetustiore mobilia quolibet casu repperie
rit et suae uindicet potestati neque calumniae formi
dine fiscali aut priuato nomine ullis deferentib
pertimescat Non metalli qualitas non reperti modus
sub aliquo periculo questionis incurrat. In hac tali
naturali aequitate animaduertimus quoddam tempe
ramentum adibendum. Ut si quis in solo proprio
huiusmodi contigerit integro id iure presumat qui
in alieno in quartam repertorum partem eum qui loci
dominus fuerit admittat. Nec tamen per hanc licen
tiam quisquam aut aliena effodiat aut in locis non
suiiuris per famam suspecta rimetur

DAT XI K FEB THESSALONICA GRATIANO V ET THEODOSIO AA CCSS

INTERP Siquicumque thensaurum in sua terra in
uenerit ei ex integrum quod inuentum est adquiratur
et nullam calumniam pertimescat Si uero in loco alieno
thensaurum casu inuenerit eum qui loci dominus est in quar
ti rerum inuentarum debet admittere. ad tamen nullus

Hi postremo, sub emti titulo, perpetuo dominii iure potiantur, qui tantum annumeraverint fisco, quantum exegerit utilitas privatorum. Etenim periniquum est, ut, alienis bonis sub gratiosa auctione distractis, parum accedat publico nomini, quum totum pereat debitori. Data XIII Kal. Jul., Aquileia. Accepta Id. Jan., Hadrumeti, post consulatum Tatiani et Symmachi VV. CC.

Interpretatio. Si quicumque publici debiti enormitate constringitur, ut non possit hoc ipsum debitum nisi vendita propria facultate disolvere, in eiusmodi debito hanc *collectores vel* [1] exactores formam servare debebunt, ut non ita rem praecipitent, ut res minore, quam vale*at*, pretio distrahatur, nec tales sub quolibet colludio provideant emtores, ut et debitor proprietatem perdat, et parum fiscus acquirat.

TIT. X. — DE THESAURIS. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD POPULUM URBIS CONSTANTINOPOLITANAE. Quisquis thesauros et condita ab ignotis dominis tempore vetustiore mobilia [2] quolibet casu repererit [3] suae vindicet potestati, neque calumniae formidinem fiscali aut privato nomine ullis deferentibus pertimescat; non metalli qualitas, non reperti modus sub aliquod periculum quaestionis incurrat.

§ 1. In hac tali naturali aequitate animadvertimus quoddam temperamentum adhibendum, ut, si cui in solo proprio huiusmodi contigerit, integro id iure praesumat; qui in alieno, in quartam repertorum partem eum, qui loci dominus fuerit, admittat. Nec tamen per hanc licentiam quisquam aut aliena effodiat, aut in locis non sui iuris per famam suspecta rimetur. Data XI [4] Kal. Febr., Thessalonica, Gratiano *A.* V. et Theodosio *A. I.* Coss.

Interpretatio. Si quicumque thesaurum in sua terra invenerit, ei ex integro, quod inventum est, acquiratur, et nullam calumniam pertimescat. Si vero in loco alieno thesaurum casu invenerit, eum, qui loci dominus est, in quartam inventarum rerum debet admittere, Attamen nullus *(Sequitur textus pag.* 193*)*

---

[1] Haenel om.: *collectores vel.*
[2] Haenel: *monilia.*
[3] Palimp. add.: *et.*
[4] Haenel: *VII.*

EFFODIENDILOCAALIENAPRESUMAT STAREQUIRERE

XI DEMETALLIS ET METALLARIIS

IMPPP UALENTINIANUS THEODOSIUSETARCADIUS AAA PATERNO
QUOSDAMOPERTAHUMOESSESAXADICENTESID AGERE COGNOUIMUS
UTDEFOSSISINALTUMCUNICULISALIENARUMEDIUMFUNDAMENTA
LABEFACTENT. QUADERESIQUANDOHUIUSMODIMARMORA
SUBEDIFICIISLATEREDICUNTURPQIRENDIEADECOPIADENEGETUR.
NEDUCAUTIUMENTITANOBILITAS CUMAEDIFICIORUMQUALITATE
TAXATURETPRETIUDOMUSNEDERUATROFFERTURNONTAMPUBLICE
REISTUDIUM QUAMPRIUATICAUSAUIDEATURFUISSEDISPENDII.

DAT XVII KAL APRILIS CONSTANTINOPOLIM THEODOSIO A III ETABUNDANTIO CCSS

INTERP QUICUMQ. METALLUMHIS SUBALIENISHEDIFICIISQ.LIBET
SAXAUELMARMORA EFFODIENDACREDIDERIT ETPEOSFUNDAMEN
TORUMFIRMITASINCIPIATUACILLARE HISINQUISITIONISLICENTIADENEGA
MUS NEDUMNOBILIORESLAPIDESSEQUEREREADSERUNTUTUENDERE
ALIENAFUNDAMENTAPRESUMANT.

EXPLICIT LIBER X INCIP LIB XI

I DEANNONA ETTRIBUTIS

IMPP UALENTINIANUSETUALENS AA ADPROBUMPPO
UNUSQUISQUEANNONARIASSPECIESPROMODOCAPITATIO
NISEXORDIUMPREBITURUSPERQUATERNOSMENSESANNI
CURRICULODISTRIBUTORIB. UICIB. SUMMAMCONLA
TIONISINPLEUIT SIUEROQUISQUEUNOTEMPOREOMNIA
SUADEBITAOPTATEXPENDERE PROPRIOINADCELERANDISNECES
SITATIBUSSUISUTATURARBITRIO

DAT XVII KAL IUN REMIS GRATIANO ETDAGALAIFO CCONSS

INTERP STALEXHOCPRECIPITUTININFERENDOPUBLICIS
HORREIS TRITICO QUODDEBETURPOSSESSORPRORATACA
NONISSUISTRIBUSINLATIONIBUS IDESTQUATERNISMENSI
BUSSINGULASDEBITORUMPARTESADCELERET UTPERAN
NUMSUMMADEBITICANONISINPLEAT. ERITAUTEMINIP
SIUSARBITRIOSICELERIUSPOTERITDEBITAFRUMENTACON
PLERE

effodiendo loca aliena praesumat ista requirere.

TIT. XI.—DE METALLIS ET METALLARIIS. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AUGUSTI, PATERNO. Quosdam operta humo esse saxa dicentes id agere cognovimus, ut, defossis in altum cuniculis, alienarum aedium fundamenta labefactent. Qua de re, si quando huiusmodi marmora sub aedificiis latere dicantur, perquirendi eadem copia denegetur, ne, dum cautium ementita nobilitas cum aedificiorum qualitate taxatur, et pretium domus, ne diruatur, offertur, non tam publicae rei studium quam privati causa videatur fuisse dispendii. Data XVII Kal. April., Constantinopoli, Theodosio A. III et Abundantio Coss.

Interpretatio. Quicumque metallum *dicentes latere* [1] sub alienis aedificiis quaelibet saxa vel marmora effodienda crediderint, ut per eos fundamentorum firmitas incipiat vacillare, his inquisitionis *huius* [2] licentiam denegamus, ne, dum nobiliores lapides se quaerere asserunt, aut vendere *aut subvertere* [3] aliena fundamenta praesumant.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* LIBER X. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* LIBER XI.

TITULUS I.—DE ANNONA ET TRIBUTIS. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD PROBUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Unusquisque annonarias species pro modo capitationis *et sortium* [4] praebiturus, per quaternos menses anni curriculo distributo, tribus vicibus summam collationis implebit. Si vero quisquam uno tempore omnia sua debita optat expendere, proprio in accelerandis necessitatibus suis utatur arbitrio. Data XVII [5] Kal. Jun., Remis, Gratiano et Dagalaipho Coss.

Interpretatio. Ista lex hoc praecipit, ut in inferendo publicis horreis tritico, quod debet, possessor pro rata canonis sui tribus illationibus, id est, quaternis mensibus singulas debitorum partes acceleret, ut per annum summa debiti canonis impleatur. Erit autem in ipsius arbitrio, si celerius potuerit, debita frumenta complere [6].

---

[1] Palimp. om.: *dicentes latere.*
[2] Palimp. om.: *huius.*
[3] Palimp. om.: *aut subvertere.*
[4] Palimp.: *exordium.*
[5] Haenel: *XIV.*
[6] Haenel: *convehere.*

IMPPP UALENTINIANUS UALENS ET GRATIANUS AAA

AD CRESCENTEM UC AFRICAE

HEREDES SCRIPTI ETIAMSI PRO MINUS IDONEIS FUNDIS FISCALEHO
NUS COGANTUR AGNOSCERE UEL SI RENUNTIANDUM HEREDITATI PU
TENT CEDANT HIS OMNIBUS REBUS QUAS EX HIS BONIS QUOCUMQ.
IURE ET TITULO PERCIPERINT DAT IIII ID IUL CONTIONACI GRATIANO A II ET PROBO COSS

INTERP HI QUI HEREDES TESTAMENTO SCRIPTI SUNT HEREDITARI
ORUM AGRORUM HONUS IDEST TRIBUTU COGENTUR AGNOSCERE.
QUOD SI HEREDITATEM SIBI DANNOSA CREDUNT CEDANT. HIS OMNIB. REB. Q.
EIS DE HAC IPSA HEREDITATE POTUERUNT PROUEHIRE.

II SINE CENSU UEL RELIQUIS FUNDUM CONPARARI NO POSSE.

IMP IULIANUS A AD SECUNDUM

OMNES PRO HIS AGRIS QUOS POSSIDENT PUBLICAS PENSATIO
NES AGNOSCANT. NEC PACTIONIB. CONTRARIIS ADIUBENTUR
SIUENDITOR AUT DONATOR APUT HEC CONLATIONIS SARCINA PAC
TIONE INLICITA UOLUERINT RETINERE ET SI NECDUM TRANS
LATA SIT PROFESSIO CENSUALIS. SED APUT PRIOREM
FUNDI DNM FORTE PMANEAT DISSIMULANTIB. IPSIS UT
NON POSSIDENTIS PRO POSSIDENTIBUS EXIGANTUR.
DAT XIIII KALENDAS MARTIAS ANTIOCHIAE IULIANO A IIII ET SALLUSTIO COSS

INTERP. FUNDUM NULLUS AUDEAT CONPARARE SED OMNES
PRO HIS AGRIS QUI AD EOS QUOQUOMODO PERUENERINT PUBLI
CI KANONIS IMPLEANT FUNCTIONES. NEC DE SOLUTIONE
TRIBUTI CUICUMQ. LIBERUM SIT PACISCI SED SIUE DONA
TUR AGER SIUE UENDATUR. FACTUS DNS INTEGRA REI
TRIBUTA SUSCIPIAT

IMPPP THEODOSIUS ARCHADIUS ET HONORIUS AAA TATIANO PPO

QUISQUIS ALIENAE REI DNM QUOQUOMODO CONSEQUITUR
STATIM PRO EA PARTE QUA POSSESSOR FUERIT EFFECTUS
CENSUALIB. PAGINIS NOMEN SUUM POSTULET ADNOTARI.
HAC SE SPONDEAT ABSOLUTURUM. ABLATAQ. MOLESTIA
DE AUCTOREM IN SUCCEDENTEM CAPITATIO TRANSFERATUR
DAT XV KAL OCTOB CONSTANTINOPOLIM TATIANO ET SIMMACO CONSULIBUS

INTERP. QUICUMQ. CUIUSLIBET REI DNM QUOLIBET ORDI
NE ADQUISIERIT CONTINUO PRO EA PARTE QUA POSSESSOR

(2) IMPPP. VALENTINIANUS, VALENS ET GRATIANUS AAA. AD CRESCENTEM V. AFRICAE. Heredes scripti etiam pro minus idoneis fundis fiscale onus cogantur agnoscere, vel si renuntiandum hereditati putent, cedant his omnibus rebus, quas ex iisdem bonis quocumque titulo et iure perceperint. Dat. IV Id. Iul. Contionaci, Gratiano A. II et Probo Coss.

Interpretatio. Hi, qui heredes testamento scripti sunt, hereditariorum agrorum onus, id est, tributum cogantur agnoscere quod si hereditatem sibi damnosam credunt, cedant his omnibus rebus, quae eis de hac ipsa hereditate poterunt provenire.

TIT. II.—SINE CENSU VEL RELIQUIS FUNDUM COMPARARI NON POSSE.

(1) IMP. JULIANUS A. AD SECUNDUM [1]. Omnes pro his agris, quos possident, publicas pensitationes agnoscant; Nec pactionibus contrariis adiuventur, si venditor aut donatorapud se collationis sarcinam pactione illicita voluerit retinere, et si necdum translata sit professio censualis, sed apud priorem fundi dominum forte permaneat, dissimulantibus ipsis, ut non possidentes pro possidentibus exigantur. Data XIV Kal. Mart., Antiochiae, Juliano A. IV et Sallustio Coss.

Interpretatio. Fundum nullus audeat comparare, sed omnes pro his agris, qui ad eos quoquo modo pervenerint, publici canonis impleant functiones. Nec de solutione tributi cuicumque liberum sit pacisci, sed sive donetur ager sive vendatur, factus dominus integra rei tributa suscipiat.

(2) IMPPP. THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AAA. TATIANO PRAEFECTO PRAETORIO. Quisquis alienae rei dominium quoquo modo consequitur, statim pro ea parte, qua possessor fuerit effectus, censualibus paginis nomen suum postulet annotari, ac se spondeat soluturum; ablataque molestia de auctore, in succedentem capitatio transferatur. Dat. XV Kal. Oct., Constantinopoli, Tatiano et Symmacho Coss.

Interpretatio. Quicumque cuiuslibet rei dominium quolibet ordine acquisierit, continuo pro ea parte, qua possessor *(Sequitur textus pag. 197)*

---

[1] Haenel add.: *Pf. P.*

EFFECTUS EST PUBLICIS LIBRIS NOMEN SUUM PETAT ADSCRIBI HAEC SE PROMITTAT TRIBUTUM AGRI CUIUS POSSESSOR EST SOLUTURUM UT REMOTA DE AUCTORE MID EST PRIORE DOMINO INQUIETUDINE IN PRESENTEM DNM SOLUTIO TRANSFERATUR·

III DE SUPERINDICTO

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA AD PROCONSULES UICARIOS OMNESQUE RECTORES P

NICHIL SUPERINDICTORUM NOMINE AD SOLAS PREFECTURE LITTERAS QUISQUAM PROUINCIALIS EXSOLUAT NEQUE NULLIUS INDICTIONIS TITULIS AETIAM SOLLENIS INMINEAT NISI EUM NOSTRO CONFIRMATO IUDICIO ET IMPERIALIBUS NIXA PRECEPTIS· SED IPSAM AMPLISSIME AGNOSCAT INDICTIO ET COGAT EXACTIO DATA XVII KAL IUNIAS MEDIOLANO ANTONIO ET SIAGRIO CCSSLB

INTERP HEC LEX HOC PRECIPIT UT NULLUS PRETER RECTORIS PROUINCIAE SUPERINDICTUM PROUINCIALIB IMPONATUR NISI FORTE EX HAC RE PRECESSISSE PRECEPTIO DOMINICA CONPROBETUR· TUNC ENIM ID QUOD SUPINDICTUM EST AUT PETI AUT EXIGI POTERIT QUANDO A RERUM DOMINO COGNOSCITUR CONSTITUTUM·

IIII DE EXHACTIONIBUS IMP CONSTANTINUS AD AFROS·

QUONIAM SUBCLAMATIONE UESTRA MERITO POSTULASTIS NEQUE HIS QUI PRESTATIONES FISCALES DEFERUNT RELIQUORUM LAXITAS PROUENERIT SPECIALITER PRECIPIMUS OBSERUARE UT RES EORUM QUI FISCALIB DEBITIS PER CONTUMACIAM SATIS FACERE DIFFERUNT DISTRAHANTUR CONPARATORIBUS DATA FIRMITATE PERPETUA POSSIDENDI ETCETERA

DAT XVII K IUNIAS SERDICE CONSTANTINO ET MAXIMO CONSULIBUS

INTERP QUICUMQUE AGRORUM SUORUM TRIBUTA IMPLERE CONTEMNUNT. AGRI EIUS QUI TRIBUTA SUA CONTEMNET EXSOLUERE AB EXHACTORE UENDANTUR· QUI CONPARAUERINT FIRMO IURE HOC HORDINE EMPTA POSSIDEANT POSTALIA

IMPPP HONORIUS ET THEOD AA EUCHERIO PROCONSULI AFRICAE

CONSTITUTO TEMPORE PUBLICE APUT CARTAGINEM IN SECRETARIO ADMISSO POPULO EXACTORUM HORDINABUNTUR IDONEAE STRENUEQ PERSONE· DE QUIB SI POPULARIS ACCUSATIO ULLA PROCESSERIT IN EORUM LOCUM ALIOS PARES ET DESTINARII TAUT

effectus est, publicis libris nomen suum petat adscribi, ac se promittat tributum agri, cuius possessor est, soluturum, ut remota de auctore, id est, *de* [1] priore domino inquietudine, in praesentem dominum solutio trasferatur.

TIT. III.—DE SUPERINDICTO. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD PROCONSULES, VICARIOS OMNESQUE RECTORES. Nihil superindictorum nomine ad solas praefecturae litteras quisquam provincialis exsolvat; neque ullius *omnino* [2] indictionis titulus, etiam solennis, immineat, nisi eum nostro confirmata iudicio et imperialibus nexa praeceptis, sed ipsam [3] amplissime agnoscat [4] indictio et cogat exactio. Data XVII [5] Kal. Iun., Mediolano, Antonio et Syagrio Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, ut nullum *per* [6] rectores provinciae superindictum provincialibus imponatur, nisi forte ex hac re processisse praeceptio dominica comprobetur. Tunc enim id, quod superindictum est, aut peti aut exigi poterit, quando a rerum domino cognoscitur constitutum.

TIT. IV.—DE EXACTIONIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS [7] AD AFROS. Quoniam reclamatione vestra merito postulastis, ne qua his, qui praestationes fiscales differunt, reliquorum laxitas proveniret, specialiter praecipimus observari, ut res eorum, qui fiscalibus debitis per contumaciam satisfacere differunt, distrahantur: comparatoribus data firmitate perpetua possidenti etc. Dat. XV Kal. Iun. Sardicae, Constantino et Maximo Coss.

Interpretatio. Quicumque agrorum suorum tributa implere contemnent, agri eius, qui tributa sua contemnet exsolvere, ab exactore vendantur, *et* [8] qui comparaverint, fir*missi*mo iure, hoc ordine emta possideant.

(2) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. EUCHARIO PROCONSULI AFRICAE. POST ALIA. Constituto tempore publice apud Carthaginem in secretario, admisso populo, exactorum ordinabuntur idoneae strenuaeque personae. De quibus si popularis accusatio ulla processerit, in eorum locum alios par erit destinari, ita ut *(Sequitur textus pag. 199)*

---

[1] Palimp. om.: *de*.
[2] Haenel add.: *omnino*.
[3] Haenel om.: *ipsam*.
[4] Haenel: *deposcat*.
[5] Haenel: *VII*.
[6] Palimp.: *praeter*.
[7] Haenel. add.: *Augustus*.
[8] Palimp. om.: *et*.

AUTUERAINDIGNATIOSIINCONCUSSIONEPOSSESSORUMDEPREHENSIFUERINT
HILICOETCAPITALIPERICULOSUBIACEBUNTETDIREPTORUMQUADRUPLIPOE
NAEXEORUMPATRIMONIOREDDANT IUDICESAUTEMXXXLIBRARUMAURI
MULTAEACERUITATESCIANTSEESSEPLECTENDOS·NISIEAQ·SALUBRITER
HORDINATASUNTNECESSARIADEUOTIONECONPLEUERINT·
DAT DRD KAL MARTIAS RAU HONORIO VIIII ETTHEODOSIO V AA CONSS
INTERP HECLEXHOCPRECIPITEXACTORESADEXIGENDASFUNCTIO
NESTRIBUTARIASIDONEOSESSEMITTENDOS· ITAUTSIDEHISPOPULIAC
CUSATIOULLAPROCESSERIT IDQUERELLADEPOSITAFUERITINEORUM
LOCUMALIIDIRIGANTUR UTHABITADILIGENTIINQUISITIONESINTDIS
PRENDIAPROUINCIALIUMDESUPEXACTIONISCRIMINECONUINCIPO
TUERINTCAPITALIPERICULOSUBIACEANTETEORUMFACULTATIBUS
INQUADRUPLUMQ·SUPEXACTAREDDANT IUDICESUEROPROUINCI
ARUMXXXLIBRASAURISENOUERINTPOENAFERIENDOS SIHEC
QUAESTATUTASUNTIMPLEREPENEGLEXERINT·

V NEDAMNAPROUINCIALIBUSINFLIGANTUR·
IMPPUALENTINIANUSETUALENSAA ADPROBUMPPO ILLIRICAE
SIQUIEORUMQUIPROUINCIARUMRECTORIBUSOBSEQUUNTURQ·Q·IN
DIUERSISAGUNTOFFICIISPRINCIPATUS ETQUISUBQUOCUMQUEPRE
TEXTUMUNERISPUBLICIPOSSUNTESSETERRIBILESRUSTICANO
CUIQUAMNECESSITATEMOBSEQUIIQUASIMANCIPIOSUIIURIS
INPONAT AUTSERUUMEIUSAUTFORSITAMBOUEMINUSUSPRO
PRIOSNECESSITASABHISQUECONUERTERIT SIUEEXENIAAUTMU
NUSCULAQUEKANONICAEXMOREFECIMUSEXTORSERIT UELEX
PONTEHECQUEINPROBASUNTOBLATANONREFUTAUERIT ABLATIS
OMNIB·FACULTATIB·ULTIMOSUBIUGETUREXITIO· ETNIHILO
MINUSRUSTICANUMQUIINEIUSDEMOPERASSPONTEPROPRIADETULIS
SERESPONDERIT PARPOENESERUITUDOCONSTRINGAT· EADE
UEROCIRCAEOSCENSURASERUETURQUIEXSENIAAUTMUNERADE
FERRISIBIAPOSSESSORIBUSCOGUNT·AUTOBLATANONRESPUUNT
DAT II KAL OCTUB AGRIPPINAE UALENTINIANOETUALENTE AA CCSSD
INTERP QUICUMQ·EXHISQUIPROUINCIARUMRECTORIBUSIUN
GUNTURAUTMILITANT UELQUIAGUNTINDIUERSISOFFICIIS
PRINCIPATUSUEL QUICUMQUESUBOCCASIONEPUBLICIACTUSUI
DENTURESSETERRIBILES.SIRUSTICANUMALICUINECESSITATE

*se*vera indagatione [1], si in concussione possessorum deprehensi fuerint, illico et capitali periculo subiaceant, et direptorum quadrupli poena ex eorum patrimonio reddant [2]. Iudices autem XXX librarum auri multae acerbitate sciant se esse plectendos, nisi ea, quae salubriter ordinata sunt, necessaria devotione compleverint. Data prid. Kal. Mart., Ravenna, Honorio IX et Theodosio V. AA. Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, exactores ad exigendas tributarias functiones idoneos esse mittendos, ita ut, si de his populi accusatio ulla processerit, id *est* [3], querela deposita fuerit, in eorum locum alii dirigantur, ut habita diligenti inquisitione, si in dispendia provincialium de superexactionis crimine convinci potuerint [4], capitali periculo subiaceant, et [5] eorum facultatibus in quadruplum, quae *sunt* [6] super exacta, reddant*ur*. Judices vero provinciarum XXX librarum auri se poena noverint feriendos, si haec quae statuta sunt, implere neglexerint.

TIT. V. — NE DAMNA PROVINCIALIBUS INFLIGANTUR. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. AD PROBUM PRAEFECTUM ILLYRICI. Si qui eorum, qui provinciarum rectoribus obsequuntur, quique in diversis agunt officiis principatus, et qui sub quocumque praetextu muneris publici possunt esse terribiles, rusticano cuipiam necessitatem obsequii, quasi mancipio sui iuris imponat, aut servum eius aut [7] forsitan bovem in usus proprios necessitas ab hisque [8] converterit, sive xenia aut munuscula, quae canonica ex more fecerunt, extorserit, vel sponte haec, quae improba*ta* sunt, oblata non refutaverit, sublatis [9] omnibus facultatibus ultimo subiugetur exitio, et nihilominus rusticanum, qui *se* in eiusdem operas sponte propria detulisse responderit, par poenae severitudo constringat. Eadem vero circa eos censura servetur, qui xenia aut munera deferri sibi a possessoribus cogunt aut oblata non respuunt. Data II [10] Kal. Oct., Agrippinae, Valentiniano et Valente AA. Coss.

Interpretatio. *Si* [11] quicumque ex his, qui provinciarum rectoribus iunguntur aut militant, vel qui agunt in diversis officiis principatus, vel quicumque sub occassione publici actus videntur esse terribiles, si [12] rusticanum alicui necessitatem *(Sequitur textus pag. 201)*

---

[1] Palimp.: *aut vera indignatio.*
[2] Haenel: *eruatur.*
[3] Palimp. om.: *est.*
[4] Haenel add.: *et.*
[5] Haenel add.: *ex.*
[6] Palimp. om.: *sunt.*
[7] Haenel: *vel.*
[8] Haenel om.: *ab his.*
[9] Palimp.: *ablatis.*
[10] Haenel: *pridie.*
[11] Palimp. om.: *Si.*
[12] Haenel om.: *si.*

seruitii uel ut suiiuris mancipio inposuerit aut seruum
ipsius siue bouem in sui operis utilitate transtulerit siue
exsenia aut quelibet munera crediderit exigenda uel sibi
oblata non recusauerit. Ultimo exitio deputatus et rerū
suarum amissione damnabitur

VI De extrahordinariis siue sordidis muneribus.

Impp ualentinianus et ualens āā secundo ppo

Nihil a prouincialibus extrahordinaria patimur indictione
deposci caueatis itur magnifica auctoritas tua ne pre
terea que a mansuetudine n̄sr̄a patuerint indicta tenui
horum honore et functionem ut his usurpariate merita
te aliquid amplius conatus fuerit exigere obnoxius qua
drupli repetitione teneatur Que seueritas iussionis ad
hordinariorum iudicum officiorumq; terrorē debebit
excurrere ut si eorum uel gratiosa cohibentia uel igno
bili dissimulatione temeritas admisserit curialis eos quō
que damnil(si)nemilis poena castiget Dat XIII K̄ april ualiano et ualte ccs

INTERP̄ hec lex hoc precipit nihil debere a prouincialibus
desup indictis titulis peti Nisi ea tantum que arcrum domi
nis indicta consterint Et hoc iubet ut quicumque aliquid
sup exigendum crediderit quadrupli redibitione conponat.
Sed ad hordinarios iudices hanc inquisitionem iubet in
currere. Ut etiam si quid in prouinciis eorum a quibus
cumque personis aut a curialibus factum est etiam eos
similis poena castiget

VII De discussionibus

Impp archadius et honorius āā messale ppo

Maximas predas hoc pacto agi de prouincialibus cer
tum est ut acceptae semel securitates et reges
tae his polipticis a discussoribus uel ad paritoribus
denuo postulentur Non quod utilitas publica fla
gitat sed sicadsu est amissa securitas maior preda nas
citur. Decernimus itaque ut quando inserte securita
tes ratiociniis publicis non teneantur rursus uel in
iuriam non petantur. Dat V K̄ decemb stilicone et aureliano ccss LB

INTERP lex sta hoc iubet in hoc maximam predam exactores

servitii, velut sui iuris mancipio imposuerint, aut servum ipsius aut bovem in sui operis utilitatem transtulerint, sive xenia aut quaelibet munera crediderint exigenda, vel si oblata non recusaverint, ultimo exitio deputantur, et rerum suarum amissione damnantur.

TIT. VI.—DE EXTRAORDINARIIS *SIBI* [1] SORDIDIS MUNERIBUS. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS AA. SECUNDO PRAEFECTO PRAETORIO. Nihil a provincialibus extraordinaria patimur indictione deposci, caveat igitur magnifica auctoritas tua, ne praeterea, quae a mansuetudine nostra patuerit indicta, tenuiorum oneret functionem; ut, si quis usurpatoria temeritate amplius aliquid fuerit conatus exigere, obnoxius quadrupli repetitione teneatur. Quae severitas iussionis ad ordinariorum iudicum officiorumque terrorem debebit excurrere, ut, si eorum vel gratiosa conniventia vel ignobili dissimulatione temeritas admiserit curialis, eos quoque damni similis poena castiget. Data XIII [2] Kal. April. *Constantinopoli* [3], Valentiniano et Valente *AA.* [4] Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, nihil debere a provincialibus de superindictis [5] titulis peti, nisi ea tantum, quae a rerum dominis indicta constiterit. Et hoc iubet, ut quicumque aliquid super exigendum crediderit, quadrupli redhibitione componat. Sed *et* [6] ad ordinarios iudices hanc inquisitionem iubet excurrere [7], ut etiam si quid in provinciis eorum a quibuscumque personis aut a [8] curialibus factum est, etiam eos similis [9] poena castiget.

TIT. VII.—DE DISCUSSIONIBUS [10]. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. MESSALAE PRAEFECTO PRAETORIO. Maximas praedas hoc pacto agi de provincialibus certum est, ut acceptae semel securitates et regestae his [11] polypticis a discussoribus vel apparitoribus denuo postulentur, non quod utilitas publica flagitat, sed [12], si casu est amissa securitas maior praeda nascatur. Decernimus itaque, ut, quando insertae securitates ratiociniis publicis non teneantur [13], rursus per iniuriam non petantur. Dat. V Kal. Dec., *Mediolano*, [14] Stilicone et Aureliano Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc iubet, in hoc maximam praedam exactores [15] *(Sequitur textus pag. 203)*

---

[1] Haenel: *si* pro *sibi*.
[2] Haenel: *XIV*.
[3] Palimp. om.: *Constantinopoli*.
[4] Palimp. om.: *AA. (Augustis)*.
[5] Haenel: *superindicticiis*.
[6] Haenel add.: *et*.
[7] Palimp.: *incurrere*.
[8] Haenel om.: *a*.
[9] Haenel add.: *damni*.
[10] Haenel: *discussoribus*.
[11] Haenel om.: *his*.
[12] Haenel add.: *ut*.
[13] Haenel: *continentur*.
[14] Palimp. om.: *Mediolano*.
[15] Hic deficit Palimp. et verbis quae sequuntur et titulis quorum rubricas insuper exhibemus.

cinta
INSEPTUAEPISCOPORUMANTEIUDICIO ETEAMSENTENTIAMPRO
UOCATIONESUSPENDIT·ADQUANONOPORTUITPROUOCARE AR
GENTARIAMMULCTAMQUĀPROHUIUSMODI FACTOSANCTIOGENE
RALISIMPONIT COGATUREXPENDERE HOCAUTEMNONFISCO
NSO UOLUMUS ACCEDERESEDHISQUIINDIGENTFIDELITERERO
GARI QUOD IN HACCAUSAET CETERIS ECCLESIASTICISFIAT·

DATA VIII ID IULIAS VALENTINIANO NP ET VICTORE CONSS

INTERP CROMOPIUMEPISCOPUMMULTISEPISCOPISFUISSEDĀ
NATUM ETSTUDUISSEEUMANTEIUDICIUMSENTENTIAQUE
PROFEREBATURADPELLATIONESUSPENDERE·· ADQUĀSEN
TENTIAMQUIAIUSTEPROLATAFUERATAPPELLAREMINIMEDEBU
ISSE INQUAEUMGRAUIMULTAIDESTQUINQUAGINTALIBRAS
ARGENTIADDICTUMFUISSEDICIT QUETAMENSUMMAIPSI
USMULTAENONFISCOPRODESSE IUSSAESTSEDPAUPERIB·EROGARI

IDEM AAA ADEUFRASIUM PU postalia

A DISCUSSORIBUS OBSERUARIIUBEMUSUTMANIFESTIDEBITO
RESPROUOCATIONIS SUFFRAGIO MINIMESUBLEUENTUR·ECTR·

PP XVI KAL MARTIAS GRATIANO A III ETAEQUITIO CONSS

INTERP OMNES QUIHUIUSMODINEGOTIA DISCUTIUNTHOC
SPECIALITEROBSERUAREDEBERE UTMANIFESTIDEBITORES
APPELLATIONIS SUFFRAGIONONUTANTUR NECEUIDENSDEBI
TUMULLAPOSSINTADPELLATIONISDILATIONESUSPENDERE·

IMPPP GRATIANS UALENTINIANS ETUALENS AAA ADEPATIUM PUB

QUIS QUIS NEUOLUMTASDEFUNCTI TESTAMENTISCRIPTURA
RESERETURUELNEHIIQUIPOSTSCRIPTOS PATUERITHEREDES
AEDICTIPERDIUUMADRIANUMCONDITI BENEFICIUMCON
SEQUANTURAUSUSFUERIT PROUOCARE INTERPOSITAQ·AD
PELLATIONE CUIUS DCEARENUNTIATIONEERIT RECIPIEN
DAMESSECREDIDERITUIGINTILIBRARUMAURI MULTAETLITI
GATOREMQUITAMINPORTUNEAPPELLAUERITUTADIBUERITINUOL

DATA NONAS APRIL TRIUERIS AUSONIO ETOLIBRIO COSSULIB· UAT·

INTERP HAECLEXSPECIALITERPRECIPIT UTSIQUISAQUOCUM
QUECONDITUMTESTAMENTUMPERAPPELLATIONEMDIFFER
REUOLUERITNONDEBEATRESERARI ETINSCRIBTUMHERE
DEMAB ADEUNDAMHEREDITATEMSUSPENDERE ETINHAC

ETIudicemquitum [illegible]

de provincialibus exercere, ut post emissas securitates iterum polypticos et securitates incipiant postulare quod, ab his, non pro publica utilitate fieri, sed ut, si securitates inventae non fuerint, maior eis praeda nascatur. Ideoque statuit, ut, si securitates ratiociniis publicis vel in polypticis exactorum continentur, iterum pro cupiditatis nequitia non petantur.

TIT. VIII.—*De appellationibus et poenis earum et consultationibus* [1]. . . . .

. . . .

TIT. IX.—*De reparationibus appellationum* [2]. . . . .

. . . .

TIT. X.—*Si pendente appellatione mors intervenerit* [3]. . . . .

. . . .

TIT. XI.—*Quorum appellationes non recipiantur* [4]. . . . .

. . . .

(3) Imppp. Valentinianus, Valens et Gratianus AAA. ad Claudium Pf. U. Quoniam Chronopius ex-antistite idem fuit in tuo, qui fuerat in septuaginta episcoporum ante iudicio, et eam sententiam provocatione suspendit, a qua non oportuit provocare, argentariam mulctam, quam pro [5] huius modi facto sanctio generalis imponit, cogantur expendere. Hoc autem non fisco nostro volumus accedere, sed his, qui indigent, fideliter erogari quod in hac causa et ceteris ecclesiasticis fiat. Data VIII Id. Iul., Valentiniano N. P. et Victore Coss.

Interpretatio. Chronopium episcopum *a* multis episcopis fuisse damnatum, et studuisse eum ante iudicum sententiam, quae proferebatur, appellatione suspendere. A qua sententia, quia iuste prolata fuerit, appellare minime debuisse*t*, in qua eum gravi mulctae, id est, quinquaginta librarum argenti addictum fuisse dicit: quae tamen summa ipsius mulctae non fisco prodesse iussa est, sed pauperibus erogari.

(4) Idem AAA. ad Eufrasium [6] Pf. U. Post alia. A discussoribus observari iubemus, ut, manifesti debitores provocationis suffragio minime subleventur etc. Proposita XVI Kal. Mart., Gratiano A. III et Equitio Coss.

Interpretatio. Omnes qui huius modi negotia discutiunt, hoc specialiter observare debere, ut manifesti debitores appellationis suffragio non utantur, nec evidens debitum ulla possint appellationis dilatione suspendere.

(5) Imppp. Gratianus, Valentinianus et Valens [7] AAA. ad Epatium [8] Pf. U. Quisquis, ne voluntas defuncti [9] testamento scripta reseretur, vel ne hi, quos [10] scriptos patuerit, heredes edicti per divum Hadrianum conditi beneficium consequantur, ausus fuerit provocare, interpositamque appellationem, cuius de ea re notio erit, recipiendam esse crediderit, viginti librarum auri mulcta et litigatorem, qui tam importune appellaverit, *et judicem, qui tam ignave conniventiam* adhibuerit, involvat. Data Non. April., Treviris, Asonio et Olybrio Coss.

Interpretatio. Haec lex specialiter praecipit, ut, si quis a quocumque conditum testamentum per appellationem differre voluerit, *ut* non debeat reserari, et scriptum heredem ab adeunda hereditate suspendere, et in hac *(Sequitur textus pag. 205)*

---

[1] Hoc titulo tres leges continentur.
[2] Unam tantum legem continet.
[3] Unam tantum legem continet.
[4] Desunt leges prima et secunda.
[5] Haenel om.: *pro*.
[6] Haenel: *Eupraxium*.
[7] Haenel add.: *Theodosius*.
[8] Haenel: *Hypatium*.
[9] Haenel: *diem functi*.
[10] Palimp.: *qui post*.

PARTE IUDEX APPELLATORIUO LUERIT PREBERE CONSENSUM UT QUOMI
NUS SCRIPTA MUOLŪTATE NON SUBSEQUATR EFFECTUS TAM IPSE IUDEX
QUAM HIS QUI APPELLAUERIT UIGINT LIBRAS AURI FISCO COGATUR EX SOLUERE

XII SI DE MOMENTO FUERIT APPELLATUM

IMPPP UALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCHADIUS
AAA AD EUSIGNIUM PPO

CUM DE POSSESSIONE ET MOMENTO CAUSA DICITUR ET SI APPELLA
TIO INTERPOSITA FUERIT TAMEN LATA SENTENTIA SORTIATUR EFFEC
TUM AD QUITA DEMUĀ AD NRAM SCIENTIĀ REFERATUR ITA TAMEN
POSSESSIONIS REFORMATIONEM FIERI OPORTET UT INTEGRA OM
NIS PROPRIETATIS CAUSA SERUETUR.

DAT XIIII KAL DECEMB MEDIOLANO HONORIO NBP ET EBODIO CONSS B

QUOTIENS DE MOMENTO FUERIT APPELLATUM

INTERP SI DE MOMENTO FUERIT APPELLATUM MOMENTARIAE CAU
SEA UDIENTIAM PROPRIETATIS OBESSE PENITUS NON DEBERE
QUAMLIBET DE MOMENTO UIDEATUR ALIQUID IUDICATUM QUOD
IN EFFECTU UIDEATUR SINE DUBIO DEDUCENDUM. NEC POSSIT
APPELLATIONE SUSPENDI IUBET TAMEN RESTITUTO MOMENTO
CAUSAM PROPRIETATIS EX INTEGRO DEBERE COGNOSCI

XIII DE POSSESSIONE AB EO QUI BIS PROUOCAUERIT TRASFERENDA

IMPPP UALENTINIANUS THEODOSIUS ET ARCHAD AAA PROCULO PPO

QUI SEMINO IUDICIO FUERIT SUPERATUS. NEC TAMEN OBSTINA
TA ILLA PTINACIA PUTAUERIT RELINQUENDAM SED ITERUM PRO
UOCANDUM ESSE CREDIDERIT A BEO AD PETITOREM MOX POS
SESSIO TRANSFERATUR

DAT XVI KAL IULIAS AQUILEIA TATIANO ET SIMMACO CONSULIBUS

DI QUI NĪNA CAUSA DUABUS IUDICIBUS FUERIT SUPERATUS

INTERP QUICUMQUE IN UNA CAUSA DUOBUS IUDICIIS FUERIT SUPERATUS
ET ADHUC EANDEM AGENDI PERTINACIAM UOLUERIT RETINERE
ET ITERUM AD PELLANDUM ESSE PUTAUERIT IN ADUERSARIUM
EIUS CONTINUO POSSESSIO TRANSFERATUR.

XIIII DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM

IMP CONSTANTINUS A ET C AD SEUERUM COMITEM SPANIARUM

SCRIPTURE DIUERSAE ET FIDEM SIBI INUICEM DEROGANTES AB ALTE
RA PARTE PROLATE NIHIL FIRMITATIS HABERE POTERUNT

DATA IIII NONAS MAIAS CONSTANTINOPOLIM DALMATIO ET ZENOFILO CONSULIBUS

INTERP. SI QUIS MULTIPLICI SCRIPTURA CONTRACTUS SUUM

parte iudex appellatori voluerit praebere consensum, ut quominus scriptam voluntatem non sequatur effectus tam ipse iudex quam is, qui appellaverit, viginti libras auri fisco cogatur exsolvere.

TIT. XII.—SI DE MOMENTO FUERIT APPELLATUM. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. AD EUSIGNIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Quum de possessione et momento causa dicitur, etsi appellatio interposita fuerit, tamen lata sententia sortiatur effectum, atque ita demum ad nostram scientiam referatur. Ita tamen possessionis reformationem fieri oportet, ut integra omnis proprietatis causa servetur. Data XIV Kal. Dec., Mediolano, Honorio N. B. P. [1] et Evodio Coss.

Interpretatio. Si de momento fuerit appellatum, momentariae causae audientiam proprietati obesse penitus non debere, quamlibet de momento videatur aliquid iudicatum, quod in effectum videatur [2] sine dubio deducendum, nec possit appellatione suspendi. Jubet tamen, restituto momento causam proprietatis ex integro debere cognosci.

TIT. XIII.—DE POSSESSIONE AB EO, QUI BIS PROVOCAVERIT, TRANSFERENDA. (1) IMPPP. VALENTINIANUS, THEODOSIUS ET ARCADIUS AAA. PROCULO PRAEFECTO PRAETORIO [3]. Qui gemino iudicio fuerit superatus, nec tamen obstinatam illam pertinaciam [4] putaverit relinquendam, sed iterum provocandum esse crediderit, ab eo ad petitorem mox possessio transferatur. Dat. XVI Kal. Jul., Aquileia, Tatiano et Symmacho Coss.

Interpretatio. Quicumque [5] in una causa duobus iudiciis fuerit superatus et adhuc eamdem agendi pertinaciam [6] voluerit retinere, et iterum appellandum esse putaverit, in adversarium eius continuo possessio transferatur.

TIT. XIV.—DE FIDE TESTIUM ET INSTRUMENTORUM. (1) IMP. CONSTANTINUS A. ET C. AD SEVERUM COMITEM HISPANIARUM. Scripturae diversae et fidem sibi invicem derogantes, ab altera parte prolatae, nihil firmitatis habere potuerunt. Dat. IV Non. Mai. Constantinopoli, Dalmatio et Zenophilo Coss.

Interpretatio. Si quis multiplici scriptura contractum suum *(Sequitur textus pag. 207)*

---

[1] Haenel om.: *B.*
[2] Haenel: *sit.*
[3] Haenel: *Praef. Urbis.*
[4] Haenel: *pervicaciam.*
[5] Haenel: *Si quicumque.*
[6] Haenel: *pervicaciam.*

MANERECUPIENSDEUNAREUENDITIONEMETDONATIONEMPROFE
RATUELQUECUMQ·ALIADOCUMENTAOMNIARESCINDANTUR QUIAIN
PUGNANTESSECARTULASLEXHECUETATADMITTI
IDEM A ADIULIANUM PRESIDEM·
IURISIURANDIRELIGIONETESTES PRIUSQUAMPERHIBEANTTESTI
MONIUMIAMDUDUMARTARIPRECIPIMUS· ETUTHONESTIORIBUS
POTIUS FIDESTESTIBUSHABEATURSIMILIMORESANXIMUS UTUNI
USTESTIMONIUMNEMOIUDICUMINQUACUMQUECAUSAFACILEPATIA
TURADMITTI ETNUNCMANIFESTESANCIMUSUTUNIUSOMNI
NOTESTISRESPONSIONONAUDIATUR AETIAMSIPRECLARAECURIAE
HONOREPREFULGEAT DATVIIIKSEPT NAISSO OPTATO ETPAULINO CONSSLB
INTERP TESTESPRIUSQUAMDECAUSAINTERROGENTURSACRA
MENTODEBERECONSTRINGI· UTIURENTSENIHILFALSIESSEDICTU
ROS· HOCAETIAMDICITUTHONESTIORIBUSMAGISQUAMUILIORIB
TESTIBUSFIDESPOTIUSADMITTATUR· UNIUSAUTEMTESTIMONIUM
QUAMLIBETSPLENDIDAETIDONEAUIDEATURESSEPERSONANULLA
TENUSAUDIENDUMEST IMPPP UALENTINIANUS GRATIA
NUS ET UALENS AAA AD ANTONIUM PPO POSTALIA
IUBEMUSOMNESDEINCEPS HISQUIBUSSCRIPTURASNEFARIAS
CONMINISCUNTUR CUMQUIDINIUDICIOPROMISERINTNISIIPSIADS
TRUXERINTUERITATEMUTSUSPECTEISCRIPTURAEETFAL
SIREOSESSEDETINENDOS·
DAT PRD ID IUNIAS TRIUERIS UALENTE VI ETVALENTINIANO II AA CCSS
INTERP QUICUMQUESCRIPTURAMINAUDIENTIAPROTULERIT
UERITATEMEIUSPROBARELUBEATUR QUIAHOCINOMNIB·
CAUSISSTATUTUMEST UTSCRIPTURAMPROLATORADFIRMET
NAMSIHISQUISCRIPTURAMPROTULITEIUSNONADSTRUXE
RITUERITATEMUTFALSITATISREUMESSERETINENDUM·
IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ETTHEODOSI
US AAA ADFLORENTIUM PF AUG
NONOPORTETABSENTEMQUASIINPRESENTEMADQUECON
UICTUMUERUMSTATIMPUTARI·QUIDQUIDABEOSOLODICI
TURQUI ACCUSAT DATAXIII KALIUNIAS RICOMERE ETCLEARCO CONSULIB·
INTERP QUOTIENSQUILIBETACCUSATORALIQUIDDEADUER
SARIOSUOEOABSENTESUGGESSERIT·EIANTEDISCUSSIONEM

manere cupiens de una re venditionem et donationem proferat vel quaecumque alia documenta: omnia rescindantur, quia impugnantes se chartulas lex haec vetat admitti.

(2) ID. A. AD IULIANUM PRAESIDEM. Iurisiurandi religione testes prius, quam perhibeant testimonium, iam dudum arctari praecipimus, et ut honestioribus potius fides testibus habeatur. Simili more sanximus, ut unius testimonium nemo iudicum in quacumque causa facile patiatur admitti. Et nunc manifesti sancimus, ut unius omnino testis responsio non audiatur, etiamsi praeclarae curiae honore praefulgeat. Dat. VIII Kal. Sept., Naisso, Optato et Paulino Coss.

Interpretatio. Testes priusquam de causa interrogentur, sacramento debere constringi, ut iurent, se nihil falsi esse dicturos. Hoc etiam dicit, ut honestioribus magis quam vilioribus testibus fides potius admittatur. Unius autem testimonium, quamlibet splendida et idonea videatur esse persona, nullatenus audiendum est [1].

(3) IMPPP. VALENS, GRATIANUS ET VALENTINIANUS AAA. AD ANTONIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Iubemus, omnes deinceps, his qui [2] scripturas nefarias comminiscuntur, quum quid in iudicio promiserint, nisi ipsi adstruxerint veritatem, ut suspectae scripturae et falsi reos esse detinendos. Dat. prid. Idus Junias, [3] Treviris, Valente VI et Valentiniano II AA. Coss.

Interpretatio. Quicumque scripturam in audientiam protulerit, veritatem euis probare iubeatur, quia hoc in omnibus causis statutum est, ut scripturam prolator affirmet. Nam si is, qui scripturam protulit, eius non adstruxerit veritatem, ut falsitatis reum esse retinendum.

(4) IMPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. AD FLORENTIUM PF. AUG. Non oportet *in* absentem, quasi in praesentem atque convictum, verum statim putari, quicquid ab eo solo dicitur, qui accusat. Dat. XIII Kal. Iun., Richomere et Clearcho Coss.

Interpretatio. Quoties quilibet accusator aliquid de adversario suo eo absente suggesserit, ei ante discussionem *(Sequitur textus pag. 209)*

---

[1] Haenel om.: *est*.
[2] Palimp.: *quibus*.
[3] Haenel: *januarias*.

UTRIUSQUE PARTIS PENITUS NON CREDATUR
IDEM AAA PREF PAULINO AGUSTALI
PRESBITERI EXTRA INIURIAM QUESTIONIS TESTIMONIUM
DICANT ITA TAMEN UT FALSA NON SIMULENT CETERI
UERO CLERICI QUI EORUM GRADUM UEL HORDINEM SUBSE
CUNTUR · SI AD TES TIMONIUM DICENDUM PETITI FUE
RINT PROUT LEGES PRECIPIUNT AUDIANTUR SALUA TAMEN SIT
LITIGATORIBUS FALSI ACTIO SI FORTE PRESBITERI QUI SUB NO
MINE SUPERIORIS LOCI TESTIMONIUM DICERE EXTRA ALIQUAM
CORPORALEM INIURIAM SUNT PRECEPTI HOC IPSO QUOD NI
CHIL METUANT UERA SUBPRESSERINT MULTO MAGIS ETENIM
POENA SUNT DIGNI QUIB; CUM PLURIMUM PHSAM IUSSIONEM
DILATUM FUERIT OCCULTO INUENIANTUR CRIMINE
DATA VIII KALENDAS AGUSTAS ARCADIO ET BAUTONI CONSSB
INTERP PRESBITERI EXTRA INIURIAM QUESTIONIS ID EST SI
NE SUPPLICIO CORPORALI POSSUNT TESTIMONIUM DICERE ALII UERO
CLERICI QUI EORUM HORDINEM SUBSEQUUNTUR SI AD TESTI
MONIUM DICENDUM ADHIBITI FUERINT SICUT LEGES PRECIPI
UNT AUDIANTUR ITA UT SALUA SIT CONTRA PRESBITEROS FAL
SI ACTIO SI IN ALIQUO DOCEBUNTUR FUISSE MENTITI QUIA MA
GIS POENA DIGNI SUNT QUIBUS CUM LEX REUERENTIAM PRES
TET SUAE PROFESSIONIS IN MEMORES IN MENDACII CRIMINE
DETEGUNTUR · IMPP ARCHAD ET HONR AA ETERNALI PROC ASIE
COGI POSSESSOREM AB EO QUI EXPETIT TITULUM SUAE POSSES
SIONIS AEDICERE QUE TANTA ERIT AMENTIA UT RATIONE
PREPOSTERA PETITOR AB EO QUEM PULSAT INFORMARI SUAS
POSTULET ACTIONES QUM OMNEM PROBATIONEM EXIGI
OPORTEAT AB EO QUI UINDICARE NITITUR NON AB EO QUI SE
IUSTE TENERE CONTENDIT INTESTATI NAMQ; NO SUSCIPIENTI
PROBATIONUM NECESSITATES INPONENDA EST PRETER EUM
QUI EDICERE COGETUR UTRUM PRO POSSESSORE AN PRO HE
REDE POSSIDEAT DAT XII K APRIL CONSTANTINOPOLIM ARCADIO IIII ET HONR II AA CCSSB
UT PROBATIO NON A POSSESSORIS SED A PETITORIS PARTIBUS REQUIRATUR ·
INTERP LEX ISTA HOC PRECIPIT UT PROBATIO NON A POSSESSO
RE SED A PETITORIS PARTIBUS REQUIRATUR QUIA OMNEM
PROBATIONE AB EO REQIRI DICIT QI PETITA RE DESIDERAT OPTINE
RE

utriusque partis penitus non credatur.

(5) IIDEM AAA. PAULINO PF. AUGUSTALI. Presbyteri extra [1] iniuriam quaestionis testimonium dicant, ita tamen, ut falsa non simulent, ceteri vero clerici, qui eorum gradum vel ordinem consequuntur, si ad testimonium dicendum petiti fuerint, prout leges praecipiunt, audiantur. Salva tamen [2] litigatoribus falsi actio, si forte presbyteri, qui sub nomine superioris loci testimonium dicere citra aliquam corporalem iniuriam sunt praecepti, hoc ipso, quod nihil metuant, vera suppresserint. Multo magis etenim poena sunt digni, quibus quum plurimum per nostram iussionem delatum fuerit, occulto inveniuntur in crimine. Dat. VIII Kal. Aug. Arcadio *A. II* et Bautone Coss.

Interpretatio. Presbyteri citra iniuriam quaestionis, id est sine supplicio corporali possunt testimonium dicere. Alii vero clerici, qui eorum ordinem sequuntur, si ad testimonium dicendum adhibiti fuerint, sicut leges praecipiunt, audiantur: ita ut salva sit contra presbyteros falsi actio, si in aliquo docebuntur fuisse mentiti; quia magis poena digni sunt, quibus quum lex reverentiam praestet, suae professionis immemores se mendacii crimine deteguntur.

(6) IMPPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. AETERNALI PROCONSULI ASIAE. Cogi possessorem ab eo, qui expetit, titulum suae possessionis edicere, quae tanta erit amentia, ut, ratione praepostera, petitor ab eo, quem pulsat, informari suas postulet actiones, quum omnem probationem exigi oporteat ab eo, qui vindicare nititur, non ab eo, qui se iuste tenere contendit. Intentanti namque, non suscipienti, probationum necessitas imponenda est; praeter eum, qui edicere cogitur, utrum pro possessore au pro herede possideat. Dat. XII Kal. April. Constantinopoli Arcadio IV et Honorio II [3] AA. Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc [4] praecipit, ut probatio non a possessore, sed a petitoris partibus requiratur, quia omnem probationem ab eo requiri [5] *debere* [6] dicit, qui petitam rem desiderat obtinere, *(Sequitur textus pag. 211)*

---

[1] Haenel: *citra.*
[2] Haenel add.: *sit.*
[3] Haenel: *III.*
[4] Haenel: om.: *hoc.*
[5] Haenel: *quæri.*
[6] Palimp. om.: *debere.*

NONABILLOQUISEIUSTETENERECONTENDIT· PRETERILLUM
TANTUMCASUMUBIINTERROGARINECESSEESTPOSSIDENTEM
UTRUMEXSUAPERSONAANEXSUCCESSIONECOEPERITPOSSIDERE
IMPP HONORIUS ETTHEODOSIUS AA CICILIANO PPO
QUI INGENUI TESTES ADCAUSAS POSTULANTURALIENAS SISOCII
PARTICIPESCRIMINISNONDICANTUR SEDFIDESABHISNO
NOTITIAE POSTULETURINEXIBITIONENECESSARIA PSONARUM
HOCESTTESTIUM· TALISDEBETESSECAUTIOIUDICANTIS· UT
HISUENTURISADIUDICIUM PACCUSATOREMAUTABIPSIS PQUOS
FUERINTPOSTULATISUMPTUSCONPETENTESDARIPRECIPIMUS
DATA XII KALENDAS FEBRUARIAS RAUENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA CONSS
INTERP QUICUMQUETESTESNECESSARIOSHABET DUMMODO
IDONEOSQUINONSINTCAUSEAUTCULPAE PARTICIPESSTUDEANT
QUALITEREOSSUOSUMPTUUBICAUSA DICENDAESTDEBE
ANTEXHIBERE

EXPLICIT LIBER XI INCIPIT LIBER XII

I DEDECURIONIBUS IMP CONSTANS AA AD EUACRIUM
NEMOIUDEXCIUILIUM MUNERUM UACATIONEMCUICUAMPRESTARECU
RIALICONETURUELALIQUEMSUOARBITRIODECURIALIBE
RET NAMSIQUISFUERITEIUSMODIINFORTUNIODEPRAUA
TUSUTDEBEATSUBLEUARIDEEIUSNOMINEADNSAMSCI
ENTIAMREFERRIOPORTET UTCERTOTEMPORISSPATIO
CIUILIUMMUNERUMEIS UACATIOCORRIGATUR·
PP ID MART CONSTANTINO A III ET LICINIO III CONSS P
INTERP NULLUSIUDEXUACATIONEMINDEBITAMTRIBUAT
CURIALINECEUMDESUOOFFICIOSTUDEATLIBERARE NAMSI
ISTATENUISCUIUSCUMQUECURIALISEXAUSTAFACULTASEST
UTEIPUBLICIHONERISNECESSITASNONCREDATURADPRIN
CIPISIUSSITREFERRINOTITIAM· IDEM A AD MAXIMUM UIC ORIENT
SIQUIUEL EX MAIOREMUELEXMINOREMCIUITATEMHORIGINEM
DUCIT SIEANDEMEUITAREISTUDENSADALIENAMSECIUI
TATEMINCOLATUSOCCASIONECONTULERITETSUP HOCPRE
CESDARETEMPTAUERIT UELQUALIBETFRAUDENITIUT

non ab illo, qui se juste tenere contendit; praeter illum tantum casum, ubi interrogari necesse est possidentem, utrum ex sua persona an ex successione coeperit possidere.

(7) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. COECILIANO PRAEFECTO PRAETORIO [1]. Quoniam ingenui testes ad causas postulantur alienas, si socii *et* [2] participes criminis non dicantur, sed fides ab his notitiae postuletur, in exhibitione necessariarum personarum, hoc est testium talis debet esse cautio iudicantis, ut, his venturis ad iudicium, per accusatorem aut ab ipsis [3], per quos fuerint postulati, sumtus competentes dari praecipiat [4]. Data XII Kal. Febr., Ravennae, Honorio VIII et Theodosio III AA. Conss.

Interpretatio. Quicumque testes necessarios habet, dummodo idoneos, qui non sint causae aut culpae participes, studeat, qualiter eos suo sumtu, ubi causa dicenda est, debeat exhibere.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* [5] LIBER XI. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* [6] LIBER XII.

TITULUS I. — DE DECURIONIBUS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD EVAGRIUM [7]. Nemo iudex civilium munerum vacationem cuiquam praestare curiali conetur vel aliquem suo arbitrio de curia liberet, nam si quis fuerit eius modi infortunio depravatus, ut debeat sublevari de eius nomine ad nostram scientiam referri oportet. Ut certo temporis spatio civilium munerum ei vacatio porrigatur [8]. Proposita Id. Mart. Constantino A. III et Licinio III Conss.

Interpretatio. Nullus iudex vacationem indebitam tribuat curiali nec eum de suo officio studeat liberare. Nam si ita tenuis cuiuscumque curialis [9] exhausta facultas est ut ei publici oneris necessitas non credatur, ad principis iussit referri notitiam.

(2) IDEM A. AD MAXIMUM VICARIUM ORIENTIS. Si qui vel ex maiore vel ex minore civitate originem ducit, si eamdem evitare studens ad aliquam se civitatem incolatus occasione contulerit, et super hoc [10] preces dare tentaverit vel qualibet fraude niti, ut *(Sequitur textus pag. 213)*

---

[1] Haenel add.: *Post alia.*
[2] Palimp. om.: *et.*
[3] Haenel: *ab his.*
[4] Haenel add.: *et cetera.*
[5] Palimp. om.: *Cod. Theod.*
[6] Palimp. om.: *Cod. Theod.*
[7] Haenel add.: *Pf. P.*
[8] Palimp.: *corrigatur.*
[9] Haenel add.: *et.*
[10] Haenel add.: *vel.*

horiginemproprieciuitatiseludat. Duarumciuitatumdecu
rionatushonerasustineatinunauoluntatisinunahoriginis
gratia PP VIII KAL IAN RS PAULINO ET IULIANO CONSS
INTERP Siquicumquecurialisdeeainquanatusest ciuitate
adaliamtransireuoluerit conditionemcuriaedebitam
nullatenuspossiteuadere. Necsihocipsũmereriinterposi
tasupplicationetemptauerit. Necullo argumentoneces
sitatesautseruitiaciuitatissuae proeoquodhabitationẽ
mutaremaluitpossiteuadere Namsiquicumq hocfecerit
etseinaliaciuitatetranstulerit hociubet utinutraque
seruiatciuitate. Idestinunaprocondicionenascendi
inaliaprohabitandiuoluntatedeseruiat.
IDEM A AD EUAGRIUM
Quoniamnonnullidiuersarumciuitatumcurialesintempe
ranterminoresquib publicatuteladeberturadcuriaecon
sortiumdeuocarunt. Utseptemueloctoannorumcons
titutosnonnullosnominassefirmentur Decernimus
utomninonullusincuriamnominationibusdeuocetur
necfunctionumobsequiasubirecogaturnisiquidecimũ
autoctauumannum aetatissuaefueritingressus qod
etinfuturumarceriuolumus eteoseximiquiinfra
eiushetatisterminosconstitutiiamnominatisuntcuria
lib uinculisabsoluantur. Cumenimdecimum
tauumannumaetatisintrauerintsiinmilitiaenomen
insererelegetalegemdatamnonpotuerintuelsuper
sederintmunicipalipoteruntdariobsequio.
DATA PRID NONAS FEBRUAR BASSO ET ABLAUIO CONSULIB
INTERP Minoresdecemetoctoaetatisannorumcuria
lesnecnominariaquib cũq necadseruitiaadplicaride
bere quiahoclexsufficerecreditutadecemetocto
annisnecessitatipublicae sinecessefueritadplicen
tur Itautsiquiinfrahancaetatemantenominatiiam
fuerantabsoluantur IDEM A AD EUAGRIUM
Nullusdecurionumadprocurationesuelcurasciuitatum
accedatnisiomnib omninomuneribussatisfecerit

originem propriae civitatis eludat, duarum civitatum decurionatus onera sustineat, in una voluntatis, in una originis gratia. *Proposita* VIII Kal. Ianuarias, Paulino et Iuliano Coss.

Interpretatio. Si quicumque curialis de ea, in qua natus est, civitate ad aliam transire voluerit, conditionem curiae debitam nullatenus possit evadere, nec si hoc ipsum mereri interposita supplicatione tentaverit, nec ullo argumento necessitates aut servitia civitatis suae pro eo, quod habitationem mutare maluit [1], possit evadere. Nam *si* [2] quicumque hoc fecerit et se in aliam civitatem transtulerit, hoc iubet, ut in utraque serviat civitate, id est in una pro conditione nascendi [3] in alia pro habitandi voluntate deserviat.

(3) IDEM A. AD EVAGRIUM [4]. Quoniam nonnulli diversarum civitatum curiales intemperanter minores, quibus publica tutela debetur, ad curiae consortium devocarunt, ut septem vel octo annorum constitutos nonnullos nominasse firmentur, decernimus, ut omnino nullus in curiam nominationibus devocetur, nec functionum obsequia subire cogatur, nisi qui decimum et octavum annum aetatis suae [5] fuerit ingressus. Quod et in futurum arceri volumus, et eos eximi qui infra eius aetatis terminos constituti iam nominati sunt, *ut* [6] curialibus vinculis absolvantur. Quum enim decimum et octavum annum aetatis intraverint, si militiae nomen inserere iuxta legem datam non potuerint vel supersederint, municipali poterunt dari obsequio. Dat. prid. Non. Februarias [7], Basso et Ablavio Coss.

Interpretatio. Minores decem et octo annorum aetate curiales nec nominari a quibuscumque, nec ad servitia applicari debere: quia hoc lex sufficere credit, ut a decem et octo annis necessitati publicae, si necesse fuerit, applicentur, ita ut, si qui infra hanc aetatem ante nominati iam fuerait, absolvantur.

(4) IDEM A. AD EVAGRIUM [8]. Nullus decurionum ad procurationes vel curas civitatum accedat, nisi omnibus omnino muneribus satisfecerit *(Sequitur textus pag. 215)*

---

[1] Haenel: *voluit.*
[2] Haenel om.: *si.*
[3] Haenel add.: *et.*
[4] Haenel add.: *Praet. P.*
[5] Haenel om.: *suae.*
[6] Haenel add.: *ut.*
[7] Haenel: *Augustas.*
[8] Haenel add.: *Praef. P.*

patriue [e] l hetateuel meritisquiuero psuffragiũadhocpuene
ritadministraredesideransnonmodoabexpetitoofficiorepella
tur Sedepistholaquoqueuelcodicilliabeoprotinusauferan
turetadcomitatumdestinentur
DAT PRID ID AGS BASSO ETABLAUIO CONSULIB.
INTERP Lexstahocprecipitnullumcurialẽnisiomnib·curie
officiisporđineactisautcuratorisautdefensorisofficium
deberesuscipere. Nisiomnib·utdictũestantemunerib·
satisfeceritq·patriaehordinedebentur Namsiprefatuscon
trahancpreceptionemquolibetsuffragioautsubquocũq·
obtentuhonorissemunireuolueritetobtentiscareat
etubirerũdñifuerintdirigatur
Imp CONSTANTIUS A
Ordinib·consulentesdudũiussimũsabiniuriiscorporalib·
tutamessedeberehordinisdignitatem. Condemnationis
aetiammoduminpossuimusquilegib·designatur. Ideoq·
sancimusutsiludexincondemnationib·expremendis
uelincorporalib·iniuriisultralicitumcontracurialẽ
exarseritipsequidẽauripondoquinquemofficiumueroe
iusdemfisco [ce] inferat DAT XVIII K IULIAS EUSEBIO ET HIPATIO CCSS LB·
INTERP Incorrectionecurialiumcertampatientiamiu
dicesdebentretinereutincorporeuelsanguinecuria
liumnonfaciliaudeantdeseuire Namsiqiscontrahoc
fecerit·ipsequidẽiudexquinq·librasaurietpreterof
ficiumeiusdecemaurilibrasfiscocogaturinferre.
Imp IULIANUS A LEONTIO CONSUL PALESTINAE.
Quipatersitredecimliberorumnonmodoadcuriamnon
uoceturuerũaetiãsisitdecuriohonoratissimaquiete
donetur DAT K MARTIAS ANTIOCIAE IULIANO A IIII ET SALLUSTIO CONSS B
INTERP haeclexhocprecipiteumquipaterprobatur
essetredecimfiliorumnõsolũadcuriesceruitianon
tenendumuerumaetiãsicurialissithonoratissima
quietedonandum Imppp theodosius archadi
us et honorius aaa filoxemo uicario traciarum
Siquisfiliamdecurionisuelprincipalissuoiunctamcon
sortio

patriae vel aetate vel meritis. Qui vero per suffragium ad hoc pervenerit, administrare desiderans, non modo ab expetito officio repellatur, sed epistola quoque vel codicilli ab eo protinus auferantur, et ad comitatum destinentur. Dat. prid. Id. Aug. Basso et Ablavio Coss.

Interpretatio. Ista lex hoc praecipit, nullum curialem, nisi omnibus curiae officiis per ordinem actis, aut curatoris aut defensoris officium debere suscipere, nisi omnibus, ut dictum est, ante muneribus satisfecerit, quae patriae ordine debentur. Nam si praefatus contra hanc praeceptionem quolibet suffragio aut sub quocumque obtentu honoris se munire voluerit, et obtentis careat et, ubi rerum domini fuerint, dirigatur.

(5) IMP. CONSTANTIUS A. *Oppidaneis* [1] ordinibus consulentes dudum jussimus, ab iniuriis corporalibus tutam esse debere ordinis dignitatem. Condemnationibus etiam modum imposuimus, qui legibus designatur. Ideoque sancimus, ut, si iudex [2] in condemnationibus exprimendis vel in corporalibus iniuriis ultra licitum contra curialem exarserit, ipse quidem auri pondo quinque, officium vero eius decem fisco inferat. Data XVIII Kal. Iul. Eusebio et Hypatio Coss.

Interpretatio. In correctione curialium certam patientiam iudices debent retinere, ut in corpore *vel* [3] sanguine curialium non facile audeant desaevire. Nam si qui contra hoc fecerit, ipse quidem iudex quinque libras auri et [4] officium eius decem auri libras fisco inferre cogantur.

(6) IMP. IULIANUS A. LEONTIO CONSULARI PALAESTINAE. Qui pater sit tredecim liberorum, non modo ad curiam non vocetur, verum etiam, si sit decurio, honoratissima quiete donetur. Dat. Kal. Mart. Antiochiae, Iuliano A. IV et Sallustio Coss.

Interpretatio. Haec lex hoc praecipit, eum, qui pater probatur esse tredecim filiorum, non solum ad curiae servitia non tenendum, verum etiam, si curialis sit, honoratissima quiete donandum.

(7) IMPPP. THEODOSIUS, ARCADIUS ET HONORIUS AAA. PHILOXENO VICARIO THRACIARUM. Si quis filiam decurionis vel principalis suo iunctam consortio *(Sequitur textus pag. 217)*

---

[1] Palimp. om. *Oppidaneis.*
[2] Haenel add. *vel.*
[3] Haenel om. *vel* et add. *in.*
[4] Palimp. add. *praeter.*

NULLIS EX TANTIBUS LIBERIS FATA SORTE PDIDERIT AD QUEEIUS UL
TIMO HEREDITATĒ FUERIT ADEPTUS ARBITRIO SIT AB OMNIBUS
ALIENUS OFFICIIS EST NULLIS QUIBUS MERITO EXCUSARI POSSIT PRE
UILEGIIS ADIUBATUR EIUS MOX CIUITATIS CURIAE MANCIPETUR.
IN QUA ANTE A UXORE UIUENTE SINE RERŪ DNO ET PROPRIETATE LI
BER CURIAE OBNOXIAS FACULTATES HERES CEPERIT UXORIS POSSIDERE
DAT IIII NONAS APRIL CONSTANTINOPOLIM ARCHADIO ET RUFINO CCSSB
INTERP SI QUIS FILIAM CURIALIS ACCEPERIT ET HEC IPSA CONIUGIO
EIUS MORTUA FUERIT ET OMNIA AD MARITUM Q CŪQ S UPRADICTA UI
DEBATUR POSSIDERE TESTAMENTI UOLUNTATE PUENERINT
OMNIB CURIAE NECESSITATIB MARITUS ILLE QI HERES EST TENEA
TUR OBNOXIUS IMPP ARCHAD ET HONORIUS PETRONIO UICARIO SPANIAR
MUNICIPALIA GESTA NON ALITER FIERI UOLUMUS QUAM TRIUM CU
RIALIUM PRESENTIA EXCEPTO MAGISTRATU ET EXCEPTORE
PUBLICO SEMPERQUE HIC NUMERUS IN EADĒ ACTORŪ TESTIFICATIO
NE SERUETUR SIC ENIM ET FRAUDI NON PATEBIT OCCASIO
ET UERITATI MAIOR CRESCIT AUCTORITAS.

DAT NONAS MAIAS MEDIOLANO ARCHAD IIII ET HONORIO III AA COSS HIC LEX INTERP NON IND
IMPP HONORIUS ET THEODOSIUS AA LIBERIO PPO POST ALIA
EOS CURIALES QUI NON EXPLETIS MUNERIB DECLINARUNT ESSE
QUOD NATI SUNT REDDI URBIBUS DEBITA CENSURA PRECIPIMUS
DAT VI KAL DECEMB RAUENNA HONORIO VIII ET THEODOSIO III AA CCSSB
INTERP QUICUMQ CURIALIS NON ACTIS SERUITIIS Q DEBEBAT
ADHIBITO OFFICIO DECLINAUIT AD CIUITATIS UNDE DISCESSIT SERUITIO
REUOCETUR

II DE SUSCEPTORIBUS PREPOSITIS ET ARCHARIIS. IMPPP GRA
TIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA CYNEGIO PPO
EXACTORES UEL SUSCEPTORES IN CELEBERRIMO CETU CURIAE CON
SENSU ET IUDICIO OMNIUM SUB ACTORUM TESTIFICATIONE FIRMEN
TUR PROUINCIARUMQUE RECTORIBUS QUORŪ NOMINA QUI AD PU
BLICI MUNUS OFFICII EDITI AD QUE OBLIGATI FUERINT INNOTESCAN
ET ANIMADUERTANT QUICUMQUE NOMINAUERINT AD DISCRI
MEN SUUM UNIUERSAQ ILLIG ESSE RINT REDUNDARE
DAT VI KAL NOVEMB CONSTANTINOPOLIM HONR NP ET EVODIO CCSSB
INTERP EXACTORES ET SUSCEPTORES PUBLICAE FUNCTIONIS NŌ
SECRETIM SED PUBLICE PRESENTIB ALIIS CURIALIBUS UEL POPULO

nullis exstantibus liberis fatali sorte perdiderit, atque eius ultimo hereditatem fuerit adeptus arbitrio, si ab omnibus alienus officiis est *et* [1] nullis, quibus merito excusari possit, privilegiis adiuvatur, eius mox civitatis curiae mancipetur, in qua antea, uxore vivente, sine rerum dominio et proprietate, liber, curiae obnoxias facultates heres coeperit uxoris possidere. Dat. IV [2] Non. April., Constantinopoli, Arcadio [3] et Rufino Coss.

Interpretatio. Si quis filiam curialis acceperit *uxorem* [4], et haec ipsa *in* coniugio [5] mortua fuerit, et omnia ad maritum, quaecumque supra dicta videbatur possidere, testamenti voluntate pervenerint, omnibus curiae necessitatibus maritus ille, qui heres est, teneatur obnoxius.

(8) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS *Augusti* [6] PETRONIO VICARIO HISPANIARUM. Municipalia gesta non aliter fieri volumus quam trium curialium praesentia, excepto magistratu et exceptore publico, semperque hic numerus in eadem actorum testificatione servetur. Sic enim et fraudi non patebit occasio et veritati maior crescit auctoritas. Dat. Non. Mai, Mediolano, Arcadio IV et Honorio III AA. Coss.

Haec lex interpretatione non indiget [7].

(9) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. LIBERIO PRAEFECTO PRAETORIO POST ALIA. Eos curiales, qui non expletis muneribus declinarunt esse, quod nati sunt, reddi urbibus debita censura praecipimus [8]. Dat. VI Kal. Dec., Ravenna, Honorio VIII et Theodosio III AA. Coss.

Interpretatio. Quicumque curialis, non actis servitiis, quæ debebat, a debito [9] officio declinavit, ad civitatis, unde discessit, servitia revocetur.

TIT. II.—DE SUSCEPTORIBUS, PRAEPOSITIS ET ARCARIIS. (1) IMPPP. GRATIANUS, VALENTINIANUS ET THEODOSIUS AAA. CYNEGIO PRAEFECTO PRAETORIO. Exactores vel susceptores in celeberrimo coetu curiae, consensu et iudicio omnium, sub actorum testificatione firmentur, provinciarumque rectoribus quorum [10] nomina, qui ad publici munus officii editi atque obligati fuerint, innotescant. Et animadvertant, quicumque nominaverint, ad discrimen suum universa, quae illi gesserint, redundare. Data VI Kal. Nov., Constantinopoli, Honorio N. P. et Evodio Coss.

Interpretatio. Exactores et susceptores publicae functionis non secretim, sed publice praesentibus aliis curialibus vel populo *(Sequitur textus pag. 219)*

---

1 Haenel add. *et*.
2 Haenel: *III*.
3 Haenel add. *Aug. II*.
4 Palimp. om. *uxorem*.
5 Palimp.: *conjugio ejus*.
6 Palimp. om. *Augusti*.
7 Haenel om. *Haec lex*.
8 Haenel add. *et cetera*.
9 Haenel: *adhibito*.
10 Haenel: *eorum*.

NECESSITATESAGENDASEXPEDIENDASQ·SUSCIPIANTETQI NOMINA
TIUELELECTI FUERINTIUDICIB·IGNOTESCANTSCITURISHISQUIDE
ELECTIONETALIUMFUERINTAPUTACTAPROFESSIQODSIQIDEUER
TERINTADEORUMAQUIB·ELECTISUNTDISPENDIUPTINEBIT
IMPPP UALENTINIANUS THEODOSIUS ETARCHADIUSAAA
ADPAULINUM PRAEFECTUM AUGUSTALEM
NONPERPETUI EXACTORESINCONTINUATAUEXANDORUMPROUIN
CIALIUMPOTESTATEUELUTICONCUSSIONUM DOMINATIONE
TENEANTUR· SEDPERANNOS SINGULOSIUDICIARIASEDULITATE
MUTENTUR NISIAUTCONSUETUDOCIUITATISAUTRARITASHOR
DINISEOSP BIENNIUMESSECONPELLAT QUODNISI FACTU FUERIT
SCIASTEETOFFICIUMTUMNONMINUSMULTA QUAMGRAUIPENAESSE
PLECTENDUM
DAT PRID KALEND DECEMB CONSTANTINOPOLIM HONORIO NP ITEVODIO UC CONSS
INTERP. LEXISTAHOCIUBETNONDEBEREEXACTORES QUIUNO
ANNOEXEGERINTSECUNDIANNIEXACTIONEMSUSCIPEREET
POSSESORESSUPERFLUAEXACTIONEUEXARI SEDHOCOBSERUARI
DEBEREUTANNISSINGULISIUDICIARIAELECTIONEMUTENTUR· NI
SIFORTEAUTCONSUETUDOCIUITATISAUTRARITASCURIALIUM
PERBIENNIUMEOSEXACTORESESSECONPELLAT ALITERENI
SIFACTUMFUERITETIUDICEMETOFFICIUMSUUMMULCTAPARI
TERETGRAUISPOENACONSTRINGAT

EXPLICIT LIBER XII INCIPIT LIBER XIII

I DELUSTRALI CONLATIONE

IMPPP GRATIANUS UALENTINIANUS ET THEODOSI
US AAA HAUE POSTUMIANE KNB·
SINGULICUIQUESIPEREOSUERNACULAQ·Q·UENDANTURFUNC
TIONEAURARIANONTENEANTURSIUEROEMENDIUEN
DENDIUECONPENDIISULTROCITROQ·QUESITISFAMILIA
RISREIANPLITUDOCUMULETUR ETSIMILITARESSINT
MEMORATEPRESTATIONINECTANTUR.
DATA VI ID·NOUEMB RICHOMERE ET CLEARCO CONSULIBUS
INTERP SIQUICUMQUEREMQUEINATAESTATQANDEMIT

necessitates agendas expediendasque suscipiant; et qui nominati vel electi fuerint, iudicibus innotescant: scituris his, qui de electione talium fuerint apud acta professi, quod, si quid everterint, ad eorum, a quibus electi sunt, dispendium pertinebit.

(2) Imppp. Valentinianus, Theodosius et Arcadius AAA. ad Paulinum Praefectum Augustalem. Non perpetui exactores in continuata vexandorum provincialium potestate, veluti concussionum dominatione, teneantur, sed per annos singulos iudiciaria sedulitate mutentur, nisi aut consuetudo civitatis aut raritas ordinis eos per biennium esse compellat. Quod nisi factum fuerit, scias, te et officium tuum non minus mulcta quam gravi poena esse plectendum. Dat. prid. Kal. Dec., Constantinopoli, Honorio N. P. et Evodio V. Cl. Coss.

Interpretatio. Lex ista hoc jubet, non debere exactores, qui uno anno exegerint, secundi anni exactionem suscipere et possessores superflua exactione vexare. Sed hoc observari debere, ut annis singulis iudiciaria electione mutentur, nisi forte aut consuetudo civitatis aut raritas curialium per biennium eos exactores esse compellat. Aliter enim si factum fuerit et iudicem et officium suum mulcta pariter et gravis poena constringat.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI*[1] LIBER XII. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI*[2] LIBER XIII.

TITULUS I.—DE LUSTRALI COLLATIONE. (1) Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA., Have Postumiane K. Nb. Singuli quique, si per eos vernacula quaque vendantur, functione auraria non teneantur; si vero emendi vendendive compendiis ultro citroque quaesitis familiaris rei amplitudo cumuletur, etsi militares sint, memoratae praestationi nectantur. Dat. VI Id. Nov., Richomere et Clearcho Coss.

Interpretatio. Si quicumque rem, quae ei nata est, aut quam non emit, *(Sequitur textus pag. 221)*

---

[1] Haenel add. *Cod. Theod.*
[2] Haenel add. *Cod. Theod.*

uendat ad solutionem aurariae minime teneatur · Si uero ae
mendi uendendiq· studio probabitur huc illucq· discurrere
a etiam si militans est ad solutionem teneatur aurariae ..

II DE CENSU SIUE ADSCRIPTIONE

Imp Constantinus A ad populum
Quoniam tabularii ciuitatum per conlusionem potentiorum
sarcinam ad inferiores transferunt iubemus ut quisquis
se grauatum probauerit suam tantum pristinam profes
sionem agnoscat · PP XV KAL FEB ROMAE CONSTANTINO A IIII ET LICINIO IIII CCSS B
INTERP Si tabularii aut hii quibus exactionis libri tra
duntur potentiores uoluerint releuare et quod releua
uerint inferiorib· addiderint qui grauatum se probaue
rit non amplius dissoluat quam se secundū censū ostende
rit suscepisse·

Impp Ualentinian̄s et Ualens ad Florentiū ppo Galliarū·
Si quis census inquisitione conpleta grauatum se esse credat
aput prouinciae iudicem pulsetq· mmauult ex die clausi
renuntiatiq· census spatia pretituta denumerans ut si
necessitatib· publicis occupatus domesticis conmodis de
fuit cum census agitatus est intra anniuersarii tempo
ris curriculum fiduciam conpe titionis adsistat· Si
uero presentem sciat se esse censitum intra qinq· men
ses qib· cūq· uirib· fultus inmineat ultra non habeat hu
ius uocis arbitrium DAT IIII NONAS IUNIAS REMIS LUPICINO ET IOUINO CCSS LIB
INTERP Si aliquis in causa publica occupatus cum discrip
tio agitatur per absentiā suam se grauatum esse queratr
intra anni spatium aput iudicem loci querellas suas ad
legare debebit nam si presentem fuisse constat non plus
quā qinq· menses ad exequendas querellas suas sibi noue
rit fuisse concessus qibus transactis agendi copia denege tur

EXPLICIT LIBER XIII INCIPIT LIBER XIIII

I DE COLLEGIATIS

Impp Archadius et Honoris aaa Gracco CONS Campa niae

vendat, ad solutionem aurariam minime teneatur. Si vero emendi vendendique studio probabitur, huc illucque discurrere, etiamsi militans est, ad solutionem teneatur aurariam.

TIT. II.—DE CENSU SIVE ADSCRIPTIONE. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD POPULUM. Quoniam tabularii civitatum per collusionem potentiorum sarcinam ad inferiores transferunt, iubemus, ut, quisquis se gravatum probaverit suam tantum pristinam professionem agnoscat [1]. Pp. XV Kal. Feb., Romae, Constantino A. III et Licinio III Coss.

Interpretatio. Si tabularii aut hi, quibus exactionis libri traduntur potentiores voluerint relevare et, quod relevaverint, inferioribus addiderint, *is* [2], qui gravatum se probaverit, non amplius dissolvat, quam se secundum censum ostenderit suscepisse.

(2) IMPP. VALENTINIANUS ET VALENS *AA.* AD FLORENTIUM PRAEFECTUM PRAETORIO GALLIARUM. Si quis census inquisitione completa gravatum se esse credat, apud provinciae iudicem pulset, quem mavult, ex die clausi renuntiatique census spatia praestituta dinumerans; ut, si necessitatibus publicis occupatus domesticis commodis defuit, quum census agitatus est, intra anniversarii temporis curriculum [3] fiducia competitionis assistat, si vero praesentem sciat se esse censitum, intra quinque menses, quibuscumque viribus fultus immineat, ultra non habeat huius vocis arbitrium. Data III Non. Jun., Remis, Lupicino et Iovino Coss.

Interpretatio. Si aliquis in causa publica occupatus, quum descriptio agitaretur, per absentiam suam se gravatum esse queratur, intra anni spatium apud iudicem loci querelas suas allegare debebit. Nam si praesentem fuisse constat, non plus quam quinque menses ad exsequendas querelas suas sibi noverit fuisse concessum, quibus transactis agendi copia des negetur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* [4] LIBER XIII. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* [5] LIBER XIV.

TITULUS I.—DE COLLEGIATIS. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. GRACCHO CONSULARI CAMPANIAE.

---

[1] Haenel add. *et cetera.*
[2] Palimp. om. *is.*
[3] Haenel: *circulum.*
[4] Haenel add. *Cod. Theod.*
[5] Haenel add. *Cod. Theod.*

DERETRAHENDISCOLLIGIISUELCOLLEGIATISIUDICESCONPETENTES DABUNTOPERAMUTADPROPRIASCIUITATESEOSQUILONGIUSHABIE RUNTRETRAHIIUBEANTURCUMOMNIB·Q·EORUMERUNT NEDESI DERIORERUMSUARUMLOCAORIGINARIANONUALEANTADTENDERE· DEQUORMAGNATIONEHECFORMASERUABITUR· UTUBINONEST XQUALECONIUGIUMATREMSEQUATURAGNATIO UBIUEROIUSTUM ERITPATRICEDATINGENUASUCCESSIO DAT VIIIIKIUNMEDL CAESARIO ETATTICO CCSSLB

INTERP COLLEGIATISIDECIUITATIB·SUISFORTEDISCESSERINTAD CIUITATISSUAEOFFICIACUMREB·SUISUELADLOCAUNDEDISCESSE RINTREUOCENTUR· DEQUORUMFILIISHECESTSERUANDACONDI CIO· UTSIDECOLONAMUELANCILLAMNASCATUR· MATREMSEQUA TURAGNATIO· SIUERODEINGENUAETCOLLEGIATOCOLLEGIATINASCATUR

EXPLICIT LIBER XIIII INCIPIT LIBER XV

I DEOPERIBUS PUBLICIS

IMP IULIANUS A EDITIO PPO AEGYPTI POSTALIA

CONPERIMUSERGAMINISTERIAPUBLICA Q·ADIUSPTINENTCIUI TATISPLEROSQ·SIBIDOMOSINSTRUXISSE PRECIPIMUSER GOEOSINCONCUSSOIURE QUEAEDIFICAUERUNT POSSIDERE· PP IIIINONAS DECEMB ANTIOCIAE MAMERTINO ET NEVITA CCSSLB

INTERP SIQUIINCIUITATE CONSISTENTESINLOCISPUBLICISSI BIDOMOSFORTECONSTRUXERINT· EASSINEINQUIETUDINE POSSIDEREDEBEBUNT·

IMPP ARCHADIUS ETHONORIUS AA EUSEBIO COMITI SALINU

NE ISPLENDIDISSIMEURBESUELOPPIDAUETUSTATELABANTUR. DEHEREDITATIB·FUNDORUMIURISREIPUBLICETERTIAMPAR TEM·REPARATIONIPUBLICARUMMOENIUMETTERMARUM SUBUSTIONIDEPUTAMUS

DATA X IKIUL MEDIOLANO OLIBRIO ET PROBINO CONSULIB·

INTERP QUOTIENSAEDIFICIAUETUSTATECONSUPTANECESSE FUERINTREPARARI·ADIPSAMREPARATIONEMTERTIAMPAR TEMFISCUSINPENDAT· II· DEAQUEDUCTU

IMPP ARCHAD ETHONORIUS AA ASTERIO COMITIORIENTIS POSTALIA

USUMAQUAEUETEREMLONGOQ·DOMINIOCONSTITUTUM

De retrahendis collegiis vel collegiatis iudices competentes dabunt operam, ut ad proprias civitates eos, qui longius abierunt, retrahi iubeant cum omnibus, quae eorum erunt, ne desiderio rerum suarum loco originario non valeant attineri. De quorum agnatione, haec forma servabitur, ut, ubi non est æquale coniugium, matrem sequatur agnatio, ubi vero iustum erit, patri cedat ingenua successio. Dat. VIII [1] Kal. Iun., Mediolano, Caesario et Attico Coss.

Interpretatio. Collegiati, si de civitatibus suis forte discesserint, ad civitatis suae officia cum rebus suis, vel ad loca, unde discesserunt, revocentur: de quorum filiis haec est servanda conditio, ut, si de colona vel ancilla nascuntur, matrem sequatur agnatio; si vero de ingenua et collegiato, collegiati nascuntur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* [2] LIBER XIV. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* [3] LIBER XV.

TITULUS I.—DE OPERIBUS PUBLICIS. (1) IMP. IULIANUS A. ECDICIO PRAEFECTO PRAETORIO AEGYPTI. POST ALIA. Comperimus, erga [4] ergasteria [5] publica, quæ ad ius pertinent civitatis, plerosque sibi domos extruxisse. Praecipimus ergo, eos inconcusso iure, quae aedificaverunt, possidere. Pp. IV Non. Dec., Antiochiae, Mamertino et Nevitta Coss.

Interpretatio. Si quis in civitate consistens in locis publicis sibi domos forte construxerit, eas sine inquietudine possidere debebunt [6].

(2) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. EUSEBIO COMITI SACRARUM LARGITIONUM. Ne splendidissimae urbes vel oppida vetustate labantur, de reditibus fundorum iuris rei publicae tertiam partem reparationi publicorum moenium et thermarum subustioni deputamus. Dat. XI Kal. Iul., Mediolano, Olybrio et Probino Coss.

Interpretatio. Quoties aedificia vetustate consumta necesse fuerit reparari, ad ipsam reparationem tertiam partem *de proprio* [7] fiscus impendat.

TIT. II.—DE AQUAEDUCTU. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. ASTERIO COMITI ORIENTIS. POST ALIA. Usum aquae veterem longoque dominio constitutum *(Sequitur textus pag. 225)*

---

[1] Haenel *IX*.
[2] Haenel add. *Cod. Theod.*
[3] Haenel add. *Cod. Theod.*
[4] Haenel: *super.*
[5] Palimp.: *ministeria.*
[6] Haenel: *sine inquietudine aliqua possideat.*
[7] Haenel add. *de proprio.*

SINGULISQUIB·Q· MANERECENSEMUSNECULLANOUATIONETURBA
RI·ITATAMENUTQUANTITATESINGULIQUAMUETERILICENTIAP ER
CIPIUNTMORAEUSQUEINPRESENTEMDIEMPERDURANTEMPER
CIPIANTMANSURAMPOENAINEOS QUIADINRIGATIONESAGRORUM
UELORTORUMDELICIAS FURTIUISAQUARŪMEATIB·ABUTUNTUR
DAT·KAL·NOB CAESARIO ETATTICO CONSS·LB hec LEX INTERP NON EGET

III DEINFIRMANDISHISQ· SUBTYRANNISAUTBARBARISGESTA SUNT·
IMPP HONORIUS ETTHEODOSIUS AA CONSTANTIO COMITI ET PATRICIO
SUB CLADEBARBARICAE DEPOPULATIONIS SIQUA AUT PER FUGAM AUT PER CONGRE
GATIONEMINFELICIUMPOPULORUMINDIGNEINUIDIOSAEQ·COMMIS
SASUNTADINUIDIAMPLACATARUMLEGUMACALLIDISLITIGATORUM
OBIECTIONIB·NONUOCENTUR· HABEANTOMNIUMCRIMINUM
INPUNITATEMQUIEUADENDIFORS ITAMNONHABUERANTFACULTA
TEM· NISIEOSEADEMCRIMINAIUSSISSENT· NONENIMCRIMEN
DICITURQUODMORTISAGITINPULSUS EXQUOANIMADUERTE
RECUNCTOSLITIGATORESCONGRUUMEST SIQUIDDEPREDATIO
NISAGNOUERINT SERECEPTUROS SITAMENNEORUMQUOSPUL
SAUERINTFACULTATIBUSABUNDAREAUTRESIDERIIDPOTUERINT
CONPROBARE DAT·KAL·MAR· RAUENNA THEOD A VII ETPALLADIO CCSS LB
INTERP QUICUMQUEHOSTIUMTERRORETERRORECONPULSUS
DUMMORTEMTIMETEXCIPEREADDEPREDANDUMSECUMHOS
TIBUSFORTASSECONIUNXERITNONPROPTERHOCUOCETURADCRI
MEN QUODPROPTER CONSERUANDAMUITAMFECITINUITUS·
SANESIQUIDAPUTEUMDEPREDARESIDERIT ETRESIDUUMINUE
NITUR QUODEUIDENTERAGNOSCITURHOCSOLUMREDDERE
DOMINOSINECALUMNIACONPELLATUR·

EXPLICIT LIBIR XV INCIPIT LIBIR XVI

I DE EPISCOPIS ECLESIIS ET CLERICHIS·
IMP CONSTANTINUS A· OCTAUIANO CONS LUCANIAE
ET BRITTIORUM
QUIDIUINOCULTUIMINISTERIORELIGIONISINPENDUNT
IDESTQUICLERICIAPPELLANTURABOMNIB· OMNINOMUNE
RIB· EXCUSENTUR

singulis *civibus* [1] manere censemus, nec ulla novatione turbari. Ita tamen, ut quantitatem singuli, quam vetere licentia percipiunt, more usque in praesentem diem perdurante percipiant; mansura poena in eos, qui ad irrigationes agrorum vel hortorum delicias furtivis aquarum meatibus abutuntur. Dat. Kal. Nov. Caesario et Attico Coss.

Haec lex interpretatione non eget [2].

TIT. III.—DE INFIRMANDIS HIS, QUAE SUB TYRANNIS AUT BARBARIS GESTA SUNT. (1) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. CONSTANTIO COMITI ET PATRICIO. Sub clade barbaricae depopulationis, si qua aut per fugam aut per congregationem infelicium populorum indigne invidioseque commissa sunt, ad invidiam placatarum legum a callidis litigatorum obiectionibus non vocentur. Habeant omnium criminum impunitatem, qui evadendi forsitan non habuerant facultatem, nisi eos eadem crimina *iuvissent* [3], non enim crimen dicitur, quod mortis adegit impulsus. Ex quo animadvertere cunctos litigatores congruum est, si quid depraedationis agnoverint se recepturos, si tamen in eorum, quos pulsaverint, facultatibus abundare aut residere id potuerint comprobare. Dat. Kal. Mart., Ravenna, *D. N.* [4] Theodosio A. VII et Palladio *V. C.* [5] Coss.

Interpretatio. Quicumque hostium terrore compulsus, dum mortem timet excipere, ad depraedandum cum hostibus fortasse coniunxerit, non propter hoc vocetur ad crimen, quod pro conservanda vita fecit invitus. Sane si quid apud eum de praeda residerit et residuum invenitur, quod evidenter agnoscitur, hoc solum reddere domino sine calumnia compellatur.

EXPLICIT *CODICIS THEODOSIANI* [6] LIBER XV. INCIPIT *CODICIS THEODOSIANI* [7] LIBER XVI.

TITULUS I.—DE EPISCOPIS, ECCLESIIS ET CLERICIS. (1) IMP. CONSTANTINUS A., OCTAVIANO CORRECTORI LUCANIAE ET BRITTIORUM. Qui divino cultui ministeria religionis impendunt, id est [8], qui clerici appellantur, ab omnibus omnino muneribus excusentur

---

[1] Palimp.: *quibusque.*
[2] Haenel: *Ista lex tam evidens est ut expositione non indigeat.*
[3] Palimp.: *iussissent.*
[4] Palimp. om.: *D. N.*
[5] Palimp. om.: *V. C.*
[6] Palimp. om.: *Cod. Theod.*
[7] Haenel add. *Cod. Theod.*
[8] Haenel add.: *hi.*

HESACRILEGOLIBOREQUORUNDAMADIUINISOBSEQUIISEUOCENTUR
DATA XII KAL NOUEB CONSTANTINO A V ET LICINIO CCSSB
INTERP LEX HAECSPECIALIHORDINATIONEPRECIPITUTDECLE HEC LIBRI
RICISEXACTORESNONADLECTORESFACEREQUICUMQ SACRILEGA CHI EXAC TORES PO NANTUR
ORDINATIONEPRESUMAT. QUOSLIBEROSABOMNIMUNEREIDEST
ABOMNIOFFICIOOMNIQ SERUITIOIUBETAECLESIAEDESERUIRE
IMP CONSTANTIUS A ET COSTANS C SEUERO SUO SALUTEM
MANSUETUDINIS NSE LEGE PROHIBEMUS INIUDICIIS EPISCO
POS ACCUSARI NEDUMADFUTURAIPSORUMBENEFICIOINPU
NITASEXTIMATUR LIBERASITADARGUENDOSEOSANIMISFURI
ALIBUSCOPIA SIQUIDESTIGITUR QUERELLARUM QUODQUIS
PIAMDEFERT APUTALIOSPOTISSIMUMEPISCOPOSCONUE
NITEXPLORARI UTOPORTUNAADQUECONMODACUNC
TORUMQUESTIONIBUSAUDIENTIACONMODETUR.
DATA EPISTHOLA VIIII KAL OCTOB ARBETIONE ET IULIANO CCSSLB
INTERP SPECIALITERPROHIBETUR NEQUISAUDEATAPUT
IUDICESPUBLICOSEPISCOPUMACCUSARE SEDINEPISCO
PORUMAUDIENTIAPERFERRENONDIFFERATQUIDQUID
SIBIPROQUALITATENEGOTIIPUTATPOSSECONPERERE
UTINEPISCOPORUMALIORUMIUDICIOQUAEADSERITCON
TRAEPISCOPUMDEBEANTDEFINIRI
IMPPP UALENTINIANUSGRATIANUS ETUALENS A A A
ANTEMIO EURIDICO APPIO CERASIO ETCETERISEPISCOPIS
QUIMORGESTCAUSARUMCIUILIUMIDEMINNEGOTIISAECLESIAS
TICISOBTINENDUSEST. UTSIQUASUNTEXQUIBUSDAMDISCENSI
ONIBUSLEUIBUSQUEDELICTISADRELIGIONISOBSERUANTIAM
PERTINENTIALOCISSUISITASUEDIOCESEOSSINODISAUDIANTUR
UEEXCEPTISQ ACTIOCRIMINALISABORDINARIISEXTRAHOR
DINARIISQ IUDICIB AUTINLUSTRIBUSPOTESTATIBUSAUDIEN
TIACONSTITERIT DAT XVI K IUN TRIUERIS VALENTE ET VALENTINIANO A A CCSSB.
INTERP QUOTIENSEXQUALIBETREADRELIGIONEMPTINENTEM
INTERCLERICOSFUERITNATACONTENTIOID SPECIALITEROB
SERUETUR UTCONUOCATISABEPISCOPODIOCESANISPRESBI
TERISQUE INCONTENTIONEUENERINTIUDICIOTERMINENTUR
SANESIQUIDOPPONITURCRIMINALEADNOTITIAIUDICISINCIUI TATE

ne sacrilego livore quorumdam a divinis obsequiis avocentur. Dat. XII Kal. Nov., Constantino A. V. et Licinio [1] Coss.

Interpretatio. Lex haec speciali ordinatione praecipit, ut de clericis *non* [2] exactores, non allectores [3] facere quicumque sacrilega ordinatione praesumat, quos liberos ab omni munere, id est, ab omni officio omnique servitio jubet ecclesiae deservire.

(2) Imp. Constantius A. et Constans Caesar, Severo suo salutem. Mansuetudinis nostrae lege prohibemus, in iudiciis episcopos accusari, ne, dum adfutura ipsorum beneficio impunitas aestimatur, libera sit ad arguendos eos animis furialibus copia. Si quid est igitur querelarum, quod quispiam defert, apud alios potissimum episcopos convenit explorari, ut opportuna atque commoda cunctorum quaestionibus audientia commodetur. Dat. epistola IX Kal. Oct. [4] Arbetione et Juliano [5] Coss.

Interpretatio. Specialiter prohibetur, ne quis audeat apud iudices publicos episcopum accusare, sed in episcoporum audientiam perferre non differat, quicquid sibi pro qualitate negotii putat posse competere, ut in episcoporum aliorum iudicio, quae asserit contra episcopum, debeant definiri.

(3) Imppp. Valentinianus, Gratianus et Valens AAA., Antemio, Eurydico, Appio, Gerasimo et ceteris episcopis. Qui mos est causarum civilium, idem in negotiis ecclesiasticis obtinendus est: ut, si qua sunt ex quibusdam dissensionibus levibusque delictis ad religionis observantiam pertinentia, locis suis et a suae dioeceseos synodis audiantur: exceptis, quae actio criminalis ab ordinariis extraordinariisque iudicibus aut illustribus potestatibus audienda constituit. Dat. XVI Kal. Jun. [6], Treviris, Valente et Valentiniano AA. Coss.

Interpretatio. Quoties ex qualibet re ad religionem pertinente inter clericos fuerit nata contentio, id specialiter observetur, ut convocatis ab episcopo dioecesanis presbyteris, quae in contentionem venerint, iudicio terminentur. Sane si quid opponitur criminale, ad notitiam iudicis in civitate, *(Sequitur textus pag. 229)*

---

[1] Haenel. add.: *C.* (Caesari).
[2] Palimp. om.: *non.*
[3] Haenel: *allectos.*
[4] Haenel: *An. Non. Oct.*
[5] Haenel: *Lolliano.*
[6] Haenel add: *A. V.*

deducatur ut ipsius sententia uindicetur quod probatur criminaliter fuisse conmissum.

Impp Archadius et Honorius AA Adriano ppo

Quecumque residentibus sacerdotibus sacerdotibus fuerit episcopali loco detrusus et nomine si aliquid uel contra custodiam uel contra quietem publicam moliri fuerit deprehensus rursusque sacerdotium praeterea quod uidetur expulsus procul ab ea urbe quam infecit secundum legem diuae memoriae Gratiani centum milib. uitam agat. Sit a beorum coetib. separatus a quorum est societate discretus. Sitque huiusmodi psonai inlicitum tenore sacrans adire secreta et inpetrare scripta omnib. obiectis p culpam sacerdotio psonis que inpetratas unt infecta permaneant. Scituris his quorum defensione nititur absque sui reprehensione non futurum si hoc eis pollicentur suffragium qui diuinum non uidentur meruisse iudicium.

DATA P. NONAS FEB RAUENNA STILICONE ET AURELIANO CCSS LIB HEC LEX INTERP NO INDGT

Impppp Archadius Honorius et Theodsius AAA Theodoro ppo

Quemque clericum indignum officio suo episcopus iudicauerit et ab aecclesiae ministerio segregauerit aut si qui professum sacrae religionis sponte reliquerit continuo eum sibi curia uindicet ut liberum illi ultra ad aecclesiam recursus esse non possit. Et pro hominum qualitate et quantitate patrimoni uel ordinis uo uel collegio ciuitatis adiungantur modo ut quib. cumque ad petierint publicis necessitatib. obligentur. Ita ut conludio quoque locus non sit. Per singulos igitur binae librae auri inferendae aerario nostro. Eadem primis culiaribus exigantur si aliquibus inlicitam cohibentiam et conludia foeda prestiterint hominib. que inprobissimis ab omnib. officiis militiae aditus obstruatur

DAT KAL DECEMB RAUENNA BASSO ET PHILIPPO CONSULIB.

INTERP Quemcumque clericum episcopus suus malae uite esse probauerit et eum de gradu suo pro

qua agitur, deducatur, ut ipsius sententia viudicetur, quod probatur criminaliter fuisse commissum.

(4) Impp. Arcadius et Honorius AA. Hadriano Praefecto praetorio. Quicumque residentibus sacerdotibus fuerit episcopali loco detrusus et nomine, si aliquid vel contra custodiam vel contra quietem publicam moliri fuerit deprehensus, rursusque sacerdotium petere, *a* quo videtur expulsus, procul ab ea urbe, quam infecit, secundum legem divae memoriae Gratiani, centum millibus vitam agat. Sit ab eorum coetibus separatus, a quorum est societate discretus, sitque huius modi personis, tenore *huius legis*, illicitum, sacra nostra adire secreta et impetrare rescripta; omnibus abiectis per culpam sacerdotio personis, quae impetrata sunt, infecta permaneant: scituris his, quorum defensione nituntur, absque sui reprehensione non futurum, si hoc eis pollicentur suffragium, qui divinum non videntur meruisse iudicium. Data prid. Non. Febr., Ravenna, Stilicone et Aureliano Coss.

Haec lex interpretatione non indiget.

(5) Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius AAA. Theodoro Praefecto praetorio. Quemcumque clericum indignum officio suo episcopus iudicaverit et ab ecclesiae ministerio segregaverit, aut si qui professum sacrae religionis *obsequium* sponte dereliquerit, continuo eum curia sibi vindicet, ut liber illi ultra ad ecclesiam recursus esse non possit, et pro hominum qualitate et quantitate patrimonii vel ordini suo vel collegio civitatis adiungatur: modo ut quibuscumque apti erunt publicis necessitatibus obligentur, ita ut colludio quoque locus non sit. Per singulos igitur binae librae auri inferendae aerario nostro *a decem* [1] primis curialibus exigantur, si aliquibus illicitam conniventiam et colludia foeda praestiterint, hominibusque improbissimis ab omnibus officiis militiae aditus obstruatur. Data *V* Kal. Dec., Ravennae, Basso et Philippo Coss.

Interpretatio. Quemcumque clericum episcopus suus malae vitae esse probaverit, et eum de gradu suo pro *(Sequitur textus pag. 231)*

---

[1] Palimp.: *eadem*.

modum grauitate disiecerit uel si ipse clericus sua uolun
tate professionem reliquerit clericatus continuo iudice.
curialib adiungatur ut si ita et natalib et facultatib estido
neus et eum inter ipsos curiales officium suum inplere conpel
lat. Si autem infima persona est inter collegiatos eum obser
uare uel ad quod aptus fuerit in publico seruire lex sta consti
tuit. ita ut huiusmodi personae a curialib quolibet conludi
nullatenus exscusentur quod si factum fuerit pro sin
gulis psonis curiales binas libras auri fisco se nouerint inferendas
Imppp honorius et theodosius aaa palladio ppo
Eum qui probabilem seculo disciplina magit decolorari
consortio sororiae appellationis non decet. quicumque
igitur cuiuscumque gradus sacerdotio fulciuntur uel
clericatus honore censuntur extranearum sibi mulie
rum interdicta consortia cognoscant. hac eis tantum
facultate concessa ut matres filias adq germanas
intra domorum suarum septa contineant. In his enim
nihil saeui criminis extimari foedus naturale permittit
Illas etiam non relinqui castitatis hortatur adfectio q an
te sacerdotium maritorum legitimum meruere coniu
gium Neq enim clericis incompetenter adiunctae
sunt qui dignos sacerdotio uiros sui conuersatio
ne fecerunt.
DATA VIII ID MAIAS RAUENNA DD NN THEODO A VIIII ET CONSTANTIO III CCSS B
INTERP Quicumque clericatus utitur officio extranearum
mulierum familiaritate habere prohibentur matrum
sororum uel filiarum sibi solacia intra domum suam noue
rit tantum esse concessa. quia nihil turpe in talibus p
sonis fieri uel cogitari lex naturae permittit. Illae uero
mulieres sunt in solacio retinendae quae in coniugium
fuerunt ante officium clericatus.
II De apostatis Imppp gratianus ualen
tinianus et theodosius aaa ad epatium ppo
Xpianorum aras et templa migrantium negata est
testandi licentia uindicamus admissum eorumque quoque

modum pravitate deiecerit, vel si ipse clericus sua voluntate professionem reliquerit clericatus, continuo a iudice curialibus adiungatur, ut, si [1] ita et natalibus et facultatibus est idoneus, et [2] eum inter ipsos curiales officium suum implere compellat. Si autem infima persona est, inter collegiatos eum observare, vel ad quae aptus fuerit, in publico servire lex ista constituit, ita ut huius modi personae a curialibus quolibet colludio nullatenus excusentur. Quod si factum fuerit, pro singulis personis curiales binas libras auri fisco a [3] se noverint inferendas.

(6) Impp. Honorius et Theodosius AA. Palladio Praefecto praetorio. Eum, qui probabilem saeculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiae appellationis non decet. Quicumque igitur cuiuscumque gradus sacerdotio fulciuntur vel clericatus honore censentur, extranearum sibi mulierum interdicta consortia cognoscant; hac eis tantum facultate concessa, ut matres, filias atque germanas intra domorum suarum septa contineant. In his enim nihil saevi criminis aestimari foedus naturale permittit.

§ 1. Illas etiam non relinqui castitatis hortatur affectio, quae ante sacerdotium maritorum legitimum meruere coniugium. Neque enim clericis incompetenter adiunctae sunt, quae dignos sacerdotis viros sui conversatione fecerunt. Dat. VIII Id. Mai., Ravenna, DD. NN. Theodosio A. IX et Constantio III *V. C.* Coss.

Interpretatio. Quicumque clericatus utuntur officio, extranearum mulierum familiaritatem habere prohibentur; matrum, sororum vel filiarum sibi solatia intra domum suam noverint tantum esse concessa, quia nihil turpe in talibus personis fieri vel cogitari lex naturae permittit. Illae vero mulieres sunt in solatio retinendae, quae in coniugio fuerunt ante officium clericatus.

TIT. II. — DE APOSTATIS. (1) Imppp. Gratianus, Valentinianus et Theodosius AAA. ad Hypatium Praefectum praetorio. Christianorum *ad* [4] aras et templa migrantium negata [5] testandi licentia vindicamus admissum. Eorum quoque *(Sequitur textus pag. 233)*

---

[1] Haenel om. *si*.
[2] Haenel om. *et*.
[3] Haenel om. *a*.
[4] Haenel add. *ad*.
[5] Palimp. add. *est*.

flagitia puniantur qui xpianae religionis et omni dignitate
neglecta iudaicis semet polluere contagiis
DATA XII KALENDAS IVLS PATAVI MEROBAVDE II ET SATVRNINO CONSVLIB. Reliqua
pars legis de manicheis ideo pr̄tā non est quia in nouellis
euidentior inuenitur

III De iudaeis caelicolis et samaritanis

Imp̄ Constantinus ā ad Felicem ppo
Eumqui ex iudeo xpianus factus est inquietare iudaeos nolli
ceat uel aliqua pulsare iniuria pro qualitate conmissi istiu
s modi contumelia puniendo
DATA XII K NOUEMBRIS CONSTANTINOPOLIM PP VIII ID MAI NEPOTIANO ET FACUNDO CCSS STA LEX INTERP NON INDIGET

Imp̄ Constantinus ā et Iulianus c̄ ad Talassum ppo
Siquis legem uenerabiliter constitutam ex xpiano iudeus
effectus sacrilegis coetibus adgregetur cum accu
satio fuerit conprobata facultates eius dn̄o fisci iussi
mus uindicari
DAT V NON IULIAS MDLANO CONSTANTIO Ā VIIII ET IULIANO II CCSS B. STA LEX INTP NON INDIGET

IIII Ne xpianum mancipium iudaeus habeat

Imp̄ Constantinus ag ad Felicem ppo
Siquis iudaeorum xpianum mancipium uel cuiuslibet
alterius sectae mercatus circumciderit minime in ser
uitute retineat circumcisum sed libertatis preui
legiis qui hoc sustenuit potiantur
DATA XI K NOUEMB CONSTANTINOPOLIM PP VIII ID MAII KARTHAGINE NEPOTIANO ET FACUNDO CCSSB.
INTERP Si quis iudeus xpianum seruum uel cuiuslibet
alterius secte a emerit et circumciderit a iudei ipsius
potestate sublatus in libertate permaneat.

V De religione AFRICAE

Impp̄ Archadius et Honorius ā ā Apollodoro procons
Quotiens de religione agitur episcopos conuenit
agitare ceteras uero causas quae ad ordinari
os cognitores uel ad usum publici iuris pertinent
legib. oportet audiri. DATA XIIII KAL SEPTEB PATAUI
THEODORO UC CONSULE. haec lex interp non indiget

Impp Honorius et Theodosius ā ā Marcellino suo
salutem

flagitia puniantur, qui christianae religionis et nominis dignitate neglecta, Iudaicis semet polluere contagiis. Dat. XII Kal. *Julias* [1] Patavi, Merobaude II et Saturnino Coss.

Interpretatio. Reliqua pars legis de Manichaeis ideo facta non est, quia evidentior in Novellis invenitur.

TIT. III.—DE IUDAEIS, COELICOLIS ET SAMARITANIS. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM PRAEFECTUM PRAETORIO. POST ALIA. Eum, qui ex Iudaeo christianus factus est, inquietare Iudaeos non liceat vel aliqua pulsare iniuria: pro qualitate commissi istius modi contumelia punienda [2]. Dat. XI [3] Kal. Nov., Constantinopoli. Proposita VIII Id. Mai, *Karthagine*, Nepotiano et Facundo Coss.

Ista lex interpretatione non indiget.

(2) IMP. CONSTANTIUS [4] A. ET IULIANUS C. AD TALASSIUM PRAEFECTUM PRAETORIO. Si quis, lege venerabili constituta, ex christiano iudaeus effectus sacrilegis coetibus aggregetur, quum accusatio fuerit comprobata, facultates eius dominio fisci iussimus vindicari. Dat. V Non. Jul., Mediolano, Constantio A. IX [5] et Iuliano *Caes. II* Coss.

(Ista lex interpretatione non eget.)

TIT. IV.—NE CHRISTIANUM MANCIPIUM IUDAEUS HABEAT. (1) IMP. CONSTANTINUS A. AD FELICEM PRAEFECTUM PRAETORIO. Si quis iudaeorum christianum mancipium vel cuiuslibet alterius sectae mercatus circumciderit, minime in servitute retineat circumcisum, sed libertatis privilegiis, qui hoc *sustinuerit*, potiatur [6]. Dat. XI [7] Kal. Nov. Constantinopoli; Pp. VIII Id. Mai. Karthagine, Nepotiano et Facundo Coss.

Interpretatio. Si quis Iudaeorum servum christianum vel cuiuslibet alterius sectae emerit et circumciderit, a Iudaei ipsius potestate sublatus in libertate permaneat.

[8] *(2) Impp. Honorius et Theodosius AA. Monaxio Pf. P. Judaeus servum christianum nec comparare debebit, nec largitatis titulo consequi. Qui non hoc observaverit, dominio sibi petulanter acquisito careat; ipso servo, si, quod fuerit gestum, sua sponte duxerit publicandum, pro praemio libertate donando. Verum cœteros, quos rectae religionis participes constitutos in suo censu nefanda superstitio eadem videtur esse sortita, vel deinceps hereditatis seu fideicommissi nomine fuerit consecuta, sub hac lege possideat, ut eos nec invitos, nec volentes coeno propriae sectae confundat; ita ut, si haec forma fuerit violata, sceleris tanti auctores capitali poena, proscriptione comitante, plectantur. Dat. IV Id. April., Constantinopoli, Honorio A. XI et Constantio V. C. II Coss.*

TIT. V.—DE RELIGIONE. (1) IMPP. ARCADIUS ET HONORIUS AA. APOLLODORO PROCONSULI AFRICAE. Quoties de religione agitur, episcopos convenit agitare; ceteras vero causas, quae ad ordinarios cognitores vel ad usum publici juris pertinent, legibus oportet audiri. Dat. XIV [9] Kal. Sept. Patavio, Theodoro V. C. Consule.

Haec lex interpretatione non indiget.

[10] *(2) Imppp. Arcadius, Honorius et Theodosius AAA. Diotimo Proconsuli Africae.—Edictum, quod de unitate per Africanas regiones clementia nostra direxit, per diversas provintias proponi volumus, ut omnibus innotescat, Dei omnipotentis unam et veram fidem catholicam, quam recta credulitas confitetur, esse retinendam. Dat. III Non. Mart., Ravenna, Stilicone II et Anthemio Coss.*

(3) IMPP. HONORIUS ET THEODOSIUS AA. MARCELLINO SUO SALUTEM.

---

[1] Haenel: *Junias.*
[2] Haenel add.: *et cetera.*
[3] Haenel: *XII.*
[4] Palimp.: *Constantinus.*
[5] Haenel: *VIII.*
[6] Palimp.: *sustenuit potiantur.*
[7] Haenel: *XII.*
[8] Hanc legem 2, tituli IV, non amisit Palimpsestus sed recte omisit inopia foliorum, quia neque extat in plurimis codicibus, neque in Epitomis Breviarii Aegidii, Monachi et Lugdunensi. Haenel eam sumpsit ex Sichardo.
[9] Haenel: *XIII.*
[10] Lex 2, huius tit. desideratur tam in rescripto Legionensi, quam in omnibus ferme quos vidit Haenel codicibus, praeter Parisiensem 4403, Seldenensem, S. Germani 366, et Phillipssensem 1741. Sichardus et Tilius eam omiserunt.

Eaquaecircacatholicãlegemuelolimhordina
uitantiquitasuelparentumnsõrũauctori
tasreligiosaconstituituelnsãserenitasrobo
rauitnouellasupres titionesubmotaintegraet
inuiolatacustodiriprecipimus
DAT III ID OCTOB RAUEN · BARON · ũ cl. cos STA LEX INTERP NON IN DS

EXPLICIT THEODOSIANI CONSTITUTIO
NUM LIBER SEXTUSDECIMUS FELICITER.

INCIPIT NOUELLARUM DIUI THEODOSIANI
AGUSTI LIBER PRIMUS FELICITER AMEN

I DE THEOSIANI CODICIS AUCTORITATE
Imp̄p̄ theodosiusetualentinsãã florenio ppo ori
Sepenostraclementiadubitauitquecausafaceret entis
uttantispropositispremiisquib' artesetstudianu
triunturtampauciraroq' extiterint quibus
plenaiuris ciuilissententiaditarentur. etintanto
lucubrationumtristipallore uix unusautal
terreceperitsoliditatemperfectaedoctrinae
quodnequaquamulteriussedulaambiguitatetrac
tetur. Sicopiainmensalibrorumsiactionumdiuer
sitasdifficultasq' causaruminanimisnsisoccurrat.
sideniquemolesconstitutionumdiualium queuelut
subcrassademersitcaligineobscuritatis uallosui
notitiamhumanisingeniisinterclusit· uerumelegi
musnecotiumcausastemporisnsietdiscussistene
briscompendiobreuitatislumenlegib' dedimus. helec
tisuirisnobilib' exploratae fideifamosaedoctrinequib'
delegatacausaciuilisofficii· purgatainterpretatio
ne

Ea, quae circa catholicam legem vel olim ordinavit antiquitas, vel parentum nostrorum auctoritas religiosa constituit, vel nostra serenitas roboravit, novella superstitione summota, integra et inviolata custodiri praecipimus. Data II [1]. Id. Oct., Ravenna, Varane V. C. Consule.

Ista lex interpretatione non indiget.

EXPLICIT *CODICIS* THEODOSIANI CONSTITUTIONUM LIBER XVI FELICITER. INCIPIT [2] NOVELLARUM DIVI THEODOSII AUGUSTI LIBER PRIMUS FELICITER, AMEN [3].

TITULUS I.—DE THEODOSIANI CODICIS AUCTORITATE. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO ORIENTIS. Saepe nostra clementia dubitavit, quae causa faceret, ut tantis propositis praemiis, quibus artes et studia nutriuntur, tam pauci rarique exstiterint, qui plena iuris civilis scientia ditarentur, et in tanto lucubrationum tristi pallore vix unus aut alter receperit soliditatem perfectae doctrinae.

§ 1. Quod nequaquam ulterius sedula ambiguitate tractetur, si copia inmensa librorum, si actionum diversitas difficultasque causarum animis nostris occurrat, si denique moles constitutionum divalium, quae velut sub crassae demersa caliginis *et* obscuritatis vallo, sui notitiam humanis ingeniis interclusit; verum elegimus negotium causas [4] temporis nostri, et discussis tenebris compendio brevitatis lumen legibus dedimus, electis viris nobilibus exploratae fidei, famosae doctrinae, quibus delegata causa civilis officii, purgata interpretatione,

---

[1] Haenel *prid.*
[2] Haenel om.: *feliciter.*
[3] Haenel: *Incipit liber legum Novellarum divi Theodosii.*
[4] Haenel: *egimus negotium temporis.*

RETROPRINCIPUMSCRIPTAUULGAUIMUS NECIURISPERITORUM
ULTERIUSSEUERITATEMENTITADISSIMULATASCIENTIAUELUTAB
IPSISADITISSPECTARENTURFORMIDANDA CUMLIQUIDOPATEAT
QUODPONDEREDONATIODEFERATUR· QUAACTIONEPETATUR
HEREDITAS· QUIB·UERBISSTIPULATIOCOLLIGATUR·UTCERTUM·
UELINCERTUMDEBITUMSITEXIGENDUM· QUESINGULAPRU
DENTIUMDETECTAUIRGILIISINAPTUMLUCEMQ·DEDUCTASUNT
HOMINISNRIRADIANTESPLENDORE· NECPARUŪ PRETIUMSIBI
HOCSUSPICIENTURESSEDILATUM· QUIB·DIUINAMENSAPECTORIS
NOSTRIMANDAUIMUS ETENIMSIRECTE MENTISACIEFUTURA
PROSPICIMUSADPOSTEROSUSQ·DEUENIENT LABORISNOSTRI
CONSORTIO QUAMOBREMDETERSANUBEUOLUMINUMIN·
QUIB·MULTORUMNIHILEXPLICANTIUMHETATESADTRITE
SUNT CONPENDIOSADIUALIUMCONSTITUTIONUMSCIENTIĀ
EX DIUICONSTANTINITEMPORIB·ROBORAMUS NULLIPOST
KALEND·IANUARIAS CONCESSALICENTIAADFORUM· ETCOTIDI
ANASADUOCATIONESIUSPRINCIPALEDEFERREUELITISSTRU
MEN TACONPONERE NISIEXHISUIDELICET
LIBRISQUIINSINOMINISUOCABULUMTRANSIERUNTETSA
CRISHABENTURINSCRINIIS· QUAMQUAMNULLIRETROPRIN
CIPUMAETERNITASSUADETRACTAEST NULLIUSLATIORIS·
OCCIDIT NOMENIMMOLUCIS GRATIAMUTATI CLARITUDINE
CONSULTORUM AUGUSTANOBISCUMSOCIETATEIUNGUN
TUR NAMETIGITURMANEBITQ·PPETUOELIMATASGLO
RIACONDITORUM NECINNOSTRUMTITULUMDEMI
GRAUIT NISILUXSOLABREUITATIS ETQUAMUISNRISAUS
PICIIS TOTIUSOPERISINSTAURATIODEBERETURADTAMEN
MAGISIMPERATORIUMMAGISQ·CREDIDIMUSGLORIOSUM
SIFUGATAINUIDIAPERENNITATISIUREMEMORIAMMANE
REAUCTORUMNOBISADFRUCTUMBONAECONSCIENTIAE
ABUNDEQUESUFFICIETREUELATISLEGIBUSINUENTAMA
IORUMOBSCURITATISINIURIAMUINDICASSE· HISADICIMS
NULLAMCONSTITUTIONEMINPOSTERUMUELUTLATAM
INPARTIB·OCCIDENTISALIOUELINLOCOABINUICTISSI
MOPRINCIPEFILIONOSTROCLEMENTIAEPERPETUO

retro principum scripta [1] vulgavimus, ne jurisperitorum ulterius severitate mentita, dissimulata scientia, velut ab ipsis adytis, exspectarentur formidanda *responsa* [2], quum liquido pateat, quo pondere donatio deferatur, qua actione petatur hereditas, quibus verbis stipulatio colligatur, ut certum vel incertum debitum sit exigendum. Quae singula prudentium detecta vigiliis, in apertum lucemque deducta sunt nominis nostri radiante splendore.

§ 2. Nec parvum pretium sibi hoc suspicentur esse delatum, quibus divina sensa pectoris nostri mandavimus. Etenim si recte mentis acie futura prospicimus, ad posteros usque devenient laboris nostri consortio.

§ 3. Quamobrem detersa nube voluminum, in quibus multorum nihil explicantium aetates attritae sunt, compendiosam divalium constitutionum scientiam ex divi Constantini temporibus roboramus, nulli post Kalendas Ianuarias concessa licentia, ad forum et quotidianas advocationes ius principale deferre vel litis instrumenta componere, nisi ex his videlicet libris, qui in nostri nominis vocabulum transierunt et sacris habentur in scriniis; quamquam nulli retro principum aeternitas sua detracta est, nullius latoris occidit nomen, immo, lucis gratiam mutuati, claritudine consultorum augusta nobiscum societate iunguntur. Manet igitur manebitque perpetuo elimata gloria conditorum, nec in nostrum titulum demigravit, nisi lux sola brevitatis.

§ 4. Et quamvis nostris auspiciis totius operis instauratio deberetur, attamen magis imperatorium magisque credidimus gloriosum, si, fugata invidia, perennitatis iure memoria remaneret auctorum. Nobis ad fructum bonae conscientiae *satis* [3] abundeque sufficit, revelatis legibus, inventa maiorum obscuritatis iniuria vindicasse.

§ 5. His adiicimus, nullam constitutionem in posterum velut latam in partibus occidentis aliove in loco ab invictissimo principe, filio nostrae clementiae, perpetuo *(Sequitur textus pag. 239)*

---

[1] Haenel: *scita.*
[2] Palimp. om.: *responsa.*
[3] Palimp. om.: *satis.*

AUGUSTOUALENTINIANOPOSSEPROFERRI·UELUIMLEGISALIQUA OBTINERE· NISIHOCIDEMDIUINAPRAGMATICANSISMENTB· INTIMENTUR QUODOBSERUARINECESSEEST INHISAETIA QUEPORIENTEMNOBISAUCTORIBUSPROMULGANTURFALSITA TISNOTADAMNANDISQUEEX TEMPOREDEFINITOTHEODOSIA NO NONREFERUNTURINCODICE EXCEPTISHISQUEHABEN TURAPUTMILITUMSANCTAPRINCIPIA UELDETITULISPUBLI CISEXPENSARUMALIARUMQ·RERUMGRATIAQUEINREGESTIS DIUERSORUMOFFICIORUMRELATASUNTLONGUMESTMEMORA RE· QUIDINHUIUSCONSUMMATIONENEGOTII CONTULERIT UIGILIISSUIS ANTIOCUS CUNCTASUBLIMISEXPREFECTO ETCON SULE QUIDMAXIMUS UIRINLUSTRISEXQUESTORENSIPALA TII AEMINENSOMNIGENERELITTERARUM QUIDMARTI RIUSUIRINLUSTRIS COMES ETQUESTORNSE CLEMENTIAE FIDUSINTERPRES QUIDAETIAMSPERANTIUS APOLLODO RUS THEODORUSUIRIEXPECTABILES COMITESSACRINSICON SISTORII QUIDEPIENESUIREXPECTABILIS COMESETMA GISTERMEMORIAE QUIDPROCOPIUSUIREXPECTABILIS EXMAGISTROLIBELLORUMIUREOMNIBUS UETERIBUSCON PARANDIQUODRESTATFLORENTI INLUSTRISETMAGNIFI CAAUCTORITASTUA CUIAMICUMCUIFAMILIAREESTPLACERE PRINCIPIB·AEDICTISPROPOSITISINOMNIUMPOPULORUMIN OMNIUMPROUINCIARUMNOTITIASCITAMAGESTATISAU GUSTAENOSTRAEFACIATPERUENIRE

DATXU KAL MARTIAS CONSTANTINOPOLIM THEODOSIO AXUI CONS

INTERP. HAECLEXDICITUT THEODOSIANICODICISAUCTORI TASOMNIFIRMITATESUBSISTAT·

II DE CONFIRMATIONELEGŪNOUELLARŪDIUITHEODOSIANIAG

DOMINOUALENTINIANOINCLITOUICTORI HACTRI UMPHATORISEMPERAUGUSTOFILIOTHEODOSI USPERPETUUSA PATER

POSTQUAMINCORPUSUNIUSCODICISDIUORUMRETROPRIN CIPUMCONSTITUTIONESNRASQUEREDIGIMUSALIAMMOX LEGEMNRAPIETASPROMULGAUIT· QUETAMCONFECTOCODI CIS

augusto, Valentiniano posse proferri vel vim legis aliquam obtinere, nisi hoc idem divina pragmatica nostris mentibus intimetur.

§ 6. Quod observari necesse est in his etiam, quae per Orientem nobis auctoribus promulgantur; falsitatis nota damnandis, quae ex tempore definito Theodosiano non referuntur in codice, exceptis his, quae habentur apud militum sancta principia, vel de titulis publicis expensarum aliarumque rerum gratia, quae in regestis diversorum officiorum relata sunt.

§ 7. Longum est memorare, quid in hujus consummationem negotii contulerit vigiliis suis Antiochus, cuncta sublimis, ex-praefecto et consule; quid Maximus [1], vir illustris, comes, ex-quaestore nostri palatii, eminens omni genere litterarum; quid Martyrius, vir illustris, comes et quaestor, nostrae clementiae fidus interpres; quid etiam Sperantius, Apollodorus, Theodorus, viri spectabiles, comites sacri nostri consistorii; quid Epigenes, vir spectabilis, comes et magister memoriae; quid Procopius, vir spectabilis, *comes*, ex-magistro libellorum, iure omnibus veteribus comparandis.

§ 8. Quod restat, Florenti [2], illustris et magnifica auctoritas tua, cui amicum, cui familiare est placere principibus, edictis propositis, in omnium populorum, in omnium provinciarum notitiam scita maiestatis augustae nostrae faciat pervenire. Dat. XV Kal. Mart., Constantinopoli, Theodosio A. XVI Cos. [3].

Interpretatio. Haec lex dicit, ut Theodosiani Codicis auctoritas omni firmitate subsistat.

TIT. II.—DE CONFIRMATIONE LEGUM NOVELLARUM DIVI [4] THEODOSII A.

(1) DOMINO VALENTINIANO, INCLITO, VICTORI AC TRIUMPHATORI, SEMPER AUGUSTO FILIO THEODOSIUS PERPETUUS AUGUSTUS PATER. Postquam in corpus unius codicis divorum retro principum constitutiones nostrasque redegimus, aliam mox legem pietas nostra promulgavit quae tam confecto codici *(Sequitur textus pag. 241)*

---

[1] Haenel: *Maximinus.*
[2] Haenel add.: *pater carissime et amantissime.*
[3] Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus.* Haec verba, quae nonnullis constitutionibus reperiuntur post nomina consulum, quibus directa sunt, denotant, quod earum praeceptis tenentur etiam illi, quibus constitutiones ipsae nuntiatae fuerint.
[4] Haenel om.: *divi.*

ueteresauctoritatemquetribueret Necaliteriniudicio
quascontineretlegeshisiexipsoproferrenturualere pre
ciperet quamsiquidiurisabalteronostrumpostea con
deretur itademuminalteriusquoqueprincipisres noui
respropriasoptineret quodgeneratimconstitutumes
setdiuinisprosequentibusscriptis·adalterumprincipē
fuissetemissum· Quiaigiturdiuersisemergentibuscausis
perhoctransactitemporisinteruallumferrilegesaliase
mergentiumrerumnecessitaspersuasit. quenobisper
petuarerumpublicarumoccupatione,districtisadscientiā
perferrituaemaiestatisminimepotuerunt·necessariū
duximus· easnuncsaltimuniuersastuaeserenitatiscum
nostremaiestatissubnotationetransmitterequosub
iectisetprouinciisetpopulissollemniterinnotescant
earumq'uis aetiaminoccidiuispartibusincipiatobseruari.
hacLitesquasincoatasquidemnecdumtamenfinitaseo
temporequopublicanturinuenerintsecundumearum
tenoremuolumusterminariillasautemqueiamuelsen
tentiisdefinitiuisueltransactionibusdecisesuntmihi
meresuscitari· easigiturdominesanctefiliāuenera
biliscunctisexm oref aciasdiuulgari etinuicemmihi
etprouincialib'etpopulisorientalibushabenda
obseruandaq'cumsuemanusadumbrationetrans
mitti. quecumq·pidtemporisspatiumuestraperen
nitasgeneraliterpromulgauit.

DATAKALEND·OCTOBR CONSTANTINOPOLIM ARDABURI UC CONS

INTERP heclexnouellarūlegū constitutionesprecipitconfir
mari

III deiudeissamaritanis hereticis et paganis

Impp theodosiusetualentinianusaā florentioppo

Intercetérassollicitudinesquasamorpublicusperui
gilicogitationenobisindixitprecipuamImperatorie
magestatiscuramesseprespicimusuererelegionis
indaginem· cuiussicultumtenere potuerisiterpros
peritatishumanisaperimusinceptis quodusulon
geaetatisexpertipēmaiestatisarbitrioadposteros

veteres [1] auctoritatemque tribueret, nec aliter in iudicio quas contineret leges, nisi ex ipso proferrentur, valere praeciperet; quod si quid iuris ab altero nostrum postea conderetur, ita demum in alterius quoque principis regno vires proprias obtineret, quod generatun constitutum esset, *si* [2] divinis prosequentibus scriptis ad alterum principem fuisset emissum.

§ 1. Quia igitur, diversis emergentibus causis, per hoc transacti temporis intervallum ferri leges alias emergentium rerum necessitas persuasit, quae, nobis perpetua rerum publicarum occupatione districtis, ad scientiam perferri tuae maiestatis minime potuerunt, necessarium duximus eas [3] nunc saltem universas tuae serenitati cum nostrae maiestatis subnotatione transmittere, quo subiectis et provinciis et populis solemniter innotescant, earumque vis etiam in occiduis partibus incipiat observari.

§ 2. Ac lites, quas inchoatas quidem, necdum tamen finitas eo tempore, quo publicantur, invenerint, secundum earum tenorem volumus terminari: illas autem, quae iam vel sententiis definitivis vel transactionibus decisae sunt, minime resuscitari.

§ 3. Eas igitur, domine sancte fili, *Auguste* venerabilis, cunctis ex more facias divulgari, et invicem mihi et provincialibus et populis orientalibus cavenda observandaque cum suae manus adumbratione transmitti, quaecumque per id temporis spatium vestra perennitas generaliter promulgavit. Dat. Kal. Oct. Constantinopoli, Ardabure V. C. viro clarissimo Consule [4].

Interpretatio. Haec lex Novellarum legum constitutiones praecipit observari.

TIT. III.—DE JUDAEIS, SAMARITANIS, HAERETICIS ET PAGANIS. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO. Inter ceteras sollicitudines, quas amor publicus pervigili cogitatione nobis indixit, praecipuam imperatoriae maiestatis curam esse perspicimus verae religionis indaginem; cuius si cultum tenere potuerimus, iter prosperitatis humanis aperimus inceptis. Quod usu longae aetatis experti, ***piae mentis*** [5] maiestatis [6] arbitrio ad posteros *(Sequitur textus pag. 243)*

[1] Haenel: *vires.*
[2] Palimp. om.: *si.*
[3] Haenel: *has.*
[4] Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus.*
[5] Haenel add.: *piae mentis.*
[6] Haenel om.: *majestatis.*

usqueperennitatisiurefundare decreuimus querimoniasci
tatis quisenimmentecaptustam noueferitatisinmani
tatedamnatusestutcumuideatcoelumdiuineartisimperio
incredibiliceleritateintrasuaspatiametastemporumter
minare · cumsiderummotumuitaecommoda moderatā
mensib· terram mareliquidumetinmensioperisuasti
tatemfinib· naturaeconclusamtantisecretitantaefa
bricae nonqueratautorem · quossensib· excitatosiudeos
samaritanos paganos etceterahereticorumgenera
portentorum auderecognoscimus quodsiadsani
tatemmentis egregiaelegēmedicam reuocarecone
murseueritatisculpamipsiprestabunt · quidurae
frontisobstinatopiaculolocūueniae nonrelin
quunt · quamobremcumsententiaueteridispera
tiomorbinullisitadhibendacuratio tandemneffera
lessectaeinuitaminmemoresn̄si seculi uelutin
discretaconfessionelicentiuseuagenturhacuictura
inomneeuumlegesancimus nullusiudaeum · nemi
nemsamaritamneutralege constantemadhonorese
dignitatisaccedere nulliadministrationem patere
ciuilisobsequii necdefensorisfungisaltimofficione
fasquippecredimus utsupernaemaiestateetromanis
legib· inimicicultoresaetiamnostrarum legum s·
reptiueiurisdictionehabeanturoptentu etadquisi
taedignitatisautoritatemuniti aduersus xp̄ianos
etipsosplerumquesacrereligionisantistitesuelut
insultantesfideinostreiudicandiuelpronuntian
diquoduelinthabeantpotestatem illutaetiampa
riconsiderationerationisarcentes nequasyna
gogainnouamfabricamsurgat · concidendiue
terispermissalicentiaquasruinapresentianemi
nitanturhis adicimus utquicumqueseruumseuin
genuuminuitum uelsuasioneplecten
daexcultuxp̄iane religionisineandē
sectamritumue transducerit

usque perennitatis iure fundare decrevimus caerimonia sanctitatis.

§ 1. Quis enim *tam* [1] mente captus, tam novae feritatis immanitate damnatus est, ut, quum videat coelum divinae artis imperio incredibili celeritate intra sua spatia metas temporum terminare, quum siderum motum, vitae commoda moderantem, *dotatam* [2] messibus terram, mare liquidum et immensi operis vastitatem finibus naturae conclusam, tanti secreti, tantae fabricae non quaerat auctorem? Quod sensibus excaecatos Iudaeos, Samaritas, paganos et cetera haereticorum genera portentorum audere cognoscimus. Quos si ad sanitatem mentis egregiae lege medica revocare conemur, severitatis culpam ipsi praestabunt, qui durae frontis obstinato piaculo locum veniae non relinquunt.

§ 2. Quamobrem quum, sententia veteri, desperatis morbis nulla sit adhibenda curatio, tandem, ne ferales sectae invitam, immemores nostri saeculi, velut indiscreta confessione licentius evagentur, hac victura in omne aevum lege sancimus, neminem Iudaeum, *neminem* [3] Samaritam neutra lege constantem ad honores et dignitates accedere, nulli administrationem patere civilis obsequii, nec defensoris fungi saltem officio. Nefas quippe credimus, ut supernae maiestati et romanis legibus inimici cultores etiam nostrarum legum surreptivae iurisdictionis habeantur obtentu, et acquisitae dignitatis auctoritate muniti adversum christianos et ipsos plerumque sacrae religionis antistites, velut insultantes fidei nostrae, iudicandi vel pronuntiandi quod velint habeant potestatem.

§ 3. Illud etiam pari consideratione rationis arcentes, ne qua synagoga in novam fabricam surgat, condendi [4] veteres permissa licentia, quae ruinam praesentaneam minitantur.

§ 4. His adiicimus, ut quicumque servum seu ingenuum invitum vel suasione plectenda ex cultu christianae religionis in eamdem [5] sectam ritumve traduxerit. *(Sequitur textus pag. 245)*

---

[1] Palimp. om.: *tam*.
[2] Palimp. om.: *dotatam*.
[3] Haenel add.: *neminem*.
[4] Haenel in: *fulciendi*.
[5] Haenel in: *nefandam*.

Cumdispendiofortunarumcapitepuniendum utquisq·igiturueliн
folascoeperit adquisitisdignitatib·honpotiantur uelsyna
gogamexstruxeritconpendioecclesiæcatholicasenouerit
laborasse Immo quiahonoresinrepsit habeaturutante
condicionisextremaeaetiamsihonorariampromeruerit
dignitatem etquisynagogaefabricamcepitnonstudiorepa
randicumdamnoauriquinquagintalibrarumfraudetur
ausib·suiscernatpreterea bonasuaproscriptapoenemox
sanguinisdestinandus quifidemalteriusexpugnauitp
uersadoctrina Etquoniamdecetimperatoriammaiesta
tem eaprouisionecunctacomplectiutinnullo publica leda
turhutilitas Curiales omniumciuitatumnecnon cohor
talinoshonerosiquinetiammilitiaes eudiuersisofficiis
facultatum etpsonaliummunerumobligatos suisordini
bus cuiuscumq·sectaesintinhererecensemus Neuideam̄r
hominibusexecrandiscontumeliosoambituinmunitatis
beneficiumprestitisse quosuolumushuiusconstitutionis
autoritatedamnare hac exceptioneseruata utadpari
tores memoratarumsecretaruminpriuatisdumtaxat
negotiisnulliusiudicissententiasexequantur neccar
ceralispresintcustodiae nexpianiutfieriadsolet non
numquamobstrusi custodum odiis alterumcarcerem
patianturincertum anlureuideanturinclusi Incpres
picitnostra clementiapaganorūquoq·etgeneralis
inmanitatisuigilianosdeberesortire quinaturaliuesa
niaetlicentiapertinaci ueraereligionistramitedesse
rentesnefariossacrificiorumritus etfunestaesupres
titionis erroresocculti exercere quodammodo solli
citudinib·dedignantur nisiadsupernaemaiesta
tisiniuriam et temporis nostricontemptu eorum
sceleraprofessionisgenerepublicentur quosnon
promulgatarumlegum milleterrores nondenunti
ati exiliipoenaconpes
darinonpossuntmole
etinluuieuictima
cunt utsiaemen
saltim criminūm
rumdiscerent

cum dispendio fortunarum capite puniendum.

§ 5. Ut quisque igitur vel infulas ceperit, acquisitis dignitatibus non potiatur, vel synagogam exstruxerit, compendio ecclesiae catholicae se noverit laborasse. Immo qui ad honores irrepsit, habeatur, ut ante, conditionis extremae, etiamsi honorariam promeruerit dignitatem. Et qui synagogae fabricam coepit non studio reparandi, cum damno quinquaginta librarum auri fraudetur ausibus suis. Cernat praeterea bona sua proscripta, poenae mox sanguinis destinandus, qui fidem alterius expugnavit perversa doctrina.

§ 6. Et quoniam decet imperatoriam maiestatem ea provisione cuncta complecti, ut in nullo publica laedatur utilitas, curiales omnium civitatum, nec non cohortalinos, onerosis quin etiam militiae seu diversis officiis facultatum et personalium munerum obligatos suis ordinibus, cuiuscumque sectae sint, inhaerere censemus, ne videamur hominibus exsecrandis contumelioso ambitu immunitatis beneficium praestitisse, quos volumus huius constitutionis auctoritate damnare.

§ 7. Hac exceptione servata, ut apparitores memoratarum sectarum in privatis dumtaxat negotiis nullius iudicis sententiam exsequantur, nec carcerali praesint custodiae, ne christiani, ut fieri assolet, nonnumquam obstrusi custodum odiis alterum carcerem patiantur, incertum, an iure videantur inclusi.

§ 8. Hinc perspicit nostra clementia, paganorum quoque et gentilis immanitatis vigiliam nos debere sortiri, qui, naturali vesania et licentia pertinaci, verae religionis tramite dissidentes, nefarios sacrificiorum ritus et funestae superstitionis errores occultis exercere quodammodo solitudinibus dedignentur, nisi ad supernae maiestatis iniuriam et temporis nostri contemtum eorum scelera professionis genere publicentur, quos non promulgatarum legum mille terrores, non denuntiati exsilii poena compescunt; ut, si emendari non possint, mole saltem criminum et illuvie victimarum discerent *(Sequitur textus pag. 247)*

ABSTINERE SEDPRORSUSEAFURORISPECCATORAUDACIAHISIN
PROBORUMCONATIBUSPATIENTIANSAPULSATUR·UTSIOBLIUIS
CICUPIAT DISSIMULARENONPOSSINT· QUAMQUAMIGITUR
AMOR·RELIGIONISNUMQUAMPOSSITESSESECURUS QUAMQUAM
PAGANADEMENTIACUNCTORUMSUPPLICIORUMACERUITATE
EXPOSCAT LENITATISTAMENINMEMORES NOBISINLATAETRABA
LIIUSSIONEDECREUIMUS· UTQUICUMQUEPOLLUTISCONTAMI
NATISQ·MENTIBUSINSACRIFICIOQUOLIBETINLOCOFUERITDE
PREHENSUSINFORTUNISEIUSINSANGUINEIRANSACONSURGAT
OPORTETENIMDARENOSHANCUICTIMAMMELIOREMARAM
XPIANITATISINTACTAM· AN·DIUTIUSPFERIMUSMUTARITEM
PORISUICE· IRATACAELITEMPERIAEQUAEPAGANORUMEXACERUA
TAPFIDIANESCIT NATURAELIBRAMENTASERUARE UNDEENIT
UERSOLITAMGRATIAMABIURAUIT UNDEESTASMESSEIEIUNA
LABORIOSUMAGRICOLAMSPEDISTITUITARISTARUM· UNDE
HIEMS INTEMPERATAFEROCITASHUBERTATEMTERRARUMIN
PENETRABILIFRIGOREISTERELITATISLESIONEDAMNAUIT·NISI
QUODADIMPIETATISUINDICTAMTRANSITLEGISSUAENATURA
DECRETUM· QUODNEPOSTHACSUSTINERECOGNOSCAMUR
PACIFICAULTIONEUTDIXIMUSPIANDAESTSUPERNINOMINIS
UENERANDAADMIRANDAQ·MAIESTAS· SUPEREST UTQUE
INMANICHEOS DOSEMPOFFENSOS QUEINEUNOMIANOS HE
RETICAEFATUITATISAUCTORES· QUEINMONTANISCATAFRIGAS,
FOTINAS· PRISCIARITAS· ASCOTHOGROS· INTROPARASTAS·
BORBORITAS· OBID·INNUMERABILIBUSCONSTITUTIONIBUS
LATASUNTCESSANTEDESIDIACELERIEXECUTIONEMANDEN
TUR· FLORINTI·P·K IGITURETMAGNIFICAAUCTORI
TASTUACUICORDIESTCUMDIUINISTAMPRINCIPALIBUSADHIBE
REIUSSIONIBUSFAMULATUM QUEINSATIABILICATHOLICAE
RELIGIONISHONOREDECREUIMUSPROPOSITISEXCELLENTIAE
SUAESOLLEMNITERAEDICTISINOMNIUMFACIATPERUENIRENO
TITIAM PROUINCIARUMQUOQUEMODERATORIBUSPRECIPI
ATINTIMARI UTEORUMSOLLICITUDINECUNCTISCIUITATIB·
ADQUEPROUINCIISQ·NECESSARIOSANXIMUSINNOTESCANT·
DAT KAL ED FEB CONSTANTINOPOLI THEODOSIO A XVII CONS

abstinere. Sed prorsus ea furoris peccatur audacia, iis improborum conatibus patientia nostra pulsatur, ut, si oblivisci cupiat, dissimulare non possit. Quamquam igitur amor religionis nunquam possit esse securus, quamquam pagana dementia cunctorum suppliciorum acerbitates exposcat, lenitatis tamen memores nobis innatae, trabali iussione decrevimus, ut, quicumque pollutis contaminatisque mentibus in sacrificio quolibet in loco fuerit comprehensus, in fortunas eius, in sanguinem ira nostra consurgat. Oportet enim dare nos hanc victimam meliorem, ara christianitatis intacta *servata* [1]. ¿An diutius perferemus, mutari temporum vices irata coeli temperie? quae paganorum exacerbata perfidia nescit naturae libramenta servare. Unde enim ver solitam gratiam abiurabit? unde aestas messe ieiuna laboriosum agricolam *in* [2] spe destituit aristarum? unde hiemis intemperata ferocitas ubertatem terrarum penetrabili frigore sterilitatis laesione damnavit? nisi quod ad impietatis vindictam transit legis suae natura decretum. Quod ne posthac sustinere cogantur, pacifica ultione, ut diximus, pianda est superni numinis veneranda admirandaque [3] majestas.

§ 9. Superest, ut, quae in Manichaeos, Deo semper offensos, quae in Eunomianos, haereticae fatuitatis auctores, quae in Montanistas, Cataphrygas, Photinianos, Priscillianistas, Ascodrogos, Hydroparastatas, Borboritas, Ophitas innumerabilibus constitutionibus lata sunt, cessante desidia, celeri exsecutioni mandentur, Florenti, parens carissime [4].

§ 10. *Illustris* [5] igitur et magnifica auctoritas tua, cui cordi est, quum divinis, tum principalibus adhibere iussionibus famulatum, quae insatiabili catholicae religionis honore decrevimus, propositis excellentiae suae solemniter edictis, in omnium faciat pervenire notitiam. Provinciarum quoque moderatoribus praecipiat intimari, ut [6] eorum pari sollicitudine cunctis civitatibus atque provinciis, quae necessario sancimus, innotescant. Dat. pridie [7] Kal. Febr., Constantinopoli, Theodosio A. XVII [8] Cos. [9].

---

[1] Haenel add.: *servata.*
[2] Palimp. om.: *in.*
[3] Haenel: om.: *admirandaque.*
[4] Haenel add.: *atque amantissime.*
[5] Haenel add. *Illustris.*
[6] Haenel add. *et.*
[7] Palimp. om. *pridie.*
[8] Haenel: *XVI.*
[9] Haenel add.: *et qui fuerit nuntiatus. Eodem exemplo viro illustri Pf. P. Illyrici.*

INTERP hec lex specialiter iubet. ut nullus iudaeus samaritanus ad nullum militiae administrationis honorem possit accedere Neq· defensoris officium nulla ratione suscipere Neque carceris esse custodes. Ne forsitam sub species cuius libet offici xpianos uel etiam sacerdotes sub quacumq· occasione iniuriis audeant fatigare., ne suprascripti qui inimici legis nostrae sunt legibus nris aliquos aut condemnare aut iudicare presumant Nullā de nouo audeant construere synagogam Nam si fecerint nouerint hanc fabricam aecclesiae catholicae profuturam. et quinquaginta pondo auri auctores fabricae esse multandos· Sed hoc sibi sciant esse concessum ut ruinas synagogarum suarum debeant reparare· hoc etiam specialiter in hac lege conprehensum est ut nullus iudeus seruum uel ingenuum xpianum audeat quacumque persuasione in sua lege transferre· Quod si fecerit amissis facultatibus capite puniatur De reliquo uero hec lex damnat sectas que nominatim in hac lege continentur insertae

IIII Ne curialis prediū alterius conducat aut fideiussor conductoris exsistat· k lmpp thed· et ualen· aā florentio ppo

T Non dubium est in legem conmittere eum qui uerba legis amplexsus contra legis nititur uoluntatem Nec poenas insertas legibus euitauit· qui se contra iuris sententias caeua prerogatiua ueruorum fraudulenter excusat Curiales sunt ad procurationem rerum alie accederent cautum est prouidentissima sanctione cuius in fraudem conducendi eos sibimet usurpare licentiam sublimitatis tuae successione conperimus· quos licet pristinae legis laqueis inritari de cernamus conductionem namq· speciem procurationis certissimum est ad tamen ne sub fraudis suae uelamine legis lateant contemptores ne eis fugata suae calliditatis excusatio relinquatur, hac perpetuo le se ualitura sancimus conducendi quoque fundos alienos licentiam curialibus amputari Locatas res

Interpretatio. Haec lex specialiter jubet, ut nullus Judaeus, ***nullus*** [1] samaritanus ad nullum militiae [2] administrationis honorem possit accedere, neque defensoris officium ulla ratione suscipere, neque carceris esse custodes; ne forsitan sub specie cuiuslibet officii christianos vel etiam sacerdotes sub quacumque occasione iniuriis audeant fatigare, ne supra scripti, qui inimici legis nostrae sunt, legibus nostris aliquos aut condemnare aut iudicare praesumant. Nullam denuo audeant construere synagogam. Nam si fecerint, noverint, hauc fabricam ecclesiae catholicae profuturam, et quinquaginta pondo auri auctores fabricae esse mulctandos; sed hoc sibi sciant esse concessum, ut ruinas synagogarum suarum debeant reparare. Hoc etiam specialiter in hac lege comprehensum est, ut nullus Iudaeus servum aut ingenuum christianum audeat quacumque persuasione in suam legem transferre. Quod si fecerit, amissis facultatibus, capite puniatur. De reliquo vero haec lex damnat sectas, quae nominatim hac *in* [3] lege continentur insertae.

TIT. IV.—NE CURIALIS PRAEDIUM ALTERIUS CONDUCAT AUT FIDEIUSSOR CONDUCTORIS EXSISTAT. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO [4]. Non dubium est, in legem committere eum, qui verba legis amplexus contra legis nititur voluntatem. *Nec* poenas insertas legibus evitabit, qui se contra juris sententias scaeva praerogativa verborum fraudulenter excusat.

§ 1. Curiales ne [5] ad procurationem rerum alienarum accedere*nt*, cautum est providentissima sanctione, cuius in fraudem conducendi eos sibimet usurpare licentiam, sublimitatis tuae suggestione comperimus. Quos licet pristinae legis laqueis irretiri cernamus conductionem namque speciem *esse* [6] procurationis, certissimum est, attamen ne sub fraudis suae velamine legis lateant contemtores, neve eis fucata suae calliditatis excusatio relinquatur, hac perpetuo lege valitura sancimus, conducendi quoque fundos alienos licentiam curialibus amputari, locatas res *(Sequitur textus pag. 251)*

[1] Haenel add.: *nullus*.
[2] Haenel add.: *aut*.
[3] Haenel om.: *in*.
[4] Haenel: *Pf. P. Orientis et exconsule*.
[5] Palimp. scribit *sunt* pro *ne*, (evidenti errore).
[6] Palimp. om.: *esse*.

FISCI IURIB· UINDICARI CONDUCTORI ITAQUE LOCATORI UEL CON
TRADICTOR CONDUCTORI CONTRA HAC LEGE NULLA TENEBITUR ACTI
ONE. NULLUM ENIM PACTUM NULLAM CONUENTIONEM NULLŪ
CONTRACTUM INTER EOS UIDERI UOLUMUS SUBSECUTUM QĪ
CONTRA HANC LEGEM CONTRAHERE PROHIBENTE. QUOD AD OM
NES ETIAM LEGUM INTERPRETATIONES TAM UETERES QUĀ
NOUELLAS TRAHI GENERALITER INPERAMUS UT LEGISLATORI
QUOD FIERI NON UULT TANTUM PROHIBUISSE SUFFICIAT.
CETERA QUASI EXPRESSA EX LEGIS LICEAT UOLUNTATE COLLIGERE
HOC EST QUE LEGE FIERI PROHIBENTUR SI FUERINT FACTA NON
SOLUM INUTILIA SED PRO INFECTIS ETIAM HABEANTUR LICET
LEGISLATOR ID FIERI PROHIBUERIT TANTUM NEC SPECIALITER
DIXERIT INUTILE DEBERE ESSE QUOD FACTUM EST SED ET SI
QUID FUERIT SUBSECUTUM EX EO TEMPORE UELUT ID QUOD
INTERDICENTE FACTUM EST LEGE ILLUT QUOQUE CASUM
AD QUE INUTILE ESSE PRESPICIMUS SED QUO OMNIS FRAUDISSI
ME PER HANC LEGEM CURIALIB· RADITUS AMPULETUR NEC FIDĒ
SUAM PRO CONDUCTORIBUS FUNDORUM INTERPONERE CONCE
DIMUS CURIALES. CUR ENIM CONDUCTIO PROHIBETUR SI CON
DUCTIONIS PERICULUM UEL SOLLICITUDO P̄MITTITUR. SECUN
DUM PREDICTĀ ITĀ REGULAM QUAM UBIQ· SERUARI FACTUM
LEGE PROHIBENTE CENSUIMUS CERTUM EST NEC STIPULATIO
NĒ EIUS MODI TENERE NEC MANDATUM ILLIUS ESSE MOMENTI
NEC SACRAMENTUM AMITTI NEC ACTIONEM QUOLIBET PACTO
ADUERSUS EUM FIDEIUSSOREM COMPETERE ET LOCATORI
ITAQUE ET MAGNIFICA AUCTORITAS TUA
PROUIDENTISSIME CONSTITUTA EDICTIS PROPOSITIS AD OM
NES PROUINCIAS PERFERRI PRECIPIAT
DATA VII IDUS APRILIS CONSTANTINOPOLIM THEŌD A XVII CONS̄
INTERP̄ NULLUS CURIALIUM IN FISCI UEL IN PRIUATO AGRO
CONDUCTOR ACCEDAT NEC PRO ALIQUO CONDUCTORE FIDEIUS
SOR EXSISTAT QUOD SI QUIS CURIALEM IN AGROS SUOS SUSCEPE
RIT CONDUCTOREM AUT PRO ALIO CONDUCTORE FIDEIUSSOREM
ACCEPERIT CURIALEM. ACTIONEM SUAM NOUERIT IN OMNIB·
UACUARI. NAM ET AGER IPSE QĪA POSSESSORE CURIALI CONDUCTUS EST

fisci viribus vindicari.

§ 2. Conductor itaque locatori vel *contralocator* [1] conductori contra hanc legem nulla tenebitur actione. Nullum enim pactum, nullam conventionem, nullum contractum inter eos videri volumus subsecutum, qui contrahunt lege contrahere prohibente.

§ 3. Quod ad omnes etiam legum interpretationes, tam veteres quam novellas, trahi generaliter imperamus, ut legislatori, quod fieri non vult, tantum prohibuisse sufficiat, cetera quasi expressa ex legis liceat volumtate colligere: hoc est, *ut ea*, quae lege fieri prohibentur, si fuerint facta, non solum inutilia, sed pro infectis etiam habeantur, licet legislator *id* [2] fieri prohibuerit tantum, nec specialiter dixerit, inutile debere esse, quod factum est sed et si quid fuerit subsecutum ex eo [3] vel ob id [4], quod interdicente factum est lege, illud quoque cassum atque inutile esse praecipimus.

§ 4. Sed quo omnis frandis semen por hanc legem curialibus radicitus amputetur, nec fidem suam pro conductoribus fundorum interponere concedimus curiales. Cur enim conductio prohibetur, si conductionis periculum vel sollicitudo permittitur? Secundum praedictam itaque regulam, quam ubique servari, factum lege prohibente, censuimus, certum est, nec stipulationem eiusmodi tenere, nec mandatum ullius esse momenti, nec sacramentum a*d*mitti, nec actionem quolibet pacto adversus eum fideiussorem competere et [5] locatori [6].

§ 5. Auctoritas tua providentissime constituta edictis propositis ad omnes provincias perferri praecipiat. Data VII id April., Constantinopoli, Theodosio A. XVII *et Festo V. C. consulibus*.

Interpretatio. Nullus curialium in fiscali vel in privato agro conductor accedat, nec pro aliquo conductore fideiussor existat. Quod si quis curialem in agro suo susceperit conductorem aut pro alio conductore fideiussorem aceperit, curialem actionem suam noverit in omnibus vacuari. Nam et ager ipse, qui a possessore curiali conductus est, *(Sequitur textus pag. 253)*

---

[1] Palimp.: *contradictor*.
[2] Haenel om : *id*.
[3] Palimp.: *ex eo tempore*.
[4] Palimp.: *vel ut id*.
[5] Haenel om.: *et*.
[6] Haenel add.: *Florenti, parens carissime atque amantissime illustris*.

NOUARM·
FISCIUIRIBUSUINDICATUR· CURIALIS UERO PROSUPRASCRIPTIS
CONDICIONIBUS ETIAM SICAUTIONEM EMISERITHONTENEATUR·

V DE TUTORIBUS

IMPP THEODOSIUSETUALENTINIANUS AA FLORENTIO PPO
CUM IN OMNIBUSREBUS TUM UEL MAXIME MODERAMENDE
SIDERATURINLEGIBUS PERQUASDERELINQUENTISPROQUALI
TATE CRIMINUM CONUENITEMENDARI. NECENIM UTILEEST
UELAIUDICIBUSOBSERUANDUMQUODMODUM EMENDATIO
NISEXCEDIT SICONSTITUTIONEMQ, MATRES PUPILLISUEL
MINORIBUSDEFENSIONEMLEGITIMAMNON QUERENTES UEL
RELICTARUMRERUMINUENTARIUMNONFACIENTESMORIPRECI
PITINTESTATAS· UTPOSTAMARAMHACMATRESINMODE
RATAMPOENAMPLECTENTEMANTIQUARIDECERNIMUS·
SEDNESUPERFLUA UELINHUMANA RESECANTES INPUNITATE
DELINQUENTIBUSPROMITTEREUIDEAMURHACSALUBERRI
MALEGEPUPILLORUM QUOQUEHUTILITATIBUSCENSUIMUS PRO
UIDENDUM· SCIANTITAQUEQUIADSUCCESSIONEMUOCAN
TURPUPILLI MORTUISIDEFUNCTOEIUSPATRETUTOREM EI
SECUNDUMLEGESNONPETIERINTINTRAANNUM OMNEM EIS
SIUEABINTESTATOSIUEIURESUBSTITUTIONISSUCCESSIONEEIUS
SIINPUBES MORITURDENEGANDAM IDEMQUE OBSERUARIUOLU
MUSETSIMATERLEGITIMALIBERORUMTUTELASUSCEPTAAD
SECUNDAS CONTRATESTAMENTUM PRESTITUTUM ADSPIRAUERIT
NUPTIAS ANTEQUAM EISTUTOREMALIUMFECERITHORDINARI
EIQUE QUOD DEBETUR EX RATIONETUTELEPERSOLUERIT·
QUOD SI CONTRA HUIUSLEGIS AUTORITATEMANTEQUAMHECADIM
PLEUERIT SESECUNDO MARITOCREDIDERITCOPULANDAM
MARITIQUOQUEEIUSPRETERITE TUTELAERATIOCINIISBONAIU
REPIGNORISTENEBUNTUR OBNOXIA FLORENTI P K NBR ITAQUE
ETMAGNIFICAAUCTORITASTUA LEGEMPERPETUOUALITURAM AEDIC
TISPROPOSITISABOMNIBUSOBSERUARIPRECIPIAT
DATA VI ID IULIAS CONSTANTINOPOLIM THEOD. A XVII ET FESTO UU CC CONSS

INTERP LEXSTALIBERATMATRESAPOENAILLAQUEFUERATINTHEO
DOSIANICODICISCORPORECONSTITUTA, UTSINONPROUIDISSENT
FILIISTUTORES UELRERUMINUENTARIUMNON FECISSENT

fisci viribus vindicetur; curialis vero pro supra scriptis conditionibus, etiamsi cautionem emiserit, non teneatur.

TIT. V.—DE TUTORIBUS. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. FLORENTIO PRAEFECTO PRAETORIO [1]. Quum in omnibus rebus, tum *vel* maxime moderamen desideratur in legibus, per quas *delinquentes* [2] pro qualitate criminum convenit emendari. Nec enim utile est, vel a iudicibus observandum, quod modum emendationis excedit. Si*c* constitutionem, quae matres pupillis vel minoribus defensionem legitimam non quaerentes [3] vel relictarum rerum inventarium non facientes mori praecipit intestatas, utpote [4] amaram ac matres immoderata poena plectentem, antiquari decernimus.

§ 1. Sed ne, superflua vel inhumana resecantes, impunitatem delinquentibus promittere videamur, hac saluberrima lege pupillorum quoque utilitatibus censuimus providendum. Sciant itaque, qui ad successionem vocantur pupilli mortui, si defuncto eius patre tutorem ei secundum leges non petierint intra annum, omnem eis, sive ab intestato, sive iure substitutionis, successionem eius, si impubes moritur, denegandam.

§ 2. Idemque observari volumus, et si mater legitima liberorum tutela suscepta ad secundas contra *sacramentum praestitum* [5] adspiraverit nuptias, antequam *ei* [6] tutorem alium fecerit ordinari eique, quod debetur ex ratione tutelae *gestae* [7] persolverit.

§ 3. Quod si contra huius legis auctoritatem, antequam haec adimpleverit, secundo se marito crediderit copulandam, mariti quoque eius praeteritae tutelae ratiociniis bona iure pignoris tenebuntur obnoxia, Florenti parens carissime [8] noster [9].

§ 4. *Illustris* itaque et magnifica auctoritas tua legem perpetuo valituram edictis propositis ab omnibus observari praecipiat. Data VI Id. Jul., Constantinopoli, Theodosio A. XVII et Festo VV. CC. Coss.

Interpretatio. Lex *i*sta liberat matres a poena illa, quae fuerat in Theodosiani Codicis corpore constituta, ut, si non providissent filiis tutores vel rerum inventarium non fecissent [10] *(Sequitur textus pag. 255)*

---

[1] Haenel: *Pf. P. Orientis et exconsule.*
[2] Palimp.: *derelinquentis.*
[3] Haenel: *petentes.*
[4] Palimp.: *ut postea.*
[5] Palimp.: *testamentum praestitutum.*
[6] Palimp.: *eis.*
[7] Palimp. om.: *gestae.*
[8] Haenel add.: *atque amantissime.*
[9] Haenel om. *noster.*
[10] Interrupto codici Palimpsesto ea quae hic apponimus, suppetias eunt.

SEDQUASI UOLUNTATEMINTESTATIUALERECENSEMUS
INQUAUOLUNTATEQUINQ·TESTIUMIURATORUMDEPO
SITIONESSUFFICIENT QUONONFACTOUALEBITPRIMŪ
TESTAMENTUM LICETINEO SCRIPTIUIDEANTUREXTRA
NEI· ILLUTETIAMHUICLEGIPRECIPIMUSINSERENDUM
UTQNMGRECEIAM TESTARICONCESSUMEST LIGATASQUO
QUEHACDIRECTASLIBERTATES TUTORESETIAMGRECISUER
BISLICEATINTESTAMENTISRELINQUEREUT ITAUELLE
GATARELICTAUEL LIBERTATESDIRECTAE TUTORESUEDA
TIUIDEANTUR HAESILEGITIMISUERUISEATESTATORDA
RI FIERI OBSERUARIQ·IUSSISSET ITAQ·
ETMAGNIFICAAUCTORITASTUACONSULTISSIMAMLEGEM
EDICTISPROPOSITISADOMNIUMNOTITIAMPFERRIPRECIPIAT
DAT PRD ID SEPTB CONSTANTINOPOLIM THEOD·A·XVII ETFESTOUC CONSS
INTERP· HECLEXMULTACONFIRMATQUEDETESTAMEN
TISINTHEODOSIANICORPORISAUCTORITATECONSCRIB
TASUNT SEDHOCAMPLIUSCONTINETUT SIALIQUISIRE
PRETORIOCONDIDERITTESTAMENTUM·IDESTQUOD
SEPTEMTESTIUMSUSCRIPTIONIB·CONFIRMATURAUCTOR
TESTAMENTISILITTERASSCITOCTAUUSIPSESUSCRIBAT
SIAUTEMAUTSUSCRIBERENONPOTESTAUTLITTERASNESCIT
TUNCOCTAUUMPROSEADIBEATSUSCRIPTOREM NAM
ETSISUSCRIPTORESNESCIANTQUIDINTESTAMENTIPAGI
NACONTINETURTESTAMENTUM EXHACRENONHABETUR
INFIRMUM TESTAMENTOUERONIHILDETRAHITURSIP
LURESDIESDICATURFUISSEDICTATUM· DUMMODOUNO
DIESUBPRESENTIATESTATORISSIMULOMNESROGATI ATES
TATORESUSCRIBANT· HACSUISSIGILLISSUSCRIPTŪMUNIANT
TESTAMENTŪ· PERNUNCUPATIONEQUOQ· HOCESTSINE
SCRIPTURAQUISUAMPUBLICARE MALUERITUOLUNTATEM
CONUOCATISSIMUL UNAHORASEPTEMTESTIB· PRIMŪPRO
QUAREEOSUENIREROGAUERITEUIDENTEREXPLANET· UT
QUIATESTAMENTUMNONFECIT ILLIAPUTGESTA DEFUNCTI
PUBLICENTETADLEGENTUOLUNTATEM· SIQUISAUTEM
FACTOLEGITIMOTESTAMENTOALIUTPOSTEAFACEREUOLUERIT

faciendi de rebus suis testamenta vel donandi, cui voluissent, non haberent liberam potestatem et insuper notarentur infamia. Sed haec constitutio, ut matrem de praedicta poena liberat, ita minoribus in hac parte consulit, ut, si mater tutelam filiorum gerendam legitime susceperit et se iuris iurandi interpositione constrinxerit, si ad alias nuptias contra promissa transierit, et alium tutorem filiis deducta ratione non dederit, aut quae eam constiterit debere, non ante persolverit, contra legis huius ordinationem veniens non solum eius bona, si debitrix exstiterit, filiis teneantur obnoxia, verum etiam secundi mariti, qui obligatae personae coniunctus est, facultas, in eo, quod debitum processerit, loco pignoris teneatur, donec omne debitum, quod ratio tutelae invenerit, suppleatur. Nam etiam pupillis in ea parte lex ista praestat auxilium, ut patre defuncto, si filio impuberi (id est infra annum quartum decimum) hac personae, quae ei defuncto possunt legibus et iure succedere, si non aut agendam tutelam ipsius susceperint, aut petierint tutorem, qui res eius aut ipsum minorem debeat gubernare, ab eius successione habeantur extranei: illis sine dubio profutura successione, qui ad petendos tutores lege non tenentur adstricti, et defuncto cognationis gradu inveniuntur esse propinqui.

TIT. VI.—*CONTRA SENTENTIAS PRAEFECTORUM PRAETORIO INJUSTAS POST SUCCESSIONEM INTRA BIENNIUM SUPPLICANDUM.*—(Tres §§). . . . .

. . . .

TIT. VII.—*DE PATERNIS SIVE MATERNIS BONIS.*—(Novem §§). . . . .

. . . .

TIT. VIII.—*NE CURIALIS AD SENATORIAM DIGNITATEM VEL AD ALIQUEM HONOREM ADSPIRET.*—(Tres §§). . . . .

. . . .

TIT. IX.—*DE TESTAMENTIS.*—.....(§§ 1, 2, 3, 4, 5, 6).. . . . .

§ 7. *Si quis autem testamento iure perfecto postea ad alium pervenerit testamentum, non alias, quod antea factum est, infirmari decernimus, quam id, quod secundo facere testator instituit, iure fuerit confirmatum, nisi forte, in priore testamento scriptis his, qui ab intestato ad testatoris hereditatem successionemve venire non poterant, in secunda voluntate testator eos inscribere instituit, qui ab intestato ad eius hereditatem vocantur. Eo enim casu, licet imperfecta videatur scriptura posterior, infirmato priore testamento secundam eius voluntatem non quasi testamentum*, sed quasi voluntatem intestati valere censemus. In qua voluntate quinque testium iuratorum depositiones sufficient: quo non facto, valebit primum testamentum, licet in eo scripti videantur extranei.

§ 8. Illud etiam huic legi praecipimus [1] inserendum, ut, quoniam Graece iam testari concessum est, legata quoque ac directas libertates, tutores etiam Graecis verbis liceat in testamentis relinquere, ut ita vel legata relicta, vel libertates directae tutoresve dati videantur, ac si legitimis verbis ea testator dari, fieri observarique iussisset, *Florenti, parens carissime atque amantissime.*

§ 9. *Illustris* itaque et magnifica auctoritas tua consultissimam legem edictis propositis ad omnium notitiam perferri praecipiat. Data prid. Id. Sept., Constantinopoli, Theodosio A. XVII et Festo V. C. Coss.

Interpretatio. Haec lex multa confirmat, quae de testamentis in Theodosiani corporis auctoritate conscripta sunt. Sed hoc amplius continet, ut, si aliquis iure praetorio condiderit testamentum, id est, quod septem testium subscriptionibus confirmatur, auctor testamenti, si litteras scit, octavus ipse subscribat. Si autem aut subscribere non potest, aut litteras nescit, tunc octavum pro se adhibeat subscriptorem. Nam etsi subscriptores nesciant, quid in testamenti pagina continetur, testamentum ex hac re non habetur infirmum. Testamento vero nihil detrahitur, si per plures dies dicatur fuisse dictatum, dummodo uno die sub praesentia testatoris simul omnes rogati a testatore subscribant ac suis sigillis subscriptum muniant testamentum. Per nuncupationem quoque, hoc est sine scriptura, qui suam publicare maluerit voluntatem, convocatis simul una hora septem testibus, primum, pro qua re eos venire rogaverit, evidenter explanet, ut, quia testamentum non fecit, illi apud gesta defuncti publicent et allegent voluntatem. Si quis autem, facto legitimo testamento, aliud postea facere voluerit

[1] Haenel: *perspicimus.*

TESTAMENTUMNONALITERQUODPRIUSFACTUMESTREDDA
TURINFIRMUMNISISEQUENSTESTAMENTUMOMNIFUERIT
FIRMITATECONSCRIPTUMETLEGITIMOTESTIUMNUMERO
ROBORATUM. NAMSIINPFECTAFUERITFORSITAMDEFI
CIENTISSECUNDAUOLUMTAS TUNCUALEATSIINPRIMO
TESTAMENTOQUODFECERATEXTRANEOSCRIPSITHERE
DES. ETPOSTEAINSECUNDAUOLUMTATEILLOSINSTI
TUITUELADSUCCESSIONEMUOCAUIT. QUIETIAMSINŌ
TESTATUSFUISSET POTERANTINHEREDITATEMDEFUNC
TIABINTESTATOSUCCEDERE. QUITAMENPOSTE
RIORUOLUMTASDEFUNCTILICETNONSITPERFECTA
SICINOMNIB; Q; SCRIBTASUNTUALEAT UTQUINQ; TES
TESIURISIURANDIRELIGIONECONFIRMENTTESTOREĀD
HOCEOSCONUENISSEUTREMOTOPRIORITESTAMENTO
SECUNDĀINPROPINQUISSUISQUĀPFICERENŌUALUIT
CONDERETUOLUMTATEMQ; INOMNIB; UELCIRCAOM
NESFIRMAPERMANEAT.

X DEALLUUIONIBUS ETPALUDIBUS.

IMPP THEODOSIUSETUALENTINIANUS CYROPPO
SUGGESTIONIB; TUICULMINISSEMPMAGNUMALIQID
REIPUBLICAECONFERENDIMATERIAEMINISTRANTUR
SEMPNOBISALIQUIDCORRIGITUREMENDANDUM.
QUANTAITAQ; MAGNITUDINISTUEPROUINCIALIUMCU
RAEST. PEREOSQUOQ; NONDUBIEDECLARATUR.
ADLUUIONUMQUECONTINERESOLENTINPREDIISQUO
RUMDAMFLUMINATERMINANTUR; EANATURAEST
UTSEMPINCERTAPOSSESSIOINCERTUMSITEIUSDO
MINIUM. QUODSIPOSSESSORIPADLUUIONEMAD
CRESCIT. NAMQODODIEPOSSIDEMUSNONNUMQAM
ALTERODIEUICINIFUNDIDOMINIOINTERALTERAM
FLUMINISRIPAMTRANSLATUMQUERITUR. NEC
TAMENAPUTEUMCUIADCRESCITSEMPREMANET
ADQUISITUM SEDPLERUMQ; REDITADPRIOREDNM
CUMAUGMENTOSEPE NECADPOSTERIOREMMANET
NECADPRIOREMREDIT. SEDINARENAMFLUMINISIN
UNDATIONEDISSOLUITUR. IDEOSUGGESSONEM

testamentum, non aliter, quod prius factum est, reddatur infirmum, nisi sequens testamentum omni fuerit firmitate conscriptum et legitimo testium numero roboratum. Nam si imperfecta forsitan fuerit deficientis voluntas, secunda tunc valeat, si in primo testamento, quod fecerat, extraneos scripsit heredes et postea in secunda voluntate illos instituit vel ad successionem vocavit, qui, etiamsi non testatus fuisset, poterant in hereditate defuncti ab intestato succedere; quae tamen posterior voluntas defuncti, licet non sit perfecta, sic in omnibus, quae scripta sunt, valeat, ut quinque testes iurisiurandi religione confirment, tes*ta*torem ad hoc eos convenisse [1], ut remoto priori testamento, secundam in propinquis suis, quam perficere non valuit, conderet voluntatem: quae in omnibus vel circa omnes firma permaneat.

TIT. X.—DE ALLUVIONIBUS ET PALUDIBUS [2]. (1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS *AA.* CYRO PRAEFECTO PRAETORIO *et Consuli designato.* Suggestionibus tui culminis semper magnum aliquid rei publicae conferendi materiae ministrantur, semper nobis aliquid *porrigatur* [3] emendandum. Quanta itaque magnitudinis tuae provincialium cura est, per eas quoque non dubie declaratur.

§ 1. Alluvionum, quae contingere solent in praediis, *quae ripis* quorumdam fluminum terminantur, ea natura est, ut semper incerta possesio, incertum sit eius dominium, quod [4] possessori per alluvionem accrescit. Nam quod hodie possidemus, nonnumquam altero die vicini fundi dominio, in alteram fluminis ripam translatum, quaeritur [5], nec tamen apud eum, cui accrescit, semper remanet acquisitum, sed plerumque redit ad priorem dominum cum augmento. Saepe nec ad posteriorem manet, nec ad priorem redit, sed in arenam fluminis inundatione dissolvitur.

§ 2. Ideo suggestionem *(Sequitur textus pag. 259)*

---

[1] Haenel: *convocasse.*
[2] Haenel add.: *et pascuis.*
[3] Palimp.: *corrigitur.*
[4] Palimp. add.: *si.*
[5] Haenel: *acquiritur.*

·TUI CULMINIS ADMITTENTES NON AEGYPTIIS SOLIS NEC DE
MILITANUM ADLUUIONIB· LOQIMR· SED QUOD SALUBRE EST
HORBI TERRARUM ADQ· OMNIB· PROUINCIIS PROMULGAMUS·
EA QUE P ADLUUIONEM POSSESSORIB· ADQIRUNTUR NEQ· AB HE
RARIO UENDI NEQ· EA A QUOLIBET PETI NEC SEPARATIM CENSI
RI UEL FUNCTIONES EXIGI HAC PPETUO LEGE UALITURA
SANCIMS NEC P ADLUUIONĒ IGNORARE UITIA UEL RĒ NOXIĀ
POSSESSORIB· UIDEAMUS INDICERE SIMILITER· NEC EA QUIDĒ
Q· PALUDIB· ANTEA UEL PASCUIS UIDEBANTUR ADSCRIPTA
SI SUMPTIB· HAC LABORIB· POSSESSORUM NUNC AD FRUGŪ
FERTILITATEM TRANSLATA SUNT UEL UENDI UEL PETI· UEL
QUASI FERTILIA SEPARATIM CENSIRI UEL FUNCTIONES EX
CONCEDIMUS· NE DOLEANT DILIGENTES OPERAM SUAM A
GRI DEDISSE CULTURAM· SED DILIGENTIAM SUAM SIBI DAMNO
SAM INTELLEGANT· HUIUS TEMERATORES QUINQUE LIBRA
RUM AURI CONDEMNE COERCERI DECERNIMUS· INTER QOS
HABENDUM EST OFFICIUM QUOQ· TUE SEDIS EXCELSAE SI ALIQUID
HUIUSMODI CESSERIT DISPONENDUM UEL SI PRECES
INSTRUXERINT PETITORES CYRE PARENS KME ITAQUE ET
MAGNIFICA AUCTORITAS TUA SUCCESSIONEM TUI CULMINIS
HAC DISPOSITIONE NON ADMISSA TANTUM SED AETIAM CON
LAUDATA LEGEM HANC EDICTIS PROPOSITIS AD OMNIUM
NOTITIAM PERFFERRI PRECIPIAT
DAT· XI· K· OCTOBRIS CONSTANTINOPOLIM UALENTINIANO ĀV ET ANATOLIO ŪC CONSS
INTERP HAC LEGE CENSITUM EST UT SI FLUUIUS ALUEUM
SUUM PAULATIM IN ALIAM PARTEM CONTULERIT TERRAM
ILLI ADQUIRAT CUIUS FINIB· SPATIUM TERRAE DINOSCITUR CON
TULISSE· QUAM REM BENEFICIO AQUE POSSESSORIB· AD
QUISITAM NULLUS UELUT FISCALĒ AUDEAT UINDICARE
CUIUS REI TRIBUTUM NULLUS ADICIAT SIQUIS AETIAM PALUDES
SUO STUDIO DERIUAUERIT ET AD HUSUM FERTILITATIS ADDUXE
RIT SIMILITER HOC HIS QUI EXCOLUIT SINE CENSU PERPE
TUO IURE POSSIDEAT NE QUISQUAM ADEAT A NOS
TRA MUNIFICENTIA POSTULARE
XI DE BONIS DECURIONUM ET DE NATURALIBUS FILIIS
EORUM IN CURIAM ITTENDIS HEREDIBUSQ· SCRIBENDIS

tui culminis admittentes, non Aegyptiis solis, nec de Nili tantum alluvionibus loquimur, sed quod salubre est, orbi terrarum atque omnibus provinciis promulgamus. *Et* ea, quae per alluvionem possessoribus acquiruntur, neque ab aerario vendi, neque a quolibet peti, nec separatim censeri vel functiones exigi, hac perpetuo lege valitura sancimus, ne vel alluvionum ignorare vitia vel rem noxiam possessoribus videamur indicere.

§ 3. Similiter nec ea quidem, quae paludibus antea vel pascuis videbantur adscripta, s sumtibus ac laboribus possessorum nunc ad frugum fertilitatem translata sunt, vel vendi, vel peti, vel quasi fertilia separatim censeri, vel functiones ex*igi* concedimus; ne doleant diligentes, operam suam agri dedisse culturae, nec diligentiam suam sibi damnosam intelligant.

§ 4. Huius *legis* temeratores quinque [1] librarum auri condemnatione coerceri decernimus. Inter quos habendum est officium quoque tuae sedis excelsae, si aliquid hujus modi *sug*gesserit disponendum, vel si preces instruxerit petitoris, Cyre, parens carissime *atque amantissime*.

§ 5. *Illustris* itaque et magnifica auctoritas tua, suggestione tui culminis, hac dispositione non admissa tantum, sed etiam *collaudata* [2], legem hanc edictis propositis ad omnium notitiam perferri praecipiat. Data XI Kal. Oct., Constantinopoli, Valentiniano A. V. et Anatolio V. C. Coss.

Interpretatio. Hac lege censitum [3] est, ut, si fluvius alveum suum paulatim in aliam partem contulerit, terram illi acquirat, cuius finibus spatium terrae dignoscitur contulisse. Quam rem beneficio aquae possessoribus acquisitam nullus velut fiscalem audeat vindicare: cui rei tributum nullus adiiciat. Si quis etiam paludes suo studio derivaverit et ad usum fertilitatis adduxerit, similiter hoc is, qui excoluit, sine censu perpetuo iure possideat, neq*ue* quisquam *hoc* audeat a nostra munificentia postulare.

TIT. XI. — DE BONIS DECURIONUM ET DE NATURALIBUS FILIIS EORUM IN CURIAM MITTENDIS HEREDIBUSQUE SCRIBENDIS. *(Sequitur textus pag. 261)*

---

[1] Haenel: *quinquaginta*.
[2] Palimp.: *conlaudatam*.
[3] Haenel: *sancitum*.

Imppp theodosius et ualentinianus aa apollonio ppo
Nulla professione uirtutis nullaq; realia potius homi
nes deo quam prona liberalitate iunguntur. Nam cu(m)
beneficiorum punctib, genus amplificetur humanu(m)
diuina beniuolentia nobis credidimus obligari. unde
spes tota uicissitudinis expectatur. ut si quis de se bene
meritum ledat amore omnium quem liberalitas meruit
communi necesse est odio condemnetur ingratus. huius
nequissimae rei acerbitate commotam celsitudinem tuam
a nobis remedium postulasse presens successio decla
rauit Multi enim sepe nullam trahentes sortem maio
rum decurionatus horiginem sua sponte liberariq; sen
tentia pietatis quodam insigne duxerunt. magnificis pa
triam muneribus beneficiisq; donari. Alii cum extruendi
publici operis nulla eis necessitas inminerit diuersis eam
aedificiorum ornatib. extulerunt id agendae patriae
desideriu(m) maximis laudib. hac preconiis efferendum
alios curialib. honerib. alios discussionum laqueis in
plicauit Et quod ultra omne indignationem est ratio
nem liberalitatis suae dare cogitur qui luxuriae non dedis
set nisi prouida dispositione curetur quod u husquisq
erit tam suis suaeq; hutilitatis ignarus qui uel in o
peribus constituendis largitatem exercere uelit cui
discussor imineat. uel in conferendo aliquo mune
re gloriari. Cum id quod minus fuerat incipit esse
iam debitum quidem hii qui sic patriam sua diligant ut frui
liceat operib. otiosi iactura patrimonii sui sollicitam re
dimat aestatem Quapropter ipsis ciuitatib. potissi
mum consulentes quib. suoru(m) ciuium beniuolentia no
lumus interclusam huius aeternae legis saluberrima
latione decernimus Ut si quis sua sponte nulliq; eius
modi honeris subditus in qualibet ciuitate p se alterisq;
personam quodcumq; munus aediderit uel honorem
gesserit nullu(m) ex uoluntaria largitate uel preiudi
cium sui status incurrat uel discussis ratiociniis

(1) IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. APOLLONIO PRAEFECTO PRAETORIO. Nulla professione virtutis nullaque re alia potius homines Deo quam prona liberalitate iunguntur. Nam quum beneficiorum *fontibus* [1] genus amplificetur humanum, divinam benevolentiam nobis credimus obligari, unde spes tota vicissitudinis exspectatur. Quod si quis bene de se meritum laedat, *ex* amore omnium, quem liberalitas meruit, communi necesse est odio condemnetur ingratus.

§ 1. Huius iniquissimae rei acerbitate commotam celsitudinem tuam a nobis remedium postulasse, praesens *suggestio* [2] declaravit. Multi enim saepe nullam trahentes sorte maiorum decurionatus originem, sua sponte liberalique sententia pietatis quoddam insigne duxerunt, magnificis patriam numeribus beneficiisque donare; alii, quum exstruendi publici operis nulla eis necessitas immineret, diversis eam aedificiorum ornatibus extulerunt. Id augendae patriae desiderium, maximis laudibus ac praeconiis efferendum, alios curialibus oneribus, alios discussionum laqueis implicavit. Et quod ultra omnem indignationem est, rationem liberalitatis suae dare cogitur, qui luxuriae non dedisset. *Quod* nisi provida dispositione curetur, *quotusquisque* [3] erit tam sui suaeque utilitatis ignarus, qui vel in operibus constituendis [4] largitatem exercere velit, cui discussor immineat, vel in conferendo *aliquo* munere gloriari, quum id, quod munus fuerat, incipit esse iam debitum? Qui dem*um* ii qui [5] sic patriam suam diligant, ut, *quum* frui liceat *operibus* otiosis, iactura patrimonii sui sollicitam redima*n*t egestatem?

§ 2. Quapropter ipsis civitatibus potissimum consulentes, quibus suorum civium benevolentiam nolumus interclusam, huius alternae legis saluberrima ratione decernimus, ut, si quis sua sponte nullique eius modi oneri subditus in qualibet civitate per se alteriusve personam quodcumque munus ediderit vel honorem gesserit, nullum ex voluntaria largitate vel praeiudicium sui status incurrat vel discuss*io*nis ratiociniis *(Sequitur textus pag. 263)*

---

[1] Palimp.: *punctibus.*
[2] Palimp.: *successio.*
[3] Palimp.: *unusquisque.*
[4] Haenel: *construendis.*
[5] Haenel: *qui denique.*

ÆTIAMCURIALIUMEXTIMARIDIUIDIQ·CONCEDIMUS· MOBILES
AUTEMRESUELSEMOUENTES· UELINSTRUMENTA UELSIQ̄D
AETIAMHUIUSMODIIURECONSISTITINMEDIUMPROFERRIUUL
GARIQ·NONPATIMR. SEDIURATISSUCCESSORIB·CŪAPUTSE
DILIGENTEREXTIMAUERINTQ·QUANTIQ·SINTPRETIIFACUL
TATESCREDIOPORTEREDECERNIMUS QUIDENIMTAMDUᵗŪ
TAMQ·INHUMANUMEST QUAMPUBLICATIONEPOMPAQ·RE
RUMETPAUPTATISDETEGIUILITATEMETINUIDIAEPATERE
DIUITIAS INEXIGENDISUERODEBITISSIPRETIUMQUOD
PROQUARTÆPARTISACTIONUMCURIÆCONPETIT·SUCCESSO
RESPRESTARENOLUERINTCAUTIONIB·IUSTAF[illegible]S
INMEDIŪUNUSQUISQ·ADEBITORIB·CONUENI[illegible]
EXIGATPORTIONEMAEQUE DIUERSOAESALIEN[illegible]DE
FUNCTUSFUERATOBLIGATUSTAMIDEMSUCCESSORESPRO
CURIAPROSUASORTERESTITUERECONPELLANTURQ̄OD
SIPREDICTISUCCESSORESSESACRAMENTOCREDIDERINTEX
CUSANDOS TUNCUEROADSIMILITUDINEMRERUMINMO
BILIUMDILIGENTIORCURIALIBUSOMNIUMRERUMINDA
GOPREBEBITUR· SCILICETUTUNIUERSISMORTUIFACUL
TATIBUSAPERTOPROPOSITISUELEXTIMATIORERUM
UELDIUISIOPROUTSUCCESSORESELEGERINTSUBPRE
SENTIACURIALIUMCELEBRETUR· INOMNIB·AUTĒ
CASIBUSUBIQUARTAPARSCURIAECONPETITTRAN
SACTIONESINTERPOSITASFIRMASINLIBATASQUE
MANEREDECERNIMUS ADFILIORUMUER[illegible]ERO
ADQUOSINTEGRASOPESUENIRECENSUIMUS[illegible]NE
POTEMPRONEPOTEMPATREMAUUMPRO[illegible]ET
RILISEXUHORIGINEMPTINENTES ETSIALIEN[illegible]
IUBEMUSADIUNGI UTASQUOQUEPSONASEX[illegible]
UOLUMTATEUELABINTESTATOILAPSEFACULTATES
PARTISINMINUTIONEDECRESCANT· FILIAMQUINETIAM
NEPTEMPRONEPTEMUEPRINCIPALIEIUSDEMCIUI
TATISUNDEPATERAUUSUELPROAUUSORITURNUPTĀ
RERUMUELABINTESTATOUELEXDISPOSITIONEUOLŪ
TATISULTIMAEQUESITARUMINTEGRUMNULLAQUE

obligetur. Hoc enim pacto, quum ex voluntate praebeatur, quod, si necessitas immineat, evitetur, nec gratos suae circa patriam benevolentiae poenitebit, nec excusatio relinquetur ingratis.

(2) Iidem Augusti Apollonio Pf. P. . . . .

§ 1. Meminimus quippe, nuper emissa lege divali portionem quartam de facultatibus curialium fati munus implentium ex qualibet novissima voluntate, vel ab intestato etiam, ad quemcunque, praeterquam si ad filios deferantur, curiarum deputasse corporibus. Sed multi tanquam corrumpendi totius patrimonii occasione captata, uniuscujusque rei sibi particulam vindicando adeo totas dilacerant facultates; ut, dum participibus relictarum opum nocere cupiant, sua quoque jura praecipitent.

§ 2. Quorum nimiam licentiam provida dispositione frenantes, ipsis quidem curialibus occupandi sua auctoritate res mortui copiam denegamus, optionem vero damus heredi, ad quem vel ab intestato, vel ex postrema voluntate directis, vel fideicomissariis verbis decurrit hereditas, utrum aestimationem quartae partis curiae velit offerre, an omne patrimonium, quod relictum est, in partes quatuor pro sua voluntate dividere, ut, rebus totis in sortitum casumque deductis, vel curiae quadrantis, vel heredi ac fideicommissario per universitatem dodrantis, electio ex sortis conditione contingat. Ita scilicet et praefati successores et curia promiscui rerum dominii liberabuntur incommodo. Naturale quippe vitium est negligi quod communiter possidetur, utque se nihil habere, qui non totum habeat arbitretur. Denique suam quoque partem corrumpi patitur, dum invidet alienae.

§ 3. Sed ubi quarta pars bonorum mortui curiae debet oferri, immobiles quidem res, quae nec latere facile possunt, nec quicquam, si divulgentur, officiunt, sub adspectu etiam curialium aestimari dividique [1] concedimus: mobiles autem res vel se moventes, vel instrumenta vel si quid etiam *in* huius modi iure consistit [2], in medium proferri divulgarique non patimur, sed iuratis successoribus, quum apud se diligenter aestimaverint, quae quantique sint pretii facultates, credi oportere decernimus. Quid enim tam durum tamque inhumanum est, quam publicatione pompaque rerum *familiarium* et paupertatis detegi vilitatem, et invidiae patere divitias? In exigendis vero debitis si pretium, quod pro quarta parte actionum curiae competit, successores praestare noluerint, cautionibus iurata fide prolatis in medium unusquisque a debitoribus convenientem sibi exigat portionem: eque diverso aes alienum, si cui defunctus fuerat obligatus, tam iidem successores, *quam* [3] curia pro sua sorte restituere compellantur.

§ 4. Quod si praedicti [4] successores se sacramento crediderint excusandos [5], tum vero ad similitudinem rerum immobilium diligentior curialibus omnium rerum indago praebebitur: scilicet ut universis mortui facultatibus *in* aperto propositis, vel aestimatio rerum vel divisio, prout successores elegerint, sub praesentia curialium celebretur.

§ 5. In omnibus autem casibus, ubi quarta pars curiae competit, transactiones interpositas firmas illibatasque manere decernimus.

§ 6. Ad filiorum vero numerum, ad quos integras opes venire censuimus, filium, nepotem, pronepotem, patrem avum et proavum, ad virili*s* sexu*s* originem pertinentes, etsi alieni sint curia, iubemus adiungi, ut has quoque personas ex ultima voluntate vel ab intestato delapsae facultates *nullius* partis imminutione decrescant.

§ 7. Filiam quin etiam, neptem proneptemve principali eiusdem civitatis, unde pater, avus vel proavus oriuntur, nuptam rerum vel ab intestato vel ex dispositione voluntatis ultimae quaesitarum integrum nullaque *(Sequitur textus pag. 265)*

[1] [2] Haenel: *dividive ..... consistat.*
[3] Palimp.: *pro.*
[4] [5] Haenel: *saepe dicti ..... sacramentum sibi crediderit excusandum.*

PARTE IN MINUTUM DOMINIUM HABERE SANCIMUS · QUOD SI POST
PARENTUM OBITUM INUENIANTUR INNUPTAE UEL UIDUAE IN
PUBERIB· QUIDEM POST TRANSACTAM PUBERTATEM IN ALIIS UERO Q·
PUBERTATEM EXCESSERINT UEL ETIAM UIDUIS POST MORTEM
PARENTUM TRIENNIUM DUMTAXAT UOLUMUS EX
PECTARI UT INTERIM QUARTA PORTIO SUSPENSA UEL A
PUT EAM SI IN MATRIMONIO CURIALIS EIUSDEM CIUITA
TIS FUERIT CONLOCATA PPETUO IURE PERMANEAT UEL SI
INTRA ID TEMPORIS ALIENUM EADEM CURIA SORTIATUR
MARIT[...] ENITUS UENUPTA NON FUERIT MEMORATA
PARS CURIAE CUM TRIENNII TAMEN URBANORUM QUAM RUS
TICORUM PRAEDIORUM DUMTAXAT FRUCTIBUS ADDICA
TUR ITA TAMEN UT ET OPTIONIS CONDITIO IN OFFEREN
DIS REBUS QUARTAE PARTIS SIUE EIUS PRETIO ET SACRA
MENTI ETIAM DE QUANTITATE QUAM DE EXTIMATIONE
RERUM MOBILIUM DEQUE ACTIONIB· INFERENDIS hd
DICTUM EST RATIO CONSERUETUR CETERIS UIDELI
CET Q· SUP HAC RE PROLATA CONSTITUTIO CONTINET
RATU
FIRMITER DURIS SED ET SI MATER MORTUI UEL AUIA
TEMPORE QUO FILIUS UEL NEPUS MORITUR IN CONIUGIO
CURIALIS INUENTA FUERIT NEC IPSA QUIDEM PATIMUR
QUARTE PORTIONIS SUBIRE IACTURAM · EXTRANE
UM QUIN ETIAM HEREDEM PROPINQUITATIS QUIDEM
IURE DISCRETUM CURIAE TAMEN EIUSDEM CIUITATIS
OBNEXIUM SUPRADICTAE PORTIONIS DISPENDIO LIBE
RAMUS · FEMINEO UERO SEXUI NON HAC TANTUM PRO
UISIONE SED ILLA INSUPER IURIS ADIECTIONE CONSULE
MUS PRAECIPIMUS NAMQ· UT AD SIMILITUDINEM
NATURALIUM QUOS DECURIONATUS SORTI PATERNA
SENTENTIA DEDICAUIT FILIA QUOQ· NATURALIS
IN MATRIMONIUM CURIALIS ADSCITA · SI TAMEN NUL
LO PATRI SEIUS SUPPETAT LEGITIMA SUBOLES AD QUE
PATERNAE UISUM FUERIT UOLUNTATI ET OMNES
RES PATRIAS DONATIONIS TITULO CONSEQUATUR
ET HERES SCRIBATUR EX INTEGRO. ITA TAMEN
excipiendis uel sicut [illegible] in personis hs

parte imminutum dominium habere sancimus.

§ 8. Quod si post parentum obitum inveniantur innuptae vel viduae, impuberibus quidem post transactam pubertatem, in aliis vero, quae pubertatem excesserint, vel etiam *in* viduis post mortem parentis trieunium dumtaxat volumus exspectari, ut interim quarta portio suspensa vel apud eam, si in matrimonio curialis eiusdem civitatis fuerit collocata, perpetuo iure permaneat, vel si intra id temporis alienum eadem curia sortiatur maritum, penitusve nupta non fuerit, memorata pars curiae cum triennii tam urbanorum quam rusticorum praediorum dumtaxat fructibus addicatur; ita tamen, ut et optionis conditio in offerendis rebus quartae partis sive eius pretio, et sacramenti tam de quantitate quam de aestimatione rerum mobilium deque actionibus inferendis [1] *excipiendisve, sicut in extraneis personis dictum est*, ratio conservetur, ceteris videlicet, quae super hac re prolata constitutio continet, firmiter duraturis.

§ 9. Sed et si mater mortui vel avia tempore, quo filius vel nepos moritur, in coniugio curialis inventa fuerit, nec ipsas quidem patimur quartae portionis subire iacturam.

§ 10. Extraneum quin etiam heredem, propinquitatis quidem iure discretum, curiae tamen eiusdem civitatis obnoxium supra dictae portionis dispendio liberamus.

§ 11. Femineo vero sexui non hac tantum provisione, sed illa insuper iuris adiectione consulimus. Praecipimus namque, ut ad similitudinem naturalium *filiorum*, quos decurionatus sorti paterna sententia dedicavit, filia quoque naturalis in matrimonium curialis adscita, si tamen nulla patri eius suppetat legitima suboles, idque paternae visum fuerit voluntati, et omnes res patrias donationis titulo consequatur, et heres scribatur ex integro: ita tamen [2],

---

[1] Palimp.: *h(ic) d(eesse) notavit ea quae partim alia notula, mox videnda, declarat.*
[2] Hoc in loco Palimpsestus ad notam praecedentem refertur: *V. sicut extraneis in personis h(ic) d(esunt).* Codici antiquiori, in hunc derivato, verba haec defuisse conjicimus.

Utparentumquib·quartaparspatrimoniirelinquenda
essetlocorumundegenerelicituRprincipalisadfor
mamnupemissaeconstitutionisratioconsequitur· Quid
eniminterest utrump filiosanp generosciuitatum
commoditatib·consulatur· Etrumnouoslexfaciatcu
rialesanfoueatquosinuenit· Aliamquoq·denegotiocu
rialiscaliginemsuccessioneetuiculminismotirecen
tiinterpretationediscutimusetinprimisdiscretiones
honeresiliquarumquattuorquas lucratiuisuocati
onibustantum nonhuma nisuelanimaliumcen
sib Neq·mobilibusrebusiubemusindici· Etsicu
rialesnonsintmaiores⁊posterosliberamus sipater
a̅usuelproauus·filio nepoti·pronepotiue· uelfili
⁊ nepti proneptiue· necinterestnuptesintcurialib·
necpostremauoluntateuelinteruiuosaetiamdona
tionequidquamdesuisopib· largiaturmemoratae
discriptioniscessetindictio· ⁊quediuersoutposteri
admaiorespredictasibiconsanguinitatedeuictos
prefatistitulissuasconferantfacultates nulla
successionegrauamini huiusmodiliberalitatisho
neretur Itaenimnecessariissibietconiunctisp̄sonis
subliberalitatisadpellationedebitumnaturalep
soluitur Cuiusauctoritatemiurispariterualeresan
cimus Etsiabintestatosuccedantprefatisibigene
risordinesociati· Exhisenimsuccessionib·maxime
debiti potiussolutioquammunerisoblatioconpro
batur· quenonlargentib·etiamdominisipsapropin
quitatisseriedeferuntur Ceteriuerolicetqua
daminterse cognationeiungantur Numquamta
menacurialepredium sinepredictohonorelucra
buntur nisifortehiscui lucrorecesserinteius
demciuitatisordinisobstrictusqui licetinterextra
neosnumeretur·uacuumtamenea functionequodda
·tumestconsequitur· Namcump̄sonaecondicionon
mutetur nereiq̄idemstatum con̄uenit inmutari·

ut *et* parentum, quibus quarta pars patrimonii relinquenda est, et locorum, unde gener eligitur principalis, ad formam nuper emissae constitutionis ratio *conservetur* [1]. Quid enim interest, utrum per filios, au per generos civitatum commodatibus consulatur? Et utrum novos lex faciat curiales, au foveat, quos invenit?

§ 12. Aliam quoque de negotio curiali caliginem suggestione tui culminis moti recenti interpretatione discutimus, et inprimis *descriptionis onere* [2] siliquarum quatuor, quas lucrativis iugationibus tantum, non humanis vel animalium censibus, neque mobilibus rebus iubemus indici, etsi curiales non sint, maiores ac posteros liberamus; ut, si pater, avus vel proavus filio, nepoti pronepotive vel filiae nepti proneptive (nec interest, nuptae sint curialibus nec*ne*) postrema voluntate vel inter vivos etiam donatione quicquam de suis opibus largiatur, memoratae descriptionis cesset indictio: eque diverso, ut, *si* posteri ad maiores praedicta sibi consanguinitate devinctos praefatis titulis suas conferant facultates, nullius accessione gravaminis huius modi liberalitas [3] oneretur. Ita enim necessariis sibi et coniunctis personis sub liberalitatis appellatione debitum naturae persolvetur.

§ 13. Cuius auctoritatem iuris pariter valere sancimus, et si ab intestato succedant praefati sibi generis ordine sociati. Ex his enim successionibus maxime debiti potius solutio, quam muneris oblatio comprobatur, quae, non largientibus etiam dominis, ipsa propinquitatis serie deferuntur. Ceteri vero licet quadam inter se cognatione iungantur, nunquam tamen *a* curiali praedium sine praedicto onere lucrabuntur, nisi forte is, cui lucro res cesserit, eiusdem civitatis ordini *sit* obstrictus, qui, licet inter extraneos numeretur, vacuum tamen ea functione, quod datum est, consequitur. Nam quum personae conditio *non* mutetur [4] ne rei quidem statum convenit immutari.

---

[1] Palimp.: *consequitur.*
[2] Palimp.: *discretiones honere.*
[3] Palimp.: *liberalitatis.*
[4] Palimp.: *conditio commutetur.*

Lucratiuas uero res (eas) tantum uolumus appellari hac pre
dictae discriptionis grauamen excipere quae heredi
tatis legati fidei commissi iure mortis causa donatione
uel cuiuslibet postremae uoluntatis arbitrio ad
quempiam delabuntur Inter uiuos etiam donatio
simplici libertate confecta lucratiue merebitur
et nomen et sarcinam. Si uero uel socer futurus fili
nepotis pronepotis sponsae adfinitatis coeundae causa
donauerit Uel parens etiam filiam neptem uel pro
neptem curiali uel extraneo nubentem dotauerit
licet carur euentu res eius cui data est uetatur
ad lucrum nec inter lucratiuas numerabitur nec
discriptionis honeri subiacebit Nec enim iuris op
timi est matrimonium cum tot tantisq. suis difficul
tatib. opprematr aduenticiis a etiam commendare pon
derib. Res uero q. memoratis causis lucratiuae
semel nomine exordiumq. sortita est licet ab eo
qui susceperit ad alterum emptione sue uel cuius
cumq. contractus iure migrauerit cum predicto
discriptionis grauamine procul dubio transferan
tur ut uel sciens sibi inputet qui accepit hone
ratam uel si ignorauerit quod interest consequa
tur. Contraq. si cuiuslibet contractus exordio lu
cratiuae nomen euaserit et si postea lucriti titulo
in dominato alicuius ceciderit sarcinam memoratae
discriptionis effugiet. Nulla enim in huiuscemo
di causis inter (confusionis) cedito ccasio. si ad primordium titu
li posterior quoque firmetur euentus si forte
res decurionis q. ad eu cuiuslibet mercimonii iure
peruenerit ad alterum fuerit postremae eius uolun
tatis ab intestato uel puros donatione translata
Tunc enim quia semel in psona cecidit principalis
ueterum titulorum nequaquam ratione pres
pecta conditionem et honus merebitur lucratiue
APOLLONI PATER KARISS Inlicitur et magnifica aucto
ritas tua

§ 14. Lucrativas vero res eas tantum volumus appellari ac praedictae descriptionis gravamen excipere, quae hereditatis, legati, fideic*ommissi iure*, mortis causa donatione, vel cuiuslibet postremae voluntatis arbitrio ad quempiam delabuntur.

§ 15. Inter vivos etiam donatio simplici liberalitate confecta lucrativae merebitur et nomen et sarcinam. Si vero vel socer futurus filii, nepotis *vel* pronepotis sponsae affinitatis coeundae causa donaverit, vel parens etiam filiam, neptem vel proneptem curiali vel extraneo nubentem dotaverit, licet casus eventu res eius, cui data est, ve*r*tatur ad lucrum, nec inter lucrativas numerabitur, nec descriptionis oneri subiacebit. Nec enim iuris optimi est, matrimonium, quum tot tantisque suis difficultatibus opprimatur, adventitiis etiam cumulare ponderibus.

§ 16. Res vero, quae memoratis causis lucrativae semel nomen exordiumque sortita est, licet ab eo, qui susceperit, ad alterum emtionis vel cuiuscumque contractus iure migraverit, cum praedicto descriptionis gravamine procul dubio transferetur, ut vel sciens sibi imputet, qui accepit oneratam, vel si ignoraverit, quod interest consequatur; contraque, si cuiuslibet contractus exordio lucrativae nomen evaserit, et si postea lucri titulo in dominatum alicuius ceciderit, sarcina*m* memoratae descriptionis effugiet. Nulla enim in huiusce modi causis confusionis intercedit occasio, si ad primordium tituli posterior quoque *formetur* [1] eventus, *n*isi forte res decurionis, quae ad eum cuiuslibet mercimonii iure pervenerit, ad alterum fuerit postrema eius voluntate *vel* ab intestato vel per [2] vivos donatione translata. Tunc enim, quia semel in personam cecidit principalis, veterum titulorum nequaquam ratione perspecta, conditionem et onus merebitur lucrativae, Apolloni, pater [3] carissime *atque amantissime*.

§ 17. Illustris igitur et magnifica auctoritas tua *(Sequitur textus pag. 271)*

---

[1] Palimp.: *firmetur*.
[2] Haenel: *inter*.
[3] Haenel: *parens*.

AEDICTISEXMOREPROPOSITISSANCTIONEMNRECLEMENTIAEQUAM
INPPETUUMUOLUMUSOBSERUARI ADOMNIUMNOTITIAMPUE
NIRECONSTITUAT

DATA·VIIII D MART CONSTANTINOPOLIM POSTCONSOLATDIOSCORI ET THEOD XII

INTERP LEGEHACCURIALESTESTAMENTUMFACEREMINI CECCE CONS
MEPROHIBENTUR SEDITAUTLEGITIMISFILIISSIUOLUERINT
FACULTATESSUASINTEGRASSINEINMINUTIONEALIQUADERE
LINQUANT CETERUMSIFILIILEGITIMIDEFUERINTQUEMLIBET
AETIAMEXTRANEUMACURIASCRIBEREPMITTANTURHEREDE.
SEDITAUTHERESQUICONDICIONEMCURIAENULLAMDEBETQUAR
TAMHEREDITATISACCEPTAECURIAESINEALIQUAINMINUTIONE
MOXREFUNDAT· QUODSIHISQUIHERESSCRIBTUSESTINTEGRA
HEREDITATEMHABEREUOLUERITPROQUARTAILLAQ·CURIAE
DEPUTATURPRETIUMQUANTUMUALUERITDARENONDIFFE
RAT AGRIDOMUSUELQUIDQUIDLATERENONPOTESTCOMMU
NIEXTIMATIONETAXENTUR· DEPRESIDIOUEROETQUIDQUID
LATEREPOTESTHERESSCRIPTUSCURIAEPREBEATSACRAMEN
TUMSECUNDUMFIDEMPRETIUMSOLUTURUS· QUODSINO
LUERITPROLATISOMNIBUSTRESPARTESHERESETQUARTAM
CURIAUINDICABIT· DECAUTIONIB·UEROQ·TESTATORICURIALI
DEBENTURSIMILIRATIONEDIUISISETIAMQ·TESTATORCURIALIS
DEBUISSECONUINCITURTRESPARTESHERESETQUARTAMCURIAE
CREDITORIB·SINEDILATIONEDISSOLUAT· PACTIONESQ·INTER
HEREDEMETCURIADEHEREDITATISDIUISIONEFACTEFUERINT
FIRMEPMANEANT· FILIIUERONEPOTESETPRONEPOTES
QUI AUISUELPROAUISPUIRILEMGRADUMSUCCESSERINT
SEUSCRIBTIHEREDESSINTSEUABINTESTATOSUCCEDANT
SIUECURIALESSINTSIUEACURIALIBERIDEHEREDITATESI
BIDEBITAUELDIMISSAQUARTAMPARTEMCURIAEPENITUS
NONAMITTANT· FILIAETIAMCURIALISNEPTESPRONEP
TESCURIALIIPSIUSCIUITATISINMATRIMONIOCONIUNCTA
FUERITAUOPROAUOINTESTATISINTEGRAHEREDITATE
SUCCEDIT· ETSITESTATUSFUERIT·ETHASPSONASRELIN
QUATHEREDESQUARTAMPORTIONECURIAEREFUNDERENO
COGUNTUR· QUODSIFILIANEPTISAUTPRONEPTISAPATRE

edictis ex more propositis sanctionem nostrae clementiae, quam in perpetuum volumus observari, ad omnium notitiam pervenire constituat. Data VII [1] Id. Mart., Constantinopoli, post consulatum Dioscori et *Eudoxii* [2] VV. CC [3].

Interpretatio. Lege hac curiales minime prohibentur testamentum facere, sed ita ut legitimis filiis, si voluerint, facultates suas integras sine imminutione aliqua derelinquant. Ceterum si filii legitimi defuerint, quemlibet etiam extraneum a curia scribere permittantur heredem, sed ita ut heres, qui conditionem curiae nullam debet, quartam hereditatis acceptae curiae sine aliqua imminutione mox refundat. Quod si is, qui heres scriptus est, integram hereditatem habere voluerit, pro quarta illa, quae curiae deputatur, pretium, quantum voluerit, dare non differat. Agri, domus, vel quicquid latere non potest, communi aestimatione taxentur. De praesidio vero, et [4] quicquid latere potest, heres scriptus curiae praebeat sacramenta, secundum fidem pretium soluturus. Quod si noluerit, prolatis omnibus, tres partes heres et quartam curia vindicabit. De cautionibus vero, quae testatori curiali debentur, simili ratione divisis etiam, quae testator curiali*s* debuisse convincitur, tres partes heres et quartam curia creditoribus sine dilatione dissolvat. Pactiones, quae inter heredem et curiam de hereditatis divisione factae fuerint, formae permaneant. Filii vero, nepotes et pronepotes, qui avis vel [5] proavis per virilem gradum successerint, seu scripti heredes sint, seu ab intestato succedant, sive curiales sint, sive a curia liberi, de hereditate sibi debita vel dimissa quartam partem curiae *nomine* penitus non amittant. Filia etiam curialis, neptis, proneptis, *si* curiali ipsius civitatis in matrimonio conjuncta fuerit, avo, proavo intestatis *in* integra hereditate succedit. Et si testatus fuerit et has personas relinquat heredes, quartam portionem curiae refundere non coguntur. Quod si filia, neptis aut proneptis a patre, *(Sequitur textus pag. 273)*

---

[1] Haenel: *VIII.*
[2] Palimp.: *Theodosii XII.*
[3] Palimp. add.: *Consulum.*
[4] Haenel: *aut.*
[5] Haenel: *et.*

auoautproauouelinminorihaetateueluiduaerelin
quanturheredes posteaquamad annos pubertatis acces
seriñt trienniooexpectentur. Utsicuriali eiusdēciuitatis
nupserintintegrāhereditatē sicuteisueldebitaest
ueldimissasinealiquainminutioneposs ideant.
Siueroeisnupserintquicuria nihildebebantquar
tam partē hereditatisadiemortisauctoris curiae
cumfructib·sinedissimulationerestituant et
sinemaritisuoluerintpdurare quartāsimilitercū
fructib·curieredd ant. Quodsiremrelictamaparen
tib·teneremaluerintsacramentoperhibitode
quantitatehereditatisquartāpartēcuriaein
pretiūmoxrefundat Matriqq̄·uelauia sitamen
curialesmaritoshabuerintqartāportionēheredita
tisdefunctifiliiuelnepotesq·eisadquisitaestlexsta
acurianoniubetauferri Namsiquiscurialisquemli
betextraneum ettamencurialem scribat heredem
etipsequartāqiaportiocurieipsiusest nōrefundat curia
lisaetiamsilegitimosfiliosnonhabueritethabueritna
turales·Siuolueriteoscuriaeiungereetheredesscribere
ueldonationeineospropriaconferri substantiafaciendiha
beatpotestatē filiaqq̄·naturalissicurialinuptafuerit
liceatei propriasetdonareetrelinquere facultates.
Eatamencondicioneutpatrēmatremuelquibusac
tiodeinofficiosotestamentoconpetitnullatēnspre
termittat. Sedhislegib·debitaueldonationisuelmor
tistemporehocestquartamportionemreseruet ꝰ

EXPLICIT NOUELLARUM LB̄ THEODOSIANIS
FELICITER INCIPIT NOUELLARUM DIVI
VALENTINIANI AGVSTI FELICITERAMN

Defructib·intermaritūetuxorē expensisfiliisuelhere
dib· minimeinputandis.

avo aut [1] proavo aut in minore aetate vel viduae relinquantur heredes, posteaquam ad annos pubertatis accesserint, triennio exspectentur, ut, si curiali eius civitatis nupserint, integram hereditatem, sicut eis vel debita est vel dimissa, sine aliqua imminutione possideant. Si vero ei nupserint, qui curiae nihil debebat, quartam partem hereditatis a die mortis auctoris curiae cum fructibus sine *aliqua* dissimulatione restituant. Et *si* sine maritis voluerint perdurare, quartam similiter curiae cum fructibus reddant. Quod si rem relictam a parentibus tenere maluerint, sacramento perhibito [2] de quantitate hereditatis quartam partem curiae in pretio mox refundant. Matri quoque vel aviae, si tamen curiales maritos habuerint, quartam portionem hereditatis defuncti filii vel nepotis, quae eis acquisita est, lex ista a curia non iubet auferri. Nam si quis curialis quemlibet extraneum et tamen curialem scribat heredem, et ipse quartam, quia portio curiae ipsius est, non refundat. Curialis etiamsi legitimos filios non habuerit, et habuerit naturales, si voluerit eos curiae iungere, et heredes scribere, vel donatione in eos propriam conferre substantiam, faciendi habeat potestatem. Filia quoque naturalis si curiali nupta fuerit, licet ei proprias et donare et relinquere facultates, ea tamen [3] conditione, ut patrem matremve, vel quibus actio de inofficioso testamento competit, nullatenus praetermittat, sed eis legibus debitam vel donationis vel mortis tempore, hoc est, quartam portionem reservet.

EXPLICIT NOVELLARUM LIBER THEODOSIIANUS FELICITER [4].
INCIPIT NOVELLARUM DIVI VALENTINIANI AUGUSTI FELICITER, AMEN [5].

TITULUS I.—DE FRUCTIBUS INTER MARITUM ET UXOREM EXPENSIS FILIIS VEL HEREDIBUS MINIME IMPUTANDIS.

---

[1] Haenel: *vel.*
[2] Haenel: *praebito.*
[3] Haenel om.: *tamen.*
[4] Haenel: *Liber legum novellarum Divi Theodosii.*
[5] Haenel: *Liber legum novellarum D. Valentiniani A.*

DDNN IMPPP THEODOSIUS ET UALENTINIAN̄S ĀĀ AD ALBINO
AUCTORITATIS SUAE MEMOREM AMPLISSIMUM SENATUM PPO
GRATANTER AGNOUIMUS CUIUS CONSILIUM IN PROBIS
REBIS SEMP OCCURRIT HINC EST QOD NUP INLUSTRIBUS
HAC SUBLIMIB UIRIS QUOS EUOCARI AD SACRATISSIMUM
COMITATUM HUTILITAS PUBLICAE NECESITATIS EXEGIT NO
BIS SUGGERENDA MANDAUIT NE ABORRENDA USURPA
TIO AB OMNI HONESTA CONUERSATIONE UIRES DIUTIUS OP
TINERET CONPERIMUS ENIM QUASDAM POST MARI
TORUM OBITŪ FILIOS SUOS PROPOSITA INDECORACTIONE
NUDASSE CUM AB HIS PATRIMONII SUI FRUCTUS QUAERE
RENT QUOS UTIQ STANTE MATRIMONIO NULLA AEQUALITA
TE UIUENDI IN COMMUNE CONSUMPTOS CONUENIT EXTIMA
RI QUORUMQ RATIOCINIUM PERPLEXUM ADQ CONFUSŪ
AD UERITATIS FIDEM DISCUTI POSSE NON CREDIMUS CUMQ
ILLUT FREQUENTIUS NOUERIMUS ACCEDERE UT MAIORES
EXPENSAS FLAGITET MATRONALIS ORNATUS ET CUM NON
NUMQUAM UIRI POST UXORŪ OBITUM HUIUS MODI ALIQUID
CREDANT COMMUNIB FILIIS OPPONENDUM DURŪ EST MULIERI
TANTŪ LICENTIAE STA PERMITTI ET IDEO ALBINE PARENS KME PROMUL
GATA HAC AEDICTALI SCIAT NOS LEGES ANSXISSE NE DE CON
IUGII COPULA EORUM ALITER SUPRESTES DEFUNCTI HEREDES
SUP HAC REPETITIONE CREDITŪ EXTIMAENT LITE PULSANDOS
HAC ENIM CONDITIONE ET UXORES TENERI UOLUMUS ET
MARITOS SIUE ENIM INTERCESSERIT DOS SEU OBLATA
MARITO NON FUERIT OMNE IURGIUM HUIUSCE REPETITIO
NIS ET RATIOCINII CONCLUSA CONTICESCAT HANC AUTEM
LEGEM HUTILITATI ET CONCORDIAE HUMANI GENERIS PRO FUTURA
AEDICTIS P PROUINCIAS PROPOSITIS AMPLITUDO TUA OMNIUM NOTITIAM FA
CIET PERUENIRE
DAT IIII ID SEPTEMB RAUENNA THEOD A XVIII ET ALBINO UC CONSS

INTERP SI UIR UXORE SUPRESTITE MORIATUR FRUCTUS
QUOS CONSTANTE CONIUGIO CONSTAT EXPENSOS NULLĀ
POSTEA A COMMUNIBUS FILIIS SEU AB HEREDIB MATER RE
PETENDI HABEAT FACULTATEM QUOD ET SI UXOR UIUO
MARITO DISCESSERIT MARITUM PRECIPITE ADEM LEGE CONS
TRINGI

(1) DD. NN. [1] IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ALBINO *II* PRAEFECTO PRAETORIO. Auctoritatis suae memorem amplissimum senatum gratanter agnovimus, cuius consilium improbis rebus semper occurrit. Hinc est, quod nuper illustribus ac sublimibus viris, quos evocari ad sacratissimum comitatum utilitas publicae necessitatis exegit, nobis suggerenda mandavit, ne abhorrenda usurpatio ab omni honesta conversatione vires diutius obtineret.

§ 1. Comperimus enim, quasdam post maritorum obitum filios suos proposita indecora actione nudasse, quum ab his patrimonii sui fructus quaererent, quos utique stante matrimonio in illa aequalitate vivendi in commune consumtos convenit aestimari, quorumque ratiocinium perplexum atque confusum ad veritatis fidem discuti posse non credimus. Quumque illud frequentius noverimus accedere [2], ut maiores expensas flagitet matronalis ornatus, et quum nunquam viri post uxorum obitum huius modi aliquid credant communibus filii*s* opponendum, durum est, *muliebri* [3] tantum licentiae ista permitti.

§ 2. Ideoque Albine, parens carissime *atque amantissime* promulgata [4], *illustris ac praecelsa magnitudo tua* hac edictali sciat nos lege sanxisse, ne de coniugii copula eorum alter superstes defuncti heredes super hac repetitione redituum aestimet lite pulsandos. Hac enim conditione et uxores teneri volumus et maritos. Sive enim intercesserit dos, seu oblata marito [5] non fuerit, omne iurgium huiusce repetitionis et ratiocinii concluso [6] conticescat.

§ 3. Hanc autem legem utilitati et concordiae humani generis profutura*m* edictis per provincias propositis amplitudo tua *in* omnium notitiam faciet pervenire. Dat. III Id. Sept., Ravenna, *D. N.* Theodosio A. XVIII et Albino V. C. Coss.

Interpretatio. Si vir uxore superstite, moriatur, fructus, quos stante coniugio constat expensos, nullam postea a communibus filiis seu ab heredibus mater repetendi habeat facultatem. Quod et si uxor vivo marito decesserit, maritum praecipit eadem lege constringi,

---

[1] Haenel om.: *DD. NN.*
[2] Haenel: *accidere.*
[3] Palimp.: *mulieri.*
[4] Haenel om.: *promulgata.*
[5] Haenel om.: *marito.*
[6] Haenel om.: *concluso.*

utetipseafiliisuelheredib·uxorisdeipsisfructib·quiincon
muneexpensisuntpoenitusnonrequirat 333333333

L II DEMANICHEIS

ddnnimpptheodosiusetualentinianusaa albino ppo

Superstitiopaganorumnrisquoq·damnatatemporibus
inimicapublicaedisciplinaeethostisfideixpianaead
scidiumsuiclementiamnsamnoninmeritoprouocauit
manicheosloquimurquosexecrabilesettotoorbepel
lendoscommuniumretroprincipumstatutaiudicaue
runt necdissimulationemcriminanuperdetectapa
tiuntur queenimetquādictumauditūq·obsce
nainiudiciobeatissimipapaeleoniscoramsenatuam
plissimomanifestaipsorūconfessionepatefactas in
adeouteorūquoquequidiceretur episcopus etuoce
propriaprodideritetomniascelerumsuorumsecreta
prescriberet quodnotitiamnramlaterenōpotuit
quib·totumneglegeretamdetestandādiuinitatis
iniuriam etinpunitumrelinquerescelus quononso
lumcorporadeceptorumsedetiamanimaeinexpiabili
terpolluunturundealbinepr magnificentiatuahacnosin
aeternumuicturalegestatuissecognoscat quamin
omniumprouinciarumfacietnotitiamaedictisproposi
tisperuenire utubicūq·terrarumquisquismanicheo
rumfueritdeprehensuspoenasquasinsacrilegosiura
sanxeruntauctoritatempublicaeseueritatisexcipiat
Sitq publicumcrimenetomniuolentissineaccusatio
nispericulotalesarguere sitq·facultas necumqāam
liceattotumsitautcelaretalesauttalib·cohibe
re cumomniadehisanobisconfirmatasintretroprin
cipumconstituta utnouerinthacedictalilegepro
positamanicheosdignitatemmilitiaeeturbiumhabi
tationepriuandos. nequisinnocenstaliumconuer
sationeautsocietatecapiatur. Succes(siones)neccapiant
necre(lin)quantsedfiscinstriuribusadgregentur Nec
hisquodpalaminterdicimusullafraudequeratur·

ut et ipse a filiis vel heredibus uxoris de ipsis fructibus, qui in commune expensi sunt, penitus non [1] requirat.

TIT. II.—DE MANICHAEIS. DD. NN. [2] IMPP. THEODOSIUS ET VALENTINIANUS AA. ALBINO *II* PRAEFECTO PRAETORIO. Superstitio paganorum nostris quoque [3] damnata temporibus, inimica publicae disciplinae et hostis fidei christianae, ad excidium sui clementiam nostram non immerito provocavit. Manichaeos loquimur, quos exsecrabiles et toto orbe pellendos *omnium* [4] retro principum statuta iudicaverunt. Nec dissimulationem crimina nuper detecta patiuntur. Quae enim et quam dictu audituque obscoena in judicio beatissimi Leonis Papae, coram senatu amplissimo, manifesta ipsorum confessione patefacta sint [5] adeo, ut eorum quoque qui diceretur episcopus, et voce propria prodiderit [6], et omnia scelerum suorum secreta praescriberet [7]. Quod notitiam nostram latere non potuit, quibus tutum *non est*, negligere tam detestandam divinitatis iniuriam et impunitum relinquere scelus, quo non solum corpora deceptorum, sed etiam animae inexpiabiliter polluuntur.

§ 1. Unde Albine, parens carissime *atque amantissime, illustris et praecelsa* magnificentia tua hac nos in aeternum victura lege statuisse cognoscat, quam in omnium provinciarum faciet notitiam edictis propositis pervenire, ut, ubicumque terrarum quisquis Manichaeorum fuerit deprehensus, poenas, quas in sacrilegos iura sanxerunt, auctoritate publicae severitatis excipiat.

§ 2. Sitque publicum crimen, et omni volenti sine accusationis periculo tales arguere sit facultas.

§ 3. Nec cuiquam licitum *tutumque* [8] sit aut celare tales, aut talibus *connivere* [9], quum omnia de his a nobis confirmata sint retro principum constituta, ut noverint *universi* hac edictali lege proposita, Manichaeos dignitate militiae et urbium habitatione privandos, ne quis innocens talium conversatione aut societate capiatur successiones nec capiant, nec relinquant, sed fisci nostri viribus aggregentur. Nec his quod palam interdicimus, ulla fraude quaeratur.

---

[1] Haenel: *nihil*.
[2] Haenel om.: *DD. NN.*
[3] Haenel: *Superstitio paganis quoque*.
[4] Palimp.: *communium*.
[5] Haenel: *sunt*.
[6] Haenel: *proderet*.
[7] Haenel: *perscriberet*.
[8] Palimp.: *et totum*.
[9] Palimp.: *cohibere*.

NONMEDIOCRISNONNOBILISNONPLEBEIA UNIUERSITATISIUSETCONMO
DUMSOLISMILITANTIBUSNEGARICENSEMUS IGITUR UTQ̄IB·LIBETADMINIS
TRATIONIB·OFFICIIS INQUOCUMQUEMILITIAEGRADUPOSITIS EMENDI
QUECETERISCOPIASIT DUMMODOEMPTIOETUENDITIOCELEBRETURIU
RECOMMUNI· NEMINEMUOLOPOTESTATISIUSSU ETINPRESSIONE
CONPELLI· UOLENTIUENDEREDEFINITAMETCONSCRIPTAMPECUNIĀ
OPORTETINFERRI UIDEATINSTRUMENTORŪINSCRIPTOR·SCIANTHII
APUTQUOSUENDITIONISDOCUMENTUMNECESSEESTALLIGARI·NIHILRE
FERTQUISEMATCUMPUBLICAFIDEPRETIUMUENDITORCONSEQUATUR
QUODSIEMPTOROFFICIOETADMINISTRATIONEPERFUNCTUSINRA
ANNIMETASACITSUPERINLATAUIOLENTIALEGECONSCRIPTACARCERIS
CATENARUMCUSTODIAEPUBLICAEUELPRIUATAEUELINQUOLIBET
GENEREFACTIONIS· AUTNONADNUMERATOPRETIOEUIDENTER
FUERITCONPUTATUS·UELSEDEIUDICIOTERGIUERSATIONESUB
TRAXERITETAGATNEGESTAEREIUERITASPOSSITAGNOSCI. UENDI
TORISOLIDORUMNUMERUMINFERATQUITABULISCONTINETUR·
POSSESSIONEMSINEDUBIONIHILOMINUSP̄DITURUS UTADDN̄M
REDEAT·~~CUITALITER~~CUITALITERPROBATURABLATA· ITEMSIUEN
DITORNIHIL HORUMSUSTINEATQUEPUNIMUSETCALLIDAREFRA
GATIONECAUSETURMANENTECONTRACTUPERPETUAFIRMITA
TE ET PECUNIAM REDDATEMPTORIQUAMEUMINPRETIOACCEPIS
SECONSTITERIT HAC SANCTIONEEOSQUOQUELUBEMUSESSEMU
NITOSQUOSADMINISTRANTES ETULLAGERENTESOFFICIAPREDIARUS
TICAUELHURBANACERTUMESTDATOPRETIOCONPARASSE· DONA
TIONES QUOQUEHABITASETCONMUTATIONESCIRCAEASPERSONAS
QUARUMINMERITOACTENUSEMPTIOFLUCTUABATSIMILITERROBO
RAMUS ITAFITUTINACTUPUBLICOPOSITOSFIDELIUSLABORARE
DELECTET· CUMUIDENTSEUEMPTIONESEUCONMUTATIONEQUE
INSTAROPTINETEMPTIONIS SEUDONATIONESEUALIOQUOLIBET
TITULOUENIENTIAAPUTSEPOSTEROSQUESUOSINCONUULSAMAN
SURANONPATIMUR· PRETEREANONNULLORUMALIOGENERE
IURATURBARI· NOTUMESTPOSTFATALEMHOSTIUMRUINAM
QUAHITALIALABORAUITINQUIBUSDAMREGIONIBUSCAUSEDI
COSETIUDICESDEFUISSE· ODIEQUEIGNAROSIURISETLEGUM
AUTRAROUTHACMINIMEREPPERIRI· NAMHECNECESSITAS

Iniuriarum careant actione, contractus liberos omnino non habeant [1]..

TIT. III.—*DE HOMICIDIIS CASU AU VOLUNTATE FACTIS.*—(Quatuor §§).

TIT. IV.—*DE TESTAMENTIS.*—(Septem §§).

TIT. V.—*DE SEPULCHRI VIOLATORIBUS.*—(Novem §§).

TIT. VI.—*DE LIBERTIS ET SUCCESSORIBUS EORUM.*—(Decem §§).

TIT. VII.—*DE INDULGENTIIS RELIQUORUM.*—(Septem §§).

TIT. VIII.—*DE TRIGINTA ANNORUM PRAESCRIPTIONE OMNIBUS CAUSIS OPPONENDA.*—(Octo §§).

TIT. IX.—*DE COLONIS VAGIS VEL AGNATIONE EORUM ET DE ADVENIS.*—(Septem §§).

TIT. X.—*DE CONFIRMANDIS HIS QUAE ADMINISTRANTIBUS VEL PUBLICUM OFFICIUM GERENTIBUS DISTRACTA SUNT VEL DONATA, ET DE ADVOCATIS VEL DE CETERIS NEGOTIIS. (1) Imp. Valentinianus A. Firmino Pf. P. et Patricio. Quae plerique in legibus constituta dissimulant, necesse est, praesenti iussione sanciri, ut, omni ambiguitate summota, instauratione solidiora reddantur. In administratione enim et, in militia positis emendi licentiam denegatam, superflua nonnullorum dicitur esse persuasio, quum lex divi Honorii ad Palladium Pf. P. missa, in Theodosianum redacta corpus, hanc copiam talibus legatur dedisse personis. Quem non taedeat alioquin ista conditio, his solis, qui ad honores aliquos evehuntur, libertatem in contractibus non patere? et quum huic obstaculo nulla fortuna subjaceat,* non mediocris, non nobilis, non plebeia, universitatis ius et commodum solis militantibus denegari? Censemus igitur, ut *in* quibuslibet administrationibus, officiis, in quocumque militiae gradu positis emendi quae ceteris copia sit, dummodo emtio et venditio celebretur iure communi. Neminem volo potestatis iussu et impressione compelli. Volenti vendere, definitam et conscriptam pecuniam oportet inferri. Videat instrumentorum scriptor, sciant ii, apud quos venditionis documentum necesse est allegari. Nihil refert, quis emat, quum publica fide pretium venditor consequatur.

§ 1. Quod si emtor officio et administratione perfunctus, intra anni metas, aut super illata violentia lege conscripta carceris, catenarum, custodiae publicae vel privatae, vel in quolibet genere factionis, aut non annumerato pretio evidenter fuerit confutatus, vel se de iudicio tergiversatione subtraxerit, et agat, ne gestae rei veritas possit agnosci, venditori solidorum numerum inferat, qui tabulis continetur, possessionem sine dubio [2] nihilominus perditurus, ut ad dominum redeat, cui taliter probatur ablata.

§ 2. Item si venditor nihil horum sustineat, quae ponimus, et callida refragatione causetur, manente contractu perpetua firmitate, et pecuniam reddat emtori, quam eum in pretio accepisse constiterit [3].

§ 3. Hac sanctione eos quoque iubemus esse munitos, quos administrantes et ulla gerentes officia praedia rustica vel urbana certum est dato pretio comparasse.

§ 4. Donationes quoque habitas et commutationes circa eas personas, quarum immerito hactenus emtio fluctuabat, similiter roboramus. Ita fit, ut in actu publico positos fidelius laborare delectet, quum vident, seu emtione, seu commutatione, quae instar obtinet emtionis, seu donatione, seu alio quolibet titulo venientia apud se posterosque suos inconvulsa mansura.

§ 5. Non patimur praeterea, nonnullorum alio genere iura turbari. Notum est, post fatalem hostium ruinam, qua Italia laboravit, in quibusdam regionibus *et* causidicos et iudices defuisse, hodieque ignaros iuris et legum aut raro *a*ut [4] minime reperiri. Nam haec necessitas

[1] Hic desiderantur folia plurima quibus, post verba paragraphi 3 a nobis suppleta, inerant § 4 ipsius constitutionis et octo tituli, quorum numeros et rubricas textu etiam nostro indicamus.
[2] Haenel om.: *sine dubio.*
[3] Haenel: *pretium constiterit accepisse.*
[4] Palimp. add.: *hac(tenus).*

fecitperpetuitatemdareprouincialibusaduocatissiquis
curialisuenditorialiqualaborantinecessitatesubuenit
cummodoabexecutorefiscaliumfunctionummodoacredito
ribusurgereturetsinecautelauendiditquamprementе
iniuriaquererenonuacauatnediutiussuspendiissqualore
custodiaesportuleconcussioneusurisinmaioribus
cumuliscrescentibusuexareturcurnonmaneatuen
ditioqueprestititetobnoxiumdispendiisetsuppliciislibe
rarealiisdistitutaadqueincultapropterea uendiderunt
quiadeuhicespitishonerosamprofessionemnonpoterant
sustinere iniquumesttamiustisprecedentibuscausiscon
fecteuenditionisobhocsolumquiadecretiinterpositiode
fuitadhimifirmitatemstatuoitaq·atemporequohitaliam
alaricusintrauitnullammoueriquestionemhisquecuriales
taliterdefacultatibuspropriisuendiderunt· adiesanela
taehuiussaluberrimaeiussioniscumprediasuadistrahunt
curialesprimoresetiamcuriaequiuendendinecessitatem
ignorarenonpossuntincollegaeuenditionēsuscribant
hochordineomniscausatiosopiatur. Necemptorhis
auctoribusquidquamderesultationeformidatnecuendi
torpotestsubtaliadsertionefraudari· quodsipreceptum
obuersumclarueritabipsisetiamsubscriptionereddilu
bemussubpressumuelindemneuthutilitatieiuscumtempo
reinproboparíteraddicanturindiuersisprouinciisuacuas
curiasderelinquunt· quicertatimadpriuilegiacausidicis
inlustrispretorianesedisadq·urbanaedelatafestinant
cummelioresnatalibussuiseffici uoluntnoncuranturbespro
priasspoliatasministeriisetofficiisdebitisinterire. Nos
nequemelioradesideriauolumusinpedire Nequepas
simdistituiciuitates. quisquishergoadhocofficiumue
nirecontenditnonantesibisciatessepermissumquam
uniuersamuneraquepatriesuedebetexsoluat. Cuiusta
menindulgimusarbitrioutsiadtogamproperatsuffec
tumcuriaeprestet· Cuiusstudioofficiatuniuersaqueper
ipsumfuerantprocuranda· Necseabsolutumcredatstatim

fecit, perpetuitatem dari provincialibus advocatis.

§ 6. Si quis curiali venditori aliqua laboranti necessitate subvenit, quum modo ab exactore fiscalium functionum, modo a creditoribus urgeretur, et sine cautela vendidit, quam premente iniuria quaerere non vacabat, ne diutius suspendiis, squalore custodiae, sportulae concussione, usuris in maiorem cumulum crescentibus vexaretur, cur non maneat venditio, quae praestitit et [1] obnoxium a dispendiis et suppliciis liberari? *Alii* [2] destituta atque inculta propterea vendiderunt, quia ieiuni cespitis onerosam professionem non poterant sustinere. Iniquum est, tam iustis praecedentibus causis confectae venditioni ob hoc solum, quia decreti interpositio defuit, adimi firmitatem. Statuo itaque a tempore, quo Italiam Alaricus intravit, nullam moveri quaestionem his, quae curia*les* taliter de facultatibus propriis vendiderunt. A die sane latae huius saluberrimae iussionis quum praedia sua distrahunt curiales, primores etiam curiae, qui vendendi necessitatem ignorare non possunt, in collegae venditionem subscribant. Hoc ordine omnis causatio sopiatur [3], nec emtor his auctoribus quicquam de resultatione [4] formidat, nec venditor potest sub tali assertione fraudari. Quod si praeceptum obversum [5] claruerit, ab ipsis etiam subscriptoribus reddi iubemus suppressum vel [6] indemne*m*, ut utilitati eius cum *emtore* [7] improbo pariter addicatur [8].

§ 7. In diversis provinciis vacuas curias derelinquunt, qui certatim ad privilegia causidicis illustris praetorianae sedis atque urbanae delata festinant: quum meliores natalibus suis effici volunt, non curant, urbes proprias spoliatas ministeriis et officiis debitis interire. Nos neque meliora desideria volumus impedire, neque passim destitui civitates. Quisquis ergo ad hoc officium venire contendit, non ante sibi sciat esse permissum, quam universa munera [9], quae patriae suae debet, exsolvat. Cuius tamen indulgemus arbitrio, ut, si ad togam properat, suffectum curiae praestet, cuius studio perficiat universa, quae per ipsum fuerant procuranda. Nec se [10] absolutum credat statim [11] *(Sequitur textus pag. 283)*

---

[1] Haenel om.: *et*.
[2] Palimp.: *Aliis*.
[3] Haenel: *sopietur*.
[4] Haenel: *resolutione*.
[5] Haenel: *Quem si deceptum oppressumve*.
[6] Haenel om.: *suppressum vel*.
[7] Palimp.: *tempore*.
[8] Palimp.: *addicantur*.
[9] Haenel: *munia*.
[10] Haenel om.: *se*.
[11] Haenel: *statim credat*.

adpositionemsuffecti quasiintendatefficaxullodebito
actufueritrecursumadipsumprebemusactoremnihilominus
adessecumcurialesquiminusidoneumsusceperuntprofes
surusigiturgestasecumdeferaputmoderatoremconfec
taprouinciae utetofficioiudicisnotumsitlocumabsen
tisq·psonasusceperit quepossitpublicisnecessitatibus
sufficiensdareresponsum· hacprouidentianihilnegle
gens etintotumpotesthurbib·euenire· iubeosane
utsiinprouincialiforoquattuorconstatessecausedicos
quorumpatrociniumincontruersiampartiutriquepos
sitsufficere cumuoluerithisquiultramemoratummodū
potueritinueniri·ueniatadpredictassedesobnegotiaper
duranda· Alioquinlicentiamnonhabebitsiillicnonfue
ritnumerusdesignatus· prouiderienimdecetnepro
uincialestenueshominesdefensionisinopiamautrequi
rereadiutoriasumptuosauenirecogantur· Cumhisergo
inlustresiudicibusadactionemcausarumdebetadmitti
quiprobatarelationeiudiciscompetentistantosintra
prouinciamsibicreditamessecausedicosquipossint
contruuersiesustinereconflictum· Firmine p̄ kinl igitur
it pm ta hancsaluberrimamsanctionemprogrammate
suo·aduniuersorumfacietnotitiamperuenire
DAT PRD KAL IND FIBRUARIAS ROMAE ADELFIO UC CONS
interp haeclexprecipitutquidquidinadministratio
nepositisuelinquolibetofficiomilitantibuslegesan
terioresidspecialiterprescribebantutnihilautconpa
rareautconmutareautdonatumsuscipereTempore
militiaeueladministrationiseisnullarationeliceret.
Sednuncualentinianiimperatorishaclegepreceptum
est·utomnesadministrantesuelmilitantesautinquo
cūq·officiopublicoconstitutisuntetconparandietconmu
tandietaccipiendidonationistitulohabeantliberāpotes
tatem· Solumestutnullusprouidushuiusmodiscriptu
rasautp̄metūautp̄fraudemsuppositepsoneautuiolenter
extortas· idesautincarcereconstitutoautinqibuslibet
uinculisposito

ad positionem suffecti [1] quia, si *in*efficax [2] ullo debito actu fuerit, recursum ad ipsum praebemus auctorem, nihilominus ad *eos* concuriales [3], qui minus idoneum susceperunt. Professurus igitur gesta secum deferat apud moderatorem confecta provinciae, ut et officio iudicis notum sit, locum absentis quae persona susceperit, quae possit publicis necessitatibus sufficiens dare responsum: hac providentia nihil negligens [4] in totum potest urbibus evenire.

§ 8. Iubeo sane, ut, si in provinciali foro quatuor constat esse causidicos, quorum patrocinium in controversiam parti possit utrique sufficere, quum voluerit is, qui ultra memoratum modum potuerit inveniri, veniat ad praedictas sedes ob negotia perduranda [5]. Alioquin licentiam non habebit, si illic non fuerit numerus designatus. Providere enim decet, ne provinciales, tenues homines, defensionis inopiam aut requirere adiutoria [6] sumtuosa venire cogantur. Cum his [7] ergo illustribus judiciis ad actionem causarum debebit admitti, qui probat a [8] relatione judicis competentis, tantos intra provinciam sibi creditam esse causidicos, qui possint controversiae sustinere conflictum. Firmine, parens carissime *atque amantissime*.

§ 9. Illustris igitur et praecelsa magnificentia tua hanc saluberrimam sanctionem programmate suo ad universorum faciet notitiam pervenire. Data prid. Kal. Febr., Romae, Adelphio V. C. Cos.

Interpretatio. Haec lex praecipit, ut, *quia* [9] in administratione positis vel in quolibet officio militantibus leges anteriores id specialiter praescribebant, ut nihil aut comparare aut commutare aut donatum suscipere tempore militiae vel administrationis eis *ulla* [10] ratione liceret; sed nunc Valentiniani Imperatoris hac lege praeceptum est, ut omnes administrantes vel militantes, aut in quocumque officio publico constituti sunt, et comparandi et commutandi et accipiendi donationis titulo habeant liberam potestatem. Solum est, ut nullus *probet* [11] huiusmodi scripturas aut per metum aut per fraudem suppositae personae aut violenter extortas, id est, aut in carcere constituto, aut in quibuslibet vinculis posito, *(Sequitur textus pag. 285)*

---

[1] Haenel: *appositione suffecta.*
[2] Palimp.: *qua si intendat efficax.*
[3] Palimp.: *ad esse cumcuriales.*
[4] Palimp. add.: *et.*
[5] Haenel: *peroranda.*
[6] Haenel: *inopia ad adiutoria.*
[7] Haenel omisso *Cum*, reponis *is*
[8] Haenel om.: *a.*
[9] Palimp.: *quicquid.*
[10] Palimp.: *nulla.*
[11] Palimp.: *providus.*

Autaliquosetormentorumgeneresuppliciorumq·perpes
soautforsitampretiumquodinstrumentisscriptumest
nōdocueritp̄cepisse. Ettuncueronōsolūinstrumentū
sifuerituæuatur·sedtalisemptoretpossessionemreddat
etpretiumuenditoriquodinstrumentiscontineturin
sertumcogaturimplere Sieronihilhorumuendi
torutdictumestfortasseperrtulerit etcontrauendi
·tionemhancuolumtariæfactamsubtaliobiectioneue
niretemptauerit cumpropositampenamquamnōualu
eritconprobaremeritoduranteposessioneiniureilli
usaquofueratconparatapretiumuenditorquodacce
pitemptoricuicalumniamintulitabsquedillationeres
tituat Curialesetiamquib·ullahucusq·sinedecretōin
terpositioneressuasuenderautalienareacorpore
curiaenonlicebatsicertafuerintnecessitateconstric
ti·utdebitumquodpropterhutilitatepublicacontraxit
dumcreditorumpenasmetuitsupplerefestinet quid
quidsubtalineccessitateuendideritomnifirmitate
subsistat·Necinterpositiodecretiquaeratur Sedtantūcuri
alessuiq̄osnecessitaseiuspoteritnonlatere ineauenditio
nesuscribant. Etnihilemptoriδeemptarecalumniepe
nitusoppponatur Sedremconparatamemptorperpetuo
iurepossideat· Itatamenutsiforsitamsealiquafraude
intercedentib·concurialib·suisquisuscriptoresiuben
turaccedereuenditorseprobaueritfuissedeceptū
tamemptorisquamsuscriptoresdispendiumuendi
torisreddantindemnis Curialesuerosiaduocationē
uenireuoluerit autaliquammilitiamsperare prouideant
huiusmodipersonasq·muniaipsorumdebeantspedire
prouisuriutnihil pereosreipublicaepossitinminui nam
adseomnedispendiumnoueritptinereetseadlocūin
quoaliumsubstituerat reuocandum· Reliquumue
rohuiuslegis ideointerpretatumnonest quia
hocinhumprouinciaestae nonhabent,

aut *aliquod se tormentorum genus* [1] suppliciorumque perpesso aut forsitan pretium *se*, quod instrumentis *in*scriptum est, non docuerit percepisse. Et [2] tunc vero non solum instrumentum, si fuerit, vacuatur, sed talis emtor et possessionem reddat, et pretium venditori, quod instrumentis continetur insertum, cogatur implere. Si vero nihil horum venditor, ut dictum est, fortasse pertulerit, et contra venditionem hanc voluntarie factam sub tali obiectione venire tentaverit, cum proposita poena, quae non valuerit comprobare, merito durante possessione in iure illius, a quo fuerat comparata, pretium venditor, quod accepit, emtori, cui calumniam intulit, absque *ulla* dilatione restituat. Curiales etiam, quibus hucusque [3] sine decreti interpositione res suas vendere aut alienare a corpore curiae non licebat, si certa fuerint necessitate constricti, ut debitum, quod pro utilitate publica contraxit, dum creditorum poenas metuit, supplere festinet, quicquid sub tali necessitate vendiderit, omni firmitate subsistat. Nec interpositio decreti quaeratur, sed tantum concuriales sui, quos necessitas eius poterit non latere, in ea venditione subscribant, et nihil emtori de emta re calumniae penitus opponatur, sed rem comparatam emtor perpetuo iure possideat. Ita tamen, ut si forsitan se aliqua fraude, intercedentibus concurialibus suis, qui subscriptores iubentur accedere, venditor se probaverit fuisse deceptum, tam emtoris quam subscriptoris dispendio venditor reddatur indemnis. Curiales vero si ad advocationem venire voluerint aut aliquam militiam sperare, provideant huiusmodi personas, quae munia ipsorum debeant expedire, provisuri, ut nihil per eos rei publicae possit inminui: nam ad se omne dispendium noverint pertinere, et se ad locum, in quo alium substituerant, revocandos. Reliquum vero huius legis ideo interpretatum non est, quia hoc in usu provinciae istae non habent.

---

[1] Palimp.: *aliquo se tormentorum genere.*
[2] Haenel om.: *Et.*
[3] Palimp.: *ulla hucusque.*

XI DEPARENTIBUSQUIFILIOSSUOSPERNECESSITATE
DISTRAXERUNT ETNEINGENUIBARBARISUENUN
DENTURNEQUEADTRANSMARINADUCANTUR·
IMP UALENTINIANUS AGUSTUS AETIOPATRICIO
CUMDIEBUSOMNIBUSETMOMENTISSTUDIUMCELSITUDI
NISTUEETSOLLICITUDINEMPERUIGILEMCIRCAbUTILITATĒ
PUbLICAMCONPROBEMUS ETIAMPRESENTIINSINUATIO
NEMONSTRATISQUANULLUMPATERISBENIGNAETSALUBRIPROUI
DENTIAADDICTAEPNECESSITATEMINGENUITATIPREIUDICIUM
PROUENIRENOSTĒNDIS· NONOMNIASINISTRELICEREFORTUNAE
UTSTATUSQUE MILLAUOLUITINOPIACOGENTISMUTARI·ADSPLEN
DIDIOREMSUUMHUMANITATISNREBENEFICIOREDUCATUR·
NOTUMESTPROXIMEOBSCENISSIMAMFAMAMPTOTAM
HITALIAMDESAEUISSE COACTOSHOMINESFILIOSETPARENTES
UENDERE· UTDISCRIMENINSTANTISMORTISEFFUGERENT
TANTUMUNICUIQ·MISERANDAMACIESETLETALISPEREUNTIUM
PALLOREXTORSIT UTTOTIUSQUEMNATURECONCESSITAMORIS
OBLITIALIENARESUOSGENUSPIETATISPUTARENT· NIHILEST
ENIMADQUODNONDISPERATIOSALUTISINPELLAT· NIHILTURPE
NIHILUETITUMCREDITESURIENS· SOLACURAESTUTQUALECUMQ·
SORTEUIUATUR· SEDINIQUUMIUDICOIDEOLIBERTATEMPERIRE
QUIAUITANONPERIT ETAGIORROREUILISSIMAESERUITUTIS·
NAMINGENUOMORISATIUSESTQUAMIUGUMSERUILEMPERFER
RE· ILLASUNTDULCIAQUEPRESTITANONDEFORMANTQ·ACCE
PISSEDELECTET· QUIB·UTINONTURPESITDICIBENEFICIUM
NONPOTESTSIPEREATQUODSERUISPROSUMMAREMUNE
RATIONEPRESTATUR· IGITURLIBEROSTATUICUISPECIALITER
SAPIENTISSICONDITORESIURISLEGESQ·UOLUERUNTESSECON
SULTUM NULLUMPREIUDICIUMPATIORINROGARIRENOUANT
STATUTAMAIORUMUENDITIONEMCENSEOSUBMOUERIQUAM
PREDICTAFAMISDEINGENUISFIERIPERSUASIT· ITASANEUTEMP
TORPRETIUMSUBQUINTAEADIECTIONERECIPIAT HOCESTUT
QUINTOSOLIDOUNUSADDATURDECEMDUO· SIMILITERCRES
CENTENUMEROQUAMCUMQUESUMMAMUENDITIOFACTADE
SIGNATITAFIT UTNEQ·ILLUMREB·ADFLICTISHACDISPERATIS
...ITIUMPUDEAT EMISSECUI

TIT. XI.—DE PARENTIBUS, QUI FILIOS SUOS PER NECESSITATEM DISTRAXERUNT, ET NE INGENUI BARBARIS VENUMDENTUR, NEQUE AD TRANSMARINA DUCANTUR. (1) IMP. VALENTINIANUS A. AETIO PATRICIO. Quum diebus omnibus et momentis *studium* celsitudinis tuae et sollicitudinem pervigilem circa utilitatem publicam comprobemus, etiam praesenti insinuatione monstrasti, qua nullum pateris benigna et salubri providentia addictae per necessitatem ingenuitati praejudicium provenire. Ostendis, non omnia sinistrae licere fortunae, ut status, quem illa voluit inopia cogente mutari, ad splendorem suum humanitatis nostrae beneficio reducatur. Notum est, proxime obscoenissimam famem per totam Italiam desaevisse, coactosque homines filios et parentes vendere, ut discrimen instantis mortis effugerent. Tantum unicuique miseranda macies et letalis pereuntium pallor extorsit, ut totius, quem natura concessit, amoris obliti, alienare suos, genus pietatis putarent. Nihil est enim, ad quod non desperatio salutis impellat: nîl turpe, nîl vetitum credit esuriens: sola cura est, ut qualicumque sorte vivatur. Sed iniquum iudico, ideo libertatem perire, quia vita non perit, et agi horrore vilissimae servitutis, *ut* exitium pudeat evasisse [1]. Nam [2] ingenuo mori satius est, quam iugum servile perferre. Illa sunt dulcia, quae praestita non deformant, quae accepisse delectet, quibus uti non turpe sit. Dici beneficium non potest, si pereat, quod servis pro summa remuneratione praestatur. Igitur libero statui, cui specialiter sapientissi*mi* conditores iuris legesque voluerunt esse consultum, nullum praeiudicium patior irrogari; renovans statuta maiorum, venditionem censeo summoveri, quam praedicta fames de ingenuis fieri persuasit: ita sane, ut emtor pretium sub quintae adiectione recipiat, hoc est, ut quinto solido unus addatur, decimo duo, similiter crescente numero, quamcumque summam venditio facta designat. Ita fit, ut neque illum rebus afflictis ac desperatis

---

[1] Verba, quae hic deesse notavit scriptor Palimpsesti, mox suo more subjiciet.
[2] Haenel: *Cui non.*

aemisse penitea qui amplius recepit quam ad pretiū
dederat Nec pereat sub tanta clade distracta liber
tas Siquis sane barbaris uenditionem prohibitam fe
cerit uel emptum ingenuum ad transmarina trans
tulerit sciat se sex auriuncias fisciuirib. inlaturum
Quam saluberrimam legem AITI PR A INL et precel
sa magnitudo tua notitiam communium propositis
uulgauit aedictis DAT PRID KFEB ROMAE ADELPHIO UC CONSL
INTERP hoc precipet hec lex ut quicumque ingenui filios
suos in qualicūque necessitate seu famis tempore uendide
rint ipsa necessitate conpulsi emptor si quinque m sol
dos emit sex accipiet si decem duodecim sol similiter
recipiat Aut si amplius secundum scripture rationē
augmentum pretii consequatur. Nam siquis huiusmo
di psonas aliquis ad extraneas gentes aut transmarina
loca transferre aut uendere presumpserit ipse
qui hoc contra statuta presumpserit sex auriuncias
fisco se nouerit inlaturum.
XII De episcopali iudicio et de diuersis negotiis
Imp ualentinianus a firmo ppo et patricio.
De episcopali iudicio diuersorum sepe causatio est
ne ulterius querella procedat necesse est presen
ti lege sanciri Itaque cum inter clericos iurgium
uertitur et ipsis litigatorib. conuenit habeat epis
copus licentiam iudicandi preeunte tamen uinculo
conpromissi quod et de laicis si consentiant auc
toritas nsa pmittit Aliter eos iudices esse non
patimur nisi uoluntas iurgantium interposita sicut
dictum est condicione precedat. qnm constat epis
copos et presbiteros forum legib. non habere nec
de aliis causis secundum archadi et honoridiualia cos
tituta q. theodosianum corpus hostendit preter re
ligionem posse cognoscere Si ambo eiusdem officii
litigatores nollint uel alter uterq. agant publicis
legib. et iure conmuni. Si uero petitor laicus seu in
ciuili

emisse poeniteat, qui amplius recepit [1] quam ad pretium dederat, nec pereat sub tanta clade distracta libertas.

§ 1. Si quis sane barbaris venditionem prohibitam fecerit, vel emtum ingenuum ad transmarina transtulerit, sciat, se sex auri uncias fisci viribus illaturum.

§ 2. Quam saluberrimam legem, Aëti, parens carissime *atque* amantissime, illustris et praecelsa magnitudo [2] tua *notitiae omnium* [3] propositis vulgabit edictis. Data prid. Kal. Febr. Romae, Adelphio V. C. Coss.

Interpretatio. Hoc praecepit haec lex ut [4] quicumque ingenui filios suos in qualibet necessitate seu famis tempore vendiderint, ipsa necessitate compulsi, emtor si quinque solidos emit, sex recipiat; si decem, duodecim solidos similiter recipiat, aut si amplius, secundum scripturae [5] rationem augmentum pretii consequatur. Nam si huius modi personas aliquis ad extraneas gentes aut transmarina loca transferre aut vendere [6] praesumserit ipse, qui hoc contra statuta praesumserit, sex auri uncias fisco se noverit illaturum.

TIT. XII.—DE EPISCOPALI IUDICIO, ET DE DIVERSIS NEGOTIIS. (1) IMPERATOR VALENTINIANUS A. FIRMINO PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIO. De episcopali iudicio diversorum saepe causatio est. Ne ulterius querela procedat, necesse est praesenti lege sanciri. Itaque quum inter clericos iurgium vertitur, et ipsis litigatoribus convenit, habeat episcopus licentiam iudicandi, praeeunte tamen vinculo compromissi. Quod et [7] de laicis, si consentiant, auctoritas nostra permittit. Aliter eos iudices esse non patimur, nisi voluntas iurgantium interposita, sicut dictum est, conditione praecedat, quoniam constat, episcopos et presbyteros forum legibus non habere, nec de aliis causis, secundum Arcadii et Honorii divalia constituta, quae Theodosianum corpus ostendit, praeter religionem, posse cognoscere. Si ambo eiusdem officii litigatores nolint, vel alteruter quae [8], agant publicis legibus et iure communi; sin vero petitor laicus, seu in civili [9] *(Sequitur textus pag. 291)*

---

[1] Haenel: *recipiat.*
[2] Haenel: *magnificentia.*
[3] Palimp.: *notitiam communium.*
[4] Haenel om.: *ut.*
[5] Haenel: *suprascriptam.*
[6] Haenel: *venumdare.*
[7] Haenel om.: *et.*
[8] Haenel om.: *quae.*
[9] Quae abhinc, deperditis foliis, Palimpsestus amisit, ad § 18 usque huius Novellae protendebantur.

magisdeceatadeiusreuerentiaq·illicuisasuntinuiolataseruari·
quodautemantehacpromulgatalegecensuimusamissetem
poribustricenariaesubolipriorid̄hononperire· idargumen
tumtrahiapertadefinitioneprohibemusscilicetutsecundum
legemadpalladiumdatamsubolemdiuidicensemusquedeori
ginariosusceptafueritalieno firmini p̄ r̄ ā inl̄ quareet
permultamagnificentiahancsaluberrimamedictalemlegem
etiampendentibusinforonegotiisprofuturapropositisuul
gauitaedictis· utquantanobisdisponendaequietispublicaecu
rasitomnibusinnotescat·
dāt· xvii· kāl mai rom· erculano ūc consule
interp̄· lexstadediuersisreb·multaconstituitsedinprimis
declericisquoddictumestutnisipconpromissiuinculoiudicium·
episcopalenonade antposteriorilegemaiorianiabrogatum
estdereliquisprecipetutsiquislaicusclericumuelinciuiliseuin
criminalinegotioperauctoritatemiudicisadpublicumprouocaue
rit·sinedilationerespondeat· episcopietiamseuproperuasio
nereialicuiusseuproquib·cūq·grauib·iniuriisadiudiciumfuerint
prouocati· licetincriminalib·causispaliumnulliliceatrespon
dereepiscopistamenetpresbiterishaclegeprestaturutintali
buscausismissoprocuratorerespondeantsinedubioutad
eosredeatsententiaiudicati· inreliquisuerocriminalib·
causisubidescelereꝑsonaconuincendaestsuaminiudicio
presentiamexhibereꝑrocuret quodsitertioconuenti
perexsecutoremadiudiciumuenirenoluerintsententiam
excipiantcontumacis· clericussialiquemlitepulsauerit
inforoilliusquemadiudiciumprouocataudiatursitamen
pulsatusnonadquieueritadepiscopiuelpresbiteriuenire
iudicium· quodsialiutfeceritillequipulsatdefensorescau
saeipsiustaliternotaripreceepitutabomniofficioetprosecu
tionecausarumhabeanturextranei· nullumaetiam
originariuminquilinumseruumsiuecolonumadclerica
tusofficiumiubetaccederenec·inmonasteriisrecipi·neꝑhanc
occasionemdebitamcondicionempossiteuadere· namnec
corporatusciuitatisalicuiusquipublicumseruitiumdebet

seu in criminali causa, cuiuslibet loci clericum, adversarium suum, si id magis eligat, per auctoritatem legitimam in publico judicio respondere compellat. . . . .

. . . .

§ 18. *Si forte duorum praediorum unus dominus atque possessor ex referto originariis et colonis agro ad alterum rus aliquos homines propria voluntate et ordinatione transtulerit, ita id maneat, ut, sive venditione seu donatione seu quolibet alio modo ad diversos dominos res utraque pervenerit, translator originis iure et titulo revocari non liceat. Indecorum est, auctoris facta convelli, quae pro consilio suo et tractatu necessaria iudicavit, quum* magis deceat ad eius reverentiam, quae illi visa sunt. inviolata servari.

§ 19. Quod autem antehac promulgata lege censuimus, amissae temporibus tricenariae [1] sobolem priori domino non perire, id *in* argumentum trahi aperta definitione prohibemus: scilicet, ut [2] secundum legem ad Palladium datam, sobolem dividi censemus, quae de originario suscepta fuerit alieno, Firmine, parens carissime *atque* amantissime.

§ 20. Quare illustris *et praecelsa* per multa [3] magnificentia *tua* hanc saluberrimam edictalem legem, etiam pendentibus in foro negotiis profuturam, propositis vulgabit edictis, ut, quanta nobis disponendae quietis publicae cura sit, omnibus innotescat. Data XV Kal. Mai. Romae, Herculano V. C. Cons.

Interpretatio. Lex ista de diversis rebus multa constituit: sed inprimis de clericis quod dictum est, ut nisi per compromissi vinculum iudicium episcopale non adeant, posteriori lege Maiorani abrogatum est. De reliquis praecepit, ut siquis laicus clericum vel in civili seu in criminali negotio per auctoritatem judicis ad publicum provocaverit *pulsatus* sine dilatione respondeat. Episcopi etiam sive pro pervasione rei alicuius, sive pro quibuscumque gravibus iniuriis ad iudicium fuerint provocati, licet in criminalibus causis per alium nulli liceat respondere. Episcopis tamen et presbyteris hac lege praestatur, ut in talibus causis, misso procuratore, respondeant, sine dubio ut ad eos redeat sententia iudicati. In reliquis vero criminalibus causis, ubi de scelere persona convincenda est, suam in iudicio praesentiam exhibere procurent. Quod si tertio conventi per exsecutorem ad iudicium venire noluerit, sententiam excipiant contumacis. Clericus si aliquem lite pulsaverit, in foro illius, quem ad iudicium provocat, audiatur: si tamen pulsatus non acquieverit ad episcopi vel presbyteri venire iudicium. Quod si aliud fecerit ille, qui pulsat, defensores causae ipsius taliter notari praecepit, ut ab omni officio et prosecutione causarum habeantur extranei. Nullum etiam originarium, inquilinum, servum sive colonum ad clericatus officium iubet accedere, neque in monasteriis recipi, ne per hanc occasionem debitam conditionem possint evadere. Nam nec corporatus civitatis alicuius, qui publicum servitium debet, *(Sequitur textus pag. 293)*

---

[1] Haenel: *originariae.*
[2] Haenel om.: *ut.*
[3] Haenel: *et per multa.*

NE CURIALIS NEC COLLEGIATUS CLERICUS ESSE PRESUMAT. CLERICOS QUOQUE
PRECIPET UT NEGOTIATIONES NULLATENUS EXERCERE PRESUMANT
QUOD SI FECERINT UEL UT ALIOS NEGOTIATORES A IUDICIB' EMENDENTUR
DE CORPORIB' NAMQ' PUBLICIS NULLUM FIERI DEFENSOREM ECCLESIAE
LEX ISTA CONSTITUIT QUOD SI QUIS EX CURIA ADQUIEUERIT UT FIAT
DEFENSOR ECCLESIAE NOUERIT RES SUAS OMNES CURIAE AUT ILLI
CORPORI UNDE DISCESSERAT ADPLICANDAS ET SE AD SERUITUM CIUI
TATIS IN SUO CORPORE REUOCANDUM. NAM ET IUDICEM ET OFFI
CIUM EIUSDEM PROUINCIAE SI EOS NON REUOCAUERINT GRAUISSI
CUT IPSA LEX LOQUITUR DICIT POENA FERIENDOS. DIACONOS QUI EX
CURIALIBUS UEL EX QUOLIBET CORPORE PUBLICO FACTI SUNT
PRECIPET UT PRO SE AGENDA QUE HUTILITATI PUBLICAE DEBENTUR
SUFFECTOS DARE DEBEANT QUOD SI NON DEDERINT IPSI AD
CONDICIONEM DEBITAM REUOCENTUR. NAM EPISCOPOS ADQ'
PRESBITEROS NON IUBET HAC LEGE CONSTRINGI. NISI TANTUM
UT DE PATRIMONIIS SUISQ' SUNT MAIORIANI LEGE CONSTITUTA
EUIDENTER OBSERUENT. ORIGINARIOS UERO UEL SERUOS QUI
AD HONOREM ECCLESIASTICUM ADSPIRAUERINT DEBERE INFRA XXX
ANNOS AD HIS REUOCARI. ITA TAMEN UT DIACONUS PRO SE UICARIUM
SI ABUERIT REDDAT. ET OMNE PECULIUM SUUM DNS EIUS USUR
PET. QUOD SI UICARIUM NON HABUERIT UNDE REDDAT IPSE AD
CONDICIONEM PROPRIAM REUOCETUR. NAM OMNES CLERICOS
IUBET UT NULLUS CAUSAS ALIAS NISI TANTUM ACTUS AECLESIASTI
COS AGANT. ET UT PUBLICA LOCA PRO ECLESIARUM REPARATIO
NE NON DESTRUANT. DE SUCCESSIONE QUOQUE HOC SPECIA
LITER CREDIDIT INSERENDUM UT SI UIR UXORE UIUA MORIATUR
ET FILIOS NON HABEAT SED AUT PATREM AUT MATREM DIMITTAT
DE SPONSALICIA DONATIONE QUAM FECIT MEDIETATEM SIBI
UXOR UINDICET MEDIETATEM PATRI AUT MATRI DEFUNCTI MARITI
QUI SUPRESTIS EORUM FUERIT SINE DIFFICULTATE RESTITUAT.
QUOD SI AETIAM UXORI TALIS CAUSUS EUENERIT DE DOTEM QUAM
AB UXORE MARITUS ACCEPIT SIMILI RATIONE ID EST MEDIETATEM
PARENTIB' AC SI UNUS EORUM SUPRESTIS FUERIT SE NOUERIT RED
DITURUM. QUOD SI NEC PARENTES SUPRESTITES FUERINT NEC
FILI PERSONA CONIUGIS QUE ALTERO SUPERUIXERIT ET DOTEM ET

nec curialis nec collegiatus clericus esse praesumat. Clericos quoque praecepit, ut negotiationes nullatenus exercere praesumant: quod si fecerint, velut alii negotiatores, a iudicibus emendentur. De corporibus namque publicis nullum fieri defensorem ecclesiae, lex ista constituit. Quod si quis ex curia acquieverit, ut fiat defensor ecclesiae, noverit res suas omnes curiae aut illi corpori, unde discesserat, applicandas, et se ad servitium civitatis in suo corpore revocandum. Nam et iudicem et officium eius provinciae, si eos non revocaverint, gravi, sicut ipsa lex loquitur, dicit poena feriendos. Diaconis, qui ex curialibus vel ex quolibet corpore publico facti sunt, praecepit, ut pro se *ad* agenda, quae utilitati publicae debentur, suffectos dare debeant. Quod si non dederint, ipsi ad conditionem debitam revocentur. Nam episcopos atque presbyteros non iubet hac lege constringi, nisi tantum, ut de patrimoniis suis, quae sunt Maioriani lege constituta, evidenter observent. Originarios vero vel servos, qui ad honorem ecclesiasticum adspiraverint, debere intra XXX annos a dominis revocari. Ita tamen, ut diaconus pro se vicarium, si habuerit, reddat, et omne peculium suum dominus eius usurpet quod si vicarium non habuerit, unde reddat, ipse ad conditionem propriam revocetur. Nam omnes clericos iubet, ut nullas causas, alias nisi tantum actus ecclesiasticos agant, et ut publica loca pro ecclesiarum reparatione non destruant. De successione quoque hoc specialiter credidit inserendum, ut, si vir uxore viva moriatur, et filios non habeat, sed aut patrem aut matrem dimittat, de sponsalitia donatione, quam fecit, medietatem sibi uxor vindicet, medietatem patri aut matri defuncti mariti, qui superstes eorum fuerit, sine difficultate restituat. Quod etiamsi uxori talis casus evenerit, de dote, quam ab uxore maritus accepit, simili ratione, id est, medietatem parentibus, aut si unus eorum superstes fuerit, se noverit redditurum. Quod si nec parentes superstites fuerint, nec filii, persona coniugis, quae altero supervixit, et dotem et *(Sequitur textus pag. 295)*

DONATIONEMSIBIIUREPERPETUOUINDICABIT ITAUTFACIENDI
DEIDQUIDQUIDUOLUERITHABEATLIBERAMPOTESTATEM. MULIER
UEROQ·FILIOSDERELINQUIDSIMARITOSUPRESTITEINTESTATA
DEFECERITMARITUSEIUSHOCESTPATEREORUMFACULTATESABUXORE
DIMISSASPROHUSUFRUCTUINSUAHABEATPOTESTATE. ITAUTUNUS
QUISQ·FILIORUMADUICENSIMUMAETATISSUEANNUMPERUENERITME
DIETATEMPORTIONISSUAESINEDILATIONERECIPIAT. ETME
DIETATEMPATERSIBIINDIEMUITESUAEADHUSUMRETINEAT.
QUODSIALICUITRANSACTOUICENSIMOANNOMEDIETATEMPOR
TIONISSUAEDARENOLUERITFRUCTUSEIUSMEDIETATISQUAM
DATURUSERATPOSTMORTEMPATRISFILIUSDEPATERNAHE
REDITATEASUCCESSORIB·EIUSHABITAEXTIMATIONERECIPIAT.
QUODPATRIEXIGEREPROSUAPOTESTATENONUALUIT QUEDI
UERSISUEROINTERCONIUGESSUBLATANOUELLALEGEQ·SUNT
ADIUOCONSTANTIOORDINATAPRECIPITOBSERUARI. TRI
CENNALEMUEROLEGEMINOMNIB·NEGOTIISITAIUBETEUI
DENTIUSCUSTODIRIUTOMNIATEMPORAQ·ININFINITUMNE
GOTIAEXTENDEBANTQUIADIUERSISINQUADRAGINTAANNOS
DIUERSIIURISCONSULTORESDEALIQUIB·REB·PPETUAMFECE
RANTACTIONEM. SPECIALITERCENSUITUTOMNIADEOMNIB·
CAUSISINFRA·XXXANNORUMCURRICULACONCLUDANTUR.
PRETERSICUTDEPOSTLIMINIODICTUMESTILLIANNOTRICEN
NIOCAPTIUISINPUTARINONDEBENT·INQUIB·HOSTIUMDOMINATIO
NEDETENTASUNT QUAETAMENLEXTRICENNALISSICUTILLA
TEMPORAADXXXANNOSREUOCATQUEMAMPLIUSLITESFECE
RANTPROPAGARI ITARELIQUAQ·INFRAXXXANNOSSUISQUIB·
CUMQ·LOCISEUIDENTERIUSSASUNTOBSERUARIINOMNIB·
PRECIPETCUSTODIRI. NAMETETIAMLISINFRATRICENNIUM
INCOATAFUERITETNONFINITAQUASINECCEPTAFUERIT·ITAHA
BEATUREXTINCTA EXCEPTOPUPILLARISCAUSAE
QUIB·PROHETATISFRAGILITATESICUTLEXDIUITHEODOSICONTI
NETCONSTATESSECONSULTUMUTEATEMPORAINTRICENNIUMNON
INPUTENTURINQUIBUSMINORESSUBTUTORUMIUBENTURPO
TESTATECONSISTERE AQUIB·TANTUMSIPOSTUICENSIMUMET
QUINTUMANNUMEXEOQUOCOMPETEREACTIOCEPERAT·LISFUE
RITCONTESTATA

de pupillis loquitur

donationem sibi iure perpetuo vindicabit, ita ut faciendi de his, quicquid voluerit, habeat liberam potestatem. Mulier vero, quae filios dereliquit, si marito superstite intestata defecerit, maritus eius, hoc est pater eorum, facultates ab uxore dimissas pro usufructu in sua habeat potestate: ita ut *quum* unusquisque filiorum ad vicesimum aetatis suae annum pervenerit, medietatem portionis suae sine dilatione recipiat, et medietatem pater sibi in diem vitae suae ad usum*fructum* retineat; quod si alicui transacto vicesimo anno medietatem portionis suae dare noluerit, fructus eius medietatis, quam daturus erat, post mortem patris filius de paterna hereditate a successoribus eius habita aestimatione recipiat, quos patri exigere pro sua potestate non valuit. De divortiis vero inter coniuges, sublata Novella lege, quae sunt a divo Constantio ordinata, praecepit observari. Tricennalem vero legem in omnibus negotiis ita iubet evidentius custodiri, ut omnia tempora, quae in infinitum negotia extendebant: quia diversi in quadraginta annos, diversi iurisconsultores de aliquibus rebus perpetuam fecerant actionem; specialiter censuit [1], ut omnia de omnibus causis intra XXX annorum curricula concludantur, praeter, sicut de postliminio dictum est, *ut* illi anni *salvo* tricennio captivis imputari non debeant, in quibus hostium dominatione detenti sunt. Quae tamen lex tricennalis, sicut illa tempora ad XXX annos revocat, quae amplius lites fecerant propagari, ita reliqua, quae intra XXX annos suis quibusque locis evidenter iussa sunt observari, in omnibus praecipit custodiri. Nam et [2] etiam*si* lis intra tricennium inchoata fuerit et non *de*finita, quasi nec coepta fuerit ita [3], habeatur exstincta: excepta pupillari causa, quibus pro aetatis fragilitate, sicut lex divi Theodosii continet, constat esse consultum: ut ea tempora in tricennio non imputentur, in quibus minores sub tutorum iubentur potestate consistere. A quibus tantum [4], si post vicesimum *et* [5] quintum annum, ex eo, quo competere actio coeperat, lis fuerit contestata, *(Sequitur textus pag. 297)*

---

[1] Haenel: *commemoravit.*
[2] Haenel om.: *et.*
[3] Haenel om.: *ita.*
[4] Haenel: *tamen.*
[5] Haenel om.: *et.*

annos
quinquemtantumsupertricenniopupillisiubetaugeri
itautconpletistricintaetquinq·annissicutreliquo
rumcausaintraxxxannisitaeteorũinfratricensium
etquintumannumspatiaconcludantur· pupilorum
uerocausaeuellitesq·antequamaduicesimumetquintm̃
annumpueniantcontestataefuisseprobanturintra
tricenniumsineadiectionequinquenniimodisomnibus
depe tito ribus dicit· consumentur Depetitoribusueroconstitu
tumestutsipetitoraduersariumsuumpulsatuminiudi
cioof ferreuoluerit quemautsubfideiussione
aut cautionefecitadducietnonfestinetintra
quattuormensesinq̄ib·tameniudexadaudiendasreli
quascausasuacaredignoscituractionemquampropo
suitdebeatexpedireillequemconpulitadaudientiam
litis
obseruaresumptusetexpensasapetitorerecipiatet
liberabscedat· Saluatamenintegritatenegotiilliuspe
titoris·quisiadpresensprotarditatesumptuumuelex
pensarumdamnasustinuit· Namsiquispulsatusiniudi
cioadessenoluerit posttertiamconuentionemsciat
secontumacissententiamsubiturum·idestutquid
quidsiadfuissetiniudicioaddicendus eratpetenti
litigatoriquasiuictusexsoluat· Quicumq·autemsi
deagroueldedomofueritpulsatussinefideiussione
alicuiuscaueatadfuturumesseiudicium Namsipe
cuniamquisabeorepetatfideiussorempro quantitate
pecuniaeeiusdẽpulsatordaredebebit· Sidehocdebi
tumuoluerit pararecon flictum tunctamen fideius
soraborequirinondebet· Quandopulsatusinhis
locisinquib·audientiaestnonminoresdebitiipsiusposses
qui iudi cem pro quib· cũ q· causis aduersũ sibi sen serit· sioneshabereprobatur Siquisiudicempro quib·
cumq·causisaduersumsibiessesenserit authabueritfor
tesuspectum uocemappellationisexhibeat utcumei
successumfueritintegronegotioaputaliumiudicem
amotisdilationib·possitaudiri· Ineauerocausaiudicia
riaepotestatiidestinlustriappellarinondebet·

quinque tantum annos [1] supra tricennium pupillis iubet augeri. Ita ut completis triginta et quinque annis, sicut reliquorum causae intra XXX annos, ita et eorum infra *tricennium* [2] et quintum annum spatia concludantur. Pupillorum vero causae vel lites, quae, antequam ad vicesimum et quintum annum perveniant, contestatae fuisse probantur, intra tricennium sine adiectione quinquennii modis omnibus consumantur. De petitoribus vero constitutum est, ut, si petitor adversarium suum pulsatum in iudicio *deferre* [3] voluerit, quem aut sub fideiussione aut cautione fecit adduci, et non festinet intra quatuor menses, in quibus tamen iudex ad audiendas reliquas [4] causas vacare dignoscitur, actionem, quam proposuit, debeat expedire: ille, quem compulit ad audientiam, observare sumtus et expensas litis a petitore recipiat, et liber abscedat: salva tamen integritate negotii illius petitoris, qui [5] ad praesens pro tarditate sumtuum vel expensarum damna sustinuit. Nam si quis pulsatus in iudicio adesse noluerit, post *tertiam* [6] conventionem sciat se contumacis sententiam subiturum: id est, ut quidquid, si adfuisset, in iudicio addicendus erat, petenti litigatori quasi victus exsolvat. Quicumque autem si de agro vel de domo fuerit pulsatus, sine fideiussione alicuius caveat *se* [7] adfuturum esse *in* iudicio. Nam si pecuniam quis ab eo repetat, fideiussorem [8] pro quantitate pecuniae eiusdem pulsator [9] dare debebit, si de hoc debito voluerit parare conflictum: tunc tamen fideiussor ab eo requiri non debet, quando pulsatus in his locis, in quibus audientia est, non minoris debiti ipsius possessiones habere probatur. Si quis iudicem pro quibuscumque causis adversum sibi esse senserit, aut habuerit fort*asse* suspectum, vocem appellationis exhibeat, ut, quum ei successum fuerit, integro negotio apud alium iudicem amotis dilationibus possit audiri. In ea vero causa iudiciariae potestati, id est illustri appellari non debet, *(Sequitur textus pag.* 299*)*

---

[1] Haenel: *quintum tantum annum.*
[2] Palimp.: *tricensium.*
[3] Palimp.: *offerre.*
[4] Haenel om.: *reliquas.*
[5] Palimp. add.: *si.*
[6] Haenel: *trinam.*
[7] Haenel add.: *se.*
[8] Haenel: *fideiussionem.*
[9] Haenel om.: *eiusdem pulsator.*

In quousque ad C solidos si fuerit iudicatum. Siquis *SI UNUS DUORUM FUERIT DOMINUS PREDIORUM*
dns duorum fuerit prediorum et de una possessione ad
aliam qui urris sui est mancipia originaria uel colonaria trans
tulerit et ad diuersos dns fundus uterq' peruenerit nihil
contra ordinationem prioris domini aliunde translatis man
cipiis repetere aut pulsare presumat Sed cui aut uenditur.
aut donatus aut dimissus ager fuerit in eo eum statum pos
sideat in quo ab auctore constat fuisse dimissum De colono *DE COLONIS DICIT*
rum uero agnatione remota ambiguitate hac lege constat
esse preceptum ut secundum legem que ad palladium data
est de colono et colona inter duos dominos diuidatur ag
natio idest ut coloni dns duas partes filiorum et tertiam
colone dns sibi debeat uindicare. Q' uero actiones per
petue fuerint et ad tricennium reuocatae sunt placuit ab nec
ti idest hereditatis petitio si tamen ab auctore cui conpete
bat fuerit incoata poenalis actio · homicidii · furti · tu
telae · gesta · de fugitiuis · decurialibus uel collegia
tis reuocandis · empti · uenditi · locati et conducti
negotiorum gestorum mandati pro socio .

FINIUNT NOVELLAE LEGIS DIVI VALENTI NIANI AGUSTI INCIPIUNT LEGES DIVI MARCIANI AGUSTI FELICITER AMEN

I

Neminem exhiberi de prouincia ad comitatum nisi ad
relationem iudicis a quo fuerit appellatum ·
Impp ualentinianus et marcianus aa edictum
Multa remediorum generans ae clementiae prouin
cialibus suis prospicere gestienti et crebra cogitatio
sub petit et ipse rerum husum adportat. Nam cum uena
lem iudicum ambitum radicitus amputasset et ad res pri
uatas uel publicas sincerissime gubernandas homines

in *qua* [1] usque ad C. solidos [2] fuerit iudicatum. Si quis dominus duorum fuerit praediorum, et de una possessione ad aliam, quae iuris sui est, mancipia originaria vel colonaria transtulerit, et ad diversos dominos fundus uterque pervenerit, nihil contra ordinationem prioris domini aliunde translatis mancipiis repetere aut pulsare praesumat, sed cui aut venditus aut donatus aut dimissus ager fuerit, in eo eum statum possideat, in quo ab auctore constat fuisse dimissum. De colonorum vero agnatione id remota ambiguitate hac lege constat esse praeceptum, ut secundum legem, quae ad Palladium data est de colono et colona, inter duos dominos dividatur agnatio, id est, ut coloni dominus duas partes filiorum et tertiam colonae dominus sibi debeat vindicare. Quae vero actiones perpetuae fuerunt, et ad tricennium revocatae sunt, placuit annecti, id est, hereditatis petitio, si tamen ab auctore, cui competebat, fuerit inchoata poenalis [3] actio, homicidii, furti, tutelae gestae, de fugitivis, de curialibus, vel *de* collegiatis revocandis, emti, venditi, locati et conducti, negotiorum gestorum, mandati, pro socio.

FINIUNT NOVELLAE LEGES D. VALENTINIANI AUGUSTI [4].

INCIPIUNT LEGES NOVELLARUM D. MARTIANI AUGUSTI FELICITER, AMEN [5].

TITULUS I.—NEMINEM EXHIBERI DE PROVINCIA AD COMITATUM, NISI AD RELATIONEM IUDICIS, A QUO FUERIT APPELLATUM. (1) IMPP. VALENTINIANI ET MARTIANI [6] AA. EDICTUM. Multa remediorum genera nostrae clementiae, provincialibus suis prospicere gestienti, et crebra cogitatio suppetit, et ipse rerum usus apportat. Nam quum venalem iudicum ambitum radicitus amputasset, et ad res privatas vel publicas sincerissime gubernandas homines *(Sequitur textus pag. 301)*

---

[1] Palimp.: *quo*.
[2] Palimp. add.: *si*.
[3] Haenel: *finalis*.
[4] Haenel: *Explicit liber legum Novellarum*.
[5] Haenel om.: *feliciter amen*. Diversis formulis significant codices finem Valentiniani Novellarum et principium Novellarum Martiani; sed quas Palimpsestus ostendit non repetivit alius, hactenus editus. Unde videtur ad familiam singularem noster omnino redigendus.
[6] Palimp.: *Valentinianus et Marcianus*.

spectandosadqueconsultostraxisseinuitos· Sciensquip
pefelicemforerempublicamsianolentibusetactospu
blicos(RE)pulsantib· cogitantinsẽ pietatis statimoccurrit
qnm modopossintlongiitinerisinterualloetinormibus
sumptibuslegitimoegentesauxilioliberari· Uidetisenim
agminauidetiscateruasadeuntiuminfinitasnonsolumafi
nitimisprouinciisuerumextremoorbisromanilimite
confluentesetaduersumsuosaduersariosconquerentes
quodprofectonullatenusaccidissetintegritasuelseueri
tasiudicumfloruisset· etneigiturhuiusmodiflagitia
etiamulteriusporrigatur· neq· dissertuslaborib· suis·
autcertedulcib· pignorib· pincognitasmundipartesdiutiu
puagentur hocconsultissimoedictostatuendumpariter
etomnib· declararandumpietasñsadecernit· Quicumque
ciuilemactionemuelcertecriminalemactionemaduersa
riissuisintenderemoliunturuirosclarissimosadeant
prouinciarumrectores· etexpositisquerimoniisinsinua
tisq· desideriis(suis)paratissimumpromptissimumq· posthac
subsidiumiurisexpectent· etillinoxieuim(potentia)legumbenignã
opponant· illidiuitiisintegrammentemobiciantnonillo
supciliioquodhoctemporenullumterrebitnoneffemina
uitmentemseueramquilibetcensusoblatus· Sedunicuiq·
nonaltioresuspectanondispectahumilioreportunañse
mandatorumnoninmemorespietatisetantiquoetñso
iuresuccurrent· Etquerimoniassuasprobantibus
autindemnitateseruataautlegitimauindictaconsulen
tes(s)subsecutahasergoobcausasnullumaduersariumsuum
aproximisuellongiquispartib· nonpsacrosadpatusnõp
magnificentissimorumuelinlustriumiudicumsententi
amuolumusexhiberi· Nisiforsitamautpropterpotesta
tũaduersariisautipsiusreidifficultatemautpublicidebi
timolemdeficienterectoreprouinciaespecialisiudicis
quiinlocisuelproximodegetuelamplissimaepotestatis
uelaliorummaiorumiudicumauxiliumpostuletur hispro
commodousoetpronsi imperiihumanitatedispositis

spectandos atque consultos traxisset invitos, sciens quippe, felicem fore rem publicam, si a nolentibus et actus publicos repulsantibus *regeretur*, cogitanti nostrae pietati statim occurrit, *quonam* modo possint longi itineris intervallo et enormibus sumtibus legitimo egentes auxilio liberari. Videtis enim agmina, videtis catervas adeuntium infinitas non solum a finitimis provinciis, verum extremo orbis Romani limite confluentes, et adversum suos adversarios conquerentes. Quod profecto nullatenus accidisset, *si in locis* integritas vel severitas iudicum floruisset. Et ne igitur huius modi flagitia etiam ulterius porrigantur, ne quis *desertis laribus* [1] suis aut certe dulcibus pignoribus per incognitas mundi partes diutius pervagetur, hoc consultissimo edicto statuendum pariter et omnibus declarandum pietas nostra decernit.

§ 1. Quicumque civilem actionem vel certe criminalem actionem [2] adversariis suis intendere moliuntur, viros clarissimos adeant provinciarum rectores, et expositis querimoniis insinuatisque desideriis suis, paratissimum promtissimumque post hac subsidium iuris exspectent. Illi noxiae potentiae vim legum benignam opponant: illi divitiis integram mentem obiiciant. Non illum supercilium, quod hoc tempore nullum *est*, terrebit: non effeminabit mentem severam quilibet census oblatus: sed unicuique, non altiore suspecta, non despecta humiliore fortuna, nostrae mandatorum non immemores pietatis, et antiquo et nostro iure succurrent, et querimonias suas probantibus aut indemnitate servata, aut legitima vindicta consulentes subsecuta.

§ 2. Has ergo ob causas, nullum adversarium suum a proximis vel longinquis partibus, non per sacros affatus, non per magnificentessimorum vel illustrium iudicum sententias volumus exhibere, nisi forsitan aut propter potestatem adversarii, aut ipsius rei difficultatem, aut publici debiti molem deficiente rectore provinciae specialis [3] iudicis, qui in locis vel proximo deget, vel amplissimae potestatis, vel aliorum maiorum iudicum auxilium postuletur.

§ 3. His pro commodo vestro et pro nostri imperii humanitate dispositis, *(Sequitur textus pag. 303)*

---

[1] Palimp.: *dissertus laboribus.*
[2] Haenel: *accusationem.*
[3] Haenel: *spectabilis.*

unusquisqueuestrumcumsintinlociudices(iudicis) legumcustodes
etearūpuicilesdefensores. proutquisquepossitsinepere
grinationesinesumptib·supdubiisreb·etadireludices
etauxsiliūamicūlegib·adipisci hecq·dictasuntobserua
redebebit· Siueroueladuersariistamquamexcedente
prouincialepre(s)diumfueritcontemptusuelaiudicenon
auditushecq·inamplissimaepotestatisuelaliorūmaior
competentitamenexaminep relationemiudiciscontra
aduersariummissa· Seuipsumiudicemdocumentisqib·
demneglexissent nsē maiestatis aedictasuipericul
memore promiseritprobaturum tuncpostindemni
tate legib·reseruatumaetiamuindictaiuriscongruain
uictumiurisprotinussubsequetur quodsiapellatio
apudiudicēfueritsubsecuta· eaq·supprouocationib·le
gib·antiqitussstatutasuntdiligentiusmodisomnibus
complebunturhisadditur aliutmaiusqodinnocentespre
cipuehactenuscontérebant· Nōnullinamq·suisalligationib·
diffidentesnesanesuosaduersariostantummodocupien
tesnoniurecommissisedartepugnauant· etpsermonem
fucatumetfalerataverbanonnumquamlegib·antecon
fusisadalienaeosiudiciapertrahebant· Uthincsepiusue
neritutetmilesinciuileetpriuatusinmilitarisedsibiin
congruoperegrinaturiudicio· Ergohancquoquepar
temneadlesionemnobissubiectorumlegemsuperioris
etlegumcontemptumalteriusalteriuspdurarehocpro
uidentissimoaedictonsōpietasgensuitemendandum·
iubemusnamq·omnespropriscishacsaluberrimisinstitu
tissuosaduersariossatisfactionemforsitamdifferentes
inproprionoinminim(e)competentisfictisqib·dāoccasio
nib·exposcerelitigatorreiforumsequaturquodsinecales
tisententianonconstatessedecretumintactuminuiolatūq·
seruetur· Nemonsāserenitatepostuletnecenimimpe
trabitnōrescriptumnonmandatumueliussūquoddicit
sacrāsuosaduersariosinminimecōpetentiiudiciorespōdere
Maxime(cum)hoctemporequodsuperiusdictumestunus
quisque

unusquisque vestrum quum sint iudices in locis legum custodes et earum pervigiles defensores, prout quisque possit, sine peregrinatione, sine sumtibus super dubiis rebus et adire iudicem et auxilium amicum legibus adipisci haec, quae dicta sunt, observare debebit, si vero *ab adversario* [1], tamquam excedente provinciale praesidium fuerit contemtus, vel a iudice non auditus, hocque in amplissimae potestatis vel aliorum maiorum competenti tamen examine per relationem iudicis contra adversarium emissam seu ipsum iudicem documentis quibusdam *neglexisse* [2] nostrae maiestatis edicta sui periculi memor se promiserit probaturum, tunc post indemnitatem ei legibus reservatam [3] etiam vindicta iuri congrua in victum [4] iuris [5] protinus subsequetur.

§ 4. Quod si apellatio apud iudicem fuerit subsecuta, ea quae super provocationibus legibus antiquitus statuta sunt, diligentius modis omnibus complebuntur.

§ 5. His additur aliud maius, quod innocentes praecipue hactenus conterebat. Nonnulli namque suis allegationibus diffidentes vexare suos adversarios tantummodo cupientes non iure *cum his* [6] sed arte pugnabant, et per sermonem fucatum et phalerata verba nonnunquam legibus ante confusis ad aliena eos iudicia pertrahebant *ita* ut hinc saepius eveniret, ut et miles in civili, et privatus in militari sed sibi incongruo peregrina*re*tur iudicio. Ergo hanc quoque partem, ne ad laesionem nobis subiectorum legem superioris [7] *patiamur iuris* et legum contemtum ulterius perdurare, hoc providentissimo edicto nostra pietas censuit emendandum. Iubemus, namque omnes pro priscis ac saluberrimis institutis suos adversarios satisfactionem forsitan differentes in proprio *foro* non in minime competente fictis quibusdam occasionibus exposcere litigatorem.

§ 6. *Actor rei* forum sequatur. Quod sine coelesti sententia non constat esse decretum intactum inviolatumque servetur; nemo *a* nostra serenitate postulet, nec enim impetrabit non rescriptum, non mandatum vel iussum, quod dicunt sacrum, suos adversarios in minime competenti iudicio respondere, maxime quum hoc tempore quod superius dictum est unusquisque

[1] Palimp.: *vel adversariis.*
[2] Palimp.: *neglexissent.*
[3] Haenel: *reservatum.*
[4] Haenel: *convictum.*
[5] Haenel om.: *iuris.*
[6] Palimp.: *commissi.*
[7] Haenel om.: *legem superioris.*

CLARISSIMORUMUELSPECTABILIUMIUDICUMSITAMENPROCAUSAS
PREDICTASITAUTSUSTULERITETINTEGRASADEUNTIB·AURESPRE
BERE· INOMNIPOSTPOSITAINDICIAOMNISEXPRETAGRATIARECTO
PROPOSITOPOTUERITIUDICARE· QUAFORMAMETIAMINMILITARI
PARTEIDUOLUMUSOBSERUARE· NECPASSIMALIQUEMARMATAEMI
LITIAE SOCIATUM LONGINQUISPARTIB·TRAHI· SEDINLOCISAPUTCONPE
TENTEMIUDICEMPULSARI· NISITAMENSUPMAXIMISETNECESSA
RIISCAUSISETMILITAREMIUDICEMINLOCISEXCIDENTIB·FUERITACCU
SATUSNONIGNORANTEEOCIUSINTERPELLATIONEALIQUISECUNDUM
DATAMFORMAMLONGINQUAFUERITPROTRACTUSEXAMINA QUOD
SICULPASUIFUERITDILATATACOGNITIOUELMINIMEACTIONIS
SUAEADFUERITUELDELATAPROBAUERIT· PROCALUMNIAMQUI
DEMPOENAMLUATLEGIB·CONSTITUTAM· PROPECUNIALICAU
SAPOSTDISPENDIAPOSTSUMPTUSCONSIDERATAQUANTITATEPOS
TULATORUMUELMEDIIITINERISINTERUALLOCONDEMNATIO
NEMPROEXTIMATIONEIUDICISSUSTINEBIT· NAMDIGNUM
ESTEOSQUIMAIORUMNOSTRARUMLEGUMAUARITIASTIMULANTEUEL
INUIDIAINCITANTEFINESPTURBARESEUCASTRAPFRINGERE
CONABUNTUR ALIITANTUMSALTIMINTIMATOQUOMAGISPUNIUNTUR
DISPENDIOREFRENARI· HERGOCONSULITEURISCONMODISNRIS
SALUBERRIMISPAREREPRECEPTIS· NEMOANSAPIETATEMAIO
RIB·OCCUPATAUELADMAGNIFICENTISSIMISSEUINLUSTRIB·IUDICIB·
NISIINMAXIMISHACNECESSARIISQUODSUPERIUSESTCAUTUM
REB·PUBLICISUELDEBITISEXIBITIONISSUBSIDIUMPOSCAT·NAM
SIQUISALITERQ·DICTACONTINENTPOSTULANTIANIMOHISDISPECTIS
IUDICEMUELNOSEPRIMUMCONTRAORDINEMLEGUMADIERITMAIES
TATEM SCIATSENONSOLUMLITISIACTURAMADQ·PLUSPETITIO
NISPERICULUMUERUMETIAMCONPETENTIMOTUIFORESUB
DENDUM· DAT·V IDVS·OCTB·CONSTANTINOPOLIM·VALNO·A·VII·ET·AB·NDTIO·UC·CONS

UTQUIPULSATURAUTREPETITIONEAUTCRIMINISOBIECTIONEINPROUINCIAINQUACONSISTETSUASEXERATACTIONES

INTERP SIQUISADUERSARIUMAUTREPETITIONEAUTCRIMINIS
OBIECTIO NEPULSAUERITINPROUINCIAINQUACONSISTETILLEQUI
PULSATURSUASEXERATACTIONES· NECEXTIMETADUERSARIUM
ALIBILONGIUSADIUDICIUMPTRAHENDUM· ILLEUEROQUIPULSA
TUSFUERITSIIUDICEMSUSPECTUMHABUERITLICEATAPPELLARI· SIMILITERTI
AMETMILITANTESHORDINETENEANTUR·UTETIPSIAPUTCONPE
TENTES IUDICES

clarissimorum vel spectabilium iudicum, si tamen, pro*pter* causas praedictas, ita usus tulerit [1] et integras adeuntibus aures praebere et [2] omni postposita invidia, omni *spreta* gratia recto proposito potuerit iudicare.

§ 7. Quam formam etiam in militari parte id [3] volumus observari nec passim aliquem armatae militiae sociatum longuinquis partibus trahi, sed in locis apud competentem iudicem pulsari, nisi tamen super maximis et necessariis causis et militarem iudicem in locis *excedentibus* fuerit accusatus non ignorante eo, cuius *ex* interpellatione aliquis secundum datam formam *in* longinqua fuerit protractus examina; quod si culpa sui fuerit *dilata* [4] cognitio vel minime actioni suae adfuerit vel delata *non* probaverit, pro calumnia quidem poenam luat legibus constitutam pro pecuniali [5] causa post dispendia *vero* post sumtus, considerata quantitate postulatorum vel medii itineris intervallo condemnationem pro expositione [6] iudicis sustinebit, nam dignum est eos, qui maiorum *nostrorum nostrarumque* legum avaritia stimulante vel invidia incitante fines perturbare, seu castra perfringere conabuntur habitantium, saltem *intentato* [7] quo magis puniuntur dispendio refrenari.

§ 8. Ergo consulite vestris commodis, nostris saluberrimis parete praeceptis. Nemo a nostra pietate maioribus occupata, vel a magnificentissimis seu illustris iudicibus nisi in maximis ac necessariis, quod superius cautum est rebus publicis *vel* [8] debitis exhibitionis subsidium poscat, nam si quis aliter quam *edicta* [9] continent *postulanti* [10] animo his despectis iudicem vel nostram primum contra ordinem legum adierit maiestatem, sciat se non solum litis iacturae atque plus petitionis periculo, verum etiam competenti motui fore subdendum. Dat. V Id. Oct. Constantinopoli, Valentiniano A. VII et Abundantio V. C. Cons.

Interpretatio. Si quis adversarium aut repetitione aut criminis obiectione pulsaverit in provincia, in qua consistit, ille qui pulsatur suas exserat actiones nec aestimet adversarium *suum* alibi longius ad iudicium pertrahendum: illi vero qui pulsatus fuerit, si iudicem suspectum habuerit, liceat appellare: simili etiam et militantes ordine teneantur, ut et ipsi apud competentes iudices *(Sequitur textus pag. 307)*

---

1 Palimp.: *ita usus tulerit.*
2 Haenel om.: *et.*
3 Haenel om.: *id.*
4 Palimp.: *dilatata.*
5 Haenel: *pecuniaria.*
6 Haenel: *aestimatione.*
7 Palimp.: *intimato.*
8 Haenel: *publicisve.*
9 Palimp.: *quae dicta.*
10 Haenel: *petulanti.*

QUAS CONPETERE SIBI CREDUNT EXERANT ACTIONES · QUIA OMNIBUS
LEGIBUS CONSTITUTUM EST ACTOR REI FORUM SEQUATUR ·

II DE INDULGENTIIS RELIQUORUM ·

IMPP UALENTINIANUS ET MARTIANUS AA PALLADIO PPO
NE
CURE NOBIS EST HUTILITATI HUMANI GERIS PROUIDERE NAM ID DIE HAC
NOCTE PROSPICIMUS UT UNIUERSI QUI SUB NOSTRO IMPERIO UIUUNT ET AR
MORUM PRESIDIO AB HOSTILI IMPETU MUNIUNTUR ET IN PACE LI
BERO OTIO HAC SECURITATE PATIANTUR · IDEO QUOMISERATI SUMUS
LAUDABILEM SUGGESSIONEM CELSITUDINIS TUAE PRETER ILLAS
UIRTUTES QUIB · SUBLIMITAS TUA PLURIMUM POLLET ETIAM HUMANI
TATEM TUI CULMINIS EUIDENTER HOSTENDIT · NAM DEBITORUM
Q · IN RELIQUIS TRAHUNTUR EXACTIONEM MOLESTAM ESSE TESTA
TUR OBNOXIIS · HAC MERITO POSTULAUIT UT PREDICTI DEBITORES
SACRA NOSTRA INDULGENTIA LIBERENTUR · QUAPROPTER ADMIRABI
LEM INSINUATIONEM TUAM PROBANDAM ESSE CENSUIMUS CES
SET IGITUR PRO SECURITATE PROUINCIALIUM EXACTIO RELIQO
RUM ET A SEXTAE INDICTIONIS INITIO USQ · AD FINEM QUINTAE
DECIMAE NUP LAPSE DEBITA DELEANTUR SIUE EX POSSESSIONI
B · LIBERARII UEL PATRIMONIALIS TEMPORUM AUT CIUILIS FISCALIS
QUE IURIS SEU IN AUROS SEU IN ARGENTO SEU IN SPECIEBUS UEL IN
METALLICA QUACUMQ · MATERIA · ALIO UE QUOLIBET CONLATIO
NIS TITULO IN PUBLICIS CALCULIS RESIDERE NOSCUNTUR · ET
ARCE
SIUE SUBLIMITATIS TUE SIUE THENSAURIS SIUE SACRO AERARIO
DEBENTUR · SIUE CELLARII UEL PRIUATAE REI NOSTRE AUT DOMINICAE DOMUS
SIUE OPERIB · HUIUS INCLITAE HURBIS OMNIA CONLATORIBUS NECNON
ET CURIALIBUS · SEU COHORTALIBUS SEU PROUINCIALIB · OFFICIIS ETA
LIIS QUICUMQ · REPPERIUNTUR OBNOXII REMITTANTUR · ET NEQUA
LIBERALITATEM NOSTRAM CALICO FRAUDIS UALEAT INPEDIRE ETSI IN
PRIUATUM CONTRACTUM UEL IN CAUTIONIB · DEBITUM PUBLICUM
TRANSISSE UEL NOUATUM ESSE DICATUR · SI QUIS CURIALIS EXAC
TOR UEL COHORTALIS CONPULSOR PRO OBNOXIO SE INTULISSE CON
MEMORET NIHILOMINUS LIBERALITAS NOSTRA FIRMA PERMANEAT
CURIALIB · ETIAM ET COHORTALIBUS NULLA SUP EXACTIONIS ADUER
SUS OBIECTIONES UEL ACTUARIOS UEL DEUOTISSIMOS MILITES QUE
RELE PERMITTATUR OCCASIO · ITA UT ET OBIECTIONES ET ACTUARIOS

quas competere sibi credunt, exserant actiones, quia omnibus legibus constitutum est, *ut* actor rei forum sequatur.

TIT. II.—DE INDULGENTIIS RELIQUORUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Curae nobis est, utilitati humani generis providere: nam id die ac nocte prospicimus, ut universi, qui sub nostro imperio vivunt, et armorum praesidio ab hostili impetu muniantur, et in pace libero otio ac securitate *potiantur* [1]. Ideoque *mirati* [2] sumus laudabilem *suggestionem* [3] celsitudinis tuae, *quae* praeter *alias* [4] virtutes, quibus sublimitas tua plurimum pollet, etiam humanitatem tui culminis evidenter ostendit. Nam debitorum, quae in reliquis trahuntur, exactionem molestam esse testatur obnoxiis, ac merito postulavit, ut praedicti debitores sacra nostra indulgentia liberentur. Quapropter admirabilem insinuationem tuam probandam esse censemus [5].

§ 1. Cesset igitur pro securitate provincialium exactio reliquorum, et a sextae indictionis initio usque ad finem quintae decimae nuper lapsae [6] debita deleantur, sive ex possessionibus liberari, vel patrimonialis *templorumve* [7] aut civilis fiscalisve iuris, seu in auro, seu in argento, seu in speciebus, vel in metallica quacumque materia aliove quolibet collationis titulo in publicis calculis residere noscuntur. Et sive arc*ae* sublimitatis tu*ae*, sive thesauri*s*, sive sacro debentur aerario, sive cellario, vel privatae rei nostr*ae*, aut dominicae domui, sive operibus huius inclitae urbis, omnia collatoribus, necnon et curialibus, sen cohortalibus, sen provincialibus officiis, et [8] aliis, quicunque reperiuntur obnoxii, remittantur.

§ 2. Et ne qua liberalitatem nostram caligo fraudis valeat [9] impedire, *et si in* privatum contractum vel in cautionem debitum publicum trans*i*isse vel novatum esse dicatur, *aut* si quis curialis exactor vel cohortalis compulsor pro obnoxio se intulisse commemoret, nihilominus liberalitas nostra firma permaneat.

§ 3. Curialibus etiam et cohortalibus nulla superexactionis adversus objectiones [10] vel actuarios vel devotissimos milites querel*ae* permittatur occasio, ita ut et objectiones [11] et actuarii

---

[1] Palimp.: *patiantur.*
[2] Palimp.: *miserati.*
[3] Palimp.: *suggessionem.*
[4] Palimp.: *illas.*
[5] Palimp.: *censuimus.*
[6] Haenel: *elapsae.*
[7] Palimp.: *temporum.*
[8] Haenel om.: *et.*
[9] Haenel: *possit.*
[10] Haenel: *optiones.*
[11] Haenel: *optiones.*

ETDEUOTISSIMOSMILITES INHIUICEMTACEANTETNULLAMADUERSU
CURIALESSEUCOHORTALESSEUOFFICIAPROUINCIALIUMSEUDECURIONUM
MOUEANTPROUIDETISPUBLICISACTIONIBUSETIAMSIQUASEXPENSUS
SEPROALIISINTULISSECONTENDANT PRETEREAQUIDQUIDEXTITULO
SENATORISFOLLISINPROUINCIISDEBETUR HOCQUOQ·REMITTIIUBE
MUS· SIQUISAUTEMEXQUINTEDECIMAEINDICTIONESUELSUPERIORE
DEBITISADEXPENSASPRIMAEINDICTIONISSEUPOSTERIORŨTẼPORE
DEPUTATUMESTETSIQUIDEXHAUSTISHACPRETIISMATERIARUMET
RELEUATISUELDONATISAUTTRANSLATISADQ·ADERATISUELAB
ARCASACRATISSIMAECONSTANTINOPOLITANEURBISDEBETUR
IDHUIUSDONATIONISBENEFICIONONTENEBITURSEDETSI
QUIDINAUROUELINSPECIEBUSUELINMATERIISCIUITATUMO
PERIBUSDEPUTATUMESTETHOCEROGATUMNONESSEMONS
TRATURREIUS QUOQUERATIOSERUETURINTACTA HECPOS
SINTDEBITORESHUIUSDONATIONISAUXILIONITISEDCONPELLAN
TURHIQUINOXIIREPPERIUNTURINPLERESUSCEPTAOPERAET
SUMPTUUMREDDERERATIONES HECENIMOPORTETHANCLIBERA
LITATEMNOSTRAMEOUSQUEPROTENDIUTINALIORUMLUCRA
INIUSTEPROFICIAT QUODORNATUIURBIUMDELEGATUMESTSEN
TIANTUNIUERSISITANTUMSIBI QUANTUMSITPIETASNOSTRA
PROFUERIT·ETINPOSTERUMDEUOTOANIMOPENSITATIONESPU
BLICASSOLUANTQUISESCIANTPRETERITISDEBITISLIBERATOS
PALLADIPK̄ INLUSTERIGITURETTUAHUIUSSALUBERRIMAE
PRAGMATICELEGISMODERATIONEMPERUNIUERSOSPOPU
LOSHACPROUINCIARUMIUDICESEDICTISPROPOSITISDEUULGA
RECURABITUTSECURIBENEFICIUMNOSTREPIETATISETSE
CURITATISSUAEFRUCTUMLIBENTERAGNOSCAT· SCRIBTAPALLA
DIOUIROINL·PPO PROCUNCTISHERMOGENIUIROINL ETSACRO
RUMLARGITIONUMGENETRIOUIROINL COM RERUMPRIUATA
RUMDAMIANOUIROINL COM ETPREPOSITOSACRICUBICULI
D̄ N̄ UALTANO ĀUII ETALBINOUCCONSS
INTERP LEXSTAHOCCONTINETUTPERPROUINCIASRE
LAXATAEBENEFICIOPRINCIPISTRIBUTORUMRELIQ·NON
QUERANTUR· TAMENQUODEXACTUMESTSIAPUTEXACTO
RESRESIDISSECONSTITERIT IDPRECIPETUTPUBLICISDEBE
AT

et devotissimi milites [1] invicem taceant, et nullam adversus curiales, seu cohortales, *vel collatores*, seu officia *provincialia* [2], seu decuriones moveant pro debitis publicis *actionem* [3], etiamsi quas expensas se pro aliis intulisse contendant.

§ 4. Praeterea quicquid ex titulo senatorii follis in provinciis debetur, hoc quoque remitti iubemus.

§ 5. Si quid autem ex quintae decimae indictionis vel superiorum *temporum* debitis ad expensas primae indictionis seu posteriorum temporum deputatum est, et si quid ex naulis ac pretiis materiarum, et relevatis vel donatis, aut translatis atque ad*a*eratis, vel ab arca sacratissimae Constantinopolitan*ae* urbis debetur, id huius donationis beneficio non tenebitur. Sed et si quid in auro, vel in speciebus, vel in materiis civitatum operibus deputatum est, et hoc erogatum non esse monstratur, eius quoque ratio servetur intacta, nec possint debitores huius donationis auxilio niti, sed compellantur hi, qui noxii reperiuntur, implere suscepta opera et sumtuum reddere rationes. Nec enim oportet hanc liberalitatem nostram eo usque protendi, ut in aliorum lucra iniuste proficiat, quod ornatui urbium delegatum est.

§ 6. Sentiant universi si tantum sibi quantum sit [4] pietas nostra profuerit, et in posterum devoto animo pensitationes publicas solvant, qui se sciant pr*a*eteritis debitis liberatos, Palladi, parens carissime [5].

§ 7. Illustris igitur et *praecelsa magnificentia* tua huius saluberrim*ae* pragmatic*ae* legis moderationem per universos populos ac provinciarum iudices edictis propositis divulgari curabit, ut securi *et* beneficium nostr*ae* pietatis et securitatis su*ae* fructum libenter agnosca*nt*. Scripta Palladio viro illustri Praefecto Praetorio *Orientis* pro cunctis [6]: Hermogeni viro illustri Comiti sacrarum largitionum: *Genetrio* [7] viro illustri Comiti rerum privatarum: Maximino viro illustri Comiti et Pr*a*eposito sacri cubiculi, D. N. Valentiniano A. VII et Albino [8] V. C. Coss.

Interpretatio. Lex *i*sta hoc continet, ut per provincias relaxatae beneficio principis tributorum reliqu*i*ae non qu*a*erantur, tamen quod exactum est, si apud exactores residere constiterit, id praecipit, ut publicis debeat *(Sequitur textus pag. 311)*

---

[1] Palimp. add.: *in*.
[2] Palimp.: *provincialium*.
[3] Palimp.: *actionibus*.
[4] Haenel scrib: *tantum quantum sibi*.
[5] Haenel add.: *atque amantissime*.
[6] Haenel om.: *pro cunctis*.
[7] Haenel: *Genadio*.
[8] Haenel: *Avieno*.

hutilitatib· non perisse· Sed quod exactum est senatoribus
thensauris inferatur· Et a prouincialibus uel a pos
sessoribus quod solutum non fuerit non quaeratur

III De prediis ciuitatum omnium

Impp ualentinianus et marcianus āā palladio ppo orient
Auaritiae sue culpa marguit qui pro possessionibus quas
detinent debitas functiones inferre cunctantur
itaque inter ceteros egregios hactus quibus rei publice
sublimitas prodeest Successiones de prediis iuris ciui
lis oblato iure laudamus aetiam p̄ quem postulatum est ut si qi
memorata predia ad emptociuili canone consecuti sunt ue
terem canonem in posterum cogantur agnoscere Celsitu
do igitur tua ithobis placuisse cognoscat ut si qui uel ex titulo
donationis uel ex emptione uel ex alio quolibet titulo posses
sionis iuris ciuilis tantummodo q· cuiuslibet ciuitatis et precipue
huius aeterne hurbis cui maiorem debemus fauorem tam ciuilis
ut dictum est iuris quam etiam agonoteticas possessiones ex con
sultu a uxonii et holibrii temptociuilica none acceperunt
inpositum prediis canonem iuxta fidē publicorū monimento
rum ciuitati ad quā predia ptinuerunt prebere iubeantur·
Ex presenti quoq· quarta indictione cessante preteriti tem
poris canone exactione manente penes eos successores que
eorum et detentatores in libato dominio· Nam si priuatis uiris
debita nō patiamur denegari multo magis preben da sunt ciui
tatib· q· iure debentur cum sufficientia possessoris quod
apu teos dominium perpetuum ex nra liberalitate perma
neat Si q· tamen possessiones iuris ciuilis canonē priuatis
largitionib· in presenti preben uel numquam ad emptum uel
postea inpositum ad hanc pragmaticā iussionem non ptine
bunt· Sed priuato aerario canonem quē nunc agnoscunt
inferre debebunt ex more dominio firmiter apu teos succes
soresq· eorum et de retentatoribus pari modo p manente
Illut etiam dispositionis culminis tui probamus adq· firmamus
ut si qui cuius libet iudicis commotione multati sunt et partem
seu totam multam adhuc debere noscuntur· id q̄oq· Indulgentie

utilitatibus non perire, sed quod exactum est, senatoribus [1] thesauri inferatur, et a provincialibus vel a possessoribus, quod solutum non fuerit, non quaeratur.

TIT. III.—DE PRÆDIIS CIVITATUM *OMNIUM.* (1) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO ORIENTIS. Avaritiae su*a*e culpam arguit, qui pro possessionibus, quas detinet, debitas functiones inferre cunctatur. Itaque inter ceteros egregios actus, quibus rei public*ae* *tua* sublimitas prodest, *etiam* suggestionem de pr*a*ediis iuris civilis oblatam iure laudamus, etiam [2] perquam postulatum est, ut, si qui*d* memorata pr*a*edia ademto civili canone, consecuti sunt, veterem canonem in posterum cogantur agnoscere.

§ 1. Celsitudo igitur tua id nobis placuisse cognoscat, ut, si qui vel ex titulo donationis, sive ex emtione, sive ex alio quolibet titulo possessiones iuris civilis tantum modo *et* [3] cuiuslibet civitatis et pr*a*ecipue huius aetern*a*e urbis, cui maiorem debemus favorem, tan civilis, ut dictum est, juris, quam etiam agonotheticas possessiones, ex consulatu Ausonii et Olybrii [4] demto civili canone acceperunt, impositum pr*a*ediis canonem iuxta fidem publicorum monumentorum civitati, ad quam pr*a*edia pertinuerunt, pr*a*ebere iubeantur, ex pr*a*esenti quoque quarta indictione, cessante praeteriti temporis canonis exactione, manente penes eos successoresque eorum et detentatores illibato dominio. Nam si privatis viris debita non patiamur denegari, multo magis pr*a*ebenda sunt civitatibus, quae iure debentur, cum sufficientia possessoris [5], quod apud eos dominium [6] perpetuum ex nostra liberalitate permaneat.

§ 2. Si quae tamen possessiones iuris civilis canonem privatis largitionibus in pr*a*esenti pr*a*ebent vel nunquam ademtum vel postea impositum, ad hanc pragmaticam iussionem non pertinebunt, sed privato aerario canonem, quem nunc agnoscunt, inferre ex more debebunt, dominio firmiter apud eos successoresque eorum et detentatores pari modo permanente.

§ 3. Illud etiam dispositionis culminis tui probamus atque firmamus, ut, si quis cuiuslibet iudicis commotione mul*c*tati sunt, et partem seu totam mul*c*tam adhuc debere noscuntur, *hi* [7] quoque indulgentia *(Sequitur textus pag. 313)*

---

[1] Haenel: *a retentatoribus.*
[2] Haenel om.: *etiam.*
[3] Palimp.: *quae.*
[4] Palimp.: *Holibrii.*
[5] Haenel: *quum sufficiat possessoribus.*
[6] Haenel add.: *in.*
[7] Palimp.: *id.*

NOSTRE CLEMENTIAE P FRUATUR ET NULLAM SUSTINEANT EXACTIO
NEM PALLADI PR A INL CELSITUDO IGITUR TUA HAEC Q P HANC
PRAUGMATICAM LEGEM SANCIMUS RECTORIB PROUINCIARUM DE
CLARARE NON DIFFERAT UT ET CIUITATES ET POSSESSORES ET CETE
RI DE QUIBUS HEC CONSTITUIMUS HUTILITATIS SUE CONSULTUM ESSE LE
TENTUR. DAT XV KAL FEBRUARIAS CONSTANTINOPOLIM MARCIANO AI CONS
INTERP SI QUIS DE FISCALIBUS AGRIS UEL EDIFICIIS DONATIONE
PRINCIPIS UEL UENDITIONE UEL QUALIBET RATIONE AD PRIUA
TOS FORTASSE PERUENERIT ID LEX ISTA CONSTITUIT UT SOLU
TO CANONE A POSSESSORIB IN PPETUU TENEANTUR. INPLETIS
FISCALIBUS DEBITIS ILLI QUI POSSIDENT HEREDIB SUIS RELINQUEN
DI AUT QIB UOLUERINT DONANDI HABEANT POTESTATEM.

IIII DE MATRIMONIIS SENATORUM

L IMPP UALENTINIANUS ET MARTIANUS AA PALLADIO PPO
EGES SACRATISSIMAE Q CONSTRINGUNT OMNIUM UITAS INTELLI
GI AB OMNIB DEBENT. UT UNIUERSI PRESCRIPTO EARUM MANI
FESTIUS COGNITA UEL HABITA DECLINENT UEL P MISSA SECTEN
TUR. SI QUIS UERO HIS LEGIB LATUM FORTASSE OBSCURIUS FUE
RIT OPORTET AD IMPERATORIA INTERPRETATIONE PATEFIERI.
UT OMNIS SANCTIONIS REMOUEANTUR AMBIGUUM. ET IN SU
AM PARTEM IURIS DUBIA DERIUARE LITIGATORUM CONTENTIO
ALTERNA NON POSSET. NEGOTIORU QOQUE COGNITORES HAC
TRIBUNALIUM PRESIDES APERTA DEFINITIONEM LEGUM SECUTI
SUSPENSIS NATALIB Q SENTENTIIS INTER SCITA INCERTA NON
FLUCTUENT. PLANA ENIM ET FACILIS AD PRONUNTIANDUM
UIA PATET IUDICI QUOTIENS NON EST ILLUT AMBIGUUM IUXTA
QUOD NECESSE EST IUDICARI. MAGNIFICENTIA TUA IN CAUSIS
OMNIB TERMINANDIS RECTUM SEMPER TRAMITEM STUDENS
TENERE IUSTITIE CONSOLUIT CLEMENTIAM NSAM SUP CONSTANTI
NIANAE LEGIS EA PARTE IN QUA ALIQUID EXISTERE UIDETUR AM
BIGUUM NAM CUM SANCIRET NE SENATORI PERFECTISSIMO
DUM UERO FLAMINI MUNICIPALIS ACERDOTI PROUINCIE HABERE
LICERET UXOREM ANCILLAM. ANCILLE FILIAM LIBERTAM. LIBER
TAE FILIAM CIUEM ROMANAM UEL LATINAM FACIAT SCENICAM
UEL SCENICAE FILIAM. TABERNARIAM UEL TABERNARII UEL LE
NONIS

nostrae clementiae perfruantur, et nullam sustineat exactionem, Palladi parens carissime [1] atque illustris [2].

§ 4. Celsitudo igitur tua haec, quae per hanc pragmaticam legem [3] sancimus, rectoribus provinciarum declarare non differat, ut et civitates et possessores et ceteri, de quibus haec constituimus utilitati suae consultum esse laetentur. Data XV Kal. Febr. Constantinopoli, Martiano A. Cons.

Interpretatio. Si quid de fiscalibus agris vel aedificiis donatione principis vel venditione vel qualibet ratione ad privatos fortasse pervenerit, id lex ista constituit, ut soluto canone a possessoribus in perpetuum teneatur, et impletis fiscalibus debitis, illi, qui possident, heredibus suis relinquendi aut quibus voluerint donandi habeant potestatem.

TIT. IV.—DE MATRIMONIIS SENATORUM. (1) IMPP. VALENTINIANUS ET MARTIANUS AA. PALLADIO PRAEFECTO PRAETORIO. Leges sacratissimae, quae constringunt omnium vitas, intelligi ab omnibus debent, ut universi, praescripta earum manifestius cognita, vel prohibita declinent vel permissa sectentur. Si quid vero his [4] legibus latum fortasse obscurius fuerit, oportet id imperatoria interpretatione patefieri, ut omnis sanctionis removeatur ambiguum, et in suam partem iuris dubia derivare litigatorum contentio alterna non possit, negotiorum quoque cognitores ac tribunalium praesides, apertam definitionem legum secuti, suspensis nutantibusque sententiis inter scita incerta non fluctuent. Plana enim et facilis ad pronuntiandum via patet iudici, quoties non est illud ambiguum, iuxta quod necesse est iudicari.

§ 1. Magnificentia tua, in causis omnibus terminandis rectum semper tramitem studens tenere iustitiae, consuluit clementiam nostram super Constantinianae legis ea parte, in qua aliquid existere videtur ambiguum. Nam quum sanciret, ne senatori, perfectissimo, duumviro, flamini municipali, sacerdoti provinciae habere liceret uxorem ancillam, ancillae filiam, libertam, libertam, libertae filiam, civem Romanam vel Latinam factam, scenicam vel scenicae filiam, tabernariam vel tabernarii *filiam* [5], vel lenonis, *(Sequitur textus pag. 315)*

---

[1] Haenel add.: *atque amantissime.*
[2] Haenel om.: *illustris.*
[3] Haenel om.: *legem.*
[4] Haenel: *in iisdem.*
[5] Palimp. om.: *filiam.*

I DE CURIALIBUS ET DE AGNATIONIB· UEL DISTRAC
TIONE PREDIORŨ ET DE DIUERSIS NEGOTIIS
IMPP LEO ET MAIORIANUS AA   BASILIO PPO
CURIALES NERUOS ESSE REIPUBLICAE hAC UISCERA CIUI
TATUM NULLUS IGNORAT QUORUM COETŨ RECTE RECTE APPEL
LAUIT ANTIQUITAS MINOREM SENATUM· REDIGATIHIQ̃I
TAS IUDICUM EXACTORUMQ· PLECTENDA UENALITAS
UT MULTI PATRIAS DESERENTES NATALIUM SPLENDO
RE NEGLECTO OCCULTAS LATEBRAS ET hABITATIONEM ELE
GERINT RURIS ALIENI   ILLUT QUOQ· SIBI DEDECORIS AD
DENTES UT DUM UTI UOLUNT PATROCINIIS INPOTENTŨ
COLONARUM SEU ANCILLARŨQ· CONIUNCTIONE POLLUERINT·
ITAQ· FACTUM EST UT ET URBIB· ORDINES DEPERIRENT
ET PRO LIBERTATIS SUAE STATUM NONNULLI PER CONTA
GIONEM CONSORTII DETERIORIS ADMITTERENT· QUOD
NE ULTERIUS POSSIT LICERE SALUBERRIMA LEGE SANCI
MUS PRETERITE PRESUMPTIONIS SUPPLICIŨ RELAXANTES.
UT PROPTER ILLOS QUI PATRIAS SUAS ALIQ̃A MUNERŨ CON
LATIONE IUUERUNT hAC PROPTEREA NULLA ORDINIBUS
PRESUMPTIONE DEPEREUNT   UBICUMQ· INTRA XXX AB
hINC RETRO ANNOS INUENTI FUERINT CURIALES CONSTRIC
TI ET PROCURATORIB· UEL CONDUCTORIBUS PREDIORUM
DÑISQ· CONUENTIS AD URBES QUAS DESERERANT CŨ UXO
RIB· REDUCANTUR   QUOD INGRATŨ ESSE AGRORŨ DÑIS NÕ
OPORTET CŨ DEBUERINT PENA SEUERIORE P̄CELLI   AMITTANT
MULIERES QUAS INLICITIS CONSORTIIS IUNCTAS ESSE Q̃ESIERUNT·
AQ̃O CONSTITUTO NEC DOMŨ NS̃E SERENITATIS EXCIPIMUS·
Q̃ARŨ PROGENIEM ITA DIUIDENDÃ ESSE CENSEMUS UT Q̃OD Q̃OD
FUERINT MASCULINI SEXUS FILII PATREM SEQ̃ANTUR FEMINIS PREDII
DÑO RELINQUENDIS   ILLA DISCRETIONE SERUATA UT SI EX COLO
NAB· NATIS UN CURIE INSERANTUR· SI EX ANCILLIS EDITI COLLE
GIIS DEPUTENTUR· NE MATERNI SANGUINIS UILITATE SPLENDOR
ORDINŨ POLLUATUR· DE COLLEGIATIS UERO ILLA SERUANDA SUNT
Q· PRECEDENTIŨ LEGŨ PRECEPIT AUCTORITAS· Q̃IB· ILLUT PROUISIONRE
RENITATIS ADIUNGITUR COLLEGIATIS OPERIS PATRIE ALTER
NIS UICIBUS

aut arenarii, aut eam, quae mercimoniis publice praefuit, vetitis interdictisque personis adiecit etiam humilem abiectamque personam [1]. (Continet haec lex quinque §§). . . . . . .

. . . .

TIT. V.—*DE TESTAMENTIS CLERICORUM.*—(Quatuor §§). . . . . . .

. . . .

EXPLICIT LIBER LEGUM NOVELLARUM D. MARTIANI A.

INCIPIT LIBER LEGUM NOVELLARUM D. MAIORIANI A.

TITULUS I.—DE CURIALIBUS, ET DE AGNATIONIBUS [2] VEL DISTRACTIONE PR*Æ*EDIORUM *EORUM*, ET DE DIVERSIS NEGOTIIS. (1) Impp. Leo et Maiorianus AA. Basilio Praefecto Praetorio. Curiales nervos esse reipublicae ac viscera civitatum, nullus ignorat. Quorum coetum recte appellavit antiquitas «minorem senatum», *huc* redegit iniquitas iudicum exactorumque plectenda venalitas, ut multi patrias deserentes, natalium splendore neglecto, occultas latebras et habitationem elegerint iuris alieni, illud quoque sibi dedecoris addentes, ut, dum uti volunt patrociniis impotentum, colonarum seu [3] ancillarumque coniunctione polluerint. Itaque factum est, ut et urbibus ordines deperirent, et pro*pe* libertatis suae statum nonnulli per contagionem consortii deterioris a*d*mitterent.

§ 1. Quod ne ulterius possit licere, saluberrima lege sancimus, pr*a*eterit*a*e praesumtionis supplicium relaxantes, ut *praeter* [4] illos, qui patrias suas aliqua munerum collatione juverunt, ac propterea nulla ordinibus praesumtione depereunt, ubicumque intra XXX abhinc retro annos inventi fuerint curiales, constrictis et [5] procuratoribus vel conductoribus praediorum, dominisque conventis ad urbes, quas deser*u*erant, cum uxoribus reducantur (quod ingratum esse agrorum dominis non oportet, quum debuerint p*o*ena severiore percelli), amittant mulieres, quas illicitis consortiis iunctas esse quaesierunt [6].

§ 2. A quo constituto nec domum nostr*a*e serenitatis excipimus, quorum progeniem ita dividendam esse censemus, ut, quotquot fuerint masculini sexus filii, patrem sequantur, feminis pr*a*edii domino relinquendis: illa discretione servata, ut si ex colonabus nati sint, curi*ae* inserantur, si ex ancillis editi, collegiis deputentur, ne materni sanguinis vilitate splendor *ordinum* polluatur.

§ 3. De collegiatis vero illa servanda sunt, quae pr*a*ecedentium legum pr*a*ecepit auctoritas. Quibus illud provisio nostrae serenitatis adiungit, *ut* [7] collegiatis operas patri*ae* alternis vicibus

---

[1] Post verba desuper adiecta priori § huius Novellae, desunt etiam in Palimpsesto, posterior pars ipsius paragraphi, sequentesque 2, 3, 4 et 5 paragraphi atque tit. V, cuius rubricam textu nostro supplemus, et quo Martiani Novellae expliciunt. Hae leges erant in folio Breviarii qui debuit inesse inter membranas 70 et 71.
[2] Haenel: *de agnatione*.
[3] Haenel: *se*.
[4] Palimp.: *propter*.
[5] Haenel om. *et*.
[6] Haenel: *noverunt*.
[7] Palimp. om. *ut*.

PROCURIALIŪDIS PENATIONE PREBENTIB·EXTRATERRITORIŪCIUITATISSUE
HABITARENŌLICEAT HOCDEPENDENTIB·SANCSISSESUFFICIAT· INFUTURŪ
CENSEMUS
UEROHECOBSERUANDAŪT SIQUIS ACTORPROCURATORQ·DNONESCIENTE
SUSCEPERITCURIALĒAUTNŌINTRAANNŪPROPRIAERESTITUERITCIUI
TATIS IINGENUUSPROBATUR COLLEGIISADPLICETUR SISERUUSESTUA
RIOSUPPLICIOINTERFICIENDŪSEESSECOGNOSCAT· QODSIIDSCIENTE
DNOHACUOLENTEFACTŪESSEDOCEATURETNŌINTRASTATUTITEMPORIS
METASAETIĀCUMULTIONECORRECTŪIPSIUSPREDIUMQODHOCADMIS
SŪFUERITAMISSIONEMULTETUR· SIMILITERSISERUOSUOACTORI
PROCURATORIQ·ULLUSFILIĀIUNXERITCURIALISAUTCERTEIUNCTAESSE
PMISERIT·ETNŌINTRAPRESCRIPTŪTEMPORISTERMINŪNATALIB·SUIS
URBIQ·REDDIDERIT ILLAQIDĒCURIERESTITUENDAREUOCETURQĀ
IUBEMUSABINTESTATOPARENTIB·EQACŪCETERISIANCESUCCEDERE
QUIPEREIUSQODCŪQ·PROGENIEMORDOREPARANDUSEST ILLEUERO
SIORIGINARIUSERITQUISIBIFRUSTRAHACTEMEREMARITINOMEN
CONTRAINTERDICTŪLEGISINDIDERITCOLLEGIISNIHILOMINUSDEPU
TETUR SIFAMULUSSERUILIB·PENISPERIBIT FILIACURIALISSIGENI
TALISSOLIAMORENEGLECTOINALIASEUOLUERITNUBERECIUITATE
QUARTĀMOXOMNIUMFACULTATUMSUARŪORDINICONFERATQUOSE
ALIENAREDESIDERAT ILLIURBIADQUĀMIGRAUERITCURIALES
SINEDUBITATIONEPARITURA· ETQNMUSQ·QAQUEOBUIANDŪ
ESTEORŪDOLISQUINOLUNTESSEQUODNATISUNT QUICŪQ·SUBNO
MINECLERICATUSQUODĀRELIGIONIS OPTENTU CURIALISUELCORPO
RATUSFORTASSESUBTRAXERIT SECUNDUMPRECEDENTIŪLE
GUMSTATUTASIINTRADIACONATUSGRADŪLOCATUSPROBATUR
ADORIGINĒSUĀSINEDILATIONEREUOCETUR SIUEROIAMDIACO
NUSAUTPRESBITERAUTEPISCOPUSLATEHUIUSLEGISTEMPORE
REPPERITUR· SIUEADHUCNOXIUSFUNCTIONIB·SIUEMUNIIS
PSOLUTISNIHILDEPATRIMONIOSUOALIENATURŪSEESSECOG
NOSCAT· CUISIMASCULINISEXUSPROLEMSEUPROPINQUOS
ESSECONTIGERIT QUIUTIQ·CURIENECESSITATIB·OBSEQUAN
TUR MOXMEDIETATĒOMNIUMFACULTATUMEISTRADERENŌ
DESISTAT· SIBIADUSŪFRUCTŪSEXRESIDUASUNCIASRETEN
TATURUS· SIDEFUERITSEXUSUIRILISEANDĒINFILIAB·SINEDU
BIOSERUATURUS· SITAMENCURIALIUMCONUBIISCOPULENTUR

DESERUO EIUSQUIS FILIAMSO CIETCURI ALIS

pro curialium dispensatione [1] pr*a*ebentibus extra territorium civitatis su*a*e habitare non liceat.

§ 4. Hoc de pendentibus sanxisse sufficiat. In futurum vero h*a*ec observanda censemus, ut, si quis actor procuratorque [2] domino nesciente susceperit curialem, aut non intra annum propriae restituerit civitati, si ingenuus probatur, collegiis applicetur, si servus est, *vario* [3] supplicio interficiendum se esse cognoscat. Quod si id sciente domino aut volente factum esse doceatur, et non intra statuti *temporis* metas, etiam cum ultione, correctum, ipsius pr*a*edii, in quo hoc admissum fuerit, amissione mul*c*tetur.

§ 5. Similiter si servo suo actori procuratorique ullus filiam iunxerit curialis, aut certe iuncta*m* esse permiserit, et non intra praescripti temporis terminum natalibus suis urbique reddiderit, illa quidem curi*a*e restituenda revocetur (quam iubemus ab intestato parentibus *a*equa cum ceteris lance succedere, quia per eius *quoque* [4] progeniem ordo reparandus est): ille vero, si originarius erit, qui sibi frustra ac temere mariti nomen contra interdictum legis indiderit, collegiis nihilominus deputetur, si famulus, servilibus poenis peribit.

§ 6. Filia curialis si, genitalis soli amore neglecto, in alia se [5] voluerit nubere civitate, quartam mox omnium facultatum suarum ordini conferat, *a* quo se alienare desiderat: illi urbi, ad quam migraverit, curialis sine dubitatione paritura.

§ 7. Et quoniam usquequaque obviandum est eorum dolis, qui nolunt esse, quod nati sunt, *quicumque* [6] se sub nomine clericatus *seu* quodam religionis obtentu curialis vel corporatus fortasse substraxerit, secundum pr*a*ecedentium legum statuta, si intra diaconatus gradum locatus probatur, ad originem suam sine dilatione revocetur, si vero iam diaconus aut presbyter aut episcopus lat*a*e huius legis tempore reperitur, sive adhuc *ob*noxius functionibus, sive muniis persolutis, nihil de patrimonio suo alienaturum se esse cognoscat. Cui si masculini sexus prolem seu propinquos esse contigerit, qui utique curi*a*e necessitatibus obsequantur, mox medietatem omnium facultatum eis tradere non desistat, sibi ad usumfructum sex residuas uncias retentaturus: si defuerit sexus virilis, easdem in filiabus sine dubio servaturus, si tamen curialium co*n*nubiis copulentur. *(Sequitur textus pag. 319)*

---

[1] Haenel: *dispositione.*
[2] Haenel: *procuratorve.*
[3] Haenel: *fastuario.*
[4] Palimp.: *quocumque.*
[5] Haenel om. *se.*
[6] Palimp. om. *se.*

inferendum· sedetbinosp̄iugūuelmillenossolidosremune
rationib· deputatosconpellideberepręcipimuspossessori
nonputamushonerosum· quemamultisetsportularum
numerosismutaturedispendiisliberam̄s sisemissemsolidi
periugasingulaseusingulasmillenasampliusiubeamusin
ferri· quiprodinationen̄sainterdiuersaofficiadiuidatr̄lta
hergopredictasummainterconpulsoresutdiximuspar
tiendaest· utpalatinussiliquammediamsiliq̄aticosolidi
remunerationisbinorumsolidorumexactorsiliquamquat
tuorautemsiliquastamcurialisquamofficiumprouincialep̄ci
piat· officiumsaneprefectorumsexsemissiliquasconseq̄a
tur· quisquisultraaliquidautexigendumautaccipiendum
ēsecredideritsubditusuerberib·etcinguloprìuabitur·
etfacultatib·exuetur· illutquoq·onusciuitatib·uelpre
cipuecuriehordinib·hacnegotiatorib·submouendumest
q̄ib·nōparuadispendiaprouinciarumiudicūinfligitaduentus
uteosinotiopleru mq·residentesdeliciisexquisitisalere
quasiquadamlegecogantur· contraquaminiquitatemre
mediumprouidentes haceuidentipreceptionedecernimus
utrectoriprouinciaetotiusannitemporenonplusquam
triduounaciuitasalimoniassubministret· itautsidiutius
uolueritconmoraredeproprio sibisciatesse uiuendum
sedneuagainterpretatioeorūq·prohumanitateprében
dasuntnihilominuspredictosfatigetquidinferridiurn̄m
debeateminentissimeprefecturaepandeturaedicto q̄od
instarn̄siuolumusessepręcepti· hacconditionesociata
utsisuprahuncmodumquidquamcurialib· seuanegotia
torib· iudexputaueritpostulandum autsubnomineobla
tionisacceperitquodmagisextorsissecredendumestmox
administrationedepulsus priuilegiodignitatisamisso
proscriptioneferiatur basili p̄ k̄ ā inl̄i saneetprecip̄a
magnificentiatuaomniumprouinciarūrectoressuisaucto
ritatib·admonebit· utprincipalesuelsenioresurbiūsingu
larūtamcuriarumquāreliq̄orūcorporūaluosq̄osconscripsit
uetustasproferreconpellatobnoxiorūfamiliissubconfessio
ne

Qui si in totum fortasse defuerint, ad ordinem urbis suae praedictum patrimonium pertinebit. Si qua sane huius modi persona originis suae vinculis obligata ex his, quod ad ordines iubemus reduci, sub divini ministerii occasione intra ecclesiam se crediderit occulendam, eam constrictus archidiaconus repraesentet. . . . .

. . . .

(Hic desunt §§ 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14 et 15.)

§ *16. Inter haec etiam officiorum pro laborum merito non est commoditas negligenda. Et quia per rectores provinciarum exigi omnem canonem tam ad arcam praefecturae pertinentem, quam sacris vel privatis largitionibus* [1] inferendum, sed et binos per iugum vel millenos solidos remunerationibus deputatos compelli debere pr*a*ecepimus, possessori non putamus onerosum, quem a multis *molestiis* [2] et sportularum [3] numerosis mutatur*ae* dispendiis liberamus, si semissem solidi per iuga singula seu singulas millenas amplius iubeamus inferri, qui pro *or*dinatione nostra inter diversa officia dividatur. Ita ergo pr*a*edicta summa inter compulsores, ut diximus, partienda est, ut palatinus siliquam mediam *pro* siliquatico solidi remunerationis binorum solidorum, exactor siliquam, quatuor autem siliquas tam curialis, quam officium provinciale percipiat, officium sane pr*a*efectorum sex semis siliquas consequatur. Quisquis ultra aliquid aut exigendum aut accipiendum esse crediderit, subditus verberibus et cingulo privabitur, et facultatibus exuetur.

§ 17. Illud quoque onus *a* civitatibus vel pr*a*ecipuis curiae [4] ordinibus ac negotiatoribus summovendum est, quibus non parva dispendia provinciarum iudicum infligit adventus, ut eos in otio plerumque residentes deliciis exquisitis alere quasi quadam lege cogantur. Contra quam iniquitatem remedium providentes, hac evidenti pr*a*eceptione decernimus, ut rectori provinciae totius anni tempore non plus quam triduo una civitas alimonias subministret, ita ut, si diutius voluerit commorari, de proprio, sibi sciat esse vivendum. Sed ne vaga interpretatio eorum, quae pro humanitate pr*a*ebenda sunt, nihilominus pr*a*edictos fatiget, quid inferri diurnum debeat, eminentissimae pr*a*efecturae pandetur edicto, quod instar nostri volumus esse pr*a*ecepti: hac conditione sociata, ut, si supra hunc modum quicquam a [5] curialibus seu negotiatoribus iudex putaverit postulandum, aut sub nomine oblationis acceperit (quod magis extorsisse credendum est), mox administratione depulsus, privilegio dignitatis amisso, proscriptione feriatur, Basili, parens carissime *atque* amantissime.

§ 18. Illustris sane et praecipua [6] magnificentia tua omnium provinciarum rectores suis auctoritatibus admonebit, ut principales vel seniores urbium singularum, tam curiarum, quam reliquorum corporum, albos, quos conscripsit vetustas, proferre compella*n*t, obnoxiorum familias sub *confectione* [7] *(Sequitur textus pag. 321)*

---

[1] Hactenus membranae Palimpsesti deperditae, quae inter 71 et 87 praesto erant.
[2] Palimp. om. *molestiis.*
[3] Haenel add. *et.*
[4] Haenel: *curiarum.*
[5] Haenel om. *a.*
[6] Haenel: *praecelsa.*
[7] Palimp.: *confessione.*

gestorumcapitissuipericulodetegentes itautq. statutasuntaedictis propositisincunctorumnotitiamperferantur.

DATA VIII ID. NOUB RAUN LEONE ET MAIORIANO AA CONSS

decurialibus uel dicur sis ne sotitis dicit

INTERP Lex hec maioriani de curialib. q. custodienda sunt et ui dentio b seruatione constituit ut infra xxx annos ut lex de omnib. lata dudum testatur ad ordinem suum q. eum deseruierint curiales debeant reuocari Nam de collegiatis illa specialiter custodori confirmatq. lex theudosiani codicis corpore scripta declarat. Itaq. precipit ut si curialis cuiuscumq. possessionis actor dno nesciente suscepe rit et non transacto anno ad ciuitatem curie cui debetur fecerit reuocari si ingenuus fuerit his ipse actor in collegio deputetur Si seruus fuerit uerberetur fustib. Nam si cum conscientia dni. curialem ultra annis spatium tenere presumpserit et non ordini suo sicut dictum est post annum sine mora reddiderit nouerit ipsum predium in quo inuentus fuerit curialis se dns predii perditurum.

ne filia curialis seruo se quislibet repre sumat.

Filia uero curialis si seruo actori uel procuratori se coniunx serit aut dns agri luncta messe permiserit et non post annii spatium curie fuerit restituta. Illa qidem continuo parentibus curialib. in hereditate successura reddatur qia per eam si curialis iunxserit ordo poterit reparari Ille uero cui i contubernio curialis filia fuerit maculata si colonus est collegio deputetur Si uero seruus fuerit inter tormenta deficiat. Filia uero curialis si ciuitatis suae curialem accipere noluerit maritum et suam deserens ad aliam se contulerit ciuitatem quartam portionis suo hordini que dispexit de facultatibus suis cogatur inferre. Ad illam ciuitatem sine dubio in qua se transtulerit curialis filius si curialem maritum acceperit curiales sine dubio paritura.

Si autem curiales uel corporatos uolentes esse quod nati sunt si clerici hi esse uoluerint et in quocumq. officio ante diaconatum fuerint constituti ad horiginem sui officii sine aliqua dilatione reuocentur. Si uero iam diaconus aut presbiter aut certe epscs fuerit ordinatus. Si uemuneras uas o luerit si ue non soluerit de patrimonio suo nihil alienare presumat. Quis si masculini sexus filios uel propinquos habuerit qib. tantum p sonis curiae necessitas ut obseruari possit inponitur

gestorum capitis suo periculo detegentes, ita ut, quae statuta sunt, edictis propositis in cunctorum notitiam perferantur. Dat. VIII Id. Nov., Ravenna, Leone et Maioriano AA. Coss.

Interpretatio. Lex h*a*ec Maioriani decurialibus quae custodienda sunt evidenti observatione constituit, ut infra triginta [1] annos, *sic*ut lex de omnibus dudum lata testatur, ad ordinem suum, quem deservierint, curiales debeant revocari. Nam de collegiatis illa specialiter custodiri confirmat, quae lex in Theodosiani Codicis corpore scripta declarat. Itaque pr*a*ecepit, ut, si curialem cuiuscumque possessionis actor domino nesciente susceperit, et non transacto anno ad civitatem curi*a*e, cui debetur, fecerit revocari, si ingenuus fuerit is ipse actor, in collegio deputetur, si servus fuerit [2] fustibus verberetur. Nam si cum conscientia dominii curialem ultra anni spatium tenere praesumserit, et non ordini suo, sicut dictum est, post annum sine mora reddiderit, noverit, ipsum pr*a*edium, in quo inventus fuerit curialis, se dominus pr*a*edii *perditurum* [3]. Filia vero curialis, si servo actori vel procuratori se [4] coniunxerit, aut dominus agri iunctam esse permiserit, et non post anni spatium curi*a*e fuerit restituta, illa quidem continuo parentibus curialibus in hereditate*m* successura, reddatur, quia per eam, si *se curiali* [5] iunxerit, ordo poterit reparari. Ille vero, cui*us* contubernio curialis filia fuerit maculata, si colonus est, collegio deputetur, si vero servus fuerit, inter tormenta deficiat. Filia vero curialis, si civitatis suae curialem accipere noluerit maritum, et suam deserens ad aliam se contulerit civitatem, quartam portionis suo [6] ordini [7], quem despexit, de facultatibus suis cogatur inferre, ad illam civitatem sine dubio, in qua*m* se transtulerit, curiales filios, si curialem maritum acceperit, sine dubio paritura. Si autem curialis vel corporatus, nolentes [8] esse, quod nati sunt, clerici [9] esse voluerint, et in quocumque officio ante diaconatum fuerint constituti, ad originis suae officium sine aliqua dilatione revocentur. Si vero iam diaconus aut presbyter aut certe episcopus fuerit ordinatus, sive munera [10] sua solverit, sive non solverit, de patrimonio suo nihil alienare pr*a*esumat. Qui si masculini sexus filios vel propinquos habuerit, quibus tantum personis curiae necessitas ut observari possit imponitur, (*Sequitur textus pag.* 323)

---

[1] Haenel add. *tantummodo*.
[2] Haenel om. *fuerit*.
[3] Palimp. om. *perditurum*.
[4] Haenel: *si aut servo, aut actori aut procuratori, sese*.
[5] Palimp. *si curiali s*(e).
[6] Haenel om. *suo*.
[7] Haenel add. *curiae suae*.
[8] Palimp.: *curiales vel corporatos volentes*.
[9] Palimp.: *si clerichi*.
[10] Haenel: *munia*.

Illisstatimmedietatemdefacultatib·suisdarenondifferat
medietatē sibiadusūfructumretineat Quodsiquisautfiliosaut
propinquosuirilisdumtaxatsexus nonhabueritsedfiliashabuerit
quaslexanecessitatepublica faciat essealienastunceis sexuncias
bonorūsuorūmtradat. Sitamencuriales maritosaceperint pq̄oset
necessitaspublicapossitimpleri etexqib·haticurialesmeritoappellen
tur. Quodsicurialib·nonfuerintcopulatecurialispredictipatrimoniū
adciuitatissuehordinemptinebit. Siquisuerodehisq̄ossuperisdximus
sineexcusationehonorisdebereadsumordinēreuocari· (uel origine) Siadeclesie
septaconfugerint archidiaconsteneaturut eūdebeatpresentare.
Sanesiquiscurialemlatentemsubaliqua conmodiintercessione
uendiderit q̄leūmagisdebuitreuocare nouerit secapitalisup
pliciopuniendum Iubentur&etiācuriales utpredia urbanauel
rusticas inedecretiinterpositione nonuendant nisipotestatibus
referatur· quiauendendiarctanecessitasinminetcuriali·man
cipiaautemdistrahendisinedecretohabebitliberāpotestatem
Dūmodoquinqueemprioresecuriaetestesineauenditionesuscribant
namethoccurialib·uoluit esseconsultumneauthiquireuocan
turadcuriamautilliquiingrauiculpatenentur obnoxiitamfacile
tormentasustineant. Nisiadpotestatemdignissimam fideius
sionisuinculodirigantur. Utipsedeeorumfactis possitferre
sententiam. Nec utordocuriaeprouniusculpamultamexcipiat
nisitantūhisquiprobaturobnoxius· Namnecinhisreb·undeiudici
aliqap sportulamconferuntur curiam precipitsentiredispendi
a Reliquapars legisinterpretatanonest quiaetq̄continet
lisucarent etcerteadintellegendumnonhabenturobscura

II Deepiscopaliiudicioetdeceterisnegotiisetneq̄isinuitusclericus
ordinetur Impp leoetmaiorianūs aaricimeri uiro inl· c· et
magistroutriusq·militiaeadq·ptciodere necessariaadlocum
Adsuscipiendūclericatus officiumunicuiq·nosobtionemdedis
se nonlegem quiaquamlibetscm onusetuolentibus
patimrinponi. itaabinuitisiubemusarceri· Nonnullorūenī
psuasiosacerdotumreluctantib·onūs stutinponit. Utmentes
inprouidasuiolentiaeintercedentisoffensaadodiumpiaereli
gionisinstituat. Etergalicentiāhuiuspresumptionisexclu
dimus

illis statim medietatem de facultatibus suis dare non differat, medietatem, sibi ad usumfructum retineat. Quod si *quis* aut filios aut propinquos virilis dumtaxat sexus non habuerit, sed filias habuerit, quas lex a necessitate publica faciat esse [1] alienas, tunc eis sex uncias bonorum suorum tradat, si tamen curiales maritos a*c*ceperint, per quos et necessitas publica possit impleri, et ex quibus nati curiales merito appellentur. Quod si curialibus non fuerint copulat*ae*, curialis pr*a*edicti patrimonium ad civitatis su*ae* ordinem pertinebit. Si quis vero de his, quos superius diximus, sine excusatione honoris debere ad suum ordinem vel originem revocari si [2] ad e*c*clesi*ae* septa confugerit, archidiaconus teneatur, ut eum debeat pr*a*esentare. Sane si quis curialem latentem sub aliqua commodi intercessione vendiderit, qui eum magis debuit revocare, noverit, se capitali supplicio puniendum. Iubentur etiam curiales, ut pr*a*edia urbana vel rustica sine decreti interpositione non vendant, nisi potestatibus referatur, quia vendendi arcta necessitas imminet curiali. Mancipia autem distrahendi sine decreto habebit liberam potestatem, dummodo quinque priores curiae testes in ea venditione su*b*scribant. Nam et hoc curialibus voluit esse consultum, ne aut hi, qui revocantur ad curiam, aut illi, qui in gravi culpa tenentur obnoxii, tam facile tormenta sustineant, nisi ad potestatem dignissimam *sub* [3] fideiussionis vinculo dirigantur, ut ipse de eorum factis possit ferre sententiam, nec ut ordo curiae pro unius culpa mul*c*tam excipiat, nisi tantum is, qui probatur obnoxius. Nam nec in his rebus, unde iudici aliqua per sportulam conferuntur, curiam pr*a*ecepit sentire dispendia. Reliqua [4] pars legis interpretata non est, quia et [5], quae continet, usu carent, et certe ad intelligendum non habetur obscura.

TIT. II.—DE EPISCOPALI IUDICIO, ET NE QUIS INVITUS CLERICUS ORDINETUR [6]. (1) IMPP. LEO ET MAIORIANUS AA. RICIMERI VIRO ILLUSTRI COMITI ET MAGISTRO UTRIUSQUE MILITIAE ATQUE PATRICIO. De re necessaria ad locum: Ad suscipiendum clericatus officium unicuique nos optionem dedisse *cognoscas* [7], non legem, quia, quamlibet sanctum onus *ut* [8] volentibus patimur imponi, ita ab invitis iubemus arceri. Nonnullorum enim persuasio sacerdotum reluctantibus onus *is*tud imponit, ut mentes improvidas violentiae intercedentis offensa, ad odium piae religionis instituat. *Eo* ergo [9] licentiam huius praesumtionis excludimus *(Sequitur textus pag. 325)*

---

[1] Haenel om. *esse*.
[2] Haenel om. *si*.
[3] Palimp. om. *sub*.
[4] Haenel add. *vero*.
[5] Haenel add. *haec*.
[6] Haenel add. *vel de ceteris negotiis*.
[7] Haenel add. *cognoscas*.
[8] Palimp. *et*.
[9] Palimp. *Et ergo*.

UT si quis piam probatus fuerit ui coactus in contumeliam pu
blicam clericatus officiis successisse spontaneis accusatoribus
uel si ipse uoluerit allegare p pessa licentiam conmodemus apud iu
dices conpetentes huiusmodi admissa damnare UT si inter le
ges obiecta constiterint decem libras auri archidiaconus coga
tur inferre ei qui ptulerit exsoluendas et si ille desistit ac
cusatoris censibus et ciuitatis hordini profuturas. Illos uae
reddito uoluntati qui coactus non potuit consecrari. Et qui
ab huiusmodi ausu Nec episcopum a uerecundia esse conuenit ali
enum ad apostholice sedis deuocetur antistitem ut in illa
reuerendissima sede notam inlicitae presumtionis
incurrat Sane quia non iniusta suspicio est huic operi
parentum conludia plerumque misceri dum liberis aliis amore ni
mio gratificantur et alios iniusta sententia psequuntur aeq
patres hac matres si conprobati fuerint inuitos filios prefato
honori subdidisse bonorum suorum tertia iubemus ad fisci
ipsius filii censib profutura. Si quis sane episcopus inuitus
fuerit hordinatus hanc consacrationem nullam uiolari
accusatione permittimus DAT V KAL APRIL ARELATO MAGNO ET APOLLONIO CONS B
INTERP. hec lex ideo ad integrum non est scripta quia
iam de diuersis negotiis loquitur in reliquis legib euiden
ti interpretatione habentur expressa Sed hoc amplius ha
bet quod ad locum scribi fecimus de his qui inuiti clerici hor
dinantur. quod per se sine interpretatione intellegi potest.

EXPLICIT NOUELLAE DIUI MAIORIANI A · INCIPIUNT NOUELLAE DIUI SEUERI AGUSTI ·

1 De abrogatis captiuis iniustis legis diui maioriani ad locum
Impp Leo et Seuerus AA Basilio PPO et patricio.
Illut tantum ex eadem lege retinemus quod ueterum legum
conmendat auctoritas scilicet ut post uiri obitum sponsa
lia in usufructu tantum mater habeat a filiis alienare non pos
sit. Siue in alias nuptias uenerit siue non uenerit. Ut om
nib ex eodem matrimonio filiis ex aequo conmunia in unum ad alterum

ut, si quispiam probatus fuerit vi coactus sub contumelia publica [1] clericatus officiis successisse, spontaneis accusatoribus, vel si ipse voluerit allegare perpessa, licentiam commodemus, apud iudices competentes huius modi admissa damnare: ut, si inter leges obiecta constiterint, decem libras auri archidiaconus cogatur inferre ei, qui pertulerit, exsolvendas *et* dehinc, si ille desistit, accusatoris censibus et civitatis ordini profuturas: illo suae reddito voluntati, qui coactus non potuit consecrari. Et qui*a* ab huiusmodi ausu nec episcopum a verecundia esse convenit alienum, ad apostolic*ae* sedis devocetur antistitem, ut in illa reverendissima sede notam illicitae pr*a*esumtionis incurrat. Sane quia non iniusta suspicio est, huic operi parentum colludia plerumque misceri, dum liberis aliis amore nimio gratificantur, et alios iniusta sententia persequuntur, aeq*ue* patres ac matres, si comprobati fuerint invitos filios pr*a*efato honori [2] subdidisse, bonorum suorum tertia iubemus affligi ipsius filii censibus profutura. Si qui sane episcopus invitus fuerit ordinatus, hanc consecrationem nulla violari accusatione permittimus. Data V Kal. Aprilis. Arelato, Magno et Apollonio Cons. [3]. . . . .

. . . .

Illud quoque nobis eodem suspectu religionis occurrit, ut hominem, qui ad ecclesiae profugia recurrit, quicumque temerator aut sacris altaribus cogatur evertere, aut pro eo inhumana dispendia sustinere ex abundantia, ut multo minus poenae obnoxios quoque foribus sanctis ad mortem vel cruciatum cogatur eiicere, quum reis instituta haec consueverint esse profugia. Quod si quis statuti nostri temerator emerserit, aut homines intra ecclesias constitutos ad poenam non reprehendit adducere, capitalis supplicio subiacebit.

Interpretatio. Haec lex ideo ad integrum scripta non est, quia iam, *quae* de diversi negotiis loquitur; in reliquis legibus evidenti interpretatione habentur expressa. Sed hoc ams plius habet, quod ad locum scribi fecimus de his, qui inviti clerici ordinantur, quod per se sine interpretatione inteligi potest.

EXPLICIUNT NOVELLAE DIVI MAIORIANI A. [4]

INCIPIUNT NOVELLAE DIVI SEVERI AUGUSTI [5].

TITULUS I.—DE ABROGATIS CAPITIBUS INIUSTIS LEGIS DIVI MAIORIANI A. AD LOCUM [6]. (1) IMPP. LEO ET SEVERUS AA. BASILIO PRAEFECTO PRAETORIO ET PATRICIO. *Abrogatis capitibus iniustae legis Maioriani Aug.* illud tantum ex eadem lege retinemus quod veterum legum commendat auctoritas scilicet ut post viri obitum sponsalia in usum fructum tantum mater habeat *et* a filiis alienare non possit sive in alias nuptias venerit sive non venerit *et* ut omnibus in eodem matrimonio filiis ex aequo communia in unum aut alterum [7]

---

[1] Palimp.: *in contumeliam publicam.*
[2] Haenel: *oneri.*
[3] Versus qui sequuntur inter legis datam et interpretationem ab Haenel antepositam Palimpsesto absunt, sed non inopia foliorum, nec librarii incuria, quum neque sint in ullo ex codicibus cognitis, praeter illum qui saeculo XVI in charta scriptus fuit, et bibliotheca publica Basileensi custoditur. Haenel eos transcriptoris credidit ex codice Morpacensi, ex quo Sichardus fortasse eos hausit, sed hoc comprobari nequit, quia codex iste latet aut periit. Cujacius sententiam ipsam inseruit in eius Breviarii editionibus, sed cum hac nota marginali: *Sequentia non sunt in vet.* id est, *in veteribus codicibus*, inter quos profecto non dinumeravit codicem Basileensem sua ipsa aetate scriptum. Ritter vero, supposititia verba illa credit, tum propter eorum sermonem tum quia ab omni explicatione aut commemoratione carent in interpretatione legis. Benedictus Levita etiam spuria et mutila eadem iudicavit. Haenel vero qui ex Sichardo sententiam excerpsit, nec apocrypham neque truncam esse putat, quin aperiat fundamenta iudicii sui. Adde animadversionem huius Novellae qua dicitur interpretationis textum non esse ad integrum scriptum *quia iam quae de diversis negotiis loquitur, in reliquis legibus evidenti interpretatione habetur expressa.* Ex quo coniici potest partem a compositoribus Breviarii omissam fuisse eam, quae apud Sichardum in veteribus codicibus et in nostro deest, mox vero inventam in Novellarum integrarum antiquo apographo, adiectam Breviario fuisse.
[4] Haenel: *Explicit liber legum Novellarum Divi Maioriani A.*
[5] Haenel: *Incipit liber legum Novellarum Divi Severi Augusti.*
[6] Haenel om.: *ad locum.*
[7] Hic membrana deficiente, nequit ex Palimpsesto dijudicari quousque se protendebat ipsa Novella, quam cuncti codices, excepto Selbenensi, decurtant.

ciuiumromanorumpriuilegiumconsequuntur. Nontamenomnes
dnis seruossuosmanumittereposssunt. Namsialiquismultadebita
habeatcuiussubsta[tie]ncreditorib·teneaturobnoxiainfraudecre
ditorissuiseruossuosmanumitte[re]uoluerit conlatamanumissio
nonualet. Autsilibertusciuisromanusquifiliosnonhabuerit
etinfraudempatronisuiseruossuosmanumittatsimiliterda
tamanumissiononualet. Pretereaminorquicumq·xx·anno
rumdnslibertatemdarenonpotest. Nisifortetantumminq
manumissus cuipatersuusetmaterapatronodonatisunteosde
manumittant autcertepedagogumautconlactaneummanu
mittat Namquamlibet dnsidest·aquartodecimoannoegres
sustestamentumfacerepossitetheredeminstituereetle
gatarelinquere libertatemtamenseruis nōpotestinhachetateconferre

II De numeroseruorumtestamentomanumittendorum.

Constitutumestquantumser[uor]umnumerumtestamentodequanta
familialiceatmanumitti. hocordineutsiquisduosseruos ha
betambosmanumitte[re]possit. Quiuerotresduosintestamento
manumittat. Quiquattuorsimiliterduos. Quisex·tres. qui
octoquattuor. Quidecemquinq. Quiundecim·duodecim·tre
decim·quattuordecim·quindecim·sedecim·decemetseptem·si
militerquinq. Quidecemetoctosex Etabhocnumerousq·
ad·xxx·tertiampartemmanumittereliceat Quiamplius quam
xxx·usq·adcentumquartādenumeroseruorummanumittere
potest·hs Sed ethocstatutumestutdequolibetgradufamilia
nulliusampliusquamcentumtestamentomanumittereliceat.
Namquiuoluerit autinecclesiaautanteconsulemautin
teramicos aut pepistolammanumittere potest hismanumissioni
b·omnemfamiliamiugoseruitutisabsoluere. Namsialiquistes
tamentopluresuoluerit quamcontinetnumerus suprascribtus
ordoseruandusestutillistantumlibertasualeatquiprius manu
missisuntusq·adillumnumerumquemexplanatiocontinetsu
periuscomprehensa. Quiueropostea supraconstitutumnu
merūmanumissilegunturinseruitutemeoscertumestpma
nere. Quodsinominatimseruiuelancillaeintestamentomanu
mittantur·Sedinconfuseomnesseruossuosuelancillas

quiueroplusquamcentumhabuerit quintampartemmanumittere potest. hs

de seruorum numero qui testamento debeant manumitti

matris conferre non liceat. . . . .

INCIPIT GAII INSTITUTIONUM LIBER PRIOR.

TITULUS I.—*DE PERSONIS* [1]. *Gaius Institutionum libro primo dicit, omnes homines aut liberos esse aut servos. Sed ex his ipsis, qui liberi sunt, alios esse ingenuos, alios libertinos. Ingenuos, qui ingenui nati sunt: libertinos, qui pro iusta servitute manumissi liberi fiunt. Ingenuorum omnium unus status est. Libertorum vero ideo non unus est, quia tria sunt genera libertatum: quia liberti aut cives Romani sunt, aut Latini, aut dediticii. Tamen, qui cives Romani sint, qui Latini, qui dediticii, breviter explanandum est.* . . . .

. . . .

§ *4. Sed inter haec tria genera libertorum ideo cives Romani meliorem statum habent, quia et testamenta facere et ex testamento quibuscumque personis succedere possunt: nam Latini et dediticii nec testamenta condere, nec sibi ex testamento aliorum aliquid dimissum possunt ullatenus vindicare. Tamen Latini certis rebus privilegium civium Romanorum libertorum consequi possunt: dediticii vero nulla ratione possunt ad civium Romanorum libertatem ordinis beneficio pervenire. Nam Latini patronorum beneficio, id est, si iterum ab ipsis aut testamento, aut in ecclesia, aut ante consulem manumittantur*, civium Romanorum privilegium consequuntur.

§ 5. Non tamen omnes domini servos suos manumittere possunt: nam si aliquis multa debita habeat, cuius substantia creditoribus teneatur obnoxia, *si* in fraudem creditoris sui servos suos manumittere voluerit, collata manumissio non valet.

§ 6. Aut si libertus civis Romanus *liberos* [2] non habuerit, et in fraudem patroni sui servos suos manumittet, similiter data manumissio non vale*bi*t.

§ 7. Pr*a*eterea minor quicumque viginti annorum dominus libertatem *servo* dare non potest; nisi forte tantum minor *manumissor* [3], cui pater suus et mater a patrono donati sunt, eosdem manumittat, aut certe p*a*edagogum aut collactaneum manumittat. Nam quamlibet dominus, id est *a* quatuordecim annos egressus, testamentum facere possit et heredem instituere et legata relinquere, libertatem tamen servis non potest in hac *a*etate conferre.

TIT. II.—DE NUMERO SERVORUM TESTAMENTO MANUMITTENDORUM. Constitutum est, quantum servorum numerum testamento de quanta familia liceat manumitti, hoc ordine: ut, si quis duos servos habet, ambos manumittere possit; qui vero tres, duos in [4] testamento manumittat: qui quatuor, similiter duos: qui sex, tres: qui octo, quatuor: qui decem, quinque: qui undecim, duodecim, tredecim, quatuordecim, quindecim, sedecim, decem et septem, similiter quinque: qui decem et octo, sex: et ab hoc numero usque ad triginta, tertiam partem manumittere liceat; qui amplius quam triginta *habuerit*, usque ad centum, quartam *partem* de numero servorum manumittere potest: *qui vero plures quam centum habuerit, quintam partem manumittere potest*. Sed et [5] hoc statutum est, ut de qualibet grandi familia nulli amplius quam centum testamento manumittere liceat.

§ 1. Nam qui voluerit aut in ecclesia, aut ante consulem, aut inter amicos, aut per epistolam manumittere, potest his manumissionibus omnem familiam iugo servitutis absolvere.

§ 2. Nam si aliquis testamento plures *manumittere* voluerit, quam *quot* continet numerus supra scriptus, ordo servandus est, ut illis tantum libertas valeat, qui prius manumissi sunt, usque ad illum numerum, quem explanatio continet superius comprehensa: qui vero postea supra constitutum numerum manumissi leguntur, in servitute eos certum est permanere. Quod si *non* nominatim servi vel ancillae in testamento manumittantur, sed confuse omnes servos suos vel ancillas *(Sequitur textus pag. 329)*

---

[1] In ipso folio Palimpsesti, quo Severi Novella, aderat etiam principium Gaii Institutionum quod a Sichardo mutuamus. At vero codices hoc in loco adeo differunt ut vix duo loco literaliter cohaereant. Inde Haenel incerta iudicans priora verba Gaii, incertamque primi tituli rubricam, omisit numerum prioris libri et rubricas primi tituli inscribendum ratus: *Incipit liber Gaii. Titulus primus.* Sed licet ignoremus quo pacto incipiebat liber Gaii, a Visigothis in compendium redactus, probe colligimus et extitisse librum priorem qui *libro secundo* praecedit, et admittere rubricam *De personis* ad tit. I. qui non de alio, nisi de statu personarum agit.

[2] Palimp.: *qui filios.*

[3] Palimp.: *manumissus.*

[4] Haenel om.: *in.*

[5] Haenel om.: *et.*

hisquitestamentumfacitliberosfacereuolueritnullipenitus
firmaesseiubeturhochordinedatalibertas Sedomnesin
seruilicondicionequihocordinemanumissisuntpmanebunt. Nam
etsi alintestamentoseruorummanumissioadscriptafuerit
idestincirculoutqprimusquiposteriornominatussitnõpos
sitagnoscinulliexhislibertatemualeremanifestumestsiag
noscinõpotestquiprimusquiposteriorfueritmanumissus
Namsialiquisinegritudineconstitutusinfraudemhuiusle
gisfacerenoluerittestamentum. Etepistholisautquib,
cumqalisreb, seruissuispluribquamptestamentumlicet
conferreuoluerit libertates etsubtemporemortishocfece
rithiiquipriusmanumissifuerintusq, adnumerumsuperi
usconstitutumlibererunt. Quiueropoststatutum nume
rummanumissifuerintseruisinedubiopmanebunt. Namsi
incolumisquoscumqdiuersotemporemanumisit. Intereos
qiptestamentummanumissisuntnullatenuscomputentur

III De iure personarum

Aliquaepersonesuiiurissuntaliqialienoiurisubiectisunt
itaquecumhostenditurquaepsonaealienoiurisubiecte
sinttunceuidenteragnosciturquaesuiiurissunt. In
potestateitaqdnorumsuntserui quampotestatemõnes
genteshaberecertumest Seddistringendiinseruosdnis

hec lex distringendi nõ occidendi seruos dnis licentiã dat

prosuapotestatepmittitur. Occidenditantum seruos
suosdnilicentiamnonhabebunt Nisiforteseruusdumpro
culpemodumceditur casu forsitan moriatur. Namsiser
uusdignummortecrimenadmiseritisiudicib, qib, publici
officiipotestascommissaest tradendusestutprosuo
criminepuniatur. Inpotestateaetiampatrumsuntfilii
exlegitimomatrimonioprocreati. IIII Dematrimoniis

Legitimaesuntnuptiaesiromanusromanamnuptiisinter
uenientib, uelconsensuducatuxorem. Sednonomnesper
sonasuxoresducerelicet. Quianecpatrisfiliamnecfilio
matremnecauoneptemnecnepotiauiam. quodnonsolum
depersonisq, nobispropinqitateconiunctaesunt. sedetiamuel
adoptiuishocestadfiliatisiussumestobseruari. Nametsiper

is, qui testamentum facit, liberos facere voluerit, nulli penitus firma esse iubetur hoc ordine data libertas; sed omnes in servili conditione, qui hoc ordine manumissi sunt, permanebunt. Nam et si ita in testamento servorum manumissio adscripta fuerit, id est, in circulo, ut qui prior, qui posterior nominatus sit, non possit agnosci, nulli ex his libertatem valere manifestum est, si agnosci non potest, qui prior, qui posterior fuerit manumissus.

§ 3. Nam si aliquis in aegritudine constitutus in fraudem huius legis facere noluerit testamentum et [1], epistolis aut quibuscumque aliis rebus servis suis pluribus, quam per testamentum licet, conferre voluerit libertates, et sub tempore mortis hoc fecerit, hi, qui prius manumissi fuerint, usque ad numerum superius constitutum liberi erunt: qui vero post statutum numerum manumissi fuerint, servi sine dubio permanebunt.

§ 4. Nam si incolumis quoscumque diverso tempore manumisit, inter eos, qui per testamentum manumissi sunt, nullatenus computentur.

TIT. III.—DE IURE PERSONARUM. Aliquae personae sui iuris sunt; aliquae alieno iuri subiectae sunt. Itaque quum ostenditur, quae personae alieno iuri subiectae sint, tunc evidenter agnoscitur, quae sui iuris sint.

§ 1. In potestate itaque dominorum sunt servi; quam potestatem omnes gentes habere certum est: sed distringendi in servos dominis pro sua potestate permittitur; occidendi *tamen* [2] servos suos domini licentiam non habebunt: nisi forte servus, dum pro culpae modo caeditur, casu forsitan [3] moriatur. Nam si servus dignum morte crimen admiserit, his [4] iudicibus, quibus publici officii potestas commissa est, tradendus est, ut pro suo crimine puniatur.

§ 2. In potestate etiam patrum sunt filii ex legitimo matrimonio procreati.

TIT. IV.—DE MATRIMONIIS. Legitimae sunt nuptiae, si Romanus Romanam nuptiis intervenientibus vel consensu ducat uxorem.

§ 1. Sed non omnes personas uxores ducere licet: quia nec patri filiam, nec filio matrem, nec avo neptem, nec nepoti aviam. Quod non solum de personis, quae nobis propinquitate coniunctae sunt, sed etiam vel adoptivis, hoc est affiliatis *iussum* [5] est observari. Nam etsi per *(Sequitur textus pag. 331)*

---

[1] Haenel: *sed.*
[2] Palimp.: *tantum.*
[3] Haenel om. *forsitan.*
[4] Haenel: *iis.*
[5] Haenel: *iustum.*

emancipationem adoptio dissoluatur nuptiam enim inter has ista
psonas semper constat inlicitas inter fratrē q(uo)q(ue) et so
rorem siue eodem patre hac matre nati fuerint siue diuersis
matrib(us) aut patrib(us) matrimonia esse non possunt. Inter adop
tiuos etiam fratres inlicita sunt conlugia nisi forte adop
tio emancipatione fuerit dissoluta. Nam si emancipatio
interuenerit nuptiae inter huiusmodi fratres licito contra
huntur. Fratris quoq(ue) et sororis filiam uxorem ducere non
licet. Sororem quoq(ue) patris hac matris uxorem accipere nō
licet. Genero quoque socrum suam nec socero nurum uxorē
accipere licet nec uitrico preuignam nec preuigno no
uercā. Fratres etiam ut nos uel consobrinos in matrimonium
iungi nulla ratione p(er)mittitur. Sed nec uni uiro duas soro
res uxores habere nec uni mulieri duob(us) fratrib(us) iungi permitti
tur. Quod si quis incestas uel nefarias id est q(uae) sunt su
perius comprehensae nuptias inierit nec uxorem habe
re uidetur nec filios. Nam hi qui huiusmodi concep
tione nati fuerint quamlibet matrem habere uideantur
patrem uero nullatenus habere censentur. Et tam
quam si de adulterio concepti fuerint computantur
qui spurii appellantur. hoc est sine patre filii. Regula
iuris hoc continetur qui legitime concipiuntur tempore
conceptionis statum sumant. Qui uero nō de legitimo
matrimonio concipiuntur statum sumant eo tempore
quo nascuntur hac proinde de legitima coniunctione
conceptus etiam si mater eius statum mutet. id est si
ancilla fiat ille qui legitime conceptus est liber nasci
tur. Nam qui nō de legitimo matrimonio concipitur
si mater eius ancilla dum pregnans est libera facta fue
rit liber nascitur. Si uero ex ingenua ancilla pregnans fac
ta fuerit seruus nascitur quia non legitime sed uulgo
conceptus est. V De adoptionibus
Adoptio naturae similitudo est ut aliquis filium habere
possit quem non generauerit. Sed ipsa adoptio duobus
modis fit. Una q(uae) abrogatio dicitur alia q(uae) adoptio
Abrogatio est quando aliquis patrē nō habens adoptatur

Ne unus uir duas sorores habeat aut una mulier duobus fratrib(us) iungatur

emancipationem adoptio dissolvatur, nuptias tamen inter has personas semper constat illicitas.

§ 2. Inter fratrem quoque et sororem, sive eodem patre ac matre nati fuerint, sive diversis matribus aut patribus, matrimonia esse non possunt. Inter adoptivos etiam fratres illicita sunt coniugia, nisi forte adoptio emancipatione fuerit dissoluta: nam si emancipatio intervenerit, nuptiae inter huiusmodi fratres licito contrahuntur.

§ 3. Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non licet.

§ 4. Sororem quoque patris ac matris uxores accipere non licet.

§ 5. Genero quoque socrum suam, nec socero nurum uxorem accipere licet, nec vitrico privignam, nec privigno novercam.

§ 6. Fratres enim amitinos vel consobrinos in matrimonium iungi nulla ratione permittitur.

§ 7. Sed nec uni viro duas sorores uxores habere, nec uni mulieri duobus fratribus iungi permittitur.

§ 8. Quod si quis incestas vel nefarias, id est, quae sunt superius comprehensae, nuptias inierit, nec uxorem habere videtur, nec filios: nam hi, qui *ex* [1] huiusmodi conceptione nati fuerint, quamlibet matrem habere videantur, patrem vero nullatenus habere censentur, et tanquam si de adulterio concepti fuerint, computantur; qui spurii appellantur, hoc est sine patre filii.

§ 9. Regula iuris hoc continet, ut, qui legitime concipiuntur, tempore conceptionis statum sumant: Qui vero non de legitimo matrimonio concipiuntur, statum sumant eo tempore, quo nascuntur. Ac proinde de legitima coniunctione conceptus, etiamsi mater eius statum mutet, id est, si ancilla fiat, ille, qui legitime conceptus est, liber nascitur: nam qui de [2] non legitimo matrimonio concipitur, si mater eius ancilla [3], dum [4] praegnans est, libera facta fuerit, liber nascitur [5]. Si vero ex ingenua ancilla praegnans facta fuerit, servus nascitur [6], quia non legitime, sed vulgo conceptus est.

TIT. V.—DE ADOPTIONIBUS. Adoptio naturae similitudo est, ut aliquis filium habere possit, quem non generaverit.

§ 1. Sed [7] ipsa adoptio duobus modis fit: una, quae arrogatio dicitur: alia, quae adoptio. Arrogatio est, quando aliquis patrem non habens adoptatur, *(Sequitur textus pag. 333)*

---

[1] Palimp. om. *ex*.
[2] Haenel om. *de*.
[3] Haenel: *ex ancilla*.
[4] Haenel om. *dum*.
[5] Haenel: *nascetur*.
[6] Haenel: *nascetur*.
[7] Haenel add. *et*.

ETIPSESEINPOTESTATEMADOPTIUIPATRISDAT ETIDEOABROGATIO
DICITUR QUIAETILLEQUIADOBTATINTERROGATURUTRŪ ILLUMQUEMADOP
TATFILIŪ HA(BERE UELIT) ETILLEQUIADOPTATURINTERROGATURUTRUM ID FIERI
UELIT. ILLAUEROALIAADOPTATIOEST UBIQUISPATREMHABENS
ABALIOPATREADOPTATUR ETITAILLEQUIADOPTATURDECERTI
PATRISPOTESTATEDISCEDITETIA(N)ADOPTIUIPATRISESSEINCIPITPO
TESTATE NAMETFEMINEADOPTARIPOSSUNT UTLOCOFILIAR(UM)
A(DO)BTIUISPATRIBUSHABEANTUR. FEMINAEUEROADOBTARENON
POSSUNTQUIANECFILIOSASENATOSINPOTESTATEHABENT.

SPADONES AD OPTANDOS.

SPADONESAUTEMQUIGENERARENONPOSSUNTADOPTAREPOS
SUNT ETLICETFILIOSGENERARENONPOSSINTQUOSADOPTA
UERINTFILIOSHABEREPOSSUNT SIQUISUEROFILIUSHABENS
SEDEDERITADOBTANDUMNONSOLUMIPSEINPATRISADOPTIUI
POTESTATEREDIGATURSED ETFILII EIUS SITAMENAUUM PATER
NUMNONHABUERINTINADOPTIUIPATRISTRANSEUNTPOTESTA
TE TAMQUAMNEPOTES

VI quibus modis filii exeunt de potestate patris

QUIBUSMODIS FILII EXEUNTDEPOTESTATEPATRIS. FILII QUI IN
POTESTATEPATRISSUNTMORTUOPATRESUIIURISFIUNT. SEDSIFI
LIUSQUIMORTEPATRISSUIIURISEFFECTUSEST FILIOS HABEATINE
IUSPATRISSUIOBITUMER UNTFILIIPOTESTATE NAMSIPATER
MORIATURETAUUSPATERNUSUIUATNEPOSEXFILIOSUIIURIS
ESSENONPOTEST QUIAINAUIREMANETPOTESTATE, QUIAUOMOR
TUOSUIIURISEFFICIUNTUR ITEMSIMORIATURPATERETRE
LINQUATFILIUM EMANCIPATUMETEXEODĒFILIOAEMANCIPATO
NEPOTESSINT TUNCNEPOTESLIBERIETSUIIURISERUNT ET
INPATRISAEMANCIPATIPOTES(TA)TE NONUENIUNT ITEMDEPOTES
TATEPATRIS EXEUNTFILIISIPATEREORUM INEXILIUMMISSUS
FUERIT QUIANONPOTES(T)FILIUMCIUEMROMANUMINPOTES
TATEHABEREHOMOPEREGRINAECONDICIONISEFFECTUS. ITĒ
SIFILIUSUIUOPATREINEXILIOMISSUSFUERITINPOTESTATEPATRIS
CIUISROMANIESSENONPOTESTQUIASIMILITERPEREGRINAECON
DICIONISEFFECTUSAGNOSCITUR. ITEMSIAB(H)OSTIB.(FUERIT)PATERCAP
TUSSITINPOTESTATEQUAMDIUAPUTHOSTESFILIOSNONHABET
SEDSIDECAPTIUITATEEUASERITIUREPOSTLIMINII OMNEMSICUT
INALIISREB. ITAETFILIOSRECIPITPOTESTATE SIUEROPATERQUI

et ipse se in potestatem adoptivi patris dat. Et ideo arrogatio dicitur, quia et ille, qui adoptat, interrogatur, utrum illum, quem adoptat, filium habere velit: et ille, qui adoptatur, interrogatur, utrum id fieri velit. Illa vero alia adoptatio [1] est, ubi quis patrem habens, ab alio patre adoptatur: et ita ille, qui adoptatur, de certi patris potestate discedit, et in adoptivi patris incipit esse potestate.

§ 2. Nam et feminae adoptari possunt, ut loco filiarum adoptivis patribus habeantur: feminae vero adoptare non possunt, quia nec filios *ex* [2] se natos in potestate habent.

§ 3. Spadones autem, qui generare non possunt, adoptare possunt: et licet filios generare non possint, quos adoptaverint filios habere possunt.

§ 4. Si quis vero filios habens se dederit adoptandum, non solum ipse in patris adoptivi potestatem redigatur, sed et filii eius; si tamen avum paternum non habuerint, in adoptivi patris transeunt potestatem, tanquam nepotes.

TIT. VI.—QUIBUS MODIS FILII EXEUNT DE POTESTATE PATRIS. Filii, qui in potestate patris sunt, mortuo patre sui iuris fiunt. Sed si [3] filius, qui morte patris sui iuris effectus est, filios habeat, in eius *post* [4] patris sui obitum erunt filii potestate. Nam si pater moriatur, et avus paternus vivat, nepos ex filio sui iuris esse non potest: quia in avi remanet potestate, qui avo mortuo sui iuris efficitur. Item si moriatur pater, et relinquat filium emancipatum, et ex eodem filio emancipato nepotes, tunc nepotes liberi et sui iuris erunt, et in patris emancipati potestatem non veniunt.

§ 1. Item de potestate patris exeunt filii, si pater eorum in exsilium missus fuerit: quia non potest filium civem Romanum in potestate habere homo peregrinae conditionis effectus. Item si filius, vivo patre, in exsilium missus fuerit, in potestate patris civis Romani esse non potest, quia similiter peregrinae conditionis effectus agnoscitur.

§ 2. Item si ab hostibus pater captus sit [5], in potestate, quamdiu apud hostes fuerit, filios non habebit. Sed si de captivitate evaserit, iure postliminii omnem, sicut in aliis rebus, ita et in filiis recipit potestatem. Si vero pater, qui (*Sequitur textus pag.* 335)

---

[1] Haenel: *adoptio.*
[2] Palimp. om. *ex.*
[3] Palimp. add. *hic.*
[4] Palimp. om. *post.*
[5] Palimp.: *est.*

Abhostib·captusestincaptiuitatemoriaturabeotēporeq̄do
abhostib·captusestfiliisuiiurisfactiintelleguntur· Item p
aemancipationemfiliisuiiurisefficiuntur· Sedfiliusmascu
lustrib·emancipationib·depatrispotestateexitetsuiiuris
efficitur· Aemantipatioautemhocestmanustraditioquae
damsimilitudouenditionisest· Quiinaemancipationibus
preterillumhocestcertūpatremaliuspateradhibetur·hī
Ergoitenaturalispaterfiliumsūmfiduciariopatrimanci
pat.hocestmanutraditaquodfiduciariopaternaturalis
paterunumautduosnummosquasiinsimilitudinempretiiac
cipit Etiterumeumacceptisnummisfiduciariopatritra
det· Hocsecundoettertiofit· Ettertiofiduciariopatri
mancipatettradet Etsicdepotestatepatrisexit· Que
tamenmancipatiosolebatantepresidemfieri modoante
curiamfaciendumest Ubiquinquemtestesciuesromaniin
presentierunt· Etproilloquilibripensappellaturidest
stateramtenens· Etquiantestatusappellatur aliiduo· ut
septemtestiumnumerusinpleatur· Tamencumtertio
mancipatusfueritfiliusapatrenaturalifiduciariopatri
hocageredebetnaturalispateruteiafiduciariopatreman
cipeturetanaturalipatremanumittatur· Utsifiliusille
mortuusfuerit eiinhereditatenaturalispaternonfidu
ciariussuccedat· Femineuelnepotesmasculiexfilio
unamancipationedepatrisuelauiexeuntpotestateetsui
iurisefficiuntur· Ethiipsi quamlibetunamancipatio
nedepatrisuelaui exeantpotestatenisiapatrefiduciario
remancipatifuerintanaturalipatremanumissisucce
dereeisnaturalispaternonpotestnisifiduciariusaquo
manumissisunt· Namsiremancipatossibinaturalispa
teruelauusmanumisserit· ipseeisinhereditatesucce
dit Quodsihabeatquisfiliumetexeonepotes etuolue
ritfiliumaemancipareetnepotesinsuapotestateretine
re inarbitrioeiusest Autsiuoluerintnepotes aemanci
pareetfiliuminsuapotestateretinereethoceiproiuris
hordinelicere manifestumest· Quodnōsolūdenepotibus

Libripens hocestStateram tenen

quifiduciariusnominatur hs

ab hostibus captus est, in captivitate moriatur, ab eo tempore, quo ab hostibus captus est, filii sui iuris facti intelliguntur.

§ 3. Item per emancipationem filii sui iuris efficiuntur. Sed filius masculus tribus emancipationibus de patris potestate exit, et sui iuris efficitur. Emancipatio autem, hoc est manus traditio, quaedam similitudo venditionis est: quia in emancipationibus praeter illum, hoc est certum patrem, alius pater adhibetur qui fiduciarius nominatur. Ergo iste [1] naturalis pater filium suum fiduciario patri mancipat, hoc est manu tradit: a quo fiduciario patre naturalis pater unum aut duos nummos quasi in similitudinem pretii accipit, et iterum eum acceptis nummis fiduciario patri tradit. Hoc secundo et tertio fit, et tertio [2] fiduciario patri mancipat et tradit, et sic de potestate patris exit. Quae tamen *e*mancipatio solebat ante praesidem fieri, modo ante curiam facienda est: ubi quinque testes cives Romani in praesenti erunt, et pro illo, qui libripens appellatur, id est stateram tenens, et qui antestatus appellatur, alii duo, ut septem testium numerus impleatur. Tamen quum tertio mancipatus fuerit filius a patre naturali fiduciario patri, hoc agere debet naturalis pater, ut ei a fiduciario patri ***mancipetur*** [3], et a naturali patre manumittatur: ut, si filius ille mortuus fuerit, ei in hereditate naturalis pater, non fiduciarius, succedat. Feminae vel nepotes masculi ex filio una emancipatione de patris vel avi exeunt potestate et sui iuris efficiuntur. Et hi ipsi, quamlibet una mancipatione de patris vel avi potestate exeant, nisi a patre fiduciario remancipati fuerint *et* [4] a naturali patre manumissi, succedere eis naturalis pater non potest, nisi fiduciarius, a quo manumissi sunt. Nam si remancipatos sibi naturalis pater vel avus manumiserit, ipse eis in hereditate succedit. Quod si habeat quis filium et ex eo nepotes, et voluerit filium emancipare et nepotes in sua potestate retinere, in arbitrio eius est: aut si voluerit nepotes emancipare et filium in sua potestate retinere, et hoc ei pro iuris ordine licere manifestum est. Quod non solum de nepotibus, *(Sequitur textus pag. 337)*

---

[1] Haenel: *ipse*.
[2] Haenel add. *cum*.
[3] Palimp.: *remancipetur*.
[4] Palimp. om. *et*.

sed et de pronepotibus similiter facere potest. VII De tutelis

Tutores aut legitimi sunt aut testamentarii. Legitimi
sunt qui pupillo per uirilem sexum propinquitate iungun
tur. Et qui proximior fuerit de agnatis ad ipsum legi
tima tutela pertinet quia his qui proximus fuerit ad tu
telam ipse proximus est et ad hereditatem. Testamen
tarii sunt quos patres aut aui paterni testamento suo tu
tores filiis aut nepotib. delegauerint. Quod si nec
testamentarius tutor fuerit nec legitimus. tunc ex
inquisitione iudicis pupillis tutores dantur.

VIII De curatione

Per hactis pupillaribus annis quibus tutores absoluuntur
ad cures ratio minorum incipit ꝑtinere. Sub curato
res sunt minores hetate. Maiores euersores insani
hii qui minores sunt usque ad uicensimum et quintum
annum impletum sub curatore sunt. Qui uero euer
sores aut insani sunt omni tempore uite sue sub cura
tore esse iubentur quia substantiam suam rationa
biliter gubernare non possunt.

VIIII De rebus gestis k Gaius superiori con
mentario de iure personarum aliqua disputauit
hunc in hoc conmentario de reb. gestis tractat

Omnes itaq. psone aut nri iuris sunt aut diuini aut publi
ci. Nostri iuris sunt que in proprietate nsa esse nos
cuntur. Diuini iuris sunt. aeclesiae id est templa di
uel ea patrimonia hac substantiae q. ad aeclesiastica
iura pertinent. Publici iuris sunt muri. fora. portae
theatra. circus. harenae que antiqui sca appella
uerunt pro eo quod exinde tolli aliquid aut contin
gi non liceret haec omnia in nullius bonis sunt
ideo publici iuris esse dicuntur. Sed et res heredi
taris antequam aliquis heres existat. id est quando
dubitatur utrum scriptus an legitimus heres succe
dere debeat in nullius bonis esse uidentur preter
ea quedam res corporales sunt quedam incorporales. corpora
les sunt

sed et de pronepotibus similiter facere potest.

TIT. VII.—DE TUTELIS. Tutores aut legitimi sunt aut testamentarii.

§ 1. Legitimi sunt, qui pupillo per virilem sexum propinquitate junguntur [1]: et qui proximior fuerit de agnatis, ad ipsum legitima tutela pertinet: quia is, qui proximus fuerit ad tutelam, ipse proximus est et ad hereditatem.

§ 2. Testamentarii sunt, quos patres aut avi paterni *in* [2] testamento suo tutores filiis aut nepotibus delegaverint. Quod si nec testamentarius tutor fuerit, nec legitimus, tunc ex inquisitione iudicis pupillis tutores dantur.

TIT. VIII.—DE CURATIONE. Peractis pupillaribus annis, quibus tutores absolvuntur, ad curatores ratio minorum incipit pertinere. Sub curatore sunt minores aetate, maiores eversores, insani. Hi, qui minores sunt, usque ad viginti et quinque annos impletos sub curatore sunt. Qui vero eversores aut insani sunt, omni tempore vitae suae sub curatore esse iubentur: quia substantiam suam rationabiliter gubernare non possunt.

EXPLICIT LIBER PRIMUS [3].

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

TITULUS I *(IX).*—DE REBUS GESTIS [4]. Gaius superiore commentario de iure personarum aliqua disputavit. Nunc in hoc commentario de rebus gestis [5] iterum tractat.

§ 1. Omnes itaque *res* [6] aut nostri iuris sunt, aut divini, aut publici. Nostri iuris sunt, quae in proprietate nostra esse noscuntur. Divini iuris sunt ecclesiae, id est, templa Dei, vel ea patrimonia ac substantiae, quae ad ecclesiastica iura pertinent. Publici iuris sunt muri, fora, portae, theatra, circus, arena, quae antiqui sancta appellaverunt, pro eo, quod exinde tolli aliquid aut contingi non liceret. [7] Haec omnia in nullius bonis sunt, ideo publici iuris esse dicuntur. Sed et res hereditariae, antequam aliquis heres existat, id est, quando dubitatur, utrum scriptus an legitimus heres succedere debeat, in nullius bonis esse videntur.

§ 2. Praeterea quaedam res corporales sunt: quaedam incorporales. Corporales sunt,

---

[1] Haenel: *conjunguntur.*
[2] Palimp. om. *in.*
[3] In Palimpsesto, sicut in cunctis ferme Breviarii textibus, non dicitur *finis libri I,* nec *incipit liber II* Institutionum. Numeratio titulorum pergit nihilo secius ad normam libri singularis. Hoc item videtur in plurimis codicibus; sunt enim pauci, licet vetustissimi, qui titulos huius libri II, nova numeratione portendant. Haenel tamen ambas numerationes retinuit, clausa inter uncias, ea quae pluribus codicibus continetur. Animadvertit pariter a codicibus de *libro secundo* mentionem fieri nullam. Nos autem Sichardi et Haenelis ad instar, librum secundum a priori distinguimus, et dupla numeratione titulos obsignamus.
[4] Haenel omisit *gestis,* quia in codicibus ab eo consultis, non exstat. Nos tamen verbum hoc retinemus, quoniam per administrationem, aut rerum gestionem, in *Digesto* vertitur, et de rebus gerendis titulus hic peragit.
[5] Haenel om. *gestis.*
[6] Palimp.: *personae* pro *res.*
[7] Haenel add. *Sed.*

QUEMANIBUSTANGIPOSSUNTUELUTAGERMANCIPIUMUESTE[S]A[V]RM
ARGENTUMETHISSIMILIBUSINCORPORALESSUNTQUETANGINON
POSSUNT QUALIASUNTEAQUENONIN~~INCOR~~CORPORESEDINIURECON
SISTUNT. SICUTESTHEREDITASETOBLIGATIONESDEDIUERSIS[CON]TRAC
TIBUSSCRIPTEETLICETHEREDITASUELEMPTIOAUTDIUERSICON[TRAC]TU
RESCORPORALESINSEABEANTIUSTAMENIPSIUSHEREDITATISUEL
EMPTIONISALIORUMQUECONTRACTUUM INCORPORALEEST
INCORPORALIAETIAMSUNTIURAP[R]EDIORUMURBANORUMUELRUS
TICORUMPREDIORUM URBANORUMUEROIURASUNTSTILLICIDIA
FENESTRECLUACEALTIUSERIGENDEDOMUSAUTNONERIGENDE
ETLUMINUMUTITAALIQUISFABRICETUTUICINEDOMUI LU
MENNONTOLLAT PREDIORUMUERORUSTICORUMIURASUNT
UIAUELITERPERQ[V]ODPECUSAUTANIMALIADEBEANTAMBULA
REUELADAQUAMDUCI ETAQUEDUCTUSQ. SIMILITERINCORPO
RALIASUNT HECIURATAMRUSTICORUMPREDIORUMSERUITU
TESAPPELLANTUR. ITEMREGULARITERCONSTITUTUMESTUTSUP
POSITAINFERIORIBUSCEDANT IDESTUTSIQUISINSOLONSTROSI
NENOSTROPERMISSODOMUMEDIFICAUERITADEUMCUIUSTER
RAESTDOMUSAEDIFICATAPERTINEAT. UELSISIBIALIQUISINAGRO
NOSTROARBORESAUTUINEASUELPLANTASQUASCUMQ.POSUE
RITSIMILITERSUPERFICIESSOLOCEDAT. UELSIMESSEMINCAMPOSE
MINAUERITOMNIAHECQ. INTERRAALIENALACTANTURDNOTER
RAEADQUIRUNTUR. QUODDECARTISUELPERGAMENISSIALI
ENISSCRIBATLICETAUREISAUTARGENTEISLITERISSIMILITEREIUS
ESTSCRIPTURACUISCARTAAUTPERGAMENAFUERINT. QUODET
DETABULAEHOCESTSIALIQUISINTABULAMEAPICTURAFECERIT
OBSERUATURQUIASTATUTUMESTUTTABULEPICTURAMCEDAT
QUODSIQUISEXUUISMEISUINUMAUTEXSPICISFRUMENTUMAUT
EXOLIUISOLEUMFECERITEIUSUINUMUELOLEUMUELTRITTICUM
CUIUSSPICEAUTUUAEAUTOLIUAEFUERINT SIQUISETIAMEX
TABULISALIENISNAUEMAUTARMARIUMAUTQUODCUMQ.ADHUS[V]M
PTINENTI[FECERIT]SIMILIRATIONEELUSERUNTQ.FACTASUNTDECUIUS
LIGNOFACTAPROBANTUR. SIMILITERAETIAMSIEXLANAUEL
EXLINOALIENOUESTIMENTUMFECERITEIUSERUNTUESTIMEN
TACUIUSLANAAUTLINUMFUISSEPROBATUR. SEDINHISOMNIB.

quae manibus tangi possunt: velut ager, mancipium, vestes, aurum, argentum, et his similia. Incorporales sunt, quae tangi non possunt: qualia sunt ea, quae non in corpore, sed in iure consistunt: sicut est hereditas, et obligationes de diversis contractibus scriptae. Et licet hereditas vel emtio aut diversi contractus res corporales in se habeant; ius tamen ipsius hereditatis vel emtionis aliorumque contractuum incorporale est.

§ 3. Incorporalia etiam sunt iura praediorum urbanorum vel rusticorum. Praediorum urbanorum vero [1] iura sunt stillicidia, fenestrae, cloacae, altius erigendae domus aut non erigendae, et luminum, ut ita aliquis [2] fabricet, ut vicinae domui lumen non tollat. Praediorum vero rusticorum iura sunt via, vel iter, per quod pecus aut animalia debeant ambulare, vel ad aquam duci, et aquaeductus; quae similiter incorporalia sunt. Haec iura tam rusticorum *quam urbanorum* [3] praediorum servitutes appellantur.

§ 4. Item regulariter constitutum est, ut superposita inferioribus cedant: id est ut, si quis in solo nostro, sine nostro permissu, domum aedificaverit, ad eum, cuius terra est, domus aedificata pertineat: vel si sibi [4] aliquis in agro nostro arbores aut vineas vel plantas quascumque posuerit, similiter superficies solo cedat: vel si messem in campo seminaverit, omnia haec, quae in terra aliena iactantur, domino terrae adquirantur. Quod [5] de chartis vel pergamenis, si *in* [6] alienis scribat, licet aureis aut argenteis literis, similiter eius est scriptura, cuius chartae aut pergamena fuerint. Quod et de tabula, hoc est, si aliquis in tabula mea pictura*m* fecerit, observatur: quia statutum est, ut tabulae pictura cedat.

§ 5. Quod si quis ex uvis meis vinum, aut ex spicis frumentum, aut ex olivis oleum fecerit, eius vinum, vel triticum vel oleum *est* [7] cuius spicae *a*ut uvae, aut olivae fuerint. Si quis etiam ex tabulis alienis navem aut armarium aut quodcumque ad usum pertinens fecerit, simili ratione eius erunt, quae facta sunt [8] de cuius ligno facta probantur. Similiter etiam si ex lana vel ex lino alieno vestimentum [9] fecerit, eius erunt vestimenta, cuius lana aut [10] linum fuisse proba*bi*tur.

§ 6. Sed in his omnibus *(Sequitur textus pag. 341)*

---

[1] Haenel om. *vero.*
[2] Haenel: *quis.*
[3] Palimp. om. *quam urbanorum.*
[4] Haenel om. *sibi.*
[5] Haenel add. *et.*
[6] Palimp. om. *in.*
[7] Palimp. om. *est.*
[8] Haenel: *fuerint.*
[9] Haenel: *vestimenta.*
[10] Haenel: *vel.*

Superius conprehensis qcūq· inter ra aliena al'qid posuerit aut edificaverit
aut haec q̄ dicta sunt illis q̄ re aliena presumpserint hoc conpetit ut expen
sas uel inpendia q· in his fecerint ad his q̄ rē facta uindicant reqpe pos
sunt adqiruntur autē nobis nō solū p nosmetipsos sed et p eos q̄ in po
testate nsā sunt. Sicut filii uel serui quia qidqid his a qalibet psona
donatum uel uenditū fuerit aut heredes fuerint instituti id patrib·
et dnīs sine aliqa dubitatione conquiritur Preter eos filios qib·
p leges ut castrense peculiū habere pmissū est. hii uero serui
qi in usu fructu nrō et proprietate alterius sunt hoc tantū usu
fructuario adqirere possunt qđ opere aut manib· suis fecerint aut
de mercedib· operis sui acceperint Nam si eis hereditas aut legatū
dimittatr aut donationis aliqid conferatur hoc proprietario dnō nō
husufructuario adquiritur.

II De testamentis

Per uniuersitatem hoc est omnia simul bona adqirimꝰ sicut hereditate emptio
ne adoptione quia his quem adoptauerimus si sine patre est cum om
nib· bonis suis ad nos transit. Id qoq· statutum est qđ non omnib·
liceat facere testamentum Sicut sunt ii qi sui iuris non sunt et ali
eno iuri subiecti sunt· hoc est filii tam ex nobis nati quam adoptiui
Item testamentum facere nō possunt inpuberes· id est minores
annorū xiiii aut puellae duodecim Item et hii qui furiosi id est
in mente insani fuerint non possunt facere testamenta Sed
hii qui insani sunt in interuallo ipsius insaniae habeant per inter
ualla quibus sani sunt possunt facere testamenta·

XI De exheredatione liberorum

His qi filios in potestate habent curam gerere debent ut testa
mentum faciens masculū filiū aut nominatim heredem institu
at aut nominatim exheredet Nam si masculum filiū in testa
mento preterierit non ualebit testamentum Si uero filiā prete
rierit nō rumpit testamentum filia pretermissa· Sed inter
fratres suos legitimos stante testamento suam sicut alii
fratres conseqitr portionem Si uero testamento extranei
heredes scripti fuerint stante testamento filia medietatē
hereditatis adqirat· Nam si facto testamento in qo masculus
filius pretermissus est euenerit ut uiuente ad huc patre
filius qi pretermissus est moriatur· Sic qđ q· qām liber filius

superius comprehensis quicumque in terra aliena aliquid posuerit aut aedificaverit aut horum, quae dicta sunt, *aliquid fecerit* [1], illis, qui [2] aliena praesumserint, hoc competit, ut expensas vel impendia, quae in his fecerint, a dominis, qui rem factam vindicant, recipe*re* possint.

§ 7. Acquiritur autem nobis non solum per nosmet ipsos, sed et per eos, qui in potestate nostra sunt: sicut filii vel servi: quia quicquid his a qualibet persona donatum vel venditum fuerit, aut heredes fuerint instituti, id patribus et dominis sine aliqua dubitatione conquiritur: praeter eos filios, quibus per leges ut castrense peculium habere permissum est. Hi vero servi, qui in usufructu nostro et in proprietate alterius sunt, hoc tantum usufructuario acquirere possunt, quod opere aut manibus suis fecerint, aut de mercedibus operis sui acceperint. Nam si eis [3], hereditas aut legatum dimittatur aut donationis aliquid conferatur, hoc proprietario domino, non usufructuario acquiritur.

TIT. II *(X)* [4].—DE TESTAMENTIS. Per universitatem, hoc est, omnia simul bona, acquirimus hereditate, emtione, adoptione: quia is, quem adoptaverimus, si sine patre est, cum omnibus bonis suis ad nos transit.

§ 1. Id quoque statutum est, quod non omnibus liceat facere testamentum: sicut sunt hi [5], qui sui iuris non sunt, et [6] alieno iuri subiecti sunt, hoc est filii, tam ex nobis nati, quam adoptivi.

§ 2. Item testamentum facere non possunt impuberes, id est minores annorum quatuordecim, aut puellae duodecim.

§ 3. Item et hi, qui furiosi, id est *in* [7] mente insani fuerint, non possunt facere testamenta. Sed hi, qui insani sunt, [8] per intervalla, quibus sani sunt, possunt facere testamenta.

TIT. III *(XI)* [9].—DE EXHEREDATIONE LIBERORUM. Is, qui filium in potestate habet, curam gerere debet, ut testamentum faciens masculum filium aut nominatim heredem instituat aut nominatim exheredet. Nam si masculum filium in [10] testamento praeterierit, non valebit testamentum.

§ 1. Si vero filiam praeterierit, non rumpit testamentum filia praetermissa: sed inter fratres suos, legitimo stante testamento, suam, sicut alii fratres, consequitur portionem; si vero testamento extranei heredes scripti fuerint, stante testamento, filia medietatem hereditatis acquirit. Nam si facto testamento, in quo filius masculus praetermissus est, evenerit, ut, vivente adhuc patre, filius, qui praetermissus est, moriatur, sic quoque, quamlibet filius *ille mortuus fuerit*, *testamentum*, *quod factum est*, *non valebit* [11]. . . . .

. . . .

---

[1] Palimp. om. *aliquid fecerit*.
[2] Palimp. add. *re*.
[3] Haenel add. *aut*.
[4] Hic Palimpsesti scriptor ordinem numerationis titulorum mutat. Hucusque, omni divisione librorum suppressa, numeratio non est abrupta; sed titulus hic, qui est X in ordine primum statuto, iam numero II nunc signatur; et est quidem secundus, in codicibus et editionibus excussis qui librorum divisionem admittunt.
[5] Haenel: *ii*.
[6] Haenel: *sed*.
[7] Haenel om. *in*.
[8] Palimp. add. *in intervallo ipsius insaniae habeant*.
[9] Nova numeratione hoc loco reiecta, pristina renovatur. Itaque titulus iste, qui est tertius libri secundi, XI in Palimpsesto numeratur.
[10] Haenel om. *in*.
[11] Haec postrema § verba in Palimpsesto desunt, sicut et §§ ejusdem tituli 2, 3, 4, 5 et 6, totus titulus IV cujus rubricam supra supplemus atque tres priores §§ tit. V.

simulabomnib; presumatur. Interlegatumuindicationisetdam
nationisilladistantiaestutsidisiuntisidestsingulisetquascum
queresperlegatumdam(natio)nisrelictaefuerintsingulisintegradebe
antur. idestutunusremipsamaccipiatetaliusextimationerei
ipsiusinpretioabheredeꝑcipiat Sinendimodohaeclegati
uerbasunt. Illeheresmeus. remillamillumꝑmittepresume
reetsibihabere. Nametpropriamremtestatoretheredisetalie
nampossidendilegatumrelinquerepotest. Inquolegatohunc
nonquidemhereslegatarioremq; relictaestiubeturtradere
seduindicantilegatarionoꝑmittiturprohibere. Precep
tionisuerolegatumnonnisiuniexheredib; daripotest. utali
quideiexhereditateprecipuumrelinquatur. Etsi(aut)coniunctim
idestmultisautdisiunctissingulisrelinquaturomnib; una
restantumq; nominataestdebetur. nonuniresetaliiextima
tionesicutinlegatodamnationisconstitutumest

XIII De lege falcidia ♡

Legefalcidiaconstitutumest q̄icūq; heresinstitutusquartam
partemtotiushereditatis. quodsitestatorhereditatē suā lega
tisexhinanierit. hocstatutumestutfalcidiāsibideinminuti
onelegatorumheresretineat. constantenihilominustesta
mento

XIIII Defideicommisis

Potestaliquisrectoiureheredeminstituereetrogareeum
uthereditatemsuam(autom̄em)autexpartealiꝑfideiconmissūreddat
namsiheredemdirectoiurenoninstituerIt fideiconmissa
riusnōpotestadaliumacceptamhereditatētransmittere.
Sedinhancquoq; remhocobseruandumestquoddefalcidiasu
praiamdictumest q̄heresinstitutusa etiamsiomnemheredi
tatemaliirestituerescriptussit. itahereditatemaliirestitu
at. utquartāsibiexipsā hereditateretineant. Etsingula[illegible]
res ꝑfideiconmissumdimittipossunt hocesta[illegible]
dusautdom;. autmancipia autargentumautaurum. abip
sofideiconmissarioalterifideiconmissumdimittipotest
etalegatariolicetlegatumdimittinonpossitfideicom
missumpotest. Etnonsolumpropriieresatestatoreh̄s
dimittipossuntsedhetiāipsiusheredesautlegatariiautcu
iuslibetextraneiuellegatarius.

ꝑfideiconmissumh̄s

TIT. IV *(XII). — DE SUBSTITUTIONIBUS, ET FACIENDIS SECUNDIS TABULIS.* (Tres §§.) . . . .

TIT. V *(XIII). — DE LEGATIS.* (Tres priores §§ et pars § 4 desiderantur). . . . .

§ 4. *Est et inter legatum vindicationis et damnationis ista similitudo, quod per legatum vindicationis sive damnationis, si coniunctim, id est duobus aut pluribus una res in legato dimissa fuerit omnibus, in utroque legato* simul ab omnibus praesumatur.

§ 5. Inter legatum vindicationis et damnationis illa distantia est, ut, si disiunctim, id est, singulis et quaecumque res per legatum damnationis relicta fuerit, singulis integra debeatur; id est, ut unus rem ipsam accipiat, et alius aestimatione*m* rei ipsius in pretio ab herede percipiat.

§ 6. Sinendi modo haec legati verba sunt: Ille heres meus, rem illam illum permitte praesumere et sibi habere. Nam et propriam rem testator, et heredis *sui* [1] et alienam *persinendi* [2] legatum relinquere potest. In quo legato hunc [3] non quidem heres legatario rem, quae relicta est, iubetur tradere, sed vindicanti legatario non permittitur prohibere.

§ 7. Praeceptionis vero legatum non nisi uni ex heredibus dari potest, ut aliquid ei ex hereditate praecipuum relinquatur, et si aut coniunctim, id est, multis, aut disiunctim singulis relinquatur, omnibus una res tantum, quae nominata est, debetur; non uni res et alii aestimatio, sicut in legato damnationis est constitutum.

TIT. VI *(XIV)* [4].—DE LEGE FALCIDIA. Lege Falcidia constitutum est, *ut* [5], quicumque heres [6] institutus, quartam partem totius hereditatis *habeat* [7]. Quod si testator hereditatem suam legatis exinanierit, hoc statutum est, ut Falcidiam sibi de imminutione legatorum heres retineat, constante nihilominus testamento.

TIT. VII *(XV)* [8].—DE FIDEICOMMISSIS. Potest aliquis recto iure heredem instituere et rogare eum, ut hereditatem suam aut omnem aut ex parte alii per fideicommissum reddat. Nam si heredem directo iure non instituerit, fideicommissarius non potest ad alium acceptam hereditatem transmittere. Sed in hac quoque re observandum est, quod de Falcidia supra iam dictum est, ut heres institutus, etiamsi omnem hereditatem alii restituere scriptus [9] sit, ita hereditatem alii restituat, ut quartam sibi ex ipsa hereditate retineat.

§ 1. Et singulae quaecumque res per fideicommissum dimitti possunt, hoc est, aut fundus aut domus aut mancipium aut argentum aut aurum [10].

§ 2. Ab ipso fideicommissario alteri fideicommissum dimitti potest.

§ 3. Et a legatario, licet legatum dimitti non possit, fideicommissum potest.

§ 4. Et non solum propriae res a testatore *per fideicommissum* [11] dimitti possunt, sed etiam ipsius heredis aut legatarii aut cuiuslibet extranei.

§ 5. Ne legatarius, *(Sequitur textus pag. 345)*

---

[1] Palimp. om. *sui.*
[2] Palimp.: *possidendi.*
[3] Haenel add. *quoque modo.*
[4] Si Palimpsesto inerat tit. IV (XII) *De substitutionibus*, quod nescimus, quia folia, quae eum continere potuissent, desunt, huius tituli. *De lege Falcidia*, numerus esse debebat XIV et non XIII, ut describitur. Sed probabiliorem credentes illius tituli praesentiam quam absentiam in membranis nostro Breviario avulsis, numerum XIV praesenti titulo restituimus.
[5] Palimp. om. *ut.*
[6] Haenel add. *fuerit.*
[7] Palimp. om. *habeat.*
[8] Palimp.: *XIV.*
[9] Haenel: *jussus.*
[10] Haenel om. *aut aurum.*
[11] Desunt in Palimpsesto verba *per fideicommissum.* Librarius vero eorum absentiam notavit, signo *h. s. (hic sunt)* et ad calcem paginae supplevit.

CUIPTESTAMENTŪPARŪDIMISSŪESTPLUSALIQ FIDEI COMMISSŪQĀMQODCONSE
QUITURREDDEREIUBEATUR. CUMAUTEMALIENARESPFIDEICOMMISSŪRE
LINQUITURNECESSEESTHEREDIUELLEGATARIOREMILLAMQ̄PFIDEI
COMMISSUMESTAUTREDIMEREAUTFIDEICOMMISSARIODAREAUTPRE
TIŪEIUSREIQUANTUMEXTIMATAFUERITFIDEICOMMISSARIONUMERARE
ETSICUTINDAMNATIONISLEGATOFIERIDIXIMUS. LIBERTATESAETIAM

SERUIS LIBERTATES PER FIDEICOMMISSUM DANDAS

SERUISPFIDEICOMMISSUMDARIPOSSUNTUTHERESUELLEGATARIISEA
MANCIPIAMANUMITTANTQ̄TESTATORABEISUTMANUMITTERENT
SPERAUIT. NECINTERESTUTRUMHOSTESTATORDESUISSERUIS
ANDEIPSIUSHEREDIS UELLEGATARIIAUTDEALIENISFIERIIUBEAT.
QODSIDEALIENISFECERITSIMILITERCOGITURHERESAEMEREIP
SUMSERUUMETMANUMITTERE. SEDSIILLŪDNSSUSNOLUERITUEN
DEREPERITPFIDEICOMMISSUMDATALIBERTAS. QUIAINHACREHERES

HII QUI P FIDEICOMMISSUM MANUMITTUNTUR NŌ TESTATORIS SED HEREDIS LIBERTI SUNT

EXTIMATIONEMINPRETIUMDARENONCOGETUR. SEDCŪPFIDEICOMMIS
SUMLIBERTASDATURHISQUIMANUMISSUSFUERITNONTESTATORIS
SEDHEREDISLIBERTUSEST. PRETEREAINTERFIDEICOMMISSA
ETLEGATASUNTQUEDAMDISTANTIA. FIDEICOMMISSUMADEUM
CUIALIQUIDDIMISSUMESTHEREDEMORTUOPERUENIRESITALIS
FUERITCONDICIOTESTAMENTI. NAMLEGATUMITARELINQUINON
POTEST. ITEMLEGATUMPCODICILLUMRELICTUMNONUALET. NISICO
DICILLITESTAMENTOFUERINTCONFIRMATI. PERFIDEICOMMISSUM.
UERUMAETIAMSICODICILLITESTAMENTONONFUERINTCONFIRMATI
NIHILOMINUSDEBETUR. ITEMPLEGATARIUMLEGATUMALTERIRE

SERUO ALIENO LIBERTAS DARI NON POTEST

LINQUINONPOTEST. SEDFIDEICOMMISSUMPOTEST. ITEMSERUO
ALIENORECTALIBERTASDARINONPOTEST. PERFIDEICOMMISSUMPO
TEST. ITEMPCODICILLUMNEMOHERESINSTITIPOTESTQUAMUIS
TESTAMENTOCONFIRMATISINT. SEDHISQUITESTAMENTOHERESFUE
RITINSTITUTUSPOTESTPCODICILLUMROGARIUTHEREDITATEQUE
EIDATAESTALIIEAMTOTAMUELPROPARTERESTITUAT. QUODUALI
DUMESTAETIAMSICODICILLITESTAMENTONONFUERINTCONFIRMA
TI. ITEMQUAMUISNONPOSSIMUSPOSTMORTEMEIUSQUEMHERE
DEMINSTITUIMUSALIUMEISUBSTITUERE. TAMENPERFIDEICOMMIS
SUMROGAREEUMPOSSUMUSUTCŪMMORIATURALIIEAMHEREDITA
TEMUELTOTAMUELPROPARTERESTITUAT. ETQUIASICUT
SUPERIUSDICTUMESTETIĀPOSTMORTĒHEREDISFIDEICOMMISSUM

cui per testamentum parum dimissum est, plus alii per fideicommissum, quam *id* [1] quod consequitur, reddere iubeatur.

§ 6. Quum autem aliena res *per fideicommissum* relinquitur, necesse est heredi vel legatario rem illam, quae per fideicommissum est *relicta* [2] aut redimere *et* [3] fideicommissario dare, aut pretium eius rei, quantum aestimata fuerit, fideicommissario numerare, et [4] sicut in damnationis legato fieri diximus.

§ 7. Libertates etiam servis per fideicommissum dari possunt, ut heres vel legatarius ea mancipia manumittant, quae testator ab iis ut manumitteret speravit. Nec interest, utrum hoc testator de suis servis aut de ipsius heredis vel [5] legatarii aut de alienis fieri iubeat. Quod si de alienis fecerit, similiter cogitur heres emere ipsum servum et manumittere. Sed [6] si illum dominus suus noluerit vendere, perit per fideicommissum data libertas: quia in hac re heres aestimationem in pretio dare non cogitur. Sed quum per fideicommissum libertas datur, is, qui manumissus fuerit, non testatoris, sed heredis libertus est.

§ 8. Praeterea inter fideicommissa et legata sunt quaedam distantiae. Fideicommissum ad eum, cui aliquid dimissum est, herede mortuo *poterit* [7] pervenire, si talis fuerit conditio testamenti; nam legatum ita relinqui non potest. Item legatum per codicillum relictum non valet, nisi codicilli testamento fuerint confirmati: per [8] fideicommissum vero, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati, nihilominus debetur. Item per legatarium legatum alteri relinqui non potest, sed fideicommissum potest. Item *per legatum* [9] servo alieno directa libertas dari non potest; per fideicommissum potest. Item per codicillum nemo heres institui potest, quamvis testamento confirmatum sit; sed is, qui testamento heres fuerit institutus, potest per codicillum rogari ut hereditatem, quae ei data est, alii eam totam vel pro parte restituat: quod validum est, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati. Item, quamvis non possimus post mortem eius, quem heredem instituimus, alium ei substituere, tamen per fideicommissum rogare eum possumus, ut quum moriatur, alii eam hereditatem vel totam vel pro parte restituat. Et quia, sicut superius dictum est, etiam post mortem heredis fideicommissum *ei* [10],

---

[1] Palimp. om. *id*.
[2] Palimp. om. *relicta*.
[3] Palimp.: *aut*.
[4] Haenel om. *et*.
[5] Haenel add. *de*.
[6] Haenel: *Quod*.
[7] Palimp. om. *poterit*.
[8] Haenel om. *per*.
[9] Palimp. om. *per legatum*.
[10] Palimp. om. *ei*

cui relictum est dari oportet Quod hoc ordine fit ut testa
tor scribat illum heredem instituo et uolo ut cum mortuus fuero
ad illum hereditas mea pertineat Praeterea in hoc alia fideicom
missorum et legatorum conditio est quia fideicommissa si tar
dius quam scriptum est soluta fuerint husurae et fructus [illegible] de
ħħ bent Sed ex mora solutionis ip damnatione relicta fuerint
duplicantur VIII De intestatorum hereditatibus.
Intestatorum hereditates primum ad suos heredes pertinent Sui
autem heredes appellantur filius filia nepos uel neptis prone
pos proneptis ex nepote quia omnes per uirilem sexum descenden
tes sui uocantur Naturales sunt hee personae hac adoptiuae
adoptiuorum enim conparatione legitimi naturales appellantur
Sed ita nepos uel neptes ex filio auo sui heredes sunt si pater
eorum de potestate patris aut morte aut emancipatione dis
cesserit Nam si eo tempore quo aliquis moritur filium in potes
tate habeat et ex eo nepotes illi uiuo patre suo et in potes
tate aui constitutos sui heredes auo esse non possunt Similiter
posthumi qui si uiuo patre nati fuissent in potestate eius fu
turi erant sui heredes sunt. Si quando aliquis moriatur et
reliquerit filium aut filiam et ex alio filio mortuo nepotes nep
tes uel filii uel nepotes ex filio defuncto patre uel auo hac ra
tione succedunt ut filius hac filia suas partes accipiant
Et nepotes ex filio portionem quam pater eorum erat habi
turus accipiant Quia regulariter constitutum est ut inter
suos proximios longiorem gradum posito non excludat
Et non in capita sed in his stirpe diuidatur hereditas Item si
quis moriens filium non relinquat sed ex duobus masculis filiis
dimittat nepotes hoc est ex uno filio unum uel duos nepo
tes ex altero tres aut quattuor Similiter sicut superius
dictum est in his stirpe non in capita hereditas diuidatur hoc
modo ut illi duo nepotes ex uno filio medietatem percipiant et illi
quattuor ex alio filio aliam medietatem hoc est ut tales acci
piant portiones quales partes eorum si uixissent habituri
erant Sed si defuerint sui heredes tunc hereditas defunc
ti pertinet ad agnatos con Agnati enim sunt per uirilem sexum de
functo propinquitate iuncti. id est consanguinei fratres
hoc est de uno patre nati Nec disputari potest si de diuersis matri
bus nascantur qui de uno patre geniti sunt Item patruus id est
frater patris fratris sui filio agnatus est Ipso modo sunt
fratres patrueles hoc est qui de singulis germanis nati sunt
Legatorum [illegible]

cui relictum est, dari oportet [1]: *idem efficere possumus* quod hoc ordine fit, ut testator scribat: Illum heredem instituo, et volo, ut quum mortuus fuero [2] ad illum hereditas mea pertineat. Praeterea [3] in hoc alia fideicommissorum et legatorum conditio est, quia fideicommissa, si tardius, quam scriptum est, soluta fuerint, usurae et fructus debentur; legatorum vero usurae non debentur, sed ex mora solutionis, si per damnationem relicta fuerint, duplicantur.

TIT. VIII *(XVI)* [4].—DE INTESTATORUM HEREDITATIBUS. Intestatorum hereditates primum ad suos heredes pertinent. Sui autem heredes appellantur filius, filia, nepos vel neptis, pronepos proneptis ex nepote: quia omnes per virilem sexum descendentes sui vocantur. Naturales sunt hae personae, ac adoptivae. Adoptivorum enim [5] comparatione legitimi naturales appellantur. Sed ita nepos vel neptis ex filio avo sui heredes sunt, si pater eorum de potestate patris aut morte aut emancipatione discesserit: nam si eo tempore, quo aliquis moritur, filium in potestate habeat, et ex eo nepotes, illi vivo patre suo et in potestate avi constituto, sui heredes avo esse non possunt.

§ 1. Similiter posthumi, qui, si vivo patre nati fuissent, in potestate eius futuri erunt, sui heredes sunt.

§ 2. Si quando aliquis moriatur, et reliquerit filium aut filiam et ex alio filio mortuo nepotes neptesve, filii vel nepotes ex filio defuncto patre vel avo hac ratione succedunt, ut filius ac filia suas partes accipiant et nepotes ex filio portionem, quam pater eorum erat habiturus, accipiant: quia regulariter constitutum est, ut inter suos proximior longiore gradu positum non excludat: et non in capita, sed in stirpem dividatur hereditas. Item si quis moriens filium non relinquat, sed ex duobus masculis filiis dimittat nepotes, hoc est, ex uno filio unum vel duos nepotes, ex altero tres aut quatuor, similiter, sicut superius dictum est, in stirpem, non in capita hereditas dividatur, hoc modo, ut illi duo nepotes ex uno filio medietatem percipiant, et illi quatuor ex alio filio aliam medietatem, hoc est, ut tales accipiant portiones, quales patres eorum, si vixissent, habituri erant.

§ 3. *Sed* [6] si defuerint sui heredes, tunc hereditas defuncti pertinet ad agnatos. Agnati enim sunt per virilem sexum defuncto propinquitate coniuncti, id est, consanguinei fratres, hoc est, de uno patre nati. Nec disputari potest, si de diversis matribus nascantur, qui de [7] uno patre geniti sunt. Item patruus, id est, frater patris, fratris sui filio agnatus est. Ipso modo sunt fratres patrueles, hoc est, qui de singulis germanis nati sunt [8]. *(Sequitur textus pag. 349)*

---

[1] Haenel: *potest.*
[2] Haenel: *fuerit.*
[3] Haenel add. *et.*
[4] Hic Palimpsesti scriptor specialem libri II titulorum numerationem reponit, generalem deserens, ideoque numero VIII signat hunc titulum, qui est XVI in ordine generali.
[5] Haenel om. *enim.*
[6] Haenel om. *Sed.*
[7] Haenel om. *de.*
[8] Hic interiectus est in Palimpsesto versus unus dicens: *legatorum vero usure non debentur, h. s.* Haec verba, hoc loco interposita, sensum non habent et ideo librariorum incuriae tantum debentur. Attamen ex literis *h. s.* dubitari potest, an scriptor Palimpsesti erroris auctor fuisset, aut qui codicem ex quo Palimpsestus fuit desumptus, scripsit. Sed omni casu, librarius noster erravit omittens siglam *h. d.* in loco quo illa verba deerant, videlicet ad calcem § 8, tit. VII (s. XV).

hocordinecognoscunturquisuntagnati· Sicutsupradixi
muspuirilemsexumpropinquitateconiuncti· Nōtamen
omnib· simul agnatis lex hereditatem propinquiintesta
tidat. Sed hisquidefunctomortissuaetemporeproximi
oresinueniuntur Infeminisueroaliacondiᵗioest quia
interfeminassolatantum sororconsanguineahabeturagna
ta· Utgermanosuodefunctoabintestatoeiagnationisiure
succedat Reliquerofeminehocestamita· idestpatrisso
roruel fratrisfilianecincapiendishereditatib· propinquo
rumlegitimaesunthecmasculispropinquisagnationisiure
succedunt Ipsarumuerohereditatesadmasculospropin
quosagnationiscondicioneperueniunt· Regulariter
constitutumestutinteragnatosproximiorposteri
oremexcludat Etintereosnoninstirpesedincapitaab
intestatodiuidaturhereditas Naminter suos si
cutsupradiximusaliaratio estutproximiorposteriorem
nonexcludat Etsemphereditasinstirpenonincapi
UBIGERMANUS INGERMANIEREDITATESUCCEDET NAMSUBRININONSUCCEDUNT
tadiuidatur· Namsiquismoriensdimittatgermanum
etexalterogermanofilios germanusfraterquiagra
duproximiorestsolussuccedit fratrisfiliinonsucce
dunt. Itemsimoriaturquisetdegermanisfra
trib· dimittatfiliosduntaxatmasculosetexunofratre
dimiseritduosetexalioquattuor similitermascu
los· omnesquidemfratrumfilii patruosuoabintesta
tosuccedunt sednoninstirpeseuincapita itautilli
duoexunopatreduasaccipiantportiones· etilliquat
tuorexalioquattuoraccipiantportiones· Namsi
sororeshabuerintinpatrui hereditatemnonueni
unt· Sicutnecsororisfiliiinauunculinonuellehe
reditatesuccedunt Nametnocregulaeestut
cognatituncintestatorumpropinquorumheredita
tescapiantquandoautsuiautagnatidefuerint

XVI DE OBLIGATIONIBUS

Obligatioinduasspeciesdiuiditur Namomnesobli
gationesautexcontractunascunturautexculpa
Queautemexcontractunascunturquattuor
generasuntq· singulaehochordinedistinguuntur
autenimherecontrahiturobligatioautuerbisaut
litterisautconsensu Recontrahiturquoti
ensaliquacuicumq· mutuodantur. Queinhisreb·

Hoc ordine cognoscuntur [1], qui sunt agnati, sicut supra diximus, per virilem sexum propinquitate coniuncti.

§ 4. Non tamen omnibus simul agnatis lex hereditatem propinqui intestati dat; sed his, qui defuncto mortis suae tempore proximiores inveniuntur.

§ 5. In feminis vero alia conditio est: quia inter feminas sola tantum soror consanguinea habetur agnata, ut germano suo defuncto ab intestato ei agnationis iure succedat. Reliquae vero [2] feminae, hoc est, amita, id est, patris soror, vel fratris filia, nec in capiendis hereditatibus propinquorum legitimae sunt, nec masculis propinquis agnationis iure succedunt. Ipsarum vero hereditates ad masculos propinquos agnationis conditione perveniunt.

§ 6. Regulariter constitutum est ut inter agnatos proximior posteriorem excludat, et inter eos non in stirpe sed in capita ab intestato dividatur hereditas. Nam inter suos, sicut supra diximus, alia ratio est, ut proximior posteriorem non excludat, et semper hereditas in stirpe, non in capita dividatur. Nam si quis moriens dimittat germanum, et ex altero germano filios, germanus frater, quia gradu proximior est, solus succedit, fratris filii non succedunt. Item si moriatur quis, et de *duobus* [3] germanis fratribus dimittat filios dumtaxat masculos, et ex uno fratre dimiserit duos, et [4] ex alio quatuor similiter masculos: omnes quiden fratrum filii patruo suo ab intestato succedunt: sed non in stirpem, sed in capita, ita ut illi duo ex uno patre duas accipiant portiones, et illi quatuor ex alio accipiant quatuor portiones. Nam si sorores habuerint, in patrui hereditatem non veniunt, sicut nec sororis filii in avunculi [5] hereditate succedunt.

§ 7. Nam et hoc [6] regulare est, ut cognati tunc intestatorum propinquorum hereditates capiant, quando aut sui aut agnati defuerint.

TIT. IX [7] *(XVII)*.—DE OBLIGATIONIBUS. Obligatio in duas species dividitur: nam omnes obligationes aut ex contractu nascuntur aut ex culpa. Quae autem [8] ex contractu nascuntur, quatuor genera sunt, quae singula hoc ordine distinguentur: aut enim re contrahitur obligatio, aut verbis, aut literis, aut consensu.

§ 1. Re contrahitur, quoties aliqua cuicumque mutuo dantur, quae in his rebus *(Sequitur textus pag. 351)*

[1] Haenel: *agnoscitur.*
[2] Haenel om. *vero.*
[3] Palimp. om. *duobus.*
[4] Haenel om. *et.*
[5] Palimp.: *nonuelle.*
[6] Haenel om. *hoc.*
[7] Palimpsesto titulus est *XVI*, ideo fortasse quia praecedens ab ordine generali excluditur.
[8] Haenel om. *autem.*

contingunt q· ponderᵉ numero mensura continentur·
hoc est si pecunia numeretur uel frumentum detur uinum
aut oleum aut aes ferrum argentum uel aurum· que om
nia numerando aut pensando aut metiendo ad hoc damus
ut eorum fiant qui ea accipiunt et ad nos statuto tempore non
ipse res sed alie eius nature quales date sunt ad q· ipsis pon
deribus numerata uel mensurate reddantur· propter
quod mutuum appellatum est quasi a me tibi ita datum sit
ut ex meo tuum fieret. uerbis contrahitur obligatio ex in
terrogatione dantis et responsione accipientis· ita ut
si ille qui dat interroget hoc mihi dabis qui accepit
respondit dabo aut in obligatione debitoris si aliquis
fideiussor accedat illi qui personam fideiussoris tra
det interrogatus tum fide tua esse iubes et ille respon
det stum fide mea esse iubeo in hac conditione non solum
ille qui debitor est sed et is qui fideiussor existit obligantur·
et non solum fideiussor dum uiuet sed et heredes ipsius
si ille deperit tenentur obnoxei· creditor autem qui pecuni
am suam dedit in potestate habet ad reddenda pecunia
quem uelit tenere· utrum ipsum deuitorem an fide
iussorem si debitorem tenere elerit fideiussor se absol
uet. si uero fideiusore tenuerit debitore absoluit· quia uno
electo que idoneum creditor iudicauit alterum liberat·
sunt et alie obligationes q· nulla precedente interroga
cione contrai possunt. id est ut si mulier siue sponso
siue iam marito dotem dicat· quod tam de mobilib· rebus
quam de fundis fieri potest et non solum in hac obliga
tione ipsa mulier obligatur sed et pater eius et debitor ip
sius mulieris stam poecuniam qua ille debebat a marito
creditricis ipse debitor in dotem dixerit he tantum tres
psonae nulla interrogatione precedente possunt dic
tione dotis legitimae obligari aliae uero psone si pro
muliere dotem uiro promiserint communi iure obliga
ri debent id est ut ad interrogata respondeant et
stipulata promittant. item et alio casu uno loquen
te et ad interrogatione alio promittente contrahitur obli
gatio· id est si libertus patrono aut domum aut munus
aut operas se daturum esse iurauerit· exponendum hic
quid sit domus uel munus uel operae· in qua re supradicti
liberti non tam uerborum sollemnitate quam iuris

contingunt, quae pondere, numero, mensura continentur: hoc est, si pecunia numeretur, vel frumentum detur, vinum aut oleum, aut aes, aut ferrum, argentum vel aurum. Quae omnia numerando, pensando aut metiendo ad hoc damus, ut eorum fiant, quia ea accipiunt, et ad nos statuto tempore non ipsae res, sed aliae eius naturae, quales datae sunt, atque ipsius ponderis, numeri vel mensurae reddantur. Propter quod mutuum appellatum est, quasi a me tibi ita datum sit, ut ex meo tuum fieret.

§ 2. Verbis contrahitur obligatio ex interrogatione dantis et responsione accipientis, ita, ut si ille, qui dat, interroget, hoc mihi dabis? qui accipit, respondeat, dabo: aut in obligatione debitoris, si aliquis fideiussor, accedat, ille, qui *cum* [1] persona fideiussoris *contrahit* [2], interrogat istum [3]: fide tua esse iubes? et ille respondet istum [4] fide mea esse iubeo, in [5] hac conditione non solum ille, qui debitor est, sed et is, qui fideiussor exsistit, obligantur. Et non solum fideiussor [6], dum vivit, sed et heredes ipsius, si ille defuerit, tenentur obnoxii. Creditor autem, qui pecuniam suam [7] dedit, in potestate habet ad reddendam pecuniam, quem velit tenere, utrum ipsum debitorem an [8] fideiussorem [9]. Si debitorem tenere elegerit, fideiussor se [10] absolvet: si vero fideiussorem tenuerit, debitorem absolvit [11]: quia uno electo, quem idoneum creditor indicavit, alterum liberat.

§ 3. Sunt et aliae obligationes, quae nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est, ut si mulier sive sponso [12] sive iam marito dotem dicat. Quod tam de mobilibus rebus, quam de fundis fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si istam [13] pecuniam, quam ille [14] debebat a marito [15] creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hac tantum tres personae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae vero personae, si pro muliere dotem viro promiserint, communi iure obligari debent, id est, ut ad [16] interrogata respondeant, et stipulata promittant.

§ 4. Item et alio casu, uno loquente et *sine interrogatione alii* promittente [17] contrahitur obligatio, id est, si libertus patrono aut domum aut nummos aut operas se daturum esse iuraverit. (Exponendum (hic est) quid sit domus vel munus vel operae) [18]. In qua re supradicti liberti non tam verborum solemnitate, quam iuris- *(Sequitur textus pag. 353)*

---

[1] Palimp. om. *cum*.
[2] Palimp.: *personam fideiussoris tradet*.
[3] Haenel: *interroget ipsum*.
[4] Haenel: *respondeat fide*.
[5] Haenel om. *in*.
[6] Haenel add. *ipse*.
[7] Haenel om. *suam*.
[8] Haenel: *aut*.
[9] Haenel add. *Sed*.
[10] Haenel: *fideiussorem absolvet*.
[11] Haenel: *absolvet*.
[12] Haenel add. *uxor futura*.
[13] Haenel om. *istam*.
[14] Haenel: *ipse*.
[15] Haenel: *sponso*.
[16] Haenel: *et* pro *ad*.
[17] Palimp.: *ad interrogatione(m) alio promittente*.
[18] Verba *exponendum* & usque ad *vel operae* glossae colorem potius quam legis textus habent. Haenel ea praetermisit; fatetur tamen praesto esse in nonnullis codicibus, atque in Bouchardo.» Nos autem ea retinemus, quia exinde coniici potest ad iuris scholarum disciplinam scriptum fuisse Palimpsestum.

UT DE REM ALIENĀN E MO ALTERI PROMITTAT QUIA INUTILE EST·

iurandireligioneretinentur· Sednullaaliapsonahocordi
neobligaripotest Praetereainutilispromissioetiāsistipulā
tioneinterueniente factasit Sedaliquidsedaturūessepromi
seritquodsuiiurisnonest hocestsiautingenuumhominē
quasiseruumsedaturūpromittat Autsimortuumaliquis
quemuiuumcredebatpromiserit· Autlocumsacrumautscm
autreligiosumdaturumsequicumq·promiserit. Praeterea
inutilisestpromissiosialiquisremsubtalicondicionepromit
tatquecondicioimpleriproreidifficultatenonpossit· Pre
tereainutilisestetinterrogatioetpromissio· Siitaaliquis
interrogatdebitorempostmortemmeamueltuamillutda
rispondesquopropterea inutileuisūestquipersonaheredis
obligatioinciperenonpotest Etideonecheredicredito
rissubhacsponsioneobligaturdebitornecdebitorisherescre
ditoristeneturobnoxius Iteminutilisestobligatiosidi
catcreditorpridiequāmoriardarespondesuelinterroget
debitorempridiequāmoriaris Similiteretheestipulatio
inutilisiudicaturquianonpot est scirequandositpridiequā
aliquismoriaturnisipostquāmortuusfuerit Itemsipure
interrogetcreditoretdebitorsubcondicionepromit
tat Uelsicreditordecemsolidosdebitoreminterroget
etdebitorquinq·promittat hocordineintegrumdebitum
uacilaricognoscitur Sialiquisnobispecuniamdebeatpos
sumusdebitoremnrmcompellere utpecuniamquamnobisred
diturueratalterisecabeatredditurum Necpotesteicui
pronrodebitocauit decautoetnonnumeratosicutfieriso
letaliquiddisputationisafferre cumidqōdanobisaccepit
altericaueritredditurum Literisobligatiofitauta
reinpsonamautpsonainpsonaueLutsiidquodexemptione
autconditioneautinsocietatedebesaliireddas· Aperso
nainpsonā uelutsiqōdmihialterdebetalteripsonedele
gemutredderedebeat Exconsensufiuntobligationes
exemptionib·etexuenditionib· Locationib· conducti
onib·societatib·etmandatis Quiainhuiusmodireb·con
sensusmagisquāscripturaaliqaautsollemnitasqueritur In
qib·reb·etiāinterabsentesobligatiocontrahipotestquod
inaliisreb·fierinonpotest· Emptioigituretuenditio
contrahiturcumdepretiointeremptoremetuenditorem
fueritdefinitum Aetiāsipretiumnonfueritnumeratūnec
parspretiiautarrasdatafuerint Locatioetconductio
similirationeconsistunt utconsensuaetiāuerbodefini
tio

iurandi religione tenentur. Sed nulla alia persona hoc ordine obligari potest.

§ 5. Praeterea inutilis est promissio, etiamsi stipulatione interveniente facta sit si aliquis id se daturum [1] promiserit, quod sui iuris non est: hoc est, si aut ingenuum hominem quasi servum se daturum promittat: aut si mortuum aliquis, quem vivum credebat, promiserit: aut locum sacrum aut sanctum aut religiosum daturum se quicumque promiserit.

§ 6. Praeterea inutilis est *et* [2] promissio, si aliquis rem sub tali conditione promittat, quae conditio impleri pro rei difficultate non possit.

§ 7. Praeterea inutilis est et interrogatio et promissio, si ita aliquis interrogat debitorem: —«post mortem meam,—vel—tuam illud dari spondes?»—Quod propterea inutile visum est, qui*a a* [3] persona heredis obligatio incipere non potest. Et ideo nec heredi creditoris sub hac sponsione obligatur debitor, nec debitoris heres creditori tenetur obnoxius.

§ 8. Item inutilis est obligatio, si dicat creditor,—«pridie, quam moriar, dare spondes?»—vel interroget debitorem,—«pridie, quam moriaris?»—similiter et haec stipulatio inutilis indicatur, quia non potest sciri, quando sit pridie, quam aliquis moriatur, nisi postquam mortuus fuerit.

§ 9. Item si pure interroget creditor, et debitor sub conditione promittat.

§ 10. Vel si creditor decem solidos debitorem interroget, et debitor quinque promittat, hoc ordine integrum debitum vacillare cognoscitur.

§ 11. Si aliquis nobis pecuniam debeat, possumus debitorem nostrum compellere, ut pecuniam, quam nobis redditurus erat, alteri se caveat redditurum. Nec potest ei, cui pro nostro debito cavit, de cauto et non numerato, sicut fieri solet, aliquid disputationis afferre, quum id, quod a nobis accepit, alteri caverit redditurum.

§ 12. Literis obligatio fit, aut a re in personam, aut *a* [4] persona in persona*m. A re in personam* [5], velut si id, quod ex emtione aut conductione aut [6] societate debes, alii reddas. A persona in personam, velut si *id* [7], quod mihi alter debet, alteri personae delegem, ut reddere debeat.

§ 13. Ex [8] consensu fiunt obligationes, ex emtionibus et ex [9] venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus et mandatis: quia in huiusmodi rebus consensus magis quam scriptura aliqua aut solemnitas quaeritur. In quibus rebus etiam inter absentes obligatio contrahi potest, quod in aliis rebus fieri non potest.

§ 14. Emtio igitur et venditio contrahitur, quum de pretio inter emtorem et venditorem fuerit definitum; etiamsi pretium non fuerit numeratum, nec pars pretii aut arra data fuerit.

§ 15. Locatio et conductio simili ratione consistunt, ut consensu, etiam verbo, definitio

---

[1] Palimp.: *sed aliquid se daturum esse.*
[2] Palimp. om. *et.*
[3] Palimp. om. *a.*
[4] Palimp. om. *a.*
[5] Palimp. om. *A re in personam.*
[6] Palimp. add. *in.*
[7] Palimp. om. *id.*
[8] Haenel om. *Ex.*
[9] Haenel om. *ex.*

INTERCONSENTIENTESFIRMAPERMANEAT SOCIETATEINHIRE
POSSUMUS AUTOMNIUM BONORUMAUTUNIUSALICUIUS NEGOTIA
TIONIS· ETPOTESTITAINHIRISOCIETASSITAMENHOCINTERSOCI
OS UNUSPECUNIAM DET ALTEROPERAS SUAS PROPECUNIA PONAT.
ETHUIUSREIDEFINITIO ETIAMSIUERUOINITAUOLUERIT ITAUTQUID
QUIDSOCIETATIS TEMPOREQUOLIBETMODO FUERITADQUISITUM
SOCIISCONMUNESIT PERMANET AUTEMINITA SOCIETAS
DONECQUĀDIUINIPSOCONSENSUSOCIIPERSEUERANT SICUTCON
SENSUCONTRAHITURETIĀDISSENSUDISSOLUITUR ERGOSOCI
ETAS AUTMORTEUNIUSSOCIIAUTCONTRARIAUOLUMTATEAUT
CAPITISDIMINUTIONEIDESTSIUNUSEXSOCIISSICUT FREQUEN
TERSUPRADIXIMUSCAPITEFUERITDIMINUTUS SIMILITERETMAN
DAREUERBOPOTEST ETCUMUERBISMANDATUMFUERITOBLI
GATIOCONTRAHITUR POSSUMUSENIMAUTNSANEGOTIAAUT
ALIENA CUICŪQUEALIENAMMANDAREDUMMODOHONESTUMALIQID
AGENDUMMANDEMUS NAMSICONTRABONOSMORESALIQUID
MANDAREUOLUERIMUS HOCESTSICUICUMQ. MANDEMUSUTALICUI
FURTUMFACIATAUT HOMICIDIUM·AUTADULTERIUMADMITTAT
INHISREB·MANDATI OBLIGATIONONCONTRAHITUR SOLUITURAU
TEMMANDATUMAUTMORTECUIMANDATUMEST AUTCONTRARIA
ILLIUSUOLUNTATEQUIMANDAUIT SEDISCUIMANDATURMANDA
TIFORMAMEGREDINONPOTESTAUTSIEGRESSUSFUERITETMANDA
TORITENETUROBNOXIUSETQUODEXTRAMANDATUMEGITNONPRE
IUDICETMANDATORI § XVII QIB· MODISOBLIGATIOTOLLATUR.

TOLLITUROBLIGATIOSOLUTI· PRETEREAALIQUOTIENSTOLLITUROBLIGATIO
ETIAMSIALIUDQUAMCAUTUMFUERATADEBITORECREDITORI
REDDATUR NAMSIQUICUMQ.PROPECUNIAQUAMCREDITORI
CAUITACQUIESCENTECREDITOREAURUMAUTARGENTŪAUTMANCI
PIAUELALIASQUASLIBETSPECIESHABITAAESTIMATIONECON
SENTIENTECREDITOREDEDERITOBLIGATIOEUIDENTER TOLLI
TUR QUIADEOBLIGATIONIB·Q·EXCONTRACTUNASCUNTUR
DIXIMUSSUPEREST UTDEHISQUEEXDELICTONASCUNTURSINPLICITER
DISPUTEMUS EXDELICTOENIMNASCUNTUROBLIGATIONES
SIALIQUISFURTUMFECERITUELBONAALIENARAPUERIT UEL
DAMNUMALTERIDEDERITUELINIURIAMALIQUAMALICUIINTULERIT
QIAOMNIUMRERUMUNOGENEREEXDELICTONASCITUROBLIGATIO.
FURTORUMGENERASUNT QUATUORMANIFESTINECMANIFES
TI CONCEPTIETOBLATI MANIFESTUMFURTUMDICITURSIQAN
DOFURTUMEXCUIUSCUMQUEREMFURTOLLIT ETINIPSOFUR
TODEPREHENDATUR· NECMANIFESTŪFURTŪ APPELLATUR
QUODQUAMLIBETDUMFIERETINUENTŪNONESTTAMENFUR

inter consentientes firma permaneat.

§ 16. Societate*m* inire possumus aut omnium bonorum aut unius alicuius negotiationis. Et potest ita iniri societas, si tamen hoc inter socios [1], unus pecuniam det, alter operas suas pro pecunia ponat. Et huius rei definitio etiam si verbo inita valuerit, ita ut quidquid societatis tempore quolibet modo fuerit adquisitum, sociis commune sit.

§ 17. Permanet autem inita societas, donec *quamdiu* [2] in ipso consensu socii perseverant: *quia* [3], sicut consensu contrahitur, etiam dissensu dissolvitur. (Dissolvitur) [4] ergo societas aut morte unius socii, aut contraria voluntate, aut capitis diminutione, id est, si unus ex sociis, sicut frequenter supra diximus, capite fuerit diminutus.

§ 18. Similiter et mandari verbo potest. Et quum verbis mandatum fuerit, obligatio contrahitur. Possumus enim aut nostra negotia aut aliena cuicumque *agenda* [5] mandare: dummodo honestum aliquid *agi* [6] mandemus. Nam si contra bonos mores aliquid mandare voluerimus, hoc est, si cuiquam mandemus, ut alieni furtum faciat, aut homicidium aut adulterium admittat, in his rebus mandati obligatio non contrahitur.

§ 19. Solvitur *autem* [7] mandatum aut morte, cui mandatum est, aut contraria illius voluntate, qui mandavit.

§ 20. Sed is, cui mandatur, mandati formam egredi non potest: aut si egressus fuerit, et mandatori teneatur obnoxius, et quod extra mandatum egit, non praeiudicet mandatori.

TIT. X *(XVII)*. — QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR. Tollitur obligatio solutione *debiti* [8]. Praeterea aliquoties tollitur obligatio, etiam si aliud, quam cautum fuerat a debitore, creditori reddatur. Nam si quicumque pro pecunia, quam creditori cavit, acquiescente creditore, aurum aut argentum aut mancipia vel alias quaslibet species, habita aestimatione, consentiente creditore, dederit, obligatio evidenter tollitur.

§ 1. Quia de obligationibus, quae ex contractu nascuntur, diximus, superest, ut de his [9] quae ex delicto nascuntur, simpliciter disputemus. Ex delicto enim [10] nascuntur obligationes, si aliquis furtum fecerit, vel bona aliena rapuerit, vel damnum alteri dederit, vel iniuriam [11] aliquam alicui intulerit [12] quia [13] omnium rerum uno genere ex delicto nascitur obligatio.

§ 2. Furtorum *autem* genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti, et oblati. Manifestum furtum dicitur, si quando furtum ex cuiuscumque rem fur [14] tollit [15], et in ipso furto deprehenditur. Nec manifestum furtum appellatur, quod, quamlibet, dum fieret, inventum non est, tamen fur*tum factum* *(Sequitur textus pag. 357)*

---

[1] Haenel add. *convenit ut.*
[2] Haenel om. *quamdiu*, quod ex varia codicum lectione videtur appositum.
[3] Palimp. om. *quia.*
[4] Palimp. om. *Dissolvitur.*
[5] Palimp. male scribit *aliena* pro *agenda.*
[6] Palimp.: *agendum.*
[7] Haenel om. *autem.*
[8] Palimp. pro *solutione debiti* scribit *soluti* tantum.
[9] Haenel add. *iis obligationibus.*
[10] Haenel om. *enim.*
[11] Haenel add. *fecerit.*
[12] Haenel om. *aliquam alicui intulerit.*
[13] Haenel: *quarum.*
[14] Haenel: *fur, quum cuiuscumque rem tollit.*
[15] Haenel om. *et.*

fuisse probatur. Conceptum furtum dicitur cum apud aliquē alterum res furata inuenitur. Oblatum furtum dicitur cum res furtiua ali cui ita a fure datur ut apud ipsum furem inueniri non possit. Praeterea qui rem alienam inuito aut nesciente dn̄o contingit uel tollit uel de loco mouere praesumet furtum facit. Et si quis re cōmendātā acceperit aut commendatam apud se habuerit et ea maliter usus fuerit quam accepit furti actione tenetur. Praeterea si quis iumentum alterius ad hoc accepit ut eum quinq. milib. duceret. et si decem milib. aut longius quam ab illo qui dedit fuerit constitutū duxerit furti reus est et multa praeterea quoque similia horum sunt secundū quod et ille qui furti tenetur sed ut fieret opem dedit aut consilium aut studio commodauerit. Uel ut si quis pecuniam quam in manu aliquis tenebat excusserit ut alii eam rapere possint similiratione teneatur obnoxius

EXPLICIT LIBER GAI. INCP. IULI PAULI SENTENTIARM

EX PAULI SENTENTIARUM CORPORE HUIC OPERI CONUENIT ADNECTI Q. IN THEODOSIANO PRO REDIMENDIS LITIBUS NON INUENIUNTUR INSERTA

PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS

I DE PACTIS ET CONUENTIS

Omne pactum posteri^ori^ pacto dissoluitur licet pari ate xceptionē

INTERP. Si de una re inter ipsas p̄sonas duę pactiones fiant posterior ualebit

Neq. contra leges neq. contra bonos mores pacisci possumus

INTERP. Si inter aliquos conuenia tu el de admittendo crimine uel inferenda uiolentia uel faciendo quod lex aut bones tas pp. oibet aut de reb. alienis aut si de bonis uiuentis aliquid paciscantur haec pacta ualere non possunt

Post rē iudicatā pactū nisi donationis causa interponatur seruari non potest

INTERP. Postrem iudicatam pactio inter eos ^qui^ litigauerunt tunc obtine^t^ firmitatem si de summa quam dictam a be ^qui^ uicit aliquid concedatur.

II De procuratorib. et cognitoribus.

fuisse probatur. Conceptum furtum dicitur, quum apud aliquem alterum res furata invenitur. Oblatum furtum dicitur, quum res furtiva alicui, ita a fure datur, ut apud ipsum furem inveniri non possit.

§ 3. Praeterea qui rem alienam, invito aut nesciente domino, contingit vel tollit, aut de loco movere praesumit, furtum facit.

§ 4. Et si quis rem utendam acceperit, aut commendatam apud se habuerit, et ea aliter usus fuerit, quam accepit, furti actione tenetur.

§ 5. Praeterea si quis iumentum alterius ad hoc accepit, ut eum quinque millibus duceret, et [1] si [2] decem millibus, aut longius, quam ab illo, qui dedit, fuerit constitutum, *duxerit* [3], furti reus est [4].

§ 6. Et multa practerea quoque similia horum sunt secundum quod et ille furti tenetur sed ut fieret, opem dedit aut consilium aut studium commodaverit; velut, si quis pecuniam, quam in manu aliquis tenebat, excusserit, ut alii eam rapere possint simili ratione teneatur obnoxius [5].

EXPLICIT LIBER GAII *FELICITER*.

---

[1] Haenel om. *et*.
[2] Haenel add. *id*.
[3] Haenel scribit *abierit*.
[4] Haenel: *erit*.
[5] Textus huius § 6, multiplices varietates in codd. atque in Breviarii editionibus exhibet, licet, ut videtur in Haenelis notis, omnes textus substantialiter congruant. Qui Palimpsesto continetur a reliquis differt, licet non correcte, et quia correctiorem credimus quem Haenel praetulit, illum quoque in hac nota consignamus: «Et multa praeterea quoque horum similia sunt secumdum legem. Nam furti tenetur etiam qui ipse furtum non fecerit, sed ut fieret, opem dedit aut consilium aut studium commodaverit; velut, si quis pecuniam, quam in manu aliquis tenebat, excusserit, ut alii eam rapere possint.»

INCIPIT JULI PAULI SENTENTIARUM [1] *LIBER PRIMUS.*

Ex Pauli sententiarum corpore huic operi convenit adnecti, quae in Theodosiano pro redimendis litibus non inveniuntur inserta [2].

---

[1] Initio plurimarum sententiarum Palimpsestus scribit, non *sententia* sicut legitur in plurimis codicibus sed siglam K quae *Caput* significat. Nos autem eam semper omittimus quia neque extat apposita omnibus sententiis neque videtur in aliis Breviarii codicibus: sententiae nomen propterea retinemus initio cujuscumque earum, quoniam et illud Paulus operi suo inscripsit et forum et juris scholae pro rato semper habuerunt. Rubrica mutila in Palimpsesto est. Apud codices, qui integram eam adhibent, *liber*, aut *liber primus* pro patulo exhibetur.

[2] Verba *ex Pauli sententiarum... inveniuntur inserta* paucorum auctoritate codicum retinentur a Bouchardo, Sichardo et Cuiacio. Haenel eadem ad notas amandavit; qua de causa tacuit. Huius modi praefationis verba et ipsorum ordinatio in diversis codicibus discrepant, sed in sensu cohaerent. Omnimodo eum scopum prae se ferunt ut potius fortasse tribui debeant conditoribus compilationis, quam laciniis sequioris aetatis. At vero Alarici iurisconsulti, non solum aliqua quae pro redimendis litibus Codice Theodosiano aberant praeterierunt, sed decisiones plurimas, quae in hoc corpore et in Novellis aderant. Ex quo, intelligimus manere saepe ancipitem rationem, qua cogimur ut tam rubricas titulorum quam sententiarum textum sub judice relinquamus.

PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS.

TITULUS I.—DE PACTIS ET CONVENTIS.

Sent. 1. [1] *De his rebus pacisci possumus, de quibus transigere licet: ex his enim pacti obligatio solummodo nascitur.*

Interpretatione non eget [2].

Sent. 2. Omne factum posteriore pacto dissolvitur licet pariat exceptionem.

Interpretatio. Si de una re inter ipsas personas du*a*e pactiones fiant posterior valebit.

Sent. 3. Pacto convento Aquiliana stipulatio subjici solet, sed consultius est huic quoque poenam subiungere: quia rescisso quoquo modo pacto, poena ex stipulatu repeti potest.

Interpretatione non eget [3].

Sent. 4. Neque contra leges, neque contra bonos mores pacisci possumus.

Interpretatio. Si inter aliquos conveniat vel de admittendo crimine, vel inferenda violentia, vel faciendo quod lex aut honestas pro*h*ibet, aut de rebus alienis aut si de bonis viventis aliquid paciscantur h*a*ec pacta valere non possunt.

Sent. 5. De rebus litigiosis et conveniri et transigere possumus.

Interpretatione non eget.

Sent. 6. Post rem iudicatam pactum, nisi donationis causa interponatur, servari non potest [4].

Interpretatio. Post rem iudicatam pactio inter eos qui litigaverunt tunc obtinet firmitatem, si de su*m*ma quam *iudicio constat* [5] *ad*dictam ab eo qui vicit aliquid concedatur.

TIT. II.—DE PROCURATORIBUS ET COGNITORIBUS.

---

[1] Palimpsestus, sicut et omnes Breviarii codices atque ipsius antiquae editiones, sententias non numerat: nos autem numeris, eas distinguimus, exemplum Haenelis sequentes, ut singuli textus libri facilius inveniri possint. Omittit etiam Palimpsestus v. *Sententia*, quod multi cod. et Haenel scribunt, initio singularum, ne misceantur cum interpretationibus, quae labes inficit editionem Bouchardianam.

[2] Prima haec sententia deest in Palimps. et in multis Breviarii codd. Haenel eam non invenit nisi in codd. Montispesulano H. 136, et in Parisiensibus 4.412, 4.403, et Supplem. latin. 65. Sichardus pariter omisit in suis editionibus Breviarii. Cuiacius primus eam evulgavit, *ex fideli exemplari*. Quale exemplar fuerit ignoramus: sed ne illud praestare opinemur, duo certo prohibent: silentium longe plurimorum codicum, quibus noster Palimpsestus accedit; omissio praeterea eiusdem sententiae in Epitomis de antiquiori Breviarii textu compositis.

[3] Haec sententia non reperitur in codd, praeter Parisienses 4.403 et 4.406, Eporiensem primum et Aurelianensem 207. Reliqui codices et editiones Sichardi ea carent. Cuiacius eam evulgavit, fontem ex quo hausit non indigitans.

[4] Haenel: *oportet*.

[5] Palimp. om. *iudicio constat*.

OMNES INFAMES QUI POSTULARE PROHIBENTUR COGNITORES FIERI NON POSSE ETIAM UOLENTIBUS ADUERSARIIS
INTERP INFAMES SUNT QUI PROPTER ALIQUAM CULPAM NOTANTUR INFAMIAM. ET IDEO TALES PERSONAE AD AGENDAS CAUSAS NEC MANDATUM DARE NEC SUSCIPERE AB ALTERO POSSUNT ETIAMSI HOC EORUM ADUERSARII ADQUIESCANT
FEMINAE IN REM SUAM COGNITORIAM OPERAM SUSCIPERE NON PROIBETUR
INTERP FEMINAE LICET PROCURATIONEM SUSCIPERE PROHIBEANTUR TAMEN SI DOMINE ET PROCURATRICES FIANT PRO REM DATAM SUAM AGERE POSSUNT
IN REM SUAM COGNITOR PROCURATORUE ILLE FIERI POTEST QUI PRO OMNIBUS POSTULAT.
INTERP NEC PROCURATOR IN CAUSA ALIENA NEC PROCURATOR ET DOMINUS UT PRO SUA AGAT INFAMIS PERSONA FIERI POTEST
ACTIO IUDICATI NON SOLUM IN DOMINUM AUT IN DOMINUM SED ETIAM EREDI ET IN HEREDEM DATUR
INTERP ACTIO DE EXECUTIONE IUDICATARUM RERUM NON SOLUM IPSI AUTORI QUI FECIT CONPETIT SED ET HEREDI SIMILITER DATUR. NAM ET HERES UICTI AB HEREDE UICTORIS AD SOLUTIONEM IUDICATI NIHILOMINUS RETINETUR

III DE PROCURATORIBUS

MANDARI POTEST PROCURATIO PRESENTI ET NUDIS UERBIS ET PER LITTERAS ET PER NUNCIUM ET APUT ACTA PRESIDIS ET MAGISTRATUS IN PRAESENTES
PROCURATOR AUT AD LITEM AUT AD OMNE NEGOTIUM AUT AD PARTEM NEGOTII AUT AD RES ADMINISTRANDAS DATUR
INTERP PROCURATOR EAS TANTUM RES AGERE POTEST QUAS EI EUIDENTER CONSTITERIT FUISSE CONMISSAS.

IIII DE NEGOTIIS GESTIS

QUI NEGOTIA ALIENA GERIT ET BONAM FIDEM ET EXACTAM DILIGENTIAM REB. EIUS PRO QUO INTERUENIT PRESTARE DEBET S IN TP OMNI DS
TUTOR POST FINITAM TUTELAM SI IN ADMINISTRATIONE DURET ACTIONE NEGOTIORUM GESTORUM PUPILLO UEL CURATORI EIUS TENEBITUR
INTERP. TUTOR SI POST HAC TUTELA IDEST IMPLETIS PUPILLARIB. ANNIS UOLUERIT IN IPSA ADMINISTRATIONE PSISTERE DE ACTIS NEGOTIIS PUPILLO UEL CURATORI EIUS NON TUTELLE SED NEGOTIORUM GESTORUM COGENDUS EST REDDERE RATIONEM
SI PECUNIAE QUIS NEGOTIUM GERAT USURAS QUOQ. TOTIUS TEMPORIS PRESTARE COGETUR ET PERICULUM EORUM NOMINUM QUIB. CONLOCAUIT AGNOSCERE SI LITIS TEMPORE SOLUENDE NON SINT

Sent. 1. Omnes infames qui postulare prohibentur cognitores fieri non possunt etiam volentibus adversariis.

Interpretatio. Infames sunt qui propter aliquam culpam notantur infamia. Et ideo tales person*ae* ad agendas causas, nec mandatum dare, nec suscipere ab altero possunt: etiamsi hoc eorum adversarii acquiescant.

Sent. 2. Feminae in rem suam cognitoriam opera*m* suscipere non pro*h*ibe*n*tur.

Interpretatio. Feminae licet procurationem suscipere prohibeantur tamen si domin*ae* et procuratrices fiant pro *re iam sua* [1] agere possunt.

Sent. 3. In rem suam cognitor procuratorve ille fieri potest qui pro omnibus postulat.

Interpretatio. Nec procurator in causa aliena, nec procurator et dominus ut pro *re* [2] sua agat infamis persona fieri potest.

Sent. 4. Actio judicati non solum in dominum aut domino, sed etiam *h*eredi et in heredem datur.

Interpretatio. Actio de executione iudicatarum rerum, non solum ipsi auctori, qui egit, competit, sed et heredi similiter datur nam et heres victi ab herede victoris ad solutionem iudicati nihilominus retinetur.

TIT. III.—DE PROCURATORIBUS.

Sent. 1. Mandari potest procuratio pr*ae*senti, et nudis verbis et per literas, et per nuncium, et apud acta pr*ae*sidis, et magistratus.

Interpretatione non eget.

Sent. 2. Procurator aut ad litem, aut ad omne negotium, aut ad partem negotii, aut ad res administrandas datur.

Interpretatio. Procurator eas tantum res agere potest quas ei evidenter constiterit fuisse commissas.

TIT. IV.—DE NEGOTIIS GESTIS.

Sent. 1. Qui negotia aliena gerit, et bonam fidem et exactam diligentiam rebus eius pro quo intervenit pr*ae*stare debet.

Ista sententia interpretatione non indiget [3].

Sent. 2. Tutor post finitam tutelam si in administratione duret, actione negotiorum gestorum pupillo vel curatori eius tenebitur.

Interpretatio. Tutor si peracta tutela, id est impletis pupillaribus annis voluerit in ipsa administratione persistere de actis negotiis pupillo vel curatori eius non tutel*ae* sed negotiorum gestorum cogendus est reddere rationem.

Sent. 3. Si pecuni*ae* quis negotium gerat usuras quoque totius temporis pr*ae*stare cogetur et periculum eorum nominum quibus collocavit agnoscere si litis tempore solvendo non sint

---

[1] Palimp.: *pro rem datam suam.*
[2] Palimp. om. *re.*
[3] Haenel: *non eget.*

HOCENIMINBONAEFIDEIIUDICIISSERUARICONUENIT

INTERP̄ QUIPECUNIAMEXERCETALIENAMUSURASEIUSREFORMA
RE COGENDUSESTETSIMINUSIDONEISPSONISDEHACIPSAPECUNIA
FORTASSECREDIDERITPROIPSORUMPSONISQUESOLUERENONPOSSUNT
DAMNUMIPSEQUITALIBUSPERSONISCREDIDITSUSTINEBIT.

MATERQ·FILIORŪSUORŪREB·INTERUENITACTIONENEGOTIORUMGES
TORUMETIPSISETEORUMTUTORIBUSTENEBITUR.

INTERP̄ MATERQ·SEINRETINENDISREBUSFILIORŪMISCUERITTĀNEM
IPSISQUAMTUTORIB·EORŪNEGOTIORŪGESTORŪCOGETURREDDERERATIO

FILIUSFAMILIASAUTSERŪSSINEGOTIŪALICUISGERATINPATREMDN̄MUEPECULIOTE
NUSACTIODABITUR

INTERP̄ SIFILIUSFAMILIASAUTSERŪSSINEIUSSUPATRISAUTDN̄INEGO
TIAGESSERITALIENAETEXHOCINUENIUNTUROBNOXIITANTUMDAM
NIPATERUELDN̄SSUSTINEBITQ̄NTUMINEORŪPECULIOPOTUERITINUENIRI

SIPATERUELDN̄SSERUOUELFILIOFAMILIASNEGOTIAALIENAAGEN
DACOMMISERITINSOLIDUMTENEBITUR INTRP N̄ INDḠT

PATERSIAEMANCIPATIFILIIRESSINEULLAEXCEPTIONEASEDONATAS
ADMINISTRAUERITFILIOACTIONENEGOTIORŪGESTORŪTENEBITR̄

INTERP̄ SIPATEREAQ·EMANCIPATOFILIOSINEALIQ̄ACONDICIONEDO
NAUERATADMINISTRAREPRESUMPSIT·FILIOAEMANCIPATOPRO
HISQ·INREB·EIUSGESSITNEGOTIORŪGESTORŪTENEBITURACTIONE

QICŪQ·TUTORCURATORUENONESSEPROTUTORECURATOREUERES
PUPILLIADULTIUEADMINISTRAUERITACTIONENEGOTIORŪGESTO
RUMPROTUTORECURATOREUETENEBITUR S̄·INTP N̄· INDḠT

V DE CALUMNIATORIBUS·

CALUMNIOSUSESTQUISCIENSPRUDENSQ·PERFRAUDEMNEGO
TIUMALICUICONPARAT S̄ INTERP N̄ INDIG

ETINPRIUATISETPUBLICISIUDICIISOMNESCALUMNIOSIEXTRAOR
DINEPROADMISSIQUALITATEPLECTUNTUR

INTERP̄ QUIAPUTCUNCTOSIUDICESAUTPRIUATOSFUERITDECA
LUMNIEOBIECTIONECONUICTUSNONEXPECTATAHORDINISSEN
TENTIAPROUTCAUSAFUERITSUPPLICIOSUBDEATUR

VI DE REIS INSTITUTIS

DEHISCRIMINIBUSDEQUIBUSQUISABSOLUTUSEST ABEOQUIACCU
SAUITREFRICARIACCUSATIONŌPOTEST S̄ INTP NON INDGT

FILIUSACCUSATORISSIHOCCRIMENQUODPATERINTENDIT
POSTLIBERATUMREUMPERSEQUIUELITABACCASUSATIONE
REMOBENDUSEST. S̄ INTP N̄ INDICIT

hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit.

Interpretatio. Qui pecuniam exercet alienam, usuras eius reformare cogendus est. Et si minus idoneis personis de hac ipsa pecunia fortasse crediderit, pro ipsorum personis, qu*a*e solvere non possunt, damnum ipse, qui talibus personis credidit, sustinebit.

Sent. 4. Mater, quae filiorum suorum rebus intervenit, actione negotiorum gestorum et ipsis et eorum tutoribus tenebitur.

Interpretatio. Mater, quae se in retinendis rebus filiorum miscuerit, tam ipsis, quam tutoribus eorum negotiorum gestorum cogetur reddere rationem.

Sent. 5. Filiusfamilias aut servus si negotium alicuius gerat, in patrem dominumve peculio tenus actio dabitur.

Interpretatio. Si filiusfamilias aut servus sine iussu patris aut domini negotia gesserint aliena, et ex hoc inveniuntur obnoxii, tantum damni pater vel dominus sustinebit, quantum in eorum peculio potuerit inveniri.

Sent. 6. Si pater vel dominus servo vel filiofamilias negotia aliena agenda commiserit, in solidum tenebitur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 7. Pater, si emancipati filii res sine ulla exceptione a se donatas administraverit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur.

Interpretatio. Si pater ea, quae emancipato filio sine aliqua conditione donaverat, administrare pr*a*esumsit, filio emancipato pro his, quae in rebus eius gessit, negotiorum gestorum tenebitur actione.

Sent. 8. Qui, quum [1] tutor curatorve non esse*t*, pro tutore curatoreve res pupilli adultive administraverit, actione negotiorum gestorum pro tutore curatoreve tenebitur.

Sententia interpretatione non indiget [2].

TIT. V.—DE CALUMNIATORIBUS.

Sent. 1. Calumniosus est, qui sciens prudensque per fraudem negotium alicui comparat.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Et in privatis et *in* publicis iudiciis omnes calumniosi extra ordine*m* pro qualitate admissi plectuntur.

Interpretatio. Qui apud cunctos iudices aut privatos [3] fuerit de calumni*a*e obiectione convictus, non exspectata ordinis sententia, prout causa fuerit, supplicio subdatur.

TIT. VI.—DE REIS INSTITUTIS.

Sent. 1. De his criminibus, de [4] quibus quis absolutus est, ab eo, qui accusavit, refricari accusatio non potest.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Filius accusatoris, si hoc crimen, quod pater intendit, post liberatum reum persequi velit, ab accusatione removendus est.

Sententia interpretatione non indiget.

---

[1] Palimp. scribit *Quicumque* pro *Qui, quum.*

[2] In codice Basileensi C. III, 1, quo diversae reliquiae e vetustis codicibus excerptae servantur et apud Sichardum *interpretatio* haec ita dicit: *Si pater retinendis rebus filiorum se miscuerit, tam ipsis, quam tutoribus eorum, negotiorum gestorum cogitur reddere rationem.* Sichardus fortasse ex Basileensi codice eam descripsit; sed quia non apparet in authenticioribus codicibus, Breviario alienam Haenel iudicat.

[3] Haenel add. *judices.*

[4] Haenel om. *de.*

CRIMEN IN QUO ALIUS DISTITIT UEL UICTUS RECESSIT ALIUS OBICERE
NON PROHIBETUR STA INTERP NON INDIGET

VII DE INTEGRI RESTITUTIONE

INTEGRI RESTITUTIO EST REDINTEGRANDAE REI UEL CAUSE ACTIO· IN
TEGRI RESTITUTIONĒ PRETOR TRIBUIT EX HIS CAUSIS Q· P̄ METŪ ET
DOLUM ET STATUS PREMUTATIONUM ET INIUSTUM ERROREM ET
ABSENTIAM NECESSARIAM HAC INFIRTATE ETATIS GESTA ESSE DICUNTUR
INTERP INTEGRI RESTITUTIO DICITUR SI QUANDO RES QUALIBET
AUT CAUSA Q· PERIERAT IN PRIOREM STATUM REPARATUR· UEL ID
QUOD ALICUI SUBLATUM EST REFORMATUR· HOC ENIM Q̄D̄ P̄ PRE
TOREM ANTEA FIEBAT MODO P̄ IUDICES CIUITATUM AGENDŪ EST· ITA UT
EORUM CAUSE UEL RES IN INTEGRŪ REUOCENTUR QUI AUT TIMORE PO
TESTATIS ALICUIUS CONPULSI SUNT AUT FRAUDE UEL ERRORE DECEP
TI SUNT· AUT P̄ CAPTIUITATEM UEL Q̄A CŪQ· IN IUSTA NECESSITATE
SUBSTANTIAM SUAM AUT STATUM INGENUETATIS P̄DIDISSE NOS
CUNTUR AUT SI QUI PRO NECESSITATE LONGINQUAE PEREGRINATIO
NIS ABSENTANT UEL AD RESTAURANDA EA Q· IN DAMNIS MINORIB·
GESTA ESSE PROBANTUR·

INTEGRI RESTITUTIO PLUS QUAM SEMEL N̄ EST DECERNENDA· IDEO
Q· CAUSA COGNITA DECERNITUR·
INTERP UT IN INTEGRUM RES UEL CAUSA REDEAT NON NISI SEMEL
A IUDICE POTEST COGNITA CAUSA PRESTARI·

SI ALIQUIS UT SE DE UI LATRONUM UEL HOSTIUM UEL POPULI IMPETU
LIBERARET ALIQUID MANCIPAUIT UEL PROMISIT AD METŪ N̄ P̄TINET·
MERCEDEM ENIM EIUS PULSU METUM TRIBUIT
INTERP QUICUMQ· ALIQUID UT SE DE HOSTIB· UEL SEDITIONE PO
PULI UEL LATRONUM IMPETU LIBERARET CAUSA MERCEDIS UT EUADE
RET AUT PROMISIT AUT DEDIT HOC PROMETU SE DEDISSE N̄ POTE
RIT ADLEGARE NEC REUOCARE QUOD DEDERIT·

SERUUS PER METUM MANCIPATUS QUIDQUID ADQUISIERIT UEL STI
PULATUS SIT EI ADQUIRIT QUI UIM PASSUS EST
INTERP SI CUM D̄N̄O UIS INFERTUR SERUUM METU INTERUE
NIENTE DEDERIT ET A PUTEUM CUI DATUS FUERAT ALIQUID QUOLIBET
PACTO ADQUISIERIT CUM SERUŪ IPSŪ D̄N̄S CUIUS EST IN LATA RECE
PERIT AD EŪ OMNIA Q· SERUS ADQUESIERIT PERTINEBUNT·

UIS EST MAIOR REI IMPETUS QUI REPELLI NON POTEST S̄ INTP N̄ INDGT

QUI QUEM IN DOMO INCLUSIT UT SIBI REM MANCIPARET AUT PRO
MITTERET EXTORSISSE MANCIPATIONEM UIDETUR
INTERP QUI ALIQUĒ IN DOMO INCLUSUM TENUIT QUASCŪQ·

Sent. 3. Crimen, in quo alius destitit vel victus recessit, alius obi*i*cere non prohibetur.
Ista interpretatione non indiget.

TIT. VII.—DE INTEGRI RESTITUTIONE.

Sent. 1. Integri restitutio est redintegrandae rei vel caus*a*e actio.
Ista interpretatione non indiget.

Sent. 2. Integri restitutionem pr*a*etor tribuit ex his causis, quae per metum et [1] dolum, et status permutationem, et *justum* [2] errorem, et absentiam necessariam, ac infirmitatem *a*etatis gesta esse dicuntur.

Interpretatio. Integri restitutio dicitur, si quando res qua*e*libet aut causa, quae perierat, in priorem statum reparatur, vel id, quod alicui sublatum est, reformatur. Hoc enim, quod per praetorem antea fiebat, modo per iudices civitatum agendum est: ita ut eorum caus*a*e vel res in integrum revocentur, qui aut timore [3] potestatis alicuius compulsi sunt, aut fraude vel errore decepti sunt, aut per captivitatem vel quacumque iniusta necessitate substantiam suam aut statum ingenuitatis perdidisse noscuntur: aut si qui pro necessitate longinquae peregrinationis absentant: vel ad restauranda ea, quae in damnis minoribus gesta esse probantur.

Sent. 3. Integri restitutio plus quam semel non est decernenda: ideoque causa cognita decernitur.

Interpretatio. Ut in integrum res vel causa redeat, non nisi semel a iudice potest cognita causa pr*a*estari.

[4] *Sent. 4. Integri restitutio aut in rem competit aut in personam. In rem actio competit, ut res ipsa, qua de agitur, revocetur: in personam, aut quadrupli poena intra annum, vel simpli post annum peti potest.*

Interpretatio. *Quoties de revocanda re vel causa integrae restitutionis beneficium petitur, aut in rem aut in personam agendum est, id est, ut res ipsa, de qua agitur, quae sublata est, recipiatur. Et quum in personam actio intendi coeperit, si qui res indebite abstulisse convincitur, id, quod sublatum est, in quadruplum reformare debet: post annum vero in simplum.*

Sent. 5. Si aliquis, ut se de vi latronum vel hostium vel populi impetu [5] liberaret, aliquid mancipavit vel promisit, ad metum non pertinet: mercedem enim eius [6] pulsis [7] metum tribuit.

Interpretatio. Quicumque aliquid, ut se de hostibus vel seditione populi vel [8] latronum impetu liberaret, causa mercedis, ut evaderet, aut promisit aut dedit, hoc pro metu se dedisse non poterit allegare, nec revocare quod dederit.

Sent. 6. Servus per metum mancipatus quicquid acquisierit vel stipulatus sit, ei acquirit, qui vim passus est.

Interpretatio. Si, quum domino vis infertur, servum metu interveniente dederit, et apud eum, cui datus fuerat, aliquid quolibet pacto acquisierit, quum servum ipsum dominus, cujus est *vis* [9] illata, reperit, ad eum omnia, quae servus acquisierat, pertinebunt.

Sent. 7. Vis est maior rei impetus, qui repelli non potest.
Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Qui quem in domo *sua*[10] inclusit, ut sibi rem manciparet aut promitteret, extorsisse mancipationem videtur.

Interpretatio. Qui aliquem in domo *sua* [11] *inclusum* [12], quas*cumque* *(Sequitur textus pag. 367)*

---

[1] Haenel om. *et.*
[2] Palimp.: *in justum.*
[3] Haenel: *per timorem.*
[4] Palimpsesto haec sententia abest, sed non foliorum aut librarii defectu, quoniam eam repellunt codices praeter Parisiensem 4.409, Vaticanum Reginae Sueciae 1.048 et Bernensem 263. Inserta tamen fuit in Basileensi codice, XVI saeculi, unde Sichardus probabiliter eam sumpsit, siglam interponens *A. E. (aliud exemplum)* ut significaret sententiam istam nullo fulciri ex quatuor codicibus, quos transcribebat. Codices autem Parisiensis 4.411 et Vaticanus Reginae Sueciae 857 interpretationem tantum istius sententiae continent; Epitome Monachi et Guelpherbytana compendium ipsius tantum adhibent. Sed quoniam detrectatur ab omnibus ferme codicibus, maximeque a vetustioribus qui Breviarium integrum comprehendunt, atque a vetustissimo Aegidii Epitomate, ideo posteriori tempore codici romano-visigothico adducta putatur.
[5] Haenel om. *impetu.*
[6] Haenel om. *eius.*
[7] Haenel: *depulsis.*
[8] Haenel add. *de.*
[9] Palimp. om. *vis.*
[10] Palimp. om. *sua.*
[11] Palimp. om. *sua.*
[12] Palimp. *clausum.*

ei scripturas extorserit non ualebunt
Quiquem ferro uinxerit ut sibi aliquid traderet uel uenderet uim intulisse uidetur. sta sententia interpretatione non indiget
Qui in carcere quem detrusit ut aliquid ei extorqueret quidquid ob hanc causam factum est nullius est momenti interpretatione non indiget
VIII. De dolo
Dolus est cum aliut agitur et aliut simulatur s. interpretatione non indiget
Qui dolum uel metum adibuit ut res ad alium transiret uterque de eo et de dolo actione tenebitur s. interpretatione non indiget
VIIII De minoribus uiginti annorum
Minores xxv annorum si aliquod flagitium admiserint quod ad publicam coercitionem expectet et ob hoc in integrum restitui non potest.
Interp. Minores hetate si crimina grauiora conmiserint per hetatem se non poterunt excusare.
Qui minori mandauit ut negotia sua agat ex eius persona in integrum restitui non potest nisi minor sua sponte negotiis eius interuenerit.
Interp. Si quis maior annis minori per mandatum negotia sua agenda conmiserit ex persona minoris integri restitutionem accipere non potest nisi forsitam minor sine mandato uoluntarie se causis miscuerit alienis
Si maior effectus res quas minor egit pacto uel silentio conprobauit aduersus hoc quoque integre restitui frustra desiderat
Interp. Si quis id quod minor hetate gessit postquam maior effectus est id est usque ad expletum uicensimum octauum annum et taciturnitate reuocare noluit de hac re integri restitutione petere non potest
Si minor minori heres existat ex sua persona non ex defuncti integrum restitui potest
Interp. Si minor minori successerit non ex persona defuncti ille qui heres est sed ex sua agere potest hoc est si ille qui defunctus est uiginti trium annorum sit et succedens uiginti ex istius qui successit etatis tempora conputanda sunt
Minor se in his quae fideiussit uel fide promisit uel spondit uel mandauit in integrum restituendo reum principalem non liberat.
Interp. Si minor minorem fide dicat licet ipse teneri non possit tamen quem fide dixit teneri potest

ei scripturas extorserit, non valebunt.

Sent. 9. Qui quem ferro vinxserit, ut sibi aliquid traderet vel venderet, vim intulisse videtur.

Ista sententia [1] interpretatione non indiget.

Sent. 10. Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quicquid ob hanc causam factum est, nullius est momenti.

Interpretatione non indiget.

TIT. VIII.—DE DOLO [2].

Sent. 1. Dolus [3] est, quum aliud agitur, et aliud simulatur.

Sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Qui [4] dolum vel metum ad*h*ibuit, ut res ad alium transiret, uterque de vi et dolo actione tenebitur.

Sententia [5] interpretatione non indiget.

TIT. IX.—DE MINORIBUS VIGINTI *ET QUINQUE* [6] ANNORUM.

Sent. 1. Minores [7] XXV annorum, si aliquod flagitium admiserint, quod ad publicam coërcitionem spectet, et ob hoc in integrum restitui non possunt.

Interpretatio. Minores *a*etate, si crimina graviora commiserint, per *a*etatem se non poterunt excusare.

Sent. 2. Qui minori mandavit, ut negotia sua agat, ex eius persona integrum restitui non potest: nisi minor sua sponte negotiis eius intervenerit.

Interpretatio. Si quis maior annis minori per mandatum negotia sua agenda commiserit, ex persona minoris integri restitutionem accipere non potest: nisi forsitan minor sine mandato voluntarie se causis miscuerit alienis.

Sent. 3. Si maior effectus res, quas minor egit, pacto vel silentio comprobavit, adversus hoc quoque integre [8] restitui frustra desiderat.

Interpretatio. Si quis id, quod minor aetate gessit, postquam maior effectus est, id est usque ad expletum vicesimum octavum annum, *silentio suo* [9] et taciturnitate revocare noluit, de hac re integri restitutione*m* petere non potest.

Sent. 4. Si minor minori heres ex*s*istat, ex sua persona, non ex defuncti *in* integrum restitui potest.

Interpretatio. Si minor minori successerit, non ex persona defuncti ille, qui heres est, sed ex sua agere potest; hoc est, si ille, qui defunctus est, viginti triun [10] a*n*norum sit, et succedens viginti, ex istius, qui successit, aetate tempora computanda sunt.

Sent. 5. Minor se in his, quae fideiussit vel fidepromisit vel spopondit vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat.

Interpretatio. Si minor *maiorem* [11] fidedicat, licet ipse teneri non possit, tamen quem fidedixit, teneri potest.

---

[1] Haenel om. *Ista sententia.*
[2] Haenel add. *malo.*
[3] Haenel add. *malus.*
[4] Haenel: *Si quis.*
[5] Haenel om. *sententia.*
[6] Palimp. om. *et quinque.*
[7] Haenel: *Minor.*
[8] Haenel: *in integrum.*
[9] Palimp. om. *silentio suo.*
[10] Haenel scribit *duodeviginti.*
[11] Palimp. non recte scribit *minorem.*

Quisciensprudensq' sepro minoreobligauit siidconsul
tum consiliumfecit licet minorisuccurraturipsitamen
nonsuccurritur·
Interp̄ Quisciensminorē hocargumentoproeofideiussorac
cesserit ut excusatiominoris hetatisfideiussionemsuamipos
terumliberet· minorquidemhetatisbeneficioliberatur·
sedadsoluendumdebitum fideiussorquiahoc argumentohusq;
estretinetur·
Minoraduersusemptoreminintegrumrestitutuspretiores
tituto fundumrecipere potest fructusenimincompa
rationeusurarum penes emptoremremanereplacuit
Interp̄ Siminorprediumquoduendiderat per in integrum restitu
tione reddito emptoripretio receperit fructusabempto
re perceptosrecipere nō potest sedeos quanti fuerint inconpen
satione husurarumiussumest inputari
Minoraduersusdistractionemeorumpignerum et fiduciarū
quaspater obligauerat sinonitautoportuitacreditore
distractae suntrestitui in integrum potest·
Interp̄ Minorannisea q. patereius obpignorauerat
uel fiducie causaposuerat siuiliorepretioquamoportebat
a creditoredistracta conuiceritpotest soluto debito adreci
piendā rē suā in integri restitutionis auxilium promereri
x de plus petendo
Causacadimus aut loco autsumma aut tempore autqā
litate locoalibisummam pluspetendo antetempusqali
tateeiusdem speciei rem meliorem postulantes
Interp̄ Causamperdet qicūq. autcommendatumsiuecom
modatum aliquid alibisibiquamplacuit dari petierit aut
plus quā datum est reddi poposcerit autantetempusqam
redibitio promissa est petierit reformari uel melio
rem speciem quam dederat postularit
xi de satis dando
Quotienshereditaspetitur satisdatio iure desidera
tur Etsisatisdatio nondetur in petitorē hereditas
transfertur Sipetitorsatisdarenoluerit penes pos
sessorē manebit inparienimcausapotiorest possessor
Interp̄ Siquicumq. hereditatem exdefunctiuolum
tate auttestamenticondicionepossideatquamaltersi
bidebitamessecontenditpetitoriurepostulat utei
a possessore satisdatiodetur quaeomniahereditaria

Sent. 6. Qui sciens prudensque se pro minore obligavit, si id *consulte consilio* [1] fecit, licet minori succurratur, ipsi tamen non succurritur.

Interpretatio. Qui sciens minorem, hoc argumento pro eo fideiussor accesserit, ut excusatio minoris *a*etatis fideiussionem suam in posterum liberet, minor quidem *a*etatis beneficio liberatur; sed ad solvendum debitum fideiussor, qui hoc argumento usus est, retinetur.

Sent. 7. Minor adversus emtorem in integrum restitutus, pretio restituto fundum recipere potest. Fructus enim in compensationem usurarum penes emtorem remanere placuit.

Interpretatio. Si minor pr*a*edium, quod vendiderat, per integri restitutione*m*, reddito emtori pretio, receperit, fructus ab emtore perceptos recipere non potest; sed eos, quanti fuerint, in compensatione*m* usurarum iussum est imputari.

Sent. 8. Minor adversus distractionem eorum pignorum et fiduciarum, quas pater obligaverat, si non ita, ut oportuit, a creditore distractae sunt, restitui in integrum potest.

Interpretatio. Minor annis ea, quae pater eius oppignoraverat vel fiduci*a*e causa posuerat, si viliore pretio, quam oportebat, a creditore distracta convicerit, potest soluto debito ad recipiendam rem suam in integri restitutionis auxilium promereri.

TIT. X.—DE PLUS PETENDO.

Sent. 1. Causa cadimus aut loco, aut summa, aut tempore, aut qualitate. Loco, alibi: summa, plus: *tempore, re*petendo ante tempus: qualitate, eiusdem speciei rem meliorem postulantes.

Interpretatio. Causam perdet, quicumque aut commendatum sive commodatum aliquid alibi, sibi [2] quam placuit, dari petierit; aut plus, quam datum est, reddi poposcerit; aut ante tempus, quam red*h*ibitio promissa est, petierit reformari; vel meliorem speciem, quam dederat, postularit.

TIT. XI.—DE SATISDANDO.

Sent. 1. Quoties hereditas petitur, satisdatio iure desideratur: et si satisdatio non detur, in petitorem hereditas transfertur.

Interpretatione non eget.

Sent. 2. Si petitor satisdare noluerit, penes possessorem remanebit *possessio* [3]. In pari enim causa potior est possessor.

Interpretatio. Si quicumque hereditatem ex defuncti voluntate aut testamenti conditione possideat, quam alter sibi debitam esse contendit, petitor iure postulat, ut ei a possessore satisdatio detur, quae omnia hereditaria *(Sequitur textus pag. 371)*

---

[1] Palimp.: *consultum consilium.*
[2] Haenel om. *sibi.*
[3] Palimp. om. *possessio.*

futura
CORPORASALUAESSEPROMITTATUSQ·INCOGNITIONISEUENTUM
ETSIPOSSESSOREXHACRECONUENTUSHUIUSMODISATISDATIO
NENONPROUIDERIT DATOAPETITOREFIDEIUSSOREADEUMHEREDI
TARIACORPORATRANSFERUNTUR SIUERONECPETITORSATISDATIO
NEMDEDERITPENESPOSSESSOREMUSQUEADUENTUMIUDICII
POSSESSIOREMANEBIT

USUFRUCTUARIUSETDEUTENDOUSUFRUCTUSATISDAREDEBETPER
INDEUSURUMHACSIIPSEPATERFAMILIASUTERETUR
INTERP̄ USUFRUCTUARIUSPROPRIETATISDN̄OSATISDATOREM
DARECONPELLITURSEUSUFRUCTUSUONONALITERUSURUMQ̄AM
IPSEPROPRIETATISDOMINUSHUTIPOTUIT DILIGENTER

XII DE IUDICIIS OMNIBUS

puniuntur
HIIQUIFALSARESCRIPTIONEUSIFUERINTLEGECORNELIADEFALSIS
INTERP̄ HIIQUIINCAUSISSUISFALSAPRINCIPUMRESCRIPTA
DETULERINT UTFALSARII PUNIANTUR
QUIFALSUMNESCIENSADLEGAUITFALSIPENAN̄OTENETR̄·S̄INTP̄N̄INDḠT
bertus
INCAPUTDN̄IPATRONIUENECSERUUSNECLIINTERROGARIPOTEST S̄INTP̄N̄IND
PREGNANTESNEQ·TORQUERINEQ·DAMNARINISIPOSTEDITŪPARTŪPOSSUNT S̄INTN̄IND
QUIDESECONFESSUSESTINALIUMTORQUERINONPOTESTNEALIENAM
SALUTEMINDUBIUMDEDUCATQ̄IDESUADESPERAUIT S̄INTP̄ N̄OINDIGIT

XIII DE IUDICATO.

QUIEXHIBITURUMSEALIQUEMIUDICIOCAUERITMORTUOEOPRO
QUOCAUERATPERICULOCAUTIONISLIBERATUR· S̄ INTP̄N̄INDḠT
FILIUSFAMILIASIUSSU PATRIS MANUMITTEREPOTEST·MATRIS
NONPOTEST S̄ INTP̄ N̄ INDḠT
INEUMQUIALBUMCURIAERASERITCORRUPERITSUSTULERITMUTAUERIT
QUIDUEALIUDPROPOSITUMAEDICENDIGRATIATURBAUERITEX
TRAHORDINEMPUNIETUR
INTERP̄ INEUMQUIALBUMCURIAERASERIT·UITIAUERITUELQ̄OD
CUMQ·ALIUDSCRIPTURAEGENUSPRAESUMPTIONETURBAUERIT
CAPITALITERNONEXSPECTATAHORDINISSENTENTIAUINDICATUR
SIIDQ̄ODEMPTUMESTNEQ·TRADATURNEQ·MANCIPETURUENDI
TORCOGIPOTESTUTTRADATAUTMANCIPET
INTERP̄ SIEAMREMQUAMALIQUISACCEPTOPRECIOFACTAUENDITI
ONEDISTRAXITTRADEREDISTULERITADTRADITIONEMREI
QUAMUENDIDITOMNIB·MODISCONPELLENDUSEST
DETERIOREMSERUUMFACITQ̄IFUGAMSUASERITETQUIFURTUM
ETQ̄IMORESEIUSCORPUSUECORRUPERIT S̄ INTP̄ N̄ INDḠT
QUIANCILLAMALIENAMUIRGINEMINMATURAMCORRUPERI·
POENALEGISAQUILIAETENEBITUR

corpora salva futura esse promittat, usque in cognitionis eventum. Et si possessor ex hac re conventus huiusmodi satisdationem non providerit, dato a petitore fideiussore, ad eum hereditaria corpora transferuntur. Si vero nec petitor satisdationem dederit, penes possessorem usque ad eventum iudicii *possessio* [1] manebit.

Sent. 3. Usufructuarias et de utendo usufructu satisdare debet, *se* [2] perinde usurum, ac si ipse paterfamilias uteretur.

Interpretatio. Usufructuarius proprietatis domino satisdatorem dare compellitur, se usufructo suo non aliter usurum, quam ipse proprietatis dominus uti potuit diligenter.

TIT. XII.—DE IUDICIIS OMNIBUS.

Sent. 1. Hi, qui falsa rescriptione usi fuerint, lege Cornelia de falsis puniuntur.

Interpretatio. Hi, qui in causis suis falsa principum rescripta detulerint, ut falsarii puniantur.

Sent. 2. Ex his, qui ancillam corrupit alienam, aliam reformare cogendus est.

Interpretatione non eget [3].

Sent. 3. K. (Kaput) [4]. Qui falsum nesciens allegavit, falsi poena non tenetur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. In caput domini patronive nec servus, nec libertus, interrogari potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Praegnantes neque torqueri, neque damnari, nisi post editum partum possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Qui rescriptum a principe falsa allegatione elicuerint, uti eum prohibentur [5].

Sent. 7. Qui de se confessus est, in alium torqueri non potest, ne alienam salutem in dubium deducat, qui de sua desperavit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XIII.—DE IUDICATO.

Sent. 1. Qui exhibiturum se aliquem iudicio caverit, mortuo eo, pro quo caverat, periculo cautionis liberatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Filiusfamilias iussu patris manumittere potest; matris non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Is [6], qui album curiae [7] raserit, corruperit, sustulerit, mutaverit, quidve aliud propositum edicendi gratia [8] turbaverit, extra ordinem punietur.

Interpretatio. In eum, qui album curiae raserit, vitiaverit vel quodcumque aliud scripturae genus *sua* praesumtione turbaverit, capitaliter non exspectata ordinis sententia vindicatur.

Sent. 4. Si id, quod emtum est, neque tradatur, neque mancipetur, venditor cogi potest, ut tradat aut mancipet.

Interpretatio. Si eam rem, quam aliquis accepto pretio facta venditione distraxit, tradere distulerit, ad traditionem rei, quam vendidit, omnibus modis compellendus est.

Sent. 5. Deteriorem servum facit, qui fugam suaserit, et qui furtum, et qui mores eius corpusve corruperit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Qui ancillam alienam virginem immaturam corruperit, poena legis Aquiliae tenebitur.

---

[1] Palimp. om. *possessio*.

[2] Palimp. om. *se*.

[3] Abest Palimpsesto haec sententia, cujus, quum non inveniatur nisi in Codd. Coburgo-Gothano et Parisiensibus 4.403, 4.411 et 4.413, omissionem non tribuimus scriptori textus nostri, sed codici ab eo descripto. Inde credimus fuisse hanc sententiam unam ex multis quae posteriori tempore Breviario addita videtur. Haenel existimat Paulum hoc loco non *reformare* sed *restituere* scripsisse, quamvis *reformare* dicant Sichardus et Codices.

[4] Haenel om. *K. (Kaput)*.

[5] Sententia haec omissa etiam fuit in Palimpsesto, sicut in omnibus codicibus, praeter Aurelianensem 207, Eporediensem et Parisienses 4.403, 4.406 et 4.412. Sichardus quoque eam praeterivit. Cuiacius primum eam evulgavit in Breviarii priore editione sua. Propterea non librario nostro omissionem tribuimus, sed codici ab eo descripto, qui cum ex vetustioribus esset, sententias posteriori tempore additas non continebat.

[6] Palimp.: *In eum*.

[7] Additionem interpretis judicat Haenel v. *curiae*, quia in textibus Pauli, quos viderat, non extat. Nunc autem hoc dici nequit quoniam ex Palimpsesto, non solum interpretatio, sed et textus verbum illud exhibent: ideoque Paulo, et non solum interpreti, expedit ita ipsum tribuere ut profecto de *albo Curiae* sententia loquatur.

[8] Haenel: *causa*.

INTERP hec duae secundum legem aquiliam similem poenam habent si quicumq. animo uel corpore corruperint alia similia mancipia huiusmodi presumptores exsoluant
In petitione hereditatis ea ueniunt q. defunctus mortis tempore dimittit uel ea q. post mortem ante adita hereditate exquisita sunt STA INTERP NON INDIGET
Possesor hereditatis presentia earum rerum quas dolo alienauit cum usuris prestare cogendus est STA INTERP NON INDG
Petitio hereditatis cuius defunctus litem non erat contestatus ad heredem non transmittitur
INTERP Si auctor de petitione hereditate is sibi debita ita silentium ges sit ut nullam proponeret actionem heres eius ab hereditatis ipsius petitione repellitur. XIIII DE UIA PUBLICA
Qui uiam publicam exarauit ad monitione eius solus compellitur. S INTP N INDG
XV SI QUADRUPEDES DAMNUM INTULERINT.
Si quadrupes pauperiem fecerit damnum ue dederit q. id ue depasta sit in dominum actio datur ut aut damni estimatione subeat aut quadrupedem cedat. quod etiam lege pelosanca de cane cauetur
INTERP Si alienum animal cuicumq. damnum intulerit aut aliquos fructus leserit dominus eius aut stimationem damni reddet aut ipsum animal tradat quod etiam et de cane similiter est statutum
Fera bestia in ea parte qua populo iter est conligari pretor prohibet et ideo siue ea ab ipsa siue propterea ab alio alteri damnum datum fuerit pro modo admissi extraordinem actio in dominum uel custodem datur maxime si ex eo homo perierit
INTERP fera bestea in ea parte qua populi transeunt uel frequentant ligari uel custodiri prohibetur ne aut ipsa aliquem noceat aut terrore eius quolibet casu aliquis ab altero fortasse ledatur. quod si factum fuerit in dominum qui hoc precepit uel in custodem eius damnum uel cuiuscumq. lesionis actio non expectata hordinis sententia reuertetur
Ei qui inritatus uo feram bestiam uel quacumq. aliam quadrupedem in se proritauerit ea q. damnum dederit neq. in eius dominum neq. in custodem actio datur.
INTERP Quicumq. ferabesteam uel quacumq. quadrupedem prouocando quocumq. modo aduersum se incitauerit nec domino nec custodi eius poterit inputari quia suo uitio incurrisse dinoscitur
XVI DE FINIUM REGUNDORUM.
Ineum qui p uiterminos deiecit uel amouit extra ordinem animaduertitur. STA INTERP N INDG

Interpretatio. Hae duae *sententiae* secundum legem Aquiliam similem poenam habent. *Si* quiqumque [1] animo vel corpore corruperunt, alia similia mancipia huiusmodi praesumtores exsolvant.

Sent. 7. In petitione hereditatis ea veniunt, quae defunctus mortis tempore dimittit [2], vel ea, quae post mortem aute aditam hereditatem exquisita [3] sunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Possessor hereditatis pretia earum rerum, quas dolo alienavit, cum usuris praestare cogendus est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. Rerum ex hereditate alienatarum aestimatio in arbitrio petitoris consistit [4].

Interpretatione non eget.

Sent. 10. Petitio hereditatis, cuius defunctus litem non erat contestatus, ad heredem non transmittitur.

Interpretatio. Si auctor de petitione hereditatis sibi debitae ita silentium gessit, ut nullam proponeret actionem, heres eius ab hereditatis ipsius petitione repellitur.

TIT. XIV.—DE VIA PUBLICA.

Sent. 1. Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem eius solus compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XV.—SI QUADRUPEDES DAMNUM INTULERIT.

Sent. 1. Si quadrupes pauperiem fecerit damnumve dederit quidve depasta sit, in dominum actio datur, ut aut damni aestimationem subeat, aut quadrupedem cedat: quod etiam lege *Pesulania* [5] de cane cavetur.

Interpretatio. Si alienum animal cuicumque damnum intulerit aut aliquos fructus laeserit, dominus eius aut aestimationem damni reddet, aut ipsum animal tradat: quod etiam et [6] de cane similiter est statutum.

Sent. 2. Feram bestiam in ea parte, qua populo iter est, colligari praetor prohibet. Et ideo sive ab ipsa, sive *ab alio* [7] propter eam *ab alio* alteri damnum datum fuerit, pro modo admissi extra ordinem actio in dominum vel custodem datur: maxime si ex eo homo perierit *vel fuerit laesum* [8].

Interpretatio. Fera bestia in ea parte, qua populi transeunt vel frequentant, ligari vel custodiri prohibetur: ne aut ipsa aliquem noceat, aut terrore eius, quolibet casu, aliquis ab altero fortasse laedatur. Quod si factum fuerit, in dominum, *qui* [9] hoc praecepit, vel in custodem eius damni vel cuiuscumque laesionis actio, non exspectata ordinis sententia, revertetur.

Sent. 3. Ei, qui irritatu suo feram bestiam vel quamcunque aliam quadrupedem in se proritaverit, eaque damnum dederit, neque in eius dominum, neque in custodem actio datur.

Interpretatio. Quicunque feram bestiam vel quamcunque quadrupedem provocando quocumque modo adversum se incitaverit, nec domino, nec custodi eius poterit imputari: quia suo vitio incurrisse dignoscitur.

TIT. XVI.—DE [10] FINIUM REGUNDORUM.

Sent. 1. In eum, qui per vim terminos deiecerit vel amoverit, extra ordinem animadvertitur.

Ista *sententia* interpretatione non indiget.

---

[1] Haenel scribit *ut cum his quae* pro *Si quicumque.*
[2] Haenel: *reliquit.*
[3] Haenel: *ex ea acquisita.*
[4] Haec sententia, quae Palimpsesto deest, solum inest in codd. Parisiensibus 4.403 et 4.406, Eporediensi et Aurelianensi 207. Sichardus et Bouchardus eam praeterierunt, quia non inveniebatur in codicibus quos descripserant.
[5] Palimp.: *Pelosanea.*
[6] Haenel om. *et.*
[7] Palimp. om. *ab alio.*
[8] Haenel add. *vel fuerit laesum.*
[9] Haenel: *si* pro *qui.*
[10] Haenel om. *DE.*

XVIII DESERUITUTIBUS

UIAMINTERAQ·DUCTUMACTUMESTQUIBIENNIUSUSNONESTAMISIS
SEUIDETUR· NECENIMEAUSUCAPISUNTQ·NONUTENDOAMITUNTUR
INTERP UIAMQUEEUNDOADREMNSAMHUTISOLEMUSUELITER
QUOPERREMALIENAMADREMNSAMPERGIMUSETACTUMIDESTQUO
PECORAMINARECONSUEUIMUS·UELAQ·DUCTUMBIENNIONONUTEN
DOSIQUISUSUSNONFUERITPERIREEICERTISSIMUMEST

SERUITUSAURIENDEAQUEUELDUCENDAEBIENNIOACTIOOMISSA
INTERCIDIT ETBIENNIOUSURPATARECIPITUR
INTERP USUSAURIENDAEUELDUCENDAEAQUESIITERUMBI
ENNIOINUSUMFUERITREDACTARECIPITUR·

XVIII DEFAMILIE HERCISCUNDAE

ARBITERFAMILIAE HERCISCUNDE PLUSQUAMSEMELDARINON
(EOIUDICIO)
POTEST ETIDEODEHISQUEDIUISANONSUNTCONMUNEDIUIDUNDO
ARBITERPOSTULATUSPARIETUR.
INTERP PROPTERDIUISIONEMBONORUMCOMMUNIUMSIQUAN
DOINTERFRATRESINTENTIOUERTITURDIUIDENDAEREINON
PLUSQUAMSEMELARBITERDEPUTATUR· UTINTEREOSQ·SUNTCOMMU
NIAHABITAEQUITATEDISTRIBUAT QUODSIDEPUTATUSAIUDICE
ARBITERINDIUISUMALIQUIDDIMISERITCOMMUNICONSENSU
POSTEAQUISITDIUISIONISMELIUSELIGATUR

XVIIII. QUEMADMODUMACTIONESPERENFICIATIONĒDUPLENTUR

QUEDAMACTIONES SIAREOINFITIENTURDUPLANTUR·UELUTIUDI
CATIDEPENSILEGATIPDAMNATIONĒRELICTIDAMNIINIURIAM
LEGISAQUILIAEITEMDEMODOAGRICUMAUENDITOREEMPTORDECEPTUSEST
INTERP. ALIQUAQUECUMABHISQIB·SUNTDEBITAREPETUNTUR
SIADEBITORIB·NEGATAFUERINTDUPLISATISFACTIONEREDDUN
TUR· IDEST RESIUDICATALEGATIPDAMNATIONĒRELICTI IDEST
SIQUIDHERESLEGATITITULODAREIUSSUSEST ETPRETIUMNEGA
UERITUELSIDAMNUMALICUIPINIURIAMFACTUMQUISSARCIRE
NOLUERIT UELDEMODOAGRIAUENDITOREEMPTORFUERIT
CIRCUMSCRIPTUSUTMINUSINUENIATURQUAMPROBATUR
SCRIPTUMQ·OMNIASUPERIUSCOMPREHENSASECUNDUMLE
GEMAQUILIAMDUPLICANTUR

EXHISCAUSISQ·PENFITIATIONEDUPLANTURPACTUDICINŌPOTEST
INTERP HEECAUSEQ·PULSATORUMNEGOTIATIONEDUPLAN
TUR PERPACTUMFINIRINONPOSSUNT

XX DE FIDEIUSSORE ETSPONSORE.

INTERFIDEIUSSORESEXEDICTOPRETORISSISOLUENDOSINTLICET
SINGULIINSOLIDUMTENEANTUROBLIGATIODIUIDITUR.

TIT. XVII.—DE SERVITUTIBUS.

Sent. 1. Viam, iter, aquaeductum, actum, qui bienni*o* usus non est, amississe videtur: Nec enim ea usucapi possunt, quae non utendo amittuntur.

Interpretatio. Viam, qua eundo, ad rem nostram uti solemus, vel iter, quo per rem alienam ad rem [1] nostram pergimus, et actum, id est, qua pecora minare consuevimus, vel aquaeductum, biennio non utendo, si quis usus non fuerit, perire ei certissimum est.

Sent. 2. Servitus hauriendae aquae vel ducendae biennio actio [2] omissa intercidit, et biennio usurpata recipitur.

Interpretatio. Usus hauriendae vel ducendae aquae, *si biennio destiterit, non utendo perit: et* [3] si iterum biennio in usum fuerit reducta, recipitur.

TIT. XVIII.—DE FAMILIA HERCISCUNDAE.

Sent. 1. Arbiter familiae herciscundae plus quam semel dari non potest: et ideo de his, qu*ae* divisa eo iudicio non sunt, communi dividundo arbiter postulatus partietur.

Interpretatio. Propter divisionem [4] bonorum communium si, quando inter fratres intentio vertitur, dividendae rei non plus quam semel arbiter deputatur, ut inter eos, quae sunt communia, habita *ae*quitate distribuat. Quod si deputatus a iudice arbiter indivisum aliquid dimiserit, communi consensu postea qui sit divisionis medius eligatur.

TIT. XIX.—QUEMADMODUM ACTIONES PER INFICIATIONE*M* DUPLENTUR.

Sent. 1. Qu*ae*dam actiones si a reo inficientur, duplantur: velut iudicati, depensi, legati per damnationem relicti, damni injuria legis Aquiliae, item de modo agri, quum *a* venditore emtor deceptus est.

Interpretatio. Aliqua, qu*ae* quum ab his, quibus sunt debita, repetuntur, si a debitoribus negata fuerint, dupli satisfactione redduntur, id est, res iudicata, legati per damnationem relicti, id est, si quid heres legati titulo dare iussus est, et petitum negaverit, vel si damnum alicui per iniuriam factum quis sarcire noluerit, vel de modo agri, *quum* [5] a venditore emtor fuerit circumscriptus, ut minus inveniatur, quam probatur scriptum: quae omnia superius comprehensa secundum legem Aquiliam duplicantur.

Sent. 2. Ex his causis, quae per [6] inficiationem duplantur, pactum decidi non potest.

Interpretatio. H*ae* caus*ae*, quae pulsatorum negatione duplantur, per pactum finiri non possunt.

TIT. XX.—DE FIDEIUSSORE ET SPONSORE. Inter fideiussores ex edicto praetoris, si solvendo sint, licet singuli in solidum teneantur, obligatio dividetur.

---

[1] Haenel om. *rem*.
[2] Haenel om. *actio*.
[3] Verba supra huic sententiae addita deficiunt in Palimp. per librarii incuriam et non per folii defectum; quia licet sententia integra deest in nonnullis codicibus, in illis, quibus non deficit, verba supplenda extant.
[4] Haenel: *Pro divisione*.
[5] Haenel add. *quum*.
[6] Haenel om. *per*.

INTERP. Cummultifideiussoresexstiterintetiamsiad
soluendumq· promiserintprobanturidoneietpossint
omnesinsolidumretinere tamenrestitutiodebitiinter
eosdiuidendaestunusquisq· id quod eum p̄roportionesuacontingitexsoluit
XXI Desepulchris etlugendis
Obincursumfluminisuelmetumcorpusiamperpetuaesepul
turetraditumsollemnib· redditissacrificiispernoctem
naliumlocumtransferrinonpotest. intp n̄ ind̄s
Corpusinciuitatetransferrinonlicetnefunestentur
sacraciuitatis. etquicontraeafeceritextraordinēpuni
·tur sta interp non in dis
Quilucetabstineredebetaconuiuiisetornamentis
etalbaueste s interp n̄ ind̄s
Quidquidinfunuserogaturinteraesalienum pri
molocodeducitur·
INTERP quidquidinsepulturadefunctiexpensumfuerit
priusquamaliiscreditorib· demortuihereditatereddendumest
Quialienummortuumsepelieritsiinfunuseiusaliquid
exponderitrecipereidabheredeuelapatreuel dn̄o potest sta intp n̄ ind̄

IULII PAULI SINTENTIARUM LIB
PRIMUS EXPLICIT INCIPIT LIB SECUNDUS

I Derebuscreditis etdeiureiurando
Inpecuniariiscausissialterexlitigatorib· iusiurandum
deferataudiendusest. hocenimetconpendiolitium
etaequitatisrationeprouisumest interp
Cūderepetitionepecuniaeagitur etprobatio debite pecu
niaenullaprofertur iubethuiusreiambiguitatē sacra
mentoruminterpositionefiniri
Deferreiusiurandumpriorhactorpotestcontrarium
autemdecalumniaiusiurandumreoconpetit
INTERP licetpriorpetitorofferatsacramentum
tamencumnullaprobatiodebitiest hisquicalumniamse
patidicitpotestfidemsuamiurisiurandireligionefirmare
Sireuscumiurareuelitactorillinecessitateiurisiurandi
remittethoclicetitautappareatactioineumnondatur
INTERP Siquandopulsatusrepetendipecuniam

Interpretatio. Quum multi fideiussores exstiterint, etiamsi ad solvendum, quae promiserunt, probantur idonei, et possint omnes in solidum retineri, tamen restitutio debiti inter eos dividenda est, *ut* [1] unusquisque id, quod eum pro portione sua contingit, exsolvat.

TIT. XXI.—DE SEPULCRIS ET LUGENDIS.

Sent. 1. Ob incursum fluminis vel metum *ruinae* [2] corpus iam perpetuae sepulturae traditum, solennibus redditis sacrificiis, per noctem in alium locum transferri [3] potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 2. Corpus in civitatem *transferri* [4] non licet, ne funestentur sacra civitatis: et qui contra ea fecerit, extra ordinem punitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Qui luget, abstinere debet a conviviis, *et purpura* [5], et ornamentis, et alba veste.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Quicquid in funus erogatur, inter aes alienum primo loco deducitur.

Interpretatio. Quicquid in sepultura defuncti expensum fuerit, prius quam aliis creditoribus de mortui hereditate reddendum est.

Sent. 5. Qui alienum mortuum sepelierit, si in funus eius aliquid expenderit, recipere id ab herede vel a patre vel *a* domino potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

JULII PAULI SENTENTIARUM LIBER PRIMUS EXPLICIT.

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

TITULUS I.—DE REBUS CREDITIS ET DE IUREIURANDO.

Sent. 1. In pecuniariis causis si alter ex litigatoribus iusiurandum deferat, audiendus est: hoc enim et compendio litium et aequitatis ratione provisum est.

Interpretatio. Quum de repetitione pecuniae agitur, et probatio debitae pecuniae nulla proferatur, iubet, huius rei ambiguitatem sacramentorum interpositione finiri.

Sent. 2. De dubiis rebus solum iurare debere, qui suspectus dicitur, quum nulla veritas petitori in eo exprimitur, qui calumniam se pati dicit.

Interpretatione non eget [6].

Sent. 3. Deferre iusiurandum prior actor potest: contrarium autem de calumnia iusiurandum reo competit.

Interpretatio. Licet prior petitor offerat sacramentum, tamen quum nulla probatio debiti est, is, qui calumniam se pati dicit, potest fidem suam iusiurandi religione firmare.

Sent. 4. Si reus quum iurare velit, actor illi necessitatem iurisiurandi remisit, et hoc licet ita ut [7] appareat, actio in eum non datur.

Interpretatio. Si quando pulsatus *repetenti* [8] pecuniam *(Sequitur textus pag. 379)*

---

[1] Palimp. om. *ut*.
[2] Palimp. om. *ruinae*.
[3] Palimp. scribit *non potest*.
[4] Haenel: *inferri*.
[5] Palimp. om. *et purpura*.
[6] Sententia haec non est in Palimpsesto neque in Breviarii codicibus, praeter Basileensem saeculo XVI in charta scriptum. Sichardus tamen eam evulgavit, sed omittens verba *De dubiis rebus*. Cuiacius qui non solum codicem Basileensem, sed et editiones Sichardianas Breviarii noverat, nihil de hac sententia scripsit, omittens eam. Haenel ex codice Basileensi eam restituit, addens verba *De dubiis rebus* a Sichardo omissa, quamvis incertam indicabat. Propterea sententiam deesse, credimus, in Palimpsesto, quia codici ab eo descripto deerat.
[7] Haenel scribit *hoc liquido*, verba *licet ita ut* absunt in omnibus codd.
[8] Palimp.: *repetendi*.

OPTULERIT SACRAMENTUM ET ILLE IURISIURANDI NECESSITATEM
ULTRO CONCESSERIT NON POTEST POSTEA AB EO DEBITUM POS
TULARE K HEREDI EIUS CUM QUO CONTRACTUM EST IUS
IURANDUM DEFERRI NON POTEST QNM CONTRACTŨ IGNORARE POTEST
INTERP̄ HERES EIUS CUI PECUNIA CREDITA DICITUR AD SACRA
MENTUM UOCARI NON POTEST. QUIA Q. EGIT AUCTOR SUUS AD INTE
GRŨ SCIRE NON POTUIT K ET QUI DEBITUM QUOCŨQ. MODO CONFESSUS
DOCETUR EX EA RE ACTIO CREDITORI NÕ DATR SED AD SOLUTIONEM
CONPELLITUR S̄ INT NÕ INDS̄

II DE PECUNIA CONSTITUTA.

SI ID QÕD MIHI LUCIUS TITIUS DEBET SOLUTURUM TE CONSTITUAS TENERIS
ACTIONE PECUNIAE CONSTITUTE
INTERP̄ SI QĨS PRO ALTERIUS DEBITO SE PECUNIAM PROMISERIT
AD SOLUTIONEM STATUTAE PROMISSIONIS EST RETINENDUS.

III DE CONTRACTIBUS

STIPULATIO EST UERBORŨ CONCEPTIO AD QUAM QUIS CONGRUE
INTERROGATUS RESPONDET UELUT SPONDIS SPONDEO DABIS
DABO PROMITTIS PROMITTO ET TAM PURE
QUAM SUB CONDICIONE CONCIPI POTEST
INTERP̄ STIPULATIO EST INTER PRESENTES HEC UERBA QUIB.
SE INUICEM PARTES OBLIGARE POSSUNT UBI NECESSE EST UT INTERROGA
TIONI PETENTI PULSATUS AD INTERROGATA RESPONDEAT UELUT QĨS
PRO ALIO FIDEIUSSOREM SE DICAT ACCEDERE QUI CUM SE HAC RESPONSI
ONE OBLIGAUERIT AD SOLUTIONEM ETIÃ SINE SCRIPTURA POTERIT RETINERI

IIII DE COMMODATO ET DEPOSITO PIGNORE FIDUCIAUE

QUIDQUID IN REM COMMODATAM OB MORBUM UEL ALIA RATIONE
INPENSUM EST A DÑO RECIPI POTEST S̄ INTP̄ N̄ INDS̄ ET
SI FACTO INCENDIO RUINA NAUFRAGIO AUT QUO ALIO SIMILI
CASU RES COMMODATA AMISSA SIT NON TENEBITUR EO
NOMINE HIS CUI COMMODATA EST NISI FORTE CŨ POSSET
REM COMMODATAM SALUAM FACERE SUÃ PRETULIT S̄ INTP̄ N̄ INDS̄
SERUUS UEL EQUUS SI A LATRONIBUS UEL IN BELLO UEL IN Ã
LIA CAUSA COMMODATI OCCISI SUNT ACTIO COMMODATI DA
TUR. CUSTODIA ENIM ET DILIGENTIA REI COMMODATE PRESTANDA
INTERP̄ SI SERUŨ UEL AEQUUM UEL Q. CŨQ. ALIA ALIQUIS AB AL
TERO AD USUM TANTUM SERUIENDI COMMODATA SUSCEPE
RIT ET EOS AD PUGNAM UBI UITAE PERICULUM INCURRANT
DUXERIT AD REDHIBITIONEM COMMODATE REI MERITO A DOMINO
RETINETUR. K SI REM EXTIMATAM TIBI DEDERO

obtulerit sacramentum, et ille *ei* iurisiurandi necessitatem ultro concesserit, non potest postea ab eo debitum postulare.

Sent. 5. Heredi eius, cum quo contractum est, iusiurandum deferri non potest, quoniam contractum ignorare potest.

Interpretatio. Heres eius, cui pecunia credita dicitur, ad sacramentum vocari non potest: quia quae egerit auctor suus, ad integrum scire non potuit.

Sent. 6. *Si* et [1] qui debitum quocumque modo confessus docetur, ex ea re actio creditori non datur, sed ad solutionem compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. II.—DE PECUNIA CONSTITUTA.

Sent. 1. Si id, quod mihi Lucius Titius debet, soluturum te constituas, teneris actione pecuniae constitut*ae*.

Interpretatio. Si quis pro alterius debito se pecuniam promiserit *redditurum* [2], ad solutionem statutae promissionis est retinendus.

TIT. III.—DE CONTRACTIBUS.

Sent. 1. Stipulatio est verborum conceptio, ad quam quis congrue interrogatus respondet: velut,—spondes?—spondeo; dabis?—dabo; promittis?—promitto; *fidei tuae erit?—fidei meae erit* [3]. Et tam pure quam sub conditione concipi potest.

Interpretatio. Stipulatio est inter pr*ae*sentes h*a*ec verba, quibus se invicem partes obligare possunt: ubi necesse est, ut interrogatione petentis pulsatus ad interrogata respondeat. Velut*i si* [4] quis pro alio fideiussorem se dicat accedere: qui quum se hac responsione obligaverit, ad solutionem etiam sine scriptura poterit retineri.

TIT. IV.—DE COMMODATO ET DEPOSITO, PIGNORE, FIDUCIAVE.

Sent. 1. Quicquid in rem commodatam ob morbum vel alia*m* ratione*m* impensum est, a domino recipi potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si facto incendio, ruina, naufragio aut quo alio simili casu res commodata amissa sit, non tenebitur eo nomine is, cui commodata est: Nisi forte, quum posset rem commodatam salvam facere, suam praetulit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Servus vel equus si a latronibus vel in bello [5] in alia*m* causa*m* commodati occisi sunt, actio commodati datur: custodia enim et diligentia rei commodat*ae* pr*ae*standa *est* [6].

Interpretatio. Si servum vel equum vel quaecumque alia aliquis ab altero ad usum tantum serviendi commodata susceperit, et eos ad pugnam, ubi vitae periculum incurrant, duxerit, ad redhibitionem commodat*ae* rei merito a domino retinetur.

[7] *Sent. 4.* Si rem *a*estimatam tibi dedero, *(Sequitur textus pag. 381)*

---

[1] Haenel om. *et*.
[2] Palimp. om. *redditurum*.
[3] Nonnulli codices addunt hic verba *fidei tuae &* textui nostro adiecta, sed plurimi eas omittunt. Inde conjici potest ipsorum absentia in codice quem librarius noster transcripsit. Verba quae ille quidem minime praeterivit, sunt *et tam pure*, quia sine eis sensus orationis deficit.
[4] Palimp. om. *si*.
[5] Haenel om. *vel*.
[6] Palimp. om. *est*.
[7] Palimp. pro *Sent.* scribit *K (caput)*.

uteadistructapretiumadmedeferres eaq· perierint siq̃dẽ
egoterogauimeopiculoerit Situdeuendendapromisisti
tuopericuloperit k INTERP Sifactopretiorẽuendẽ
dam aliquiscuicũq·tradiderit· etdumabeouendendaprofere perit
tur quacumq· occasioneperierit eiquieam dederatdistrahen
dam Ceterumsiremacceptamñrogantednosedpromittente
eoqiacceptidumuenundareuelitpdideritsibireipditelnserit si
detrimentum V de pignoribus k Creditorsimpli
citer sibipignusdepositumdistrahereuellit· terante
denuntiaredebitorisuodebetutpignusluathease distraatr
INTERP Creditorsisinecondicionepignussibidepositum
tenens· terdebitoremsumconueniat utsolutodebito
pignerasuarecipiat Quodsidebitornoluerit posttresad
monitiones solutodebitopignora suarecipere creditor
distrahendipignorishabebitliberamfacultatem·
Fetusuelpartushuiusreiq·pigneris nominedataestpigne
risiurenontenentur· nisihoc inter contrahentesconuenerit
INTERP Siquisgregemeq̃rmuaccarũq·uelouiumaccepta
mutuapecuniapigneracreditoridederit fetusearũrerũ
addebitorẽnonadcreditoremptinet Itautsiancillãdede
ritetpartumedideritaddebitorẽptinetnonadcreditorẽ
k Compensatiodebiti exparispecie etcausadispariadmittitr
uelutsipecuniãtibidebeãettumihipecuniãdebeasautfru
mentũutceterahuiusmodi licetexdiuerso contractucompen
sareueldeducerdebuitsitotumpetatplũspetendocausacadit
INTERP Siquisdebeataliquisolidos·x· etilleqidebetde q̃acũq·
rationedebeatrilliacreditoresuosolidiqinq·etueniatcreditor
eiusettotosdecemsolidosadebitorepetatsiprobauerit illede
bitorsibiabeoq̃inq·solidosdeberiq̃areillũlnsolidũprototisdecẽ
solidisconuenitcausãpdetqinoluitdebitumconpensare·Simi
lisratioestetdefrumentoueldealiisspeciebus·

VI DE EXERCITORIBUS ET INSTITUTORIBUS·

Filiusfamiliassiuoluntatepatrisnauem exerceatpatremin
solidumhabeatobeaq·saluareceperatobliget STA INTP ñ inds

VII AD LEGEM RODIAM k Leuandenauisgratiamiactur
commerciumfactumestomnium intributionem sarciantur
quodproomnib·datum est· STA INTP NON INDS

Nauemuelarborem ui tempestatisamissa uectatores·
adcontributionẽnontenentur· nisiipsis arborem salutis

ut, ea *distracta* [1] pretium ad me deferres, eaque perierit, si quidem ego te rogavi, meo periculo erit: Si tu de vendenda promisisti, tuo periculo perit [2].

Interpretatio. Si facto pretio rem vendendam aliquis cuicumque tradiderit, et dum ab eo vendenda profertur, quacumque occasione perierit, ei perit, qui eam dederat distrahendam. Ceterum si rem acceptam non rogante domino, sed promittente eo, qui accepit, dum venumdare vellet, perdiderit, sibi rei perdit*ae* ingerit detrimentum.

TIT. V.—DE PIGNORIBUS.

Sent. 1. Creditor si simpliciter sibi pignus depositum distrahere velit, ter ante denuntiare debitori suo debet, ut pignus luat, ne a se distra*h*atur.

Interpretatio. Creditor, si sine conditione pignus sibi depositum tenens, ter debitorem suum conveniat, ut soluto debito pignora sua recipiat. Quod [3] si debitor noluerit post tres admonitiones soluto debito pignora sua recipere, creditor distrahendi pignoris habebit liberam facultatem.

Sent. 2. F*o*etus vel partus hujus rei, quae pignoris nomine [4] data est, pignoris iure non tenetur, nisi hoc inter contrahentes convenerit.

Interpretatio. Si quis gregem equarum, vaccarum vel ovium accepta mutua pecunia pignori creditori dederit, f*o*etus earum rerum ad debitorem, non ad creditorem pertinet. Ita *est* et si ancillam dederit, et partum ediderit, ad debitorem pertinet, non ad creditorem.

Sent. 3. Compensatio debiti ex pari specie et causa dispari admittitur: velut si pecuniam tibi debeam, et tu mihi pecunia*m* debeas aut frumentum *a*ut cetera huiusmodi, licet ex diverso contractu, compensare vel deducere debes. Si totum petas, plus petendo causa cadit.

Interpretatio. Si quis debeat alicui solidos X, et illi, qui debet, de quacumque ratione debeantur illi [5] a creditore suo solidi quinque, et veniat creditor eius [6], et totos decem solidos a debitore petat; si probaverit ille debitor, sibi ab eo quinque solidos deberi, quare illum in solidum pro totis decem solidis convenit, causam perdet, qui noluit debitum compensare. Similis ratio est et de frumento *vel* [7] de aliis speciebus.

TIT. VI.—DE EXERCITORIBUS ET *INSTITORIBUS* [8].

Sent. 1. Filiusfamilias, si voluntate patris navem exerceat, patrem in solidum habeat [9] ob ea, quae salva receperit, obligat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. VII.—AD LEGEM RHODIAM.

Sent. 1. Levand*ae* navis gratia *quum* [10] iactus mercium factus est, omnium intributione sarciatur, quod pro omnibus datum est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Nave vel arbore vi tempestatis amissa, vectores ad contributionem non tenentur, nisi ipsis arborem salutis *(Sequitur textus pag. 383)*

---

[1] Palimp.: *distructa*.
[2] Haenel: *erit*.
[3] Haenel om. *Quod* et add. *et*.
[4] Haenel om. *nomine*, reponens *pignori*.
[5] Haenel om. *illi*.
[6] Haenel om. *ejus*.
[7] Haenel: *et* pro *vel*.
[8] Gravi errore in Palimpsesto scriptum fuit *institutoribus*, dum non de eis, sed de *institoribus* navium titulus peragit. Neque Haenel huius rubricae scripturam in codicibus invenit. Propterea ignorantiae aut incuriae librarii hunc errorem tribuimus.
[9] Haenel om. *habeat*.
[10] Palimp. om. *quum*.

CAUSAERUENIB·NAUIS SALUASIT T INTERP N INDS | ACTU
NAUIS LEUATA SI PERIERIT EXTRACTIS ALIORŪ PER URINATORES
MERCIB·EISQ̄OQ·RATIONĒ HABERE PLACUIT QUI MERCES SALUA
NAUE IACTAUIT· ST INP N INDC K LEUANDE NAUIS
GRATIAM MERCES IN SCAFAM TRANSIECTAE ADQ·IDEO AMISSE IN
TRIBUTIONEM CARŪ Q·IN NAUI SALUE ERUNT REFICI CONUENIT·
NAUE AUTEM PDITA CONSERUATA CŪ MERCIB· SCAUE RATIO NON
HABETUR· ST· INTERP N INDS K CONLATIO INTRIBUTIO
NIS OBIECTŪ SALUA NAUE FIERI DEBET· S INTP N INDICIT
SICUT COMMODA SENTIMUS EX ACTU PREPOSITI INSTITUTORIS
ITA ET INCOMMODA SENTIRE DEBEMUS ET IDEO IN EUM QI SER
UUM SIUE FILIUM FILIAMUE FAMILIAS SIUE ANCILLĀ PREPOSUIT
NEGOTIO UEL MERCIB· EXERCENDIS EORŪ NOMINE IN SOLIDŪ
CONUENITUR S INTP N INDS VIII DE INSTITUTORIBUS
SI QUIS PECUNIAE FENERANDE AGROQ·COLENDO CONDENDIS
UENDENDISQ·FRUGIB· PREPOSITUS EST EX EO NOMINE QUOD
CUM ILLO CONTRACTUM EST IN SOLIDŪ FUNDI DNS OBLIGATUR NEC
INTEREST SERUŪS AN LIBER SIT· INTERP· QUICŪQ·QUĀ LIBET
PSONĀ AUT AD EXERCENDA NEGOTIA AUT PRO RATIONE CULTURAE
ET CONDENDIS UENDENDISQ·FRUCTIB·PREPOSUISSE COGNOS
CITUR SIQID DAMNI PEIUS ACTUM ACCESSERIT AD EUM QI EUM INS
TITUIT PTINEBIT SIUE SERUUS SIUE LIBER SIT K QUOD CUM
DISCIPULIS EORUM QUI OFFICINIS UEL TABERNIS PRESUNT CON
TRACTUM EST IN MAGISTRIS UEL INSTITUTORIB·TABERNAE
IN SOLIDO ACTIO DATUR· INTERP SI QUID CUM DISCIPULIS UEL
MERCENNARIIS TABERNARIORUM UEL CUIUS LIBET OFFICI
NE ACTUM FUERIT AD MAGISTRUM UEL INSTITUTOREM
TABERNAE DAMNUM QUOD ACCESSERIT PERTINEBIT·
VIIII DE IN REM UERSO K SERUŪS UEL FILIUS FAMI
LIAS SI ACCEPTĀ PECUNIAM PATRIS UEL DNI UERTERIT HOC
MODO AGRUM PUTA COLENDUM DOMŪ FULCIENDAM MAN
CIPIA UESTIENDO MERCANDO UEL CREDITORI SOLUENDO UEL
QUIDQUID TALI FACIENDO DE IN REM UERSO IN SOLIDŪ UEL PA
TREM UEL DNM OBLIGAT SI TAMEN OB HANC CAUSAM PECUNIA
DATA SIT· INTERP SI SERUUS UEL FILIUS FAMILIAS MUTUĀ
PECUNIAM A QUOCUMQ·SUSCEPERIT ET IN UTILITATIB·PATRIS
UEL DNI NECESSARIISQ·REB·EAM EXPENDISSE PROBA
TUR·PRO HOC DEBITO PATRĒ UEL DNM AD SOLUTIONEM NE
CESSE EST RETINERI· X DE SENATUS CONSULTO MACHE
DONIANO

DE DISCI PULIS TA BERNA RIORUM UEL CUIUS LIBET OFFI CINAE

causa, eruentibus navis salva sit.

Ista sententia interpretatione non indiget [1].

Sent. 3. Iactu navis levata si perierit, extractis aliorum per urinatores mercibus, eius quoque rationem habere placuit, qui merces salva nave iactavit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Levand*ae* navis gratia merces in scapham transiectas atque ideo amissas intributione, earum, quae in navi salv*ae* erunt, refici convenit. Nave autem perdita, conservatae cum mercibus scaphae ratio non habetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Collatio intributionis ob iactum salva nave fieri debet.

Ista sententia interpretatione non indiget [2].

Sent. 6. Sicut commoda sentimus ex actu pr*ae*positi institoris, ita et incommoda sentire debemus. Et ideo in eum [3] qui servum sive filium filiamve familias sive ancillam pr*ae*posuit negotiis vel mercibus exercendis, eorum nomine in solidum convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. VIII.—DE *INSTITORIBUS* [4].

Sent. 1. Si quis pecuniae f*oe*nerand*ae* agroque colendo, condendis vendendisque frugibus pr*ae*positus est, ex eo nomine, quod cum illo contractum est, in solidum fundi dominus obligatur: nec interest, servus an liber sit.

Interpretatio. Quicumque quamlibet personam aut ad exercenda negotia [5] aut pro ratione culturae ei [6] condendis vendendisque fructibus pr*ae*posuisse cognoscitur, si quid damni per eius actum accesserit, ad eum, qui eum instituit, pertinebit, sive servus, sive liber sit.

Sent. 2. Quod cum discipulis eorum, qui officinis vel tabernis pr*ae*sunt, contractum est, in magistris vel institoribus tabernae in solidum actio dabitur.

Interpretatio. Si quid cum discipulis vel mercenariis tabernariorum vel cuiuslibet offic*ina*e actum fuerit, ad magistrum *officinae* [7] vel institorem tabernae damnum, quod accesserit, pertinebit.

TIT. IX.—DE IN REM VERSO.

Sent. 1. Servus vel filiusfamilias si acceptam pecuniam in rem patris vel domini verterit, hoc modo, agrum, puta, colendo, domum fulciendo, mancipia vestiendo, mercando, vel creditori solvendo, vel quodquid tale faciendo, de in rem verso in solidum vel patrem vel dominum obligat: si tamen ob hanc causam pecunia data sit.

Interpretatio. Si servus vel filiusfamilias mutuam pecuniam a quocumque susceperit et in utilitatibus patris vel domini necessariisque rebus eam expendisse probatur, pro hoc debito patrem vel dominum ad solutionem necesse est retineri.

TIT. X.—DE SENATUSCONSULTO MACEDONIANO.

---

[1] Haenel *eget*.

[2] Titulus VII hic explicit in codice Coburgo-Gothano 84, et apud Sichardum, Aegidium et Haenel, qui adiungunt, etsi sine numero, titulo VIII sententiam 6, tituli VII Palimpsesti. Sed ipse Haenel agnoscit hanc sententiam 6, titulo VII pertinere in omnibus fere codicibus et apud Bouchardum, qui locat ut primam sententiam tit. VIII, quae est secunda in Haeneliana editione. Propterea in hoc loco magis consentaneum et authenticum Palimpsesti textum existimamus.

[3] Haenel om. *in eum*.

[4] Hic Palimpsesti scriptor supra notato errore labitur, vocans *institutores* eos qui *institores* seu mercatores dicebantur, praecipue qui praepositi erant negotiis vel mercibus exercendis eorum dominorum.

[5] Haenel: *exercendum negotium*.

[6] Haenel: *aut* pro *ei*.

[7] Palimp. om. *officinae*.

Qui filio familias contra interdictū amplissimi ordinis
pecuniam mutuā credidit post mortē patris ex eo quod uiuo
patre credidit cū eo agere nō potest INTERP Qui filio fa
milias contra interdicta legum inscio patre pecuniā commoda
uit eā nec uiuente neq. mortuo patre ab eo dē poterit postulare
xi ad senatus consulto ueleiano. K In omni genere ne
gotiorū et obligationum tā pro uiris quā pro feminis interce
dere mulieres prohibentur. INTERP In omni genere causa
rum pro quibuscūq. psonis mulieres fidē suā interponere proibentur
Mulier q. pro tutorib. filiorū suorū indemnitatē promisit ad
beneficium senatus consulti nō ptinet. INTERP In hac
tantum mulier fideiussione tenetur ut si tutores filiis
suis petat et pro eis fideiussor existat filiis teneatur
obnoxea. XII De deposito K Si sacculum uel argentum
signatum deposuero et his penes quem depositū fuit me ins
cio contractauerit et depositi et furti actio mihi in eum con
petit s intp n inds. K In iudicio depositi ex mora fruc
tus ueniunt et husurae rei depositae postulantur.
INTERP Cum in iudicio de reb. agitur commendatis si moram
in reddendo ab eo cui commendate sunt adferatur prout
res fuerit commendata aut husurae si pecunia aut fruc
tus si predia fuerint debebuntur. K In causa depositi con
pensationis locus non est sed res ipsa reddenda est. s intp n inds
Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo ad
uersus eum habebit actionem INTERP Si quis creditor
debitorem in solutionem tardantē rē sibi pro debito positam
distraxerit si quid amplius acceptum fuerit restitui jussū est
debitori K Quidquid creditor p fiduciariū seruum adq̄si
uit sortē debiti minuit INTERP Quidquid creditor per
obpignoratum sibi pro debito seruum adquisierit de sum
ma debiti retrahitur K Debitor creditori uendere fidu
ciatum non potest sed alus si uelit uendere potest. Ita ut
ex pretio eiusdem peccuniam offerat creditori. adq. ita re
mancipata sibi rem emptori prestet. INTERP Creditor rem
sibi obpignoratam a debitore aemere non potest sed debitor
cum alia persona inire pretium potest. Ut accepta ab emp
tore pecunia debitum restituat creditori. Et sic postea
rem suam a debitore liberatā cui uoluerit uendat. K Si ps sup
positā psonā creditor pignus suū in uito debitore conparauerit
quam debebatur. quod plura acceptū est hs

Sent. 1. Qui filiofamilias contra interdictum amplissimi ordinis pecuniam mutuam crediderit, post mortem patris ex eo, quod vivo patre credidit, cum eo agere non potest.

Interpretatio. Qui filiofamilias contra interdicta legum inscio patre pecuniam commodavit, eam nec vivente, nec mortuo patre ab eodem poterit postulare.

TIT. XI.—AD SENATUSCONSULTUM VELLEIANUM.

Sent. 1. In omni genere negotiorum et obligationum tam pro viris quam pro feminis intercedere mulieres prohibentur.

Interpretatio. In omni genere causarum pro quibuscumque personis mulieres fidem suam interponere prohibentur.

Sent. 2. Mulier, quae pro tutoribus filiorum suorum indemnitatem promisit, ad beneficium Senatusconsulti non pertinet.

Interpretatio. In hac tantum mulier fideiussione tenetur, ut, si tutores filiis suis petat, et pro eis fideiussor exsistat, filiis teneatur obnoxia.

TIT. XII.—DE DEPOSITO.

Sent. 1. Si sacculum vel argentum signatum deposuero, et is, penes quem depositum fuit, me inscio [1] contrectaverit, et depositi et furti actio mihi in eum competit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. In iudicio depositi ex mora fructus veniunt, et usurae rei depositae postulantur.

Interpretatio. Quum in iudicio de rebus agitur commendatis, si mora in reddendo ab eo, cui commendat*ae* sunt, afferatur, prout res fuerit commendata, *aut* [2] usur*ae*, si pecunia, aut fructus, si pr*ae*dia fuerint, debebuntur.

Sent. 3. In causa depositi compensationi locus non est, sed res ipsa reddenda est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Debitor distractis fiduciis a creditore de superfluo adversus eum habebit actionem.

Interpretatio. Si quis creditor, debitore in solutione tardante, rem sibi pro debito positam distraxerit, si quid amplius acceptum fuerit, *quam debebatur*, *quod plus acceptum est* [3], restitui iussum est debitori.

Sent. 5. Quicquid creditor per fiduciarium servum adquisivit, sortem debiti minuit.

Interpretatio. Quicquid creditor per oppignoratum sibi pro debito servum acquisierit, de summa debiti retrahitur.

Sent. 6. Debitor creditori vendere *fiduciam* [4] non potest; sed aliis, si velit, vendere potest: ita ut ex pretio eiusdem pecuniam offerat creditori, atque ita remancipata*m* sibi rem emtori pr*ae*stet.

Interpretatio. Creditor rem sibi oppignoratam a debitore emere non potest. Sed debitor cum alia persona inire *contractum* [5] potest, ut accepta ab emtore pecunia, debitum restituat creditori; et sic postea rem suam a debitore liberatam, cui voluerit, vendat.

Sent. 7. Si per suppositam personam creditor pignus suum invito debitore comparaverit,

---

[1] Ubi *me inscio* Palimpsestus, *invito* scribit Haenel, cui tum codices quos consuluit, tum Sichardus et Cuiacius aperte favent, et fortasse ita scripsit Paulus. Sed varietas Palimpsesto notata, quae sensum legis mutat, non ad eas pertinet, quae vel incuria vel ignorantia librarii dilabi solent. Propterea dubitari potest de huius sententiae genuino sensu, id est: an *depositi et furti actio* dabatur solum cum *invito domino, sacculum vel argentum signatum* depositarius contrectaret, aut etiam cum hoc fieret mere *inscio* domino. Lectionem Palimpsesti correctiorem quam haenelianam ultro credimus.

[2] Palimp.: *ut* pro *aut*.

[3] Verba textui desuper adiecta, Palimpsesto suo loco desunt. In eo tamen librarius defectum non notavit adiecta sicla *h. d.*, sicut in aliis locis. Sed postea omissionem supplere volens, scripsit siclam *h. s.* et verba quae superius deerant.

[4] Palimp.: *fiduciatum*.

[5] Palim.: *pretium*.

emptionōualebit· Etideoquandoque luipotestexhocenimcausapig
norisuelfiduciaefinirinonpotest Interp̄ Creditorpignusquod
adebitoreaccepitnecp suppositāpsonācmerepotest quodsifac
tumfueritagentedebitoresolutodebitoemptionōualebit·
Si interdebitoremetcreditoremconueneritutfiduciatūsibiuende
renonliceat nonsoluentedebitore creditorrenuntiaresollem
niterpotest etdistrahere Necenimintaliconuentionefiduciae
actionasciporest Interp̄ Siconueniatintercreditoremet
debitoremutpignusacreditorenonuendatur nonsoluentedebi
toredebitumcreditorpignuspostrinaconuentionēuendere
potest· XIII Delegecommissoria· K Sicreditorrēfidu
ciaedatamuniexheredib·uelextraneolegaueritaduersusom
nesheredesactiofiduciaecompetit Interp̄ Sicreditorrem
quamadebitorepignosacceperituniexheredib·uelextra
neolegatititulodereliquatdebitorpignoresuoobligatode
bito omnesheredescreditorispoteritconuenire K Sicredi
torrēfiduciariāfecerit meliorem obearecuperandāquodin
penditiudiciofiduciaedebitorēhabebitobnoxium

DE PREDIO FIDVCIA FOBLIGATO STUDIO MELIORATVM

Interp Siquisecreditorprediumsibifiduciaobligatumstu
dioetoperesuomeliorauerit quidquid sepromeliorandārem
inpendisseprobauerit adebitorereddendūest K Nouissi
muscreditorpriorēobligatampecuniāadquoposessioineum
transferaturdimitterepotest Sedetpriorcreditorsecun
dumcreditoremsiuoluerit dimittere nonprohibeturquā
quaipseinpignorepotiorsit

SI DVO CREDITORES VNUM DEBITORIS PIGNUS ABEANT

Interp Siduocreditoresunum
pignus debitoris habeant obligatum et posterior creditor prioricre
ditori offerat pecuniā potest pignus obligatum ad se tran
ferre· Item si prior creditor licet posterior sit in pignore
retinendo si offerat pecuniam potest apud se pignus retineri

Seruus si mutuam pecuniam seruitutis tempore accepit ex ea
obligatione post manumissione conueniri non potest [illegible]

XIIII De husuris Sipactumnudumdeprestandisusuris
interpositumsit nullius est momenti Ex nudo enim pacto
inter ciues romanos actionōnascitur· K Interp pactūnudū
dicitur sicautio creditoris adebitore inquacentensimam
sesoluturumpromisitsinestipulationefiatetideo usu
raeexnudacautione creditori penitus non debentur

Usurae supcentensimā solute sortē minuunt consumpta
sorte repeti possunt. Interp̄ Inpecuniis creditis

emtio non valebit [1]: et ideo quandoque lui potest: ex hoc enim causa pignoris vel fiduciae finiri non potest.

Interpretatio. Creditor pignus, quod a debitore accepit, nec per suppositam personam emere potest, quod si factum fuerit, agente debitore soluto debito, emtio non valebit.

Sent. 8. Si inter debitorem creditorem et convenerit, ut *fiduciatum* [2] sibi vendere non liceat, non solvente debitore, creditor *denuntiare* [3] ei solenniter potest et distrahere: Nec enim ex tali conventione fiduciae actio nasci potest.

Interpretatio. Si conveniat inter creditorem et debitorem, ut pignus a creditore non vendatur, non solvente debitore debitum, creditor pignus post trinam conventionem vendere potest.

TIT. XIII.—DE LEGE COMMISSORIA.

Sent. 1. Si creditor rem fiduciae datam uni ex heredibus vel extraneo legaverit, adversus omnes heredes actio fiduciae competit.

Interpretatio. Si creditor rem *fiduciae* quam a debitore pignori acceperit, uni ex heredibus vel extraneo legati titulo derelinquat, debitor *pro* [4] pignore suo oblato debito omnes heredes creditoris poterit convenire.

Sent. 2. Si creditor rem fiduciariam fecerit meliorem, ob ea recuperanda, quae impendit, iudicio fiduciae debitorem habebit obnoxium.

Interpretatio. Si quis creditor praedium sibi fiducia obligatum studio et opere suo melioraverit, quicquid *se* pro melioranda re impendisse probaverit, *ei* [5] a debitore reddendum est.

Sent. 3. Novissimus creditor priorem *obligatam pecuniam* [6], *a* [7] quo possessio in eum transferatur, dimittere potest. Sed et prior creditor secundum creditorem, si voluerit, dimittere non prohibetur, quamquam ipse in pignore potior sit.

Interpretatio. Si duo creditores unum pignus debitoris habeant obligatum, et posterior creditor priori creditori offerat pecuniam, potest pignus obligatum ad se transferre. Item *si* [8] prior creditor licet *posterior* [9] sit in pignore retinendo, si offerat pecuniam, potest apud se pignus retinere.

Sent. 4. Servus si mutuam pecuniam servitutis tempore acceperit, ex ea obligatione post manumissionem conveniri non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XIV.—DE USURIS.

Sent. 1. Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum sit, nullius est momenti: ex nudo enim pacto inter cives romanos actio non nascitur.

Interpretatio. Pactum nudum dicitur, si cautio creditori a debitore, in qua centesimam se soluturum promisit, sine stipulatione fiat. Et ideo usurae ex nuda cautione creditori penitus non debentur.

Sent. 2. Usurae super [10] centesimam solutae sortem minuunt: consumta sorte repeti possunt.

Interpretatio. In pecuniis creditis *(Sequitur textus pag. 389)*

---

[1] Haenel: *non videtur.*
[2] Haenel: *fiduciam.*
[3] Palimp.: *renuntiare.*
[4] Palimp. om. *pro.*
[5] Palimp. om. *ei.*
[6] Haenel: *oblata pecunia.*
[7] Haenel om. *a.*
[8] Haenel om. *si.*
[9] Haenel: *potior.*
[10] Haenel: *supra.*

cumsolutionhusurarum sortēequauerit siquidamplius cre
ditori fueritdatumdecapitedebitisubtrahitur Siuero et
centenima etcaputinpletūestqͦdampliuscreditoraccepit
redderecogeturdebitori K Transsecticia pecunia prop
terpericulumcreditorisquamdiu naui nauisinfinitasusuras
reciperepotest. Interp. Transiecticia pecunia dicitur
q. nauiut ad transmarina deferatur deponitur. quia
marispericulo conmittitur. In quantas conuenerit usu
ras hanc pecuniam dare creditor potest
Usureq. centensimam excedunt perrorē solute repeti
possunt s interp n inds K Siquis pignora debitoris
citra auctoritatē iudicis adduxerit uiolentiae crimen
admittit s interp n inds K Tutor husuras non conue
nitur si pecuniam pupillarem ideo non collocauit quod ido
nea nomina non habebat cui pecunia collocetur. Cuius rei
contestatio aput presidem prouinciae deponenda est s intp n inds
XV De mandatis K Obsubitamualitudinem obne
cessariam peregrinationem obinimicitiam et inanis rei
actiones integra adhuc causa mandati negotio renuntiari potest
Interp Propter subitam infirmitatem et necessitatem
peregrinationis uel propter inimicitias maioris perso
ne cuius cumq. uideatur actio uacillare integra adhuc
causa is quis susceperit susceptum negotium renuere potest
Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi conparauero et
si rem postea accipere noles mandati actio mihi aduer
sus te conpetit. Non enim tantum quod inpensum est
sed husuras eius consequi possum s intp n inds K Certo
pretio iussus distrahere si minoris uendiderit mandati iu
dicio pretii summam poterit redintegrare uenditionem
enim dissolui non placuit. I. iterp Siquis cuilibet man
detut rem suam decem solidis uendat et ille eā octo uen
diderit pretium quod ei mandatum est quidquid minus ab
emptore p cepit mandatori conplere conpellitur. Uen
ditio tamen rescindi non potest XVI Pro socio
Sicut lucrum ita et damnum inter socios communicatur
nisi quod culpa socii uel fraude aduersus sit s interp n inds
XVII Ex empto et uendito Uenditor si eius rei qā
uendiderit dn̄s nō sit pretio accepto auctoritatis manebit obnoxius
aliter enim non potest obligari. Interp Siquis rem alienam
uendiderit

si his qui mandatū suscepit inuidias maioris p sone tim potest renue negotiū

quum solutio usurarum sortem aequaverit, si quid amplius creditori fuerit datum, de capite debiti subtrahitur. Si vero et centesima et caput impletum est, quod amplius creditor accepit, reddere cogetur debitori.

Sent. 3. Traiecticia pecunia, propter periculum creditoris, quamdiu navigat navis, infinitas usuras recipere potest.

Interpretatio. Traiecticia pecunia dicitur, quae *in* navi, ut ad transmarina deferatur, deponitur, quia maris periculo committitur, in quantas convenerit usuras, hanc pecuniam dare creditor potest.

Sent. 4. Usurae, quae centesimam excedunt, per errorem solutae repeti possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Si quis pignora debitores citra auctoritatem iudicis abduxerit, violentiae crimen admittit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Tutor in usuras non convenitur, si pecuniam pupillarem ideo non collocavit, quod idonea nomina non habebat, quibus collocaretur. Cuius rei contestatio apud praesidem provinciae deponenda est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XV.—DE MANDATIS.

Sent. 1. Ob subitam valitudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanes rei actiones integra adhuc causa mandati negotio renuntiari potest.

Interpretatio. Propter subitam infirmitatem, et necessitatem peregrinationis, vel propter inimicitias maioris personae *ne* [1] cuiuscumque videatur actio vacillare, integra adhuc causa, is qui susceperit, susceptum negotium renuere potest.

Sent. 2. Si meis nummis mandato tuo aliquid tibi comparavero, et si rem postea accipere nolis, mandati actio mihi adversus te competit. Non enim tantum quod impensum est, sed [2] usuras eius consequi possum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Certo pretio *rem* [3] iussus distrahere, si minoris vendiderit mandati iudicio pretii summa poterit redintegrari [4] venditionem enim dissolvi non placuit.

Interpretatio. Si quis cuilibet mandet, ut rem suam decem solidis vendat, et ille eam octo vendiderit, pretium, quod ei mandatum est, quidquid minus ab emtore percepit, mandatori complere compellitur. Venditio tamen rescindi non potest.

TIT. XVI.—PRO SOCIO.

Sent. 1. Sicut lucrum, ita et damnum inter socios communicatur: nisi quod culpa socii vel fraude eversum sit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XVII.—EX EMTO ET VENDITO.

Sent. 1. Venditor, si eius rei, quam vendiderit, dominus non sit, pretio accepto, auctoritatis manebit obnoxius, aliter enim non potest obligari.

Interpretatio. Si quis rem alienam vendiderit *(Sequitur textus pag. 391)*

---

[1] Haenel om. *ne*.
[2] Haenel add. *et*.
[3] Palimp. om. *rem*.
[4] Haenel: *integrari*.

ETPRETIUMACCEPERITADREDIBITIONEMDUPLEPECUNIAE
MANEBITOBNOXIUS· K SIRESSIMPLICITERTRADITEUEN
DANTUR TANTUMUENDITOREMPTORICONDEMNANDUSEST
QUANTOSIBI STIPULATIONEPROEUICTIONECAUISSET·

REQUIRENDALEXDERESIMPLICITERIDESTSINEPONAEINTERPOSITIONEUENDITA

INTERP̄ SIQUICUMQ·REMSIMPLICITERIDESTSINEPENAINTER
POSITIONEEMPTORITRADIDERIT·ETDEEANDĒRĒ EMPTOR
FUERITSUPERATUS INTANTUMEIUENDITORMANEBITOBNOXI
US·UELUTSIEUICTIONISPENAMIDESTDUPLUMSEREDDITURUM
PRETIUMINUENDITIONEPROMISERIT K RESEMPTAMANCIPA
TIONEETTRADITIONEPERFECTASIEUINCATURAUCTORITATISUEN
DITORDUPLOEATENUSOBLIGATR· STAINTERP̄ NŌ INDḠ XVIII DEMODOIDESTDESPATIO
DISTRACTOFUNDO SIQUISDEMODOMENTIATURINDUPLŪEIUSQOD
MENTITUSESTOFFICIODEMODOIDESTDESPATIOIUDICIS EXTIMATI
ONEFACTACONUENITUR r̄ INTP̄ N̄ INDḠ K REDIBITIOUITIO
SIMANCIPIIINTRASEXMENSES FIERIPOTEST PROPTERLATEN
UITIUM STAINTERP̄ N̄ INDIGIT K SIUTSERUUMQUISPLURIB'UEN
DIDERITDEARTIFICIOEIUSUELPECULIOMENTIATURACTIONE
EXEMPTOCONUENTUSQUANTOMINORISUALUISSETEMPTORI
PRESTARECONPELLITUR NISIPARATUSSITEUMREDIBERE

SIUENDITORDEARTIFICIOUELDEPECULIOMANCIPIIMENTIANTUR·

INTERP̄ SIUENDITORCŪMANCIPIŪDISTRAHERETDEARTIFI
CIOEIUSUELPECULIOPROCARITATEPRETIIMENTITUSESTEMP
TORIINQUANTUMSINEPECULIOUELARTIFICIOUALEREPOTUERAT
TANTUMREDDERECONPELLATUR AUTCERTEMANCIPIUMUENDI
TUMRECIPEREREDDITOPRETIOADQUIESCAT· K EXDIE
EMPTIONISSIPARSPRETIINUMERATASITETFRUCTUSEIUS
ETOPERAS ETFETUSPECORUMETANCILLARUMPARTUSAD
EMPTOREMPTINENT· r̄ INTP̄ N̄ INDḠ K FUNDUMALIE
NUMMIHIUENDIDISTIPOSTEAIDEMEXCAUSALUCRATIUA
MEUSFACTUSESTCONPETETMIHIADUERSUMTEPRETIUM
RECUPERANDUMACTIOEXEMPTO· INTERP̄ SIQUISAGRŪ
ALIENUMCUICUMQ·UENDIDERITETPOSTEAHICIPSEAGER
ABALIODNOCUIUSERATEMPTORIDONATUSSITUENDITOR
EMPTORIREDIBITIONEPRETIIQUODACCEPITMANEBITOB
NOXEUS· K POSTREMTRADITAMNISIEMPTORPRETIŪ
STATIMEXSOLUATUSURASEIUSDĒPRESTARECOGENDSEST· r̄ INTP̄ N̄ IND
MUTUSAEMEREETUENDEREPOTEST FURIOSUSAUTEM
NEQ·UENDERENEQ·EMEREPOTEST r̄ INTP̄ N̄ INDḠ K SERUUSBO
NAFIDECONPARATUS SIEXUETERIUITIOFUGERIT NOTATUM
PRETIUMDNS SEDETEAQ·P̄FUGĀABSTULITREDDERECOGE
TUR· S·INTP̄ NON INDḠ

et pretium acceperit, ad red*h*ibitionem dupl*ae* pecuniae manebit obnoxius.

Sent. 2. Si res simpliciter tradit*ae* evincantur, tanto venditor emtori condemnandus est, quanto, sibi stipulatione pro evictione cavisset.

Interpretatio. Si quicumque rem simpliciter, id est, sine p*oe*n*ae* interpositione, emtori tradiderit, et de eadem re emtor fuerit superatus, in tantum ei venditor manebit obnoxius, velut si evictionis p*oe*nam, id est, duplum, se redditurum pretium in venditione promiserit.

Sent. 3. Res emta, mancipatione et traditione perfecta, si evincatur, auctoritatis venditor duplo *ea* [1] tenus obligatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XVIII.—DE MODO *ID EST DE SPATIO* [2].

Sent. 1. Distracto fundo, si quis de modo mentiatur, in duplum eius, quod mentitus est, officio [3] iudicis aestimatione facta convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Red*h*ibitio vitiosi mancipii intra sex menses fieri potest propter latens vitium.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Si ut servum quis pluribus vendiderit [4] de artificio eius vel peculio *mentiatur* [5], actione ex emto conventus, quanto minoris valuisset, emtori pr*ae*stare compellitur, nisi paratus sit eum red*h*ibere.

Interpretatio. Si venditor, quum mancipium distraheret, de artificis eius vel *de* peculio pro caritate pretii mentitus est, emtori, quantum sine peculio vel artificio valere potuerat, tantum reddere compellatur: aut certe mancipium venditum recipere, reddito pretio acquiescat.

Sent. 4. Ex die emtionis, si pars pretii numerata sit, et fructus eius [6], et operae *servorum* [7], et foetus pecorum, et ancillarum partus ad emtorem pertinent.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Fundum alienum mihi vendidisti, postea idem ex causa lucrativa meus factus est, competet mihi adversus te *ad* [8] pretium recuperandum, actio ex emto.

Interpretatio. Si quis agrum alienum cuicumque vendiderit, et postea hic ipse ager ab alio domino, cuius erat, emtori donatus sit, venditor emtori *in* [9] red*h*ibitione pretii, quod accepit, manebit obnoxius.

Sent. 6. Post rem traditam nisi emtor pretium statim exsolvat, usuras eiusdem pr*ae*stare cogendus est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Mutus emere et vendere potest: furiosus autem neque vendere neque emere potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Servus bona fide comparatus si ex veteri vitio fugerit, non tantum pretium dominus, sed et ea, quae per fugam [10] abstulit, reddere cogetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

---

[1] Haenel om. *ea*.

[2] Verba *despatio seu de spatio* Haenel ex editione sua exspunxit adnotans eorum praesentiam in multis codd. atque apud Bouchardum et Sichardum. Cuiacius qui totum titulum praeterierat in sua priore editione 1558, in posterioribus eum restituit, sed sine numero et sicut partem tituli *Ex emto et vendito*. Iunctionem duorum titulorum fecit, quia ille qui rubricam *De modo* habet, non de alio agit, nisi de quaestionibus quae ex emti et venditi contractu oriuntur. Adde etiam, quod ipsa rubrica ambigua et obscura est, si aliquid non adiungitur, et amplificatio *id est de spatio*, sive de mensura et limitatione rerum venditarum, defectum rubricae non corrigit, quia titulus de multis aliis rebus contractui de emto et vendito attinentibus pertractat. Propterea rectius credimus Cuiacium egisse, omittens rubricam, quam qui eam subtraxit. Probatiorem itaque iudicamus textum nostrum quem integrum retinemus.

[3] Locum istum Palimpsesti scriptor corrupit, interiiciens et iterans per incuriam, post verba *mentitus est officio* vv. ex rubrica *de modo, id est despatio*, quae hoc loco omni sensu carent. Eorum locus esse potuit post verba *mentitus est*, quia hic valeret dici mentiri *de modo, id est de spatio*, ut videtur in Sichardo et aliis codd., quibus ipsa verba repetuntur in sententiae corpore.

[4] Haenel: *pluris venderet*.

[5] Haenel: *mentitus est*.

[6] Haenel om. *eius*.

[7] Palimp. om. *servorum*.

[8] Palimp. om. *ad*.

[9] Palimp. om. *in*.

[10] Haenel: *in fuga*.

CUMPROBATIOPRIORISFUGAEDEFECERITSERUIRESPON
SIONECREDENDUMEST INSEENIMINTERROGARINON
PRODNO AUTINDNMUIDETUR· ·S·INTP NON INDIGIT INEOCON
TRACTUQUIEXBONAFIDEDESCENDITINSTRUMENTORUMOBLI
GATIOSINECAUSADESIDERATURSIQ(QUO)MODOUOLUNTASDEFI
DECONTRACTUSPOSSITHOSTENDI INTERP INTERCON
TRACTIB·EMPTIETUENDITIQUIBONAFIDEINNEUNTUR
UENDITIONISINSTRUMENTASUPFLUEREQUIRUNTUR·SI
QUOCUMQ·MODORESUENDITADATOETACCEPTOPRETIOQUA
LIBETPROBATIONEPOSSITAGNOSCI K FUNDUSEIUS
ESSEUIDETURCUIUSNOMINECONPARATUSESTNONAQUO
PECUNIANUMERAMERATAEST. SITAMENFUNDUSCONPA(RA)
TORISITTRADITUS INTERP SIAGERALTERIUSHOMINE
ETALTERIUSPECUNIACONPARATUS(FUERIT EIUS)ESSECOGNOSCITUR
CUIUSNOMINECONPARATUSEST. SITAMENIPSICONPARA
TORIAGRUMTRADITUMFUISSECONSTITERIT. ILLIUEROPE
CUNIAMQUAMDEDERANTAPOSSESSORERECIPIANTSICUTDE
MULTISALIISSPECIEB·HABETUREXPOSITUM K ELECTO
REOPRINCIPALIFIDEIUSSORUELHERESEIUSLIBERA
TUR· NONENIMINMANDATORIB·OBSERUATUR· INTERPSIQ(V)IS
CONTEMPTOFIDEIUSSOREDEBITOREMSUUMTENEREMA
LUERITFIDEIUSSORUELHERESEIUSAFIDEIUSSIONISUINCU
LOLIBERATUR SIUEROPROCURATORLITISUICTUSFUERIT
MANDATOREIUSADSOLUTIONEMTENETUR XVIIII DELOCATOET
HOMOLIBERQUISTATUMSUUMINPOTESTATEHABET CONDUCTO
ETPEIORAREEUMETMELIOREMFACEREPOTEST ADQUE
IDEOOPERASSUASDIURNASNOCTURNASQ·LOCAT· ·S·INTP N INDG
FUNDIDETERIORISETCULTURENOEXERCITATEETEDIFICIO
RUMNOREFECTORUMCULPAARBITRIOIUDICISDNOACCON
DUCTORESARCIRIPOTEST ·S·INTP NO INDIGIT XX DENUPTIIS
SPONSALIATAMINTERPUBERESQUAMINTERINPUBE
RESCONTRAHIPOSSUNT ·S·INTPN INDG K EORUM
QUIINPOTESTATEPATRISSUNT SINEUOLUNTATEEIUS
MATRIMONIAIURENON(CON)TRAHUNTUR· SEDCONTRACTANON
SOLUUNTURCONTEMPLATIONEENIMPUBLICAEUTILITA
TISPRIUATORUMCONMODAPREFERUNTUR· INTERP UIUENTI
BUSPATRIB· INTERFILIOSFAMILIASSINEUOLUNTATE
PATRUMMATRIMONIANONLEGITIMECOPULANTUR·

Sent. 9. Quum probatio prioris fugae defecerit, servi responsioni credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. In eo contractu, qui ex bona fide descendit, instrumentorum obligatio sine causa *demonstratur* [1], si quoquo modo voluntas de fide contractus possit ostendi.

Interpretatio. In contractibus emti et venditi, qui bona fide ineuntur, venditionis instrumenta superflue requiruntur, si quocumque modo res vendita, dato et accepto pretio, qualibet probatione possit agnosci.

Sent. 11. Fundus eius esse videtur, cuius nomine comparatus est, non a quo pecunia numerata est: si tamen fundus comparatori sit traditus.

Interpretatio. Si ager alterius nomine et alterius pecunia comparatus fuerit, eius esse cognoscitur, cuius nomine comparatus est: si tamen ipsi comparatori agrum traditum fuisse constiterit, illi vero pecuniam, quam dederant, a possessore recipient: sicut de multis aliis speciebus habetur expositum

Sent. 12. Electo reo principali, fideiussor vel heres eius liberatur; non enim in mandatoribus observatur.

Interpretatio. Si quis contempto fideiussore debitorem suum tenere maluerit, fideiussor vel heres eius a fideiussionis vinculo liberatur. Si vero procurator litis victus fuerit, mandator eius ad solutionem tenetur.

TIT. XIX.—DE LOCATO ET CONDUCTO.

Sent. 1. Homo liber, qui statum suum in potestate habet, et peiorare eum et meliorem facere potest: atque ideo operas suas diurnas nocturnasque locat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Fundi deterioris *facti* [2], et cultura non exercitati, et *a*edificiorum non refectorum culpa arbitrio iudicis domino a conductore sarciri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XX.—DE NUPTIIS.

Sent. 1. Sponsalia tam inter puberes, quam inter impuberes contrahi possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Eorum, qui in potestate patris sunt, sine voluntate eius matrimonia iure non contrahuntur: sed contracta non solvuntur: contemplatione enim publicae utilitatis privatorum commoda pr*a*eferuntur.

Interpretatio. Viventibus patribus inter filios familias sine voluntate patrum matrimonia non legitime copulantur: *(Sequitur textus pag. 395)*

[1] Palimp.: *desideratur.*
[2] Palimp. om. *facti.*

SEDSICONIUNCTIFUERINTNON·SOLUUNTUR· quiaadpublicam
hutilitatemantiqitasprinhere decreuit.. utprocreandorū
liberorū causaconiunctio factanondebeatseparari.
INTERSERUOS et liberos matrimoniū contrahinōpotest contuberhium
potest ·ī· intp n̄ indixit r Neq·furiosusneq·furio
samatrimoniumcontraherepossunt. Sedcontractum
matrimoniumfurorenontollitur· Interp̄ Siquismatri
moniumsanicontraxerintetuniexduobiamentiaaut
furoraccesserit obhancinfirmitatemconiugiatalium
soluinonpossunt. k Uirabsensuxorēducerepotest
feminaabsensnuberenonpotest. Interp̄ Siuirinpere
grinisaliquafueritoccupationedetentusabsenteeo
constitutumdiempossuntnuptiaecelebrariutabami
cisuelaparentibieiussusceptapuellaaddomūmariti
ducatur. Namsicutuiroabsentehocordinepossuntnup
tiaecelebrari itafeminaabsentenonpossunt.
LIBERTUMquiadnuptiaspatronaeueluxorisfiliaeq·
patroniadfectauerit prodignitatepersonemetallipoe
namuelopérispublicicoerceriplacuit Interp̄ liber
tus siadconiunctionempatroneuelpatronifiliæ·ads
pirareteptauerit. Inmetallumdetrudatur·:~

Siuniex coniunctisamentiaautfuroraccesserit

XXI DECONCUBINIS. k Eotemporequoquisuxoremha
betconcubinamhabere nonpotest· concubinaigitur
abuxsoresolodilectoseparatur Interp̄ quiuxorem
habet eotemporeconcubinamhabereprohibetur·
neabuxoreeumdilectioseparet concubinae.

XXII DEDOTIBUS Dos autantecedit autsequitur
matrimonium etideouelantenuptias uelpostnuptias
daripotest Sedantenuptiasdataearūexpectataduentū
Interp̄ Dosdiciturquaeapartesponsaruuirisdatur
q·tamenpotest etantenuptias etpostnuptiasdari.
Legeluliadeadulteriiscaueturnedotaleprediūmaritus
inuitauxorealienet ita intp̄ non indixit

XXIII DEPACTISINTERUIRŪ ETUXOREM
Fructusfundidotalisconstantematrimoniopcepti lu
cromariticeduntaetiamproratāannieiusquofactum
estdiuortium Interp̄ Fructusagridotalismanen
teconiugioadmaritūptinent sedilliusanniquōmatri
monium

sed si coniuncti fuerint, non solvuntur: quia ad publicam utilitatem antiquitas pertinere decrevit, ut procreandorum liberorum causa coniunctio facta non debeat separari.

Sent. 3. Inter servos et liberos matrimonium contrahi non potest; contubernium potest. Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Neque furiosus, neque furiosa matrimonium contrahere possunt: sed contractum matrimonium furore non tollitur.

Interpretatio. Si qui matrimonium sani contraxerint, et uni ex duobus amentia aut furor accesserit, ob hanc infirmitatem coniugia talium solvi non possunt.

Sent. 5. Vir absens uxorem ducere potest: femina absens nubere non potest.

Interpretatio. Si vir in peregrinis aliqua fuerit occupatione detentus, absente eo constituto die possunt nuptiae celebrari, ut ab amicis vel a parentibus eius puella suscepta ad domum mariti ducatur; nam sicut viro absente hoc ordine possunt nuptiae celebrari, ita femina absente non possunt.

Sent. 6. Libertum, qui ad nuptias patronae vel uxoris filiaeque patroni affectaverit, pro dignitate personae, metalli poena vel operis publici coerceri placuit.

Interpretatio. Libertus, si ad coniunctionem patronae vel patroni filiae adspirare tentaverit, in metallum detrudatur.

TIT. XXI.—DE CONCUBINIS.

Sent. 1. Eo tempore, quo quis uxorem habet, concubinam habere non potest. Concubina igitur ab uxore solo dilecto separatur.

Interpretatio. Qui uxorem habet, eo tempore concubinam habere prohibetur, ne ab uxore eum dilectio separet concubinae.

TIT. XXII.—DE DOTIBUS.

Sent. 1. Dos aut antecedit aut sequitur matrimonium: et ideo vel ante nuptias vel post nuptias dari potest: Sed ante nuptias data earum exspectat adventum.

Interpretatio. Dos dicitur, quae a parte sponsarum viris datur: quae tamen potest et ante nuptias aut post nuptias dari.

Sent. 2. Lege Julia de adulteriis cavetur, ne dotale praedium maritus invita uxore alienet. Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXIII.—DE PACTIS INTER VIRUM ET UXOREM.

Sent. 1. Fructus fundi dotalis constante matrimonio percepti lucro mariti cedunt, etiam pro rata anni eius, quo factum est divortium.

Interpretatio. Fructus agri dotalis manente coniugio ad maritum pertinent. Sed *et* illius anni, quo matrimonium *(Sequitur textus pag. 397)*

O DIUORTIOSEPARATURADMARITUMPERTINERECERTISSIMŨEST
MNIB· PACTISSTIPULATIOSUBICIDEBET UTEXSTIPULATU
ACTIONASCIPOSSIT INTERP̄ NON INDZ

XXIIII DE DONATIONIBUS INTER UIRŨ ET UXORẼ MORTIS
CAUSADONATIOESTQ INPENDENTEMETUMORTISFIT UTESTUALETU
DINIS PEREGRINATIONIS NAUIGATIONIS UEL BELLI. INTERP̄ N̄ INDZ
MANUMISSIONISGRATIAINTERUIRŨETUXOREMINFAUORELIBERTATIS
RECEPTAEST UEL CERTEQUODNEMO EX HOCFIATLOCU
PLETIOR IDEOQ·SERUUMMANUMITTENDICAUSAINUICẼSIBIDONA
RENONPROHIBENTUR INTERP̄ INCONIUGIOHECSOLADONATIO
HACLEGEPMITTITUR UTMANCIPIASIBIINUI CEMQ·MANUMITTANT
SINONQ·HABEANTDONAREPOSSINT K INTERUIRUMETUXO
REM NECPINTERPOSITÃPSONÃDONATIOFIERIPOTEST INTP̄ N̄ INDZ
INTERUIRUM ET UXOREMCONTEMPLATIONEDONATIONIS IMAGI
NARIAMUENDITIOCONTRAHINÕPOTEST INTP̄ N̄ INDZ K SUPRESTITE
EOQUIMATRIMONIITEMPOREDONAUERATANTEDECEDENTECUI
FUERATDONATUM ID QUODDONATUMESTPENESDONATOREM
REMANET INTERP̄ SIMANENTECONIUGIOUIRUXORIUELUXOR
MARITOALIQUIDDONAUERITSIISCUIDONATUMESTPRIOR
MORTUUSFUERITAPUTDONATOREMEAQ·DONATAFUERANTREMA
NEBUNT K QUOCUMQ·TEMPORECONTEMPLATIONEMORTIS
INTERUIRUMETUXOREMDONATIOFACTAEST MORTESECUTACON
UALESCIT. INTERP̄ SI INTERMARITUMETUXOREMMATRIMONII
TEMPOREMORTISCAUSAFUERIT FACTADONATIO MORTE UNIUS
CONUALESCIT· NAMINDONATIONIB· Q· MORTISCAUSAFIUNT
HECUERBORUMSOLLEMNITASCUSTODITURILLŨ AGRUM AUT
ILLAMDOMUM TEMALLOHABERE QUÃMETE QUÃHEREDESMEOS

XXU DE LIBERISAGNOSCENDIS SISERUA CONCEPERITET
POSTEAMANUMISSAPEPERERITLIBERŨPARIT ID ENIMFAUOR
LIBERTATISEXPOSCIT INTP̄ NON INDZ K SILIBERACON
CEPERITETANCILLAFACTAPEPERERIT LIBERŨPARIT ID ENIM
FAUORLIBERTATISEXPOSCIT INTP̄ NON INDZ K SIANCILLACON
CEPERIT ETMEDIOTEMPOREMANUMISSASIT·RURSUSFACTA
ANCILLAPEPERERITLIBERUMPARIT· MEDIAENIMTEMPORA
LIBERTATIPRODEESSENONENIMNOCEREPOSSUNT INTP̄ N̄ INDZ
SI EXEAMULIERENATUSQUEEXCAUSAFIDEICOMMISSIMANU
MITTIDEBUITSIPMORAMLIBERTATIS FACTAMNASCATUR
INGENUUSNASCITUR INTERP̄ SIEAMULIERQ·PFIDEICOMMISSŨ

divortio separatur, ad maritum pertinere certissimum est.

Sent. 2. Omnibus pactis stipulatio subzici debet, ut ex stipulatu actio nasci possit.

Interpretatione non indiget.

TIT. XXIV.—DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

Sent. 1. Mortis causa donatio est, quae impendente metu mortis fit, ut est valetudinis, peregrinationis, navigationis vel belli.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Manumissionis gratia inter virum et uxorem *donatio* [1] favore libertatis recepta est, vel certe quod nemo ex hac fiat locupletior. Ideoque servum manumittendi causa invicem sibi donare non prohibentur.

Interpretatio. In coniugio h*ae*c sola donatio hac lege permittitur, ut mancipia sibi invicem, quae manumittant, si [2] non quae habeant, donare possint.

Sent. 3. Inter virum et uxorem nec per interpositam personam donatio fieri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Inter virum et uxorem contemplatione donationis imaginaria venditio contrahi non potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 5. Superstite eo, qui matrimonii tempore donaverat, ante decedente, cui fuerat donatum, id quod donatum, est, penes donatorem remanet.

Interpretatio. Si manente coniugio vir uxori vel uxor marito aliquid donaverit, si is, cui donatum est, prior mortuus fuerit, apud donatorem ea, quae donata fuerant, remanebunt.

Sent. 6. Quocumque tempore contemplatione mortis inter virum et uxorem donatio facta est, morte secuta convalescit.

Interpretatio. Si inter maritum et uxorem matrimonii tempore mortis causa fuerit facta donatio, morte unius convalescit. Nam in donationibus, quae mortis causa fiunt, haec verborum solennitas custoditur: —illum agrum aut illam domum te malo habere quam me: te quam heredes meos.

TIT. XXV.—DE LIBERIS AGNOSCENDIS.

Sent. 1. Si serva conceperit et postea manumissa pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis exposcit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si libera conceperit et ancilla facta pepererit, liberum parit: id enim favor libertatis exposcit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. Si ancilla conceperit et medio tempore manumissa sit, rursus facta ancilla pepererit, liberum parit: media enim tempora libertati prodesse, non enim nocere [3] possunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. Ex ea muliere natus, qu*ae* ex causa fideicommissi manumitti debuit, si mora libertati facta nascatur, ingenuus nascitur.

Interpretatio. Si ea mulier, quae per fideicommissum *(Sequitur textus pag. 399)*

---

[1] Palimp. om. *donatio.*
[2] Haenel om. *si.*
[3] Haenel *non nocere etiam.*

MANUMITTI IUSSA EST FIDEICOMMISSARIO IN PRESTANDA LIBER
TATE Q· EI MANDA· EST MORA FACIENTE PEPERERIT QUI NATU
EST INGENUUS NASCITUR QUIA FIDEICOMMISSARII TARDITAS INGE
NUETATIS EIUS OBESSE NON POTEST K SI MULIER DIUORTIO
FACTO GRAUIDA SE SCIENS INTRA TRECENSIMUM DIEM UIRO
DENUNTIARE DEBET AUT PATRI EIUS· UT AD UENTRĒ INSPICIENDŪ
OBSERUANDUMQ· CUSTODES MITTANT QUO MISSO PARTUM
MULIERIS OMNIMODIS COGUNTUR AGNOSCERE INTERP SIQUA
CUMQ· MULIER MATRIMONIO P DIUORTIDIS SOLUTO PREGNANTEM
SE ESSE SENSERIT ET HOC IN NOTITIĀ MARITI UEL PATRIS EIUS
DETULERIT UT AD INSPICIENDUM UEL OBSERUANDUM UEN
TRĒ SUM CUSTODĒ MITTANT QUE DUM MISERINT PARTŪ MULIE
RIS ID EST NATIUITATEM SUI HEREDIS COMPELLUNTUR AGNOSCERE
SI PREGNANTEM SE MULIER ESSE NON DENUNTIAUERIT UEL
CUSTODES UENTRIS MISSOS NON ADMISERIT LIBERUM EST PA
TRI UEL AUO NATUM NON ALERE CETERUM SI NEGLEGENTIA
MATRIS QUOMINUS PATRIS HERES SIT OBESSE NON DEBET.
INTERP SI POST DIUORTIUM PREGNANTĒ SE MULIER MARITO
NON INDICAUERIT UEL CUSTODES AD OBSERUATIONEM UENTRIS
MISSOS CUSTODIRE NOP MISERIT POTEST PATER UEL AUUS
EUM QUI NATS FUERIT NŌ NUTRIRE SED NEGLEGENTIĀ MATRIS
STATUTUM EST EI QUI NATS EST IN SUCCESSIONE PATRI UOCARE PENI
TŪS NŌ DEBERE QUI POST MORTEM PATRIS SINE DUBIO SUCCEDAT
SI MULIER SE EX UIRO PREGNANTEM NEGET P MITTITUR MARITO
UENTREM INSPICERE ET UENTRI CUSTODES DARE INTP N INDG UENER
INSPICITUR P QUINQ· OBSTETRICES ET QUOD MAXIMA PARS EARŪ
DENUNTIAUERIT PRO UERO HABETUR. INTERP QUOTIENS DE
MULIERIS PREGNATIONE DUBITATUR QUINQ· OBSTETRICES
ID EST MEDICAE UENTRĒ IUBENTUR INSPICERE ET QUOD
PLURES EX IPSIS SE AGNOUISSE DIXERINT HOC CERTISSI
MUM IUDICATUR K OBSTETRICEM QUE PARTUM ALIENŪ
ADTULIT UT SUPPONI POSSIT SUMMO SUPPLICIO ADFICI PLA
CUIT SI INTP N INDG XXVI QUEMADMODŪ FILII SUI IURIS EFFICIUNTUR
PATER AB HOSTIB· CAPTUS DESINIT HABERE FILIOS IN POTESTATE
POSTLIMINIO REUERSUS TAM FILIOS QUAM OMNIA SUI IURIS
IN POTESTATE RECIPIT HAC SI NUMQUAM AB HOSTIB· CAP
TUS SIT SI INTP NON INDIGT · K SINGULAE EMANTIPATIO
NES UEL HISDEM UEL ALIIS TESTIB· FIERI POSSUNT UEL EO
DEM

manumitti iussa est, fideicommisario in praestanda libertate; quae ei mandata est, moram faciente pepererit, qui natus est, ingenuus nascitur: quia fideicommissarii tarditas ingenuitati eius obesse non potest.

Sent. 5. Si mulier divortio facto, gravidam se sciat, intra tricesimum diem viro denuntiare debet aut patri eius, ut ad ventrem inspiciendum observandumque custodes mittant: quibus missis, partum mulieris omnimodo coguntur agnoscere.

Interpretatio. Si quaecumque mulier matrimonio per divortium dissoluto, praegnantem se esse senserit, et hoc in notitiam mariti vel patris eius detulerit, ut ad inspiciendum vel observandum ventrem suum custodem mittant: quem dum miserint, partum mulieris, id est, nativitatem sui heredis compelluntur agnoscere.

Sent. 6. Si praegnantem se mulier esse non denuntiaverit vel custodes ventris missos non admisserit, liberum est patri vel avo natum non alere. Ceterum si [1] negligentia matris, quominus patris [2] heres sit, obesse non debet.

Interpretatio. Si post divortium praegnantem se mulier marito non indicaverit, vel custodes ad observationem ventris missos custodire non permiserit, potest pater vel avus eum, qui natus fuerit, non nutrire. Sed negligentiam matris statutum est ei, qui natus est, in successione patris nocere penitus non debere, quin post mortem patris sine dubio succedat.

Sent. 7. Si mulier se ex viro praegnantem neget, permittitur marito ventrem inspicere et ventri custodes dare.

Interpretatione non indiget.

Sent. 8. Venter inspicitur per quinque obstetrices: et quod maxima pars earum denuntiaverit, pro vero habetur.

Interpretatio. Quoties de mulieris praegnatione dubitatur, quinque obstetrices, id est medicae ventrem iubentur inspicere: et quod plures ex ipsis se agnovisse dixerint, hoc certissimum iudicatur.

Sent. 9. Obstetricem, quae partum alienum attulit, ut supponi possit, summo supplicio affici placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVI.—QUEMADMODUM FILII SUI IURIS EFFICIUNTUR.

Sent. 1. Pater ab hostibus captus desinit habere filios in potestate: postliminio *vero* [3] reversus tam filios quam omnia sui iuris in potestatem recipit, ac si nunquam ab hostibus captus sit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Singulae emancipationes vel iisdem vel aliis testibus fieri possunt, vel eodem

---

[1] Haenel om. *ceterum si.*
[2] Haenel: *suus patri.*
[3] Haenel add. *vero.*

dieuel intermisso tempore · r[e]ta interp[retatio]ne non indigit. K Emancipa
tione et in die feriato fieri potest r[e]ta interp[retatio]ne non indigit K Aput magis
tratos et municipales si habeant legis actionem omnia e man
cipari et manumitti possunt r[e]ta interp[retatio]ne non indigit · K Filius fami
lias inuitus a emancipari non cogetur r[e]ta interp[retatio]ne non ind[igit]
XXVII De adulteriis · K Inuentam in adulterio uxorem maritus
ita demum occidere potest si adulterum domi suae depre
hendat r[e]t interp[retatio]ne non indigit K Eum qui in adulterio deprehensam
uxorem non statim dimisit reum lenocinii postulari placuit. interp[retatio]ne
In causa adulterii dilatio postulata in parte non potest r[e]t interp[retatio]ne non indigit
XXVIII De excusationib[us] tutorum K Inimicitias capi
tales quas cum q[ui] patre defunctorum habuit a tutelis ex
cusant ne pater non inimico pupillus committatur.
Interp[retatio] Si cum patre minorum aliquis graues inimicitias habu
isse dinoscitur a tutela pupillorum merito excusatur ne
inimico paterno paruulorum defensio committatur
Ad curam eius cuius quis tutelam administrauit inuitus
uocari non potest r[e]t interp[retatio]ne non indigit
XXVIIII De potioribus nominandis Non recte potior
uidetur nominare qui causam nominati potioris non ex
presserit r[e]ta interp[retatio]ne non indigit K Potior quis esse debet non
solum gradu generis sed et substantia rei familiaris
Interp[retatio] Qui potior ad tutelam eligendus est non solum
pupillo generis adfinitate propinquior sed et facultatib[us]
debet magis idoneus adprobari XXX Qui potiores nominari non possunt
Libertus quem pater tutorem dat si minus idoneus di
catur excusari quidem non potest sed adiungi illi curator potest
Interp[retatio] Si a patre filiis minorib[us] libertus tutor fuerit
derelictus si parum ideo neus uideatur excusari quidem
ab actione tutele non potest sed potest illi curator adiungi
XXXI Ad orationem diui seueri Dolo tutoris curatoris ue
detecto in duplum eius pecunie condemnatione conueniuntur
q[ui] minores fraudare uoluerunt r[e]t interp[retatio]ne non ind[igit] XXXII De furtis
Fur est qui dolo malo rem alienam contrectat. Interp[retatio] Fur est
qui rem alienam fraude interueniente contigerit
Furtorum genera sunt quattuor · manifesti nec manifesti
concepti et obl ati r[e]t interp[retatio]ne non ind[igit] K Manifestus fur
est qui in faciendo deprehensus est. et qui intra terminos eius
dem loci unde aliquid tulerat deprehensus est uel antequam

die vel intermisso tempore.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Emancipatio etiam die feriato fieri potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Apud magistratos *et* [1] municipales, si habeant legis actionem, omnia [2] emancipari et manumitti possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Filiusfamilias invitus emancipari non cogetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVII.—DE ADULTERIIS.

Sent. 1. Inventam in adulterio uxorem, maritus ita demum occidere potest, si adulterum domi suae deprehendat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Eum, qui in adulterio deprehensam uxorem non statim dimiserit, reum lenocinii postulari placuit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. In causa adulterii dilatio postulata impartiri non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXVIII.—DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM.

Sent. 1. Inimicitiae capitales, *quas* quis cum patre pupillorum habuit, a tutelis excusant, ne paterno inimico pupillus committatur.

Interpretatio. Si cum patre minorum aliquis graves inimicitias habuisse dignoscitur, a tutela pupillorum merito excusatur: ne inimico paterno parvulorum defensio committatur.

Sent. 2. Ad curam eius, cuius quis tutelam administravit, invitus vocari non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXIX.—DE POTIORIBUS NOMINANDIS.

Sent. 1. Non recte potior*em* videtur nominare, qui causam nominati potioris non expresserit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Potior quis esse debet non solum gradu generis, sed et substantia rei familiaris.

Interpretatio. Qui potior ad tutelam eligendus est, non solum pupillo generis affinitate propinquior, sed et facultatibus debet magis idoneus approbari.

TIT. XXX.—QUI POTIORES NOMINARE NON POSSUNT.

Sent. 1. Libertus, quem pater tutorem dat [3], si minus idoneus dicatur, excusari quidem non potest, sed adiungi illi curator potest.

Interpretatio. Si a patre filiis minoribus libertus tutor fuerit derelictus, si parum idoneum videatur, excusari quidem ab actione tutel*ae* non potest; sed potest illi curator adiungi.

TIT. XXXI.—AD ORATIONEM DIVI SEVERI.

Sent. 1. Dolo tutoris curatorisve detecto, in duplum eius pecuni*ae* condemnatione conveniuntur, qua minorem fraudare voluerunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXXII.—DE FURTIS.

Sent. 1. Fur est, qui dolo malo rem alienam contrectat.

Interpretatio. Fur est, qui rem alienam fraude interveniente contigerit.

Sent. 2. Furtorum genera sunt quatuor: manifesti, nec manifesti, concepti et oblati.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Manifestus fur *est*, qui in faciendo deprehensus est, et qui in*tra* terminos eius loci, unde aliquid *sus*tulerat, deprehensus est, vel antequam *(Sequitur textus pag. 403)*

---

[1] Haenel: *magistratus municipales.*
[2] Haenel om. *omnia.*
[3] Haenel: *dedit.*

adeumlocumquodestinaueratperuenerit sta intp non indig

Necmanifestusfurestquiinfaciendoquidemdeprehensusnonest
sedeumfurtumfecissenegarinonpotest sta intp non indig k Con
ceptiactionehistenetur apudquemfurtumquesitumetinuen
tumest sta intp non indigit k Oblatiactionehistenetur quirem
furtiuamaliioptulitneapudseinueniretur sta intp non indigit

Furtiactionehisagerenonpotestcuiinterestremnonperisse
sta intp non indig k Concepti agerepotestquiremconcepitetinuenit
sta intp non indig k Oblati hisagerepotest penesquemcon
ceptaresetinuentaest sta intp non indig k Manifestifurtiactio
ethecmanifestietconceptietoblicati herediquidemcon
petitsedinheredemnondatur. INTERP Furtorumgenera
hereseiusquifurtumptulitipsequipotest. Eiusuerohere
desquifurtumfeceritadpenamcriministenerinonpossunt

Seruusquifurtumfeceritdamnumuededeeritnisiidprosua
quantitatednssarciresitparatusnoxaededipotest ~
INTERP Siseruusalicuifurtumfeceritueldamnumdede
ritsidnseiusproeoreddere noluerit eumuindictaepro
qualitatefactidebebit k Siseruusfurtumfecerit
deindemanumissussitautalienatuscumipsomanumisso
re uelemptoreagipotest noxaenimcaputsequitur.
INTERP Siseruusfurtumfeceritetposteaautma
numissusautuenditusfueritauthisquimanumissusest
profurtiredibitionetenebiturautemptoreiusquia
sempnoxacaputsequitur k Filiusfamiliassifurtum
feceritdeindeemanciipeturfurtiactioineumdatur
quiainomnibusnoxacaputsequitur sta intp n indig

Nontantumquifurtumfeceritsedetiamhiscuiusope
raautconsiliofurtumfactum^{sit}furtiactionetenetur ~
ft intp non indigit k Quimeretricemlibidiniscausarapu
it etcelauit eumquoq furtiactionetenereplacuit
ft intp non indigit k Furtimanifestiactiopreterquadrupli
poenamipsiusreipsecutionemgereuindicationisetcon
dicionis continet. INTERP Furtimanifestipoenaqua
druplicestetipsiusreiqestsublataredibitio k Furti
conceptiactioaduersus eumquioptulittripliest
penaetipsiusreireceptio. INTERP hisquiremfurtiuam
alterioptulitneapudipsuminueniretur poenatripliest
etipsiusreiredibitioquesublatacognoscitur

ad eum locum, quo destinaverat, perveniret.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Nec manifestus fur est, qui in faciendo quidem deprehensus non est; sed eum furtum fecisse negari non potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Concepti actione is tenetur, apud quem furtum q*uae*situm et inventum est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 6. Oblati actione is tenetur, qui rem furtivam alii obtulit, ne apud se inveniretur

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Furti actione is agere non potest, cui interest rem non periisse.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 8. Concepti *is* [1] agere potest, qui rem concepit et invenit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. Oblati is agere potest, penes quem concepta res et inventa est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. Manifesti furti actio et nec manifesti et concepti et oblati heredi quidem competit, sed in heredem non datur.

Interpretatio. Furtorum genera heres eius, qui furtum pertulit, persequi potest: eius vero heredes, qui furtum fecerat, ad p*o*enam criminis teneri non possunt.

Sent. 11. Servus, qui furtum fecerit damnumve dederit, nisi id pro sua quantitate dominus sarcire sit paratus, noxae dedi potest.

Interpretatio. Si servus alicui furtum fecerit vel damnum dederit, si dominus eius pro eo reddere noluerit, *tradere* [2] eum vindictae pro qualitate facti debebit.

Sent. 12. Si servus furtum fecerit, deinde manumissus sit aut alienatus, cum ipso manumisso vel emtore agi potest: noxa enim caput sequitur.

Interpretatio. Si servus furtum fecerit et postea aut manumissus aut venditus fuerit, aut is, qui manumissus est, pro furti redhibitione tenebitur aut emptor eius: quia semper noxa caput sequitur.

Sent. 13. Filiusfamilias si furtum fecerit, deinde emancipetur, furti actio in eum datur: quia in omnibus noxa caput sequitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 14. Non tantum, qui furtum fecerit, sed etiam is, cuius opera aut consilio furtum factum sit, furti actione tenetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 15. Qui meretricem libidinis causa rapuit et celavit, eum quoque furti actione teneri placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 16. Furti manifesti actio pr*ae*ter quadrupli poenam ipsius rei persecutionem *genere* [3] vindicationis et condic*t*ionis continet.

Interpretatio. Furti manifesti poena quadrupli est et ipsius rei, quae est sublata, redhibitio.

Sent. 17. Furti concepti actio adversus eum, qui obtulit, tripli est poena et ipsius rei restitutio.

Interpretatio. Is qui rem furtivam alteri obtulit, ne apud ipsum inveniretur, poena tripli est et ipsius rei redhibitio, quae sublata cognoscitur.

---

[1] Palimp. om. *is*.
[2] Palimp. om. *tradere*.
[3] Palimp.: *agere*.

Furti quocumq· genere condemnatus famosus efficitur·
etia interp non indiget K Quecumq· in caupona uel in meritario stabulo
diuersorio perierint in exercitores eorum furti actio conpetit
etia interp nindig K Rem pignori datam debitor creditori sub
trahendo furtum facit quam si et ipse similiter amiserit suo
nomine p sequi potest etia interp non indiget K Pater uel dns
de ea re q· filio familias uel seruo subrepta est furtim agere
potest interesse enim ei deferri actio ne mq· i de peculio conuenitur
Interp filio familias uel seruo furto aliquid sublatum fuerit
ad patrem uel dnm furti actio ptinebit quia merito eis hec
haec actio datur ex quorum psonis solent aliqd tiens conueniri·
Si rem quam tibi conmendaui postea subripui furti actio tibi
conpetere non poterit rei enim nse furtu facere non possumus
etia interp non inds K Si cum furtum quis q· rit damnum iniuriae
dederit· actione legis aquilie tenebitur interp Si cum fir
tu qis q· rit damnum alicui dederit uel iniuriam fecerit secun
dum legem aquiliam in duplu dampni inlati redhibitione multatur
Siue seges p furtum siue q· libet arbores lesae fuerint in
duplu eius rei nomine reus conuenitur etia int nindg K Ob iudiciu
conprehendendi furis premium promissum iure debetur
etia int nindg K Qui tabulas cautiones ue surripuit in adscrip
tam summam furti actione tenebitur nec interest cancan
cillatam nec nesint· quia ex his debitum dissolutum interest
conprobare interp Qui tabulas aut cautiones furtu abs
tulerit ad eam summam redibitionis quam tabule uel cartae sub
latae continent furti actione tenebitur nec interest
utrum cautiones ipse sine aliqua lesura sint an fuerint
caraxatae an forsitan aut solutae. K Seruus qi in fuga est a
dno quidem possidetr. sed dns furti actione eius nomine no tene
tur quia in potestate eum non habet etia int non inds

XXXIII De operibus libertorum K Aegeneq· patronum
libertus obligatione doni muneris et operarum solutus
alere cogendus est pro modo facultatu suarum Interp Si qis
ita fuerit manumissus ut nec donu nec operas patrono prestare
deberet et patronos eius aegens fuerit effectus eu pro modo
facultatu suaru pascere et sustentare conpellatur

IULI PAVLI SINTINTIARVM LIBER SICVNDVS
EXPLICIT INCIPIT LIBIR TIRTIVS FILICITIR

si quod conmendaui postea subripui furti actio tibi conpetere non poterit

Sent. 18. Furti quocumque genere condemnatus famosus efficitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 19. Qu*a*ecumque in caupona vel in meritorio stabulo diversorio*ve* perierint, in exercitores eorum furti actio competit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 20. Rem pignori datam debitor creditori subtrahendo furtum facit: quam si et ipse similiter amiserit, suo nomine persequi potest.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 21. Pater vel dominus de ea re, quae filiofamilias vel servo surrepta est, furti agere potest: interes*t* enim ei deferri actionem qui de peculio convenitur.

Interpretatio. *Si* [1] filiofamilias vel servo furto aliquid sublatum fuerit, ad patrem vel dominum furti actio pertinebit: Quia merito eis h*a*ec actio datur, ex quorum personis solent aliquoties conveniri.

Sent. 22. Si rem, quam tibi commendavi, postea surripui, furti actio competere tibi non poterit: rei enim nostr*a*e furtum facere non possumus.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 23. Si, quum furtum quis qu*a*erit, damnum iniuriae dederit, actione legis Aquili*ae* tenebitur.

Interpretatio. Si, quum furtum quis qu*a*erit, damnum alieni dederit vel iniuriam fecerit, secundum legem Aquiliam in duplum damni illati redhibitione mul*c*tatur.

Sent. 24. Sive segetes per furtum sive quaelibet arbores l*a*esae fuerint [2] in duplum eius rei nomine reus convenitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 25. Ob indicium comprehendendi furis pr*a*emium promissum iure debetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 26. Qui tabulas cautionesve surripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec interest, cancella*t*ae nec ne sint: quia ex his debitum ***magis solutum esse*** [3] comprobari *potest.*

Interpretatio. Qui tabulas aut cautiones furto abstulerit, ad eam summam red*h*ibitionis, quam tabul*ae* vel cart*ae* sublatae continent, furti actione tenebitur: nec interest, utrum cautiones ips*ae* sine aliqua laesura sint, an fuerint caraxatae aut forsitan solutae.

Sent. 27. Servus, qui in fuga est, a domino quidem possidetur, sed dominus furti actione eius nomine non tenetur: quia in potestate eum non habet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. XXXIII.—DE OPERIS LIBERTORUM.

Sent. 1. Egentem [4] patronum libertus obligatione doni, muneris et operarum solutus alere cogendus est, pro modo facultatum suarum.

Interpretatio. Si quis ita fuerit manumissus, ut nec donum, nec operas patrono pr*ae*stare deberet, et patronus eius egens fuerit effectus, eum pro modo facultatum suarum pascere et sustentare compellatur.

JULII PAULI SENTENTIARUM [5] LIBER SECUNDUS EXPLICIT.

INCIPIT LIBER TERTIUS FELICITER [6].

---

[1] Palimp. om. *Si.*
[2] Haenel: *caesae sint.*
[3] Palimp.: *debitum dissolutum interest comprobari.*
[4] Palim. add. *neque.*
[5] Haenel om. *Julii Pauli Sententiarum.*
[6] Haenel om. *feliciter.*

I DECARBONIANOEDICTO K SIFRATRIBERICONTRU[pu]
UERSIAFIAT AN PROPARTEINPUBERISDIFFERRICAUSADEBE
AT·UARIATUM EST·SEDMAGIS EST·UTDIFFERRINONDEBEAT
INTERP̄ SIQUIS CONTRADUOS FRATRESIDEST UNUM PUBEREM
CUIUS HETAS CURATOREMHABEREPOTESTETALTERŪINPUBERĒ
CAUSAMHABEAT SIFRATERQUISENIOREST PROPSONAMFRATRIS
IUNIORIS NECAUSĀDICATSEUOLUERITEXCUSARE ILLEQUISE
NIORESTPROSUAPSONARESPONDERECONPELLITUR· QUODETIĀ
SICURATORĒ NONHABEATADHIBERESIBICOGETUR· NAMADUL
TUSSEP PERSONĀPUPILLIPENITUSNONEXCUSAT
II DEBONIS LIBERTI·K INBONIS LIBERTIPRIOREST PA
TRONUSQUĀFILIUSALTERIUSPATRONI ITEMQ·PRIOREST FILIUS
PATRONIQUAMNEPOS ALTERIUSPATRONI
LIBERTUS SIDUOSPATRONOSHEREDES INSTITUIT ALTEREORUM
UIUOLIBERTOMORITURHISQUISUPERESTCONTRATABULASTES
TAMENTIBONORUMPOSSESSIONEMRECTEPOSTULAT
INTERP SILIBERTUS DUOS PATRONOSHEREDESSCRIBSERIT
ETUNUS EXIPSISPATRONIS UIUENTELIBERTOMORTUUSFUERIT
ADILLUMPATRONUMQUISUPEST QUODAMBOBUSDIMISERATPER
TINEBIT K LIBERTORUMHEREDITASINCAPITANONINIS
TIRPEDIUIDITUR ETIDEOSIUNUS PATRONIDUOSINTLIBERI
UIRILESIDESTEQUALES ETALTERIUS QUATTUOR SINGULIUIRI
LESEQUALESPORTIONESHABEBUNT·
PATRONUSUELPATRONILIBERIEXPARTEDIMIDIA HEREDES
INSTITUTI·AES·ALIENUM LIBERTIPROPORTIONIBEXSOLUERE
COGUNTUR· INTERP PATRONUS UEL PATRONIFILIUSECUN
DUMPAGINAMTESTAMENTIINDIMIDIAEIUSHEREDITATESUC
CESSERINTDEBITUMLIBERTI PROPORTIONUMSUARUM
QUANTITATERESTITUANT III DELEGE FABIANA
EAQUEFRAUDĒPATRONIALIBERTOQUOQUOMODOALIENATA
SUNT·FABIANAFORMULA TAMABIPSO PATRONOQUAMALI
BERISEIUSREUOCANTUR· INTERP SILIBERTUSALIQUAEX
BONISSUISHOCANIMOALIENAUERITNEADPATRONŪUELFI
LIOSPATRONIINTERHEREDITARIACORPORAPUENIANT· ID
QUODHOCHORDINEPFRAUDĒALIENATUMESSE CONSTITE
RITPOTESTAPATRONOUELFILIIS IPSIUSREUOCARI·
IIII DE TESTAMENTIS TESTAMENTUMFACEREPOSSUNT
MASCULIPOSTIMPLETUMQUARTUMDECIMUMANNUM
FEMINEPOSTDUODECIMUM SPADONES·EOTEMPORETESTA
MENTUM

TITULUS I.—DE CARBONIANO EDICTO.

Sent. 1. Si fratri puberi controversia fiat, au pro parte impuberis differri causa debeat, variatum est: sed magis est, ut differri non debeat.

Interpretatio. Si quis contra duos fratres, id est, unum puberem, cuius *a*etas curatorem habere potest, et alterum impuberem, causam habeat; si frater, qui senior est, *propter* [1] personam fratris iunioris, ne causam dicat, se voluerit excusare, ille, qui senior est, pro sua persona *vel causa* [2] respondere compellitur. Quod etiamsi curatorem non habeat, adhibere sibi cogetur; nam adultus se per personam pupilli penitus non excusat.

TIT. II.—DE BONIS LIBERTI.

Sent. 1. In bonis liberti prior est patronus quam filius alterius patroni. Itemque prior est filius patroni quam nepos alterius patroni.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Si libertus duos patronos heredes instituit *et* alter eorum vivo liberto moritur, is, qui superest, contra tabulas testamenti bonorum possessionem recte postulat.

Interpretatio. Libertus si duos patronos heredes scripserit, et unus ex ipsis patronis vivente liberto mortuus fuerit, ad illum patronum, qui superest, quod ambobus dimiserat, pertinebit.

Sent. 3. Libertorum hereditas in capita, non in stirpes dividitur, et ideo si unius patroni duo sint liberi, viriles id est aequales et alterius quatuor, singuli viriles, *id est* [3] aequales portiones habebunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Patronus vel patroni liberi ex parte dimidia heredes instituti aes alienum liberti pro portionibus exsolvere coguntur.

Interpretatio. Si liberto mortuo patronus vel patroni filii, secundum paginam testamenti in dimidia eius hereditate successerint, debitum liberti pro portionum suarum quantitate restituant.

TIT. III.—DE LEGE FABIANA.

Sent. 1. Ea, quae in fraudem patroni a liberto quoquo modo alienata sunt, Fabiana formula, tam ab ipso patrono, quam a liberis eius [4] revocantur.

Interpretatio. Si libertus aliqua ex bonis suis hoc animo alienaverit, ne ad patronum vel filios patroni inter hereditaria corpora perveniant, id, quod hoc ordine per fraudem alienatum esse constiterit, potest a patrono vel filiis ipsius revocari.

TIT. IV.—DE TESTAMENTIS.

Sent. 1. Testamentum facere possunt masculi post impletum quartum decimum annum, femin*a*e post duodecimum [5].

Sent. 2. Spadones eo tempore testamentum *(Sequitur textus pag. 409)*

---

[1] Palimp.: *pro.*
[2] Palimp. om. *vel causa.*
[3] Haenel add. *id est.*
[4] Haenel: *patroni.*
[5] Haenel add. *Interpretatione non eget.*

FACEREPOSSUNTQUOPLERIQ·PUBESCUNT IDESTANNOR
DECEMETOCTO S̄ INTERP N̄ INDZ K FILIUSFAMILIASQUIMILITAUIT
DECASTRENSIPECULIOTAMCOMMUNIQUAMPROPRIOIURETES
TAMENTUMFACEREPOTEST· CASTRENSEENIMPECULIUMESTQŌDIN
CASTRISADQUIRITURUELQUODPROFICISCENTIADMILITIAMDA
TUR STA INTP̄ NON INDZ K CECUSTESTAMENTUMFACEREPOTEST
QUIAACCIREPOTESTADHIBITOSTESTESETAUDIRESIBITESTIMO
NIUMPERHIBENTES STA INTP̄ N̄ INDZ K FURIOSUSTEMPOREINTER
MISSOFURORISTESTAMENTUMFACEREPOTEST STA INTP NON INDZ
V DEEUMCUIMORIBUSINTERDICITUR MORIB·BONISPER
PRETOREMINTERDICITURHOCMODOQUANDOTIBIBONAPATERNA
HABITAQ·NEQUITIATUADISPERDISLIBEROSQ·TUOSADEGESTATEM
PERDUCIS·OBHANCREMTIBIHABERECONMERCIO
ITEMDETESTAMENTIS K QUIABHOSTIB·CAPTUSESTTESTA
MENTUMQUASISERUUSFACERENONPOTEST SANEUALETTESTA
MENTUMIDQUODANTECAPTIUITATEMFACTUMEST SIREUERTA
TURIUREPOSTLIMINIIAUTSIIBIDEMDECIDATBENEFICIOLEGIS
CORNELIAEQUALEGEETIAMLEGITIMAETUTELAEHEREDITATISQ·
FIRMANTUR INTERP·QUIABHOSTIB·FUERITINCAPTIUITEPOSI
TUSQUIASERUUSESTNONPOTESTFACERETESTAMENTUM·SED
QUODTESTAMENTUMANTEFECITSIREDIERITIUREPOSTLIMINII·
UALETSIIBIDEMDEFECERITBENEFICIOLEGISCORNELIAEUALET
I NINSULAMRELEGATUSETINOPUSPUBLICUMADTEMPUSDAMNATUS
QUIARETINETCIUITATEMTESTAMENTUMFACERE ~~NON~~ POSSUNT
ETEXTESTAMENTOCAPERE INTERP QUIPROALIQUOCRIMINE
ADTEMPUSAUTININSULARELIGANTURAUTINMETALLUMDEPUTANTUR
QUIAPERPETUAMDAMPNATIONEMNONHABENTETTESTAMENTŪ
FACEREPOTESTETSIQUIDEIEXTESTAMENTORELICTUMFUERITOB
TINEBIT K PLURESQUĀSEPTEMADTESTAMENTUM ADHIBITI
NONNOCENT SUPERFLUAENIMFACTAPRODEESSEIURITANTUM
NOCERENONPOSSUNT S INTP NON INDZ K INADUERSACORPORIS
UALITUDINEMENTECAPTATUS·EODEMTEMPORETESTAMENTUM
FACERENONPOTESTETTESTAMENTISOLLEMNIAADHIBERI S̄ INTP N̄ INDZ
P RODIGUSRECEPTAUITAESANITATEADBONOSMORESREUER
SUSETTESTAMENTUMFACEREPOTESTETTESTAMENTISOLLEM
NIAADHIBERE S INTP NON INDZ K EXHISQUIADTESTAMENTUM
ADHIBENTURSIQUISUNTQUILATINENESCIANTUELNONINTELLE
GANT·TAMENSENTIANTCUIUSREIINTERSINT·ADHIBITINONUITI
ANTTESTAMENTUM· S INTP N̄ INDZ K CONDICIONŪDUOSUNTGENE
RA·UTENIMPOSSIBILISESTAUTINPOSSIBILISQ·PRERŪNATURAM
ADMITTIPOTEST·

facere possunt, quo plerique pubescunt, id est, annorum decem et octo [1].

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 3. Filiusfamilias, qui militavit, de castrensi peculio tam communi quam proprio iure testamentum facere potest. Castrense enim peculium est, quod in castris acquiritur vel quod proficiscenti ad militiam datur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Caecus testamentum potest facere: quia accire potest adhibitos testes et audire sibi testimonium perhibentes.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Furiosus tempore intermissi furoris testamentum facere potest.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. *Mulieri, quae luxuriose vivit, bonis interdici potest* [2].

TIT. V.—DE EO, CUI MORIBUS INTERDICITUR.

Sent. 1. Moribus bonis per praetorem interdicitur hoc modo:—Quando tibi bona paterna avitaque nequitia tua disperdis, liberosque tuos ad egestatem perducis: Ob hanc rem tibi ea re commercio*que interdico* [3].

TIT. VI.—ITEM DE TESTAMENTIS.

Sent. 1. Qui ab hostibus captus est, testamentum, quasi servus, facere non potest. Sane valet testamentum id, quod ante captivitatem factum est, si revertatur, iure postliminii: aut si ibidem decedat, beneficio legis Corneliae, qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmantur.

Interpretatio. Qui ab hostibus fuerit, in captivitate positus [4], quia servus est, non potest facere testamentum. Sane valet testamentum id quod ante captivitatem factum est si revertatur jure posttiminii, aut ibidem decedat, beneficio legis Corneliae *qua lege etiam legitimae tutelae hereditatesque firmantur* [5].

Sent. 2. In insulam relegatus et in opus publicum ad tempus damnatus, quia retinet civitatem, testamentum facere potest et ex testamento capere.

Interpretatio. Qui pro aliquo crimine ad tempus aut in insulam relegatur aut in metallum deputatur, quia perpetuam damnationem non habet, et testamentum facere potest et si quid ei ex testamento relictum fuerit, obtinebit.

Sent. 3. Plures quam septem ad testamentum adhibiti non nocent: superflua enim facta prodesse iuri tantum, nocere non possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. In adversa corporis valetudine mente captus eodem tempore testamentum facere non potest et testamenti solennia adhiberi [6].

Ista sententia interpretatione non eget.

Sent. 5. Prodigus recepta vitae sanitate, ad bonos mores reversus et testamentum facere potest et ad testamenti solemnia adhiberi.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. Ex his, qui ad testamentum adhibentur, si qui sunt, qui Latine nesciant vel non intelligant, tamen sentiant, cujus rei intersint, adhibiti non vitiant testamentum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 7. Conditionum duo sunt genera: aut enim possibilis est, aut impossibilis. *Possibilis est*, quae per rerum naturam admitti potest; *(Sequitur textus pag. 411)*

---

[1] Haenel: *anno decimo octavo.*

[2] Haec sententia fugit Palimpsestum caeterosque Breviarii codices, praeter Aurelianensem 207 et Parisienses 1403 et 1408, quibus ita profertur: *Mulier quae luxuriose vivit, bonis interdicatur.* Cuiacius eam, quam probat Haenel ac textui nostro inseruimus, correxisse ex lege 15, tit. XVIII, lib. X Theodosiani codicis, primus creditur. Sichardus omnino preatermisit. Codex itaque, in Palimpsestum refusus, unus est ex plurimis qui hac sententia minime aucti sunt.

[3] Palimp. om. *commercioque interdico.*

[4] Haenel: *captus fuerit.*

[5] Verba haec, quae Palimpsestus omittit, Haenel editione sua ingessit, ex sententiae textu literaliter fuerunt descripta, et probabiliter, non ab Alarici consultis sed a posterioribus scriptoribus. Hoc casu, non librario nostro, sed codici ab eo transcripto tribui deberetur omissio. Attamen quoniam verba supra addita extant in omnibus Breviarii editionibus et non desunt codicibus ab Haenel inspectis, quum iste nihil de eis notaverit, affirmare non audemus interpretationi sententiae hanc fuisse additionem a posterioribus scriptoribus seu librariis interiectam.

[6] Haenel om. *et testamenti solemnia adhiberi.*

INPOSSIBILISQUENONPOTEST QUARUMEXEUENTUALTERAEX
PECTATURALTERAINPOSSIBILISSUBMOUETUR INTERP SIALIQUIS
INTESTAMENTOSUO CONDICIONEMHEREDICONSTITUATQUAMPRI
USIMPLEATQUAMHEREDITATEMPRESUMAT MERITOADEAMINPLEN
DAMQUIAPOSSIBILISUIDETUREXSPECTANDUMTEMPUS EST UTNONPRE
SUMATURHEREDITASQUAMDIUCONDITIOINPLEATUR NAMSIINPOS
SIBILEALIQUIDHEREDIFUERITINIUNCTUMQUODINPLERIPENITUSNON
POTEST· TALISCONDICIOSTATIMSUBMOUENDAESTQUIANULLUM
SCRIPTOHEREDI INPEDIMENTUMFACIT K CONDICIONES
CONTRALEGESETDECRETAPRINCIPUMUELBONOSMORESADS
CRIBTAENULLIUSSUNTMOMENTI· UELUTISIUXOREMNONDUXE
RIS SIFILIOSNONSUSCEPERIS· SIHOMICIDIUMFECERIS AUTLAR
BALIHABITUPROCESSERIS· ETHISSIMILIA· ST INTP N INDG
QUOTIENS NONADPARETQUISITHERESINSTITUTUS INSTITUTIO
NONUALET· QUODUENITSITESTATORPLURESAMICOSUNIUSNO
MINISHABEAT· INTERP QUOTIENSINTESTAMENTOQUISIT (EUIDENTER)
HERESSCRIPTUS NONEXPRIMITURNULLAFIRMITASESTHERE
DIS· NAMSIEUIDENTERTESTATORIAMICIPLURESUNONOMI
NENUNCUPENTUR· DEBETTESTATORQUEMDEILLISHEREDEM
ADPELLATREB· EUIDENTIB· DECLARARE· K HEREDESAUTINS
TITUTIAUTSUBSTITUTIDICUNTUR· INSTITUUNTURPRIMOGRA
DUSUBSTITUUNTURSECUNDOUELTERTIOSCRIPTI
INTERP QUITESTAMENTAFACIUNTSICUTINSTITUERE
HEREDES· ITAETSUBSTITUEREPOSSUNT· NAMQIPRIMOGRADU
QUOHEREDESSCRIPTISUNTINSTITUTIAPPELLANTUR· QUISE
CUNDOSUBSTITUTIQUITERTIOSCRIPTIUOCANTUR· QUIAUS
QUEADTERTIUMGRADUMHEREDESSUBSTITUEREPROTESTATO
RISUOLUMTATEPERMISSUMEST HOCESTUTSECUNDUMUOLUN
TATEMTESTATORISITASUBSTITUTIOHORDINATASERUETUR
EATAMENRATIONEUTSICUTCONMITTITURFIDEIHEREDITAS
DEFUNCTIABINSTITUTOADSUBSTITUTUMUALEATPUENIRE
SUBSTITUERE QUISETPUREETSUBCONDITIONEPOTESTETTAM
SUISQUAMEXTRANEISTAMPUBERIB· QUAMINPUBERIBUS.
INTERP. SUBSTITUTIOETPUREIDESTSINECONDICIONE
FIERIPOTEST· HOCESTCUMADSUBSTITUTUMHEREDITASPUENE
RITADTERTIUMHEREDEMNONDEBEATPUENIRE· SUBCONDICIONE
AUTEMITAQUISSUBSTITUETUR. UTCUMILLEMORTUUSFUERIT
ADTERTIUMHEREDEMIDESTSCRIPTUMHEREDITASQESTABEODE
TENTAPUENIAT· QUETAMENSUBSTITUTIONE STATIMINSU OS.
HEREDITASSICQUIBUS QUEFUITTESTATORINUNCSERIT HS

impossibilis, q*u*a*e* non potest: quarum ex eventu altera ex*s*pectatur, altera impossibilis submovetur.

Interpretatio. Si aliquis in testamento suo conditionem heredi constituat, quam prius impleat, quam hereditatem pr*a*esumat, merito ad eam implendam, quia possibilis videtur, exspectandum tempus istud est, ut non pr*a*esumatur hereditas, quamdiu conditio impleatur. Nam si impossibile aliquid heredi fuerit iniunctum, quod impleri penitus non potest, talis conditio statim submovenda est; quia nullum scripto heredi impedimentum facit.

Sent. 8. Conditiones contra leges et decreta principum vel bonos mores adscriptae nullius sunt momenti: Veluti,—si uxorem non duxeris, si filios non susceperis, si homicidium feceris, aut *si* larvali habitu processeris,—et his similia.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 9. Quoties non apparet, qui*s* sit heres institutus, institutio non valet: quod *e*venit, si testator plures amicos unius nominis habeat.

Interpretatio. Quoties in testamento evidenter, qui sit heres scriptus, non exprimitur, nulla firmitas est heredis: nam si evenit, *ut* [1] testatori amici plures uno nomine nuncupentur, debet testator, quem de illis heredem appellat, rebus evidentibus declarare.

Sent. 10. Heredes aut instituti aut substituti dicuntur. Instituuntur primo gradu; substituuntur secundo vel tertio scripti.

Interpretatio. Qui testamenta faciunt, sicut instituere heredes, ita et substituere possunt. Nam qui primo gradu heredes scripti sunt, instituti appellantur: qui secundo, substituti: qui tertio, scripti vocantur: quia usque ad tertium gradum heredes substituere pro testatoris voluntate permissum est, hoc est, ut secundum voluntatem testatoris ita substitutio ordinata servetur: ea tamen ratione, ut, sicut committitur fidei *heredis, sic quibuscumque verbis testator iniunxerit*, hereditas defuncti ab instituto ad substitutum valeat pervenire [2].

Sent. 11. Substituere quis et pure et sub conditione potest: et tam suis, quam extraneis; tam puberibus, quam impuberibus.

Interpretatio. Substitutio et pure, id est, sine conditione fieri potest: hoc est, *ut* [3], quum ad substitutum hereditas pervenerit, ad tertium heredem non debeat pervenire. Sub conditione autem ita quis substituitur, ut, quum ille mortuus fuerit, ad tertium heredem, id est, scriptum, hereditas, quae est ab eodem tenta, perveniat. Quae tamen *substitutio tam in suos*

---

[1] Haenel add. *ut*.

[2] Loco verborum quae supra inserimus, in Palimpsesto legitur: *ut sicut committitur hereditas defuncti ab instituto ad sustitutum valeat pervenire.* Sed lectionem textui additam magis rectam et genuinam credimus. Praeterea librarius qui absentiam verborum suo proprio loco non animadverterat, ad finem ipsius sententiae interpretationis, verba antea omissa inveniens, eadem interiecit cum sigla *h. s.*, licet ibidem sensu careant. Nos autem textum Haenelis sequimur, dum nullam varietatem hoc in loco ipse invenit.

[3] Palimp. om. *ut*.

heredes quam in alienos et tam inpuberes quam in inpuberes fieri
potest hoc est et in pupillis et in adultis. K In quod uult unci
as testator hereditatem suam diuidere potest. In pleto asse sine
parte heredis instituti ad prioris assis semissem aequis por
tionibus ueniunt. Interp. In quod uult uncias testator assem su
um p diuersos heredes diuidere potest. Ut faciat si uoluerit et
quindecim et uiginti uncias et in maiori numero aut certe si
uoluerit et in minori numero potest hoc est aut septem aut nouem
quod uoluerit in minori huius modi uncias facere potest Si uero duo
decim uncias inpleuerit id est totum assem in testamento suo
et postmodum alteri dicat ille heres mihi esto et non dicat in qod
uncias quia nihil impleto asse in hereditate remansit. Illi qui in
duodecim uncias heredes nominatim instituti sunt medietatem
tollunt et medietatem ille qui post inpletum assem heres est pos
terior sine portione aliqua nominatus. Quod si heredes institutu
in duodecim uncias inueniantur et postmodum heredē his uer
bis testator instituat ut dicat ex reliqua parte ille heres mihi
esto ei qui sic institutus est nihil debetur quia inpleto asse ni
cil quod ei testator reliquerit dignoscitur remansisse K Seruus ali
enus cum libertate heres institutus sit institutionem nōin
infirmat sed libertas ut alieno superuacue data uideretur.
Interp. Si seruum alienum aliquis data ei libertate heredē ins
tituerit institutio quidem facta ualebit sed libertas alie
no seruo data ualere non poterit K Filio et extraneo eqīs
partib heredib institutis si preterita adcrescat tantum suo
aduocauit quantum extraneo Si uero duo sint filii instituti
suis tertiam extraneis dimidiā tollit Interp Si quis filium suū
et extraneum aequis partib testamento scribat heredes filia
pretermissa tantum de portione germani sui quantū de extraneis
reuocauit Si uero duo filii fuerint heredes scripti filia preter
missa duob fratrib tertiam tollit et extraneis dimidiam
Talis posthumorū institutio si qui post mortē meā nati fuerint here
des sunto si uiuo eo nascantur rumpunt testamentum.
Interp Si pater moriens in testamento suo scien̄ uxorem
pregnantem se habere ita scribat ut si qui filii post mortem
ipsius nati fuerint heredes sint Nam si post testamen
tum uiuo patre nati fuerint et testamentū paterno mu
tauerit rumpent testamentum. K Nepos postumus qui
in locum patris succedere potest. ab auo aut heres institu
endus est. aut nominatim exheredi tandus est ne cagnoscen
do rumpat testame ntū Fin p ñ. indg

heredes [1] quam in alienos, et tam puberes, quam impuberes, fieri potest: hoc est et in *pupillos* et in *adultos* [2].

Sent. 12. In quot vult uncias, testator hereditatem suam dividere potest. Impleto asse, sine parte heredes instituti ad prioris assis semissem aequis portionibus veniunt.

Interpretatio. In quot vult uncias, testator assem suum per diversos heredes dividere potest, ut faciat, si voluerit, et quindecim et viginti uncias et in maiori numero: aut certe si voluerit, et in minori numero [3] potest, hoc est, aut septem aut novem *aut* quot voluerit in minori hujusmodi uncias facere potest. Si vero duodecim uncias impleverit, id est, totum assem, in testamento suo, et postmodum alteri dicat:—Ille heres mihi esto,—et non dicat, in quot uncias; quia nihil impleto asse in hereditate remansit, illi, qui in duodecim uncias heredes nominatim instituti sunt, medietatem tollunt et medietatem ille, qui post impletum assem heres est posterior sine portione aliqua nominatus. Quod si heredes instituti in duodecim uncias inveniantur et postmodum heredem his verbis testator instituat, ut dicat:—ex reliqua parte ille heres mihi esto,—ei, qui sic institutus est, nihil debetur: quia impleto asse nihil, quod ei testator reliquerit, dignoscitur remansisse.

Sent. 13. Servus alienus cum libertate heres institutus institutionem non infirmat: sed libertas, ut alieno, supervacue data videtur.

Interpretatio. Si servum alienum aliquis data ei libertate heredem instituerit, institutio quidem facta valebit: sed libertas alieno servo data valere non poterit.

Sent. 14. Filio et extraneo aequis partibus heredibus institutis, si praeterita accrescat, tantum suo avocabit, quantum extraneo. Si vero duo sint filii instituti, suis tertiam, extraneis dimidiam tollit.

Interpretatio. Si quis filium suum et extraneum aequis partibus testamento scribat heredes, filia praetermissa tantum de portione germani sui, quantum de extraneis revocabit. Si vero duo filii fuerint heredes scripti, filia praetermissa duobus fratribus tertiam tollit et extraneis dimidiam.

Sent. 15. Talis *est* [4] posthumorum institutio:—si qui post mortem meam [5] nati fuerint heredes sunto.—Si vivo eo nascantur, rumpunt testamentum.

Interpretatio. Si pater moriens in testamento suo, sciens, uxorem praegnantem se habere, ita scribat:—ut si qui filii post mortem ipsius nati fuerint, heredes sint—; *si post mortem patris nati fuerint, valeat testamentum.* Nam si post testamentum vivo patri nati fuerint, et testamentum pater non mutaverit, rumpent testamentum.

Sent. 16. Nepos posthumus, qui in locum patris succedere potest, ab avo aut heres instituendus est, aut nominatim exheredandus est, *ne agnascendo* [6] rumpat testamentum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

---

[1] Palimp.: *substitutione statim in suos heredes.*
[2] Palimp.: *pupillis... adultis.*
[3] Haenel om. *numero.*
[4] Palimp. om. *est.*
[5] Haenel add. *posthumi.*
[6] Palimp.: *nec agnoscendo.*

Quis semel constituit ad se hereditatem ptinere hac se eius reb· inmiscuit repudiare eam nō potest etiam si damnosa sit INT N INDG
VI AD SENATUS CONSULTO SILANIANO hereditas eius qui a familia occisus esse dicitur ante habitam questionē adiri nō potest neq· bonorū possessio postulari INTERP Quicumq· a familia sua occisus fuerit hereditas illius ab heredib· adiri nō potest nisi prius de familia sua questio fuerit uentilata et mors occisi fuerit uindicata

Occisus uidetur nō tantū qui per uim aut per cedem interfectus est uel iugulatus precipitatus sed et his qui ueneno necatus dicitur. honestati enim heredis conuenit qualēcūq· mortē testatoris inultam non pretermittere INTP N INDG.

Domino occiso de ea familia questio habenda est q· intra tectum fuerit uel certe extra tectum cū dn̄o eodem tempore quo occidebatur· st̄a INTP NON INDIGT K Qui occisus dicitur si constet eum sibi quoquo modo manus intulisse de familia eius questio non est habenda nisi forte prohibere potuit nec prohibuit ST INTP N INDG K Neroniano senatus consulto cauetur ut occisa uxore etiā de familia uiri questio habeatur id q· iuxta uxoris familiā obseruatur si uir dicatur occisus. INTP NON INDG

Serui qui sub eodem tecto fuerint ubi dn̄s peribetur occisus et torquentur et puniuntur et testamento occisi manumissi sint sed et hi torquentur qui cū occiso in itinere fuerunt INTP NON INDG K Serui de proximo si cum possint ferre auditis clamorib· auxilium dn̄o nō tulerint puniuntur INTP NON INDG K Seruos qui in itinere circūdatum a latronib· dn̄m p fugā deseruerunt adprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit INTP NON INDG K Habetur de familia questio et si heres testatorem occidisse dicatur nec interest si extraneus an ex liberis sit INTP NON INDIG

Omnib· qui contra uoluntatem defuncti faciunt ut indignis aufeRatur hereditas si nihil testamento in fraudē legis fuerit actum INTERP heres scriptus qui aliquid contra ultimam defuncti fecerit uoluntatem ut indigno auferatur hereditas si tamen nihil contra leges in eius testamento fuerit conprehensum. K Siue falsum siue ruptum siue inrritum dicatur esse testamentum salua eorum disceptatione scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat ST INTP NON INDIGIT

Sent. 17. Qui semel constituit, ad se hereditatem pertinere, ac se eius rebus immiscuit, repudiare eam non potest, etiamsi damnosa sit.

Interpretatione non indiget.

TIT. VII.—AD SENATUSCONSULTUM SILANIANUM.

Sent. 1. Hereditas eius, qui a familia occisus esse dicitur, aute habitam questionem adiri non potest, neque bonorum possessio postulari.

Interpretatio. Quicumque a familia sua occisus fuerit, hereditas illius ab heredibus adiri non potest, nisi prius de familia sua qu*a*estio fuerit ventilata et mors occisi fuerit vindicata.

Sent. 2. Occisus videtur, non tantum qui per vim aut per c*a*edem interfectus est, vel*ut* [1] iugulatus *aut* praecipitatus: sed et is, qui veneno necatus dicitur: honestati enim heredis convenit, qualemcunque mortem testatoris inultam non pr*a*etermittere.

Interpretatione non indiget.

Sent. 3. Domino occiso, de ea familia qu*a*estio habenda est, quae intra tectum fuerit vel certe extra tectum cum domino eodem tempore, quo occidebatur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 4. Qui occisus dicitur, si constet, eum sibi quoquo modo manus intulisse, de familia eius qu*a*estio non est habenda: nisi forte prohibere potuit nec prohibuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Neroniano Senatusconsulto cavetur, ut occisa uxore etiam de familia viri qu*a*estio habeatur: id*em*que *ut* iusta uxoris familiam observetur, si vi dicatur occisus.

Interpretatione non indiget.

Sent. 6. Servi, qui sub eodem tecto fuerint, ubi dominus per*h*ibetur occisus, et torquentur et puniuntur, et*si* testamento occisi manumissi sint. Sed et hi torquentur, qui cum occiso in itinere fuerunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 7. Servi de proximo si, quum possint ferre, auditis clamoribus auxilium domino non tulerint, puniuntur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 8. Servos, qui in intinere circumdatum a latronibus dominum per fugam deseruerunt, apprehensos et torqueri et summo supplicio affici placuit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 9. Habetur de familia qu*a*estio, et si heres testatorem occidisse dicatur: nec interest, si extraneus, an ex liberis sit.

Interpretatione non indiget.

Sent. 10. Omnibus, qui contra voluntatem defuncti faciunt, ut indignis auferatur hereditas, si nihil testamento in fraudem legis fuerit actum.

Interpretatio. Heres scriptus, qui aliquid contra ultimam defuncti fecerit voluntatem, ut indigno auferetur hereditas, si tamen nihil contra leges in eius testamento fuerit comprehensum.

Sent. 11. Sive falsum, sive ruptum, sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione, scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat.

Ista sententia interpretatione non indiget.

---

[1] Palimp.: *vel.*

FUNDO LEGATO CUM MANCIPIIS ET PECORIB· ET OMNI INSTRUMEN
TO RUSTICO ET URBANO PECULIUM ACTORIS ANTE TESTATOREM
DEFUNCTI SI EX EODEM FUNDO FUERIT MAGIS PLACET AD LEGATARI
UM PTINERE *ITA UT INTERP N INDIGET* K ACTOR UEL COLONUS EX IS
ALIŨ FUNDO IN EODEM CONSTITUTUS QUI CUM OMNI INSTRU
MENTO LEGATUS ERAT AD LEGATARIUM NON PERTINET NISI
EUM AD USE EIUS FUNDI TESTATOR UOLUERIT PTINERE· *INTP N IND*
ADIUNCTIONES QUAS FUNDO LEGATO TESTATOR EX DIUERSIS EMPTIONI
B· ADPLICAUERAT LEGATARIO CEDERE PLACUIT *IT INTP NON INDIG*
K INSTRUCTRUCTO PREDIO LEGATO FABRI FERRARII ITEM LIGNA
RII PUTATORES ET QUI INSTRUENDI FUNDI GRATIA IBIDEM MO
RABANTUR LEGATO CEDUNT *INTERP N INDIG* K INSTRUCTO
FUNDO LEGATO LIBRI QUOQ· ET BIBLIOTECAE Q· IN EODEM FUNDO
SUNT LEGATO CONTINEBUNTUR· *INTP N INDIG* K SERUO IS
TUDENDI GRATIA EX EODẼ FUNDO QUI CUM MANCIPIIS FUE
RAT LEGATUS ALIO TRANSLATUM AD LEGATARIUM PLACUIT PER
TINERE INTEP SI ALIQUIS AGRUM CUM MANCIPIIS LEGATUM
RELIQUERIT QUICUMQ· EX INDE DISCENDI ARTIFICII CAUSA
ALIBI TRANSLATUS FUERIT INTER ALIA EIUS FUNDI MANCIPIA
AD LEGATARIUM PERTINEBIT K FUNDO ITA UT POSSEDE
RAT LEGATO MANCIPIA TAM URBANA QUAM RUSTICA · ITEMQ·
AURUM ET UESTES QUE EODEM TEMPORE IN FUNDO COMPRE
HENDUNTUR · AD LEGATARIUM PERTINENT *INTP NO INDIG*
PASCUARIAQ· POSTEA CONPARATA AD FUNDUM LEGATUM TES
TATOR ADIUNXERAT SI EIUS ADPELLATIONE CONTINEANTUR
AD LEGATARIUM PERTINET *ITA INTP NON INDG* K QUID
QUID IN EADEM DOMO QUAM INSTRUCTAM LEGAUIT PATER FAMI
LIAS PERPETUO INSTRUENDI SE GRATIA HABUIT LEGATARIO
CEDIT· *ITA INTP N INDIG* K INSTRUCTA DOMO LEGATA EA LE
GATA CONTINENTUR QUIB· DOMUS MUNITIOR UEL TUTA AB INCEN
DIO PRESTATUR TEGULAE SPECULARIA· ET UELA LEGATAE CON
TINEBUNTUR· ITEM HERAMENTA LECTI· CULCITAE· PULUINI
SUBSELLIA CATEDRAE· MENSAE· ARMARIA· DELFICE· PELUES CONCHE
AQUIMANILIA CANDELABRA· LUCERNAE· ET SIMILIA QUA CUM
QUE MATERIA EXPRESSA *IT INTP NON INDIGIT* K DOMO LEGATA
BALNEUM EIUS QUOD PUBLICAE PREBETUR NISI ALIAS SEPARETUR
LEGATO CEDUNT *STA INTP NON INDG* K DOMO CUM OMNI IURE SUO
SICUT INSTRUCTA EST LEGATA URBANA FAMILIA· ITEM ARTIFI
CES ET UESTIARII ET ZETARII ET AQUARII IDEM DOMUI
SERUIENTES LEGATO CEDUNT· *STA INTP NON INDIGIT*

(Sententiae 12, 13, 14, 15, desiderantur.) [1]

TIT. VIII.—*DE LEGATIS.*—*(15 Sententiae.)*. . . . .

TIT. IX.—*DE USUFRUCTU.*—*(Sententiae 1 ad 30.)* . . . .

Sent. 31. Fundo legato cum mancipiis et pecoribus et omni instrumento rustico et urbano, peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 32. Actor vel colonus ex alio fundo in eodem constitutus, qui cum omni instrumento legatus erat, ad legatarium non pertinet: nisi eum ad ius eius fundi testator voluerit pertinere.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 33. Adiunctiones, quas fundo legato testator ex diversis emtionibus applicaverat, legatario cedere placuit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 34. Instructo pr*a*edio legato, fabri ferrarii, item tignarii, putatores et qui instruendi fundi gratia ibidem morabantur, legato cedunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 35. Instructo fundo legato, libri quoque et bibliot*h*ecae, quae in eodem fundo sunt, legato continebuntur.

Interpretatione non indiget.

Sent. 36. Servum studendi gratia ex eodem fundo, qui cum mancipiis fuerat legatus, alio translatum ad legatarium placuit pertinere.

Interpretatio. Si aliquis agrum cum mancipiis per legatum reliquerit, quicumque exinde discendi artificii causa alibi translatus fuerit, inter alia eius fundi mancipia ad legatarium pertinebit.

Sent. 37. Fundo ita, ut possederat, legato, mancipia, tam urbana quam rustica, itemque aurum et vestes, qu*a*e eodem tempore in fundo comprehenduntur, ad legatarium pertinent.

Interpretatione non indiget.

Sent. 38. Pascuaria [2], quae postea comparata ad fundum legatum testator adiunxerat, si eius appellatione contineantur, ad legatarium pertinet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 39. Quidquid in eadem domo, quam instructam legavit paterfamilias, perpetuo instruendi se gratia habuit, legatario cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 40. Instructa domo legata, ea legato continentur, quibus domus munitior vel tuta ab incendio pr*a*estatur: tegulae, specularia et vela legato continebuntur: item aeramenta, lecti, culticae, pulvini, subsellia, cat*h*edrae, mensae, armaria, delphica*e*, pelves, conch*a*e, aquimanilia, candelabra, lucernae et similia, quacumque materia expressa.

Interpretatio. *Hic de domus conversatione, non de villa dicit* [3].

Sent. 41. Domo legata, balneum eius, quod publice pr*a*ebetur, nisi alias separetur, legato cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 42. Domo cum omni iure suo, sicut instructa est, legata, urbana, familia, item artifices et vestiarii et zetarii et aquarii, *e*idem domui servientes, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

---

[1] Deperdita sunt folia, complexa quatuor sententias huius tituli, integrum tit. VIII, quindecim sententias continentem, et triginta priores sententias tituli IX.

[2] Haenel: *Pascua.*

[3] Palimp.: *Ista interpretatione non indigent;* quo etiam pacto se habent vetustiores codices atque Bouchardus. Sed Sichardus, Cuiacius, Haenelque hanc interpretationem addunt: *Hic de domus conversatione, non de villa dicit,* id est de instructa domo. Hanc porro interpretationem sequiore tempore additam fuisse censemus quoniam in ea non explanatur neque aliis verbis textus repetitur sed tantum solvitur dubium an quod de rebus instructae domus legato contentis dicitur, dicatur etiam *de villa* legata qua supra scriptae res continentur. Haec autem quaestio potius commentarii, quam textus legalis, colorem habet.

Omnib· q· in domo sunt legatis cautiones debitorum
rationesq· seruorũ legato cedunt st interp ñ indig
Mobilib· legatis aurum uel argentum nõ debetur nisi
de hisquoq· manifeste sensisse testatore possit hos
tendi· sta intp̃ non indg̃ K Instrumento cauponio
legato ea debentur q· in cauponis usum parata sunt ue
lut uasa in qib· uinum defunditur scaria qõq· et pocula
uasa debentur· Sane ministeria earum rerum legato
de medicis — non cedunt· sta intp̃ non indg̃ K Instrumento medici
legato colliria et inplastra et adparatus omnis confi
ciendorum medicamentorum itemq· ferramenta
de pictorib· — legato cedunt sta intp̃ non indg̃ K Instrumento pictoris
legato colores penicilli· cauteria· et temperando
rum colorum uasa debentur intp̃ ñ indig

Pistoris instrumento legato cribra asini molae
et serui qĩ pistrinum exercent item machinae qib· farinae
subiguntur legato cedunt sta intp̃ ñ indg̃ K Instru
mento balneatorio legato balneatores ipsi et scã
na et hipodia fistulae miliaria et epistomia rotae
aquariae· iumenta quoq· qib· ligna deferuntur lega
to cedunt· sta interp ñ indg̃ K Instrumento piscatoris
legato retia et nassae et fuscinae et nauiculae
hami quoque et cetera eiusmodi usib· destinata de
bentur sta intp ñ indg̃ K Superlectile legata
capsae armaria non solum librorum aut uestes po
nendae gratia parata sint debentur sed et bissina
et cristallina et argentea et uitrea uasa tam escaria
quam pocularia et uestes stratoriae legato cedunt· intp ñ indg

Uillis uel agris separatim legatis alterum altero
cedit interp̃ Si quis per testamentum cuicumque
legati titulo agrum reliquerit et uillam reliquisse
uidetur· Si uero uillam reliquerit et agrum reliquisse
cognoscitur K Seruis oblegẽ legatis ancillae qõq·
debentur nõ item serui legatis ancillis sed ancillarum
appellatione tam uirgines quam seruorum pueri con
tinentur scilicet exceptis qui fiduciae date sunt·
interp̃ Serui legati titulo dimissi tam pueri quam an
cillae debentur quia masculorum appellatione etiam
feminae continentur ancillis uero legatis serui
non continentur ancillarum autem appellatione

Sent. 43. Omnibus, quae in domo sunt, legatis, cautiones debitorum rationesque servorum legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 44. Mobilibus legatis, aurum vel argentum non debetur; nisi de his quoque manifeste sensisse testatorem possit ostendi.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 45. Instrumento cauponio legato, ea debentur, quae in cauponis usum parata sunt: velut vasa, in quibus vinum defunditur: *e*scaria quoque et pocula vasa debentur. Sane ministri earum rerum legato non cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 46. Instrumento medici legato, collyria et implastra [1] et apparatus omnis conficiendorum medicamentorum, itemque ferramenta legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 47. Instrumento pictoris legato, colores, penicilli, cauteria et temperandorum colorum vasa debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 48. Pistoris instrumento legato, cribra, asini, molae, et servi, qui pistrinum exercent, item machinae, quibus farinae subiguntur, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 49. Instrumento balneatorio legato, balneatores ipsi et scamna et hypodia, fistulae, miliaria et epistomia, rotae aquariae, iumenta quoque, quibus ligua deferuntur, legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 50. Instrumento piscatoris legato, *et* retia et nassae et fuscinae et naviculae; ham quoque et cetera eiusmodi usibus destinata debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 51. Supellectile legata, capsae, armaria, non solum librorum, aut vestes *quae* [2] ponendae gratia parata sint, debebuntur, sed et byssina et crystallina et argentea et vitrea vasa, tam escaria, quam pocularia et vestes stratoriae, legato cedunt.

Interpretatione non indiget.

Sent. 52. Villis vel agris separatim legatis, alterum alteri cedit.

Interpretatio. Si quis per testamentum cuicumque legati titulo agrum reliquerit, et villam reliquisse videtur. Si vero villam reliquerit, et agrum reliquisse cognoscitur.

Sent. 53. Servis ob legem [3] legatis, ancillae quoque debentur: non item servi, legatis ancillis. Sed ancillarum appellatione tam virgines quam servorum pueri continentur; *iis* [4] scilicet exceptis, quae fiduci*ae* dat*ae* sunt.

Interpretatio. Servi*s* legati titulo dimissi*s*, tam pueri quam ancillae debentur; quia masculorum appellatione etiam feminae continentur Ancillis vero legatis, servi non continentur. Ancillarum autem appellatione *(Sequitur textus pag. 421)*

---

[1] Haenel: *emplastra.*
[2] Palimp. om. *quae.*
[3] Haenel om. *ob legem.*
[4] Palimp. om. *iis.*

TAMUIRGINESQUAMPUBERES UELINPUBERESACCIPIENDISUNT·
EXCEPTISQ·TESTATORLOCOPIGNERISPOSUERIT· K SERUIS
ADMANUENSIBUSLEGATIS OMNESQUIEXCONUERSATIONEHUR
BANAETINMINISTERIOFUERUNTDEBENTUR NISIEXHISALIQUI
PERPETUOADOPUSRUSTICUMTRANSFERANTUR· S INTP NONINDT
K VENATORESSERUIUELAUCUPESANINTERHURBANAMINISTERIA
CONTINEANTUR DUBIUMREMANSIT· ETIDEOUOLUMTATISEST
QUESTIOTAMEN SIINSTRUENDARUMCOTIDIANARUMEPULARUM
GRATIAHABENTURDEBENTUR· S INTP NO INDT K MULIONES
ETINSTITUTORESINTERURBANAMINISTERIACONTINENTUR
ITEMOBSENATORES ETUESTIARII ETCELLARARII ETCUBICULARII
ETARCARII· ETCOCI ETPLACENTARII TONSORES ETPISTORESLEC
TICARII S INTP N INDT K PECORIB·LEGATISQUADRUPEDES
OMNESCONTINENTURQUEIGREGATIMPASCUNTUR· S INTP N INDT
IUMENTISLEGATISBOBESNONCONTINENTUR· AEQUISUEROLEGA
TISAEQUASQUOQ·PLACUITCONTINERI OUIB·AUTEMLEGATIS
AGNINONCONTINENTUR NISIANNUALESSINTGREGEOUIULEGATO
ARIETESAETIAMCONTINENTUR S INTP NONINDT AUIBUS
LEGATISANSERES·FASIANI GALLINAE ETAUIARIADEBEBUNTUR
ANFASIANARII ETPASTORESANSERUM UOLUMTATISESTQUES
TIO S INTP NONINDT K DULCIBUSLEGATIS SAPADEFRUTUMULSO
DULCEAETIAMUINUPALMAECARICAEUBAEPASSAEDEBEBUNTUR
SEDINHOCQUOQ·UOLUMTATISESTQUESTIOQ·ETINSPECIEPOMO
RUMCONPREHENDIPOSSUNT S INTP N INDT K FRUGIBUS
LEGATISTAMLEGUMINAQUAMHORDEUMETTRITTICUM·
CONTINENTUR S INTP N INDT K UESTESLEGATAEACCE
DUNTQ·EXLANAETLINOTEXTASUNT· ITEMSIRICA·ETBUMBU
CINAQ·TAMINDUENDI UELOPERIENDI· CINGENDI·STERNENDI
INIICIENDICAUSAPARATASUNT PELLESQUOQ·INDUCTURIAECON
TINEBUNTUR· S INTP NONINDT · UESTESUIRILESLEGATAE
EATANTUMDEBEBUNTURQ·ADHUSUMUIRILEMSALUOPUDORE
UIRILITATISADTINET· STRAGULAQUOQ·HUICLEGATOCEDUNT S INTP N IND
MULIEBRIUESTELEGATAOMNIAQ·ADHUSUMMULIEBREMSPECTANT
DEBEBUNTUR· S INTP N INDT K LANALEGATASIUESUCIDA
SIUELOTASITSIUEPECTINATASIUEUERSICOLORISLEGATO
CEDIT S INTP N INDT K ·PURPURAUEROETSTAMENSUP
TILEMQ·NOMINENONCONTINENTUR· S INTP NONIND
MUNDOMULIEBRILEGATOEA … CEDUNTQ·MUNDIORMU
LIERLATIORQ·EFFICITUR … UELUTSISPECULUMCON
CESITULIITEMBUXIDES … UNGUENTUMETUASA

tam virgines quam puberes vel impuberes accipiendae sunt, exceptis, quas testator loco pignoris posuerit.

Sent. 54. Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ex conversatione urbana et in ministerio fuerunt, debetur: nisi ex his aliqui perpetuo ad opus rusticum transferantur [1].

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 55. Venatores servi vel aucupes an i*n*ter urbana*m* ministeria contineantur, dubium remansit: et ideo voluntatis est qu*a*estio. Tamen si instruendarum quotidianarum epularum gratia habentur, debentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 56. Muliones et institores inter urbana ministeria continentur: item obsonatores et vestiarii et cellararii et cubicularii et arcarii et coqui, et placentarii, tonsores, pistores, lecticarii et stabularii.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 57. Pecoribus legatis, quadrupedes omnes continentur, qu*a*e gregatim pascuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 58. Jumentis legatis, boves non continentur. Equis vero legatis, equas quoque placuit contineri. Ovibus autem legatis, agni non continentur, nisi annuales sint.

Interpretatione non eget.

Sent. 59. Grege ovium legato, arietes etiam continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 60. Avibus legatis, anseres, phasiani, gallinae et aviaria, debebuntur. An [2] phasianari et pastores anserum, voluntatis qu*a*estio est.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 61. Dulcibus legatis, sapa, defrutum, mulsum, dulce etiam vinum, palmae, caricae, uvae passae debebuntur. Sed in hoc quoque voluntatis est qu*a*estio: quia et in specie pomorum comprehendi possunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 62. Frugibus legatis, tam legumina quam hordeum et triticum continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 63. Vestes legata, ea cedunt, quae ex lana et lino texta sunt: item serica et bombycina; quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi iniiciendique causa parata sunt. Pelles quoque indutoriae continebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 64. Veste virili legata [3], ea tantum [4] debebuntur quae ad usum virilem, salvo pudore virilitatis [5] attine*n*t. Stragula quoque huic legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 65. Muliebri veste legata, omnia, quae ad usum muliebrem spectant, debebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 66. Lana legata, sive succida, sive lota sit, sive pectinata, sive versicoloris legato cedit.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 67 [6]. Purpura vero et stamen supellexque *hoc* [7] nomine non continentur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 68. Mundo muliebri legato, ea cedunt, per quae mundior mulier latiorque efficitur: velut speculum, conchae, situli: item buxides, unguenta et vasa, *(Sequitur textus pag. 423)*

---

[1] Hoc loco Sichardus addidit, *Servis amanuensibus legatis, omnes, qui ad manum serviunt, debebuntur.* Sed hanc quam putat Haenel fuisse interpretationem pauci codices prae se ferunt eamque diffitentur Bouchardus et Cuiacius. At neque Haenel dicit unde eam excerpserit, aut quibus codd. verba illa insunt interpretationis loco.

[2] Palimp.: *Vestes viriles legatae.*

[3] Haenel add. *autem.*

[4] Haenel add. *modo.*

[5] Haenel om. *virilitatis.*

[6] Palimp.: *suptilemque.* Sententia haec ad 65 pertinet, apud Sichardum, Cuiacium et Haenel. Sed codices et Bouchardus nostro Palimpsesto congruunt.

[7] Haenel add. *hoc.*

In qib. ea sunt. Item sellae balneres. et cetera huiusmodi S int p n ind g

Ornamentis legatis ea cedunt p quae ornatior mulier effici
tur uel ueluti anuli catene reticuli et cetera quib. collo
uel capite uel manib. mulieres ornantur S int p non indg

Argento legato masse tantummodo debebuntur.
uasa enim q. pro (prio) nomine separantur legato non cedunt
quia nec lana legata uestimenta debebuntur S int p n ind

Vasis argenteis legatis ea omnia continentur qua ca
pacitate alicui preparata sunt. et ideo tam potatoria
scaria. Item ministeria omnia debebuntur. ueluti orcio
li lances patinae. piperataria. cochlaria quoq. Itemq.
trulle calices sciffi et his similia S ta int p non indg

Libris legatis tam carthe uolumina uel membranae et filli re
continentur codices quoq. debebuntur. librorum
enim appellatione non uolumina cartarum sed scrip
ture modus q certo fine concluditur estimatur. S int p n ind

Auro legato gemmae quoq. inclusae Itemq. margaritae.
zmaragdi legato cedunt sed magis est uoluntatis
esse questionem. Infectum enim aurum debetur fac
tum h ornamentorum genere continentur. sta spe
cies In inferiori parte hu titulus per se et euidenter expres
sa est. Uasis argenteis legatis Implemata quoque ex
auro infixa legato cedunt S interp no indg K Argento
potorio legato omnia q. ad poculorum speciem conpa
rata sunt debebuntur. ueluti paterae calices. sciphi
orcioli. hinoferaria et concae S intrp no inds K Carruca
cum iunctura legata mule quoq. legatae nec non et
mulio uidetur propter cuotidiana loquendi consuetudi
Interp. Si carruca cum iunctura p legatū dimissa (ne)
fuerit carpentum cum iunctura et mulae debebun
tur mulio autem non debetur K prolatis codicillis
uel alio testamento qib. adempto legato uel certe
rescissum perperas olutis repetuntur.
Interp Si quis facto testamento in quo aliquib. le
gata reliquerat aliut postmodum fecerit testa
mentum et illa legata q. priori testamento dede
rat abstulerit uel codicillis fortasse remouerit
sullu tprius testa mentum post mor
tem testatoris prolatum fuerit
et legata heres scriptus solue
rit q. in posterio ri testamento
uel codicillo re sunt his q. ex prio
ri testamento

in quibus ea sunt. Item sellae balneares et cetera eiusmodi.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 69. Ornamentis legatis, ea cedunt, per quae ornatior efficitur mulier: veluti anuli, catenae, reticuli et cetera, quibus collo vel capite vel manibus mulieres ornantur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 70. Argento legato, massae tantummodo debebuntur: vasa enim, quae proprio nomine separantur, legato non cedunt: quia nec lana legata, vestimenta debebuntur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 71. Vasis argenteis legatis, ea omnia continentur, quae capacitati alicui praeparata sunt: et ideo tam *potoria* [1], *quam e*scaria, item ministeria omnia debebuntur: veluti urceoli, lances, paterae, piperatoria, cochlearia quoque, itemque trull*a*e, calices, scyphi, et his similia.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 72. Libris legatis, chartae volumina vel membrana et *philurae* [2] continentur. Codices quoque debebuntur: librorum enim appellatione non volumina c*h*artarum, sed scriptur*a*e, modus, qui certo fiue concluditur, *a*estimatur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 73. Auro legato, gemmae quoque inclusae, itemque margaritae *et* smaragdi legato cedunt. Sed magis est, voluntatis esse qu*a*estionem: infectum enim aurum debetur: factum *enim* ornamentorum genere continetur.

Interpretatio. *I*sta species in inferiore parte utilius per se evidenter expressa est.

Sent. 74. Vasis argenteis legatis, emblemata quoque ex auro infixa legato cedunt.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 75. Argento potorio legata, omnia, quae ad poculorum speciem comparata sunt, debebuntur: veluti paterae, calices, scyphi, urceoli, oenophoria et conc*h*ae.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent 76. Carruca cum iunctura legata, mul*a*e quoque legatae nec non et mulio videtur, propter quotidianam loquendi consuetudinem.

Interpretatio. Si carruca cum iunctura per legatum dimissa fuerit, carpentum cum iunctura et mulae debentur: mulio autem non debetur.

Sent. 77. Prolatis codicillis, vel alio testamento, quibus ademtum legatum vel certe rescissum, pe*r*peram soluta repetuntur.

Interpretatio. Si quis facto testamento, in quo aliquibus legata reliquerat, aliud postmodum fecerit testamentum et illa legata, quae priori testamento dederat, abstulerit vel codicillis fortasse removerit, si illud prius testamentum post mortem testatoris prolatum fuerit, et legata heres scriptus *ab*solverit, quae in posteriore testamento vel codicillo remota sunt: is, qui ex priori testamento [3] *(Sequitur textus pag. 425)*

---

[1] Palimp.: *potatoria.*

[2] Palimp.: *fillire.*

[3] Hic desunt bina folia in Palimpsesto, quibus inerant postrema verba sententiae 76, textui nostro suppleta, tituli X et XI, sex sententias continentes, et quorum rubricas supra addimus. In ipsis foliis incipiebat liber quartus Pauli, ex quo desunt etiam octo priores sententiae tit. I.

NŌRELICTURUSSIALIENAMSCISSET UTSOLETLEGATŪITAINUTILEERIT
FIDEICOMMISSUM INTERP SIQUISPFIDEICOMMISSUMREMALIE
NAMIDEORELIQUERITQUIASUĀESSECREDEBATSEDHUTIQ·DIMIS
SURUSSISCISSETALIENĀSICUTETINLEGATISDAMNATIONISCONS
TITUTUMESTNŌPOTESTPROPTERHOCHERESCUIFIDEICOMMIS
SUMESTRETINERI· K TESTATORSUPUIUENSSIEAMREM
QUAMRELIQUERATUENDIDERITEXTINGUITURFIDEICOMMIS
SUM ī intp non indḡ K CODICILLISQUITESTAMENTOCONFIR
MATINONSUNTADSCRIPTUMFIDEICOMMISSUMIUREDEBETR
INTERP PERCODICILLOSFIDEICOMMISSUMIUREDEBETUR.
AETIAMSI CODICILLITESTAMENTONONFUERINTCONFIRMATI
FILIOQIB[illegible]UERBISAPATREFIDEICOMMISSUMRELICTUMIUREDE
BETUR SUFFICITENIMINTERCONIUNCTASPSONASQIBCŪQ·
UERBISUT INDONATIONEUOLUNTASEXPRESSAETIDEO
AETIAMPRIDIEQUĀMORIATURRECTERELICTUMUIDETUR ī intp non indiḡ
INTEMPUSAEMANCIPATIONISUELCUMSUIIURISERITFIDEI
COMMISSUMRELICTUMQUOCUMQ·MODOPATRIAPOTESTATE
LIBERATURDEBITUM·· INTERP SIITAFIDEICOMMISSUMFILIO
FAMILIASRELINQUATURUTCUMEMANCIPATUSAPATREFUE
RITUELCUMSUIIURISFACTUSFUERITFIDEICOMMISSUMRELIC
TUMQUOQUE cum MODOPATRIAPOTESTATEFUERITLIBERATUSID
QUODRELICTUMESTEIIUREDEBETUR K ROGATIINUI
CEMSIBISINELIBERISDECESSERINTHEREDITATEMRESTI
TUEREALTERODECEDENTESINELIBERISHEREDITASADEUM
PUENITQUISUPUIXIT NECEXEOPACISCICONTRAUOLUN
TATEMTESTATORISPOSSUNT INTERP SIALIQUISTADUOB·
HEREDITATEMRELIQUERITETEOSROGAUERITUTUNOEX
HISSINELIBERISMORTUOEIQUISUPFUERITOMNISHEREDI
TASADQUIRATURUNOEXIPSISSINEFILIISMORTUOADSUPRES
TITEMINTEGRAHEREDITASPTINEBIT· ETSIALIQUIDHII
IPSIDUMUIUUNTPACISCIDEEAHEREDITATEUOLUERINT
QUODDEPECTIFUERINTNONUALEBIT· K HERESANTE
ADITAMHEREDITATEMLEGATARIUSANTEQUAMLEGATUM
ACCIPIATFIDEICOMMISSUMPRESTARENONPOSSUNT
INTERP NEQ·HERESANTEQUAMRELICTAMSIBIHEREDITATĒ
ADEATNEQ·LEGATARIUSANTEQUAMLEGATUMQUODEIDIMIS
SUMESTACCIPIATALIQUIDPFIDEICOMMISSUMDEEOIPSOQUOD
ILLIRELICTUMESTADALIASPOSSUNTTRANSFERREPSONAS
REMFIDEICOMMISSAMSIHERESUENDIDERITEAMQ·SCIES
INPOSSESSIONEEIUS
CONPARAUERITNIHILOMINUSFIDEICOMMISSARIUSMITTI
IUREDESIDERAT· INTERP· SIREMQ·PFIDEICOMMISSUM

legatum consecutus est, reddere iubetur, quod sequentibus scripturis ostenditur fuisse sublatum.

TIT. X.—*DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS.*—(2 Sent.)

. . . .

TIT. XI.—*AD LEGEM FALCIDIAM.*—(4 Sent.)

. . . .

INCIPIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUARTUS

TITULUS I.—*DE FIDEICOMMISSIS.*—(Sententiae 1 ad 7.)

. . . .

Sent. 8. Si alienam rem tanquam suam, testator per fideicommissum reliquerit, non relicturus, si alienam scisset, ut solet legatum, ita inutile erit fideicommissum.

Interpretatio. Si quis per fideicommissum rem alienam ideo reliquerit, quia suam esse credebat, sed utique dimissurus, si scisset alienam, sicut et in legatis damnationis constitutum est, non potest propter hoc heres, cui*us* fideicommissum est, retineri.

Sent. 9. Testator supervivens, si eam rem, quam reliquerat, vendiderit, exstinguitur fideicommissum.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 10. Codicillis, qui testamento confirmati non sunt, adscriptum fideicommissum iure debetur.

Interpretatio. Per codicillos fideicommissum *relictum* iure debetur, etiamsi codicilli testamento non fuerint confirmati.

Sent. 11. Filio quibuscumque verbis a patre fideicommissum relictum *jure de*betur: sufficit enim inter coniunctas personas quibuscumque verbis, ut in donatione, voluntas expressa. Et ideo etiam pridie, quam moriatur, recte relictum videtur.

Ista sententia interpretatione non eget.

Sent. 12. In tempus emancipationis vel quum sui iuris erit, fideicommissum relictum, quocumque modo patria potestate liberato debetur.

Interpretatio. Si ita fideicommissum filiofamilias relinquatur, ut quum emancipatus a patre fuerit vel quum sui iuris factus fuerit, fideicommissum relictum, quocumque modo patria potestate fuerit liberatus, id, quod relictum est ei, iure debetur.

Sent. 13. Rogati invicem sibi, *si* sine liberis decesserint, hereditatem restituere, altero decedente sine liberis, hereditas ad eum pervenit, qui supervixit. Nec ex eo pacisci contra voluntatem testatoris possunt.

Interpretatio. Si aliquis ita hereditatem duobus reliquerit et eos rogaverit, ut, uno ex his sine filiis mortuo, ei, qui superfuerit, omnis hereditas acquiratur, uno ex ipsis sine filiis mortuo, ad superstitem integra hereditas pertinebit. Et si aliquid hi ipsi, dum vivunt, pacisci de ea hereditate voluerint, *id*, quod depecti fuerint, non valebit.

Sent. 14. Heres ante aditam hereditatem, legatarius, antequam legatum accipiat, fideicommissum praestare non possunt.

Interpretatio. Neque heres, antequam relictam sibi hereditatem adeat, neque legatarius, antequam legatum, quod ei dimissum est accipiat, aliquid per fideicommissum de eo ipso, quod *illi* relictum est, ad alias possunt transferre personas.

Sent. 15. Rem fideicommissam si heres vendiderit, eamque scie*ns* comparaverit, nihilominus in possessione*m* eius fideicommissarius mitti iure desiderat.

Interpretatio. Si rem, quae per fideicommissum *(Sequitur textus pag. 395)*

alicui relicta est cui cũq. heres uendiderit et eam sci
ens relictam alii aliquis comparauerit fideicommis
sarius in possessionem sibi deputatam mitti iure de
poscit K Quotiens libertis fideicommissum re
linquitur ad eos tantummodo placuit ptinere qui ma
numissi sunt uel in eodem testamento liberta
tem infra numerum legitimum consecuti sunt
INTERP Si quando libertis fideicommissum relictũ
fuerit his debetur qui manumissi sunt uel eis qui in
tra legitimum numerum libertatē fuerint consecu
ti. Legitimus autem numerus est qui secundum legē
Fufiam Caniniam custoditur K Cui ab herede
fideicommissum non prestatur non solum in res
hereditarias sed in proprias heredis inducitur INT N̄ INQS
Ius omne fideicommissi non in uindicatione sed in
petitione consistit. INTERP Quotiens fideicom
missum relinquitur sicut peti potest ita nō potest
uindicari. II De senatus consulto trebelliano
Senatus consulto tribelliano prospectum est ne so
lus heres omnib. hereditariis actionib. honeretur
et ideo quotiens hereditas ex causa fideicommissi
restituitur actiones eius in fideicommissario.
transferuntur quia unicuique damnosam esse fidem
suam non oportet S̄ INTP N̄ INDGT
III De senatusconsulto pegasiano
Inter heredem et fideicommissarium cui ex pega
siano hereditas restituitur partis et pro partē
stipulatio interponitur ut heredi instituto pro
quarta actionis pro ceteris uero portionib. fideicon
missario conpetant INTERP Inter heredem et eum
cui hereditatē p fideicommissũ iussus est reforma
re ita interposita stipulatione obseruandum est
ut heres pro quarta quam sibi retinet quartae par
tis excipiat actiones. et fideiconmissarius pro tri
bus tantum partib. q. ad eum ex hereditate peueni
unt honeratur. K Totam hereditatem
restituere rogatus si quartam retinere nolit
magis est ut eam ex tribelliano debeat restituere
tunc enim omnes actiones in fideicommissarium
dantur. INTERP Si his qui totam hereditatem p fi
deicommissum alteri reddere iussus est

alicui relicta est, cuicumque he*re*s vendiderit, et eam sciens relictam alii aliquis comparaverit, fideicommissarius in possessionem sibi deputatam mitti iure deposcit.

Sent. 16. Quoties libertis fideicommissum relinquitur, ad eos tantummodo placuit pertinere, qui manumissi sunt vel *qui* in eodem testamento libertatem infra numerum legitimum consecuti sunt.

Interpretatio. Si quando libertis fideicommissum relictum fuerit, his debetur, qui manumissi sunt, vel eis, qui intra legitimum numerum libertatem fuerint consecuti. Legitimus autem numerus est, qui secundum legem Fufiam [1] Caniniam custoditur.

Sent. 17. Cui ab herede fideicommissum non pr*a*estatur, non solum in res hereditarias, sed *et* in proprias heredis inducitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 18. Ius omne fideicommissi non in vindicatione, sed in petitione consistit.

Interpretatio. Quoties fideicommissum relinquitur, sicut peti potest, ita non potest vindicari.

TIT. II.—De SENATUSCONSULTO TREBELLIANO.

Sent. 1. Senatusconsulto Trebelliano prospectum est, ne solus heres omnibus hereditariis actionibus oneretur: et ideo quoties hereditas ex causa fideicommissi restituitur, actiones eius in fideicommissarium transferuntur: quia unicuique damnosam esse fidem suam non oportet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

TIT. III.—DE SENATUSCONSULTO PEGASIANO.

Sent. 1. Inter heredem et fideicommissarium, cui ex Pegasiano hereditas restituitur, partis et pro parte stipulatio interponitur: ut heredi instituto pro quarta actiones, pro ceteris vero portionibus fideicommissario competant.

Interpretatio. Inter heredem et eum, cui hereditatem per fideicommissum iussus est reformare, ita interposita stipulatione observandum est, ut heres pro quarta, quam sibi retinet, quartae partis excipiat actiones: et fideicommissarius pro tribus tantum partibus, quae ad eum ex hereditate perveniunt, oneretur.

Sent. 2. Totam hereditatem restituere rogatus, si quartam retinere nolit, magis est, ut eam ex Trebelliano debeat restituere: tunc enim omnes actiones in fideicommissarium dantur.

Interpretatio. Si is, qui totam hereditatem per fideicommissum alteri reddere iussus est, *(Sequitur textus pag. 429)*

---

[1] Sichardus et Haenel: *Fusiam;* alii codices: *Fabiam* aut *Fassiam;* plerique, ut noster: *Fufiam.*

quartam sibi iure concessam noluerit retinere
necesse est ut fideicommissario integram here
ditatem restituat. quo facto sicut omnis hereditas
ita ad eum omnis est hereditariae transeunt actio
nes k lex falcidia itemq. senatus consultum
pegasianum deducto omni here alieno ad eorūq.
donis quartam residue hereditatis ad heredē uoluit
ptinere INTERP lex falcidia similiter et pega
sianum senatus consultum factam hereditarii debi
tirationem et separatis hisq. in honorem dī et
aeclesiis relinquuntur quartam hereditatis ex om
nibus ad scriptum heredem censuit pertinere
Qui totam hereditatem restituit cum quartā reti
nere ex pegasiano debuisset si non retineat
repetere eam non potest nec enim indebitum
soluisse uidetur qui plenam fidem defuncto
prestare maluit INTERP̄ his qui integram he
reditatem fideicommissario restituit cum qvar
tam sibi iure concessā retinere potuit postea
eam repetere non potest quia nec aliquid indebi
tum dissoluit sed integrā fidē defuncto exibuisse
uidetur. IIII DE REPUDIANDA HEREDITATE
Recusari hereditas non tantum uerbis sed et
re potest alio quouis indicio uoluntatis INTP N̄ IND
Heres p magistratus municipales ex auctori
tate presidis fideicommissario postulante he
reditatem adire et restituere conpellitur
Fideicommissarius si adfirmet heredem nolle
adire hereditatem absente eo interponi decre
tum et in possessionem mitti iure desiderat.
INTERP̄ his qui heres scriptus est et alteri he
reditatem restituere iussus est adire here
ditatem dissimulet potest fideicommissarius
obtinere ut his qui heres hoc ordine scriptus
est hereditatem adire et restituere iubeatur
Suspectam hereditatem adire conpulsus omnia ex
Tribelliano restituit. INTERP̄ qui hereditatem
quam restituere iussus est adire dubitabat

quartam sibi iure concessam noluerit retinere, necesse est, ut fideicommissario integram hereditatem restituat. Quo facto sicut omnis hereditas, ita ad eum omnes hereditariae transeunt actiones.

Sent. 3. Lex Falcidia itemque Senatusconsultum Pegasianum, deducto omni *a*ere alieno deorumque donis, quartam residu*ae* hereditatis ad heredem voluit pertinere.

Interpretatio. Lex Falcidia, similiter et Pegasianum Senatusconsultum, facta hereditarii debiti ratione et separatis his, quae in honorem Dei et ecclesiis relinquuntur, quartam hereditatis ex omnibus ad scriptum heredem censuit pertinere.

Sent. 4. Qui totam hereditatem restituit, quum quartam retinere ex Pegasiano debuisset, si non retineat, repetere eam non potest: nec enim indebitum solvisse videtur, qui plenam fidem defuncto praestare maluit.

Interpretatio. Is, qui integram hereditatem fideicommissario restituit, quum quartam sibi iure concessa*m* retinere potuerit, postea eam repetere non potest: quia nec aliquid indebitum solvit, sed integram fidem defuncto ex*h*ibuisse videtur.

TIT. IV.—DE REPUDIANDA HEREDITATE.

Sent. 1. Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest alio quovis indicio voluntatis.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 2. Heres per magistratus municipales ex auctoritate praesidis, fideicommissario postulante, hereditatem adire et restituere compellitur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent 3. Fideicommissarius si affirmet, heredem nolle adire hereditatem, absente eo interponi decretum et in possessionem mitti iure desiderat.

Interpretatio. Is, qui heres scriptus est et alteri hereditatem restituere iussus est, adire hereditatem dissimulet, potest fideicommissarius obtinere, ut is, qui heres hoc ordine scriptus est, *et* hereditatem adire et restituere iubeatur.

Sent. 4. Suspectam hereditatem adire compulsus, omnia ex Trebelliano restituit.

Interpretatio. Qui hereditatem, quam restituere iussus est, adire dubitabat,

Si eam suscipere conpulsus fuerit integram ad eam fidei
commissario reformare conpellitur.

V De inofficiosi querella K Inofficiosum dicitur
testamentum quod frustra liberis exheredatis
non ex officio pietatis uidetur esse conscriptum Intp n ind
Post factum a matre testamentum filius procreatus non
mutata ab ea cum posset uoluntate ad exemplum
preteriti inofficiosi querelam recte instituit.
Interp Si mulier post factum testamentum filium
pepererit et testamentum suum nato filio non muta
uerit. filius preteritus de inofficioso matris testamen
to agere potest K Testamentum in quo imperator
heres scriptus est inofficiosum argui potest. eum
enim qui leges facit pari maiestate legib. optemperare
conueniet. f interp non indigit K Qui inofficiosum di
cere non potest hereditatem petere prohibetur. s intp n ind
Ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest
nec interest exausta necnesit hereditas cum aput
eum quartam aut legis falcidiae aut senatus consul
to pegasiani beneficio sit remansura.
Interp Si pater filium ex asse heredem instituat et
p fideicommissa aut legata hereditatem ipsam totā di
uersis distribuat filius contra patris testamentum
de inofficioso agere non potest quia quartam sibi
aut p legem falcidiam aut senatus consulto bene
ficium retinebit. K Quartae portionis portio
liberis deducto aere alieno et funeris inpensa pres
tanda est. Ut ab inofficiosi querela excludantur
libertates quoq. eam portionem minuere placet
Interp quotiens falcidia filiis conputanda est
de asse hereditatis primo loco defuncti debitum
detrahuntur ex expensa q. in funere eius prestita
est sed et conlatae libertates nihilominus debe
buntur et sic liberis falcidia id est unius cuiusque
quarta portionis portio debetur K Filius iniu
dicio patris si minus quarta portione consecutus sit
ut quarta sibi a coheredib. fratrib. citra inofficio
si querelam impleatur iure desiderat.
Interp. Alio herede scripto. si ex ordinatione defunc
ti patris minus quam quarta portionis sue fuerit de
putata

si eam suscipere compulsus fuerit, integram eam fideicommissario reformare compellitur.

TIT. V.—DE INOFFICIOSI QUERELA.

Sent. 1. Inofficiosum dicitur testamentum, quod frustra, liberis exheredatis, non ex officio pietatis videtur esse conscriptum.

Interpretatione non indiget.

Sent. 2. Post factum *a* matre testamentum filium procreatus, non mutata ab ea, quum posset, voluntate, ad exemplum pr*a*eteriti, inofficiosi querelam recte instituit.

Interpretatio. Si mulier post factum testamentum filium pepererit et testamentum suum, nato filio, non mutaverit, filius pr*a*eteritus de inofficioso matris testamento agere potest.

Sent. 3. Testamentum, in quo imperator heres scriptus est, inofficiosum argui potest: eum enim, qui leges facit, pari maiestate legibus obtemperare conveniet.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 4. Qui inofficiosum dicere non potest, hereditatem petere *non* prohibetur.

Ista sententia interpretatione non indiget.

Sent. 5. Fili*us* ex asse heres institutus inofficiosum dicere non potest: nec interest, ex*h*austa necne sit hereditas: quum apud eum quarta aut legis Falcidiae aut Senatusconsulti Pegasiani beneficio sit remansura.

Interpretatio. Si pater filium ex asse heredem instituat et per fideicommissa aut legata hereditatem ipsam totam diversis distribuat, filius contra patris testamentum de inofficioso agere non potest: quia quartam sibi aut per legem Falcidiam aut *per* Senatusconsulti beneficium retinebit.

Sent. 6. Quartae portionis portio liberis, deducto aere alieno et funeris impensa, pr*a*estanda est, ut ab inofficiosi querela excludantur. Libertates quoque eam portionem minuere placet.

Interpretatio. Quoties Falcidia filiis computanda est, de asse hereditatis primo loco defuncti debita detrahuntur et expensa, quae in funere eius pr*a*estita est. Sed et collatae libertates nihilominus debebuntur. Et sic liberis Falcidia, id est, uniuscuiusque portionis quarta portio debetur.

Sent. 7. Filius in iudicio patris si minus quarta portione consecutus sit, ut quarta sibi a coheredibus fratribus citra inofficiosi querelam impleatur, iure desiderat.

Interpretatio. Filio herede scripto, si ex ordinatione defuncti patris minus quam quarta portionis su*a*e fuerit deputata [1], *(Sequitur textus explendus pag. 433)*

---

[1] Hic explicit Breviarii textus in Palimpsesto quia librarius pluribus illius codicis membranis non indiguit ad Eusebii historiam transcribendam. Propterea ex hoc loco saltem desunt viginti tria folia, quibus inerant postremae sententiae tit. V libri IV, tum etiam liber V, integer. Absunt demum fragmenta librorum I, II, III, IV, X et XIII Codicis Gregoriani Breviario inserta, quae viginti duas constitutiones continent, Codex Hermogenianus, e quo tantum binae leges Breviario extant, atque Papiniani Responsorum fragmentum brevissimum, quorum rubricas textui nostro absolvendo coniungimus.

suppleri eam sibi a coheredibus fratribus iure desiderat: quia in tali casu inofficiosi actio removetur.

(Sent. 8, 9, 10 huius tituli desiderantur.)

TIT. VI.—*De vicesima.*—(3 Sent.)

TIT. VII.—*De lege Cornelia.*—(6 Sent.)

TIT. VIII.—*De intestatorum successione.*—(14 Sent.)

TIT. IX.—*Ad Senatusconsultum Tertullianum.*—(2 Sent.)

TIT. X.—*De gradibus.*—(8 Sent.)

TIT. XI.—*De manumissionibus.*—(9 Sent.)

TIT. XII.—*De fideicommissis libertatibus.*—(3 Sent.)

TIT. XIII.—*Ad Legem Fusiam Caniniam.*—(4 Sent.)

EXPLICIT LIBER QUARTUS

INCIPIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUINTUS

TITULUS I.—*De liberali causa.*—(5 Sent.)

TIT. II.—*De usucapione.*—(5 Sent.)

TIT. III.—*De his quae per turban fiunt.*—(6 Sent.)

TIT. IV.—*De iniuriis.*—(20 Sent.)

TIT. V.—*De effectu sententiarum et finibus litium.*—(10 Sent.)

TIT. VI.—*De interdictis.*—(2 Sent.)

TIT. VII.—*De interdicto utrum vi.*—(14 Sent.)

TIT. VIII.—*De obligationibus.*—(4 Sent.)

TIT. IX.—*De novationibus.*—(1 Sent.)

TIT. X.—*De stipulationibus.*—(4 Sent.)

TIT. XI.—*De contrahenda auctoritate.*—(2 Sent.)

TIT. XII.—*De donationibus.*—(6 Sent.)

TIT. XIII.—*De iure Fisci et populi.*—(4 Sent.)

TIT. XIV.—*De Fisci advocato.*—(8 Sent.)

TIT. XV.—*De delatoribus.*—(3 Sent.)

TIT. XVI.—*De quaestionibus habendis.*—(2 Sent.)

TIT. XVII.—*De testibus.*—(6 Sent.)

TIT. XVIII.—*De servorum quaestionibus.*—(14 Sent.)

TIT. XIX.—*De abolitionibus.*—(2 Sent.)

TIT. XX.—*De abactoribus.*—(2 Sent.)

TIT. XXI.—*De sacrilegis.*—(1 Sent.)

TIT. XXII.—*De incendiariis.*—(1 Sent.)

TIT. XXIII.—*De vaticinatoribus et mathematicis.*—(4 Sent.)

TIT. XXIV.—*De seditiosis.*—(4 Sent.)

TIT. XXV.—*Ad legem Corneliam de sicariis et veneficiis.*—(13 Sent.)

TIT. XXVI.—*Ad legem Pompeiam de parricidiis.*—(1 Sent.)

TIT. XXVII.—*Ad legem Corneliam testamentariam.*—(12 Sent.)

TIT. XXVIII.—*Ad legem Juliam de vi publica et privata.*—(4 Sent.)
TIT. XXIX.—*Ad legem Juliam peculatus.*—(1 Sent.)
TIT. XXX.—*Ad legem Juliam repetundarum.*—(1 Sent.)
TIT. XXXI.—*Ad legem Juliam maiestatis.*—(2 Sent.)
TIT. XXXII.—*Ad legem Juliam ambitus.*—(2 Sent.)
TIT. XXXIII.—*De poenis militum.*—(2 Sent.)
TIT. XXXIV.—*Quando appellandum sit.*—(1 Sent.)
TIT. XXXV.—*De cautionibus et poenis appellationum.*—(7 Sent.)
TIT. XXXVI.—*De dimissoriis literis.*—(2 Sent.)
TIT. XXXVII.—*De reddendis causis appellationum.*—(3 Sent.)
TIT. XXXVIII.—*Post provocationem quid observandum sit.*—(2 Sent.)
TIT. XXXIX.—*De meritis appellationum.*—(1 Sent.)

EXPLICIT PAULI SENTENTIARUM LIBER QUINTUS

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER PRIMUS

TITULUS I.—*De transactionibus.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER SECUNDUS

TITULUS I.—*Si adversus donationes sponsis factas in integrum quis restitui velit.*—(1 Const.)
TIT. II.—*Si maior fuerit probatus.*—(1 Const.)
TIT. III.—*De inofficioso testamento.*—(2 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER TERTIUS

TITULUS I.—*De petitione hereditatis.*—(1 Const.)
TIT. II.—*De rei vindicatione.*—(5 Const.)
TIT. III.—*Si sub alterius nomine res emta fuerit.*—(2 Const.)
TIT. IV.—*De familiae herciscundae et communi dividundo.*—(2 Const.)
TIT. V.—*Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicitur.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER QUARTUS

TITULUS I.—*Si, debito persoluto, instrumentum apud creditorem remanserit.*—(1 Const.)
TIT. II.—*Si amissis vel debitori redditis instrumentis creditum petatur.*—(2 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER DECIMUS

TITULUS I.—*Quibus res iudicata non noceat.*—(1 Const.)

INCIPIT CODICIS GREGORIANI LIBER DECIMUS TERTIUS

TITULUS I.—*De patria potestate.*—(1 Const.)

EXPLICIUNT TITULI EX CORPORE GREGORIANI

EX CORPORE HERMOGENIANI

TITULUS I.—*De cauta et non numerata pecunia.*—(1 Const.)

TIT. II.—*Ex delictis defunctorum quemadmodum conveniantur successores.*—(1 Const.)

EXPLICIT LIBER HERMOGENIANI

INCIPIT PAPINIANI LIBER PRIMUS RESPONSIONUM

TITULUS I.—*De pactis inter virum et uxorem.*

EXPLICIT PAPINIANI TITULUS

EXPLICIT LIBER LEGUM

INDEX

ERRATA

Pag.	Linea.	Dice.	Corrige.
301	4	SIBI	SIVE